

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BIDRAG

TIL

LANGELANDS HISTORIE

AF

VILH. LÜTKEN

RUDKJØBING

I KOMMISSION HOS ANDR. BRANDTS BOGHANDEL

MCMIX

FYENS STIFTSBOGTRYKKERI (DREYER)

Hr. Lensgreve

C. J. F. Ahlefeldt-Laurvigen

til Grevskabet Langeland

*tilegnes dette Arbejde med Tak for den Opmuntring og
Understøttelse, uden hvilken det aldrig vilde have set Lyset.*

*Det er vel gjort, ihvo det kan,
At mindes Forfædres Gjerninger alle.
Ere de onde, man monne dem fly,
Ere de gode, dem gjøre paany
Og dem ingenlunde frafalde.*

Rimkrøniken.

At jeg fra først af halvt tilfældig som Hvile fra anden Gjerning kom ind paa at studere Langelands Historie, skete derved, at de efterladte Frugter af en anden Mands Arbejde faldt i mine Hænder. Afdøde Registrator i Geheimearkivet *Chr. U. A. Plesner*, som var født og opvoxet her paa Øen og altid følte sig som god Langelænder (f. 1826 i Humble Præstegaard, † 1882 i Kjøbenhavn), havde i sin Tid den Agt at udgive et langelandsk Diplomatarium, og med det for Øje tog han Afskrifter eller Uddrag af en Masse Dokumenter, dels i sine unge Dage her paa Øen, dels siden i Geheimearkivet. Han fik ikke udført sin Plan, og hans Samlinger laa glemte hen, indtil hans efterlevende Søster, som vidste Besked dermed, henledte min Opmærksomhed paa dem; og hans tidligere Kollega i Arkivet, Registrator Fr. Krarup, som havde opbevaret dem, da hans Tanke om at supplere og udgive en Del deraf til Plesners Minde ikke havde ladet sig udføre, overgav dem saa efter hendes Anmodning i mit Værge. De ældste Dele deraf, omtrent til 1480, var ved forskjellige sammenstødende Uheld, især en Laaners Upaalidelighed, gaaede tabt, og Fuldstændighed havde Samlingen heller ikke for nogen følgende Tid naaet. Meget havde Plesner desværre kun gjemt i sin nøjagtige Hukommelse — sikkert har intet Menneske vidst saa meget om Langeland som han. Men der var dog endnu, især fra det 16. Aarhundrede, et stort og værdifuldt Stof samlet, som giver Plesners Navn Ret til en hæderlig Plads i de langelandske Ihukommelses-Bøger,

og som i høj Grad har jævnet Vejen for mig. Ved at gjennemgaa det vakes efterhaanden min Interesse, saa jeg gav mig til at undersøge videre og samle, hvad jeg nu i 6—7 Aar har kunnet, til Øens Historie. Og jeg skylder her at udtale min Tak for den Velvillie, jeg derved overalt har mødt, her paa Øen, i Bibliothekerne i Kjøbenhavn og Odense, Rigsarkivet i Stockholm og især atter og atter i Grevskabet Langelands Arkiv, Landsarkivet i Odense og Rigsarkivet i Kjøbenhavn, hvor jeg efterhaanden har faaet et rigtignok meget ujævnt, men saa rigt Materiale, at en af mine Hovedvanskeligheder er bleven dets Begrænsning.

Da der tilsidst blev Tale om det samlede Stofs Bearbejdelse og Udgivelse og om enten at søge Understøttelse dertil andetsteds fra eller faa en Historiker af Faget til at paatage sig det, afgjorde Lensgreve Ahlefeldt Sagen med det Ord: Hvorfor skal vi gaa til andre, saa længe vi kan selv? Og saaledes er denne Bog helt og holdent bleven et langelandsk Foretagende.

Om Arbejdet og dets Plan har jeg ikke stort at sige. Jeg maa nøjes med at give, hvad jeg kan. Naar man kun i Ny og Næ kan faa en Uge eller to til Arkiv- og Bibliotheksarbejde, ikke er overdaadigt forsynet med literære Hjælpe-midler og ofte for lang Tid maa lægge Arbejdet helt tilside, saa brudte Traade næsten ikke er til at faa knyttede igjen, vil Kyndige sagtens se Mærker deraf. Maaske det dog ogsaa vil ses, at jeg har gjort mig en Del Ulejlighed for at kunne give saa god Besked som muligt. Heldet til at finde interessante og værdifulde Ting frem kan man jo ikke give sig selv. Paa en fuldstændig Langelands Historie har jeg ikke kunnet tænke. Den vilde i alt Fald kræve endnu et Bind, især med By-, Herregaards-, Præste- og anden speciel Historie, idet disse Bidrag med al Gaaen i Enkeltheder væsentlig holde sig til de mere almindelige Sider af Øens Historie

indtil 1840. Mere end dette faar jeg sikkert aldrig skrevet; men baade Plesners og mine egne Samlinger ville saa i sin Tid til Brug for andre blive afleverede til Landsarkivet i Odense.

Godt og vel, om nu nogen vil finde det værd at vide lidt mere om Øen, end at her plejede J. A. Hansen at blive valgt, og her var engang nogle grimme Usædelighedssager, og her var Grundtvig Huslærer og Brødrene Ørsted fødte. Og vil ellers ingen læse Bogen, godt og vel, hvis blot Lange-lænderne vil. Det blev mig sagt, før jeg kom hertil, at Folk her havde tre Yndlingsord for det, de syntes om, nemlig »oplivende«, »pudsigt« og »behagelig«; hvad der ikke var det, brød de sig ikke om. Det er deres egen Historie nu just ikke altid. Men maa mit Arbejde med den blot befindes at være paalideligt, haaber jeg, at det dog er den Egenskab, der her vil blive spurgt mest efter, og at Arbejdet saa nok kan blive til at bruge. Maaske det da tillige maa være som en Smule Tak for de 15 Aar, i hvilke ogsaa jeg har lært at kjende denne Øs underlige Evne til at liste sig ind i Ens Hjerte.

Simmerbølle i Juni 1909.

I.

Ældre Skrifter. Kilder. Arkivoversigt.

1. Den første, der udgav et særligt Skrift om Langeland, kom galt afsted med det. Det var den siden som Literat, Diplomat og kongelig Kabinetssekretær hæderlig bekendte *Andreas Schumacher* († 1790 som Amtmand i Segeberg), der 1757 udgav:

»Sandfærdig og paa authentique Documenter grundet Efterretning om den hart ad utroelige urenlige Tilstand, i hvilken *Snøde Præstegaard* paa Langeland befandt sig i Aaret 1711, som var af den Betydenhed, at den, paa Kongelig Allernaadigste Befaling, for at forekomme smitsomme Sygdomme, og for ey at inficere Luften, blev ødelagt« (Kbh. 46 Sider 8°).

Denne kuriøse Sag vil senere blive omhandlet. Schumacher var dengang ung Student og Assistent i Generalkommissariatet under Oversekretær, General C. W. Ahlefeldt, og som Student skulde han lade Bogen censurere af Fakultetet. Dekanus, Justitsraad Kall, skrev udtrykkelig paa Manuskriftet: Maa *ikke* trykkes. Men det blev det alligevel, og Schumacher skrev til Censor og bad ham ei fortryde, at han trods Forbudet havde efter store Folkes Befaling maattet lade det trykke. Saa det ser ikke rigtig godt ud, at han siden, da han kom i Knibe for det, undskyldte sig med Uvidenhed om, at saadan et Skrift skulde approberes af Professorerne. Sognepræst Fr. Marstrand i Simmerbølle klagede nemlig over

Bogen, og den blev ikke blot ved kgl. Reskr. af 26. August 1757 kasseret som »et unyttigt og med Urigtigheder opfyldt Skrift«; men 5. Oktober s. A. fik Marstrand Kancelliets Til-ladelse til at lade sætte i Aviserne, »at dette for Familien fornærmelige og uden Approbation trykte Skrift er efter kongelig Befaling konfiskeret«. — Schumacher kunde takke sine »store Folkes« Protektion for, at han slap med, at de Exemplarer, der laa hos Bogtrykkeren, blev tilintetgjorte.¹ Bogen er derfor nu ret sjælden; men Bering-Liisberg har gengivet den i Skriftet: »Fra gamle Dage« (Kbh. 1899), S. 80—91, uden at have lagt Mærke til Kassationen, og uden at have kjendt Historiens Efterspil, som endda er det artigste.²

Foruden den existerer der 5 ældre Bøger om Øen, som, om ikke just Sjældenheder, dog nu ikke er lette at faa og derfor bør omtales. Næst i Tidsfølgen efter Schumachers kommer

2. *Steffen Jørgensen* (Vice-Landsdommer i Fyen og Langeland samt Byfoged i Rudkiøbing og Herredsfoged paa Langeland): »Efterretninger om *Rudkiøbing* Kiøbstads nu-værende Tilstand med Hensyn til min Embedsforvaltning sammesteds. Odense 1796« (126 Sider 8°. Ogsaa indført i Iversens almeennyttige Samlinger). Bogen har tildels det Formaal at fremhæve, hvad stort og godt dens brave Forfatter — der 1802 blev Byfoged i Faaborg, 1805 Assessor i Viborg Overret og døde 1834 som Etatsraad — har udrettet i Rudkiøbing ved at faa bygget Byens nye Raadhus o. s. v., men indeholder forresten adskillige gode Efterretninger.

3. »*Topographie over Øen Langeland*, af *I. N. Lange*, Discipel i Roeskilde Cathedralskole«. Kbh. 1830, 24 Sider 8°. En overmaade pudsig Bog. Forfatteren († 1865 som Præst ved Alm. Hospital i Kjøbenhavn) var 16 Aar og havde hjemme i Lindelse, hvor hans Fader Løjtnant, senere Kaptajn T. N. Lange, i de Aar ejede Møllen, Fønix, som han kaldte den efter en Brand. Fortalen lyder saaledes:

»Til mine Forældre.

Barnlig Kjærlighed, højtelskede Forældre, vakte hos mig Ideen om dette i sig selv ringe Arbejde. Erindringen om Eder, der med saa livlig Glæde fornyer sig i mine Fritimer, udfoldede for mig i al sin Skjønhed hver yndig Plet af mit venlige Fødeland; og den Lyst med Eders Billede i mit Hjerte at gjennevandre det i Tankerne blev uimodstaaelig. Modtag derfor kjærlig, hvad jeg om mit Fødeland fordrister mig med barnlig Haand at nedskrive i Sagas Bog. — Maatte det derhos vække Lyst blandt gode Mennesker at nyde den friske Kjølning under Langelands ranke Bøgeskove, og at qvæge sig ved Naturens rene, livfulde Aande paa dets bølgende, kornrige Marker, om hvilke Enge snoe sig med deres muntre Grønne i talløst Farvespil af nysudsprungne Blomster, da bringer Gjæstevennen en kjærlig Hilsen med til det faderlige Hus fra Eders hjerteligt hengivne Søn

I. N. Lange.

Roeskilde i Oktober 1830.«

Der er 6 Kapitler. Et af dem handler om Landets Produkter. De er meget betydelige. — »Af Sødyr findes en stor Mængde Sælhunde ved Rudkjøbing og Marsvin i Langelandsbeltet. Anchiovis føres i Mængde til fra Norge og Østers fra Fladstrand i Norge (!). Af Ormene ere Blodiglerne de vigtigste, som ogsaa findes i Mængde. Af Insecterne gives de almindelige og i Danmark overalt bekjendte, undtagen at Vesperne og Gedehamserne findes i temmelig stort Antal« (S. 10). »Af historiske Begivenheder gives meget faa, og mig næsten ganske ubekjendte; dog vil jeg sige saa meget derom, som jeg kan. De, der ønske nøiere at erkyndige sig om dette Lands Historie, vil jeg henvisse til Hr. Erich Pontoppidans »Danmarks Beskrivelse«, hvor alt staaer udførligen fortalt« (S. 11). Drengen synes rigtignok ikke selv at have læst den. — I disse to Citater har vi ham selv. Med Indledningen har vist »Gjæstevennen« hjulpet ham; og i det følgende Stykke lyder sagtens Meningen, han har hørt i sit Hjem. Det er af sjette Kapitel,

overskrevet: »Skildring af Indbyggernes Character og Sæder. Om Heste-, Qvæg- og Faareavl. De paa Landet herskende Sygdomme. Slutning.«

»Efter at have beskrevet Langeland, vil jeg skrive Lidet om Landets Indbyggere. De ere industriøse og meget tjenstvillige, især have det nordlige Langelands Beboere disse gode Egenskaber. Deres Gæstfrihed er ogsaa meget stor, og ei sjelden seer man, at Reisende have faaet frit Logis i flere Nætter, ja endog stundom frie Kost. De rigere Indbyggere paa Sydkanten derimod parre disse Dyder med lige saa store Laster. De føre et yderst luxuriøst Levned; som Bevis herpaa behøver man neppe at anføre, at enhver Mand, endogsaa den fattigste, paa nogle faa Undtagelser nær, skal have sin Kaffe to, ja tidt endog tre Gange om Dagen, endogsaa derved gjør man sig kun et ringe Begreb om deres Overdaadighed. Tyveri, Løgn og Bagtalelser gaae meget i Svang her, og da paa dette lille Land næsten alle kjende hinanden, stiftes derved tidt Fjendskab endogsaa mellem Familier selv. Ja, undertiden gaer det saa vidt, at Indbyggerne ville spotte over Fremmede; men dette komme de som oftest galt afsted med, da de selv ere meget klodsede.

Ogsaa Overtroe hersker i den højeste Grad paa Langeland, hvorom mange latterlige Anecdoter kunne fortælles. Jeg vil lade mig nøie med at anføre, at i et Hus i Sønderskov, tæt ved Longelse, have Indvaanerne, af Frygt for en Lindorm, forladt Huset. Dette skrækkelige Dyr skal være kommet fra Steensgade Søe. Sagnet gaaer, at det forvandler sig til en Hund hver Aften, og bider alle dem, der komme Huset nær« (S. 12—22) Den paa Landet meest herskende Sygdom er Koldfeberen, som dog nu næsten er forbi. Dette Onde kommer meget deraf, at Folkene gaae for længe ude om Aftenen eller i Morgenstunden; men den vigtigste Aarsag dertil er dog, efter Lægernes Udsagn, det slette Vand«. . . . (S. 23). Saa nævnes et Par andre Sygdomme og sluttes (S. 24) saaledes: »Hermed ender jeg Langelands Beskrivelse, et Land, der formedelst sin Skjønhed maa tiltrække sig Alles

Opmærksomhed. Herrens Velsignelse være over Landet, Fred og Lykke være stedse hos Indbyggerne, Jorden give rigelig Afgrøde, og med hver Dag tiltage de fornøiede Indbyggers Munterhed og Tilfredshed.«

4. *P. Rasmussen: Oplysninger* betreffende *Rudkjøbing Kjøbstad*, med Bemærkninger om de danske Kjøbstæder i Almindelighed og Øen Langeland, samt med Grundtegnning over Rudkjøbing i 1640 og 1849, og Tegninger af gamle Inscriptioner paa Kirkeklokker o. s. v. Rudkb. 1849. XVI og 235 Sider.

5. *P. Rasmussen: »Udtag af Langebeks Scriptoris* 7 Tome Pag. 442—488, 524—525 og 582—585 over de gamle Kongers private Jordegods her paa Langeland efter Waldemar 2dens Jordebog af 1231, med Noter af Suhm, udgivet 1792. Fra Latin oversat paa Dansk 1852 af Hr. Pastor Leth, daværende Catechet i Rudkjøbing. Suhms Noter ledsaget med Anmærkninger til nærmere Oplysning af Udgiveren. Som Tillæg meddeles et Kort over Langeland fra A. 1300 og Extract af en Syns-Overleveringsforretning over Tranekjær Slot og Lehn af 1661, ligeledes med Anmærkninger. Rudkj. 1859« (og 2. Oplag 1863. 32 Sider 8°).

Begge disse Bøger ser man endnu af og til paa Øen; og den gamle Hædersmand, der har skrevet dem, huskes og bør huskes herovre. Han var født 8. Dec. 1790 i Stoense, Søn af Fæstegaardmand, siden Husmand Rasmus Jensen og Else Christensdatter. Tidligt viste han Nemme og Lærelyst, lærte f. Ex. som Barn sig selv at skrive med et Stykke Vinduesbly efter en Forskrift, han fik en Bissekræmmer til at skrive sig, og efter Konfirmationen tog Godsforvalter Kastrup paa Nedergaard, som var en dygtig og virksom Administrator, ham til Skriver, og han var hos ham i 6 Aar, blev saa Fuldmægtig hos Byskriveren i Rudkjøbing og tog 1814 sammen med sin Ven og senere Kollega Boesgaard dansk juridisk Examen paa et Aar, hvori de læste fra Morgen til Aften, og tidt Natten med, og levede yderst tarveligt af tør Kost og Kaffe. Paa Kastrups Anbefaling blev han Godsforvalter hos

Grev Moltke paa Espe, hvor han og Poul Møller, som da var de unge Grevers Lærer, bl. a. en Dag morede sig med at stege og spise en Snog — men Rasmussen maatte flaa den, — og hvor han begyndte at praktisere som Sagfører og giftede sig. 1821 nedsatte han sig i Rudkjøbing som Prokurator og Ejer af Hine Mølle, først sammen med Boesgaard, siden ene. Strax efter kom han ind i Administrationskommissionen for Grevskabet Langeland og blev dettes Prokurator, hvad der under de forvirrede Forhold gav meget Arbejde, men ikke stor Løn. Det var Rasmussens indtrængende Raad

BYSKRIVER RASMUSSEN
MED ET AF SINE GEVÆRER

og Forestillinger, der efter Generalens Død i 1832, da den nye Lensgreve fandt Stillingen saa fortvivlet, at han ikke turde overtage Grevskabet, alligevel bevægede ham dertil; og det viste sig hurtigt, at Rasmussen havde raadet godt. Han var mangesidig interesseret og havde navnlig Opfindertalent, lavede nye Hørberedningsmaskiner, Damphaner, horizontale Vindmøller og Varmeluftsmaskiner og angav Apparater baade til Luft- og Undervandssejls m. m. Han er i Virkeligheden Op-

finder af Revolveren; hans levende Fædrelandskjærlighed og Ungdomsminder om Lidelserne i Krigen 1807—14 bragte ham stadig til at tænke paa Landets Forsvar, og han eksperimenterede længe med at lave hurtigskydende Geværer og Voldbøsser, som tilsidst bragtes til betydelig Fuldkommenhed og egentlig var Revolvere af store Dimensioner og med løse Kammerstykker.³ Krigsministeriet erstattede ham en Del af hans derpaa anvendte Bekostning, og han blev R. af Db. 1854. Men han havde hverken Tid, Kapital eller Viden til ret at vurdere og udnytte sine mange Ideer.

Ogsaa Historien syslede han ivrigt med. Vel kunde han ikke anvende synderlig Kritik overfor sine Kilder, og

hans Bøger er fulde af Fejl og Misforstaaelser — et tilstrækkeligt Exempel er der i selve den lange Titel paa det under 5 nævnte Skrift; Langebeks Kort over Danmark ved Aar 1300 antog Rasmussen for virkelig at være »trykt Aar 1300«, som han kalder det, og fremlagde det endog (uimod-sagt) som saadant i Retten under en Sag om Lundenor i Magleby Sogn for at vise, hvordan der oprindeligt havde set ud. Men det førstnævnte Skrift om Rudkjøbing har dog virkelig Fortjeneste, fordi det blev læst herovre og er Kilden til det meste af Byens og Øens egen Kundskab om sin Fortid.

Han har desuden udgivet en *Oversigt over sine Opfindelser* (Rudkb. 1851, 35 Sider), »*Et Par Blade af mit Liv og Levnet*« (Rudkb. 1862, 64 Sider)⁴ og et større Skrift: »*Om Guds Tilværelse og Egenskaber*, hans Hensigt med de menneskelige Skabninger og Fremgangsmaade med Menneskeslægtens Opdragelse, med den deraf flydende Nødvendighed af guddommelige Aabenbaringer og Christi Komme til Verden; skrevet nærmest for mine Børn og Efterkommere« (Rudkb. 1854, 334 Sider). Mere end Halvdelen deraf er en bibelhistorisk Oversigt og Resten religiøse Overvejelser, blandede med Udtog af Bøger og Psalmer, der have tiltalt ham; han ønsker især at bringe sine Efterkommere til selv at læse og gjøre sig fortrolige med Bibelen, ligesom han selv var bleven det, allerede fra han som Barn maatte læse højt i den for sin fromme gamle Morfader. 1855 blev Rasmussen udnævnt til By- og Herredsskriver i Rudkjøbing; han døde den 17. Juni 1865.

6. »*Smaastykker af Langelands Historie*, af Th. Rützou, Rudkjøbing 1873 (84 Sider), oprindelig Feuilletonartikler i »*Langelands Tidende*«, udgivne som Særtryk i Bogform, er væsentlig en skjøn som Gjengivelse af, hvad Forfatteren — nu Bibliothekar ved Kommunens Folkebibliothek i Kjøbenhavn, dengang ung Boghandlermedhjælper i Rudkjøbing, — da kunde finde om Øens ældre Historie i de Bøger, han kunde overkomme. Stedlige Kilder har han saa godt som ikke brugt; dog nævnes det i en Tilføjelse efter mundtlig Fortælling, hvad

jeg ikke andetsteds har set omtalt, at »for c. 40 Aar siden er i en Tørvemose i Snøde fundet et Lig iført Klæder af Dyrehud, sammensyede med Skindstrimler.«

7. Baade i ældre og nyere historisk-topografiske Værker om Landet i det hele har Langeland naturligvis sin Plads; navnlig *Pontoppidans Atlas*⁵ og *Hofmans Foundationer*⁶ meddele adskilligt; om Agrarhistorien findes noget i *Begtrups Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Fyens Stift* (1806) og mere i *Dalgas' Beskrivelse af Svendborg Amt* (1837).⁷ En sand Rigdom af Oplysninger er samlet i tredje Udgave af *Traps Danmark* med særligt Hensyn til Herregaardenes Historie; udførligere foreligger jo denne dels af Prof. T. A. Becker, dels af C. E. Secher i »*Danske Herregaarde*«. En Række Afhandlinger og Opsatser i historiske Samleværker, Tidsskrifter o. l. behandle eller berøre enkelte Punkter af Øens Historie; men til dem vil der paa de paagjældende Steder blive henvist.⁸ Her skal blot mindes om, at Danmarks Adels Aarbog efterhaanden har bragt uundværlige Stamtavler over mange langelandske Adelsslægter;⁹ og af Betydning ogsaa for Langelands nyere Historie i Almindelighed er den første Del af *Slægten Ahlefeldts Historie* af L. Bobé, som indeholder Meddelelserne om Storkansler Fr. Ahlefeldt og hans Slægt.

Der er især fire Punkter af Øens Historie, der have faaet en særlig Behandling. Om Svenskekrigen 1658—59 har S. Jørgensen 1881 i Afhandlingen: *Langelands Vilkaar i Svenskekrigen*¹⁰ samlet en Del efter Tingbøgerne; og navnlig har Kapt. C. F. Rockstroh 1901 givet en værdifuld Fremstilling af Forsvaret efter Krigsarkiverne i Kjøbenhavn og Stockholm¹¹. Om Grundtvigs Huslærertid herovre og Ungdomskjærlighed til Fru Constance Leth har Th. Graaes fornøjelige lille Bog: *Grundtvig paa Langeland 1805—08* (Kbh. 1880, 77 Sider) medført en hel Drøftelse og udførlige Fremstillinger i de nyeste Grundtvigbiografier.¹² Om Spanierne paa Langeland er der flere Gange fortalt, sidst og bedst af K. Schmidt i *Meddelelser om de fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808* (Kbh. 1901). Og om den gudelige Op-

vækkelse i 1839 har *L. Schrøder* i sin Bog om *P. Larsen* (Skræppenborg)¹³ og *Fr. Nygård* i »Kristenliv i Danmark 1741—1840«¹⁴ opfrisket *P. Larsens, Johan Nielsens og Jens Dyrholms* Beretninger.¹⁵

8. Det synes, som en af vore ældre Historikere har omgaaedes med Tanken om at skrive noget samlet om Langeland; mellem *Vedel Simonsens* haandskrevne Samlinger i Nationalmusæets anden Afdeling findes nemlig et ret omfangsrigt Manuskript med Titlen »*Langelandske Annaler*«, et af de mange Vidnesbyrd om denne Historikers store Samlerfid. Det er dog for den allerstørste Del kun annalistisk ordnede Uddrag af ældre trykte Skrifter, mest Hvitfeld, Pontoppidan og Suhm.

Af de utrykte Samlinger og Optegnelser til Langelands Historie rager i det hele *Plesners* i Indledningen omtalte højt op over alt det andet. Skjøndt næsten de 200 første Numre af hans Afskrifter var forkomne, omfattede de dog endnu henimod 800 Afskrifter og Udtog foruden en Del spredte Notitser, og deriblandt Afskrifter af nu tabte Originaler. For Tiden indtil Reformationen havde han tilstræbt, skjøndt just ikke naaet at faa alt med; derefter bliver det mere og mere spredt; og efter 1660 havde han saa godt som intet medtaget.

Fremdeles maa med Taknemlighed nævnes Dr. *Henry Petersens* og Prof. *Løfflers* Indberetning om deres antikvariske Undersøgelserrejse paa Langeland i 1875—76 (i Nationalmusæet). Ogsaa en gammel Indberetning fra Amtmand *Adeler* om Nyborg og Tranekjær Amt (til J. L. Holstein 1744) indeholder et og andet af Interesse ud over det i Danske Atlas gjengivne.¹⁶ Om Kirkerne er der 1732 samlet antikvariske Notitser af *Jak. Bircherod*¹⁷ og 1755 af *Thurah*;¹⁸ og til Præstehistorien findes foruden de Bloch'ske Samlinger paa Universitetsbibliotheket nogle Optegnelser af afd. Pastor *Strøm* i Marslev (nu paa Landsarkivet i Odense), etc.¹⁹

19. For den ældre Tids Vedkommende er vistnok alle de bevarede langelandske Arkivsager havnede i Rigsarkivets

første Afdeling, og det er derfra, Plesners fleste Afskrifter stammer.

Fra Middelalderen er der just ikke meget. Det ældste Brev, som berører Langeland, er fra 1245 (17. Febr.) — et Pavebrev til Odense Kloster, hvori Langeland blot nævnes som en af de Landsdele, der gav »St. Knuds Penge« til Bygningen. Før 1300 kjendes ialt kun 10 Breve vedrørende Øen, fra 13—1400 c. 60 og fra 14—1500 henved 200; der kan her kun bruges runde Tal, da det tildels maa blive en Skønssag, hvad man vil regne med til Langelands Historie. Efter 1500 stiger Tallet naturligvis saa stærkt, at der ikke kan være Tale om Optælling.

Det er for Historien en uheldig Omstændighed, at Øen intet Kloster havde; thi Munkene baade gjemte og afskrev deres Papirer, og en Smule Kloстераarbog herfra vilde have været en stor Skat. Og værre er det, at Svenskekrigens Ødelæggelser i 1659 ikke mindst gik ud over Brevkisterne. Allerede 1658 gik meget med; Kongens Mageskifteskøde paa Stensgaard findes iturevet og sammensyet igen, og derpaa har Vincents Steensen skrevet: »Dette kongelig Skiøde blev saaledis ilde medfarred oc sønderreffved oc forderfwd af di Svenske Parthier, som plyndrede Stensgaard udi dend svenske Feide ymellom Danmark oc Sverrig Anno 1658« etc.¹⁸ Og da Øen var erobret 1659, søgte de svenske Ryttere endog Bøndernes Papirer igjennem for at finde Gældsbeviser, der kunde bruges til at pine Penge frem.

Dog skal Svenskerne ikke have hele Skylden. Folks egen Ligeegyldighed har været utrolig. Hofman har med berettiget Forargelse (paa Latin) gjenfortalt Historien om, hvordan der i Tranekjær Slots indre Gaard har staaet et rundt Taarn, som i Ridefogden Thomas Becks Tid var forfaldent og blev revet ned; »i Kjældereren under det stod en stor Trækiste fuld af gamle Pergamenter, der blev begravet under Gruset og endnu siges at være der, da ingen gad befri den unyttige gamle Kiste med det Snavs i.«¹⁹ Det skete 10 Aar før Svenskekrigen — havde saa blot efter den nogen tænkt

paa at grave Kisten frem, saa Smuler var blevne reddede af det store Lensarkiv paa Slottet; et Register ved Lensregnskabet 1642 opregner de kgl. Breve, der da var paa Slottet, og det slutter med: »87 gamle Tingbøger, en Del med, en Del uden Bind; 12 gamle Tingbøger, ganske for-dærvede af Møl og Mus; en ganske Del Domme og Tings-vidner.«

Og i meget nyere Tid er der sket adskillige lignende Ting, som gjerne igjen kunde bringe En til at tale Latin. Lad det være nok at notere det ene, at ved en Kassation af Arkivalier i Svendborg Amts Arkiv i 1856 lod Amtmand Lüttichau bl. a. alle gamle langelandske Sager indtil 1822 gaa i Papirmøllen.²⁰

Ved Præstegaardsbrande er meget tabt, bl. a. i 6 af Øens Sogne alle Kirkebøger før 1813. Nu er jo heldigvis alle Øens Embedsarkiver samlede i Landsarkivet i Odense og, saavidt Mennesker formaa, sikrede mod Ild, Møl og Mus, Lüttichau'er og Th. Beck'er.

10. En kort Oversigt over det bevarede Arkivstof, som paa flere Maader kan have Interesse, tør vel ikke savnes her.

Grevskabet Langelands Arkiv paa *Tranekjær*, som for den nyere Tid er særdeles righoldigt og for det egentlige Godsarkivs Vedkommende vel ordnet og bevaret og har været mig en sand Fundgrube, indeholder fra Lenets Tid kun Kirkernes (meget interessante) Regnskabsbøger, begyndende 1581 — dog mangler Snøde, Bøstrup og Magleby — og et ganske enkelt ældre Dokument, som tilfældig er bevaret ved en nyere Sag. Godsregnskaberne er bevarede fra 1699—1714, 1721—94 og de nyere fuldstændigt; Grevskabets Erektionsjordebog og en Mængde nyere Jordebøger ogsaa over tilkøbt Gods; Chr. V's Matrikel over Langeland; Kongebreve, Skøder og Retssager vedrørende Grevskabet og dets Bønder; Fæsteprotokoller fra 1699; en stor Del Kaldsbreve o. l. for Præster og Degne; Skolevæsenssager og Regnskaber fra 1739—1810; Fatigsager fra 1783; spredte Mønsterruller 1710—93; Rapporter og andre militære Sager 1808—13; Godskorrespondancen fra 1771 og en stor Del spredte Familiedokumenter, Korrespondance, Patenter m. m.

Hvad der findes paa *Nedergaard*, *Egelykke* og *Faareveile*, kan kun kaldes Smuler, og selv paa *Stensgaard*, som tidligere har haft et gammelt og betydeligt Arkiv, er der nu kun bevaret enkelte

interessante Ting som Vincents Steensens Stambog; men 18 Dokumenter derfra (mellem 1554 og 1668) er trykte,²¹ en Del komne til det kongelige Bibliothek²² og c. 150 har Plesner i sin Tid afskrevet.

I *Landsarkivet i Odense* maa af samlede Arkivrækker især fremhæves:

Tingbøgerne, hvoraf Landstingets kun er bevarede 1663—77; Rudkjøbing Bytings Bøger 1641—75 og 1686 til Nutiden; Rudkjøbing Raadstuerets Bøger 1650—57, 1661—1784, fortsat i Raadstueprotokol til Nutiden; Langelands N. Herreds B. 1664—66 og S. Herreds B. 1656—75; Langelands Herreders B. 1681 til Nutiden; Grevskabet Langelands Birketings B. 1672—82 og 1690—1852.

Skifteprotokollerne fra Rudkb. er bevarede 1624—46, 1673—1727, 1747 til Nutiden; fra Grevskabet Langel. 1687—1702, 1707—11, 1713—1850; fra Langel. Herrede 1802 til Nutiden; fra Proprietærgodserne Biskopstorp 1791—1806; Faareveile 1833—50; Hjortholm 1775—1850; Møllegaard 1721—67 og 1777—1835; Nedergaard 1720—1849; Skovsbo 1777—1818; Skovsgaard 1763—1820; Stensgaard 1776—1829 (fra 1828 tillige omfattende Egelykke). Desuden N. Herreds geistl. Skifteprot. 1757—1809 og S. Herreds 1771—1811.

Kæmnerregnskaber, Skattelister o. l. fra *Rudkjøbing* haves for 1654, 1662, 1665, 1667, 1673, 1709, 1738—40 og fra 1772 til Nutiden.

Kirkebøgerne begynde med følgende Aar: Rudkjøbing og Skrøbelev 1686; Simmerbølle 1718; Tranekjær og Tullebølle 1813; Bøstrup 1684; Snøde og Stoense 1813; Longelse og Fuglsbølle 1813; Lindelse 1706; Humble 1692; Tryggelev og Fodslette 1709; Magleby 1682.

Provstearkivet er ret fuldstændig bevaret fra 1685, de geistlige Skifteprotokoller uheldigvis dog kun som ovenfor angivet.

Langelands N. og S. Herreds Breve i *Bispearkivet* begynde 1568, indtil c. 1680 dog kun med faa Sager.

Rudkjøbings Breve i Odense Amts Arkiv fra 1700—1794. Kjøbstæderne var efter Chr. V's Lov og Instrux af 5. Juni 1690 underlagte Stiftsbefalingsmændene indtil Pl. 21. Juni 1794, og der ved er disse Sager undgaaede den omtalte Ødelæggelse i Svendborg Amts Arkiv.

I *Rigsarkivets 1. Adeling* findes alt, hvad der er *ældre end Reformationen*, og Brevene vedrørende Langeland er for største Delen indordnede i de gamle topografiske og personalhistoriske Samlinger paa Pergament og Papir; indtil 1450 foreligge de jo nu trykte (se Fortegnelsen over Danm. Breve fra Middelalderen), ligesom Udtog af *Kongebrevene* indtil 1588 er trykte i Kancelliets Brevbøger og delvis til 1660 i Sechers Forordninger og Kronens Skøder. Efter 1588 findes Kongebrevene til Langeland normalt

indførte i Fyenske Tegnelser og Registre; men 1592—1612 staa de fleste i Smaalandske Tegn. og Reg. og enkelte Breve ogsaa senere; alene fra Christian IV's Tid er der over 350. *Tranekjær Lens Regnskaber* er bevarede 1500—02, 1510—11 (delvis), 1597—98, 1601—02, 1603—04 og 1610—61 tilligemed en Del Jordebøger og Skattemandtalsregistre 1603—06 og 1610—62 og spredte Kvittanser og Inventarier 1596—1658.

Nogenlunde nær sammen findes ogsaa de til Frederik III's og Christian V's Matrikler benyttede Jordebøger 1660—78 samt selve Frederik III's Matrikel over Øen, indeholdt i Fyens Matrikels 1. Part, dateret Odense 4. Marts 1662, ligesom ogsaa Kørbers Rapporter fra Svenskekrigen og de mange Breve om Kvægsygen. Til den Del af de utallige i Dombøger, Kollegieprotokoller o. s. v. spredte Sager, jeg har kunnet faa med, maa der paa vedkommende Steder henvises.²³

11. Af en egen Art og Interesse er de to under Navn af »*Snødebogen*« og »*Tryggelevbogen*« bekjendte Haandskrifter. Den første er 1576 af Præsten i Snøde Jacob Jørgensen Sadolin indrettet til Undervisning for hans Eftermænd om Embedets, Kirkernes og de Fattiges Forhold og Ejendomme; og dels beretter han saa nøjagtigt og levende, at det fører udmærket ind i Tiden, dels have de senere Præster stadig fortsat med Afskrifter af Fæstebreve, Notitser om Præster og Lensmænd m. m., saa det var et virkeligt Tab, at den brændte med Præstegaarden 1883. Dog var der forinden trykt Uddrag af den,²⁴ og i Plesners Samlinger er der Afskrift af hele den ældre Halvdel af den — desværre er Optegnelserne om Godsets Bortfæstning kun medtagne til 1617.

Tryggelevbogen, et Haandskrift paa 200, dog kun tildels beskrevne Blade i Duodez, bundne sammen med et latinsk Skrift (flores legum) fra 1497, er paa lignende Maade 1565 begyndt af Præsten Jørgen Hansen i Tryggelev og ført videre til 1776 med meget blandede Optegnelser af senere Præster. Ogsaa Uddrag af den er trykt, og den er med Rette betegnet som hørende til vore mærkeligste gamle Kirkebøger.²⁵ Den blev — naturligvis med Urette — 1830 solgt ved Auktionen efter Pastor F. Brandt i Tryggelev og ved

et heldigt Tilfælde kjøbt af daværende Pastor Plesner i Humble, som siden forærede den til sin Søn, Registrator Chr. Plesner. Den er nu i Landsarkivet i Odense.²⁶

3

II.

Oldtidsminderne.

1. Til det morsomme og lærerige Kort i Langelands Musæum, hvorpaa de forskellige Oldtidslevninger og Fund er betegnede ved forskjellig farvede Knappenaale, er der brugt henimod 600 Naale. Mange af dem angive vel blot en sløjfet Dysse eller en Plads, hvor et Oldtidsminde er fundet i Jorden, og hvor nu intet mere er at se. Men saa meget er her dog endnu, at en alvorlig Kæmpehøj eller et knejsende Dyssekammer hører med i et rigtigt langelandsk Landskab, selv om man nu kan have lidt længere at gaa, end Oehlen-schläger behøvede paa sin »Morgenvandring« for at se »en Stenhob vældig paa Marken staa, ærværdig, graalighvid«. Nu staaer her c. 140 mere eller mindre velbevarede Stendysser, Høje og lignende Oldtidsmonumenter paa Øen. Det er ikke det halve af, hvad her var paa Oehlen-schlägers Tid; og nu er det egentlig kun Egnene om Snage og Pæregaard Skov og Lindelse Nor og Strøget mellem Magleby Nor og Tryggelev Nor, der give en Forestilling om den tidligere Rigdom paa Oldtidsminder; omkring Humble, hvor nogle af de anseligste Minder findes, er der ødelagt saa overordentlig meget. Omtrent 170 sløjfede Dysser og Høje paa Øen vides der bestemt Besked med; men hvor mange her egentlig har været, er slet ikke til at beregne.

I Magleby Sogn, hvor Traps Danmark endnu veed om 56 saadanne Monumenter (deraf dog to Trediedele sløjfede), var der endnu i 1809 ifølge en Indberetning fra Kapellan

Vilh. Østrup til Direktionen for de antikvariske Minders Bevarelse¹ c. 100 Stendysser og »Altere« — saaledes opfattede man dengang et Kammer med Overligger. »Og — hedder det videre — for 50 Aar siden skal en herværende Præst Colding² have ryddet en Stendysse i en Toft tæt ved Kirkegaarden og i den fundet nogle runde Læderstykker af en Rigsorts Størrelse med en Sølvnagle i Midten. Hans Sans eller rettere Usans for Hedenolds Minder bestemte disse

HØJEN PAA BJERREBYGAARDS MARK (GANGBYGNING)

maaske allerældste Penge (!) i Norden til Legetøi for sine Børn, og om deres Tilværelse har jeg altsaa spurgt forgæves.« Den Usans har meget paa sin Samvittighed. Paa Brandsby Mark i Nærheden af Galgebjerget (ikke langt fra Humble Kirke) har der staaet »skjønne Oldtidsgrave«, skriver Provst Plesner 31/3 1832,³ »især 3 Kumler og et stort Alter paa Anders Eggerts Mark. De prægtige Sten har Hastrup med Brettens Minde ladet kløve i disse Aar. Der fandtes Hovedskaller og andre Ben i Graven; men alt blev skjult for mig, ligesom min Paastand, at Graven skulde fredes, blev spottet.

Almindelig Bededag 1831 bortførtes en Del af de hugne Sten fra hine Grave.«

Der kunde skrives en lang Fortegnelse over saadanne Ødelæggelser. Ofte er det netop særlig anselige Mindesmærker, det er gaaet ud over. Paa Bakken ved Landevejen N. for Lindelse, som tidligere har hedt Tingbjerg, og hvor der siden er gravet Grus, stod for 100 Aar siden en prægtig Langdysse med 2 eller 3 Kamre.⁴ Højest anselig og mærkelig maa — om den ellers er ret beskreven — en Gravhøj i Vindeby Sømark have været; den havde 3 Kamre med store Overligger, den mellemste med »den Besynderlighed, at naar man pikker paa den med en Sten eller lader en Sten rulle op og ned paa den, lyder den, som om man hørte det kime med en Klokke i nogen Afstand«; Højen var rundt om besat med 3 Rader Sten, blandt hvilke 3 eller 4 stod oprejste.⁵ I Ravneryd staar nu et enkelt Dyssekammer, omtrent der, hvor Longelse, Tullebølle og Simmerbølle Sogne stode sammen. Her var endnu i 1875, da Dr. Henry Petersen undersøgte Oldtidsminderne, Øens smukkeste Langdysse med 3 Kamre. Han prøvede dengang at overtale den gamle Ejer til at lade den fredlyse. Men det kunde der da ikke være Tale om, uden han fik noget for det. Han forlangte 25 Rd., og de stod uheldigvis ikke i Øjeblikket til Raadighed. Kort efter solgte han saa alle Stenene til en »Stenmand« for 25 Rd. Men da han nu saa den ene Randsten blive slaaet itu efter den anden og de to Kamre blive ødelagte, vaagnede alligevel Følelsen af, hvad her tabtes, og han maatte dog have det ene Kammer reddet. Saa det fortælles, at han tilsidst gav lige saa meget for at beholde det, som han havde faaet for at lade alt det andet ødelægge.

Denne Dysse, Runddysen paa Tordenhøj ved Snøde, Jættestuerne i Kadsebølle og Lykkeby og mange andre huskes endnu. Men endnu langt flere er forlængst glemte, og kun enkelte af disse have efterladt et tilfældigt Spor i et gammelt Papir. Af Nedergaards Marker hed to Syd for Gaarden »Stranddysse Vang« og »Mellemdysse« (ogsaa Svale-

bølle havde en »Dyssemark«). Nu er det ikke at se, hvoraf de Navne kom; men af en tilfældig bevaret Landmaalingsattest fra 1746⁶ fremgaar, at der endnu dengang laa to Dysser, »øverste Dysse«, omtrent lige S. for Gaarden, og »nederste Dysse« nærmere ved Stranden.

Om adskillige forsvundne Gravhøje minde ogsaa Sagn. F. Ex. hed det om Simmerbølle Kirkes gamle Alterkalk, at en Mand ved Nattetid red forbi Vinshøj og saa den staa paa 4 gloende Pæle og Troldene holde Gilde. De bød ham en Drik, men han kastede den over Skuldren, gav Hesten af Sporerne og slap afsted med Bægeret, naturligvis ved at ride over de pløjede Marker, til han naaede Kirkegaarden og fik Bægeret kastet ind over Muren med de Ord: Det giver jeg Dig (nemlig Kirken). Saa vendte Troldene om, og deres Bæger blev Alterkalk. Af denne ogsaa til mange andre Steder knyttede Historie tør man uden Tvivl slutte, at der paa Vinshøj, som nu er et fladt Bakkedrag, engang har staaet en Gravhøj, snarest maaske en Broncealderhøj, hvis Form lettest forbindes med Forestillingen om de gloende Pæle. — Til Fribjerg N. f. Leibølle er knyttet et andet almindeligt Sagn, det om Trolden, der hentede Øl i den nærmeste Gaard, men jamrende løb derfra og efterlod Lejlen, da Manden kom hjem og fortalte, at ude ved Bjerget havde En raabt til ham: »Sig til Kuløje, at Vibe er død.«⁷ Der var ogsaa andre Underligheder ved Bjerget; engang fandt en Murer der et Skydsel, som var itu, og som han satte i Stand; da han saa kom igjen, laa der 3 »Kallekager« paa det. Og om Bjergfolk, om Kister, der er hørte at slaas i under Jorden o. s. v. fortælles ved en hel Mængde af Øens »Bjerge«. Hele 4 bære Navnet Troldhøj og 1 Nissehøj. Paa slige af Sagnet udmærkede Steder tør man formode, at der har været Oldtidsgrave.

Enkelte Sagn fortælle ogsaa om Skattegravning. Paa Hou blev saaledes for 100 Aar siden ryddet et Gravkammer, men ikke gravet efter paa dets Plads. Saa drømte Ejeren, at der kom tre store Mænd ind til ham og sagde, at han

skulde grave i det sydøstlige Hjørne, saa vilde han finde en Skat. Han gik derud, som det hørte sig til, ved Nattetid; men saa begyndte det at knage og brage saadan i alle Hegnene, at han hurtigst muligt skyndte sig hjem igjen og lod Skat være Skat. — Paa Jytenborg Banke saaes ofte Lys. En Aften skød en forbiridende Skytte paa det, og der løftede sig da en Jamren og Susen i Luften, som gav sig til at forfølge ham, saa han i Skræk sporede Hesten ned mod Stengade. Da det kom nærmere, vendte han sig og skød igjen efter Lyden; men saa blev det værre, og han naaede med Nød ind i Porten i den første Gaard i Stengade, hvor han i det samme saae noget som et gloende Læssetræ fare over Gaarden. Siden forsøgtes det en Nat at grave paa Banken; noget kom da ridende paa en Uting og søgte ved Spørgsmaal at faa Skattegraverne til at bryde Tavsheden. De holdt sig og hørte det alt klinge under Spaden. Men da kom noget andet ridende paa en »Gærdekiste« og spurgte: »Har I ikke seet min Herre komme forbi?« De holdt sig endda, til det satte Kisten i Gang med de Ord: »Jeg skal nok hale ham.« Da fo'r det ud af Munden paa en af dem: »Du skal hale Fanden, skal Du« — og i det samme blev alting borte for dem, og de kunde ikke finde Hullet mere.

Nu trues Gravhøjene neppe mere af Skattegravere. Siden det er bleven noksom bekjendt, at man ikke kan vente at finde større Kostbarheder i dem end et Par »Stenkiler« eller en skrøbelig Urne med Aske og Benstumper o. l., ser ingen mere noget Skattegraverlys brænde paa dem. Nu, er det Erindringens og Historiens Lys, der er tændt over dem, og det lokker ikke til at bryde Gravfreden, men maner til at vogte den og bevare alt, hvad der endnu kan bevares.

I gamle Dage hjalp undertiden Overtroen — for ikke at gjøre den Uret — til at enkelte Ting blev skaanede en Tid. Mens der for 100 Aar siden ellers ryddedes flere Dysser i Egnen, blev en Høj paa Chr. Jørgensens Lod i Stoense Bringemark længe respekteret; »thi da en Mand opløjede en lille Engplet nedenfor den, brækkede en af hans

Heste Benet, og en anden Mand, som paany forsøgte Oppløjning, mistede samme Aften sin Kone ved en brat Død.^s Men siden kom Højen alligevel ned. — Hvad der nu kan hjælpe virkelig og for bestandig, er først og fremmest den udbredte Forstaaelse af disse Mindesmærkers uerstattelige Værd og dermed den aarvaagne Villie til at bevare dem urørte og til — naar der træffes paa noget, som ikke *kan* bevares, hvor det ligger, aldrig at forstyrre nogen Oldtidslevning uden virkelig sagkyndig Undersøgelse. Vor Oldtidskundskab har

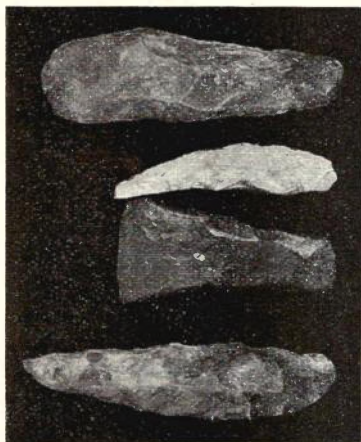

DYSSENE PAA HERSLEV MARK

— ogsaa her paa Øen — meget at takke de oplyste Mænd for, som med fuld Forstaaelse have ladet den Urne eller Brandplet, de Ben eller Vaaben, de traf paa, sidde urørte i Jorden, til de fik kaldt sagkyndig Hjælp til, saa at interessante Fund kunde blive fuldstændig bevarede og ethvert lille Lys over Fortiden udnyttet. Men hvorfor ikke ogsaa overfor alt, hvad der kan bevares, benytte den Hjælp, som en formelig Fredlysning vitterlig er? Kan der ved hver Høj og Dysse komme til at staa en Sten eller blot en solid Egepæl med et F. M. (Fredlyst Mindesmærke) og blive holdt Øje med dem alle, vil saadanne Ting vanskelig kunne gjentage sig, som at en

Dysses Sten uden videre blive solgte, eller at en Forpagter efter sit eget Hoved jævner et Par Gravhøje eller sætter en Langdysse om til Lystanlæg, som det i sin Tid er gaaet med Højene paa Tryggelevgaards Mark og med Ruskeshøj, eller at en Skovfoged paa egen Haand giver sig til at kløve Sten paa Ringelshøj. De to første Oldtidsminder, der fredlystes her paa Øen, var Jættestuen paa Humble Rene og den lille Jættestue ved Carlseje. Siden er andre komne til og kommer fremdeles til. En mægtig Hjælp for Øens Fortidsinteresse og Kundskab har Oprettelsen af Langelands Musesæum været.

2. Fra den ældste *Stenalder*, Tiden nærmest efter det første Landnam for 5—6000 Aar siden, er her hidtil fundet forholdsvis lidt og navnlig ingen store samlede Fund, hverken

ÆLDRE STENALDERSAGER
(I LANGELANDS MUSÆUM)

af de Mosefund, der tyde paa, at man da har brugt Tømmerflaader i Søerne til Bolig, eller af de mægtige Affaldsdynger («Køkkenmøddinger»), som andetsteds i Landet med deres Masser af Skaller, Knogler, Flintflækker o. s. v. give Forestillingen om et Nybyggerliv som Jægere og Fiskere uden andre Husdyr end Hunde. Men derved maa erindres, at Øens Sænkning og Havets stadige Æden bort af Landet let kan have medført, at de ældste Bopladsler nu ligge

under Vand. Ved Nordenbro Vesteregn har en gammel Mand fortalt mig, at hans Farfader tøjrede 11 Faar paa Rad mod Vest fra den nuværende Strandkrænt. Og der er f. Ex. ved Egelykke fundet mange Stenredskaber i Strandkanten og ud for Ristinge Havn Benredskaber ved Opmudring flere Hundrede Alen ude i Stranden. Der mangler da heller ikke mere

enkeltvise Fund af Flint- og Bensager fra den Tid; af de ellers sjældne Lyster af Ben, der ansees for at høre til den ældre Stenalderes karakteristiske Redskaber, er her endda fundet forholdsvis mange. Flint har her været nok af, baade den sorte og blaa (f. Ex. paa Lindø) og den gule (paa Strandø er næsten alt Affaldet gult). I Moserne er fundet Rester af de samme Vilddyr som i det øvrige Danmark, dog ikke Rensdyr, men oftere Elsdyr, Uroxe, Kronstyr, Bjørn og Vildsvin. Udgrøftninger i det inddæmmede Areal syd for Lindelse Nor har vist Levninger af Østersbanker,⁹ og i det underste Lag af et af Bopladsfundene paa Lindø var der Østersskaller,¹⁰ hvad der giver adskilligt at tænke paa, da Østersø vandet jo ikke er salt nok til Østersen; og man maa vel antage, at hin Stenalderfamilie netop har fæstet Bo paa Lindø lige før den Naturforandring, der gjorde Vandet ferskere og bragte Østersen til at forsvinde af Noret.¹¹

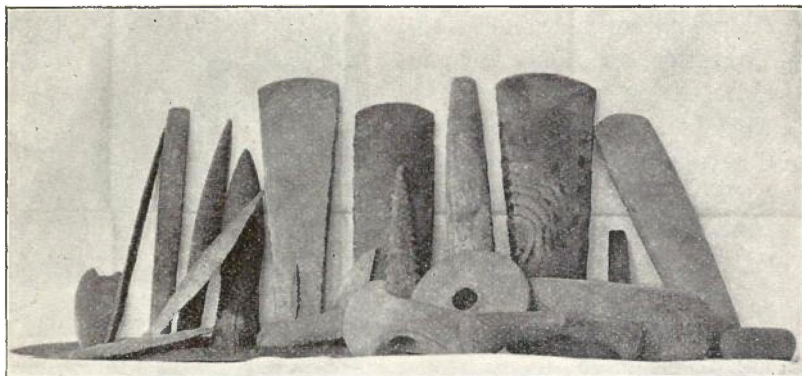
Om Landets Bebyggelse og Opdyrkning i Stenalderen give Fundene god Besked; og i første Række maa her nævnes de rige Bopladsfund paa Lindø og ved Troldebjerg¹⁴ med deres Masser af Flint, Dolke, Prene, Mejsler, Bor og Hamre af Ben, Skaar, Knogler o. s. v. Opdyrkingen ses tydeligt at være begyndt omkring Indskæringerne; ved Magleby, Tryggelev og Lindelse Nor og Stengade Sø og paa de nu landfaste Øer ved Stranden vrimler det med Rester og Tomter af gamle Boplads og Grave; derfra have de bredt sig lige til Hou,¹² og i Stenalderens egentlige Kulturtid, de store

BENIARPUNER
(I LANGELANDS MUSÆUM)

Stengraves og de slebne Flintsagers Tid, der vel omtrent naar til Midten af det andet Aartusinde f. Kr., har Øen været stærkt bebygget. Selv paa den lille Lindø blev der i det mindste Plads til tre Hjem.

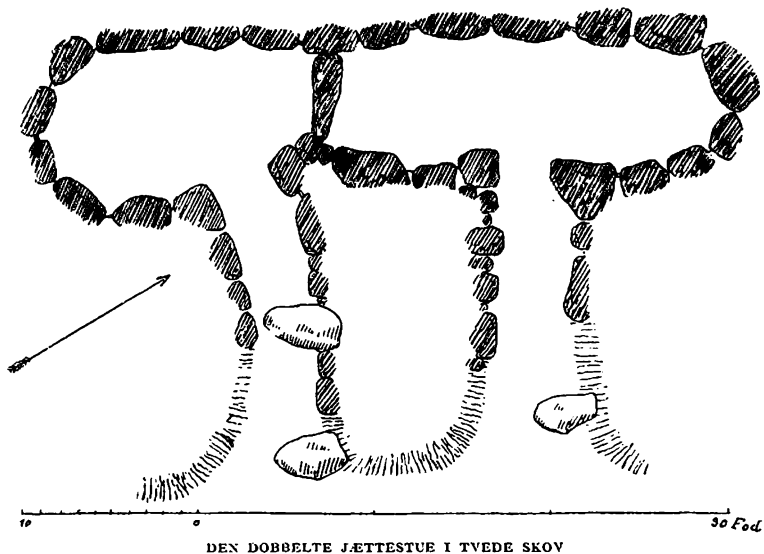
Dygtige Bueskytter og Fældesættere var de dengang, saa selv Kongeørnen blev deres Bytte; Prene af dens Knogler er fundne paa Lindø. De havde de fleste af vore nuværende Husdyr, kun ikke Hesten, som først kom til i Broncealderen. De dyrkede Hvede og Byg; et Potteskaar fra Lindø viser Aftryk af en Hvedeavne, og et fra Jættestuen i Lykkeby af

YNGRE STENALDERSAGER (I SAMLINGEN PAA TRANEKJØER)

et Bygkorn. Brændte Lerklumper fra Lindø har bevaret tydelige Aftryk af Risfletning — de klinede Vægge gaa tilbage til Stenalderen. Paa en spaltet Knogle fra Lindø sees, hvordan En i en ledig Time har ridset Tegningen af en Fjer ind i den; og paa en ved Bønnelykke funden Benspil med Flintfliser (i Nationalmusæet) er ridset et Dyr. Kunst er dette jo ikke; men at der virkelig i Stenalderen kan tales om Kunstfid og Kultur, bevise selve Stenredskaberne; ogsaa her paa Øen er der fundet Mesterstykker af Slibning og Finhugning. I det hele følges her i Gravene de tyndnakkede Øxer med det simple Dyssekammer med en enkelt Overligger og de tyknakkede Øxer med Jættestuerne, de mere udviklede

Kamre med stensat Gang ind igjennem Højen og flere Overliggere; men her er næsten bevaret flest Melleformer, enten man nu vil kalde dem lidt udvidede Dyssekamre eller smaa Jættestuer med kort Gang. Færrest er her vel af de seneste Stenaldergrave, de af kløvede Sten satte Stenkister, der i Tiden høre sammen med de fine Pilespidser og spinke Dolke (f. Ex. i Møllehøj ved Strandby, Højene ved Søgaard og i Nedergaard Skov).

DEN DOBBELTE JÆTTESTUE I TVEDE SKOV

Fire af Øens Dysser har baaret et Navn ned til os: Kong Humbles Grav, Ringels, Renes og Ruskes Høj. De to sidste er delvis forstyrrede; af Renes Høj har i Mands Minde kun Kamrene staaet; men alle har de været mægtige Langdysser (Humbles Høj 150', Ringels og Ruskes c. 200' lange). Umuligt er det vel ikke, at i det mindste de tre af disse kunde være virkelige Stenaldernavne, og at ogsaa den mundtlig fortalte Historie om, at der i Kong Humbles Grav skal være funden en enkelt Benrad, kunde være sand. Men ellers er de store Stenaldergrave jo gjennemgaaende Slægtsgrave. Naar dengang Søn rejste Dysse for Fader, vilde siden

han selv og hans Børn efter ham gravlægges i Faderens Høj. Og saa meget kan vi lære af deres Grave, at det har været Folk med en stærk Slægtfølelse og Udødelighedstro. I hvilken Tro man dengang — 2000 Aar før Valhals Guder — fandt Støtte for Tanken om at gaa til sine Fædre, er forlængst glempt; alskens lave Forestillinger har man sagtens forbundet dermed. Men naar Ingmar Ingmarsson hos Selma Lagerløf gaar bag Ploven og tænker sig ind til sin afdøde Fader i den store Stue, hvor alle de tidligere Slægter af Ingmarssønner, alle med graarødt Haar og hvide Øjenbryn, sidde sammen langs Væggene, den ældste af dem »ända från hedenhös« og tilsidst alle med lukkede Øjne grunde Time efter Time paa hans svære Livsspørgsmaal, mon det saa ikke er en Draabe Stenalderblod dybt inde, der taler, saa de gamle Dyssebyggere endnu kunde kjendes ved Røsten?

3. Foruden de rene Stenalderboplads er her fundet flere, der viser hen paa Overgangen til *Broncealderen*. Af dennes anseligste Minder, Højene, staar her vel endnu c. 25; det eneste levnedede Komplex er de tre ved Tryggelev Nor, og der har i samme Række sydefter ligget tre til. Af en anden Samling, »Trehøje« ved Fæbæk, er kun Navnet tilbage. Ved Nordenbro har der været adskillige, to af dem med Navnet Maglehøj, der jo ikke fortæller stort, ligesaa lidt som andre Navne paa Broncealderhøjene (Kragebjerg ved Egelykke, Eshøj el. Æshøj ved Snøde). Efter Rasmussens meget sandsynlige Fortælling¹³ saaes endnu paa hans Tid (c. 1840) paa mange af Bakkerne om Tranekjær Spor af Jordhøje fra »Brændalderen«, som man da kaldte det. Den nye Kultur, som i Broncealderen rejste sig ved det livlige Samkvem med andre Lande, da Ravhandelen skaffede Bronce og ædelt Metal i Mængde ind i Landet, førte jo ogsaa med sig, at den ældste »Højalder« efterhaanden afløstes af Brændalder. Her har været ældre Broncealderhøje nok med ubrændte Lig; men af de Egekister, over hvilke Højene sattes, er der gjerne kun et tyndt Lag sort Smuld tilbage, ligesom Skelet, Klæder og de i Kisten lagte Vaaben og Smykker ofte er helt fortærede. I en Høj paa Voldbjerg

HØJENE VED TRYGGELEV NOR

ved Fæbæk fandtes to Grave med Spor af ubrændte Ben; Midtergraven var en Mandsgrav med en Broncedolk og Bøjle-naal, den lidt senere Sidegrav en Kvindegrav (sagtens for Hustruen) med en Ildsten af Flint og en lille Bronzekniv. Omvendt var Maglehøj i Nordenbro først rejst over en Kvindegrav (med Levninger af Egekiste og en lille Bronzekniv), og siden i Udkanten af den anbragt en anden Egekistegrav for en Mand (med Broncesværd og Bøjlemaal);¹ og i den Kiste var nedlagt brændte Ben, men Sværd og Naal lagt, som de skulde ligge ved et ubrændt Lig; Højen var forstørret, saa den naaede ud over den nye Grav; her er altsaa Konen endnu begravet ubrændt, men Manden brændt. Tomterne af de tre sløjfede Høje ved Tryggelev Nor viste alle Rester af Egekister, men kun den sydligste og sikkert yngste indeholdt tillige Rester af brændte Ben.

I den yngre Bronzealder, da Brænding blev almindelig, lagdes de fra Baalet opsamlede Ben i en Urne, der oftest nedsattes i ældre Høje, og da de fleste af disse forlængst er sløjfede eller overpløjede, findes saadanne Urner nu kun sjældent; men f. Ex. ved Ennebølle fandtes i sin Tid ved Dræning 10—15 »Lerurner« og paa Gadebanken opløjedes

20—30 »Urner med Ben i«. I Herslev viste en større Høj sig opkastet over en lille Stenkiste, hvori en smuk Urne med brændte Ben og et Par Naale (altsaa en Kvindegrav). Senere satte man Urnen eller undertiden de brændte Ben uden Urne ned i en lille Stendynge med en Stenkreds om; af dem findes adskillige i Skove og Stubbehave.

Enkeltvis er fundet en Del af Tidens typiske Vaaben og Redskaber, mest mindre Ting som Paalstave, Celter, Knive

LUR FRA
RØRSLØKKEMOSEN

o. l. Paa en Mark ved Illebølle fortælles en Husmand for c. 50 Aar siden at have opgravet »en lille halv Skæppe« Arm- og Halsringe, af hvilke maaske endnu to findes paa Ollerup Højskole. I Nationalmusæet er et Par smukke Fund, fra Hennemved (Halsring og Bælteplade), fra Helsned (4 Spydspidser og en Del Armringe — et tydeligt »Depotfund«, de var nedlagte ved en meget stor Sten) og et Støbefund fra Vaarskov med Celt, Mejsler og Støbeknolde. Til Odense Musæum er kommen et Fund fra Røjlebjerget i Humble Sogn med 4 Armringe, 2 Halsringe og et Spænde. Men det værdifuldeste Bidrag til at oplyse Broncetidens høje Kultur er dog de to Lurer, som 1885 optoges i Rørsløkkemosen i Tryggelev Sogn og nu findes paa Nationalmusæet; de vise en noget

anden, sagtens ældre Form end den ellers kjendte. En Armring af Guld fandtes 1884 paa Vindeby Mark.

4. Fra *Jernalderen* er her gjort langt flere Fund; dog maa strax undtages den ældste Del, den saakaldte førromerske (keltiske Tid), omtrent de fire Aarhundreder nærmest før vor Tidsregning. Andetsteds i Landet har man fra den Tid fundet Gravpladser med Grave i Hundredevis, dels som Tuer eller Smaahøje med en Urne i hver, dels som Brandpletter med sammenfejede Baalrester, hvor den enkelte Grav saa at sige forsvinder i Mængden, næsten som paa vore, for hele Bygden

fælles Kirkegaarde. Saadanne kjendes hidtil ikke her, og der er i det hele fra den Tid kun nogle Urnegrave, keltisk formede Sværd og en enkelt af de ejendommeligt takkede, næsten kroneformede Halsringe (i Nationalmusæet). Derimod fra den »romerske« — af romerske Kulturformer prægede — Jernalder, de første 3 Aarhundreder e. Kr., er her mangfoldige Fund, først og fremmest de smukke samlede Gravfund fra Harnebjerg ved Humble og 12—1500 Alen derfra paa Bukkensbjerg,¹⁴ hvert Sted med over 40 Grave. De indeholdt for den Tid paafaldende mange Vaaben, keltiske Sværd med romerske Drikkekar og Bøjlenaale. Maaske lidt senere er de undersøgte Grave i Egebjerg ved Rødbjerghavn og Højbjerg i Helsned, hvor der fandtes Bøjlenaale af romersk Arbejde; men disse Grave indeholdt ubrændte Lig; man begyndte nu at opgive Ligbrændingen og at begrave Ligene (først med Hovedet i Nord, siden i Vest). Graven dækkedes med et Lag Sten og en Stenkreds betegnede dens Plads; saadanne Kredse er her bevaret ikke faa af i Skovene; paa Markerne er de forlængst ødelagte. De Dødes Udstyr er oftest fredeligt, nærmest, som man har tænkt sig dem gaa ind til et Gjæstebud. Af de mangfoldige Enkeltfund fra denne Tid maa fremhæves den lille romerske Bronzefigur, som fandtes ved Grøftegravning tæt ved Lille Snøde og nu er i Nationalmusæet¹⁵ — et ikke umærkeligt Vidnesbyrd om, hvor vidt ud romersk Kunstflid og Smag naaede.

ROMERSK BRONSEFIGUR
FRA LILLE SNØDE

Folkevandringstidens Uro og Ufred, som i Jylland og Fyen har efterladt sig saadanne Vidnesbyrd som de store Krigsfund i Thorsbjerg Mose og Viemosen, har denne Ø ingen store Minder om; den laa jo bedre af Vejen for Vandringer og Krige. Af Grave fra den Tid er her afdækket enkelte. I en Bakke paa Magleby Præstegaards Jord opgravedes c. 1870 10—12 Skeletter af Mænd med Sværd,

Skjoldbuler etc., og paa Visbjerg er fundet en enkelt Kvindegrav med et Par Bøjlenaale og en Hægte.

Fra Oldtidens sidste Aarhundreder (c. 700—1000), *Vikingetiden*, er her baade før og senere gjort anselige Fund. »I Foraaret 1806«, beretter Pastor Østrup,¹⁶ »fandt en af Beboerne paa Bagenkop, idet han borttrydtede og jævnedes Jorden efter en optagen Stendysse, nogle Sølvstykker af sjældent rent og fint Sølv og over 40 kufiske Mønter. Sølvstykkernes Form røber efter min Mening, at de ere Stumper og Levninger af østerlandske Smykker. Ifølge sine Privilegier kjendte Grev Ahlefeldt paa Tranekjær alt dette som sin Ejendom; men jeg, uvidende om saadan grevelig Herlighed, havde kjøbt det af Bonden og besørget det til Doctor Simonsen i Kjøbenhavn, fordi jeg daarligen indbildte mig at gjøre en god Gjerning ved at redde det for Smeltediglen, og Frygten derfor var ikke uden Grund; thi en Guldsmed havde allerede budt Bonden 4 $\frac{1}{2}$ for Loddet.« Østrup maatte imidlertid skaffe det tilbage og aflevere det til »Generalen«, som sagtens neppe holdt sammen paa det. Et lignende Sølvfund med engelske, kufiske og Dorestadmønter fra 10. Aarhundrede er i nyere Tid gjort ved Flytning af et Hegn i Ø. Tofte-mark ved Stengade; 3 skaalformede Spænder fra 9. og 10. Aarh. er fundne ved Tranekjær og Simmerbølle, og et lignende fra Knerpehøj lige ved Stranden er der paa Skovsgaard. 1874 fandtes paa Bjerrebølle ved Illebølle et Brudstykke af et Sølvhalssmykke, bestaaende af en Sølvring, hvorfra udgaar 4 sammenkjædede Sølvmonter (en tysk Biskopsmønt fra 11. Aarh., en af Knud den Stores og en af Vilhelm Erobrerens eller Vilh. Rufus Mønter og en fra Magdeburg) og et fladt Sølvkors med Zigzaglinier; det tilhører altsaa den historiske Tid.

Grave fra Vikingetiden er i nyeste Tid afdækkede paa Toftebjerg S.V. for Brandsby, i Herslev, Hennemved, Spotofte og Stengade, særlig smukke og typiske det sidste Sted. Der har bl. a. været begravet en anselig Bonde eller Høvding. Liget laa ret ud, med Hovedet i Vest, og nedenfor de be-

sporede Fødder laa hans Hest, begravet ganske som den var sunket sammen ved det Slag i Panden, der skulde sende den med dens Herre til Valhal — dens fuldstændige Skelet staar nu i Musæet i Rudkjøbing. Ved venstre Side laa Sværdet, ved højre det sølvbelagte Ridetøj, og der var sat en mægtig Jernspand til Gravdrikken. Ved denne Spand er der at mærke, at den ganske ligner svenske fra samme Tid, saa den lægger endnu et lille Vidnesbyrd til de andetsteds hentede om de urolige Tider under Svend Tveskæg, da Erik Sejersæl en kort Tid spillede Herre i Danmark.

Et ejendommeligt Minde fra den Tid er Skibssætningen i Skoven mellem Skovsgaard og Stranden, 47' lang og 18' bred, lagt af 32 Sten i Form af et Skib; man fristes til at tænke sig den som en virkelig Vikings Grav. Noget Navn er der ikke knyttet til den.

Runestene er ikke fundet paa Øen; Fortællingen om, at en Sten paa Kong Humbles Grav skulde have en Runeindskrift, stammer vist blot fra tilfældige Ridser i Stenen.¹⁷ Derimod er der i Nationalmusæet et Røgelsekar af den sædvanlige Form fra Bøstrup Kirke med Runer; dets Indskrift er den samme latinske som ogsaa flere fyenske Røgelsekar bære: »Mester Jakob Rød gjorde mig«. ¹⁸

5. Af de 10—11 gamle Voldsteder og Borgtomter,¹⁹ Øen har at opvise, turde de ældste række tilbage til Oldtiden, selv om de gamle Træbygninger ved nogle af dem har været afløste af Sten.

Hoborg (eller Hovborg) paa Nordspidsens Østside er nu næsten helt jævnet; men endnu c. 1840 beskrives den (ganske som af Amtmand Adeler 1744) som en c. 10 Alen høj firkantet Bakke med stejle Sider og dobbelte Grave helt rundt om undtagen mod Øst, hvor Vandet gik ind. Det hele skal have været c. 1½ Td. L. stort. Der er fundet Tegl, Dyreben og Urner med brændte Ben paa Banken, og gamle Folk have fortalt om Murlevninger. Efter Sagnet skal her have boet en Sørøver, der havde to Brødre, den ene paa Sprogø, den anden paa Engelsholm i Nakskov Fjord, og have været meget

Spøgeri paa Borgpladsen med Vognrummel og brændende Lys ved Nattetide.

De to Hovgaarde ved Fæbæk har deres Navn af den »*Hovgaard*«, hvis Rester findes i en Banke i den ene Gaards Have; der har i sin Tid været Grave om Banken og ses at have staaet en Bygning af Munkesten og Kamp.

Ved *Gundesgaard* i Lejlbølle var der tidligere omkring en afgang Bakke Rester af Volde og en omløbende Grav, der laa saa højt, at den aldrig kan have været vandfyldt. Paa Borgtomten er fundet Grave fra Vikingetiden.

»*Kong Holms Slot*« kaldes en nu halv jævnet Jordhøj i Holms Mose ved Klausebølle Strand. Den kan i sin Tid have været en Holm i den Vig, som nu er sat til. Der siges at være fundet Munkesten paa Banken og Rester af Bropæle i Mosen og fortælles Sagn om, at det har været en Sørøverborg, hvorfra der var spændt en Kjæde med Klokker paa over Vandet til en anden Borg paa Taasinge — der er rigtig nok omtrent 3 Fjerdingvej over.

Ved Lindelse Nor paa *Kjøbeshoved* har man fundet Spor af en Bebyggelse — Munkesten, et gammelt stenfyldt Brøndhul og Rester af en brolagt Vej samt Pæleværk i Stranden. »Hovedet« kunde se ud til ved en Grav at have været skilt fra den øvrige Tange, indenfor hvilken der har været en sikker Havn for Smaafartøjer. Noret blev langt ned i Tiden meget benyttet som Vandvej og Vinterhavn.

Paa *Guldborg* Banke ved Illebølle, en anelig Bakke med en Højflade af c. 3 Skpr. L., har der efter Overleveringen staaet en Borg, og der er fundet Munkesten, Stumper af Bronze og Kobber og Skeletter; Marker og Steder lige der omkring have i Mands Minde baaret Navne som Fruerlund, Kvindebjerg, Buretoften, Stormtoften, Ringholmen, Møllebjerget, Svalehøjen, Taarnshave.²⁰

Lige Syd for *Skovsgaards* nuværende Hovedbygning vises en Borgplads, som i alt Fald maa være fra meget tidlig Middelalder, paa en Bakke uden vaade Grave. Og N. for Helsned By ved *Navnegaarden* og Aalemose fortælles der

at være fundet Fundamenter af en Sørøverborg — man kunde da sejle ind i Køllenor; Sagnet nævner endog Navnet Erlandsen paa en Slægt, der boede, og fortæller, at to Jomfruer af den en Morgen tidlig blev myrdede i Troelselund paa Vejen til »Froprædiken« i Humble Kirke.

Ved *Lykkesholm* er der i lille Hovtofte Mark en Banke, der siges at være et gammelt Voldsted, befæstet af Naturen ved Vandinger, som nu er Moser. Røde Munkesten er opløjede, og nær derved er opbrudt en bred Vej, lagt af store Sten.

Kalveborg (Kaleborg, Kalemberg) kaldes et nu næsten bortskyllet Voldsted paa en Bakke ved Stranden vest for Magleby. Skrænten er c. 30 Fod høj, og den i sin Tid runde Bakke har ind mod Land været forsvaret af en Vold, indenfor hvilken der løb en tør Grav; Gjennemsnittet af det hele langs Stranden er omtrent 300'. Fiskere ville i Stranden udenfor have set Pæleværk til en Brønd, og efter Sagnet var det en Sørøverborg, der stod i Forbindelse med Hjortholm, hvortil der sendtes Bud, naar man saae Skibe løbe syd om Landet.

En stor Banke i det udtørrede Magleby Nor hedder *Borrebjerg* (Borgbjerg); den har været en Ø, og Syd for Bakkens Kam har i en Halvkreds strakt sig en nedpløjet Vold, støttet til Bakkekammen; der skal ofte være opløjet Kul og Slakker, Menneskeben og engang en »forfærdelig stor Jernsabel«. ²¹

Mere end et af disse gamle Voldsteder kunde fortjene at undersøges grundigt med Spaden, inden de helt forsvinde tilligemed de usikre Sagn, hvis Rester endnu flagre om dem. I det Hovedtræk, at saa mange af dem sættes i Forbindelse med Sørøveri, har Sagnet neppe Uret; thi at der til forskellige Tider har været drevet Sørøveri fra Øen, er vist nok. ²²

6. En Række Oldtidsminder, som tildels naa overordentlig langt tilbage og have holdt sig ypperligt, have vi i vore gamle By- og Stednavne. Og navnlig hvis deres Alder eller dog det indbyrdes Forhold mellem deres Aldre lod sig nogen-

lunde sikkert bestemme, vilde de lære os overmaade meget. Men trods de interessante Bynavne-Studier af Steenstrup og andre er det endnu meget lettere at rejse disse Spørgsmaal end at give noget virkeligt Svar paa dem. For Fantasier som dem, hvormed man tidligere f. Ex. satte Navnet Simmerbølle i Forbindelse med Cimbrenne, eller tænkte sig en Historie om en Bøde til Forklaring af Bøstrup, har man dog nu bedre lært at vogte sig; og der er ikke blot naaet mange smukke Enkelttydninger, men ogsaa en og anden rimelig Slutning om ellers dunkle Forhold.²³ Uden paa dette Sted at kunne tage de enkelte Navne for skal jeg blot gjøre opmærksom paa et Par Hovedpunkter.

Man kan ret trygt gaa ud fra, at de Byer, som have det største og for Opdyrkning lettest tilgængelige Landomraade, ogsaa i det hele er ældst. Nu er her 16 Byer, der efter Christian V's Matrikel, som er den første ensartede, var paa over 70 Tdr. Hartkorn, nemlig:

Nordenbro (kaldtes tilsammen)	med 43 Gaarde og c. 219 Tdr. Htk.
Søndenbro { 1231: Makleby }	— 40 — — - 199 — —
Snøde (1339: Snøwith)	— 33 — — - 158 — —
N. og S. Longelse (1231: Liungøhals)	— 25 — — - 145 — —
Humble (1231: Humlæthwet)	— 22 — — - 137 — —
Tryggelev (1231: Thruggeleue)	— 26 — — - 128 — —
Hesselbjerg	— 17 — — - 108 — —
Stoense (1339: Stugnes)	— 23 — — - 100 — —
Kjædeby (1231: Keteby)	— 17 — — - 92½ — —
Illebølle	— 20 — — - 85 — —
Fodsløtte (1339: Foslæth)	— 18 — — - 85 — —
Hennetved (1231: Hitningthwet)	— 20 — — - 80 — —
Herslev	— 17 — — - 74 — —
Lindelse (1231: Linløse)	— 12 — — - 72 — —
Leibølle (1231: Lekebole ?)	— 18 — — - 72 — —
Helsned	— 14 — — - 70 — —

Af de 16 ligge altsaa 13 paa Øens sydlige Halvdel. Selv om dette nu hænger sammen med, at den er den bredeste, saa støtter det dog ogsaa godt med, hvad Fundene antyde, at den sydlige Del omkring Norene er bleven bebygget først. Der findes Øens eneste By paa -løse (∩: Græsgang) og de

to eneste paa -inge (o: Dalføre med Enge), Ristinge (49 Tdr. Htk.) og Henninge (31 Td. Htk.), og de tre paa -lev (o: efterladt eller overladt Gods), Tryggelev, Herslev og Skrøbelev (1231 Skreuelef); denne sidste havde 1685 kun 9 Gaarde med 62 Tdr. Htk.; men da sagtens baade Torpe, Søvertorp og Vindeltorpe ere opstaaede paa dens Udmarker, kan den oprindelig have hørt til Øens største Byer.

De egentlig karakteristiske Navne for Langeland er jo dens bekjendte »15 Bøller« — her har endda været flere. Af dem har de tre sydlige Sogne slet ingen²⁴; sydligst var det forsvundne Leggebølle (ved Hjortholm), og foruden det har Sønder Herred kun de tre: Havbølle (Hakebølæ), Illebølle og Fuglsbølle. Saa kommer nord efter: Simmerbølle (Sygmundebole), Kadsebølle (Katzebølæ), Tullebølle (Tolebøle), Klausebølle, og især tæt paa hinanden de 8 nordligste: Korsebølle (Colzebøle), Emmerbølle, Leibølle, Næstebølle, Svalebølle, Tressebølle, Ennebølle (Ognebøle) og Skattebølle. Maaske dertil endnu kan lægges som forsvundet Sværkisbole, hvis det da ikke er det, der er bleven til Svalebølle. — Et eneste Sted har noget lignende at opvise, nemlig Sundevedegnen; der er fra Terkelsbøl og Todsbøl i Vest til Dybøl i Øst paa et Omraade omtrent som Langeland 14 Navne paa -bøl og saa endda 3 til paa Als. Maaske det engang lader sig oplyse; om denne Lighed ikke har sine Grunde.

Disse Byer maa altsaa være opstaaede omkring eller af de enkelte Bol, som Hake, Sigmund, Ogne, Skarde, Sværke o. s. v. først gav deres Navn. Og alle de Personnavne, der gjenfindes i disse Byer paa -bølle (ligesom i dem paa -lev: Trygge, Here, Skref; og -by: Kete, Bram) er i det hele de samme, der er i Brug ved vor historiske Tids Begyndelse og kjendes fra vore Sagn, saa ingen af dem peger som en Overlever fra forsvundne Folk tilbage til en Fortid med en anden Stamme og et andet Sprog. Saadanne Overleverer kunde man mulig finde i Navne som Ringel, Rene og Ruske; hvis de skulde være virkelige Navne, vilde vi i dem have det ældste tydelige Lag, Oldtidsforskere kunde finde ned til. Men spørger

man, i hvilken Tid da hin Kete, Trygge, Hake o. s. v. mon har levet, kan der vel ikke svares stort mere, end at det ialfald maa være før vor egentlige Histories Begyndelse; de med Navne fra den kristne Tid sammensatte Byer (Pederstrup, Svendstrup etc.) danne igjen et ret tydeligt yngre Lag. I den historiske Tid lod de sig vel kun sætte i Forbindelse med Landets Gjenbyggelse efter Vendernes Ødelæggelser i Begyndelsen af det 12. Aarhundrede, da en Trediedel af Landet, især paa Fyen, Smaaøerne og Jyllands Østkyst, havde været lagt øde, og da man nok kunde tænke sig Navne paa -bol komme frem i stort Tal; Colzebøle, Katzebøle og Putzæløcke klinge endda vendisk nok. Men heldigvis blev Vendernes Ødelæggelser standsede, før de havde været længe nok til at bringe de gamle Navne i Forglemmelse; og at baade Bøstrup, Tullebølle og Simmerbølle har været Kirkebyer før Vendernes Tid, kan der neppe tvivles om. Skulde Colzebøle og Katzebøle have med Vender at gjøre, skyldes det vel snarere fredelig Indvandring før Vendertiden.

Til et enkelt Sted er knyttet en ubestemt Overlevering om fremmed Indvandring; Bagenkop fortælles ifølge Rasmussen at være »befolket af indvandrede hollandske Fiskere«;²⁵ men Traditionen gaar ellers ud paa, at det var Vender, der bosatte sig der — saaledes skriver samme Aar (1849) Plesner: »Bagenkopperne ere raske Fiskere og flinke Søfolk, men mere raa og voldsomme end den anden Slægt paa Langeland, lave og firskaarne Folk, og der meldes almindeligt om dem, at de er af vendisk Slægt. Selv fortælle de om deres egen Oprindelse, at de engang en varm Sommerdag voxede frem af Ellestubbene og hverken kjendte det ene eller det andet. Saa vilde de gjøre som andre Folk, og da de hørte, at andre gik i Kirke, vilde de ogsaa gjøre det. De gik da og gik, men fandt ingen Kirke, og de kjendte da forresten heller ingen, om de havde seet den. Saa mødte de endelig en Mand, og ham spurgte de om en Kirke. Han sagde, de skulde gaa lige frem, saa fandt de nok en stor hvid Tingest paa et Bjerg; der skulde de gaa hen og tilbede. Lidt videre

fremme traf de da et Bjerg ved Vejen, og paa Toppen deraf stod en hvid Hest. Den troede de saa var Kirken, og gik hen og tilbad den, og derfor blev de saa sære, som de er«.

Iøvrigt er Navnet Bagnkop sat i Forbindelse med en Bavn (Bavnekop); og de forskjellige »Bavnehøje« har virkelig været brugt til Bavner. Endnu under den skaanske Krig 1676 sees disse at være holdt i Orden,²⁶ og Navnet Bavnehøj kan altsaa ogsaa tilhøre det yngste Lag af Navne, som er opstaaede i den historiske Tid. Ved mange af dem er det let nok at paavise, hvilke Forhold eller Personer de gjemme et Minde om; Prisskov (∅: Priorskov) laa i sin Tid til St. Knuds Kloster, Stigtehagen til Fyens Stift, Munkegaarde til Antvorskov Kloster; Bassegaarde, Brunsgaard, Billesvænge (under Møllegaard) har Navn efter de gamle adelige Ejere o. s. v.

III.

De første skriftlige Efterretninger. Kong Valdemars Jordebog. Striden om Øen indtil Valdemar Atterdag.

1. Først i det 13. Aarhundrede begynde vor Histories skrevne Kilder at fortælle noget om Langeland. Ganske vist nævnes Øen meget tidligere. Allerede før 900 berettede Wulfstan for Kong Alfred den Store i England, hvordan han paa sin Sejlads fra Hedeby til Estland havde Vendland til Styrbord og »til Bagbord var Langa land og Læland og Falster«. Men dette viser jo kun, at Øen da bar sit Navn.¹ Hvis vi i Navnet »Laffnd« i Edda² har den senere almindelige Benævnelse Laffuind, Lavind, som er dannet af den langelandske Udtale, hvori lang den Dag idag lyder som lav'n, tyder det paa, at langelandsk Maal og Tonefald har bevaret meget gamle Ejendommeligheder.

Paa Svend Estridsens Tid nævner Adam af Bremen under Et de mange Smaaøer rundt om Fyen som rige paa

Afgrøde og Farvandene som stormfulde og fulde af Sørøvere, »som de danske kalde Vikinger«. Men ingen Krønike har bevaret nogen Begivenhed eller noget Navn fra Langeland, saa om de Aarhundreder, da den blev kristnet, hærget af Venderne og atter bygget under Valdemar og Absalon, vide vi kun, hvad der lader sig slutte af Danmarks almindelige Historie eller læse ud af Kirkebygningerne.

2. Et Lysglimt falder først over Øen i Slutningen af Valdemar Sejrs Tid fra de forskjellige Lister i det under

G Holland,

M Langeland.

S Svinøehøi

D Dorrehøi

Hec sūt possessiones q̄s dñt rex h̄t in
 stadh̄t in langlandia. In maklebu
 v. aŕ aŕg. In norre uua. 7c. vŕ aŕg
 In svinøehøi. ii. ov aŕg. In thrug
 gelene. u. aŕ aŕg. In huanlathwec.
 x. aŕ aŕg. In ketebn. xn. aŕ aŕgēn
 7 dūn. In haketolar. u. aŕ aŕg. In bianlby
 ii. aŕ aŕg. In hitungthwec. ii. aŕ aŕn.
 7 r. aŕ aŕg. In imloke. ii. aŕ aŕgene.
 In skreudeſ. ii. aŕ aŕn. In sygmundebole. vi. aŕ aŕg.
 In swærkufbole. iii. aŕ aŕg. In kungahals. i. aŕ aŕg.
 In sas. x. aŕ aŕg. In stotant pær. reghm̄ dño regi. Nicholaus
 munk̄ f̄ stotant regi. xii. aŕ aŕg. In hwaſtebol. vi.
 aŕ aŕg. Olawf stotant regi in swanſakarbol. iii.
 aŕ aŕg. 7 ii. ov. In kyrkebol. iii. aŕ aŕg. 7 ii. ov. In
 aædøl. viii. aŕ aŕg. 7 dūn ov. In slædøl. vi. aŕ aŕg. 7 dūn
 aŕg. In ſtællſwiche. ii. aŕ aŕg. 7 ii. ov aŕ aŕg. In swanſ
 akar. molendinū 7 ſtaginū. tot aŕ aŕg. In stotant olawf

Navnet *Kong Valdemars Jordebog* berømte Haandskrift. Hovedstykket om Langeland staar S. 27—28 i de Lister over Kongens Ejendomme og Indtægter, som udgjør Jordebogens første og ældste Del og er skrevet i Aaret 1231. Det lyder i Oversættelse saaledes:

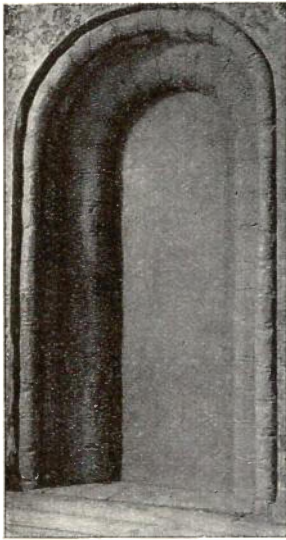
Langøland. Disse er de Eiendomme, som Herre Kongen har i Syndræhæreth. Syndræhæreth paa Langeland. I Makleby 5 Mark Nørræhæreth. Guld*). I Nørræworæ³ 9 Mark Sølv. I Syndræworæ⁴ 2 Øre Sølv. I Thruggeleue 2 Mark Sølv. I Humlæthwet 10 Mark Sølv. I Keteby 12½ Mark Sølv. I Hakæbølæ 2 Mark Sølv. I Bramsby⁵ 2 Mark Sølv. I Hitningthwet 3 Mark Guld og 1 Mark Sølv. I Linløse 3 Mark Sølv. I Skreuelef 3 Mark Guld.⁶ I Sygmundebole 6 Mark Sølv. I Swærkisbole⁷ 3 Mark Sølv. I Liungæhals 1 Mark Sølv. Disse 10 Mark tilskødede Peder Reghinsun Herre Kongen. Nicholaus Rinksun tilskødede Kongen 13 Mark Sølv. I Botoftebool⁸ 6 Mark Sølv. Olav tilskødede Kongen i Swansakærbol⁹ 3 Mark og 3 Øre Sølv. I Kyrkebol¹⁰ 3 Mark og 3 Øre Sølv. I Accæbol¹¹ 8 Mark og ½ Øre. I Sleteøbol¹² 6½ Mark Sølv. I Frælliswich 2 Mark og 2 Øre Sølv. I Swansakar Møllen og Dammen; saa mange Mark skødede Olav. Jord, som tilhører Riget. I Trannækvær 7 Mark Sølv. I Bosebol¹³ tilskødede Aggi Autesun Grev Godefrid 3 Mark Sølv, det skal staa til Eders Afgjørelse, om han skal have det eller ei. Swen tilskødede Kongen 5 Mark Sølv. Endvidere i Frællæswich 3 Mark Sølv, som Ingilbert gjør Kongen stridigt. I Lekebole¹⁴ 20 Ørtug Sølv. I Hælghætoft¹⁵ halvanden Mark Sølv. I Colzebøle¹⁶ en Øre Sølv. I Hælghemark 5 Øre Sølv. Og af den Skov, som kaldes Ho, tilhører Kongen ½ og af Hælghis Arvingers Del ¼. Af Fru Botild 10 Mark Guld.

Næsten 100 Mark Guld.

Dette gjør jo Indtryk af at være skrevet efter en Liste fra en Lensmand med Henstilling, om hans Formands, Aage Avtesøns Jordsalg til Grev Godefrid skal godkjendes. Der skjælnes mellem Kongens egne og Rigets Ejendomme. Dog er det vel sandsynligt, at Sammentællingen til c. 100 M. Guld-værdi omfatter begge Dele. En Sammenlægning af de enkelte Værdier giver kun godt 31 M. Guld, saa det maa (foruden

*) 1 Mark Guld var = 8 Mark Sølv; 1 Mark Sølv = 8 Øre; 1 Øre = 3 Ørtug.

Svansager Mølle og Sø) især være Skovene paa Hou, der bringer Summen saa højt op. I Forhold til den Godsmængde, Kronen senere ejer paa Øen, er det forøvrigt mærkværdig lidt. Der er i den gamle Del af Tranekjær Slots Mure i den nordre Fløj helt op i anden Etage ret afgjørende Bevis for, at Slottet allerede paa den Tid har været en overmaade anselig Bygning med tykke Teglstensmure og rundbuede Vin-

TILMURET VINDUE PAA TRANEKJÆR
FRA C. 1200

duer. Det her afbildede Vindue kan neppe være meget yngre end 1200, og paa den anden Side kom Teglen som bekendt først i Brug paa Absalons Tid, saa det er sandsynligt, at Slottet er opført eller snarere fornyet som et Led i det Net af faste Borge, hvormed Valdemarstiden sikrede Landet. Men sammenligner man det her opregnede Gods med de kongelige Ejendomme, Jordebogen opregner i Fyen (f. Ex. Harridslev i Skovby Sogn var alene paa 144 Mark Guld), maatte Tranekjærs Underliggende kaldes mere end beskedent—saafremt dette ellers var alt, hvad Kongen og Riget ejede paa Øen. Det ser jo næsten utroligt ud, at Riget i selve Tranekjær kun skulde have

7 Mark Sølv's Jord, hvad der snarere vil sige en mindre end en jævn stor Bondegaard. Der er ikke Holdepunkter nok til at sige noget sikkert herom; men Forholdet kunde være det, at Jordebogslisten kun medtager den Rigets Jord, der af en eller anden Grund laa under Kongens Foged eller Ombudsmand, mens andet og navnlig det slet ikke nævnte Tranekjær Slot med sit egentlige Tilliggende var forlenet saadan bort, at Kongen ingen Indtægt havde deraf. Lidt senere nævnes det sammen med Svendborg og Skjelskør (de to nævnes heller ikke i Jordebogen) som Abels Arvegoods;

og maaske har Abel, førend han 1231 efterfulgte Erik som Hertug i Sønderjylland, havt Tranekjær, Svendborg og Skjelskør paa samme Maade som Christopher havde Lolland-Falster (i saa Fald maatte den alene her nævnte Grev Godefrid vel have været Abels Lensmand paa Tranekjær).

Men hvad der nu end heri er dunkelt, een Ting er i hvert Fald værd at lægge Mærke til. Det er lutter mindre, tildels ganske smaa Ejendomme eller Ejendomsdele, her opregnes. De Steder i Jordebogen, hvor et Bol — den gamle Jordenhed — eller Dele deraf er ansatte til Guldvardi, er oftest f. Ex. $\frac{1}{8}$ Bol sat til 1 Mark Guld, et helt Bol til 8—10 Mark, men enkelte Steder dobbelt saa højt. Efter jydsk Lov er 1 Mark Gulds Jord en almindelig Gaard, der som Trediedel af et Havnelæg gjør Leding hvert tredie Aar. Og lavere end denne da allerede gamle Vurdering er de langelandske Jorder sikkert ikke ansatte. Saa de mange smaa Vurderingssummer tyde paa en vidt dreven Udstykning af Jorden og en tæt Befolkning. Man saae jo ogsaa i de lange haarde Tider efter Valdemar Sejrs Død stadig hen til hans Tid som en Slags Guldalder. Og det antages i Almindelighed, at dengang det langt overvejende Antal af Bønderne var Selvejere. At det dog ikke har manglet paa andre Godsejere end Kongen, sees af Bemærkningen om den Olav, som tilskødede Kongen 6 Ejendomme.

Endnu bemærker Jordebogen under Slagelse Herred, at Kongen har mageskiftet $\frac{1}{2}$ Bol i Vaarby bort for Jord paa Langeland. Dens lidt senere Kongelev- eller Krongods-Liste har om L. blot: Disse høre til Konunglef i Langeland: Skreuælef; tildels Ho. Saafremt dermed menes hele Skrøbelev undtagen de 3 ovennævnte Mark Guld, der var i Kongens private Eje, bestyrker det Formodningen om, at Listen ovenfor ikke omfatter alt Krongods paa Øen. Og endelig nævnes i Jordebogens Ølister: Stryn, Sithø og Stryn calf, med den Tilføjelse, at paa Stryn er »Hiort og Hors« og paa Sithø Hors — altsaa har Kongen havt vilde Stod begge Steder.

Snart efter begynder man ogsaa at kunne følge andre

Ejendomme end Kongens og Kronens; 1249 havde Dalum Kloster Gods herovre, som Mathias Brok o. fl. gjorde Jomfruerne stridigt, saa Pave Innocentius IV bød Rudolph Kannik i Ribe at skaffe dem Ret.¹⁷ Men af Godshistorien vil et Omrids finde Plads i et senere Kapitel.¹⁸

3. I de urolige og stadig nedadgaaende Tider, der kom efter Valdemar Sejrs Død, blev Langeland tidt og længe et Stridens Æble mellem Kongerne og Hertugerne, takket være Valdemars ulykkelige Uddeling af Land til sine Sønner og Abels Ægteskab med Mechtilde af Holsten, der efter den gamle Krønikes Ord »bryggede saa meget ondt i Danmark«. Abel havde faaet det tilligemed Svendborg og Skjelskør, og hans Efterkommere og deres stadige Hjælpere og Formyndere, de holstenske Grever, vedblev i næsten 200 Aar at kræve det som Arv efter ham; ofte kæmpedes der om det, og det er ikke altid klart, naar det var Kongen og naar det var Hertugen, der havde Øen inde. Ikke to Historikere fremstille det ens.

Allerede i de jammerlige Broderkrige mellem Valdemar Sejrs Sønner hedder det, at Erik, da han sejrede i Somren 1247, ikke blot erobrede Svendborg, men inddrog alle sine Brødres Borge og Godser.¹⁹ Men han gav dem snart tilbage igjen. Efter Abels Død havde Christopher I haarde Kampe at bestaa baade ved Svendborg og især ved Skjelskør; om Langeland tie Krønikerne; men Christopher beholdt Overtaget og Kronen mod at tilstaa Abels ældste Søn Valdemar Hertugdømmet. Abels anden Søn Erik, der ved Broderens Død 1257 krævede Hertugdømmet efter ham, synes en Tid at have havt Langeland²⁰; og efter Christophers Død og Slaget paa Lohede fik Abels yngste Søn »Junker« Abel 1262 Svendborg og Langeland indtil sin Død 1279. Der er bevaret et lille Fingerpeg om, hvordan Øen i den Tid knyttedes nærmere til Hertugdømmet. Ellers plejede en af Øens Præster at være Provst, saaledes var 30/6 1264 Hr. Salomon, Provst paa Langeland, hos Bispen paa Ørkel Slot og bevidnede en Sjølegave.²¹ Men saa fik en Kannik i Slesvig Langelands Provsti;

som Voldgiftsmand i en Godsstrid nævner Hertug Erik Abelson 22/2 1271 Bertold, Langelands Provst, Kannik i Slesvig.²² Junker Abels Datter Margrethe var først gift med Grev Helmold af Schwerin og gik siden i Kloster i Meklenborg. Hendes Frænder solgte saa (antagelig 1296) det danske Gods til Kong Erik Menved. I hans første Aar maa Hertug Valdemar i den Tid, han var Rigsforstander, ogsaa have faaet indrømmet Svendborg og Langeland; han udstedte Mikkelsdag 1287 fra Tranekjær Slot et Beskærmelsesbrev for »sine Borgere« i Svendborg og i de samme Dage et Forbud mod, at Fremmede, der tage til Langeland, i nogen Maade forurette Rudkjøbings Indvaanere ved Kjøb og Salg eller forandre deres Friheder.²³ Men nogle Aar efter inddrog Kongen Øen, og ved 1290 er der et godt Bevis paa, at Øen var under Kronen; thi da de Fredløse og Nordmændene hærgede, hvor de kunde, gik det mindst paa et af deres Tog ud over Langeland; »den norske Konge brændte Langeland, Svendborg og Falster«, siger den islandske Aarvog kort og godt. Ifølge Esrom-Aarbogen ødelagdes kun en Del af Øen med Brand og Rov, Resten købte sig fri.²⁴

Maaske var det netop Langelands Inddragelse under Kronen, der gav Hertugen Anledning til aabent at slutte sig til de Fredløse og Nordmændene. Og i de følgende Aar se vi især hans yngre Broder *Erik* — almindelig kaldet *Langben* — med stor Voldsomhed optræde med Krav paa sin Bedstefaders og sin Farbroder Abels gamle Len. 1292 ihjelslog han i Kongens egen Nærværelse Drostens Skjalm Stigsøn, hvad der dog ikke bragte ham nærmere til Maalet. Men et Par Aar senere traadte han i Slægtskabsforhold til Kong Erik af Norge ved at ægte hans Moders Halvsøster *Sophia af Rosenburg*, en Datter af Erik Plovpenningens Enke Jutta i hendes andet Ægteskab med Borggreve Burchardt den 7de af Rosenburg ved Harzen. Og under den stadig bitrere Strid med Erkebisp Jens Grand sluttede Erik Menved saa 1295 Stilstand og siden Forlig baade med Nordmændene og Hertugerne. I Hindsgavlforliget med Nordmændene (25/9 1295)

nævnes vel kun, at Hertug Erik skulde have det Gods, som kunde tilkomme hans Hustru Fru Sophia efter hendes Halvsøstre Jutta og Agnes. Men han maa omtrent samtidig være

HERTUG ERIK LANGBENS SEGL
(EFTER DE BEVAREDE STYKKER OG KLEVENFELTS TEGNING)

bleven forlenet med Langeland; thi 1296, antagelig den 5. Febr., bekræftede han paa Tranekjær »vore elskelige Indbyggere i Rudkjøbing alle deres Friheder og lovlige Vedtægter, som de udi vore Forfædres Tid, vor elskelige Faders fordem Hertug i Jylland og vor elskelige Farbroders Junker Abels Tid befindes at have havt.«²⁵ Hertug Valdemar lod sine Fordringer paa Langeland falde mod Løfte om Frisland,²⁶ og begge Hertuger frafaldt saa ved det næste Forlig alt Krav paa Junker Abels Arv, der tildømtes Kongen som ret Kjøbegods;²⁷ den langelandske Del af den lagdes uden Tvivl under Lenet.

Hertug Erik besad saa dette til sin Død — dominus Langlandiæ, Herre til L., kaldte han sig. I Stridighederne

var han snart paa den ene, snart paa den anden Side. Allerede 1297 sluttede han og Hertug Valdemar paany Forlig med Kongen²⁷ efter ny Strid, maaske den, hvori de led det af en Aarbog omtalte Nederlag i Grønsund.²⁸ Men 1300 var det ham, der mæglede Stilstand mellem Kongen og Nordmændene,²⁹ og samme Aar maatte Kongen og han i Fællesskab tage sig af en Klage over, at Lybekkere og Rostokkere i Vismars Havn havde plyndret Kjøbmandsskibe fra Fyen, Langeland, Aalborg og Kallundborg, skjøndt de havde Vismar Borgeres Lejde.³⁰ Og i de næste Aars Krige med Rostock understøttede han Kongen. Efterhaanden som der blev virkelig Fred med Norge, og de Fredløse, især efter Hjælms Indtagelse 1306, tabte deres værste Braad, blev Forholdet mellem Hertugerne og Kongen i det Hele bedre. 4. Novbr. 1306 lovede de med Forlovere at lade de Fredløses Gods i Hertugdømmet følge Kongen og ikke besvære hans Bønder; Hertug Erik, som han havde taget i sin Tjeneste, skulde foruden sædvanlig Tjeneste af Langeland endda tjene ham med 200 Mand i indtil 12 Uger, Kongen skulde staa dem for Fængsel og Skade. Kong Erik skulde og gjøre Sone mellem Hertug Erik og Drost Skjalm Hvides Arvinger, som han kunde bedst.³¹ Derefter købte saa Hertug Erik en aarlig Sjølemesse for Drosten i Roskilde for 40 Mark.

Overfor en anden gammel Klage var han derimod ganske døv. Den angik Fru Sophias Arv efter Halvsøstrene, Erik Plovpenning's Døtre. Disse var i deres pure Ungdom klostergivne i St. Agnete Kloster i Roskilde og havde tilskødet Klostret deres Arvegods. Men begge brød deres Klosterløfte, fordi de, som Hvitfeldt siger, »ikke havde Klosterkjød«. Agnes blev den svenske Kong Valdemars Hustru — og Jutta hans Elskerinde. Klostret jamrede forgæves over Godset, saa længe Erik Langben levede; det maatte være nok, at han og Fru Sophia strax efter deres Bryllup havde indrømmet Clara Kloster den ene Gaard, det havde faaet af Agnes.³²

Det har været fortalt, at det var Erik Langben, som befæstede Tranekjær;³³ men det vil dog vel sige, at han

forstærkede det, hvad der er troligt nok. Castrum, befæstet Slot, findes det første Gang benævnt 1315.⁸⁴

Han døde 1310. Som Enke kom Sophia dels i et venligere, dels i et mere afhængigt Forhold til Kong Erik, som allerede

SOPHIA AF LANGELANDS SEGL OG MODSEGL

næste Aar i April gæstede hende paa Tranekjær, hvor han modtog norske Afsendinge,⁸⁵ og siden ofte var med stort Følge. Flere Krøniker fortælle, at hun efter sin Mands Død blev bedt til Fadder hos Kongen, og at hun overgav ham et Brev med mange Stormænds Segl, som afslørede en Sammensværgelse imod ham og gav Anledning til adskillige Afstraffelser, »dog at Kongen oversaae med mange derudi, at han ikke skulde oprøre det ganske Rige«;⁸⁶ og dette er et Vidnesbyrd mere om den forræderske Troløshed i alle Forhold, som er hin sørgelige Tids sørgeligste Træk. Da Hertug Valdemar døde 1312 og

hans Søn Erik fik Hertugdømmet efter ham, gav han udtrykkelig Afkald paa al Fordring paa Langeland og Frisland, »som burde have været anvist vor Fader i Stedet for Langeland«.⁸⁷ Og Sophia vedblev med en Foged til Hjælp at sidde som Frue paa Tranekjær. Men i Striden med Klostret om Agnes og Juttas Gods maatte hun række sig videre og videre. 1. Oktbr. 1311 opgav hun sin Fordring paa noget Gods, Agnes havde skænket til Sorø Kloster,⁸⁸ og 28. Novbr. 1315 udstedte i en stor og glimrende Forsamling paa Trane-

kjær Kongen selv, Hertug Valdemar af Sverrig, Kongens Kansler Guido, Ridderne P. Mule de Bæg, Ingvar Hjort, Jakob Flæp, Niels Munk og hendes Foged Peder Brun Vidne om, at hun igjen vil skænke St. Agnete Kloster alt Agnes' og Juttas Gods paa Sjælland undtagen Skjelskør samt alt sit Gods paa Als for sin og sin Mands og deres Forfædres Sjæle. Kongen stadfæstede Gaven, der var »efter Forstandiges Raad«; den har neppe været saa ganske frivillig.³⁹ I Februar 1316 var saa hun og hendes Foged i Skjelskør og skødede paa Sjællands Landsting Klostret alt det sjællandske Gods (21 Gaarde og en Mølle), dog at hun forbeholdt sig Indtægten, saalænge hun levede.⁴⁰ Men 23. April 1317 udstedte hun et nyt Brev, hvorved Møllen og 6 Gaarde i Vigerslev og Snesere strax kom i Nonnernes Besiddelse, mod at hun saa af deres Venskab uden Gjenkaldelse maatte nyde det øvrige sin Livstid.⁴¹ Disse haardere Vilkaar kunde tyde paa, at Lykken har begyndt at vende sig for hende. Og snart efter ser det ud til, at hun har mistet Langeland; thi 4. Sept. 1318 hedder det i et Forlig mellem Kongen og Hertug Erik Valdemarson, at »Fru Sophia, fordum Hertuginde i Langeland, skal møde for Kongen, naar tilsiges, at hænde hans Dom, han skal være begge Parter lige gunstig«, og »vi (o: Hertugen) skal nyde vort Kjøbegods paa Langeland, som vi have givet vort Fæderne for, og have vort Kvæg igjen eller dets Værd«. ⁴² Hun er vistnok død 1325 eller først i 1326.⁴³

Det nævnte Forligs Ord tyder ikke paa, at Hertug Erik dengang har faaet Langeland; men det maa saa være sket snart efter, maaske i Christopher II's første Tid. Thi efter Eriks Død 1325 besad hans unge Søn Valdemar det, og 30. Marts 1326, da de danske Stormænd med Marsken Ludvig Albertsøn og Drostten Lavrids Jonsøn i Spidsen sluttede Forbund med ham og Grev Gert imod Christopher, overdrog han Ludv. Albertsøn og Lavrids Jonsøn »vore Fæstninger« Tranekjær og Haderslev med hver 10 Læster Korn aarlig som Sikkerhed og med Ret til at beholde dem frit uden Regnskab, hvis Kongen skulde fratage dem deres eget.⁴⁴

Hr. *Lavrids Jonsen* fik Tranekjær, og han bekræftedes i Besiddelsen deraf, da Christophers Krone i August samme Aar virkelig blev sat paa den 12aarige Valdemars Hoved paa Danehoffet i Nyborg. Foruden Langeland fik han Ærø som Len og dertil Gods paa Fyen i Pant, og han blev Valdemars Drost, men trak sig, som det synes, tilbage til sit Len (1331 kalder han sig blot Ridder) og forstod snildt at holde sig næsten som uafhængig Fyrste lige til sin Død, imens Tyskerne »reves om Danmark«. Og Øen havde sikkert Grund til at glæde sig over i det mindste at have en dansk Herre og være fri for Grev Gerts forslugne tyske Slotshøvdinger. Hans Stilling var Greven og Hertugen en Torn i Øjet, og

HR. LAURIDS JONSENS SEGL

1331 den 3. Marts maatte han gaa ind paa at opgive Ærø, som saa Grev Gert fik i Pant, og om Langeland maatte han love at underkaste sig Voldgift, og han og hans skulde tjene Greven og Hertugen.⁴⁵ Men han har sagtens forstaaet at manøvrere sig derfra. Og 1339, da Greverne Gert og Johan erklærede sig rede til at hjælpe Hertug Valdemar med at indtage Tranekjær, blev der heller intet af. Grev Gert fik andet at tænke paa, og faa Dage efter hans Drab døde Lavrids Jonsen, den 6. April 1340; »hans Legeme hviler paa Langeland, hans Sjæl hvile i evig Fred med Guds Hellige, Amen«, siger Dødebogen i Ribe Domkirke, hvor han 1329 havde stiftet sin Aartid.⁴⁶

Hr. Lavrids, som i sit Vaaben førte et Panterdyr, hvor- efter man i Nutiden har benævnt Slægten Panter, var to Gange gift. Hans første Hustru hed Cecilie, den anden var Margrethe, Grevinde af Gützkow, som bragte ham Grevskabet Strey paa Rygen. De to af hans Sønner, som have faaet Plads i Historien, *Jens* (Johannes) og *Peder Lavridsen*, sluttede sig strax til Kong Valdemar Atterdag; allerede 6. Jan. 1341 var de begge med at besegle hans i Roskilde udstedte Forpligt, og forekomme siden ofte mellem hans betroede Mænd.

Peder Lavridsen var endog 1352 Medlem af Regjeringsraadet under Kongens Fraværelse og 1355 hans Afsending hos Paven og blev samme Aar Ridder. Begge Brødrene nævnes ogsaa jævnlige paa Langeland. Den 5. Dec. 1342 klagede de Rostock Borgere blandt en Mængde andre Sørøverier, der var højst forklarlige i den Tid, da næsten alle fejdede mod alle, ogsaa over, at Drostens Sønner og Andres Akesson med deres Folk ud for Slottet Tranekjær havde plyndret Reineke Tylenson for Skib og Ladning af 150 rostockske Marks Værdi.⁴⁷ Baade 1341 og 1345 var Peder Lavridsen med at udstede Vidner paa Nørre Herreds Ting og nævnes som den fornemste først.⁴⁸ Og Jens Lauridsen nævnes 1351 »af Langeland«.

Det laa jo nær for Brødrene, der truedes af Hertugen og Greverne, at slutte sig til Kongen, og saaledes kom Langeland for en Tid paa fredelig Maade til at høre til »hans Lande«, som det udtrykkelig hedder i en Stilstand mellem ham og Greverne af 16. Juni 1353. Da borgede bl. a. netop »Jøns og Peter Laurensen Væbnere« for, at Kongen og hans Hjælpere ikke fra hans Lande Sjælland, Laaland, Langeland, Falster, Møen og Samsø skulde gjøre nogen Skade paa Fyen, Ærø, Taasinge, Femern etc.⁴⁹ Men kort efter maa Kongen have overladt Øen til Hertugen, maaske som Bytte for Ribarhus, hvorved han naaede at faa hele Jylland samlet.⁵⁰

1355 indlod Kongens betroede Raad Benedikt Ahlefeld til Grimstorp — den første danske Ahlefeld — sig med Kongens Hjælp i privat Feide med Hertugen og belejrede Tranekjær, men kom i stor Fare, da Hertugen kom Slottet til Hjælp. Saa kom Kongen igjen ham til Hjælp og bragte Hertugen i Knibe. Men det kom dog til »et falsk Forlig og et skræmtet Forbund«, som Krøniken kalder det.⁵¹ Disse Begivenheder kan ret nøjagtig dateres ved, at Hertugen den 19. Marts 1355 var i Rudkjøbing og der stadfæstede Byens Privilegier,⁵² og at Kongen den 24. Aug. udstedte et Brev fra Tranekjær.⁵³ Krøniken tilføjer, at en Del af dem, der var udbudte til at følge Kongen til Langeland, baade Riddersmænd og Bønder med Kirkebliderne, udeblev paa Grund af

Modvind og blev derfor af Kongens Fogder straffede med Bøder.⁵¹

Men tre Aar efter benyttede Kongen et gunstigt Øjeblik til at kaste sig over Tranekjær, som efter 14 Dages Belejring maatte overgive sig, og som han saa ikke mere slap af Hænde. Og under Hertugens Pengeforlegenhed fik han 1367 lovlig Ret til det ved at tage det i Pant for en Sum af over 2000 Mark Sølv.⁵⁴ Da Hansestæderne 1368 fik det store Forbund i Stand mod Valdemar Atterdag, og de Forbundne paa Forhaand delte bans Rige imellem sig, blev Langeland lovet til de holstenske Grever (siden til Hertug Henrik). Men det er ikke bekjendt, at der i Krigen, da der plyndredes allevegne, og mange Slotte paa de andre Øer erobredes af Hansestæderne, skete noget Angreb paa Tranekjær. I Aarene omkring 1370 var Rigsraad Hr. *Henning Meinstrup* Hovedsmand her paa Slottet.⁵⁵ Og Valdemars Hold paa Langeland blev endnu fastere, da Hertug Henrik paa Danehoffet i Nyborg 24. Juni 1374 bl. a. lovede, at vilde han eller hans Arvinger nogen Tid indløse Langeland, skulde de betale det saa højt, som det nogen Tid havde været pantsat for, og dertil erstatte alt, hvad Kongen havde anvendt paa Bygninger eller nye Godserhvervelser.

At Valdemar Atterdag ogsaa paa Langeland fulgte sin sædvanlige Politik at samle Gods som den solideste Støtte for sin Magt, vide vi af et »Latine Opladelses Brev, med hvilket Hr. Jens Mus haver opladt Konning Valdemar alt det Gods, han havde i Pant af Hans Offesen paa Langeland med de Pantebreve og Rettigheder, som han dertil havde«. ⁵⁶ Af et »Register paa det Gods, som laa til Tranekjær i Dronning Margrethes Tid«, er uheldigvis kun Navnet tilbage.⁵⁷

Da Hertug Albrecht af Meklenborg efter Valdemar Atterdags Død forsøgte at faa sin Sønneson til Konge i Danmark, var Langeland mellem de Landsdele, han lovede de holstenske Grever for deres Hjælp. Men samtidig var Øens Lensmand, den foran nævnte *Jens Mus* til Stenalt, en af Margrethes virksomme Støtter og arbejdede for Olufs Valg.⁵⁸ Ved For-

liget med de holstenske Grever, da Margrethe i Aug. 1386 forlenede dem med Sønderjylland, blev Langeland udtrykkelig forbeholdt Kronen, foreløbig for 3 Aar, og Frisland lovet Hertugen i Stedet. Men 26. Oktober næste Aar var efter Kong Olufs Død Langelænderne med at sværge Margrethe Troskab i Odense,⁵⁹ og der blev aldrig Tale om Tilbagelevering. Endnu i Kejserprocessen 1424, som endte med, at Kejser Sigismund dømte Hertugdømmet Slesvig fra de holstenske Grever til Kong Erik og Danmarks Rige, spøgede vel Fordringen paa Tranekjær og Skjelskør som hørende til Hertugdømmet. Holstenerne paastod, at Dronning Margrethe havde lovet Hertug Gerhard at udlevere ham Tranekjær efter Hr. Jens Andersens Død. Men der blev intetsomhelst Forsøg gjort paa at bevise Paastanden, og den blev fra dansk Side blot besvaret med, at baade Tranekjær og Skjelskør vitterlig laa i og tilhørte det danske Rige,⁶⁰ hvad der siden den Tid ikke er gjort flere Forsøg paa at nægte.

4. Den omtalte Hr. Jens Andersen er den strenge Ridder *Jens Andersen* (Brok) til Essendrup, der 23/5 1394 kaldes capitaneus castris Traneker og maaske har havt det som Pantelen. Han var et af Rigsraadets mægtigste Medlemmer, havde under Valdemar Atterdag en Tid været Drost, og til Langeland var han paa dobbelt Maade knyttet. Hans Moder Fru Johanne Nielsdatter Brok fik 1372 Faareveile i Fædrener-arv,⁶¹ og han var gift med Jens Lavridsens Datter, som sikkert ogsaa bragte ham langelandsk Gods i Medgift foruden Vemmetofte. Hans Søn Jens blev 1404 dræbt af Jens Nielsen Løvenbalk, og det er bekjendt, hvilken ydmygende Bod denne maatte gøre med Knæfald og dyre Sjølemesser. Da havde den gamle Hr. Jens vistnok endnu Tranekjær; 6/2 1404 er der udstedt Vidne af Langelands Landsting om to ham tilhørende Breve. Han døde 1408.

Af de næste Lensmænd kjendes kun Hr. *Anders Jepsen* (eller Jakobsen) *Lunge* til Egede, der var en af Margrethes tro Støtter og som Rigshofmester og en af Landets mægtigste Adelsmænd spillede en stor Rolle under Erik af Pommern.

Han havde ikke mindre end 4 Slotte i Forlening, og et af dem var Tranekjær, hvor han nævnes som Lensmand 1419 og 1423 (24. Juni 1423 overdrog han bl. a. sin Frue Elne Moltike sit Gods paa Langeland).

Den 8. Nov. 1409 var Erik af Pommern, som da begyndte Krigen om Slesvig og indtog Ærø og Als, paa Tranekjær, hvor han udstedte Privilegier for Svendborg, og næste Aar gav Margrethe Rudkjøbing Privilegier.⁶² Om hvordan den idelige Feidetilstand under Kong Erik berørte Langeland, minder et Brev, han 29/7 1414 udstedte »under Gulstav, udi det Skib som kaldes den store Ark«; et Vidne fra 1421 om et fra Fjenden erobret og paa Langeland solgt Skib;⁶³ og en Klage af 1424 fra Borgerne i Heiligenhafen⁶⁴ over Plyndring af »dem fra Langeland« (Henrik og Kent Jakobsen, Tore Rint og Medfølgere), som havde røvet en Del Bytte og Kvæg og fanget nogle Borgere, der maatte løskøbe sig.*)

Inden Erik 1437 sejlede til Gulland, træt og misfornøjet over, at de Danske ikke vilde tage hans Fætter Bugislav til hans Eftermand, havde han sat tyske Lensmænd ind paa flere af de vigtigste Slotte med Forpligtelse til at holde dem til hans eller Hertug Bugislavs Haand; Tranekjær fik Grev *Hans af Eberstein*, antagelig som Pantelen. Under Forhandlingerne med Rigsraadet i Vordingborg 1438 lovede Erik at ændre dette, men holdt det ikke. Rigsraadet tilbød ham forgæves at faa Hertug Bugislav ind i Riget, ikke som Regent, men som en tro Ven med Ravensborg og Tranekjær Slotte i Værge. Og da det endelig St. Hans Aften 1439 opsagde ham Huldskab og Troskab, var det et af Klagepunkterne, at han havde givet Tranekjær og andre af Rigets Slotte til udlændiske Mænd for at tvinge dem Hertug Bugislav paa. Grev Hans var forøvrigt ikke saa ilde lidt af de Danske som de fleste

*) Et Minde fra den Tid er Humble Kirkes gamle Klokke med Danmarks-vaabnet, som det brugtes i Erik af Pommerns Tid, og Indskriften a(u)no d(om)in(i) mcd°xxx. aæ gr(atia) plena d(omi)n(u)s teco † (Herrens Aar 1430. Hil Dig, Du benaadede. Herren er med Dig).

andre tyske Herrer, Erik fik herind, og baade gennem Slægtskab og sit Giftermaal med Ellen Lunge var han knyttet til den danske Adel. Hun kaldes 1447 hans Enke; og netop det Aar den 10. Marts gav Christopher af Baiern Rudkjøbing Privilegier, hvad der kunde tyde paa, at han da har inddraget Lenet eller indløst det fra Grev Hans' Arvinger. Men de første Aar derefter haves ingen Efterretninger om det.

Fra »Danmarks Pine« under Grev Gerts Haand var Langeland altsaa, takket være L. Jonsen, sluppet forholdsvis let. Og i den idelige Plage, som Sørøverierne i den følgende Tid var, synes man her mere at have været Hammer end Ambolt. Men derimod fik Øen sin fulde Del af den Folkeulykke, som 1349—50 under Navnet den sorte Død gik over Landet. I Skovene omkring Hou er der truffet adskillige Spor af gamle Rydninger, Opdyrkninger og Teglovne, som ved Affolkningen dengang maa være blevne øde og overgroede med Skov. Særlig talende var en overvoxet Teglovn, der fandtes ved Rydning i Nærheden af Uglebjerg for en 30 Aar siden. Der kunde det endnu ses, at Ovnene lige var sat fuld af Sten til Brænding, men den var ikke bleven tændt og saa bleven liggende forladt og slugt af Skoven, af hvis Rødder alle Stenene var gennemhullede som Sold.

IV.

Hr. Philippus Axelssøn og hans Børn. »Kong Christiern fik Tranekjær, men mistede Sverig«.

Under Christian den Første kom Langeland paany til at spille en betydningsfuld Rolle i Danmarks Historie. 1456 satte Kongen det for et stort Laan i Pant til sin Hofsinde, *Philippus Axelssøn Thott*. Denne var den næstyingste af de berømte ni Axelssønner og var nylig bleven gift med

Ermegaard Frille, eneste Datter af Hr. *Eggert Frille*, som 1447—55 havde været Kongens Kammermester. Det var sagtens ham, der fik Sagen arrangeret; baade han og Adels-sønnerne havde forud adskilligt Gods paa Øen. Og det var tildels Fru Ermegaards Medgift, der satte hendes Husbond i Stand til at yde Kongen Laanet, som dog ogsaa hans Brødre hjalp ham med, og den yngste, Lavrids, ligefrem tog Del i.¹ Som Lensmand paa Tranekjær, uden Afgift eller anden Tjeneste end ved Udbud at stille 15 Værgende til Skibs, fik han en Stilling, der svarede saa vel til Brødrenes Magt og Anseelse, at han kunde staa sig ved selv 1462 at

PHILIP ANELSSØNS SEGL

laane 1000 Mark for igjen at laane Kongen dem mod at faa Pante-summen forhøjet og Ret til at be-holde Lenet uløst i 6 Aar.² Da var han stegen til Ridder og Rigsraad. Han synes at have haft hele sin Slægts overmodige Hensynsløshed. Det kan vel ikke regnes saa nøje, at det gik hvast til i en langvarig Arvestrid med Hr. Erik Eriksen Løvenbalk og hans Hustru Fru Mette Laurensdatter til Løitved, som

først havde været gift med Hr. Philips Broder Kjeld.³ Tiderne var ufredelige; først i 1457 kom Fjender, antagelig nogle af Karl Knutsons svenske Kapere, en kold Nat, da to forfrosne Bønder forsømte Strandvagten, i Land ud for Illebølle, og »tog bort, hvad de kunde faa«.⁴ Og Vold og Selvtægt hørte ogsaa paa Langeland til Dagens Orden.⁵ Men naar Lens-mandens Svende drev Sørøveri med hans Jagt i Bæltet, gik det dog over Strengen. To lybske Kjøbmænd klagede 1458 derover paa Fynbo Landemode; Hr. Philippus bød dem følge sig hjem, saa skulde han skaffe dem Ret over sine Svende; men man kan vist ikke fortænke dem i, at de »ikke turde fare did for Feides og Fares Skyld«. Hr. Eggert Frille skaffede dem omsider Erstatning, uden at Sagen kom for

Retten, saa de takkede meget for hans Mægling; men hans Svigersøn havde sikkert endnu mere Grund til at takke ham.⁶

I Februar 1464 fulgte Hr. Philippus Kongen paa hans mislykkede Tog i Sverig for at kue Oprøret, og han var en af de Befalingsmænd, Christian I efterlod i det indesluttede Stockholm, da han selv rejste tilbage til Danmark efter Hjælp, og som i August overgav Stockholm Slot til Karl Knutson, efter at først Byen havde aabnet sine Porte for ham. Da de paa Sejladsen hjemad anløb Gulland, var hans Broder Oluf, den krigerske Lensmand der, netop død, og de forsamlede Herrer, blandt hvilke ogsaa Broderen Erik var, overdrog saa Philip Axelssøn Styrelsen af Øen sammen med Olufs Enke. Men han fulgte sin Broder i Graven allerede den 4. November.⁷

Formynderskabet for Fru Ermegaard og Børnene tilfaldt nu efter Loven Svigerfaderen Hr. Eggert Frille, hvem Hr. Philip allerede ved sin Afrejse havde overgivet Trane-kjær Slotslov »at holde til hans Børns og Arvingers Haand, hvis han døde«.

Eggert Christiensen Frille var en af den Tids betydeligste og mærkeligste Mænd. Han var født i Ribe 1400 af en lidet anselig slesvigsk Adelslægt, havde i sin Ungdom studeret i Rostock og var en højt dannet Mand, der talte og skrev Tysk og Latin trods nogen Klerk og ikke lod sine Kundskaber og Interesser ruste med Aarene; der er bevaret en skreven plattysk Krønike om Paverne og Kejserne, som Hr. Eggert Frille af Urbirk, Ridder, Hovedsmand til Kjøbenhavn og Hindsgavl og Konning Christiens Kammermester i Aaret 1452 lod udskrive — »derfor bede enhver, der læser den eller hører den læse, den almægtige Gud for denne fornævnte Herre, at han maa leve i gudelige Værker i dette Liv og leve evigt med

EGGERT FRILLES SEGL

Gud i det evige Liv«. ⁸ Og han skrev det danske Sprog med en Klarhed og et Fynd, som stiller hans Breve højt over det meste af den Tids Efterladenskaber. Allerede i Erik af Pommerns Tjeneste, da han var forlenet med Urbirk (3: Ore-Gaard og Birk med Skam Herred) og baade som Godsejer paa Fyen og Politiker havde begyndt at faa et Navn, kom han til at gjøre sit første Bekjendtskab med Langeland — af mindre behagelig Art. Kong Erik mistænkte ham for under et Besøg i Slesvig at have »talt paa hans Værste« med Hertug Adolf; og han blev paa Tilbagevejen i Marts 1438 greben og »sæt i Taarnet« af Jesse Matissen og Henrik Pors. ⁹ De var begge Langelændere, saa det har rime­ligvis været i Tranekjær Slotstaarn, han blev »sæt«. Rigsraadet klagede derover til Kongen, og han blev snart fri og fralagde sig Beskyldningerne. ¹⁰ Baade under Christopher af Baiern og Christian I gjorde han god Tjeneste ved sine diplomatiske og finansielle Talenter og blev ikke blot et anset og indflydelsesrigt Medlem af Rigsraadet, men efterhaanden en af Førerne for det herskende Stormandsparti. Hvad han i sin Velmagt kunde tillade sig, fortalte længe efter hans Fald en lybsk Borgmester om. Kongen havde givet nogle lybske Kjøbmænd Lov til at udføre 6—7 Heste; »men da traadte Eggert Frille frem for Kongen og sagde: Eders Naade maa ikke gjøre det; thi det strider mod Eders Ed. Dog da vi siden var hos Kongen alene, fik vi Lov til at udføre saa mange, vi vilde. Og dog var det først paa vor Forbøn, at Hr. Eggert siden maatte komme tilbage til Danmark«. Borgmesteren af Wismar tilføjede: »Jeg var selv tilstede dengang i hans Velmagtsdage, han kastede Kongens Breve for sin Fod og vilde ikke tillade os at udføre Hestene«. ¹¹ Hans Datter kunde nok agtes for et passende Giftermaal for en Mand af Landets mægtigste Slægt. Men det straalende Giftermaal og Værgemaalet for Datterbørnene blev hans Ulykke; thi det førte til en Strid mellem hans Pligt mod Kongen og hans Pligt mod Myndlingerne og deres fædrene Slægt, hvori han gik under. ¹²

Axelssønnerne havde været blandt Christian I's vigtigste **Støtter** i Kampen om Sverig; men i Aaret 1466 begyndte deres Veje at skilles fra hans. Ivar Axelssøn, den ledende Aand iblandt dem, giftede sig med Karl Knutsons Datter, og Erik blev endog svensk Rigsforstander. De sagde sig vel ikke løs fra Kong Christian; men han kunde efterhaanden ikke agte andet, end at de havde forraadt ham. Og da Eggert Frille var saa nær knyttet til dem, vakte det Mistanke, at han var tilstede ved deres Møde i Nyköping, og Kongens Vrede brød løs imod ham. Han beskyldte ham for at have talt paa sit Værste med Hr. Ivar Axelssøn og lovet at overgive ham Tranekjær, som han derfor krævede overleveret til sig. Og da Hr. Eggert afviste baade hans Beskyldning og hans Krav, »tog han Slottet voldelig« i Foraaret 1467 — rimeligvis en af de første Dage i Maj; thi den 10. Maj udstedte Erik Sture som Hovedsmand paa Tranekjær et Gjælds-brev paa 500 Ɔ lybsk til Fru Ermegaard, sagtens for hendes private Ejendom paa Slottet ved dets Indtagelse. Og uden Tvivl viser Vidnernes Navne, hvem af Kongens Mænd (og Hr. Eggerts Uvenner) der havde faaet Befaling til at indtage Slottet; det var Biskop Mogens Krafse i Odense, Hr. Holger Munk, Befalingsmand paa Taasinge, samt Axel Axelssøn, Landsdommer i Langeland og Væbner Bertel Pors.¹³

Men dette var det samme som at erklære Axelssønnerne aaben Krig og besvaredes strax af Ivar med Opsigelses- og Feidebrev. Saa fulgte om Somren de Kampe i Sverig, hvor Axelssønnerne tilsidst slog den dansk-svenske Hær under Klaus Rønnov ved Stockholm, men derpaa i Erkjendelse af, at de ikke ene kunde magte baade Christian I og deres Fjender i Sverig, kaldte Karl Knutson tilbage fra Finland. Dermed gled Sverig uopretteligt ud af Christian den Førstes Hænder, saa Møller siger med Rette: »Kong Christiern fik Tranekjær, men han mistede Sverig.«¹⁴

Det var aldeles ikke Eggert Frilles Mening at slutte sig til Kongens Fjender — »saadant lærte jeg ikke, den Tid jeg gik i Skole«. Endnu i Efteraaret 1467 sendte han Kongen

saadan Undsætning med Folk og Fetalje, at Kongen takkede ham derfor. Men han følte sig forpligtet til at hævde sine Myndlingers Ret, og hans Bitterhed mod Kongen voxede, efterhaanden som han hos ham og hans Omgivelser kun mødte Mistro og Uvillie. Han mistede sit anseligste Len, Hindsgavl; forgæves rykkede han Bisp Mogens i Odense, som skulde udbetale Fru Ermegaard de 500 Mark af Landehjælpen; en af Kongens Skrivere tillod sig at give et Kongebrev til ham saa uhøflig og truende en Form, at baade Kongen selv og Rigshofmesteren Erik Ottesen Rosenkrands gjorde Undskyldning derfor. I Maj 1468 lod Kongen ved alle Lands-ting imod Axelssønnernes Beskyldning for Vold og Uret tage Vidnesbyrd om, at han ikke havde øvet Vold mod nogen, men hjulpet alle til Ret og Skjel. Men naar Hr. Eggert tænkte paa sine Myndlinger, hvordan kunde han da sætte sit Segl under det Vidnesbyrd? Hvis Kongen havde øvet Ret ved at tage deres Pant med Magt fra ham, som stod inde for det, saa kunde de jo kræve deres Formynder til Regnskab, og alt hans Gods kunde ikke strække til at vederlægge dem. Derom skrev han saa en Erklæring, for Sikkerheds Skyld baade paa Dansk, Tysk og Latin, at hans Ord ikke skulde blive forvendte.¹⁵ Den faldt naturligvis ikke i god Jord. Pintsedag mødte han endnu efter Tilsigelse med de andre Rigsraader i Kjøbenhavn, og der blev da fældet en Dom mellem ham og Kongen, som synes at have krævet Borgen af ham. Og der maa have fundet et heftigt Optrin Sted mellem dem; thi et nu tabt Brev har havt det Indhold: »Hvorledes Hr. Eggert gik af Raadhuset fra Kong Christiern og ei vilde sætte Borgen«. ¹⁶

Han forlod Mødet som Flygtning og maatte ride for sit Liv gjennem Sjælland og Fyen, da hans Uvenner søgte at benytte Lejligheden; men han undkom lykkeligt til Lübeck. Der levede han over et Aar i Landflygtighed, og hans Len og Godser blev beslaglagte; de Stævninger og Løjdebreve, han fik, turde han ikke efterkomme, før tilsidst i Maj 1469 det lybske Raad, som ikke saae mildt til Kongens Planer om

at ydmyge Stormændene og højne Kongemagten, udvirkede et fyldestgørende Leidebrev for ham. Saa kom han hjem og naaede ved Lübecks og andre Venners Hjælp Udsoning med Kongen, men paa haarde Vilkaar. Der kjendes adskillige af de Dokumenter, man fra begge Sider rustede sig med; bl. a. var der ved Langelands Landsting 1469 taget Vidne om, hvorledes Adelen klagede paa Hr. Eggert Frille.¹⁷ »Og, skriver hans Dattersøn Anders Bille, de Artikler, Hr. Eggert maatte gaa ind paa, før han kunde faa Venskab, var, at han skulde give Afkald paa alle Forleninger, Pant og alt andet, som han havde mistet, dernæst tilgive alle dem, som tog hans Gods paa Urbirk og andetsteds, endelig love aldrig at arge paa dem eller nogen Mand derfor, samt tilgive dem, som havde redet efter ham«. Sit Arve- og Kjøbegods fik han tilbage. Men hans Kraft var brudt, og han døde den 5. Febr. 1470 og blev begravet i St. Hans Kirke i Odense.¹⁸

Men Fordringen paa Tranekjær døde ikke med ham. Selv den udvalgte Konge *Hans* var af sin Fader bleven sat til Styret af Lenet, hvorom *den gamle Kirkeklokke* i Tranekjær minder med sin Indskrift*), der 1472 kalder ham princeps, Fyrste, paa Tranekjær; og han vedblev, som flere Breve fra ham viser, at føle sig knyttet til Øen og tage Del i, hvad her skete, ogsaa efter at han havde maattet forlade den. Da Christian I 1473 sluttede Forlig med Axelssønnerne, maatte han gaa ind paa at lade Voldgiftsmænd dømme om Panterne, deriblandt om Tranekjær; og saa længe til Dommen faldt, skulde Tranekjær antvortes en god indfødt dansk Mand, og dømtes det Hr. Philips Arvinger til, skulde det uden Hinder gives dem igjen. Den 5. Aug. 1473 nævnes saa *Axel Valken-*

*) *Äo di mccccxxii reg(nau)te d(omi)no c(hris)tier(n)o re(g)e d(a)n(i)e s(ueci)e n(orvegi)e etc. pri(nci)pe tra(ne)k(e)r fi(li)o ei(us) ioh(an)ne ple(ban)o si(m)o(n)e andre* (o: I det Herrens Aar 1472, der Hr. Christiern, Danmarks, Sveriges, Norges etc. Konge regjerede, og hans Søn Hans var Tranekjærs Fyrste og Simon Andersøn Sognepræst.

drop som Hovedsmand paa Slottet,¹⁹ og da Dommen, som ret og billigt var, faldt til Gunst for Fru Ermegaard og Børnene, kunde hun snart efter flytte ind paa Tranekjær igjen. Hun havde et Par Aar efter Philip Axelssøns Død giftet sig igjen med *Bent Bille* til Søholm, som nu blev Hovedsmand og paa sin Hustrus Vegne Panteherre paa Tranekjær, indtil den udvalgte Kong Hans 1478 udbetalte ham Pantessummen.²⁰ Han skulde efter Pantebrevet beholde Lenet endnu et Aar derefter, og i April 1479 afløste *Johan Venstermand* ham som Lensmand.

Philip Axelssøns og Fru Ermegaards Børn var Ingeborg og Anne; den sidste, der opfostredes hos sin Farbroder Erik, døde som Barn;²¹ men Ingeborg blev ung gift med den svenske Rigsraad Hr. Gustaf Karlsson til Ekholm, og efter hans Død 1486 med Hr. Erik Trolle til Fänö, som siden blev Sverigs Rigsforstander. Hendes Part af Pantessummen fik altsaa Hr. Gustaf Karlsson udbetalt med 800 Gylden.²² Bent Bille fortsatte de Godskjøb paa Langeland for sin Hustru, som hendes første Mand og hendes Fader havde begyndt, og erhvervede bl. a. endelig Pudselykke, hvor indviklede Ejendomsforhold havde givet Anledning til megen Vidtløftighed.²³ Da hans og Fru Ermegaards Børn 1504 holdt Skifte efter deres Moder, havde de derfor blandt meget andet Gods 20 Gaarde paa Langeland at dele.²⁴

V.

Dronning Christine og hendes Embedsmænd. Det ældste Lehnsregnskab.

1. Den 6. September 1478 holdt Hans som udvalgt Konge Bryllup med Christine af Sachsen, og den 23. i samme Maaned udbetalte han paa Antvorskov Pantessummen for Tranekjær.¹ Man fristes til at tænke sig, at det var fra den unge Dronnings Brudeskat, Pengene kom, og at han har været ivrig

efter at faa udslettet Erindringen om den Ydmygelse, det i sin Tid havde været for ham at maatte afgive Tranekjær.

Det unge Par boede skiftevis paa Nyborg og Næsbyhoved Slot ved Odense; og da Hans 3 Aar efter besteg Tronen, fik Dronning Christine Slotene Næsbyhoved og Tranekjær med underliggende Herreder som Livgeding og beholdt dem til sin Død 1521. Derved fik Øen sine særlige Minder om denne Perle af en Dronning, der var saa from og blød af Sind, at hun kunde græde, naar hun en Dag maatte forsømme Messen, og samtidig saa stærk, dygtig og husholderisk, saa godgjørende og fuld af moderlig Omsorg for alle dem, hun kom i Forhold til. Af Tranekjær Slot skulde hendes Lensmand bl. a. yde hende »efter gammel Sædvane« 14 Dages Gæsteri om Aaret

DRONNING CHRISTINE
(PAA ALTERTAVLEN I ST. KNUDS KIRKE I ODENSE)

og Bønderne og Tjenerne desuden 14 Dage om Somren;² og hun opholdt sig her gjerne et Par Gange hvert Aar, selv-

følgelig med Undtagelse af de tre Aar 1501—03, da hun i Sverig maatte udholde den haarde Belejring i Stockholm og det uridderlige Fangenskab derefter. Snart var Kongen med (f. Ex. 1491 og 1504), snart et af Børnene, snart — og i de senere Aar oftest — kom hun ene med sine Jomfruer og Hofsinder. Gjennem hendes talrige bevarede Regnskaber³ og Brevbog⁴ kan vi følge mange af hendes Ophold her og stundom hendes Færden fra Dag til Dag.

F. Ex. en Stump af hendes »Kansler« Hr. Hans Reffs Regnskab 1504. Den 14. Juli var Dronningen over Hvidkilde og Svendborg rejst til Langeland, og Ugen efter tog hun til Nyborg for at møde Kongen og Prinsen (den senere Christian II). Sammen med dem sejlede hun saa St. Christophers Dag, den 25. Juli, til Tranekjær. Paa Skibet gav hendes Kapellan 4 β for Messer.

»Item 4 β gaff jeg en karll paa Traneker sancti Olavi regis dagh (Kong Olavs Dag 29. Juli) fore en pige, han fordde fraan Nyburgh oc till Langlandt.

Item 8 alb*) gaff jeg two prestæ i Lindesse sancti Petri ad vincula dagh (1. Aug.).

Item 2 β gaff jeg then bonde ther, som myn frues nade laa i Magelby, som myn unge herres daarsvend (o: Prinsens Dørsvend) haffde tillforen faatt aff hannom.

Item 3 β hanss husfrue ther samme stædz.

Item 2 mr. en bonde, som skulde flytte aff szin gardt, myn frues nade gaff hannom.

Item 6 mr. 4 β fore 20 daskindt oc 10 allwidtskindt (Adelvildt — o: Krondyrskind) vigilia Laurencii (9. Aug.).

Item 2 mr. Mattis diegen i Lindesse, myn frues nade gaff hannom fore Gudz skyld.

Item 12 β gaff jeg udh till her Matsses udi Lindesse till gæstepenninge.

Item 24 β fore hiorttevide (Hjortetakker).

Item 12 β fore hiorttetalligh.

Item 1 mr. her Tommes Nielssens jegere paa Traneker.

*) o: Hvid. Der gik 3 Hvid paa en dansk Skilling, hvis Værdi paa den Tid var omtrent 15 Øre. En Mark = 16 β var altsaa omtrent 2½ Kr. Kjøbeevnen var jo meget større — sml. S. 77.

Item 1 rinsk Guldene her Ture Jenssens swend aff Suerige.

Item 8 β her Hans Christiernssøn paa Langlandt fore messer.

Item 8 β thee two diegnæ, ther sywngge allthiidt messe fore myn frues nade.

Item 2 β till sandi Nicolai messe paa Skibet, then dagh myn frues nade kom fraan Langlandt oc ind till Nyburg, som war vigilia Laurencii.⁵

— — — Item (i December 1504) 12 β fore en skindkiortell, then lille pige fick, ther myn frues nade war giffuen paa Langlandt. Item 2 β then bonde, ther aag the two hynder hidh (til Næsbyhoved), som komme fran Langlandt.⁶

Den 2. April 1505 sejlede hun igjen fra Svendborg til Langeland og den 10. derfra til Nyborg; hver Gang blev der paa Skibet givet 2 β ud »i sancti Nicolai ære«. »Min Frues lille Gangers« Sko blev lagt om for 4 Hvid (at faa hendes Heste beslagne kostede 4 β). Kongens og Prinsens Folk blev rigeligt betænkte ligesom Pigerne i Fruerstuen paa Tranekjær. »Lille Hr. Symen« fik 6 β, og Hr. Torsten og »Kapeldeggen« hver 8 β for at sige Messe for Dronningen. Jægeren paa Slottet fik 8 β for en Hjortehud — »min Frue beføl det, dog at hun var ikke swo møget verdt«.⁷

I Juni 1506 kom Dronningen fra Lolland og blev en hel Maaned paa Tranekjær; den 21. Juni var hun i Kirke i Bøstrup og den 2. Juli stod hun Fadder til en fattig Mands Barn i Tranekjær Kirke. »Item 4 β gaff jeg en bondekone i Stwense fore madh oc øll, myn frues nade tærede till hennes then dag, ther hennes nade war ther udi jacht, som var in profesto Kanuti regis (St. Knuds Aften 9. Juli).⁸ Det ser næsten ud til, at Dronningens Kjortel har faaet en Ulykke paa den Jagt; thi i hendes Kapellan Peder Griis' Regnskab er der lige efter en Del Udgifter fra »then tiid jeg foer tiil Køffmenhaffn met myn frues nades kiortell« — en Skræder for at sy Ærmer til min Frues sorte Kjole 4 β; en Bundtmager for Bræmme til hendes Naades Bliantskjortel 12 m.; »item ½ tønne at føre hannem tiil Traneker uti fore 3 β; item 4 kalffueskind at beteckæ tønne met fore reghen 3 β; item 1 Otting til mannøolyæ 4 β; item en samblot (∴ en Kjortel eller Kaabe af Samelot eller Kamelot, et Slags Silke-

damask) aff Arnt Hackæ, swart foræ 24 mc; item aff en woghen til Køgæ 6 β; item Anders, som førðæ samme kledher oc olliæ tiil Langlandh, tiil thærependinge 24 β.«⁹

I December 1507 se vi hende forære en Pige paa Tranekjær Sko og »rød Lue« og som sædvanlig offre og give Almisser. Den 19. gjorde hun Bryllup for en af sine Piger; »5 mr. gaff jeg then skreddere, som boer udi Ruttkøping, oc ther fik myn frues mø paa Traneker«. Og da hun to Dage før Jul rejste til Odense, sendte hun fra Svendborg Sko til Pigerne paa Slottet, Lergryder og Vox til at tætte Krus og Glas med. Efter Høst 1508 kom hun igjen; den 24. Sept. offrede hun en Gylden i Humble Kirke; og hun har nok spist i Præstegaarden; thi Præsten Hr. Hans Clementsens »forretzell« (o: Husholderske) fik 10 β og hans Piger 8 β. Da var Prins Franciscus med; thi Hans Reff bragte en ny rød Hat til ham og en sort til hende selv herover.¹⁰ I Maj 1509 købte hun Pergament af Niels Degn paa Lange-land, o. s. v.

Det sidste af Dronningens Regnskaber for 1520—21 omtaler slet ikke Langeland; men det nævner blandt hendes Jomfruer Mette Algudsatter, en af de sidste af den gamle Slægt paa Nedergaard.

2. Af Lensmændene fra Livgedingets første Tid, Dronningens »Fogder og Embedsmænd« som de egentlig nævnes, kjendes kun *Anders Tidemand* (Tegemat) til Holm, som var Hovedsmand paa Tranekjær 1495, og hans Svoger *Niels Andersen (Passov)* 1499.¹¹ Først med dennes Efterfølger begynde Regnskaberne og de rigeligere Efterretninger. Det var Hr. *Thomas Nielsen Lange* til Lydum; han havde Tranekjær fra Valborgs Dag 1500 til 1507. 1504 ægtede han Else Pedersdatter Thott, Enke efter Claus Krummedige; og samme Aar ledsagede baade han og Fru Else Dronningen paa Pilgrimsrejsen til Wilsnack og Sternberg. Han havde endnu som de tidligere Embedsmænd Lenet »paa Afgift«, svarede en vis Sum aarligt foruden Gæsteri, det halve Sagefald (dog helt Fredkjøb) og Oldengjæld.¹² Hans Regnskaber

for Sagefaldet og Bygningsarbejderne paa Tranekjær 1500—1502 er bevarede; og de vise, at i hans Tid byggedes paa »den nye Fruerstue«, foruden ny Port, Bryggers og »Svinigel« (Svinesti). Vistnok var denne Tid, da Slottet jævnlig beboedes af Kongen og Dronningen, Bygningens egentlige Velmagtsdage. De vigtigste af den gamle Borgs Bygninger stod endnu med det mægtige runde Taarn midt i Borggaarden, hvis Spir skal have kunnet ses fra Meklenborg. Gaarden var helt lukket, med Hovedfløjene i Nord og Vest, og paa de andre Steder dels lavere Bygninger, dels stærke Mure, saa at Vægtergangen ovenpaa Muren løb helt rundt. Nedenfor omgaves Slotsbanken af dobbelte Grave med Palisader, Vindebroer og Porttaarne. »Den nye Fruerstue«, som Dronning Christine opførte enten som Tilbygning til eller delvis Fornyse af den nordre Fløj, har sikkert havt et lysere og lettere Præg end de gamle Dele af Slottet; den udstyredes med Snitværk og Glarvinduer (»Lauris Snitter 5 Mark, item Hans Glarmester 8 M. for Arbed for de Glarwinner i det ny Mag«), og udvendig mod Gaarden var der Svalegang.

1507 fulgtes Thomas Nielsen af *Eiler Eriksen Bølle* til Nakkebølle, som nogle Aar før var bleven gift med en af Dronningens Jomfruer Anne Jensdatter Bild; Dronningen besøgte dem paa Nakkebølle 10.—11. Marts 1504, og det var sagtens dette Ægteskab, der skaffede ham Lenet, som han havde til Mortensdag 1510. Han hørte som sin Slægt i det Hele vistnok til det katolske Parti og kom først under Frederik den I ind i Rigsraadet, men tog ikke nogen fremtrædende Del i Begivenhederne.

3. I det sidste Foraar, han var paa Øen, øvede Lange-lænderne en fornøjelig Bedrift ved at jage eller rettere kyse en lybsk Landgang fra Øen. Lybekkerne havde den 21. April 1510 formelig erklæret Danmark Krig, efterat der allerede et Aarstid var feidet med Kaperier og Strandhugst, fordi de ikke vilde holde den Forpligtelse, de 1507 havde maattet indgaa til ikke at handle paa Sverig. Da deres Flaade kom i Søen før den danske, vilde de bruge Tiden til Strandhugst,

og de første 6 Skibe gjorde et Angreb paa Langeland. Svaning fortæller Begivenheden saaledes:¹⁵ »Da Lybekkerne var komne til Langeland, kastede de Anker og gik i Land og stak Ild paa nogle Landsbyer ved Stranden. Øens Folk havde endnu den gamle Tapperhed og samlede sig, da Klokkernes Klemten meldte Fjenden. Men imens de ordne og væbne sig, kommer Fjenden længere ind paa Øen og plyndrer og brænder alle-vegne. Da Langelænderne ved det Syn i Forvirring over saa pludseligt et Indfald trykke sig ved at angribe Fjenden, kommer en af Øens Fornemste jagende og har med sig en hel Masse Kaaber, som han har laant af Kvindfolkene; dem uddeler han blandt den ubevæbnede Mængde og anviser dem at folde dem sammen og tage dem over Hovedet. Skjøndt dette syntes latterligt og ikke lovede dem Sejr over vel rustede Fjender, fulgte de dog hans Anvisning, og da de havde dækket Hovederne med disse Hætter, saae de for Fjenden paa Afstand ud som en rustet og hjelmklædt Hær. Med den Udrustning rykkede de i god Orden frem mod Fjenderne, skræmmede dem let ved dette nye Krigspuds og drev dem paa Flugt og tog en Del af Byttet tilbage, som var ført ned til Stranden. Ved denne Modtagelse fik Lybekkerne mere Skade end Gavn af Togtet og sejlede hjem uden at volde større Fortræd«.

Det er givet, at Øen dengang havde vel væbnede Folk i Hundredevis; men hvad der hjalp, var at den raadsnare Mand fik Hundrede til at se ud som Tusind. Skade, at hans Navn ikke er bevaret! 24 Aar senere var Søren Stampe med at indtage Tranekjær ved at faa Otte Krumpen til at se Kanoner, hvor der ingen var, ligesom Lybekkerne her saae Hjelme i Kaabehætter; men det vides ikke, at han var paa Langeland i Foraaret 1510. Dette var først i Maj; anden Pintsedag den 20. Maj skriver Dronningen til Svendborg om at sende »6 værgagtige færdige Karle med Harnisk og Værge til Tranekjær til Undsætning, om de lybske agte endnu igjen ind at falde der paa Landet«; foruden af dem blev Trane-kjærs Besætning ifølge Regnskabet ogsaa forstærket med

»de Tøsing og Bispens Folk«. 30. Maj sendte Dronningen 6 Alen rødt Sindal til en Fane og i August Tøj til Folkene; da »var de lybske under Laaland« — det var dengang, de brændte Nakskov, men saa blev slagne og jagne hjem af Henrik Krummedige, der endelig havde faaet den danske Flaade i Søen. Næste Aar samlede de Danske sig sammen til at komme først og gjengjældte under Jens Holgersen Lybekkerne deres Plyndring med Renter. Sidst i 1510 og først i 1511 blev der kjøbt nye Hagebøsser til Slottet,¹⁶ som ogsaa fik en ny Brønd og ny Bro og Palisader. Strandvagt blev der idelig holdt; om Vinteren bødede »Pæder Eylersen i Magleby 5 Ɔ for strandwordt bleff forsømdt og Mattis Smed i Botofft 4 Ɔ«. ¹⁷ 1512 blev der igjen Fred.

4. Den af Dronningens Fogder, der har skrevet sit Navn dybest ind i Øens Historie, er den sidste af dem, *Søren Stampe*, som 1510 afløste Eiler Eriksen. Han tilhørte en ubetydelig Adelsslægt med to krydslagte Pile i Vaabnet, kom 1508 i Dronningens Tjeneste som Svend eller Hofsinde og fik som saadan endnu Paaskeløn 1510 og et Harnisk og en Skindtrøje forærende. Han fik Lenet »paa Regnskab«, hvad ogsaa Eiler Eriksen havde havt; og han benævnedes ligesom Formændene »Foged og Embedsmand«. Men allerede det, at han ikke som de hørte til Højadelen og ikke havde egne store Godser i Ryggen, gjorde Stillingen noget anderledes — som allerbedst ses af, at mens Eiler Eriksen foruden Dronningens Folk havde 4 egne Svende paa Slottet, havde Søren Stampe kun een. Lensmanden er her virkelig blevet til en Foged, der aflægger Regnskab for alt og er dens Tjener, som giver ham Kost og Løn. Det er bekjendt, hvorledes Christian den Anden søgte at føre dette videre, og hvilken haard Torn det var i Adelens Øje. — Søren Stampe skrev sig til Gjerdrup, en lille Hovedgaard paa Sjælland; hans

SØREN STAMPES SEGL

Hustru Mette Iversdatter bragte ham Kjeldstrup, Fæbækgaard i Bøstrup Sogn og noget mere Gods. Paa Tranekjær blev han vistnok til Foraaret 1521¹⁸ og gik saa over i Christian den Andens Tjeneste som Foged paa Aalholm; et mindre langelandsk Len, Krogager, beholdt han.

Han har aabenbart været Dronning Christine, hvem han skyldte sin Stilling, trofast hengiven, og førte sin Troskab over paa Sønnen. Han fulgte endog en Tid Christian den Anden i Landflygtigheden. Og at han har været vel anskreven baade hos høje og lave som en brav Mand, viste sig siden.¹⁹

5. Af Tranekjær Lens Regnskaber fra Dronning Christines Tid er foruden de foran nævnte fra 1500—1502 bevaret Eiler Eriksens sidste Regnskab for 1510 og Søren Stampes første Halvaarsregnskab fra Mortensdag 1510 til Valborgsdag 1511.

Eiler Eriksens Regnskab, som kun er summarisk, har Interesse ved at vise, hvad Dronningen havde ud af Lenet. Dettes Bruttoindtægt var det Aar 594 ƛ Penge, 42 Tdr. Hvede, 122 Tdr. Rug, 1005 Tdr. Byg, 354 Tdr. Havre, 10 Tdr. Smør, 39 Køer, 22 Øxne, 141 Lam, 46 Faar, 515 Svin (deraf 125 af Ladegaarden og 340 Oldensvin), 206 Gæs (Høns synes glemte), $5\frac{1}{2}$ Td. Torsk, $2\frac{1}{2}$ Td. Sild, 1 Td. Aal, 2 Tdr. Mjød, 32 Kohuder, 8 Øltønder og et Fad Staal. Men Broderparten deraf udgaves eller brugtes ved Slottet, Teglgaarden og i det Hele paa Stedet. Det ses, at Dronningen selv fik i rede Penge 471 ƛ 10 β (hvoraf »40 ƛ 4 β 1 alb løber thet sum foræ øll, mad, hestefoder, ther myn frues nade laa i swienburg om swienburg kirkemøsse, oc foræ clæde, en pighe fik, læritt oc vox; og 31 ƛ 5 β 2 alb løber thet, som Apollonia fick tiil klæder, læritt, yrther, guld, sylkæ oc annen deel, hun haffde faatt«); og derhos lod hun sælge, forære bort og sende til Odense 401 Tdr. Byg og Malt, 63 Sider Flæsk, 4 Kokroppe, 60 Lam, 30 Gæs, $9\frac{1}{2}$ Td. Torsk og 1 Td. Aal — dette tilsammen er altsaa hendes Nettoindtægt af Lenet. Dog maa dertil endnu lægges nogen Indtægt af Teglværket (den

plejede at indgaa direkte i Dronningens Kasse; f. Ex. 1507 betalte Guardianen i Nykjøbing Kloster 100 Ɔ for Mursten fra Tranekjær)²⁰ samt en Del Vildt; f. Ex. i 1502 brugtes paa Slottet ikke mindre end 24 nye Tønder til at salte »min Herres Vilbrad«. Og ved det store Forbrug er at bemærke, at der gjordes i det mindste et Bryllup paa Slottet det Aar; Eiler Eriksens 4 Svende lønnedes med 20 Ɔ hver; og paa Grund af Feiden var der en Del fremmede Folk at underholde. Slottets egen Besætning synes ved Mikkelsdag foruden Embedsmanden og hans Svende og Slotsfogden Christiern Hvid at have været 6 værgagtige Svende samt Brygger, Fisker, Kældersvend, Kammersvend, Folesvend, Kok, Kokkedreng, Portner, Staldsvend, 2 Vægttere, 3 Fruerstuepiger, Fadeburskvinde, Ladegaardsfoged, 2 Ladegaardsdreng (3: Karle), 2 Ladegaardspiger, 2 Plovmand og en Plovdreng og saa en Teglslager og nogle Arbejdere ved Teglgarden og Ladegaarden.

Der tærskedes i Ladegaarden 53 Tdr. 6 Skpr. Rug og 102 Tdr. 4 Skpr. Byg, efter en Udsæd af 35 Tdr. 6 Skpr. Rug, 39 Tdr. Byg og 10 Tdr. 5 Skpr. Havre; Rugen maa altsaa det Aar have været meget daarlig, og Havren er maaske fodret op utærsket. Der holdtes 34 Køer, 4 Tyre, 1 Stud, 10 Plovøxne, 12 Ungnød, 8 Toaarskalve, 12 Spædekælve, 25 Faar med 13 Lam, 21 Gedebeder, 53 gamle Geder og 40 Kid, 40 gamle Svin og 40 Grise (9 Øxne af Sagefaldet stod der ogsaa).

Inventarielisten omfatter saa godt som intet i Retning af Møbler — det skulde da være »1 breed mullug oc en brudden mullug (Bækken) i Fruerstuen«; 1 Løgekar, 1 Messe-rede, Kalk og Disk; 2 røde Kander, 16 smaa og 3 store Stobe, 3 Trækander; Gryder og Kjøkkentøj, et Smediested; 2 Bænkedyner, som kom fra Kønehavn, en Del Sengklæder, f. Eks. to blaarandede Dynere i Dronningens Seng og en ny graarandet Dyne i Kongens Seng — ialt var der 16 Dynere — 4 Skinddækken i Eilers Herberge og 2 i Fadebursstuen, 6 »ny Sengeklæder, som Barbara gjorde« — 2 engelske og

1 stort flamsk Sengeklæde — 2 Læderlagener — 1 nyt Par Hollands Lagen (og 2½ Par gamle — flere var der ikke) — ialt 4 Duge (den ene syet med blaa Traad) og 5 Haandklæder (deraf 1 syet med Silke og 3 i Stegerset). Men der var rigelige Beholdninger af Fødevarer — ikke mindre end 727 Sider Flæsk foruden 18 saltede Svin i Saltkjælden. — Om Slottets Bevæbning giver det en Idee, at der fandtes 5 Fjerdinger Krudt til »Bysser« (3: Kanoner); 90 Stykker Staal, 5 brudne Stenbøsser, 4 Skerpentiner, 9 Stenbøsser, de 8 paa Muren og 1 i Bryggerset, 5 Hagebøsser af Jern alt-sammen, 4 Hagebøsser med Stocke oc two æræ i lænitt; item 26 bysse-kammer og 10 kammer til skærpentinær. Armbrøsterne, som endnu var Svendenes sædvanlige Haandskydevaaben, synes at have været deres personlige Ejendom.

6. Søren Stampes Regnskab indeholder en saadan Mængde Detailoplysninger, at man kun kan beklage, det ikke strækker sig over mere end et halvt Aar. Det giver først og fremmest et stærkt Indtryk af, hvor Pengene var sparsomme i de Tider, saa man i stort Omfang hjalp sig med Tuskhandel. Mellem Indtægterne er f. Ex. 403 Alen Vadmel, leveret af Bønder i Stedet for Penge, Korn eller andre Ydelser efter den simple Regning: 1 Alen Vadmel = 1 Skp. Byg = 1 Skilling. Fra Slottet fik Folk ogsaa tidt Varer i Stedet for Penge: »5 Ørter Byg fik Anders Smed i Symebølle fore jernfang, han smedde til brønden, axeljern til en vogn, 2 bid til en tømme, Søm og for Hovslag til Seuerins Heste og til vognhestene« (andre blev ikke beslagne) — 8 Skp. Byg Oluf Bolt for 1 Td. Øl, Bispens Svende drucke her. — 5 Skp. Byg for et Sildegarn til Vaadene — 26 Skp. Byg fik Henrich Skræder i Kotzebølle for Klæder, han syede til Pigerne paa Fruerstuen — 1 Side Flæsk Peder Svarere for Fad, han sworede oc Talercken — 1 Side Flæsk Veffkonen, som voff her paa Slottet — 2 Sider Flæsk Hans Skiffbyggere i Rudkjøbing for 1 Skude, han ferde — 1 Td. Sild fik Peder Stygge i det Klæde, Iver Tømmermand fik etc.

Prisen paa en Skp. Byg var ogsaa, naar det solgtes,

1 β ; kun for en Ladning paa c. 40 Tdr., som førtes til Flensborg, opnaaedes næsten 9 β pr. Td. Rug regnedes til 4 Hvid Skæppen og Hvede dobbelt saa meget. 1 Td. Ærter kostede 10 β , 1 Skp. Sennep 4 β , 1 Skp. Smør 24 β , 1 Td. Øl 12 β , 1 Td. Honning 8 ŷ , en Ko 2 ŷ , en Bolegalt (et Fedesvin) 24 β , et Faar 6 β , et Lam 3 β , en Gaas 1 β , en Skp. Nødder 4 Hvid, et Par Sko 2—10 β , en Alen Hoseklæde 10 β .

Til Ugekost paa Slottet brugtes normalt 20 Skpr. Mel, 50—60 Skpr. Malt og 8—10 Skpr. Humle, $\frac{1}{2}$ Skp. Smør, 4 Sider Flæsk, 1 Fjerding Kokjød, 1 Faar, et Par Gæs, $\frac{1}{7}$ Td. Torsk og $\frac{1}{2}$ Fjerding Sild. Man spiste og drak godt dengang; ogsaa Arbejdsfolks Kost var vistnok mere ensformig, men kraftigere og rigeligere end nu. I Fasten spistes naturligvis ikke Kød, men Torsk, Sild (dels salt Sild, dels tør »Slæsild«), Hvilling, Aal og et halvt Marsvin, der altsaa regnedes til Fiskemad; og i den Tid bagtes ugentlig Hundebrod af 2 Skpr. Mel, saa der har været holdt en anselig Flok kongelige Jagthunde. Til Fastelavn og Paaske blev slagtet en Oxe extra og et Svin »skalet til Sylte« — til Jul derimod intet; da var der antagelig rigeligt med Slagtemad fra de store Saltninger i November og December. I Marts bryggedes Gammeltøl, »Tormaanedsøl« af 15 Tdr. Malt og 24 Skpr. Humle.

Søren Stampe og Slotsfogden Christiern Hvid fik Juleaften hver 20 ŷ ; Svendenes Løn — en af dem hed Karl van Alevelde — var 10—12 ŷ halvaarlig, Vægternes omtrent 3 ŷ . De to Ladegaardspiger fik hver i Paaskeløn 24 β , et Par Sko og $\frac{1}{2}$ Alen Vadmel til Sokker; Barbara i Fruerstuen fik 2 ŷ og Sko til 6 β , de to ringere Fruerstuepiger kun 24 β og Sko til 3 β Parret. Men de fik derhos hver en Kjole af sort Ernst (sagtens i Anledning af Prins Franciscus' Død).

En Del Udgiftsposter angaa den nye Brønd paa Slottet, f. Ex. »4 ŷ gav jeg Mattis Kæffring udi Rudkjøbing for et Kabeltros til Vinden til Brønden« — 5 β fik Peder Findtsen

i Snogebæk²¹ for to Junger, han gjorde til Brønden paa Slottet. Af de mange andre Enkeltposter skal blot anføres: 18 Ɔ for 6 Hagebøsser — 12 β Vognleje til Odense med de Dyr — 12 β Hr. Mattis i Lindelse for Øl til de Karle, der stangede Aal til Slottets Behov — 8 alb for 1 Bog Papir — 6 Ɔ fik Iver Tømmermand for det Plankeværk (∩: Palisader), han gjorde for Slottet — 8 β for Laas til Porten — 7 β for Marsvinsflæsk til min unge Herre — 10 β fik Barbara til Løgfro og 3 β til Kaalfro — 1 Ɔ for ½ Marsvin — 1 Ɔ for ½ Ɔ Peber hos Borgmesteren i Svendborg — 8 β og 8 alb for 4 Ɔ Olive i Faste, 3 Ɔ Væverkonen for Vadmel og Lærred, hun vævede for min Frues Naade i Vinter over o. s. v. —

Da Dronning Christine i Foraaret 1511 havde den Sorg at miste sin 13aarige Søn Franciscus, blev der ikke blot holdt en storartet Begravelse i Graabrødre Kirke i Odense med rige Offre, Sjælebade og Gaver til de Fattige, men der blev samme Dag ogsaa holdt »Begængelse« for ham i Tranekjær Kirke, hvor Graamunke fra Svendborg forrettede Tjenes-ten; »item 27 β gaff jeg tiil then begengelse i Tranekers kirke til messe peninge oc offer peninge torsdagen post dominicam passionis« (den 10. April); »8 Sider Flæsk finge thee brødræ i Svenborg fore begengelse«; »6 Lester malt fick Otte Henrickssen skertorsdag fore begengelse«. Og igjen »24 β gaff jeg the prester, som holle begengelse XXXdagn fore her Francisci siæll feria 5^{la} post jubilate (15. Maj); item 2 β fore hwedebrødt samme dag til Prestherne«, og i Ladegaarden gik den Uge efter Jubilate et Par Tdr. Havre mere med til Hestefoder end det sædvanlige. Denne Tredivte-dags Messe for at hjælpe Prinsens Sjæl i Skjærsilden holdtes af Øens egne Præster.

VI.

Kirkerne og den katolske Fromhed.

1. Foruden hvad vore gamle Kirker ellers kan være, er de langt de ærværdigste og rigeste Mindesmærker fra den historiske Tid, vi ejer. Af Øens 15 gamle Sognekirker har de 14 staaet deres 7—800 Aar, gjennem mange Forandringer og Udvidelser dog altid med de oprindelige Mure i Skib og Kor som Kærne. Om adskillige af dem er der de samme Bygningssagn, som gaa igjen overalt i Landet og vidne om, at det var et stort og vanskeligt Værk at bygge en Kirke. Der maatte nedgraves et eller andet levende i Grunden, før Muren vilde staa. I Humble var det en Hest, i Lindelse et Lam — endnu i Mands Minde har Folk der fortalt om Møder med Kirkelammet paa Kirkegaard og Gade. Eller Troldene brød ned om Natten, hvad der muredes om Dagen. Mindst $\frac{1}{4}$ af Øens Kirker siges af den Grund at være flyttede fra det Sted, hvor man først havde begyndt at bygge, Stoense Kirke fra Klokkerbanken S.V. for Kirken, Bøstrup fra »lille Kirkebakke« (tidligere: Kirkebjerg) N. f. Kirken, Simmerbølle fra Kulepile og Humble fra den store Bakke S. f. Kirken. Ialfald for Bøstrup og Humbles Vedkommende turde Sagnet hænge sammen med en virkelig Flytning af Kirken, da Fund af Ben viser, at der har været Begravelsespladser paa de angivne Steder; og der er jo ikke Tvivl om, at adskillige af Stenkirkerne har afløst ældre Trækirker fra Tiden mellem Harald Blaatand og Svend Estridsen, enten disse nu blev brændt af Venderne eller ikke mere syntes faste nok i den store Kirkebygningstid, der omtrent falder sammen med det 12. Aarhundrede, og enten de nu har været Sognekirker eller mere private Smaakirker og Kapeller (Syd for Humble Kirke er der fundet gammel Bygningsgrund paa »Kapelsbjerg«, som vel maa have sit Navn fra et saadant).

For ingen af Kirkernes Vedkommende er der bevaret nogen Efterretning om, hvem der byggede dem og gav dem deres første Præstebol og andre Indtægter. Men man tør vist formode, at Kongerne har haft en Hoveddel deri. Baade i Midten og Slutningen af Middelalderen vides det,¹ at det var dem (eller til sin Tid Hertugerne), der ved de 14 Landsbykirker havde Patronatsretten, som plejede at følge dens Gods, der havde grundet og udstyret Kirken; og det stemmer godt med, hvad der i Almindelighed berettes om mange af Kongerne fra Harald Blaatand og i de næste 200 Aar, at de netop var virksomme for dette og gav af deres Arvegods dertil. Under Odense Bispestol (med Lolland-Falster og Als) angives Kirkernes Tal ved Aar 1070 til c. 100, men ved Aar 1200 til 360,² omtrent som i vore Dage. Naturligvis kan man ikke deraf slutte, at ogsaa paa Langeland er $\frac{1}{3}$ af Kirkerne bygget før 1070 og Resten fra 1070 til 1200. Men ret langt fra Sandheden er det dog vist heller ikke. Ved et Par kan der maaske tænkes paa ret bestemte Aar: I 1740 skal der fra Rudkjøbing Kirketaarn være nedtaget en gammel Klokke — antagelig Kirkens første — med latinsk Runeindskrift og Aarstallet 1105;³ og at Skrøbelev Kirke var viet til St. Nicolaus,⁴ giver, da den i hvert Fald er bygget ved Begyndelsen af det 12. Aarh., Grund til at henføre den bestemt til Erik Eiegods Tid, fordi han fra sin Romerrejse netop hjembragte Relikvier af denne Helgen, hvad der gav Anledning ogsaa til andre Nicolaikirkers Opførelse.

Den Kirke, der altsaa maaske ved 1105 byggedes ved Fiskerlejet og Færgestedet paa »Ruet«, Halvøen mellem Vejlen og Stranden, som siden blev til Rudkjøbing, kunde vel endnu have været en Trækirke; men det ser dog snarere ud til, at det har været en Bygning af raa Kamp, hvis Mure tildels blev staaende, da den godt 100 Aar senere ombyggedes af Munkesten og med helt nyt Kor. I hvert Fald blev omkring den Tid næsten alle Øens andre Kirker byggede op af Kampesten, og baade i Stilen og Bygningernes Historie er de store Hovedtræk fælles for dem alle. Skrøbelev, Magleby, Humble,

Lindelse og Snøde byggedes helt af hugne Sten; i Snøde prydedes Koret med rundbuede Blindinger og Halvsøjler, og i Magleby var der dobbelte Arkadeforsiringer paa Sokkelen.⁵ De andre byggedes af raa eller kløvet Kamp, gjerne med hugne Hjørnekvadere og Sokkelsten; Tryggelev fik helt Kor af hugne Sten. I Fodslette blandedes Graniten med Munkesten. Og baade Humble og Lindelse Kirker blev i Tiden mellem 1200 og 1250 byggede om og gjenopførte af Munkesten, saaledes at de hugne Sten fra de ældre Kirker anvendtes i Murene. Alle havde de den romanske Stils sædvanlige smaa rundbuede Vinduer og flade Bjælkelofter, og ofte var baade Manddøren i Syd og Kvindedøren i Nord smykkede

PARTI AF SNØDE KIRKES KOR

med Granitsøjler (endnu bevarede i Magleby, Tullebølle og tildels i Snøde). De fleste fik i Middelalderens Løb en eller flere Udvidelser ved Forlængelse eller Tilbygninger, men beholdt dog længe det gamle Helhedspræg og de tømrede Klokkestabler paa Kirkegaardene, indtil de saa henimod den katolske Tids Slutning fik Taarne, Hvælvinger og Vaabenhuse. For en enkelt af dem, efter de virtuosmæssigt murede Hvælvinger at dømme sikkert en af de sidste, der blev saaledes ændrede, kan Forandringen ret sikkert dateres; i den øverste Hvælvingskappe i Simmerbølle Kirke er nemlig afdækket Indskriften: Hoc opus completum est anno domini MDXXIII — dette Værk fuldførtes i det Herrens Aar 1523.

Tranekjær Kirke, som nu staar, hører en senere Tid til; den er bygget af nyere Mursten, antagelig i det 16. Aarh.⁶

KIRKELADEN I TRANEKJÆR (NU LIGKAPEL)

Men fra den gamle Kirkelade, som endnu staar og er bygget af raa Kamp og Munkesten, oprindeligt med rundbuet Dør og Vindue, tør man uden Tvivl slutte, at den ældre Kirke ikke har afveget synderlig fra de andre. Ogsaa de har jo haft hver sin Kirkelade, der endnu

længe efter Reformationen brugtes til at samle Kirkens Korn i og siden fæstedes bort. (I Tryggelev findes den endnu, indbygget i den gamle Præstegaard).

Ved Reformationstiden saae Kirkerne altsaa i det ydre omtrent ud som nu, kun at de havde deres gamle smaa Vinduer og var tækkede med Bly. Og nogle af dem havde Sidekapeller, der siden er nedbrudte — saaledes nedreves 1632 hele to Kapeller paa Nordsiden af Simmerbølle Kirke.⁷

2. Et eget Træk ved de gamle Kampestenskirker er de Reliefer, der prydede enkelte eller flere af deres Stene, flest paa Skrøbelev, Bøstrup, Snøde og Stoense Kirker. Nogle af dem har et tydeligt Stilpræg, andre er ganske raa. Nogle

GRANITRELIEFER PAA SKRØBELEV KIRKE

sidde endnu paa deres oprindelige Plads i Muren, som ofte synes tilfældig, men undertiden har sin Mening, f. Ex. den overmaade klodsede Kone med Staven lige ved Siden af den gamle Kvindedør paa Skrøbelev Kirke. Andre er der flyttet stærkt om med ved Ombygninger; »Kæmpen« paa Bøstrup Kirke-taarn har endog en Tid ligget i et Hegn tæt ved, men hører dog vel hjemme ved Kirken, hvis oprindelige Kampestenskor c. 1200 er ombygget; og et Hoved i Humble Præstegaard stammer rimeligvis fra den ældste Stenkirke. Undertiden er deres Betydning ret klar; i det afbildede Relief fra Bøstrup fejler man neppe ved at se et Christushoved — et af de ældste i Danmark. Skibene er vel, ligesom Fisken paa Snøde Kirke, mente som kristelige Sindbilleder, og med de oftere forekommende Kampe mod Løver og Vilddyr⁸ vilde de gamle Stenhuggere vel minde om, at Kristendom ogsaa er Kamp mod alle Arter af Udyr. Men ved andre glipper Forstaaelsen i den Grad, at man næsten maa spørge, om det blot har været nemmere at hugge en Figur paa Stenen end at hugge den plan. Og selv hvor der saa tydeligt menes noget ganske bestemt, som ved det her gjengivne Billede fra Stoense, bliver Gætningen deraf usikker nok — det er forklaret som Herrens Besøg hos Abraham, Jakobs Kamp med Engelen og den fortabte Søns Hjemkomst, men er sikkert ingen af Delene. Over det

„KÆMPEN“ PAA BØSTRUP KIRKE

RELIEF (CHRISTUSHOVED) FRA BØSTRUP KIRKE

RELIEF FRA STOENSE KIRKE

samtidige Bispebilleder lige overfor det er der Rester af en Indskrift; men den er desværre for medtagen til at kunne læses.

3. Flere af Kirkernes Indre vides i den katolske Tid (og længe efter) at have været dækkede af Kalkmalerier, og det har maaske været Tilfældet med dem alle. I Simmerbølle Kirke fandtes 1905 to Lag Malerier. Det ældste med store Helgen- og Apostelfigurer, der stod paa Hjul Kors (i Koret paa malede Efterligninger af Dragninger) og til dels gik bagved Hvælvingerne, og i hvilket bl. a. var anvendt en smuk grøn Farve, tør antages at være fra c. 1300. Ovenpaa det var i Middelalderens Slutning paa et nyt Lag Kalk malet de i den Tid sædvanlige røde Blomsterslyngninger med mindre Helgenfigurer og Arkitektur. Men begge Lag var for ødelagte til at kunne bevares. I Tullebølle Kirke har der over Korbuen været et drastisk og raat udført Billede af Dommedag, hvor Djævlene forkede de fordømte Sjæle ind i Helvedesgabet. I Snøde Kirke er der set Malerier fra 1535 under Kalken; men der kan godt være ogsaa ældre; netop denne Kirke maa i Middelalderen have haft Raad til rigere Udsmykning. Man har tidt klaget over Reformationens Hvidtekost, som skyndte sig at udlette de gamle katolske

BRUDSTYKKE
AF DE TO LAG KALKMALERIER
I SIMMERBØLLE KIRKE

Billeder. En Del Helgener gik der ogsaa i Løbet, baade paa Vægge og paa »Skarns« (☉: altfor katolske) Altertavler. Men f. Ex. i

Simmerbølle Kirke sad en Del af Billederne dog endnu i 1732;⁹ der var da endnu Relikvier i Tullebølle og Bøstrup Kirker; oprindeligt godt malede (men i nyere Tid smagløst overmalede) Billeder i Tempera fra c. 1500 med S. Margrethe og S. Maria Magdalene ses endnu bag paa Fløjene af Altertavlen i Lindelse. Og der er vist nok saa megen Grund til at beklage nyere Tidens Smagløshed og Ligegyldighed som Reformationens Iver.

4. Over de flyttelige Dele af det gamle Kirkeinventarium er det i ugunstige Tider gaaet slemt ud. 1528 vakte det overalt megen Uvillie, at mange Hundrede Kirkeklokker blev tagne til at støbe Bøsser (☉: Kanoner) af. Kirker, som havde

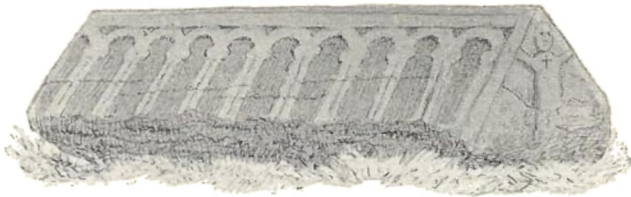
to Klokker, maatte afgive den største, de, der havde 3, den største og den mindste, saa f. Ex. Humble Kirke, der i Middelalderen havde 4 Klokker, var i Christian den 4des Tid reduceret til 1.¹⁰ Da Christian den Anden var landet i Norge 1531, og Rigsraadet bevilgede, at alle Kirker skulde »laane« alt deres undværlige Sølv til at mønte Penge af til Krigsfolket, blev der fra de langelandske Kirker taget 800½ Lod forgyldt og 464½ Lod hvidt Sølv.¹¹ Saadan gik først Sølvet, siden Kobberet; endnu 1576 var der i Fuglsbølle Kirke »en Kobberhest, som er et Vandkar«, i Magleby »et lidet løffuekar« og i Fodslette et Vandkar med 3 Fødder af Kobber o. s. v. Og der var da i Bøstrup Kirke baade Fløjls og Bliants Messehagler og et sort Fløjls Omhæng til at sætte om Altret i Fastetiden.¹² Men af de Minder om den større katolske Kirkepragt, der holdt sig ind i det 17. Aarhundrede, slap næsten ingen igjennem Svenskekrigen, som ogsaa tog de sidste gamle Kalke og Diske. Et enligt Røgelsekar af Kobber fandtes i forrige Aarhundrede henslængt paa Loftet i Bøstrup Kirke.

De gamle Granitdøbefonte fra Kirkernes Opførelsestid fik de fleste Steder Lov til at være i Fred; og af Klokker fra Middelalderen er her endnu de 5 i Humble (fra 1430), Tranekjær (1472), Rudkjøbing og Tullebølle (1495)*), samt Skrøbelev (1509). Den sidstes Indskrift minder om den Skik at give Klokkerne Navne (Klokkedaab): *anno domini mdix . ihesus nacarennus rex iudeorum . anna dat ieg heder, skrenelef søgen thæt lod megħ stova . gud til lof oc alle gute helen (Helgen) oc sancta nilaus vor patrona . jens frebiornsen . lauris ioda . amen.*¹³ I Bøstrup Kirke omstøbtes 1836 en Klokke fra 1484, som hed Maria.¹⁴

Med de gamle Ligsten er der baade før og senere faret ilde. At blive slidt som Døtrin har været en af deres

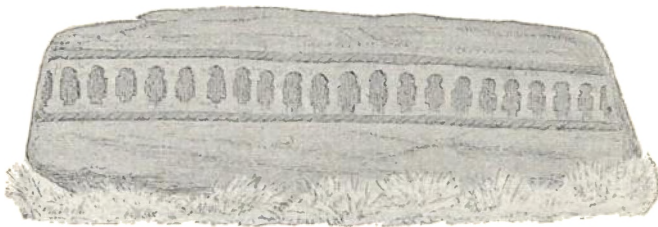
*) Begge med Indskriften: *alpha et o, deus et homo, rex glorie, veni cum pace* (A og O, Gud og Menneske, Ærens Konge, kom med Fred). Klokken i Rudkjøbing er uden Aarstal.

mildeste Skæbner. I Vaabenhuset i Tryggelev tjente i lang Tid en Gravsten med Korsstav fra tidlig kristen Tid som Trin, men den er dog for c. 50 Aar siden anbragt i Kirkens

LIGSTEN PAA MAGLEBY KIRKEGAARD

Kor. En lignende Sten med Korsstav ligger endnu under Dørtrinet i Simmerbølle Kirkedør; men den har dog Træ over sig. Ogsaa den i Skrøbelev Kirkes Mur indsatte Sten med Korsstav er maaske oprindelig en Ligsten. Foruden dem er her endnu levnet de to sjældne kisteformede Ligsten fra det 12. Aarhundrede paa Magleby og Tullebølle Kirkegaarde — den sidste var engang kastet ud fra Kirkegaarden, men fik dog Lov at komme tilbage igjen.

LIGSTEN PAA TULLEBØLLE KIRKEGAARD

45. Blandt de Helgener, til hvem Kirkerne var viede, eller for hvem der senere stiftedes Sidealtre og Kapeller, stod naturligvis *vor Frue* øverst. Vel vides kun een af Øens Kirker, nemlig Tranekjær, med Sikkerhed at have været indviet til hende;¹⁵ men i flere af de andre var der Altre og Alterstiftelser for hende, som til Dels satte Kirkernes Hovedaltre i Skygge. Til hendes Ære oprettede begge Øens mæg-

tigste Mænd i Middelalderen Stiftelser, men rigtignok udenfor Øen. Lavrids Jonsen stiftede Marieklosteret (for Dominikanermunke) i Veile med Bygninger af Træ, og hans Søn Peder Lavridsen fik 1355 under sin Sendefærd til Rom Paven til at give rigelig Indulgens til dem, der hjalp til at opbygge det af Sten.¹⁶ Og Eggert Frille gav 15. Maj 1468, da Skyerne trak truende sammen om hans Hoved, en Gaard til St. Hans Kloster i Odense til hendes Ære med Bestemmelser, der vise hans fine kirkelige Dannelse. Hver Søndag fra Pintse til Advent skulde under vor Frue Messe synges denne Sekvens: Ave præclara maris stella (hil Dig, herlige Havets Stjerne), og den skulde begyndes af to Drengene, som med Ryglin og tændte Blus i Hænderne skulde staa for vor Frues Alter, og saa optages og fortsættes af Koret indtil de Ord: Ora virgo, nos illo pane coeli dignos effici (Bed, o Jomfru, at vi maa gjøres værdige til det himmelske Brød). Dem skulde Drengene synges knælende og Koret gjentage efter dem ligesom saa det Vers: Audi nos, nam te filius nil negans honorat (hør os, thi Dig ærer Sønnen ved intet at nægte Dig) etc. Og endelig skulde Peblingene staa med Blussene Læsten ud til Credo og begynde: Patrem omnipotentem (vi tro paa Gud Fader almægtige); og strax derefter skulde Prioren give dem hver 2 Penge.¹⁷

Stoense Kirke var enten indviet til vor Frue med et andet Alter for *St. Søren*¹⁸ eller omvendt, og Gaver til Mariealtrets Lys dannede en egen Stiftelse, »*vor Frue Lysning*«, som Fru Margrethe Basse 1339 betænkte med en Gaard (se nedenfor), og til hvilken Esbern Pedersen i Skartebølle St. Jørgens Dag 1462 med Hr. Peder Jensen, Præst i Snedde, Claus Bunde og Claus Andersen som Vidner pantsatte Marken Bremmetoft i Tressebølle (6 Skp. Land) for 10 ⅔ lybsk, som han var vor Frue Lysning skyldig. 1489 fik den Skøde paa samme Mark. Om en Have og Toft i Snøde vidnedes 1473, at de i 40 Aar og mere uilsket og ukiert havde ligget til vor Frue Alter, og »dem udgav en Kvinde, som hed Kirsten Atzers, hvis Sjæl Gud have«. Dertil kom

endnu et Par andre Jorder, saa der var ialt omtrent 6 Tdr. Byg aarlig til Vedligeholdelse af Lysene paa Marias Alter. Ved Reformationen blev disse Ejendomme tillagte de Fattige i Stoense.¹⁹

Snøde Kirke var viet til *St. Andreas*, men ogsaa den havde et Alter for vor Frue, der ganske som i Stoense udstyredes med Gaver til »vor Frue Lysning i Snøde«. ²⁰

I Bøstrup Kirke var Hovedaltret viet til *St. Mogens*, og den Benstump, omviklet med Silketøj og indlagt i en Blyæske, som ved Kirkens Istandsættelse i 1851 fandtes i Relikvie-gjemmet i Altret, har altsaa været en Relikvie af denne Helgen. Men senest henimod 1340 oprettede Slægten Buze paa Svalebøllegaard et andet Alter i Kirken for *S. Ødbøn* — det kaldes baade det hellige Korsens og den hellige Ødbøns Alter. Og dertil knyttedes et Vikarie ☉: Messepræsteembede, saa der var altsaa i det 14. Aarh. 2 Præster i Bøstrup. Men noget efter 1400 overgav Væbner Ingvar Nielsøn i Kjædeby og hans Hustru Mette, Andreas Buzes Datter, Altrets Ejendomme i Bøstorpæ og Næwestæbølæ og en øde Jord i Store Emerbølæ Mark, som Andreas Buzæ og dennes Fader Niels Buzæ havde havt i Forsvar i 60 Aar og mere, til Sognepræsten i Bøstrup med Forpligtelse til hver Uge at læse en Messe til *S. Ødbøns* hellige Korsens Ære og til Lise for alle troende Sjæle, samt holde 4 Lys paa Altret, de tre mindre til højre foran Korset og det fjerde større til venstre ved Siden af Korset.²¹ Denne *St. Ødbøn* nævnes kun i de to Breve, som angaa Altret og Vikariatet i Bøstrup; han maa vel nærmest antages at være den samme som *St. Eoban*, en af *Bonifacius'* Disciple, som ellers kun æredes i Rhinegnene og hvis Dag var den 26. Juli.

Tullebølle Kirke var efter Traditionen viet til *St. Morten*, hvis Billede ifølge Bircherod endnu 1755 var i Kirken med Indskrift *S. Martini*. 1509 skal Kirken have faaet ny Alter-tavle med Korsfæstelsen, og i Korset var indsat »et Stykke forfuldet Træ, der foregives at være et Stykke af Christi Kors«. ²²

Det er foran nævnt, hvorledes den gamle Kirkeklokke i Skrøbelev viser, at *St. Nicolai*, de Søfarendes Helgen, hvem Dronning Christine aldrig glemte, naar hun sejlede over Bæltet, var denne Kirkes Skytspatron. En Skov i Ellehaven, der endnu i 16. Aarh. tilhørte Kirken, hed *St. Nicolai Lund*, og et Brev af 1452 erklærer udtrykkelig en Jord for given til *St. Nicolai Kirke* i Skrøbelev.²³

Paa den gamle Altertavle i Simmerbølle Kirke, der 1738 afløstes af det nu i Langelands Musæum opbevarede jammerlige Maleri af Lidelseshistorien, stod (formodentlig ved Siden af Korset) »*Gregorius* Pave med en tredobbelt Krone, ved ham staaer en anden, og derved: *Noli tantum amittam beneficium*« (Lad mig ikke miste saa stor en Velgjerning). Saaledes beretter Bircherod,²⁴ som formodentlig ikke har kunnet faa oplyst, hvem den anden var; og noget sikkert om Kirkens Helgen lader sig da ikke slutte heraf.

Det samme gjælder om de foran omtalte Helgenindebilleder paa Altertavlen i Lindelse Kirke, hvis Helgen heller ikke kjendes mere. Men den havde et Alter for *vor Frue* og en lignende Stiftelse til *vor Frue Lysning* som Stoense og Snøde; et Sognevidne af 1516 gik ud paa, at den Lund, »som kaldes *vor ffrue lund* inden *dynnebjerg stenthi*, haffuer været til *lindisse kirke* i 40 aar oc mere, oc the *lysningverige haffuer haffdt hannum* i forsuar til denne dag«. ²⁵

Ogsaa Magleby Kirke havde en saadan Alterstiftelse, hvortil paa Reformationstiden laa to Gaarde.²⁶ Men intet Fingerpeg er bevaret om denne eller Sønder Herreds andre Kirkers Helgener, blot med Undtagelse af Tryggelev, som vistnok var viet til *St. Matthias*; thi i Tryggelevbogen nævnes Breve paa *Sti. Mathiæ Bolig* i Magleby, der laa til Tryggelev Præstebord.²⁷

Heller ikke Rudkjøbing Kirkes Helgen kjendes. Men i den var der et »*Kalente Alter*«, hvortil laa saa meget Gods, at dette *Kalente* aabenbart har været et aneligt Gilde og, som andre lignende, f. Ex. paa Lolland, ikke blot omfattet Øens Præster, men ogsaa andre, vel især Adelsfolk, der holdt

deres Gildesmøder med Messer først og Gæstebud bagefter i Rudkjøbing.²⁸

6. Afladsbreve er bevarede for een af Øens Kirker, nemlig Snøde, endda hele 4, som tilsammen give et fyldigt Indtryk af, hvad det var for fromme Gjæringer, man ved disse Breve ønskede at opmuntre til. Det første er udstedt af de paa Rigsmødet i Kallundborg i Maj 1360 forsamlede Bisper og lyder (i Oversættelse)²⁹ saaledes:

»Alle Christi Troende, til hvem dette Brev naaer, hilse vi Broder Niels af Odense, Peder af Ribe, Peder af Viborg, Henrik af Roskilde, Poul af Aarhus og Mogens af Børghlum, af Guds Naade Kirkens Biskopper, evindeligt i Gud. Efterdi vi alle, som Apostlen siger, skulle staa for Christi Domstol for at faa, eftersom hver har gjort i Legemet enten godt eller ondt, ville vi forekomme den yderste Dom ved Barmhjertigheds Gjæringer og saae det paa Jorden, som vi kunne høste igjen af Gud i Himlen med mange Fold Frugt. Derfor ønske vi, at den hellige Andreas' Kirke i Snødde paa Langeland i Odense Stift skal nyde sømmelig Ære og stadig søges af Christi Troende; og til alle ret angrende og skriftende, som andægtigt komme i nævnte Kirke til Betragtning, Bøn eller Pilgrimsgang eller vandre dens Kirkegaard rundt og fromt bede Gud for de Troendes Sjæle, som hvile der og allevegne, eller følge Guds Legem eller den hellige Olie, naar det bringes til eller fra Syge, eller som i Liv og Død skænke eller lade skænke nævnte Kirke Lys, Prydelser eller andet, den har behov, eller bebrevede Indtægter, og som der sammesteds overvære Messer, Vigilier, Begravelser eller andre Gudstjenester og bede Gud for vor og disse Landes og Fyrsters Vel, dem tilstaa vi barmhjertigt i Herren, saa ofte de gjøre dette forskrevne eller noget deraf, hver af os 40 Dages Aflad for de dem paalagte Bodsstraffe. Og til dette giver fornævnte vor Biskop af Odense sit Minde. Givet i Kalingborg under vore Segl Anno 1360 paa Pintseften (23. Maj).«

Den 15. Juli 1386 fik Kirken et lignende Brev udstedt i Nyborg af Erkebisp Magnus i Lund og 6 andre Bisper,³⁰ der var samlede ved Danehoffet og atter lovede hver 40 Dages Aflad

»til alle ret angrende, der besøge Kirken, høre Messe der, gaa Kirkegaarden rundt med Bøn for de troende afdøde, eller følge Christi Legem eller den hellige Olie, eller der overvære dødes Begravelse, eller række hjælpende Haand til at forbedre dens Byg-

ning eller Prydelser eller testamentere noget ædeligt, og ved Morgen- og Aftenklokkens Ringen efter Kirkens Skik tre Gange sige Ave Maria og bede Gud for vore Kirkers og den danske Kirkes og Kong Olavs og hans Riges Vel«.

Man regnede gjerne, at de 40 Dages Aflad kunde ganges med Antallet af de Bisper, der udstedte Brevet, idet hver af dem jo gav 40 Dage, saa man skulde tro, der var Opmuntring nok til at gaa i Snøde Kirke. Men da Odensebispens Theus Podbusks Vikar eller Viebisp, Broder Jakob, i Maj 1395 visiterede Snøde, fandt han dog Anledning til ikke blot at stadfæste de tidligere Breves Afladsløfter, men ogsaa for sit eget Vedkommende i Tillid til de hellige Apostles Peters og Paulus' Myndighed atter at love 40 Dages Aflad »til alle, der skænke Gaver til Kirken og dens Altre eller besøge den med Bøn og Offer paa de vigtigste Festdage, nemlig Jul, Paaske, Pintse, Christi Legems og Jomfru Marias Festdage og Ottendedagen efter alle nævnte Fester eller paa alle hellige Apostles, Martyrers, Bekjenderes, Jomfruers og Enkers Festdage, som Kirken helligholder, og paa Alle Helgens, Alle Sjæles og Alle Engles Dag, eller følge Sakramentet, bede for de Døde paa Kirkegaarden, testamentere noget til Kirken eller forbedre Præstens Underhold« (givet i Snøde Kirke 1395 paa S. Philips og Jakobs Dag ☉: 1. Maj).³⁶ Og allerede 28. Okt. 1403 udstedte Biskop Johannes af Odense fra Ørkel Slot et nyt Afladsbrev for Snøde Kirke³⁷ med Gjentagelse af de tidligere Udtryk, blot tilføjes ved Afladsløftet til dem, der bede Ave ved Morgen- og Aftenklokken, at det skal være »med bøiede Knæ.«

I Almindelighed ser man i slige Afladsbreve Tegn paa, at Kirken paa den Tid har trængt til Hjælp til Bygning o. l.; det er jo ogsaa muligt her; og naar der tales om at forbedre Præstens Underhold, skjøndt der til Præstebordet i Snøde laa særlig meget Gods, kan det vel være, at meget af Godset i de 50 Aar efter den sorte Død har ligget øde. Men tagne tilsammen vise Brevene ogsaa, hvordan Kirken efterhaanden søgte at opdrage Folk først i Almindelighed til Kirkegang

og fromme Øvelser, saa til ogsaa at overholde de mindre Helgendage, og først vænne dem til at bede Ave og derpaa gjøre det knælende.

7. At der intet Kloster var paa Øen, kom for saa vidt dens Kirker til Gode, som de fromme Gaver i Middelalderen her mest skænkedes dem, til Kirkens Skrud eller Præstens Bord. Hver Kirke var som en egen hellig Stiftelse under sin Helgens Værn, og sammen med den hørte Præstekaldet, saa Gaver til Kirkens Bygning eller Prydelse og til Præstens Underhold betragtedes i lige Grad som givne til Kirken og dens Helgen. Den rigeste Sjølegave, som er kjendt her paa Øen, er den, *Fru Margrethe, Jakob Basses Hustru*, skænkede ved sit Testamente i 1339. Hendes Mand hørte til Rigets Store, blev siden Ridder og Medlem af det Rigsforstanderskab, Valdemar Atterdag indsatte under sin Bortrejse i 1352;⁸⁸ hun selv maa have tilhørt en af de langelandske Adelsslægter, men kjendes kun fra sit Testamente, der oversat fra Latin⁸⁹ lyder saaledes:

»I Herrens Navn. Amen. Jeg Margareta, Jakob Bassæs Hustru, skjøndt svag paa Legemet, dog sund paa Sindet, vil, mens jeg kan, af det Gods, Gud her i Tiden har betroet mig, sørge for min Sjæls Frelse. Først skænker jeg til den hellige Andreas' Kirke i Snöwith, hvor jeg vælger min Grav, alt mit Gods i Lilæsnöwith⁴⁰ til samme Præsts Bord med saadant Vilkaar, at samme Præst til Lise for min Sjæl og for min Mands og mine Forældres hver Uge og hvert Aar skal holde fire Messer, nemlig den første af den Helligaand, den anden af det hellige Kors, den tredie af Vor Frue, den fjerde for alle Sjæle. Item til Vor Frues Lysning der det Gods, som G. Smith paaboer.⁴¹ Item Stugnes Kirke til Vor Frues Lys og til Præstens Bord det Gods, som P. Friis paaboer. Item samme Kirke til Præstens Bord 12 Øre Land i Westre-mark, en Oxe i Hold tilligemed 1 Øre Korn med saadant Vilkaar, at han hver Uge skal holde en Messe for min Sjæl. Item til dens Bygning en rød Hest samt 2 andre. Item Degnen der et Hoved paa 3 Aar og Jens Degn ligesaa meget. Item Simundebølæ, Foslæth og Fuglbølæ Kirker hver en Ko i Hold. Item de andre Kirker paa dette Land hver et Pund Korn. Item hver Præst en Ørtug. Item hver Degn $\frac{1}{2}$ Ørtug. Item til St. Søren's Lys i Stunenes 1 Hoved. Item Brødrene i Swineburg og Nystæth et

Par Skarlakens Klæder med adskillige Slags Skind. Item Hospitalet i Swineburg 2 Øre Korn. Item Prædikebrødrene i Othense 1 Pund Korn. Item Hunzeby Kirke til Præstens Bord det Gods, som er kjøbt af P. Kætillssøn. Item min højtelskede Mand alt det Gods, som jeg har i Bokælund,² og ham beder jeg ogsaa for den Kjærlighed, som vi have haft imellem os, at han vil tage Tyendet, som iboer det af mig bortskænkede Gods i sit Forsyn og Beskærmelse efter Evne i den Tid, han er tilstede, og efter ham skal ingen uden Sognepræsten, som skal hæve de retmæssige Indkomster, tilligemed Kirkeværgerne, have nogen Magt til at sætte Tyendet i og af i nævnte Gods. Item N. Buzæ 2 Hors. Item P. Rus ligesaa. Item Fru Christine en Kaabe med adskillig Slags Skind, item »1 strikæt glycing«^{*} tilligemed et Par »ærmespennelsæ«. Item Jomfru Margarete en Kaabe med adskillig (Slags Skind), et Par »yrist«^{**} Klæder og en Seng med alt Tilbehør. Item Fru Margareta Tykis en rød ærmekapæ. Item Peder Rus' Hustrue 1 strykæt. Item Thorsten³ 1 Spænde med Stene. Item Jens Bassæ ligesaa. Item Brødrene Erik, Cristiærn og Niels, hver af dem en Fole. Item N. Buzæs Hustrue 1 strykæt. Item Man⁴ en Fole. Item Grymel 1 Ko med et Pund Korn. Item hver af mine Tjenere et Høved. Item Nytholm 1 Hors samt 1 Pund Korn. Item Krac ligesaa. Item Gunnild 1 Ko tilligemed en grøn Kaabe. Item Margarete Andreses en Kaabe. Item Olav Bonde en Ko samt et Pund Korn. Item Jo. Jutæ en Ørtug Byg samt et Høved. Item Tyge Støc 2 Ungnød. Item de Fattige 2 Pund Korn.

Jeg forbyder udtrykkeligen ved Jhesu Christi Blods Udgydelse, at nogen af mine Slægtninge eller andre, hvo det er, vover at gjøre Hinder paa fornævnte. Til Fuldbyrdere af dette Testamente udvælger jeg skellige Mænd, nemlig Jacob Bassæ, Her N. Præst og Niels Buzæ og beder dem fare saa dermed, som de for den høieste Gud ville forsvare.«

Testamentet blev tilligemed Jakob Basses Stadfæstelse oplæst ved hendes Begravelse i Snøde Kirke tredie Dagen efter invocavit (16. Febr.) 1339. Næste Aar gav Jakob Basse Sognepræsten i Snøde, Hr. Niels, Skøde paa Godset i Lille Snøde, og saa omhyggelig søgtes Stiftelsen sikret, at der yderligere 15. April 1341 udstedtes et Vidnesbyrd af Peder Lauridsen og Offe Jensen af Vaaben, Godefridt Provst i Langlandt, Hans Præst i Tolebølle, Niels Præst i Bøostrop,

*) Strige er Hovedklæde, Glissing Slør. **) o: irsk.

Niels Vicarius ibid., Inguar Præst til Stuffnes og Diderich Præst i Semerbylg, Niels Buze, Baath Alkilssøn, Tyge Thruelssøn og Hans Thruelssøn af Almue om Testamentet og dets Oplæsning for dem og mange flere trofaste i Snøduith Kirke, ligesom endelig Biskop Niels i Odense 2. Juni s. A. stadfæstede Gaven og under Band og Guds Hævn bød, at Godset altid skulde blive til Snøduith Sognepræsts Gavn.⁴⁵

Med lignende Udtryk som i Fru Margrethes Testamente er de fleste Sjælegaver i Liv og Død til Kirkerne, Altrene og Præstebordene givne. 1345 skænkede Hr. Peder Stygge, Ridder (han deltog med P. Lauridsen i Sendefærden til Avignon 1355) en Gaard i Øchnebølle til Stoense Kirke »for sin og sine Venners og Slægtnings Sjæle«.⁴⁶ Saaledes gav Fru Kirstine Pramsdatter, Peder Braskes Efterleverske 1486 en Gaard i Tressebølle til Præstebordet og en Ager (Korsens Ager) til Vor Frue Lysning i Snøde. Og saaledes mange andre. Da Johanne Svales 1461 paa Sønder Herreds Ting og Humble Kirkegaard kærede over den Vold, Henrik Pors øvede mod hende, var det en af hendes Klager, at hun ej maatte have Magt eller Vold at give for sin Sjæl af sit eget.⁴⁷ Ogsaa Gaver til Klostre forekomme — i et særlig karakteristisk Brev af 9. Jan. 1519⁴⁸ gav *Christiern Matzen* af Vaaben i Lindelse en Gaard i Spodsbjerg til Helligaands Hospital i Nakskov »mest for min Sjæls Salighed og mine kjære Husfruers, og alle mine Forældres Sjæle til Ro og Lise, og alle gode christne Sjæle til Hjælp og Trøst«, hvorfor Klostret hver Uge skulde lade læse en Messe, den ene Uge en Messe af vor Frue, den anden Uge en Messe af St. Nicolaus, og »jeg og mine kjære Husfruer og alle mine Forældre skal være lodtagen i alle de gode Gjæringer, som der gjøres i den Helligaands Orden, saa vide som Kristendommen er«.

8. Til nogle af de Kirker, Fru Margrethe 1339 vilde skænke mindre Gaver, gav hun »en Ko i Hold« (Holdsko, vacca in æstimacione); derved forstaaes en hende tilhørende Ko, der som fast Inventarium var overladt en Gaards Bruger mod en aarlig Afgift — den var gjerne meget lille, da han

skulde forny Koen; og det er altsaa denne Afgift, der kom Kirken til Indtægt. Saadanne Sjælegaver kunde ogsaa Smaafolk give, og Koen blev da ofte ført med i Ligtoget. Endnu længe efter Reformationen holdt dette sig, saa f. Ex. Lindelse Kirke havde 3 saadanne »Jernkøer, skal leve og ikke dø«, og fik aarlig af hver Ko 6 β. Endnu ved et Skifte 1663 blev »en Kirkeko, som Kirkeværgerne altid havde en efter anden, paa Skiftet sat af og blev i Gaarden, efter at Rasmus Smed var død«. ⁴⁹ Til Fodslette Kirke skulde der 1581 være 4 Øg, 2 Klodde og 4 Føl, som velbyrdig Melchior Hvas til Hjortholm erstattede Kirken, da de var døde. ⁵⁰ I Longelse fik de Fattige ved Aar 1600 aarlig 1 ½ af Niels Ibsen i Leje af 2 Stude, som er given til de Fattige, og af en Ko paa samme Maade 4 β. »Noch haver Anne Lauersdatter, som er bortsoffuen i Herren, giffuen till di fattige, som skall altid findis udi prestegaarden til inuentarium di fattige till beste, en Ko, giffues der aff aarlige 4 β.« ⁵¹

9. En Del Ejendomme kom i Middelalderen til Kirkerne ligefrem ved Kjøb paa samme Maade som ovenfor nævnt ved Vor Frue Lysnings Erhvervelse af Bremmetoft, idet Kirken først fik Jorden i Pant for Laan af sin Beholdning, og dette saa siden blev Eje. 1457 skødede f. Ex. Thomas Baad til Stoense Kirke et Bolig, kaldet Baads Jord, som hans Fader Lasse Baad 1453 havde pantsat den, ⁵² o. s. v. Et af Brevene om slige Kjøb har Interesse ved at vise, hvor gjerne man dengang saae, at Kirken havde sine egne faste Ejendomme. Thomas Baad til Nedergaard havde omtrent 1450 laant 400 ½ af Tranekjær Kirke og derfor pantsat den Helletofte Gaard og Fang. Da han siden mødte inden 4 Stokke paa Tinget med de 400 ½ og vilde indløse Pantet igjen, taledede Hr. Eggert Frille og Hr. Philippus Axelssøn en Voldgift imellem ham og Vor Frue Kirkeværger, og der blev handlet imellem begge Parters Venner om, at Kirken skulde give ham 100 ½ til og beholde Gaarden. Dog vilde Thomas Baad ej endda lade sig nøje. Da raadede Kirkeværger med Sognemænd og gav ham en rødskimlet Hest til en Forbedring, naar han saa

vilde skøde Gaarden til Kirken. Og saa blev Handelen sluttet.⁵³

10. Over 50 Ejendomme foruden en Del mindre Jordstykker laa ved den katolske Tids Slutning til Kirkerne og Præstebordene. Den rigeste Kirke, Humble, havde hele 10 Gaarde, den fattigste, Simmerbølle, havde 2. Dertil havde hver Kirke jo sine Tiender, der dels toges af Kirkeværgen paa dens Vegne og solgtes, dels fæstedes bort. Korntienden var naturligvis ringe; f. Ex. Tranekjær Kirkes Tiende, som nu er godt 30 Tdr. Rug, 30 Tdr. Byg og 60 Tdr. Havre, sættes i den ældste Opgivelse til 1 Pd. (= 20 Skpr.) Rug og 2 Pd. (= 6 Tdr.) Byg.⁵⁴ Kirkeladen indbragte gjerne lidt ved at lejes eller fæstes ud, og mange af Kirkerne havde et Smediested — f. Ex. Humble, Lindelse og Skrøbelev — med Inventarium, der paa samme Maade lejedes ud. Indtægterne var ikke blot Korn, Kvæg og Penge; af en Jord i Fuglsbølle holdtes Lys til Kirken, af en Ager i Longelse holdtes Klokkestrengen ved Magt; »Vingaarden« i Bøstrup gav aarlig en Fjerding Vin til alle Øens Kirker.

Kirkernes Indtægter bestyredes i det Hele redeligt og godt. Kirkeværgerne var gjerne to af Sognets mest agtede Bønder, af og til var den ene Adelsmand (og en enkelt Gang var Præsten Kirkeværgen); de stod under Tilsyn af Biskoppen og hans Official (den senere Provst) og gjorde god Fyldest; ikke sjældent blev Gods hævdet mod Forsøg paa at fravende Kirkerne det.

Biskoppen var i den katolske Tid Præsters og Kirkers naturlige Værgen, »Forsvar« kaldtes det; og efterhaanden kom alle Kirke- og Præstetjenere til at svare en Afgift til ham for hans Forsvar, i Reglen 1 Td. Havre aarlig af hver Gaard. Men Bisperne søgte ogsaa at erhverve sig videre gaaende Rettigheder over Godset, og den Herlighed, de paa Reformationstiden synes at have faaet over Kirkernes Jordegods, blev i høj Grad til disses Skade og indirekte Aarsag i, at Godset tilsidst gik ganske tabt. Hvad der ved Reformationen blev reklameret af Givernes Slægt, da de dertil knyttede

Messer ophørte, var her paa Øen ganske ubetydeligt. Men sammen med Stiftsgodset gik Herligheden af Kirkernes Ejendomme over til Kronen og siden til Grevskabet; i lang Tid blev det meste dog i Behold, saa Kirkerne ved Aar 1800 ejede næsten 100 Tdr. Hartkorn; men da førtes der ikke længere særligt Regnskab over, hvad der var deres, og ved Salget af Fæstegodset gik alt i Grevskabets Kasse, uden at nogen tænkte paa, hvad der var Kirkernes.

11. Spørge vi efter Øens Præster i den katolske Tid, da er der jo bevaret Navnene paa en Del af dem som Medudstedere af Breve o. l. Som Provster nævnes *Salomon* 1264;

PRÆST I TULLEBØLLE
MIKKEL LAURIDSENS
SEGL 1391

den slesvigske Kannik *Bertold* 1271 (se foran S. 48—49); *Godefridt*, Medudsteder af Brevene om Fru Margrethes Sjølegave 1341 og om Peder Stygges 1345; *Amundus*, prepositus Langlandiæ, officialis episcopi Ottoniensis in spiritualibus generalis, bevidnede 11. Okt. 1392 en Gave til St. Nicolai Kirke i Orte;⁵⁵ *Jep Hansen*, Provst paa L., var 1460 med paa Lavendsfar Landsting at udstede et Vidnesbyrd om Arvingerne til Pudselykke Gaard;⁵⁶

Clement Nanssen, Præst i Linnesse. Biscopens Officialis inden Langeland var ligeledes Medudsteder af Landstingsvidner 9/8 1476 og 21/4 1479;⁵⁷ Hr. *Henning*, Sognepræst i Rudkjøbing, nævnes i Snødebogen som Provst omkring 1476; *Hans Clemenssøn*, Official paa Langeland, vidnede 8. Juni 1506 med Stiftets øvrige Provster paa Landemode om, at Tienden af Bier, Hør, Hamp, Føl, Hvede og Boghvede plejede at tilhøre Sognepræsten alene.⁵⁸

Paa samme Maade kunde der opregnes en hel Del Præsteanavne; til nogle af de blotte Navne knytter der sig nogen Interesse; thi Navne som *Naufne Clemenssøn* (Præst i Rudkjøbing før 1450), *Henrik Nafnesen* (Præst i Humble 1465), *Clemens Nansen* (i Lindelse 1476), *Hans Clemensen* (Provst 1506) og *Clemens Clemensen* (Præst i Humble 1518 f.) gjør det i det mindste sandsynligt, at en Del af disse maa have

været Præstesønner, der have faaet Dispensation for Mangelen ved deres Fødsel, og vidne om, at de katolske Præsters Konkubinater ikke er blevne synderlig strengt bedømte. Men virkelige Efterretninger er der kun bevaret om ganske faa.

Jon Most var 1416 og følgende Aar Præst i Bøstrup⁶⁰ (nævnes som saadan endnu 1459) og tilhørte efter sit Segl en i hin Tid ret udbredt langelandsk Adelsslægt med et Ben i Vaabnet. Han udstedte 27. Marts 1448 følgende Brev, som bl. a. viser, under hvilke Former en gammel Præst dengang kunde tage Vikar:⁶⁰

PRÆST I BØSTRUP
JON MOSTS SEGL.

»Jeg Jon Most Præst har i Leie ladet By-
strops Kirke hæderlig Hr. Per Kaltz med Præstegaarden og Til-
liggelse i 6 Aar for 10 Mk. aarlig, halvt at betale Mortens Aften,
nu næst kommer, og halvt tredje Dag Paaske derefter og saa frem-
deles, og skal han have S. Ødbøns Vikarie til Hjælp med 2 bygte
Gods, 1 Gaard i Bystrop (Frendde) og 1 i Nestebøle (Henrich
Peterssøn) med 1 øde Jord i Stowensse og 1 øde Jord i Store
Emerbøle, som Michil Claussøn har i Værge, med saadant Vilkaar,
at han skal holde 2 Messer i hver Uge, en om Mandagen for
S. Magns for alle Sjæle og en om Fredagen for S. Ødbøn af hel-
lige Kors. Hvad der er af Holdsfæ og hvad derefter kommer, det
skal han og nyde i saadan Maade, at han skal holde 6 Lys for
baade Altre. Hvad der er af Skov paa Hoo eller andensteds nær
Præstegaarden eller fjærn, og Fiskevand, det skal vi baade nyde.
Sigillum meum cum sigillis veredicatorum Johannis Anderssøn in
Egelycke, Landsdommer, Nicolai Anderssøn in Leyebole, Mathie
Inguarssøn in Swalebøle et Henrichi Hanssøn armigerum, fer. 4
pasche.«

Denne Peder Kals blev siden Præst i Snøde, hvor han
nævnes ²⁵/10 1459, og derpaa i Stoense, hvor han var ²⁹/6 1473.
Hans Eftermand i Snøde hed Peder Jensen.⁶¹ Om ham be-
retter 100 Aar efter Hr. Jacob Jørgensen i Snødebogen, at
han ved sin Embedstiltrædelse spurgte gamle Oldinge — han
nævner 15 ved Navn, og nogle af dem nær de 100 Aar —
om Aarsagen til, at Præstekaldets Bønder gav hver en Td.
Havre til Stiftets Herskab, og »da fortalte de hver for sig,
at deres Forældre havde sagt for dem, at udi deres Tid var

en Præst ved Navn Hr. . . . ; han kom udi Skade og forsaa sig med en Tjenestepige, og hun blev frugtsommelig. Hun havde en stor Slægt udi Sognene, hvilke feidede paa samme Præst, og end saa aabenbarlig, at de holdte ham inde fra Kirkerne nogle Søndage. Da foer han over til Bispen ved Navn Carolus og forligte sig med ham, at Bispen skulde aarlig have af Præstens Tjenere hver dennum af de 7 Gaarde skulde give 1 Td. Havre til Bispen, og kaldes Forsvars Havre, og hver dennum skulde arbeide hver Aar 2 Dage ovre i Fyn paa Bispens Mølledæmning (ved Ørkel Slot), naar de bleve tilsagde. Paa den Forening drog Bispen over og vilde stille denne Kvindes Slægt. De paa deres Side fik en Herremand ved Navn Hans Jensøn af Egelykke, som var forlenet med Krogager, til at tale for sig. Og Bispen og Hans Jensen toge da den Slægt med Orde, at Præsten skulde gifte Kvinden fra sig, fli hende en god Karl, give hende Gods og Pendinge og end fli dem en Gaard, om Behov var. Og dermed blev samme Præst og den Slægt vel fordragne og gode Venner, og Præsten tilbød sig selv at give Slægten 4 Tønder Øl »till sothe minde«; gav og dem ud, gifte Kvinden siden rigeligen ud til en aldrende Karl, som udi mange Aar havde brasked, naar han var tilspurgt, om han ikke brat vilde gifte sig, og svared, at aldrig vilde gifte sig, før saadan Tid kom udi Danmark, at han enten kunde faa en Præssts Datter eller en Kvind, som en Præst havde lokket, at han med saadan en maatte faa nogen af en Præst hans Offerpendinge. Og der samme Folk kom sammen, avlede de en Datter tilsammen, hvilken siden blev gift, og af den samme deres Datter hendes Datterbarn er endnu paa denne Dag en rig Kvinde boende udi en Gaard udi Snedde Sogn. Og der var en Provst over forskrevne Contract, han hede Hr. Henninge, og strax et Aar eller to derefter døde Præsten, og kom Hr. Anders Mand efter ham.«

Synderlig meget er denne gamle Sladderhistorie vel ikke værd; Biskop Carl (Rønnov) fik Sædet i Odense 1477 og samme Aar var Hr. Anders Man Præst i Snøde;⁶² og Forsvars-

havren betalte jo alle Præste- og Kirkebønder. Men selve Hovedpunktet er der neppe Grund til at betvivle, og det er ganske betegnende, at de mange Fortællere er enige i den Opfattelse, at Bønderne maa bøde for Præstens Synd.

»Den 14. Febr. 1520 blev Præsten i Magleby, Hr. *Johannes Knap*, uskyldig dræbt af to af sine egne Sognefolk, hvilket Gud straffede baade paa dem selv og deres Børn«, fortæller Tryggelevbogen; de havde havt Trætte med ham om en Gaard, som Kongen havde tildømt ham; Gjerningsmændene rømte og vilde søge Forlig med Kongen, men, skriver Lensmanden, »vidste Eders Naade, hvor forrædelig de slog ham, da lod Eders Naade intet andet rette end Halsen«; mange andre var med i Raadet, nogle fulgte dem til Strande med værgende Haand, og nogle husede og haledede dem efter Gjærningen.⁶³

12. Af disse enkelte Træk lader der sig jo ikke slutte meget om den almindelige Tilstand. Men der er bevaret et overmaade betydningsfuldt Vidnesbyrd om, hvorledes man under Middelalderens Ufred og Utryghed havde vænnet sig til at ty til Kirken om Hjælp og Ret, fordi Bispen eller Officialen ved en Bansættelsesdom, som holdt Folk fra Kirke eller Sakrament, kunde skaffe Ret og Fyldestgjørelse, hvor den ellers næsten ikke var til at faa — men tillige om, hvordan dette efterhaanden blev overdrevet og misbrugt. Den 29. Jan. 1477 vidnes det paa Langelands Landsting, at »de gode Riddermænds Mænd og agtede Bønder og menige Almue og Indbyggere paa Langeland vilkaaret og bepligtet dem paa, at ingen skulde stævne den anden for Kirkens Dom eller voldgive den deres Trætter, uden det var for Børnegods, Kirkegæld eller fattige Viduer (Enker). Hvo der gjør imod dette Vilkaar og Bepligtelse, den skal have forgjort 2 Skilling Grot til sin Husbond og lige saa meget til Herskabet og have forbrudt den Sag, han stævner den anden for. Og de bad Lensmanden Bent Bille, at han vilde være deres Bud til Kongen, paa det hans Naade vilde stadfæste dette«. ⁶⁴ Og Bestemmelser i den ønskede Retning kom da ogsaa i Lovene baade i Christian den andens og Frederik den førstes Tid.

13. I alle Sider af Livet baade i Helligt og Søgnt kjendtes det, at Kirken var »alle kristne Mænds Hjemhus«. Der kunde man paa Sognestævne klage over Nød og Uret.⁶⁵ I Herredskirken (her Bøstrup og Humble) indlagdes Løsesummer eller Bøder, som da Bent Bille deponerede Løsesummeren for Pudselykke i Bøstrup Kirke. Og i Ufreds Tid var Kirken Sognets naturlige Samlingssted. Dens Klokker meldte Fjenden. Den var selv med de tykke Mure og gamle smaa Vinduer ofte det eneste Hus i Sognet, som i Nødsfald kunde forsvares; i Fuglsbølle Kirke er i Muren indenfor Kirkedøren et Hul til en Bjælke, beregnet paa at trækkes for Døren, som aabnedes indad og altsaa kunde spærres for dem, der vilde trænge ind. I Taarnet eller over Hvælvingerne gjemtes Vaaben og siden Krudt, hvad endnu 1659 voldte Fodslette Kirkes Ødelæggelse, da svenske Soldater i Kaadhed antændte det Krudt, de fandt under Taget. En eller flere Kanoner hørte langt ned i Tiden ligesom forhen Bliderne til Kirkeinventariet; i Tranekjær Kirke var 1576 og endnu 1621 »en stor Busse af Jern, jeg meen, then kaldes en Skerpentin, och er ther 2 jernkammer til«, skriver Provsten — i Skrøbelev »en gammel Kirkebøsse«, andre Steder smaa Hagebøsser — »ther findes nogne gamle Jernbøsser til Kircherne, som iche haffuer været brugte ij lang tiid. Gud giffue, at wij iche trenger tiil them«.⁶⁶

14. Hvordan Folkefantasiaen kunde væve sit Spind om Kirken og dens Omegn, ses af Provst Plesners Optegnelser om Humble Kirke ved 1830: »Naar man gaaer til Humble Kirke gjennem Byens Gade, passerer man Saræ Brønd, der før var hellig og begavet med Lægedomskraft, men nu er et ubetydeligt smudsig Hul. Man gaaer ad Halligegade til Degnegaarden, hvor før var en stor Bygning, hvis dybt i Jorden gaaende Mure endnu kjendes ved Gravning i Degnens Have. Denne ligger paa venstre Haand. Bøjende sig mod Kirken faar man paa højre »Degnemosen«, hvor der for en Del Aar siden endnu var et Hul kjendeligt, i hvilket en meget stor for Kirken bestemt Klokke er nedsunken. Da

man vilde bringe den op ad Kirkebakken, gled den og sank i Degnemosen; men Øjet af den blev synligt. Kloge Folk raadede at føde tolv Stude i tolv Dage med nymalket Mælk, thi da kunde de drage den op; og Studene bleve da udsatte hos 12 Bønder. Men den ene Bonde var svigagtig og gav sin Stud Kjærnemælk, og den sank derfor i Knæ, da Toug var draget gennem Klokkeøjlet og Studene forspændte. Saa blev Klokken de elleve for mægtig og sank, syngende: »Sølv og Messing Tog Hr. Essing, Kobber og Bli, Det satte han i«. ⁶⁷ Siden har man med lange Stænger kunnet træffe paa Klokken, men ikke kunnet faa den op. »Det bundløse Hul« er der endnu vesten for Kirken, østen for Kirken er den gamle Kirkekilde.«

Af hellige Kilder har jeg endnu kun hørt omtale een paa Øen; den fandtes ved Nordsiden af Klæsø mellem Snare-mose Sø og Lindelse Nor, og paa Stedet var lige til Nutiden en Dam, som for ikke længe siden er bleven opfyldt. Kors var der vist flere Steder rejst, navnlig et paa Pynten Syd for Indsejlingen til Lindelse Nor, hvor de yderste Agre af Kjædeby Haver endnu hedder Østre- og Vestrekorse. Lidt nord for Bøstrup Kirke er et »Korsbjerg«, og Skrøbelev Kirke ejede en Jord i »ullede Mark«, som hed Korsager. ⁶⁸

VII.

Grevefejden og Reformationen.

1. Den tiltagende Uro i Forhold og Sind, som i det hele mærker Christian II's og Frederik I's Tid og paa den ene Side førte til Grevefejdens borgerlige Virvar og paa den anden til Reformationstidens aandelige Kampe, kan ogsaa tydeligt nok kjendes her paa Øen. Med nye Skikke, svære Tidender om luthersk Kætteri, Krig og Blodbad, og med

stadige Udskrivninger af Folk og Skatter bredte der sig i Christian II's senere Aar en almindelig Følelse af Opløsning og Utryghed og en Selvraadighed, som ogsaa hos Borgere og Bønder i de Aar for en stor Del vendte sig mod Kongen. I Foraaret 1517 indkrævede Søren Stampe ikke mindre end 1058½ Mark i Udbudspenge af Øen, og samtidig betalte endda Borgerne i Rudkjøbing 70 M. for 4 Udbudskarle, de skulde have stillet til Krigen i Sverig.¹ Hvordan nogle Bønder i Magleby 1520 i Forbittrelse over, at Kongens Dom gik dem imod, slog deres Præst ihjel, er foran fortalt. Ved Søren Stampes Flytning til Aalholm blev *Jens Juel* (til Hesselmed) i Foraaret 1521 hans Eftermand paa Tranekjær.² Han fik bl. a. det Hverv at passe paa den pavelige Legat og Afladskræmmer Arcimboldus' Broder Antonellus Arcimboldus, hvem Christian II i 1519 havde taget fangen, mens Legaten selv undkom til Sverig, og som nu fra Nyborg blev sendt til Tranekjær. Det er altsaa ikke saa underligt, at man engang i Slotsgraven der har fundet Kardinal Arcimboldus' Signet.³ Men i August 1522 begyndte Lybekkerne Krig, og saa var Tranekjær intet sikkert Sted, hvorfor Antonellus efter Kongens Befaling igjen flyttedes derfra. I det samme Brev, Jens Juel den 21. Sept. 1522 sendte til Kongen med hans Bevogtere, beder han ikke blot om Folk, Kanoner og Krudt til Slottet, men han forklarer ogsaa, at han ikke kan faa Bønderne til at betale den paalagte Pengeskat, og især nu i Feiden, da der holdes Strandvagt mod Lybekkerne, og »menig Almue ligger ved Stranden, kan jeg ingen Bugt eller Raad faa med dem«. ⁴ For den Indkvartering af tyske Landsknægte og Ryttere, som sidst i 1522 bragte de fyenske Bønder og Borgere paa Opstandens Rand, synes Langeland at have været forskaanet; ellers var der sikkert her blevet den samme Landsknægtkrig som paa Fyen. Jens Juel afløstes endnu i 1522 af Hr. *Otte Krumpen*, hvis Berømmelse fra Krigen i Sverig da var frisk. Men heller ikke han kunde skaffe Pengeskatten betalt.⁵

Da saa det jydsk Oprør udbrød i Begyndelsen af 1523,

og Kongen ikke længere vidste, hvem han kunde tro, var ogsaa Otte Krumpen trods sin tidligere gode Tjeneste en af dem, han tvivlede om. Han bød ham indfinde sig hos Jakob Hardenberg i Nyborg, og da Hr. Otte ikke kom — »han turde ikke for lybske Jagter, der stadig løb til og fra her under Landet«, synes Kongen endog at have givet en betinget Befaling til at indtage Tranekjær og tage ham ved Halsen;⁶ men saalænge Christian II's Sag ikke syntes rent haabløs, svigtede han dog ikke. Baade de jyske Raader og Hertug Frederik haabede at vinde ham. De første skrev til ham og opfordrede ham til at slutte sig til dem, men han sendte 5. Marts deres Brev til Kongen. Den 8de, Dagen før Hertugen drog ind i Jylland, paalagde han udtrykkelig sine lybske Forbundsfæller, som skulde sende deres Flaade op i Bæltet, at skaane Langeland for Rov og Brand, naar blot Slottet og Landet blev overgivet.⁷ Men før den lybske Flaade kom i Søen, var Christian II den 13. April sejlet til Nederlandene, Frederik Herre paa Fyen, og Otte Krumpen havde sikret sig og sine Forleninger ved at slutte sig til ham. Han laante vel endnu Søren Stampe Penge, da han engang i 1523 var hos ham paa Tranekjær;⁸ og det var maaske for dem, denne Christian II's tro Tjener rejste til sin Herre i Landflygtigheden efter den 21. Juni at have maattet overgive Aalholm. Men den dyre ridderlige Troskab var ikke Otte Krumpens Sag. Han optoges i Rigsraadet og beholdt ikke blot Tranekjær, men fik endog 24. Aug. 1525 nyt Lensbrev paa 10 Aar og paa gunstige Vilkaar (han skulde svare en Afgift af 100 rhinske Gylden og 100 Mark dansk, halv Oldengæld og Sagefald, Gæsteri in natura, samt holde 4 Borgelejeheste⁹ og frede Jagten).

2. Hr. Otte har faaet Ord for at være en streng Herre, og Inddrivningen af de idelige Skatter til at møde Christian II's stadig frygtede Angrebsplaner krævede vel ogsaa en haard Haand.¹⁰ Han hørte stadig til det katolske Parti, saa han gjorde formodentlig sit bedste for at hindre »Lutheriet« i at faa Indpas i sit Len. Men det var naturligvis ganske umuligt.

Kongen selv begunstigede det jo^o efterhaanden aabenlyst. Da han i Slutningen af August 1527 gæstede Tranekjær (1. Sept. var han paa Jagt i Magleby),¹¹ kom han lige fra den for Reformationen særlig gunstige Herredag i Odense. Og de Præster, han i Aarene 1526—31 gav Præsentsats paa Øens ledige Kald, har antagelig gjennemgaaende været Reformationen venligt sindede. Der var netop i de Aar ikke faa Præsteskitter. Rudkjøbing-Skrøbelev Sognekald »tillige med et Kapel paa Stryn« havde efter Tidens Skik været forlenet til den kongelige Sekretær Morten Skinkel, som saa holdt en Vikar der. Ved hans Afkald fik Hr. Mathias 22. Nov. 1526 Præsentsats paa det, og samme Dag Hr. Peder Foss paa Tullebølle, hvor Hr. Anders Madsen tog Afsked. 25/3 1527 fik Hr. Laurentius Præsentsats paa Lindelse, 6/12 1529 Hr. Peder Christiensen Stadfæstelse paa Stryn*) og 10/6 1531 Hr. Mattis Persen Præsentsats paa Bøstrup efter Hr. Niels Knudsens Død, »som sidst havde den i Forlening«.¹²

Et ganske godt Indblik i det aandelige Røre giver det, at i Forsomren 1532 stævnedes Hofpræst Mester Johan Albertsen paa Kongens Vegne »Benedictus Petri predicanter uti Rudkiøping och her lauris sogne prest tiill Tryggeløff for nogen ubequem och uchristelig ord, som han er indfalden udi hans sogne kirche och predicket for then simpel almue, och ther met giordt en opløb«; de skulde møde St. Petri et Pauli Dag (den 29. Juni).¹⁴ I denne *Bent Pedersen*, som var Prædikant o: luthersk Fripræst i Rudkjøbing, har vi altsaa bevaret Navnet paa den Mand, som vel var Reforma-

*) Ifølge Traditionen søgte Folk paa Strynø længe til Rudkjøbing Kirke, hvor visse Stole siden hed Strynboernes Stole. »Men at de fik egen Kirke, skete ved den Hændelse, at da Folk rejste til Rudkjøbing med et Barn at lade det døbe, overfaldtes de af haardt Vejr, og alle i Baaden druknede, hvorfor de gjorde Ansøgning om egen Kirke, som og blev dem bevilget i Christian II's Tid 1518, da en Ejer af Faareveile havde ladet Kirken bygge«. Saaledes beretter Sognepræsten I. N. Thormöhlen 5/12 1768,¹³ og det foreliggende bekræfter Traditionens Rigtighed.

tionens vigtigste Forkynder her paa Øen. At Borgerne i Rudkjøbing i Tiden før 1532 havde deres frie Prædikant, viser, at det ogsaa her er Byen, der hurtigst har taget ved Reformationen. Uden Tvivl har der i Øens andre Kirker været Sidestykker til Optrinnet i Tryggelev Kirke, som Sognepræsten kaldte et Opløb, hvorved Bent prædikede ubekvemme og ukristelige Ord for den simple Almue — imod den hellige Fader, ja imod Guds Moder og de gode Helgen, ganske som de Bandskroppe Morten Luther og Hans Tavsens. Men de andre gamle Præster fandt sig blot mere stille i, at den nye evangeliske Forkyndelse trængte sig ind eller blev hentet ind af evangelisk vakte Lægfolk i Sognene. Dersom Hr. Laurids i Tryggelev var den eneste katolske Præst, der forsøgte at gjøre virkelig Modstand imod det nye, saa viste det sig ogsaa her, at der tidt er bedre Haab om en varm Modstander end om en lunken Tilskuer, thi han sluttede sig siden oprigtigt til Reformationen og fik af sine strengt lutherske Eftermænd det Vidnesbyrd, at han var en udmærket Mand.¹⁵

I alt Fald om en af Øens andre Præster, den adelige Hr. Iver Hansen (Mylting), Søn af Hans Jensen til Egelykke, kan det med Vished siges, at han bestemt hørte Reformationen til. Thi han var gift, og det endda med en forhenværende Klosterjomfru, Anne Stensdatter til Kile (Datter af Sten Ottesen Hogenskildt). Hun havde været indgiven i Dalum Kloster, men var imellem de Jomfruer, som grebes af de evangeliske Tanker og forlod Klosteret. Hr. Iver er et Exempel paa, hvordan paa mere end een Maade den ene Broder i denne Opløsningstid kom til at staa imod den anden. Hans Slægt var i det hele katolsk, og hans ældste Broder, Otte Hansen til Birkendegaard, var med i Adelsforbundet mod Lutheranismen 1524. Og hans Svoger, Jørgen Juel til Tevring, solgte sit og sin Hustrus Gods og drog af Landet med Grev Christopher af Oldenburg. At derimod Hr. Iver har staaet paa Christian III's Side, kan vist trygt sluttet af, at han 1537 belønnedes med Forflytning fra Magleby til Humble,¹⁶ som regnedes for Øens største og anseligste Kald.

3. Paa Herredagen 1527 fik Selvejere Ret til at kræve Jord, der fra deres Gaarde var given til Kirker og Klostre, tilbage under Gaardens Drift mod at yde Kirken eller Klostret den Afgift, der plejede at gaa deraf. Dette blev vistnok ikke benyttet i saa stort Omfang, som man skulde have ventet; men 1531 fik dog 4 Bønder i Leggebølle ved Sønder Herreds Ting Dom for, at de skulde nyde og bruge den Jord, som paa den Maade var given fra deres Bondegaard, mod at svare Skyld deraf.¹⁷ Og det laa under urolige Forhold nær at spørge, om det ogsaa var nødvendigt at yde Kirken Jordskyld, naar man dog ikke mere brød sig om Messerne. Kirkernes Jordebøger klage oftere over Jorder, som da er frakomne, og hvoraf intet gives til Kirken. Hvordan der i 1528 blev taget Klokker og i 1532 Sølv fra Kirkerne, er foran omtalt; og dette var jo blot et Led i det stadige Skattetryk, som fulgte med Frygten for Christian II, og atter hjalp til at forøge Utilfredsheden og Gæringen, der i Frederik I's sidste Aar voxede omkap med Lutheriet. En lille Oplysning om Tidens Vanskelighed og Uorden giver det, at Landgilden og Indfæstningen af Brunsgaard i Næstebølle, som Jens Juel havde Pant i, stod igjen »siden Kong Christiern drog af Riget« lige til 1536.¹⁸

Da det katolske Parti ved Kong Frederik I's Død rejste Hovedet og skød Kongevalget ud, var Otte Krumpen en af de ledende Rigsraader og i Efteraaret 1533 med at drage til Nederlandene og afslutte Forbund om Krig med Lübeck. Næste Sommer var han paa Tranekjær, da Grevefeiden brød løs og vendte op og ned paa alt og gav baade hans Anseelse og hans Rigdom et uopretteligt Knæk, just fordi hans Stræben efter at redde begge Dele gjorde ham halv og vaklende i sin Færd. I et anderledes smukt Lys staar den Mand, der strax blev stillet som Fjende overfor ham, nemlig Søren Stampe.

4. St. Hans Aften 1534 landede Grev Christopher paa Sjælland og rejste Christian den Andens Fane, og Søren Stampe mødte strax under den. Da han var fulgt sin gamle Herre i Landflygtigheden, mistede han Krogager, som Kong

Frederiks Hofsinde Anders Røllike fik efter ham,¹⁹ og efter sin Hjemkomst fra Udlandet maa han have levet i Stilhed paa Gjerdrup. Nu rettede han strax sine Tanker paa Lange-land, hvor han vel vidste, at han vilde finde Tilslutning og Hjælp nok; og allerede først i Juli fik han iværksat et Togt herover sammen med »lange Herman«, en af de mest fremtrædende Landsknægtførere under Greven og efter Sigende dennes uægte Halvbroder. Otte Krumpen blev belejret paa Tranekjær og lod sig af de opførte Skanser narre til at tro, at Angriberne havde meget Skyts, »endog de slet intet havde«, saa han overgav Slottet.²⁰ Han blev saa ført til Grev Christopher og svor ham Troskab mod at blive hans Lensmand paa Aalholm; men efter Slaget paa Øxnebjerg lod Greven ham tage til Fange og med andre danske Adelsmænd bringe til Meklenborg for at bruges som hans Gidsler. Sit Godstab ved Plyndringerne opgav han siden selv til 12400 Gylden. Kun »efter Fruers og Jomfruers Forbøn« tilgav Christian III ham; først 1542 kom han igjen ind i Rigsraadet og blev saa paa sine ældre Dage paany brugt i Statsstyrelsen.

Søren Stampe forlenedes af Grev Christopher med Tranekjær, efter Grevens Skik vistnok med en af hans tyske Partigængere ved Siden som Foged og Troskabsvogter — Hop van Dintloff kaldes han i Snødepræsternes Lensmandliste.²¹ Uden Tvivl sluttede det store Flertal sig villigt til Søren Stampe og den gamle Konges Sag, og de andre gjorde vel gode Miner til slet Spil. Foruden Hr. Iver Hansen kan Herredsfoged Jep Borre, der efter Feiden blev Landsdommer, og en Del andre Adelsmænd sikkert skjønnes at have staaet paa Christian III's Side. Men der er intet Spor af, at Bønderne her paa Øen gjorde Jagt paa Adelsmændene og brændte deres Gaarde. Kun blev Krogager frataget Anders Røllike. En af Søren Stampes Partigængere har vi Navnet paa i den Hans Terkelsen fra Emmerbølle, der 1536 fik et saadant kongeligt Beskærmelsesbrev, som der det Aar udstedtes mange af for saadanne Deltagere i Oprøret, som særlig maatte søge Fred.²² Og en Overlevering om, at Præsten i Rudkjøbing

i Feiden mistede Herligheden af sit Mensalgods, som lagdes til Slottet, antyder ogsaa, at han har været saa ivrig paa grevelig Side, at man tænkte sig, han blev straffet derfor.²³

Men dette Regimente varede ikke et Aar om. 5 Dage efter Slaget ved Øxnebjerg tog *Peder Skram* den 16. Juni 1535 ni lybske Skibe i Svendborgsund og løb derpaa over til Langeland, hvor han landsatte 2 Fænniker Knægte, Skyts og preussiske og svenske Bøsseskytter og i Løbet af faa Dage (20.—24. Juni) indtog og besatte Slottet og brandskattede Øen for Proviant til Flaaden. Men Plyndring tillod han ikke.²⁴ *Markvard Tidemand* (til Hellerup og Søbo), som var Hovedsmand paa Flaaden, blev foreløbig sat til Lensmand paa Tranekjær, sagtens fordi han som en Søn af den foran nævnte Anders Tidemand var kjendt herovre. Søren Stampes Gods blev beslaglagt, men allerede næste Sommer udstedtes et Beskærmelsesbrev for ham,²⁵ og da Knud Rud, der som Lensmand paa Korsør havde faaet Følgebrev paa hans Gods, behandlede ham overmodigt, viste det sig, at Søren Stampe ogsaa havde vundet sine Modstanderes Agtelse; thi 20. Sept. 1536 skrev Hr. Oluf Rosenkrands og Hr. Johan Friis om ham til Knud Rud: »og bede vi Eder kjerligen, ikke aleneste for hans Skyld, men ogsaa at I Eder selv her udinden betænke ville, ladendes altingest dermed opstaa, til Kongen kommer; har I ham da noget at skyld, kan Eder vel vederfares, hvad Ret er. Og raade vi Eder fuldkommeligen, at I lade ham være ufeidet, paa det I ikke derfor skal komme i hans Naades Ugunst«.²⁶ Han boede saa paa Gjerdrup til sin Død (1545), og hans Hustru overlevede ham.²⁷

5. Ved Kong Christian III's Hylding i Odense den 3. Juli 1535 mødte fra Rudkjøbing Borgmester Jeb Knudsen og Raadmand Hans Jebsen med Fuldmagt fra Raad og Borger-skab til »vor kjereste naadige Herre Konning Christiern Landet at lade, ligervis som vi menig Mand til Stede vore«.²⁸ Og den samme efter Datidens Forhold svære Sølvskat til Krigen som i det øvrige Land (4 Lod Sølv af hver Mand, 10 Lod af hver Præst o. s. v.) blev Erik Krummedige strax

sendt over for at opkræve.²⁹ Paa Fyen og Langeland blev Skatten, der kun modtoges i Sølv, oppebaaret med 41293 Lod Sølv*) og 200 Jochimsdaler,³⁰ og efter Feiden var det særlig smaat med rede Penge, saa det er ikke saa underligt, at Almuen paa Lavind for at kunne udrede den fik et Søbrev, at de maatte »seile frit udi vore Lande og Førstendømmer at sælge deres Varer, paa det de kunde bekomme saa meget Sølv som deres Sølvskat«. ³¹ I Efteraaret og paany næste Foraar maatte udredes Madskat til Flaaden (hver 10 Bønder tilsammen 6 Sider Flæsk, 10 fede Gæs, $\frac{1}{2}$ Læst Øl, 1 Fjerding Smør, 1 Fjerding Gryn, 5 Faarekroppe, 1 Oxe, 5 Tdr. Kavring, 2 Tdr. Havre),³² og der var da stor Travlhed med at slagte og salte under Tilsyn af Lensmanden og Proviantsmester Peder Laursen i Rudkjøbing. Og de overordentlige Sølv- og Madskatter blev ret staaende, indtil Freden omsider var betrygget og den store Gjæld, som gjorde Riget ganske afhængigt af Holstenerne, var betalt. Af og til blev der ogsaa lagt Landsknægte i Borgeleje i Rudkjøbing, og der udskreves Folk, især til Flaaden. F. Ex. 1536 stillede Rudkjøbing 6 Mand til Toget til Norge og 1542 til Toget i Sverig 10 Mand »med stærke Klepperter«. 1543 var der Langelændere med paa Flaaden, da den hindrede Nederlændernes Angreb paa Norge. Paa et Par kjendes Navnet. Jens Jørgensen til Egelykke fik kongelig Befaling til at stille Jens Jebsen tilfreds for den Skade, »han kom for i Norge«. ³³ Og en af de Rudkjøbing Skippere, der tjente under Peder Skram, hed Anders Hansen. Hans Skude var i Grevens Feide frataget ham af nogle Nykjøbingere og ført Greven til Hænde og siden solgt til en Mand i Kallundborg for 9 Tdr. Kjød. »Da nu Anders Hansen nogen Tid havde tjent paa Kongens Orlogsskibe, har Kongen i Efteraaret 1536 undt ham Skuden igjen, dog at han stiller Rasmus tilfreds for de 9 Tdr. Kjød«. ³⁴

*) Et Lod Sølv var dengang 20 β og en Jochimsdaler = en Gylden = 3 γ. En Oxe kostede det Aar 10 γ, et Lam 10 β, en Gaas 4 β, et Læs Hø 1 γ, en Td. Mel 2 γ, en Td. Havre 1 γ. I Korn svarede Skatten altsaa for en Bonde til 5 Tdr. Havre.

Anders Røllike, som havde tjent i Krigen, fik selvfølgelig strax Krogager tilbage.

Et ret mærkeligt Exempel paa, hvad der i de urolige Tider kunde lade sig gjøre, er det, at i Aarene under og lige efter Grevens Feide optraadte paa Langeland en falsk Adelsmand, »en bedrageræ vedt naffn Iver, som kallitt segh Iver Munck og lodt segh skriffue aff Vaaben, huilcket handtt iche vaar«;³⁵ det lykkedes ham under det falske Navn at blive gift med en adelig Enke, Clement Henriksens Moder, hvis Gaard han pantsatte. Han mødte paa Rigsdagen i Kjøbenhavn blandt de ægte Adelsmænd og taxeredes endnu 1539 til at stille en Skytte, men blev endelig afsløret (og vistnok hængt).³⁶

6. Paa Rigsdagen i Oktober 1536 var der — foruden den falske — 12 langelandske Adelsmænd med, men nogen Mand af saadan Betydning eller Anseelse, at han kunde faa Indflydelse paa den nye Ordning af Rigets og Kirkens Forhold, havde Øen ikke. Tranekjær blev sammen med Næsbyhoved og det øvrige fyenske Gods, Dronning Christine havde havt, bestemt til Enkegods for Dronning Dorothea; men da intet af Slottene havde Bygning, som tilfredsstillede hende, fik hun en halv Snes Aar efter ombyttet det med Koldinghus,³⁷ og det blev der, hun efter Christian III's Død kom til at bo. Den 1. Marts 1536 fik den gamle Rigsraad *Predbjørn Podbusk* til Vosborg Tranekjær Len i Stedet for Ribarhus, som han maatte overgive til Johan Rantzau; og 1541 udstedte Kongen med nogle Adelsmænd som Forlovere et Gælds-brev til ham paa 2000 Jochimsdalere. (Pant i Lenet ses han ikke at have havt). Han var ivrig katolsk og en raa og voldsom Mand, men havde nu paa sine gamle Dage ingen Indflydelse mere og døde 1541 over 80 Aar gammel. Hans Eftermand blev *Jørgen Brahe* til Tostrup, Peder Oxes Svoger og Tyge Brahes Plejefader, en ridderlig og tapper, men stridbar Herre, hæderlig bekjendt af sin senere Tjeneste til Søs under Herluf Trolle. Som det tidt var Tilfældet med Lensmændene, havde han ogsaa som Godsejer Interesser paa

Øen, da han af M. Tidemand købte 7 Gaarde og et Bol herovre.³⁸ Afgiften var nu gaaet op til 200 rhinske Gylden, 1 Læst Hvede, halvt uvist og Tjeneste selv sjette med Heste og Glavind. 1545 fik han for et Aar Afgiften eftergivet, og det Aar var han og hans Hustru Inger Oxé blandt de 24 adelige Par, som indbødes til Dronningens Kirkegang og Kongens unge Søns Daab i Kolding Søndagen før Pintse; og han skulde tilligemed Hr. Christen Friis og Jørgen Rud »rende og tornere« og have sine Folk klædte i Kongens Klædning og Farve.³⁹ En lignende Indbydelse fik han i Fasten 1547, og 1548 fulgte han med 4 Heste Prinsesse Anna paa Brudetoget til Sachsen.⁴⁰ Den 2. April 1549 fik han Lensbrev paa Næsbyhoved, at tiltræde 1. Maj,⁴¹ og fulgtes paa Tranekjær af Rigsraad *Eiler Rønno*v til Hvidkilde og Faareveile, med hvem han derved byttede Len. Baade han og hans Broder, Roskildebispen Joachim Rønno, hvem han fulgte i Besiddelsen af Faareveile, havde derfra været kjendte nok paa Øen og paa forskjellig Vis bidraget, om ikke til Reformationens Sejr, saa til at nedbryde Agtelsen for den gamle Kirkes Mænd. Odensebispen Jens Andersen Beldenak fik de efter en lang og bitter Strid, hvori han havde sat Rønnoverne i Band og de belejret ham paa Ørkel, 1530 dømt som Tremarksmand for Løgn og Æreskænden. Og Joachim Rønnovs uægte Søn Floris fik sit Hjem paa Langeland, hvor det ikke er bleven uomtalt, at han var Bispens og Klosterjomfruens Søn. Til Eiler Rønnovs Minde skal hans Datter Anne have opsat en malet Rude i Skrøbelev Kirkes Korvindue med hans og sit eget Navnetræk, som sad der endnu 1755.⁴¹ Men fra hans Lensmandsstyrelse er der ikke efterladt særlige Spor. Han beholdt Lenet til Foraaret 1553, da det blev forenet med Nyborg, dels af Sparsommelighedshensyn, dels fordi Teglgården og Bøndernes Arbejde behøvedes til Befæstningsarbejderne ved Nyborg Slot.⁴²

VIII.

**Fra Frederik II's og Christian IV's Tid.
De sidste Lensmænd.**

1. Fra 1553—60 var Tranekjær Len forenet med Nyborg (og Kjørstrup) under den siden som Krigsøverst berømte *Frants Brockenhus*. Han efterlod sig et godt Navn som Lensmand; men for Tranekjær Slot vilde denne Ordning, om den havde varet længe, være bleven en Dødsdom. 31. Dec. 1558 fik han nemlig for at spare Bekostning ved Slottet Ordre til at føre Skyts og Inventarium derfra til Nyborg og lade Tranekjær Slotsport tilslaa, saa der kun blev en Foged og nogle Arbejdsfolk paa Ladegaarden. Og paa den Maade vilde Slottet naturligvis snart være blevet Ruin. Men 8. Marts 1560 gav Frederik II paa Nyborg Slot, hvor han lige havde holdt en dundrende Fastelavn med mange gode Mænd, sin Hofsinde *Jørgen Marsvin* til Dybæk, nys hjemkommen fra fremmed Krigstjeneste, Lensbrev paa Tranekjær, som han da strax maatte give sig til at istandsætte og bygge paa.¹ Til at begynde med fik han det paa Regnskab, men allerede 4. Juli 1561 paa Afgift (400 Joachimsdaler, halvt uvist og Tjeneste med 6 Heste). 14. Febr. 1563 blev Afgiften forhøjet med 100 Daler og $\frac{1}{2}$ Læst Hvede, men 11. Juni s. A. igjen sat ned, og samtidig fik Landsdommer Gregers Juel Ordre til at begive sig ind paa Slottet og varetage Landets Forsvar. Dette hang sammen med Syvaarskrigens Udbrud og Jørgen Marsvins Udnævnelse til Ritmester for den jyske Adelsfane, med hvilken han i Krigens første Par Aar holdt sig saa brav, at han 30. April 1565 gik over i den ansvarsfulde Stilling som Lensmand paa Helsingborg. Den 31. Maj 1565 fik saa Ritmesteren for den fyenske Fane, *Mourids Podbusk* til Kjørup, Tranekjær Len i Pant for 10000 Daler, han havde laant Kongen til Krigen; og da Kongen fremdeles vilde bruge ham i Krigen, blev Niels Henriksen Sandberg ansat som hans Foged paa Tranekjær.

Mourids Podbusk var en tapper og dygtig Soldat; i Slaget ved Svarteraa, hvor hans Fane var en af dem, der bar Dagens Byrde, blev han selv haardt saaret, og af hans egne Karle »blev« 7 foruden saa mange andre, at Fanen svandt ind fra c. 100 Heste til Halvdelen.² Men han var saa voldsom, grisk og egenraadig, at Kongen paa hans gamle Dage kunde skrive, at han »mere end nogen anden, ja fast mere end alle vore andre Undersaatter af Adel her over alt Riget« stredes med Borgere og Bønder. Her paa Øen har han sikkert ment at kunne tillade sig, hvad han vilde. Hans Pant var 10. Sept. 1568 bleven forhøjet med 3333 Daler 1 ŷ , som var hans Part af de 100 000 Daler, Kongens Forlovere havde maattet betale til Daniel Rantzaus Hovedsmænd. Da Panteforholdene efter Fredsslutningen ordnedes, fik han 24. Juli 1572 nyt Pantebrev paa 16333 Daler 1 ŷ og Stiftsgodset med i Pant, og 22. Juli 1578 fik han mod Pantesummens Eftergivelse Livsbrev baade paa Tranekjær Len og sit fyenske Pantegods uden Afgift, saa han kunde føle sig overmaade tryk. Men det gik ham alligevel galt. Bønderne, som han »forurettede med megen Ubillighed«, klagede højrøstet og fik adskillige Domme over ham; trods Kongens Befaling til at frede Jagten skød han Dyrene ned i Hobetal, udskibede en Mængde Øxne fra Rudkjøbing uden Told og huggede Tømmer i Kongens Skove til sin egen Gaard. I Somren 1581 tog Kongen alvorlig fat paa ham og nedsatte den 18. Aug. en Undersøgelseskommission af Christopher Valkendorf, Laurids Brockenhus, Breide Rantzau o. fl.; den førstnævnte fik Ordre til at føre Sag imod ham for Rigsraadet, som i den Anledning blev kaldt ind til den 8. Nov. i Odense. Da krøb han endelig til Korset, og ved Rigsraadets Mægling slap han med stiltiende at opgive sine Panter og bøde noget Gods. Siden havde han kun nogle Aar inden sin Død Jungshoved til Len; men han havde da ogsaa Gods nok selv.³ Som Herren var, fulgte ham hans Svende; hans Skriver Henrik Lauritsen blev dømt fredløs, fordi han i Rudkjøbing ihjelskød en Skotte ved Navn David Balfort, og søgte forgæves at for-

svare sig med, at denne vilde »afbedrage ham hans trolovede Fæstekvinde« etc.⁴ — Men en Tjeneste havde Mourids Podbusk dog gjort mange Bønder paa Langeland ved i Febr. 1574 at drage til Frederiksborg og skaffe dem Eftergivelse af de Skatterestancer, de stod tilbage med fra Feidens Tid — selv om hans Bevæggrunde dertil maaske tildels var egennyttige.⁵

Tranekjær lagdes foreløbig under Laurids Brockenhus paa Nyborg Slot og det fyenske Gods under Breide Rantzau paa Odensegaard, der fik Ordre til paa Kronens Vegne at tilfredsstille alle de Kronbønder, der havde faaet sig tildømt Oprejsning af M. Podbusk, enten med Eftergivelse af Landgilde, med Penge eller paa anden Maade.⁶ Og i Maj 1582 blev saa den unge Rigsraad *Breide Rantzau* til Rantzauholm Lensmand paa Tranekjær (Afgift 400 Daler, halvt uvist, Tjeneste med 6 Heste og en Nats Gæsteri),⁷ som han beholdt til 1596, da han fik Møen i Stedet. Han var gift med Sophie Rosenkrands til Kjærstrup, blev siden Statholder i Kjøbenhavn og havde i Christian IV's yngre Aar megen Indflydelse lige til sin Død 1618. Ogsaa mens han var her, brugtes han i vigtige Statsærinder, f. Ex. var han 1585 Gesandt i Kurland hos Kongen af Polen. Provst Niels Hansen Hindsholm giver ham i Snødebogen det Skudsmaal, at han »var en retsindig Øvrighedsperson og en ret tryk Præsteven«.

Ogsaa de to næste Lensmænd, han oplevede, roser samme Provst. Om *Henrik Belov*, en dygtig meklenborgsk Adelsmand, der var kommen i Gunst hos Frederik II og bleven Rigsraad 1581, gift med Lisbet Skram til Hastrup og 1596 forflyttet fra Hald til Tranekjær, siger han, at »han »regerede som en retfærdig og gudfrygtig Herre, var Klerkeriet her paa Landet ikke mindre end hans Formand huld og tro, og flytte til Kalø udi Jylland Anno 97 om S. Valborg Tide«. Tranekjær »fik da ærlig og velbyrdig *Niels Friis* til Ørbæk-lunde og Hesselagergaard (Brodersøn af Kansler Johan Friis og gift med Vibeke Gyldenstjerne) fornævnte Aar og Dag*).

*) Afgiften blev da sat op til 450 Daler og ellers som før.

hvilken der haver lovet mig mundelig ikke og vilde udi sin Tid forkorte Præstemændene her paa Landet deres Friheder, som de haver havt i forskrevne hans Formænds Tid, men dennem hanthæve og forfremme som deres rette Øvrighed. Dette sit Løfte efterkom han som en oprigtig adelig Mand. . . . Han blev syg i Odense i vor naadige unge Herres Hertug Christians Hylding og døde der samme Tid 1610.«

»Efter hannem kom velbyrdig *Frands Rantzau* (Statholder Henrik Rantzaus Søn, gift med Anne Rosenkrands, tidligere i mange Aar Lensmand paa Silkeborg) Anno 1611 Philippi Jacobi oc om Vinteren blef slagen udi Sverigs Feide«. Han faldt paa Skellinge Hede den 21. Februar 1612.

Endnu de næste to omtales i Snødebogen, men kun ganske kort: »Anno 1612 annammede erlig og velbyrdig Mand *Mogens Ulfeld* til Selsø, Danmarks Riges Admiral, Lenet, til han døde udi Kjøbenhavn 1616. Anno 1617 annammede erlig og velbyrdig Mand *Jens Juel* (til Kjeldgaard, g. m. Ide Lange), forrige kgl. Majestæts Rentemester, Slottet udi Befaling«. Han satte knap nok sine Ben paa Tranekjær, da han samtidig som Hofmester fulgte Hertug Frederik (den senere Frederik III) paa hans Rejse til Bremen og Verden, og allerede næste Aar blev han Statholder i Norge. I det hele skiftede Lensmændene i Christian IV's Tid hyppigt. De følgende var:

Enevold Kruse 1618—21. Han havde været Statholder i Norge under Kalkmarkrigen og Rigens Skatmester og kom nu til at bytte Plads med Jens Juel. Han havde som Dreng gaaet i Herlufsholm Skole, og hans gamle Lærer derfra, den for sin Lærdom næsten som Sortekunstner ansete Mogens Jespersen Dalin, fik nu Ophold hos ham og døde paa Tranekjær c. 1619. Enevold Kruse døde ogsaa her 8. Marts 1621, og hans Enke, Fru Else Jørgensdatter Marsvin, som bl. a. havde adskillige af Øens Tiender i Fæste, gjorde Regnskab 1623.

Hans Lindenov til Gavnø, g. m. Lisbeth Sophie Rantzau, den ovennævnte Breide Rantzaus Datter, fik Tranekjær Len 1621 i Stedet for Hammershus og forflyttedes 1624 til Kallundborg.

Johan Friis til Ørritslev, 1624—27, Søn af fornævnte Niels Friis og gift med Karen Tagesdatter Krabbe.

Christopher Ulfeld til Svendstrup, 1627—29, Rigsraad, gift med Maren Ovesdatter Urup, var samtidig under Krigen Generalkommissær for Fyen og Langeland og drog fra 28/7—19/9 1627 med 6 Heste »til Lejren i Tyskland«. ⁸

Peder Basse til Sørup, 1629—39, den sidste Mand af Slægten Basse, havde, ligesom flere af sine Forgængere tjent i Kalmarkrigen og kom fra Møen til Tranekjær, som han havde til sin Død. Hans Hustru Sophie Nielsdatter Parsberg overlevede ham kun i 15 Dage.

Hannibal Sehested, den siden berømte Statholder og Rigs-skatmester, havde som et Trin paa sin glimrende Karriere Tranekjær Len et Aar 1639—40 i den Tid, da han var tro-lovet med Kongens og Kirsten Munks Datter Christiane, og kom saa til Bahus ved at bytte med

Otte Thott til Næs (og 10 andre skaanske Herregaarde), der var her i 2 Aar, 1640—42, mistede her sin første Hustru Jytte Gyldenstjerne og blev 1642 flyttet til Sølvitsborg, som han uden Ære opgav, da Krigen med Sverrig udbrød.

Christopher Urne til Aarsmarke, 1642—45, Rigsraad og 1629—42 Statholder i Norge, var samtidig under Svenske-krigen en af Kommissærerne for Fyen og Langeland og derpaa Befuldmægtiget ved Fredsslutningen i Brømsebro, siden Rigskansler († 1663). Om ham og hans Hustru Sophie Lindenov, Datter af den ovenfor nævnte Hans Lindenov, minder den Altertavle, Prædikestol og Døbefont, som Lorents Billedsnider i de Aar skar til Tranekjær Kirke og bl. a. sirede med deres Vaaben og Navne. ⁹ 1648 købte han Faareveile.

Den 1. Maj 1545 fik Statholder Grev *Christian Rantzau* til Breitenburg Tranekjær Len i Pant for 50 000 Rd., som han under Krigen havde laant Kongen; og da Kronen aldeles ikke kunde betale Pengene tilbage, men der tværtimod stadig løb ubetalte Renter paa, vedblev han at beholde det, lige til han 1659 overdrog det til sin Svigersøn Fr. Ahlefeldt. Han var vel Landets første Magnat, og naar han opholdt sig paa

Tranekjær, var der »idelig store Herrer og fremmede Gesandter i Besøg«, hvorfor der paa de Tider bestandig maatte holde et Par forspændte Bøndervogne ved Slottet rede til at kjøre med deres Tøj o. s. v., saa Bønderne paa den Maade kom til at aftjene en hel Del af deres pligtige Ægter. Men om hans Tid mere nedenfor.

2. Var denne hurtige Skiften af Lensmændene nu ogsaa i andre Henseender uheldig, saa var den for Tranekjær Slot ganske ødelæggende. I Afleveringssynene fra Lensmand til Lensmand gaa de samme uafhjulpne Mangler igjen i det uendelige, og det var egentlig kun i Niels Friis' og tildels i Peder Basses Tid — de to eneste, der blev en halv Snes Aar — der blev gjort noget synderligt for Bygningen. 1597, da Niels Friis fik Slottet, groede der mange Steder Hyld og andre Urter paa Murene, i Taarnet var Taget ødelagt og alle 6 Lofter forraadnede, saa man ikke uden Fare kunde gaa derop, Vægtergang, Tage og Lofter paa hele Slottet brøstfældige, Vindebroen over den indre Grav slet forfalden o. s. v. Han lagde en Del nye Tage og Lofter, forbedrede det store Taarn med »en huald Issekulle«, byggede en ny Kornlade i Ladegaarden m. m. Men siden blev stadig kun det alleruundgaeligste gjort. Peder Basse byggede ny Fruerstue og reparerede Huse og Vægtergang — men rigtignok ved at bryde Taarntaget og Huset paa Vægtergangen af og bruge Sten og Træ derfra til at lappe paa det andet, hvad Kongen $\frac{9}{3}$ 1630 tillod¹⁰ med det af Tidens Ugunst forklarlige Tillæg, at endda det skulde ske med mindst mulig Udgift. Da Christopher Urne ved sin Tiltrædelse klagede over Tilstanden, bevilgede Kongen ved Reskr af 30. Nov. 1642, »at vort Slot Tranekjær, der er ganske brøstfældigt, maa repareres«, og befalede Rentemesteren »at sende Materiale efter vor Bygmester, som samme Brøstfældighed skal besigte, hans derpaa Overslag, og Udgiften at tages af Lenets Indtægt«. Der blev saa gjort en Del, kom Tømmer fra Norge for 500 Rd., Jern, Bly, 2 Kister Glas o. s. v. fra Kjøbenhavn. Men Taarnet var alt fra 1630 dødsdømt. Det var blot næsten ikke til at faa ned. 1643—44

fik Iver Murmester af Faaborg »for det Taarn at nedbryde inden Porten paa Slottet« 36 Rd. 1 ½, og endnu 1646—48 brødes der ned paa det, og en Del Sten deraf solgtes i de nærmeste Aar derefter til Kirkerne og andre. Kvitteringerne er stiledede til velfornemme Mand Thomas Bech, Skriver paa Tranekjær Slot, og det er altsaa for saa vidt rigtigt, at Traditionen har sat hans Navn i Forbindelse med den S. 18 omtalte Vandalisme.

3. Naar Snødebogen bruger det Udtryk, at Lensmændene »regerede«, er det ganske rammende. For deres Vedkommende var den gamle personlige Myndigheds- og Ansvarsstilling snarest bleven stærkere efter Reformationen; det var dengang ikke Kontoret eller Institutionen, man spurgte om, men Manden; og moderne Bekymringer for at faa al Myndighed begrænset og alt Ansvar fortyndet saa forsigtigt som muligt anfægtedes man kun lidt af. Kongen kom ikke mere idelig paa Gæsteri, Bispemagten dannede ikke mere Modvægt, og her paa Øen var kun Faareveiles Ejere, som endda oftest boede udenfor Øen, af lige Byrd, Rigdom og social Stilling med Lensmændene. Et Par bevarede Træk kan anskueliggjøre Forholdet.

Da den Snøde Præst Hr. Anders Kjeldsen ved det Lag 1550 blev gammel og vanfør, begyndte de 7 Tjenere (0: Bønder) under Præstegaarden at blive opsætsige og lod ham vente baade 8 og 9 Dage paa Ægt, Arbejde og Pløjning, naar han tilsagde dem. Han klagede sig for Lensmanden, og efter Raad af dennes Foged i Snøde, Jost Olsen, overdrog han saa deres Ægt og Arbejde til Kronen for sin Tid, for at Frants Brockenhus skulde lære dem Lydighed. De maatte nu gjøre Ægter og Arbejde lige med Kronens og Stiftens Tjenere og undertiden paa egen Kost arbejde en hel Uge ved Befæstningen i Nyborg i Stedet for en Dag hos Præsten. Det fik de hurtigt nok af, og Hr. Anders »besøgte nogen Tid Frants derom, da svarede Frants leende og sagde: Hr. Anders Danmand, I selv haver laant dem til Kongens Arbejde Eders Tid, lader det saa blive til en andens Tid!«

Ved Anders Kjeldsens Død 1556 blev Jakob Jørgensen Sadolin hans Eftermand, og der stod en forfalden Præstegaard, som ikke uden stor Hjælp kunde af en fattig ung Mand opbygges; han vilde gjerne have Tjenerne tilbage, da de fortalte ham Sammenhængen, og endnu hellere vilde de selv tilbage: »Ther som I (kand skaffe) osz frii fraa Frandtz, som vij oc vore (Forældre) førre haffuer verett, ville vij gierne giøre Ether all then tieneste, osz bør att giørre till preste-gardhen, oc ther offuer værre Ether lydige med bud, hofning, vogen, plog, harre oc all anden hielp aff all vor formue, att I aldrig skulle faa aarsage till att klage paa osz udi nogen Maadhe.« »Dette deris giensuar — fortæller saa Hr. Jakob paa sin brede, livlige Maade — sagde jeg Jost Olszen en Dag udi Rasmus Kobeløsz hans nerverrilse*). Jost Olszen sagde: deris giensuar er sandhed, dog beder jeg Ether for Gudtz skyld, att I ville befite Ether hosz Frantz, att I maa faa them udi then gamle frijhedtt, paa thet att jeg icke skall haffue synd ther for, att jeg flyde them under saadan trelldom for her Anders hans skyld.« »Kobløsz sagde: Jeg vedtt, att allt dette er sandhed, dog kand I, her Jacob, besøge Frandtz her om, oc see, huad lycke I kunde faa«. Han lovede saa at kjøre for Hr. Jakob fra Svendborg til Nyborg; St. Hansdag 1556 tog denne derover med Præstegaardens gamle Breve, og Kaabeløs fulgte ham til Nyborg. Her »talde vij om affthenen med Jens scriffuer, tha bad jeg, att hand for Gudtz skyld vilde hielpe mig till gode hosz Frantz udi min sag, sagde hannem sagen oc loedt hannem see breffuene. Jens Scriffuer (som sidhen bleff borgemester udi Suenborg) sagde: »Frantz er paa Eskebjerg, komer hand hiem i affthen, da komer I udi morgen op, oc I Kobløsz med. Jeg vill hielpe paa sagen, huad jeg kand. Frandtz er from noch, beder I men (imens) Gud om Raadtt«. Da gick jeg med Kobløsz indt till Apeloni stamper. Om Onsdag Morgen tilige gick vij bode till slotthet, jeg bad Gud inderlig om trøst, hielp,

*) Kaabeløs var Fr. Brockenhus' Foged paa Kjærstrup.

styrcke oc bistanđ. Som vij kofme mod slotthets smidie, kom Frantz Brockenhusze ind med Jens scriffuer (og) ginge udi stalden. Oc der Frandtz ther fra udkom, stod jeg neden broen, Kobløsz gick hen till hannem; siden kom Frantz till mig, sagde: god Morgen, her Jacob, oc recte sin hand mod mig. Jeg med ydmyghed tog hans hand, tackede hannem for godhe velgierninger mig oc mine bevist. Frantz sagde: ville I mig nogitt, her Jacob? Jeg suarede: Kiere Frantz, ther som I var ledige, haffde jeg att handle med Ether. Frantz sagde: Jeg forstaar meningen, I vilde allt haffue, thet er prestewone; men lader mig see de breffue, I haffue. Jeg recte hannem en Eske med breffuene, sigende: (Gud raade Ether) till thet, som rett er. (Derpaa gik de op paa Scriffuerstuen, men jeg) fulde op epher oc stod ude i forstuen . . . Da sagde Frantz: Huor bleff her Jacob? Kobløsz sagde: Her Jacob bleff udi forstuen. Frantz sagde: Kom ind, Dan Mand! oc der jeg indkom, tog hand mig om handen, siendis: sidder ther paa bencken. Oc Frantz med Jens scriffuer ginge op till bordett oc soge udi alle breffuene. Oc epher Frandtz sig haffde betenct, sagde hand: Ja her Jacob, jeg forstaar Ethers Mening. Jeg formercker oc af desse breffue, at erlige adell haffue thet giffuett ad mensam oc er icke aff kongl. Mayestætis oc Cronens godtz. Saa haffuer oc min Herre oc Konge noch udi sitt egitt oc Cronens. Jeg vill ingen Urett gjørre Ether: See I oc tiill, att I icke uforrette de fattige Mend, som Ether her epher tiene skall; de ere vel nu bethalde, om de syndede nogitt mod salige her Anders Kiildsen; hand bad mig therom, att jeg vilde nogitt setthe them till retthe; jeg mener, jeg viiste hannem bønnen. Jeg sagde: Kierre Frantz, jeg tacker Ether gott, Gud skall Ether rigeligen bethale! Frantz strax uden all betenckelse sagde: Dett maa Gud bethale Hr. Anders oc Kobløsz og icke mig. Her Anders . . . oc Kobløsz straffede, skal oc . . . er thet Jost i Snedde, thet mo. . . (Jeg sagde:) Kierre Frantz, mistencker (mig icke), min mening er, (at straffen tilkommer them), Vel-signelse Ether. Frantz sagde: Nu, huor om alting er, ske

Gudtz villie.« — Og saa sendte han Kaabeløs med over til Snøde for at lade Bønderne vide, at de fremtidig igjen skulde svare Præsten.¹¹

I Breide Rantzaus Tid blev Præsteembedet i Tranekjær og Tullebølle 1585 ledigt ved Hr. Mikkel Rasmussens Død. Sognene var først 1555 bleven sammenlagte, og da Provsten indledte Vakancen, lod Sognemændene sig alvorlig høre, at de igjen vilde have hver sin Præst, og bad ham hjælpe til at formaa Bispen og Lensmanden til at udvirke det hos Kongen. Og de havde strax to Kandidater til Embederne, som de gjerne vilde vælge og give Kald ved de 7 Kaldsmænd, i hvis Haand Præstevalget dengang laa. Men de fik ingen af dem. Lensmanden, som var fraværende, sendte sin Karl over med en ung Mand fra Als, som han vilde have, med Besked om, at han skulde gjøre Tjeneste i begge Sogne og strax hos Sognemændene befordres til Kald. I Tranekjær gav Slotsfogden og 6 Mænd ham Kald, »thi de turde ikke være Breide imod«. Og skjøndt Tullebølle Mænd blev ved deres Fordring om egen Præst og i flere Maaneder vægrede sig ved at give efter, gav de sig dog tilsidst og lovede, naar de maatte faa en Kapellan, som skulde bo i Tullebølle, at samtykke i Hr. Anders' Kald — »ikke for hans egen Skyld, men for den fromme Brede Rantzovs Skyld«. Men det ses ikke, at de dengang fik en Kapellan; Lensmandens ganske passive Modstand har været for stærk.¹²

4. Af Lensmandens Person afgang ogsaa i væsentlig Grad Kongens Evne til at skaffe sine Befalinger adlydte. Dermed gik det tidt grumme langsomt; til at lukke Pungen op, lade sin Karl gaa Soldat, læmme sin Hund eller noget andet ubehageligt var Bonden paa Langeland saa sen som noget Sted. Det var til daglig svært at se ud over Bystævnets og Gildeslagets Grænser, og det var egentlig først Nødens eller Farens Tider, der rystede op til virkelig handledygtig Almenfølelse. Naar Lensmanden ikke drev paa, kunde et nyttigt Foretagende faa Lov at vente længe. I 1560 blev Spodsbjerg Skibsbro sat i Stand i Anledning af nogle Krigs-

folks Overførelse fra Lolland.¹³ 1573 var den igjen forfalden, og Kongen bød Bønderne kjøre Sten og Grus til den.¹⁴ 4. Juli 1575 var der endnu intet gjort, man kunde ikke uden Fare passere den, saa Ordren kom skarpere igjen. Men 28. April 1577 var de tidligere Befalinger stadig ikke efterkomne, hvorfor de paany strengelig gjentoges. Og 4. Juni 1578 kommer saa endelig endnu en Ordre, som synes at have hjulpet — maaske Mourits Podbusk har faaet en venlig Opmuntring paa Herredagen i Odense i de samme Dage. Saa stod Broen, til den i Vinteren 1589—90 blev tagen af Isen; men da var Breide Rantzau Lensmand, og Ordren til at faa den i Stand behøvede ikke at gjentages.

Den Ulempe og Skade, som fulgte af det mangelfulde Regjeringsmaskineri, som først Enevælden efterhaanden fik forbedret, idet et Kongebrev ofte udstedtes uden nærmere Undersøgelse og saa efter en modsat Indfyldelse gjordes om igjen, mærkedes tidt. Et talende Exempel derpaa er Bortfæstningen af Tryggelev Kongetiende i 1631. Den 23. April 1630 fik Sognemændene Bevilling paa, at naar Anders Bunde i Knepholm, som paa deres Vegne havde den i Fæste, døde, maatte de igjen faa den i Fæste, som de før havde havt.¹⁵ Men 5. Jan. 1631 udgik et nyt Brev til Lensmanden: Da vi erfare, at Sognefolket i Tryggelev have faaet Løfte paa Kongetienden ved den vrang Undervisning, at det var paa deres Vegne, Niels (!) Bunde i Knepholm havde den i Fæste, og da Kaldet efter Bispens Indberetning er et af de ringeste i Stiftet, skal Sognepræsten Hr. Poul Christoffersen have Tienden i Fæste for sædvanlig Afgift. — Og saa 22. Nov. samme Aar faa Lensmand og Landsdommer Befaling til at give Hr. Poul sit Fæste igjen og alligevel fæste den til Bønderne, da de have havt den før og byde en Ørtug mere om Aaret, og da Hr. Poul ikke dyrker sin Jord selv, saa hans Sogne kan ikke være saa ringe endda!¹⁶

5. Den Stigning i Priser og dermed i Landbrugets Indtægter, som allerede de foran meddelte Tal fra 1510 og 1535 udviser,¹⁷ vedblev dels at holde sig, dels at fortsættes i Aar-

hundredet efter Reformationen, og Byrderne steg vel ogsaa, men dog ikke i samme Forhold. Under Frederik II's Syvaarskrig maatte der jo stadig udredes Penge- og Madskatter til Krigen og i Aarene derefter til Gældens Afbetaling. Præsten i Tryggelev, Hr. Jørgen Hansen, har efterladt følgende

»Register paa den Kongeskat, jeg har givet i dette svenske Feide, som begyndte 63 og endte 70. Anno 1563 laante jeg Kongen 7 Daler; laante vi (o: Præsterne) Kongen af dette Land 100 Daler. Anno 64 gav jeg 10 Daler; thi hver Præst gav 10 Daler. Anno 65 gav jeg 10 Lispund koffuer (o: Kobber). Anno 66 gav vi 1 Daler af hvert Pund Korn*), vi havde til Indkomst. Anno 67: Havreskat, Brødskat. Anno 68 hver Præst 10 Daler. Anno 69 gav hver 20 Daler. Anno 70 gav jeg 12 Daler. Anno 71 gav jeg 16 Daler. Summa, Penge 81 Daler, Koffuer 10 Lispund, stod mig 13 Daler. — Madskat i samme Feide (i de tre Aar 1563, 66 og 68) summa: 11 Sider Flæsk, 15 Faarekroppe, 15 Gaasekroppe, 1½ Td. Oxekjød, 3 Fjerdinger Smør, 2 Tønder Brød, 2 Tønder Øl, Havre.«¹⁸

Hvad en Bonde udredede, kan omtrent sluttes deraf, at naar Pengeskatten for en Præst var 10 Daler, var den gjerne for en jordeggen Bonde 2 og for en Fæstebonde 1 Daler (i Krigens sidste Aar altsaa indtil det dobbelte), og Madskatten for en Bonde var gjennemsnitlig ½ Side Flæsk, ½ Faar, 1 Gaas, 1¹/₀ Fj. Smør, ½ Td. Brød, 1 Td. Øl og 1 Fdk. Gryn.¹⁹ Rudkjøbing By maatte i Jan. 1565 til Krigsfolkets Lønning svare 600 Daler (ellers var 300 Byens alm. Pengeskat), og 1566 (efter Slaget ved Øland og Flaadens Stranding) en Kobberskat af 3 Skpd. Kobber. Borgere og Bønder, som havde Skibe, maatte 1564 lade dem sejle Fetaljen til Kjøbenhavn.²⁰

Strax i Begyndelsen af Krigen mønstrede Jørgen Marsvin Bønderne, og der blev i nogen Tid holdt Strandvagt og Baunerne bragt i Orden, da der frygtedes Landgang af omstrejfende svenske Skibe.²¹ Tungere end Skatterne var Udskrivningen. 1564 maatte hver 9 Bønder udruste den tiende med Rustning og Værge, og 1565, da Kongen — med lidet

*) 1 Pund = 2 Ørter var 20 Skpr. af Rug og Hvede, 24 Skpr. af Byg, 40 Skpr. af Havre; 1 Læst var 12 Pund; 1 Td. Korn regnes i de Aar til 1 Daler.¹⁸

Held — vilde forsøge at føre Kri^gen tildels med danske »Knægte«, skulde Tranekjær Len stille 200 Mand og til Flaaden baade det og de følgende Aar 100 Baadsmænd og Fiskere (foruden 10 fra Rudkjøbing),²² hvad der maa have været følt haardt og heller ikke kunde have Varighed. Adelens Rustning maatte stadig møde; men der var ogsaa paa Langeland dem, som sad hjemme i det længste og truedes strængt af Kongen, uden at det dog nu kan ses, hvem de forsømmelige var.²³ — Hvad der gjorde Byrden taalelig var, at Indkvarteringen under denne Krig ikke fik større Omfang, end at de sædvanlige 10—15 Baadsmænd eller Bøsseskytter (o: Kanonerer) af Flaadens Folk jævnlig om Vinteren laa i Rudkjøbing, ligesom i Fredstider. Det er betegnende, at det gjentagne Gange indskærpedes, at disse Folk ikke maatte kræve mere Øl end 6 Potter til Mands hver Dag.

I det Hele blev Trykket af denne ubesindige og frugtesløse Krig hurtig forvundet igjen i den stadig opadgaaende Tid, saa det ogsaa her paa Øen passer, hvad Vedel sagde om Frederik II's senere Aar: Da stod vel til over alt Danmarks Rige. Opgangen holdt sig fremdeles i den første Halvdel af Christian IV's Tid. De visse Jordebogsindtægter af Tranekjær Len beregnedes i Frederik II's Tid til 1747 Daler, men 1624 var de stegne til 3127 Daler.²⁴ Og selv under Kalmarkrigen maatte de Skatter og Udskrivninger, som naaede Langeland, kaldes lempelige. Vel tog Adelens Rostjeneste Del i Kri^gen, men i alle dens Aar holdtes Baadsmandsudskrivningen som sædvanlig nede paa 2 Mand af Rudkjøbing og 8 af Lenet.²⁵ Og i 1621, da der samledes Tropper i Holsten bl. a. for at støtte Prins Frederiks Valg i Erkestiftet Bremen, mødte vel Hans Lindenov 1. Maj med den halve Rostjeneste af Tranekjær, som var 4 Heste, »hvoraf de 3 skal være Courasserer og 1 Arquebuserer; og skal hver Kyradser have et blaaf Feltegn over sit Harnisk, og Arquebusereren en hvidblaa Ridekjortel med hvide Striber paa at føre over sit Harnisk, og en Stormhue paa Hovedet, som gemenlig kaldes en Pott, og med enhver Courasserer lade fremkomme en Bidet

(o: Kleppert), saafremt Du ikke vil holde nogen Rustvogn«; men det blev blot et militært Spadsereridt.²⁶

6. Onde Tider kom med den ulykkelige Deltagelse i Trediveaarskrigen 1625—29 og end værre med Svenskekrigen 1643—45. Vel gik de ikke saadan ud over Langeland som over de Landsdele, der oversvømmedes af Fjenden, men dog led Øen og maaske især Rudkjøbing By saa meget allerede i den førstnævnte Krig, at 1628 skrev Provst Anders Bredal i Rudkjøbing til Biskoppen »om Byens og hele Øens elendige Tilstand«. ²⁷ Rostjenesten af Tranekjær havde i Aug.—Sept. 1627 været med til de altfor svage Forsøg paa at standse Tilly og Wallenstein i Holsten og sagtens ogsaa til den hjælpeløse Flugt, da saa Jylland blev oversvømmet af deres Tropper. ²⁸ I Foraaret 1628 kom der Efterretning om, at den fjendtlige Flaade bl. a. vilde angribe Langeland; det skete ikke; men alle Rudkjøbing Bys Skibe skal det Aar være bleven opsnappede paa Rejsen til Lübeck. ²⁹ Saa haardt dette ogsaa ramte enkelte Kjøbmænd og Skippere, gik det dog ikke ud over alle. Heller ikke Skatterne var det værste, skjøndt de under forskjellige Former steg til det tredobbelte af det almindelige. ³⁰ Heller ikke Krigstjenesten, skjøndt 14. Febr. 1628 hver 5te Mand af Landfolket blev udskreven; ³¹ men af Bønderne blev blot oprettet et langelandsk Landeværns Compagni, som blev liggende paa Øen under Capt. Eiler Gabrielsen — det var beregnet til 280 Mand, thi i 1628—29 oversendtes efterhaanden fra Tøjhuset 2 Trommer, 5 halve Tønder Krudt, 4 Ottinger Blykugler, 3 Hellebarder, 220 Baand Lunter, 284 Musketter, $\frac{1}{2}$ Skippund Bly, 1 Fane, 283 Forkettstocker, 283 Bandolierer, 30 Musquetformer, 20 »Kradtzer«. Og fra Markus Bilde til Hvidkilde kom 123 Harnisker — siden var der 240. ³² Disse Vaaben gjemtes ved Freden 1629 paa Slottet, indtil Øen igjen 1644 sattes i Forsvarsstand og Major Folmer Rosenkrands uddelte dem til Bønderne; men heller ikke under den Krig blev de brugt til andet end til Exercits og Strandvagt. Denne blev f. Ex. i Efteraaret 1627 holdt ikke blot mod Fjenden, men mod vore egne hvervede

Soldater,³³ hvis Voldsomheder og Udplyndring Bønderne paa Fyen ligefrem maatte føre Forsvarskrig imod. Saa vidt gik det ikke her, men de stadige Indkvarteringer af fremmede Lejetropper var dog under begge Krigene den Byrde, der var tungest at bære og skadede Øen mest.

Allerede i Nov. 1627 blev 2 Compagnier gevorbne Soldater af Oberst Kolbs Regiment, hver paa 300 Mand, lagte over paa Langeland »til Øens Defension«. Lensmanden Christopher Ulfeld og en til af Adel skulde være Commissarier og Bønderne contribuere det fornødne til Soldaternes Underhold (en Captain 10 Rd. om Ugen, en Lieutenant 4, en Corporal 2, en Menig 3 Rigsort). Og Ch. Ulfeld fik 28. Okt. indtrængende Ordre til at see at skaffe saa mange Penge, at de to Compagnier strax ved Ankomsten kunde faa en Maanedes Besoldning. Regjeringen skjønnede formodentlig, at dette vilde have Vanskeligheder og forestillede derfor, at derved vilde man »bedre forekomme Plyndring, Stjælen og Modtvillighed. Og saa bekommer Undersaatterne selv af Soldaterne for Proviant og Underholdning de Penge, som de til dem for næste Maaned skal udgive, og saaledes blive Pengene dog i Landet, og det bliver blot den Maanedes Penge, der vexles mellem Undersaatterne og Soldaterne, og Landet faar des ringere Besværing af Indkvarteringen«. ³⁴ I Sandhed et herligt Regnestykke! 10. Nov. ombyttedes det ene Fodfolkcompagni med 2 Compagnier Ryttere af Rhingrevens Regiment, som Øen maatte døje længe; i Marts 1628 var der vel begyndt en Overflytning til Lolland, men der protesterede man; disse Ryttere frygtedes værre end Pesten, og Kongen havde lovet ikke at indkvartere dem øst for Storebelt. Saa det blev gjort om igen; men paa Langelændernes Klager blev 14 Dage senere efter Femerns Erobring det ene Compagni forlagt derover — dog skulde det først »contenteres«; i Juni kom ogsaa det andet bort og fik Fourage og Øl med paa Vejen. Men Commissairerne maatte rigtignok for begaaede »Modtvilligheder« sende adskillige af Rytterne til Kjøbenhavn for at dømmes. ³⁵ I det Aar laa endnu Capt. Wincklers Compagni 4 Uger paa

Øen i Marts og April, i Sept. kom Joh. Sinclairs Compagni, og en Ugestid laa her 4 engelske og skotske Compagnier, der opholdtes af Modvind paa Vejen til Lolland. Efter Freden, da Indkvarteringen endelig kom bort, kan det ikke undre, at Præsten i Rudkjøbing fik Bevilling paa at fæste Skrøbelev Kongetiende, »fordi Borgerne i Rudkjøbing af denne besværlige Tids strenge Indkvartering ere saa forarmede, at han ikke som tilforn kan have sin nødtørftige Underholdning af Kaldet.«⁸⁶

7. Ved Torstenssons Indfald i Jylland i Decbr. 1643 udnævntes Vincents Steensen og Sti Pors til Krigscommissairer paa Langeland med Ordre til at sørge for Landets Forsvar. Major Folmer Rosenkrands fik Kommandoen, men afgik til Christianspris med nogle Dragoner, han havde hvervet herovre, strax efter Slaget paa Colberger Heide, hvorved Faren for Angreb paa Øerne afværgedes. Af de saarede i Slaget blev 12 Mand sendt i Land i Rudkjøbing til Badskærbehandling, og 21. Juli sendte Kongen ligeledes 33 Mand fra »Trefoldigheden«, som var »blevne noget svage og ilde tilpas her paa Skibet«, ind til Kur og Pleje i Rudkjøbing.⁸⁷ Den bevarede Badskærregning for en Del af dem giver et meget tydeligt Begreb baade om Datidens Haardførhed (af de 45 Mand døde kun 2) og om Maaden at behandle Saar paa — og dertil om Pengemangelen. Daniel Badskær maatte afkvitte Kronen 48 Sletdaler af de 128, han skulde havt, »endog jeg fattig Mand er ilde dermed holden«. Man kan ikke andet end give ham Ret, naar man f. Ex. ser hans Regning for at kurere Lars Soldat, som »var schut ind ad Ryggen och for ud aff Brystet sampt igjennem den høyre Arm, item den venstre Arm igiennemhugget ved Ledet saa vell som Herdebenet, och vor med Gunst at melde fuld med Madicher, for hannem samme Schade med Drich och Medicamenter at curere, i ringeste 20 Daler«.⁸⁸ Det havde vist ikke været for meget.

Der blev arbejdet paa at befæste Rudkjøbing; men Vincents Steensen bad forgæves Gang efter Gang om Penge til

Broer, Porte, Munition o. s. v., og Borgere og Bønder var trevne.³⁹ Faareveile besluttedes palisaderet og dets gamle Volde reparerede — af Udgiften og Arbejdet skulde Ejeren Jørgen Marsvin og hans Bønder tage det halve og Kronens og Adelens Tjenere det halve.⁴⁰ De ekstraordinære Skatter blev under den stadige Pungenød ordinære og blev ved at bestaa ind i Frederik III's Tid.⁴¹ Udskrivningen af Baads-mænd gik i 1644 op til 48.⁴² Men det egentlig ødelæggende var ligesom i forrige Krig Indkvarteringerne. Sidst i 1643 laa i Rudkjøbing en Del af Ritmestrene Spiesz' og Krantz' Folk; 1644—45 laa i 34 Uger Falk Giøes Kompagni paa 115 Heste hos Bønderne i Sønder Herred, og for dem havde Værterne 10. Nov. 1645 til Gode 5504½ Rd. 7 β. En Uges Fortæring regnedes da for en menig Rytter til omkring 2½ Sletdaler (à 64 β).⁴³ Samme Efteraar laa Ritmester Bülow's Compagni paa Øen⁴⁴ o. s. v. Borgerne og Bønderne androg gjentagne Gange deres Nød og Elendighed for Kongen. Ved et Ejendomssyn i Rudkjøbing i Sept. 1644 vidnes det, at man »Gud bedre disvær i denne bedrøvede Tids Tilstand ikke tilfulde efter Freds Vilkaar kan eragte Ejendom«. Og 11. Marts 1645 opbød Niels Hansen sin Gaard i Byen til Godtfolk for Penge til hans indkvarterede Soldater, som han ikke længere kunde underholde, med mindre godt Folk vilde laane ham Penge i Gaarden.⁴⁵ I Foraaret 1645 fik Bønderne Lov at beholde c. $\frac{1}{3}$ af den indkomne Kornkontribution til Soldaternes Underhold.⁴⁶ I Juli bad Slotsskriveren for dem, om de dog maatte slippe af med et af de to Compagnier, her laa, »eller ved min Gud, Landet slet bliver ødelagt og fordærvet«. ⁴⁷ I August blev Præsten i Tryggelev Hr. Erik Christensen Humble »affærdiget til Kongen paa hele dette Lands Vegne«, ⁴⁸ som Delegeret til Stændermødet, der skulde raadslaa om at skaffe Penge. Selv Adelens svære Contribution i Sept. 1645 forslog ikke, og endnu Aaret efter Freden havde de Officerer, der i Feiden havde ligget paa Langeland til Øens Defension, ikke faaet Besoldning for deres Tjeneste.⁴⁹ Det var i Sandhed et Held for Øen, at Chr. Rantzau hverken var en fattig

eller en haard Mand og kunde finde sig i, at Lenet ikke indbragte Renterne af hans Laan til Kronen, og at Bøndernes Restancer løb paa fra Aar til Aar.

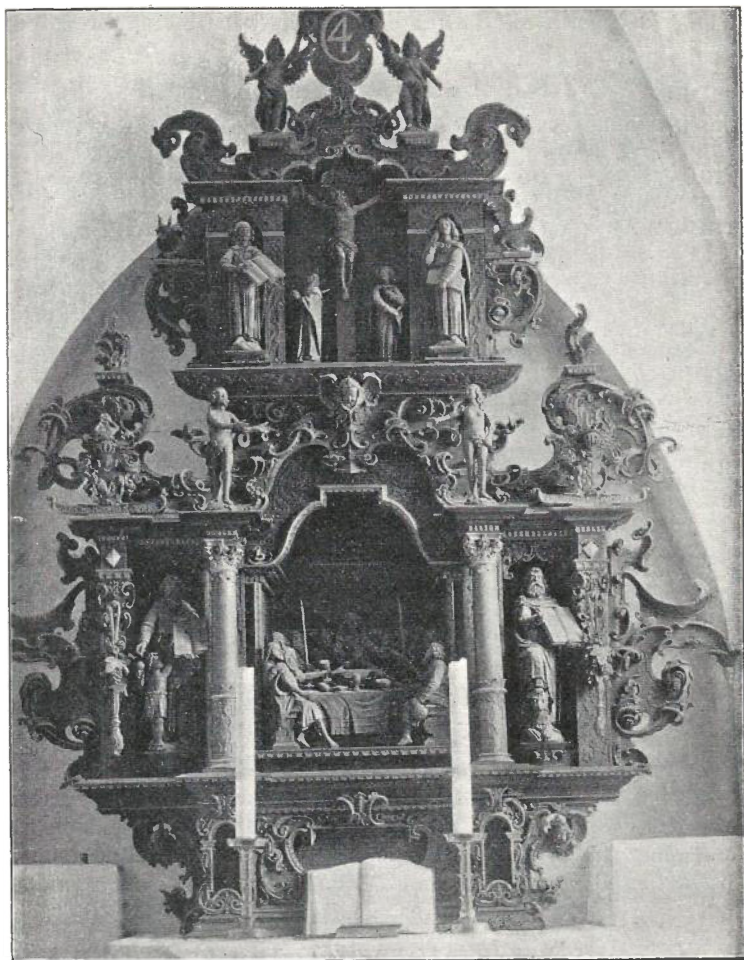
8. Den trange Tids Tryk tog ikke Folkets Tillid og Kjærlighed fra den gamle Christian IV. Hr. Erik Christensen i Tryggelev skriver ved hans Død ikke blot selv rosende og hjertelige Ord om ham med Ønsket: »Gud glæde hans Sjæl i Himmelen, og Du, grundgode Gud, ved dine hellige Engle bevare alle hans Been i Graven«; men han tilføjer:⁵⁰ »Da ringte al Almuen, en efter anden her i Sognet og over al Landet for hannem mange Maaneder, uden aleneste een Mand her i Sognet Tryggelev, som svarede mig meget haanligt paa Sognestævne, der vi begyndte at tage ved at ringe (Aarsagen, han var en Adelstjenere), hvilket fortrød mig høiligen for min salig Herres Skyld«. Den Bitterhed, der voxede frem, vendte sig mest imod Adelen.

Heller ikke ser det ud til, at Folk blev modløse og kuede under Trykket, men de gjorde driftigt og virksomt, hvad de kunde, for at arbejde sig op igjen, som især deres Sejlads og Hestehandel viser (se næste Kap.). I Aarene 1649—56 aftog Tallet af øde Gaarde under Tranekjær Len fra 29 til 16. De stadig opadgaaende Priser hjalp Bønderne; ved 1645 var Kornpriserne stegne til 3 Sletdaler (12 ŷ) for en Td. Rug, $9\frac{1}{2}$ ŷ for Byg og 1 Daler for Havre; et Lam kostede 3 ŷ , en Gaas $1\frac{1}{2}$ ŷ o. s. v.⁵¹ Men om saadan almindelig Velstand som før 1625 var der ikke Tale. De bevarede Skifteprotokoller fra Rudkjøbing 1624—46 viser gjennemgaaende meget smaa Kaar; der er kun 3—4 Boer paa godt 1000 Rd. og kun et eneste rigt — det var Raadmand Anders Christensens, som døde i Dec. 1640 og efterlod et Bo paa 14000 Rd., i den Tid mange Penge. Han skænkede 100 Rd. til Husarme og fattige Skolebørn, og saadanne Gaver til Fattige og Kirker er ellers i dette Tidsrum sjeldne Fugle (bortset fra enkelte mindre Ting som Alterstager o. l.), mens de endnu i Christian IV's tidligere Aar var almindelige og siden igjen blev det i Christian V's Tid. Dog gav Erik Kaas 1647 100 Daler til Fod-

slette Kirketaarn for med Bidrag fra de andre Kirker at faa det repareret.⁵² Den samtidige Opbygning af Tryggelev Kirkes Taarn maatte kæmpe med Tidens Vanskelighed; Hr. Erik Christensen beretter, at 1646 tilstedte »den Høy- och Velbyrdige Herre Greve och Herre, Graf Christian af Rantzouff, at vor Klochetorn her i Tryggeløff blev færdiggjort og fuld-færdiget, som i mange 100 Aar hafde standet och var kun Undermuren deraf . . og bevilgede mig uværdig Guds Ords Tjener at indtage Klochetornet til Kirken at forlænge hende med, dend var suar stumpet tilforn . NB : Men der Ridefougeden samme Tid (som hed Niels Lauritsen Woldemarstofft) ey vilde tilstede mig en muret Gavl vesten derpaa, da lod jeg den selv opsætte og lod sætte Kong Christian IV og Gref Chr. Rantzaus Navn med Jern paa samme v. Gavl . Blef mig siden godtgjort . Der falder alletid mest og strengest (Vind) og Vand af Vesten og Sydvest, skulle vi hellers have frugtbarlige Aaringer«. ⁵³ Ridefogden vilde naturligvis spare.

9. En Mængde af Kirkerne fik i Christian IV's Tid nye Altertavler og Prædikestole, men det var mest paa deres egen Bekostning — f. Ex. til Tranekjær gav Kronen kun Træet, Udskæringen betalte Kirken selv. Flere af dem var smukke og en virkelig Vinding for Kirkerne. Det var vel snarere en ny Smag, der krævede disse Fornylser, end et Opsving i det kirkelige Liv. Frederik II's og Christian IV's Tid gik jo bestemt ud paa at bevare Reformationens store Arv, undertiden i ængstelig stiv Retroenhed, undertiden faldende hen i Udvorteshed og den stærktlevende, blodrige Slægts grove Fristelser, men ogsaa hos mange i en stærk og sund Guds frygt, præget af den oprindelige Ægthed og Hjertelighed, selv om Brochmands og Holger Rosenkrands' Fromhed i de onde Tider havde ondt ved at holde sig saa frejdig og sejrsvig som Tausens og Palladius'.

Fra hin Tids sædelige og aandelige Liv her paa Øen er der ogsaa slemme Historier om Umaadelighed, Raahed og Voldsomhed. Der var et Par sorte Faar blandt Præsterne. Hr. Mads Pedersen i Longelse omtales gjerne som: Hr. Mads,

ALTERTAVLE, SKAAREN 1644 TIL TRANEKJÆR KIRKE, NU I STOENSE

der skød paa sine Sognefolk. Han havde ivret imod den Uskikkelighed, Ungdommen brugte med Svir og Natteløb Valborgs Nat; og saa rejste de Valborg Aften 1568 til Spot deres Majtræ lige for Kirkegaardslaagen, hvorfor han truede med at bansætte dem, der havde været med. Derom kom han siden ved en Kande Øl i sit eget Hus i Strid med en

af sine Sognemænd, Staffen i Assemose, hvis Sønner havde været med, og som nu, da Øllet gik dem begge til Hovedet, med grove Ord bød Præsten ud at slaas. Saa greb denne i Hidsigheden »et Fyrrør og skød Staffen to Lod igjennem Livet«. Derover dømte Landemodet ham fra Embedet og i Kongens Naade og Unaade. Men han forligte sig med Lensmanden og den saarede og fik Lov at blive i Embedet. To Aar efter havde han igjen skudt — dog vist kun paa Dyr — og maatte udstede en angerfuld Forpligtelse til aldrig at gjøre det mere. — Og der var Hr. Poul Christoffersen i Tryggelev, som i Christian IV's Tid blev afsat for Lejermaal, men frikjendt for Mened, som han ogsaa var anklaget for. — Saaledes registrere jo Domme og Tingbøger det daarligste; om det gjennemsnitsgode og det bedste er det sværere at faa Besked. Thi Bemærkninger i Bispens Dagbøger som: »Den 7. Juni 1626 visiterede jeg Bøstrup og Tranekjær Kirker, alt vel«, ^{5,6} kan være rosende nok, men give intet Indblik i, hvordan den Lære og det Liv saa nærmere var, som betegnes saa kort. Fra een af Øens Præster i den Tid, og det var vel nok den dygtigste og bedst begavede af dem, er der efterladt en trykt Prædiken, nemlig den i et eneste Exemplar paa Karen Brahes Bibliothek i Odense bevarede:

Undervisning oc Trøst, For bedrøffuede Hierter, Aff Psalm. 91, 14—16, Enfoldelig fremsæt, Der den s. Mand *Anders Christenssøn*, Fordum Raadmand i Rudkiøbing paa Langeland, udi en Folekrig Forsamling hæderlig bleff begraffuet, som skeede i Rudkiøbings Kircke, den 10 Decembris Anno 1640. Aff *Lauritz Jacobszøn H.*, Guds Ords Tjener der sammesteds. (Kbh. 1641.)

Laurits Jakobsen Hindsholm var Præst i Rudkjøbing og Provst i N. Herred 1630—47 og blev derpaa Hofprædikant — det var ham, der trøstede Christian IV paa hans Dødsleje — og siden Biskop i Fyen. I de 7 Aar, før han kom til Rudkjøbing, havde han levet i Holger Rosenkrands' Kreds som Hovmester for hans Sønner og »lært meget af ham, især hvad den hellige Skrift angaaer«. Denne Ligprædiken over den ovennævnte A. Christensen, som blev trykt paa hans Enkes Begæring, lader sig meget vel læse endnu; den er ganske

jævn og bibelsk, og der er baade Aand og Hjerte i hans Tale om Sorgen — »naar man skær i Kjød, saa bløder det . . . inden Gud lader sine Børn høre om nogen Trøst, forkynder han dem først den Tidende, at aldrig sidde de Gud saa nær, og aldrig ere de saa vel forvarede under hans Vingers Skjul og Beskærmelse, aldrig ere de Gud saa kjære, de jo maa vente sig Nød og Bedrøvelse alligevel, den Stund de leve her« — og om Trøsten, naar han ud fra de Ord: Han skal lade dem see sin Salighed, viser, at »egentlig hedder Guds Salighed hans Søn vor Herre Jesus Christus«, og af at se ham som i et Spejl i Ordet kommer al vor Trøst og Glæde i dette Liv, og i at se ham Ansigt til Ansigt skal den himmelske Glæde mest bestaa. Om den brave Raadmand fortæller han, at han for sin Gudsfrygts og Oprigtigheds Skyld blev forordnet til Præstens Medhjælper efter Kirkemyndigheden for 11 Aar siden⁵⁷, og at han døde smukt og gudhengivent og paa sit Dødsleje netop vedblev at læse og lade sig forelæse de Psalmeord, der var Talens Text.

Det værdifuldeste Billede herfra af, hvordan de bedste i den Tid levede og døde, har vi i de nedenfor gjengivne Skildringer af Vincents Steensen og hans Hustru;⁵⁸ og naar der ogsaa vil blive Tale om raa og vanslægtede Adelsmænd, maa de gode ikke glemmes over dem. — En Bog fra den Tid har jeg endnu truffet i Brug herovre, nemlig Brochmands Huspostil.

IX.

Ejendomsfordeling og Erhverv, Adel og Bønder før 1660.

1. Øens ældste bevarede Skøde minder endnu om den ældgamle Jorddeling efter Bol og Dele deraf. 1328 den 30. Nov. skødede Johannes Drucken til »unge Hr. Niels Brok«

(den første kjendte Ejer af Faareveile) »alt sit Gods i Wawøth*) med alt Tilliggende, nemlig hele Kinnæfæmting og 2½ Ørtug Sølv i Windorp trithing og i Nææs 3 Dele i Pætærs Aggæsuns aathing, som han tidligere havde pantsat hans Fader.«¹ Benævnelserne Tredings-, Femtings-, Ottingsbol blev naturligvis i Brug længe efter den Jordvurdering efter Mark Guld og Sølv, som formodentlig hører sammen med Fællesskabets Indførelse og kodificeredes i Valdemarstidens Lovgivning. Paa samme Maade holdt siden igjen Vurderingen »efter Marseltal i Bolet«, »efter Maal og Marsel« sig længe efter, at Jordens Bestemmelse efter Hartkorn var indført.***) Endnu 1739, da Ejerlavet i Vindeby vedtog at indtage og pløje Byens Fællesskov, der hidtil havde ligget som Fæled til Græsning, foretoges Delingen »efter Marseler, som det hos os kaldes«, uden Hensyn til nyere Hartkornsansættelser, fordi den gamle Taxering af hver Gaard og dens Rettighed i Landsbyens Jord nu engang var saa fast vævet sammen med Fællesskabet.³ Og med selve dette har jo et Stykke Oldtid med vidunderlig Kraft holdt sig til helt ned omkring 1800 — det vil blive omhandlet senere, fordi de vigtigste Vidnesbyrd om Fællesdriften her er af nyere Dato, hvor meget gammelt de end indeholde.⁴

2. *Sognegrænserne* og den største Del af *Bygrænserne* er — bortset fra mindre Reguleringer i Udskiftningens Tid — den Dag idag væsentlig de samme som i Middelalderen. Og hvad der ligeledes gennem hele den historiske Tid har holdt sig paafaldende uforandret, er selve *Gaardenes Tal*. Det første Tidspunkt, da dette lader sig ret sikkert konstatere, er ved Middelalderens Slutning. Da var her omtrent 750 Gaarde og Bol — næsten det samme Tal, som gjenfindes i Matriklerne 1661 og 1684 og i Nutiden.⁵ I Virkeligheden er dog godt en Tiendedel af de gamle Gaarde forsvundne,

*) eller Wawith, Voghedt, Vovet var Halvøen ved Siden af Flensø, Syd for Faareveile.² Windorp er Vindeltorpe.

**) Benævnelsen en Marsel Jord forklares sandsynligst som: en Mark Sølv's Jord (efter andre af Marzahl eller Marktal).

dels opslugte af Adelens Hovedgaarde, dengang disse i Frederik II's og Christian IV's Tid gjordes store, og dels omkring 1700 lagte sammen til at oprette store Mejerigaarde af. 8 hele Byer er paa den Maade udslettede, de to før 1660, nemlig *Bøgelund* i Stoense Sogn (5 Gaarde, efterhaanden fra 1580 lagt under Stensgaard), *Brøndsløtte* i Bøstrup Sogn (6 eller 7 Gaarde, som 1643 gik op i Nedergaard), Resten efter 1660, nemlig *Korsebølle* (med en halv Snæs Gaarde) i Tranekjær Sogn, *Biskopstorp* (3, siden 2 Gaarde) i Simmerbølle Sogn, *Søvertorp* i Skråbelev Sogn, *Leggebølle* (11 Gaarde lagt under Hjortholm) og *Hagenby* (3 Gd., nu Frederiksberg) i Humble Sogn og *Ormstrup* i Tryggelev Sogn (2 Gaarde, lagte til Kneppholm). Krogager, som gik op i Stensgaard, og Brobjerg (Brolykke) har vel hver en Tid været beboede af 4 Bønder, men kan dog ikke kaldes forsvundne Byer, da de tidligst kjendes som Adelsgaarde. Dertil kommer en Del enkelte Gaarde, som Heignet og Lille Emmerbøllegaard, der er lagte til Ege-lykke, de 12 Gaarde under Søndebro, hvoraf Søgaard oprettedes 1673, de 5 i Nordenbro, der blev til Nordenbrogaard, o. fl. Der kan gjøres bestemt Rede for c. 70 Gaarde, som paa den Maade er forsvundne, men Tallet er maaske nærmere 80. Tilgangen ved Udstykning og Deling af Gaardbrug har saa paa Arealets Bekostning lidt mere end bødet paa Afgangen. Om Antallet af Huse før 1660 kan der kun opstilles usikre Formodninger. Maaske det snarere har været som 1684 end som 1661, da en Del Huse i Svenskekrigen vel ikke blot blev øde, men ganske forsvandt. Der taltes i

1661:	760	Gaarde,	109	Huse	med	og	189	uden	Jord
1684:	754	—	200	—	—	—	221	—	—
1895:	786	—	2177	—	—	—	144	—	—

Endnu nyere Tal vilde sikkert tydeligt vise, at Gaardbrugene i den korte Tid, siden de blev Selveje, har udstykket mere til Huslodder, end de i alle de Aarhundreder, da de var Fæste, maatte afgive til Stordriften.

3. Hvad enten i den graa Oldtid alle Gaardbrug skulle tænkes begyndte som Selveje eller tildels som Fæste- og Bryde-

gaarde under Storbønder og Høvdinger — de mange Personnavne i Byernes Navne og den gennemgaaende Forskjel i Gaardenes Størrelse taler vel nærmest for det sidste — saa finde vi i den Tid, da Øens Historie i det 14. og 15. Aarhundrede begynder at blive klar, det store Flertal af Øens Gaarde som Fæstegaarde, dels under Kronen, dels under adelige og kirkelige Godsejere, og Selvejergaardene som et stadig aftagende Mindretal. Og bag om den middelalderlige Samfundsorden med sit Lens- og Fæstevæsen kan vi her ikke komme.

De ældste Lensregnskaber skjelne paa Kronens Gods bestemt mellem *Bønder* og *Bryder*. I Regnskabet 1510 nævnes 85 Bønder og 162 Bryder. Og paa den Tid er Bryde enslydigt med Fæster og Bonde med Selvejer — to af Bøndergaardene, som 1532 mageskiftedes bort til Biskop J. Rønnov til Faareveile, kaldes udtrykkelig »frit Bondegods«; og inden Rønnov henvendte sig til Kongen, var han først bleven enig med Bonden om Magelæg for hans »Rettighed i Gaarden«. Men det var kun Adelsens Gaarde, som var »fri« og intet Herskab havde over sig; frit Selveje i vor Tids Forstand var disse Bønders Gaarde ikke, skjøndt Bonden for sin Person var fri og kunde sælge dem og lade dem gaa i Arv — dog skulde Herskabet paase, at Gaarden forblev samlet, og at der ikke udrededes mere til andre Arvinger, end den kunde taale. Erslev sammenligner deres Stilling med det senere Arvefæste. Kronen havde »Herligheden« over dem og fik ved Ejerskifte »Husbonndhold«, som siden bestemtes til 20 Rd. af en hel Gaard paa 8 Tdr. Hartkorn; de ydede noget Hoveri, baade Sommer- og Vinterbud og Ægter, men meget mindre end Bryderne (senere $\frac{1}{4}$ mod disse). Derimod gav de højere Skyld og Landgilde end de.⁶ For Selvejendommenes Bevarelse var disse højere Afgifter en højst uheldig Omstændighed, da en Selvejer ligefrem kunde have Fordel af at blive Fæster; og Regnskaberne fra c. 1500 vise, at det ret ofte skete.⁷ Ved Mageskifte kunde en Brydegaard blive Bondegaard og omvendt.⁸

4. Med de 85 Bøndergaarde og 162 Brydegaarde laa altsaa en Trediedel af Øen ved Aaret 1510 som *Krongods* under Tranekjær Len — Resultatet af en langsom Forøgelse Middelalderen igjennem. Af og til blev Gods forbrudt; men det meste var kjøbt; endnu Søren Stampe havde kjøbt 2 Gaarde til Kronen. Desuden ejede denne to mindre Godskomplekser, nemlig Krogagergaard og Brobjerggaard med underliggende Bøndergaarde (ialt c. 12), der bortforlenedes særskilt og kan følges omtrent fra 1470.*)

Og i det mindste tilnærmelsesvis kan man se, hvorledes de øvrige Ejendomme samtidig var fordelte.

Fyens Bispestol ejede de 9 Gaarde i Snøde By, Kulepile, Biskopstorp og Havbølle Byer samt en Del spredt Gods, ialt 39 Gaarde.⁹ Til Øens *Kirker og Præster* laa (med de 14 Præstegaarde) ialt 66 Gaarde foruden mindre Jordstykker. Over 30 Gaarde tilhørte *Klostre* — deraf 12 Gaarde og 3 Huse (de fleste i Snøde og Stoense) St. Knuds Kloster i Odense;¹⁰ St. Hans Kloster i Odense ejede Guldborggaard, Dalumkloster Priergaard, Tagmosegaard og 2 til;¹¹ Antvorskov Kloster Munkegaard og 2 Gaarde i Vesterby;¹² Halsted Kloster 3 Gaarde i Bøstrup og Fæbæk;¹³ Maribo Kloster 7—8 Gaarde og en Del Jorder, der tildels kom til Klostret som indgivne Jomfruers Provente;¹⁴ og baade Helligaandsklostret i Nakskov og Hospitalet i Nykjøbing havde Ejendomme her.¹⁵ Tilsammen laa »under Krumstaven« godt 135 Gaarde og nogle Bol.

Af *Adelsgaarde* kjendes her i Middelalderens Slutning 35, af hvilke dog nogle kun for en Tid beboedes af Mænd »af Vaaben« og saa atter gled ind under et eller andet Herskab, mens de fleste — som Skattebøllegaard, Svalebøllegaard, Næstebøllegaard, Kadsebøllegaard, Helsnedgaard, Kjædebygaard o. s. v. — holdt sig endnu op imod 1600.

Resten, godt 300 Gaarde, var saa »*Adelstjenere*«, Fæstere, der tilhørte adelige Herskaber, og for en meget stor Del Her-

*) Og Strynø, som var ældgammelt Krongods (og 1474 pantsattes til Marsken Claus Rønno for 800 lybske Mark).

skaber udenfor Øen. Dengang var Adelen's Godser jo endnu mest Strøgods. Til Øens største Godsejere hørte f. Ex. Fru Ermegaard Frilles Arvinger, Billerne, med deres 20 Gaarde. Rigshovmester Mogens Gjøe og mangfoldige andre havde Gods her paa Øen.

I det enkelte at følge, hvorledes Godset skiftede Hænder og Forholdene forandredes, vilde blive altfor langt; det maa være nok at angive Hovedbevægelserne.

Da *Stiftsgodset* ved Reformationen inddrogtes under Kronen, lagdes det først en Tid under Stiftslensmanden i Nyborg, var saa nogle Aar (fra 1567) pantsat til Bertram Ahlefeldt († 1571) og blev ved Indløsningen fra hans Arvinger 1572 lagt under Tranekjær Len — dog med Undtagelse af Haubølle By og et Par andre Gaarde, der som særskilt Len tillagdes Landsdommeren i Løn; (efter 1660 blev det ved Landsdommerembedets Forandring og Nedlæggelse Ryttergods). Allerede dette var en betydelig Forøgelse af Kronens Gods, som desuden ved forbrudt Ejendom, Kjøb og Mageskifter i Tiden til 1650 voxede til at omfatte henimod *Halvdelen af Øen* og over Halvdelen af Bøndergodset. Krogager og Brobjerg mageskiftedes 1577 bort til Knud Steensens Enke, Fru Anne Lunge, som deraf oprettede Stensgaard, hvis Tilliggende efterhaanden forøgedes til 30 Gaarde. I den Tid foregik jo under idelige Handler og Mageskifter den store *Afrunding og Samling af de adelige Godser*; selve Adelen's Godsmængde forøgedes ikke her paa Øen; men dens Fæstegaarde samledes fra de mange spredte Herskaber rundt i Landet under de *14 Hovedgaarde* Nygaard, Stensgaard, Nedergaard, Egelykke, Heignet, Faareveile, Møllegaard, Skovsbo, Skovsgaard, Vestergaard, Hjortholm, Lykkesholm, Brolykke og Holmegaard. Altsaa reduceredes i denne Godsernes Samlingstid de adelige Gaardes Tal til mindre end Halvdelen; nogle af de forsvundne gik op i Hovedgaardene, andre lagdes ud til Fæstegaarde, f. Ex. Skattebøllegaard til 3 Gaarde og nogle Huse under Nedergaard etc., og ganske paa samme Maade svandt Selvejerbøndergaardenes Antal ind. Forandringen fra Reformations-

tiden til 1660 ses klart ved at sammenligne Oversigten ovenfor med det Sammendrag, hvormed *Frederik III's Matrikel 1661* ender (det meget øde Gods er Følge af Svenskekrigen):¹⁶

Summa summarum over Langeland (med Siø, som tilhører Hr. F. v. Buchwaldt til Nedergaard).

14 Kirkesogne, deraf 5 Annexer.

1 kgl. Hus og Slot, Tranekier.

14 adelige Sædegaarde, af hvilke en er ingen Avl eller Jord til. *)

365 hele og halve kgl. Mayestæts Bøndergaarde, deraf er 39 jordegne og 148 øde Gaarde.¹⁷

312 hele og halve adelige og andres Bøndergaarde, deraf ere 10 fra Kronen pantsatte og 135 øde Gaarde.

6 Annex Præstegaarde,¹⁸ deraf 3 øde og afbrudte.

14 Degneboliger, deraf 2 øde og afbrudte.

39 Boel, deraf 2 Eiendom og 12 øde.

3 Vandmøller, deraf 1 øde.

20 Vejrmøller, deraf 4 øde og afbrudte.

298 Huse, deraf 109 med Avl og 90 øde.

hvilket er i Hartkorn 5658 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. 1 alb $\frac{2}{3}$ ņ. Æstimeret udi Penge 341682 Rd. 3 ort $\frac{1}{2}$ alb (1 Td. Hartkorn alm. regnet til 60 Rd., for de adelige Hovedgaarde til 70 Rd. og enkelte Byer (Rifbjerg og Hou) kun til 50 Rd.).

Her foruden er uberegnet 9 Præstegaarde, som Præsterne besidde, samt de 14 Kongetiender (og Rudkjøbing). Det øde Gods er 2123 Tdr. Htk.

5. Allerede det anførte Gaardtal 35 viser, hvilken Mængde *Adel Øen* har huset i den senere Middelalder. Ikke blot paa Landsting, men paa Herredsting og selv paa Sognestævne mødte ofte 5—6 eller flere Mænd »af Vaaben«. Men det var gennemgaaende Smaaadelsmænd; mange af dem blev Væbnere, men ingen Ridder, nogle Landsdommere eller blot Herredsfogder, og kun sjældent fik en af disse Slægter en Mand frem til Rigets anseligere Stillinger — bortset naturligvis fra de Mænd af Højadelen, der som Lensmænd, ved Giftermaal eller Godserhvervelse midlertidigt knyttedes til Øen, som L. Jonson og hans Sønner og Jacob Basse i det 14. Aarh., Eggert Frille, Philip Axelssøn og Bent Bille i det 15., o. s. v. *Faareveile* ejedes stadig af Mænd af Højadelen, lige fra den

*) Næmlig Brolykke, hvis Jord dengang var lagt ud til 4 Bønder.

første, der omtales 1328, Hr. Niels Brok (den yngre) til Hikkebjerg og flere Gaarde, og kom efterhaanden til Slægterne Valkendorf, Rønnov, Hardenberg, Marsvin og Urne. Men de fleste af Ejerne havde deres egentlige Hjem andetsteds. Adskillige Sidegrene og yngre Sønner af store Slægter have længere eller kortere havt deres Hjem her, f. Ex. Ulfeld'erne Claus Andersen i Leibølle (c. 1450) og Anders Clausen i Emmerbølle (1459—77), Claus Daa til Helsned og siden Skovsgaard (1520—60), ligesom enkelte af Slægterne Blaa, Bonde, Braske, Bryske, Grim, Grubbe, Rudbek, Straale o. fl. *Hvas'*erne i Tryggelev og paa Fodslettegaard (senere Hjortholm) og *Kortsen'*erne paa Lykkesholm kan vel nærmere regnes med til de egentlig langelandske Slægter.

Som saadanne maa i ældre Tid især nævnes Familierne *Algudsen, Baad, Brun, Budde, Buze, Hvitax, Juel, Mylting* og *Pors* — hvortil maaske kunde føjes *Been* som Navn paa

NIELS JEPSEN ALGUDSENS
SEGL 1436

THOMAS LAVRIDSEN BAADS
SEGL 1459

BERTEL PORS'
SEGL 1460

den S. 99 nævnte udbredte Slægt med Benet i sit Vaaben (30/11 1328 var *Gunny Been*, Petrus kaldet Jul¹⁸ og 5 andre Adelsmænd med at vidne paa Landstinget; men hans Segl er ikke bevaret). Af dem uddøde Slægten Buze (paa Svalebøllegaard, se foran S. 89) allerede før 1400, og i Løbet af 15. Aarh. først Slægterne Baad (som boede i Ertelykke, paa Nedergaard og Ennebøllegaard) og de ældre Pors'er (med Linden i Vaabnet)¹⁹ og senere de smaa Familier Budde²⁰ og Hvitax.²¹ Ogsaa Slægten Brun (med Andreaskors i Vaabnet og Bolig i Næstebølle, hvor Brunsgaard bærer deres Navn)

forsvinder c. 1500. Den anseligste var Slægten *Algudsen*, i hvilken *Nedergaard* med en enkelt Afbrydelse gik i Arv lige til den sidste Mand, Per Algudsen, der døde c. 1560; af den blev Kjeld Nielsen, Søn af Jep Nielsen til Nedergaard, Høvedsmand paa Haraldsborg og Rigskansler 1467 og hans Søn Hans Forstander for S. Clara Kloster i Roskilde og Rigskansler 1488. Og den talrigste var Slægten *Mylting*. Den ejede *Egelykke* fra før 1400, indtil Jens Jørgensen c. 1580 maatte skille sig ved den og flytte til Svendborg, hvor han døde som en lovforvunden Mand; han var raa og trættekjær og havde ikke andre Børn end en Slegfredsøn, Hans Jensen, som bl. a. sad i Fængsel for Vold.²² En anden Gren ejede *Kadsebøllegaard* (fra Jens Olsen 1426 indtil Jakob Hansen 1558) og *Holmegaard* (fra Peder Jakobsen c. 1500 til Henrik Jespersen, † 1643). Tre af Slægten blev Landsdommere, en Præst i Humble (sml. S. 107), Henning Hansen fra Kadsebølle Skibshøvedsmand under Frederik II og druknede 28. Juli 1566 ved Flaadens store Skibbrud under Gulland som Fører af Skibet »Gribben«. Ogsaa under Christian IV tjente en af Slægten til Søs²³. Holmegaardgrenen, som levede længst, forarmedes tilsidst ganske; dens sidste Mand Peder Henriksen havde 1647 været udenlands i 20 Aar, og ingen vidste, om han var levende eller død, men han kom dog hjem c. 1650 og døde i Sø paa Mors, hvor han efterlod sin Hustru i stor Fattigdom. En af hans Søstre, Karen, ejede endnu 1662 en Bondegaard i Magleby; ogsaa denne Gren kom da tilsidst til at bære Vidne om Adelenes Forfald, om end ikke i samme Grad som Egelykkegrenen.²⁴ — De langlandske *Juel*'ers Skjold var delt paa langs af rødt og hvidt, saa de var ikke beslægtede med de bekjendte store Familier Juel. De havde hjemme paa Leibøllegaard, hvor Væbner Hans Jul nævnes 1459—77. To af dem blev Landsdommere, og den sidste af disse, Gregers Juel til Vestergaard († c. 1600) blev den lidet talrige Slægts sidste Mand.

HANS JENSEN MYLTINGS
SEGL 1479

Af hele det ældre Sæt Adelslægter naaede altsaa kun en eneste svag Gren ind i det 17. Aarhundrede; og i Frederik II's og Christian IV's Tid rykkede et nyt Sæt af tilflyttede Slægter ved Mageskifter, Kjøb og Giftermaal ind paa Gaardene og gjorde nogle af dem til Herregaarde og lod andre forsvinde. *Gaas'*erne kom c. 1550 til Møllegaard, hvor de i Christian IV's Tid afløstes først af *Biller'*ne, saa af Slægten *v. Ditten*; *Steensen'*erne kom 1577 til Stensgaard og samtidig de yngre *Pors'*er til Skovsgaard, siden til Vestergaard og Lykkesholm; dernæst i Slutningen af Christian IV's Tid *Kaas'*erne til Hjortholm og Holmegaard, *Hardebo'*erne til Ege-lykke og Nygaard og andre, som i deres Tid førte an og optog Øen med deres Dyder og Lyder, Handeler og Trætter, Bryllupper og Begravelser. Af dem har jo igjen kun Slægterne *Steensen* og *Kaas* holdt sig til Nutiden; men paa Herregaardshistorien i det Enkelte kan her ikke gaaes ind.²⁵

Kun det bør bemærkes, at Øens ældre talrige Smaaadel, som helt hørte til »Rigens menige Adel«, har en anden Karakter end den senere og maa snarere sammenlignes med vore mindre Proprietærer end med Herremænd. Afstanden mellem Bønderne og disse Smaaadelsmænd var ikke saa forskrækkelig stor. Mange af Adelsgaardene var ikke stort større end gode Bøndergaarde. Om deres bedste Bygninger — thi paa denne Gaard havde jo boet Hofsinder — faaer man en Forestilling ved Synsforretningen over Krogagergaard 1577: »Er først et Huus 9 Binding lang, et Lofft høgt, muret emellem Stenger, med Thegel thag och skielnit, enn Skorsteenn, med tho Kammrer och Forstoffuer. Item et Hus, som Fruerstoffuen er udi, er enn dobbellt Skorsteenn, med en anden stuffue och tho Kammre. Item thuende Husze, som Ølkielder, Saltkielder och Milckekammer er udi. Item udi Ladegaardenn fandtz femb Husze store och smaa, thagt med Halm thag og slagid med Ler« — tilsammen vurderet til 350 Daler.²⁶ Afstanden fra de Bygninger til deres Afløser Stensgaard med sin Ridder-sal og Taarn er adskillig større end til en Bondegaard, selv om denne havde Straatag. I daglig Levevis adskilte disse

Smaaadelsmænd sig vel heller ikke meget fra Bønderne, med hvem de havde deres Jorder liggende i Byfællesskab og sammen med hvem de mødte paa Stævnet og Tinget. I boglige Kunster hævede de sig heller neppe meget over Bønderne. Da Melchior Hvas til Hjortholm 1601 udstedte et Skøde, blev det underskrevet af hans »kjære Kone« (Abel Knudsdatter Akeleje), »efterdi jeg kan ikke selver skrive«. ²⁷ Og ganske lige- saadan kunde 1592 en af Myltingerne fra Holmegaard, Claus Jakobsen, som blev Slotsfoged paa Nykjøbing, ikke skrive sit Navn. Som et mere mærkeligt Exempel fra samme Slægt i næste Kapitel viser, regnedes dette midt i det 16. Aarh. ikke for nogen videre Mangel ved en Adelsmand; ved 1600 begyndte det dog at blive det. Indtil Middelalderens Slutning var Kløften mellem frie og ufrie ikke uoverstigelig. Fra Christian I's Tid er her paa Øen tre bestemte Exempler paa, at Bønder blev adlede. Mads Jonsen af Skovsgaard nævnes som Medudsteder af flere Breve fra Sønder Herreds Ting $\frac{5}{2}$ 1457—16/8 1460 og forseglers med sit Bomærke som Bonde. Men 1461 kaldes han Væbner (a wapn) uden endnu at have faaet Adelssegl; men det fik han siden og forseglede med det $\frac{3}{3}$ 1464 og senere som Landsdommer $\frac{29}{1}$ 1477 etc. Han blev altsaa 1461 adlet med 3 Hvedeax i Skjoldet; men Slægten Hvitax uddøde allerede med hans Søn Jens Madsen. Paa samme Maade var Herredsfogden i Sønder Herred Jes Madsen i Lindelse Bonde og forseglede med Bomærke $\frac{5}{2}$ 1457, men a wapn og velbyrdig Mand med et Hjortehoved i Skjoldet og en Hjortevie paa Hjelmen 1460—65. Og Thomas Tube i Stoense vidnede $\frac{25}{10}$ 1459 paa N. Herreds Ting som uadelig, men $\frac{27}{10}$ 1468 var han Væbner. ²⁸

MADS JONSENS SEGL
SOM BONDE 1457

MADS JONSENS SEGL
SOM VÆBNER 1478

En enkelts Levnetsløb kan vi⁷ lidt senere følge i Hovedtrækkene. Jep Borre tjente (bl. a. sammen med Henning Volstrup, den senere Hofsinde og Lensmand paa Krogager) som Svend paa Tranekjær 1510.²⁹ 1531 sad han som »Kronens Tjener« paa en Ejendomsgaard i Henninge, som han sagtens havde giftet sig til, og hvoraf han gav sædvanlig Skyld,³⁰ og førte paa Bymændenes Vegne Klage over Biskop J. Rønnov til Faareveile, med hvem de stredes om Ret til Skovhugst.³¹ Det endtes med et Mageskifte, og Jep Borre flyttede til Svalebølle. 1534 var han Væbner og Herredsfoged i N. Herred,³² og 1537 blev han Landsdommer, hvad han endnu var 1550.³³

Ved Adelsstandens Afgrænsning mod Tilgang nedefra og Godssamlingen til Herregaarde forsvandt altsaa denne Mellemlasse af lavere Adel efterhaanden helt, og Kløften mellem Herremænd og Bønder blev da ogsaa derved dybere.

6. De gamle Bondenavne har her i det hele holdt sig daarligt; det vil snart ses, hvor faa der endnu er i Brug af følgende mest fra Tingsvidner og Regnskaber i det 15. og 16. Aarhundrede opnoterede Liste: Ark, Bay, Bek, Bleg, Bod (Baad), Boghi,¹ Bolt, Bonde, Brun, Brus, Butze, Bøg, Bøle, Denne, Drukken, Frost, Fugl, Galde, Gest, Graa, Grib, Grim, Hardbo, Hardt (Hjort), Hare, Hind, Hoftang, Holtzemand, Hvid, Kaa, Kamp, Kierurt, Kold, Koppe, Kore (Kaare), Krog, Kub, Kuld, Kæffring, Lang, Log, Logher, Læbo, Lærke, Løsse, Munk, Møgh, Paaske, Pay, Plog, Priermand, Reff (Ræv), Rus, Saxot, Skegh (Skæg), Spek, Spurre, Sti, Storm, Strange, Stud, Sture, Sur, Svan, Svend, Trane, Tube, Tømmeskaal, Uredh. At adskillige af disse Navne er adelige, kan vel komme af Slægtskab, men ogsaa blot af, at en Husbonds Navn er bleven hængende ved en af hans Gaarde og dens Bonde. Naturligvis forekommer der ogsaa mange ligefremme Stednavne som Errebo, Flintebjerg, Jude, Jøde (Jyde), Laale, Skaaning etc., og Navne som Bryde, Sandemand, Driver, Bager, Kjøbmand, Smed, Skinder, Skræder, Suder, der en Tid er bleve Kjendingsnavne. Naturligvis var nogle af Navnene alt i det 15. Aar-

hundrede gamle og sjældne. De oftere brugte findes ganske i Flæng som Navne paa Selvejer- og Fæstebønder.

7. Som ovenfor angivet tog *Selvejergaardenes* Tal af fra 85 i 1510 til 39 (og 2 Bol) i 1661. De stod jo for den Mageskiftepolitik, hvori Kronen paa Frederik II's Tid fulgte Adelen, nærmest som en Ubekvemhed, fordi de indskrænkede den frie Disposition over Godset. Da Mourids Podbusk var Lensmand, fik han 4. Juni 1578 Kongebrev om, at eftersom der paa Langeland og hans fyenske Forlening skal findes mange jordegne Bønder og deriblandt en Part, som vil afhænde samme deres Bønderrettighed i deres Gaarde til os og Kronen, skal han paa Kronens Vegne købe Ejendomsretten af alle, der godvillig vil afhænde deres Gaarde.³⁴ I Virkeligheden gik denne Bestræbelse imod Kronens almindelige Grundsætning om (bl. a. for de højere Skatters Skyld) at bevare det frie Bondegods, som det gjentagne Gange udtrykkelig blev forbudt at købe og pante. Men den anden Interesse var for stærk. Hvor mange Mourids Podbusk fik købt, kan ikke ses; men 1621 var der i Nørre Herred 10 og i Sønder Herred 49 jordegne Bønder;³⁴ og endnu 1656 i N. Herred 8 hele jordegne Gaarde og i S. Herred 39½ (foruden »7 jordegne Inderster og 1 jordeggen Ugedagsmand«).³⁵ Den sidste Nedgang i Tallet har altsaa Svenskekrigen bragt — alt 1656 angives 8 af de jordegne Gaarde at være øde eller forarmede.

Det fortjener dog at bemærkes, at denne Nedgang ikke har været ganske ubrudt af Bevægelser i modsat Retning. Regnskabet 1510 har kun 8 »Bønder« i Nørre Herred, og 1621 er der dog 10 — hele Nedgangen efter 1510 falder altsaa i Virkeligheden paa Sønderherred, som 1510 havde 77 Selvejere; i N. Herred var den fuldbyrdet før 1510. Men enkelte gamle Brydegaarde er til forskjellig Tid bleven Selveje (Mourids Hansens Gaard i Løggebølle kaldes 1510 Brydegaard, men 1531 og 37 Bondegaard, og synes bleven det ved Kjøb eller Gave, Brydegaarden Bjerrebygaard blev ved Mageskifte Selvejendom, og ligeledes vides Sydringgaarden i

Snøde og enkelte andre at være gaaede over fra Fæste til Selveje). I et kongeligt Skattebrev til Almuen i Tranekjær Len af 29. Aug. 1632 om i denne besværlige Tid at udrede Defensionsskat hedder det endog: »som det er befunden, at en Del Bønder udi Lehnet haver *tilkjøbt sig af voris sal. Herrer Forfædre deris Gaarders tilliggende Jorder, Skove og Grund med saadan Frihed og Rettighed, at de ingen Slags Hoverie skal svare, hverken Slotshoverie efter Jordebogen eller i andre sædvanlige Maader, og desaarsag maa findes i god Stand, skal 10 af bemeldte jordegne Bønder lægges i Læg sammen og svare os 40 Rd. in specie den rige hjælper den fattige*«, mens Fæstebønder som sædvanlig kun svare det halve.³⁶ Man maa altsaa dengang i Christian IV's Cancellie have haft Kundskab om adskillige saadanne Salg til Bønderne, siden man endog synes at have tænkt sig, at *al Selvejendom paa Øen er opstaaet paa den Maade.*

At deres Skatteevne virkelig var dobbelt saa stor som Fæstebøndernes, er der ingen Tvivl om. Det var gennemgaaende store og gode Gaarde. Til disse gamle Selvejergaarde høre foruden de ovennævnte f. Ex. Longelse Bondegaard, Havgaard, Boesgaard, Lindegaarden, Katrinebjerg, Favrbjerggaard, Nyborggaard, Fogedgaarden i Magleby etc. Der var ogsaa store Fæstegaarde og velhavende Fæstere. Men hvis der var bevaret Skifteprotokoller fra Christian IV's Tid, vilde man vist finde det samme almindelige Forhold mellem Fæstere og jordegne Bønder som i den ældste bevarede fra Christian V's Tid (1687); der er mellem 30 Boer 3 Selvejeres. Af de andre 27 naaer et op til 559 Daler, de fleste ikke til 100; men Selvejernes er paa 538, 1723 og 825 Daler. Og f. Ex. Selvejeren Laurs Rasmussen i Hennetved efterlod 1689 (i et Bo paa godt 1600 Daler) 13 Sølvspænder, 4 Dusin Sølvknapper, som han havde haft i to uldne Skjorter, gamle Penge, bl. a. 2 Guld Rosenobler, og to Sølvbægre, det ene paa 21 Lod med 3 Knapper og Aarstallet 1635. Det var altsaa bjerget igjennem Svenskekrigen. Før den vilde der i et saadant Bo have været meget mere Sølv.

8. Som bekjendt var Bønderne paa Langeland ikke fra Oldtid og Middelalder *vornede* i den specielle Betydning af Ordet, altsaa ikke stavnsbundne som paa Sjælland og Lolland-Falster, end sige da livegne som i Holsten.³⁷ Derimod kaldes de ofte nok *vornede* i den mere almindelige Betydning af Ordet som Tyende eller Tjenere, der er i Husbondens *Værn*. For Middelalderens Bønder var dette Værn en ligefrem Livsbetingelse; og Husbondens Forpligtelse til at hjælpe og værne sine Fæstere, naar der kom noget paa, vedblev at paakaldes og udøves i utallige Tilfælde som en ganske selvfølgelig Ting. Husbonden var tidt nok baade Brand-, Syge- og Ulykkesforsikring for Fæstebonden. Kiggede Tolderen for dybt i Bondens Pose, skældte nogen ham paa hans Ære eller vred hans Næse — eller han en andens, saa var Ridefogden hans fødte Prokurator eller fandt paa Raad til at jævne en umulig Sag udenom Retten. Men den anden Side af Sagen var saa den, at den værnedes Selvstændighed var stærkt begrænset, og at han i mange Forhold nødvendigvis blev som en umyndig under Husbondens Værgemaal. Undertiden kan det ogsaa her næsten lyde, som om han var en Ejendom, der efter »den onde og ukristelige Skik« kunde kjøbes og sælges. Da den fyenske Adelsmand Lavrids Oldeland 1606 havde solgt en Gaard i Ennebølle til Stensgaard, skrev han saaledes til Bonden³⁸:

»Hiillsenn mett Gud. Wide maa ij Hanns ollsen buondis udij Ennebølle ij Snnøde suogenn paa Lanngelannnd, att Jeg Lauris ollelannd haffuer suold oc aff hiennnd Eder fraa mig oc mine aruenge oc tiell Erlig oc Wielbyrdiig fruve, fruve Margrette basse, salige Hanns stiennessens Efftterlieffuerschied till Stiennsgaard oc hiennndis aruenge; thi biyder oc beffaller Jeg eder at giørre oc gieffue hiennde Egt oc arbett, schatt oc Lanndgielle, att ij Retter Eder hier Efftter, saa framdt som ij eder for schade Wiell tage Vaere. Thiill ydermere Wiennndis byrd hauffuer Jeg miett Siennete hier unnder trygtt oc mett mien Eyenn hannd Unnderschrieffuett. schriffuett paa Øllstedgaard, Thenn 12 fiebruarij Anno 1606.«

Men i Virkeligheden var det dog kun Gaarden, der blev solgt, og Fru Margrete, som derved traadte i Husbondforhold

til Bonden. Opsigelser og Fraflytninger af Fæste forekom stadig af og til, men bortset fra enkelte vanskelige Tider i det hele forbavsende sjældent.

Det første egentlige Stavnsbaand begyndte her i Christian IV's Tid for de til Soldater udskrevne Bønder, hvem det 9. Sept. 1638 forbødes at begive sig af den Stavn, de var udskrevne paa.⁸⁹ Derefter blev Karle, der var tagne til Soldater og saa undvegne fra Stavnen, ofte søgte tilbage;⁴⁰ og naar de nu vilde unddrage sig Udskrivning, brugte de i Tide at tage Husbondhold og Fæste paa et Gods, hvor de mente sig sikre;⁴¹ og dette var en af de Ting, der siden førte til Stavnsbaandets almindelige Indførelse.

9. Intet vilde være mere oplysende om *Fæstebondens* skiftende Stilling, end om man kunde følge nogle Gaarde med deres Avl og Byrder igjennem et langt Tidsrum. Desværre lader dette sig i ældre Tid kun tildels gjøre. De ældste nøjagtige Oplysninger giver Snødebogen for Snøde Præstekalds Gods. De 4 Gaarde i Lille Snøde, som Fru Margrete 1339 gav til Præstebordet, og hvis samlede Landgilde var 6 Pund (18 Td.) Byg, kan følges omtrent fra 1550 til 1620. De var saa nær som muligt ens. Om den ene lyder Op-tegnelserne saaledes:

»Aull till thenne Gaardt findes Anno 1576: Søø Mark til Rug 6 Ørte Land, 6 Læs Hø; Koubergs Mark til Byg 5 Ørte Land, 5 Læs Hø. Anno 1577: Koubergs Mark til Rug 5 Ørte Land, 5 Læs Hø; Lille Vong til Byg 5 Ørte Land, 4 Læs Hø. Anno 1578: Lille Vong til Rug 5 Ørte Land, 5 Læs Hø; Søø Mark til Byg 6 Ørte Land, 5 Læs Hø. Elleskov god udi alle tre Marker til Lægter, om de fredes. Og saa regnes denne Gaards Avl om stedse og altid hver tre Aar, det Stund den Avl ved Magt holdes«. 1 Ørte = $\frac{1}{2}$ Pund Land var 12 Skpr. Altsaa besaaedts aarlig til Gaarden c. 16 Tdr. L. i de to Bymarker, der var »til Vang«; og den havde c. 8 Tdr. L. i den tredie, der laa til Fælled, ialt c. 24 Tdr. L. Ager, Eng til c. 15 Læs Hø samt Gærdselsskov. Deraf svaredes i Landgilde $4\frac{1}{2}$ Td. Byg aarlig og Oldengæld, naar Skoven bar; og der ydedes aarlig følgende Ægter og Arbejder til Præstegaarden: 2 Sække med Korn til Møllen og hjem med Mel; 1 Dags Pløjning til Rug, 1 Dags Harven, 1 Dags Optægt til Byg, 1 Dags Møgægt, 1 Dags Skærebud, 1 Dags Kornægt. Og for Ildebrand af Kaldets Skove

og Mose gaves $\frac{1}{2}$ Td. Torsk til Mortensdag, 1 Slaadag om Høsten, 1 Læs Stavrer at hugge og hjemføre om Vinteren til Præstegaarden. Derhos paahvilede der Gaarden 1) Husbondhold (til hver ny Præst — og naar Gaardmanden indtager Husmænd til Huse, pleje disse Husmænd at give Præsten enten 3 V eller $\frac{1}{2}$ Td. Torsk), 2) Stedsmaal (eller Indfæstning), 3) Førlovspenge, naar en afdøds Arvinger flyttede deres Arv, uden hvad Husbonden vil dem overgive af Mildhed; her bør hver at bevise sig et godt Exempel for andre, til Guds Ære og Faderløse til Trøst; og 4) Faldsmaal, naar nogen af dem gjør mod Loven Uret, det Gud afvende.

Da Hr. Jak. Jørgensen kom til Embedet 1556, boede Jens Pedersen udi denne Gaard; han lovede Husbondhold 10 Daler og gav ud 20 V . Søfren Povisen stødte den for 22 Daler (Indfæstning) Anno 1566, at skulle have fornævnte Jens Pedersens Datter Marine efter Jenses egen Begjæring, thi hans Hustru døde, lidet før han døde udi Pestilentsen. — Anno Domini 1593 den Mandag næst efter St. Laurentii fæste jeg Jørgen Hansen, Aase Hansis Søn i Lille Snøde Søffren Povlsens Gaard for 28 Daler, og skal have forn. Søfren(s Datter eller Enke til) Hustru. — Anno 1605 den 18 Sept. fæste Povl Søfrensen . . (Gaarden for Indfæstning) . . . Daler eller tredivede Daler og 2 Par Øxen at betale til Paaske 1606. — 1612 den 4 Martii fæste Michel . . . søn den Gaard, som Povl Søffrensen døde i udi Lille Snøde, for 40 Rdlr., de 20 betalte han strax, de 20 havde han Dag paa til Jul førstkommende; fik salig Povl Søfrensens Hustru. —

Og ganske paa lignende Maade med de tre andre; endnu 1617 betales ogsaa 40 Daler i Indfæstning af en af dem. Men en Indfæstning ved Tiltrædelsen af Gaarden, stigende i den opadgaaende Tid 1550—1620 fra c. 25 til 40 Daler, $4\frac{1}{2}$ Td. Byg i aarligt Landgilde, 1 Td. Forsvarshavre til Stiftet, og de angivne Ægter og Arbejder af en Gaard paa c. 24 Tdr. Agerland med Eng og Skov — det maa kaldes overmaade lempelige Vilkaar.

Indfæstningen steg maaske endnu noget henad Midten af det 17. Aarh. og Hoveriet ligeledes; men meget føleligt var det ikke. Fra 1652 er der en Opgivelse af, hvor meget af Præstegaardsjorden Tjenerne i Lille Snøde havde at pløje og harve; det var for hver af dem c. 5 Tdr. Land i alt. Men deraf laa vel at mærke den ene Trediedel hvert Aar til Fælled som Græsmark, saa der blev kun at pløje og harve

13—14 Skp. Land i Rugvangen og lige saa meget i Bygvangen; og der pløjedes og harvedes kun een Gang.

Hvis man nu ud fra dette vilde slutte, at omtrent saadan var Vilkaarene i Almindelighed, vilde Billedet dog blive noget for lyst, fordi Præsterne i det hele var særlig milde Husbonder, og fordi Landgilden af Gaardene i Lille Snøde var særlig lav. Vel kan der paavises andre, hvor den ikke var højere; men det normale regnedes vistnok for at være, at en Gaard svarede omtrent 1 Skp. Korn i Landgilde for hver Skp. Udsæd, den havde i hver af Byens tre Marker, altsaa 1 Skp. Korn af hver 3 Skpr. Land.⁴² Hvad Indfæstningen angaar, er det ganske lignende Summer, Lensregnskaberne samtidig opføre af Kronens og Stiftets mindre Gaarde, og kun af de største betaltes imellem 1600 og 1660 Indfæstninger paa 100 og 120 Daler. Men det var saa Gaarde med 10—12 Tdr. Hartkorn eller mere, mens de 4 i Snøde 1661 sattes til hver 5 og 1684 til $4\frac{1}{2}$ Td. Htk. Deres Markhoveri var netop det almindelige; thi for normalt Markhoveri regnedes siden, at Fæstebønderne dyrkede 1 Td. Land af Hovedgaardens Jord for hver Td. Hartkorn, deres Gaard havde, altsaa ganske som her. Heller ikke det øvrige Hoveri stillede endnu meget større Fordringer. Baade før og efter Svenskekrigen ydede Slottets Bønder af en hel Gaard ikke mere end 1 Bud-dag om Ugen, og af en halv Gaard en hveranden Uge. Og synderligt mere krævede vist heller ikke Adelen til daglig af sine Bønder.

Før 1630 var i det hele kun en ringe Del af Bønderne Ugedagsmænd. Lige fra 1610 til 1656 opføre Skattemandtallene kun 24 Ugedags-Fæstebønder paa Øen, alle under Slottet (og 1 jordegens Ugedagsmand og 24 Ugedags-Husmænd). Vistnok kan Adelen Ugedagsbønder, som i Mandtallene glimre ved deres Fraværelse, tildels skjule sig under andre Benævnelser (Gaardsæder eller Inderster o. l.) eller være uangivne; men ret talrige kan de ikke have været. Først henad Midten af det 17. Aarh. maa Tallet være voxet stærkt, forklarligt nok ved Udvidelsen af Hovedgaardens Avling. Egentlig maatte

ikke andre blive Ugedagstjenere, end de, der fra Arilds Tid havde ligget »under Sædegaardens Port«. Kronen fik næsten ingen Skat af dem — den Pengeskat 1611, der for en Selvejer var 5 og for en Fæster 3 Daler, var for en Ugedagstjener kun 5 Ort. Men alene Fru Anne Pors til Holmegaard gjorde i Aarene 1655—57 Bønderne paa 7 Gaarde, hun købte i Magleby Sogn, til sine Ugedagstjenere og fik Dom for, at de som rette Ugedagsbønder under Porten burde være fri for al kongelig Tynge.⁴³ En af dem selv vidnede om de andre, at de er hendes rette Ugedagsbønder; og som Hoveriet dengang var, har de næppe selv havt noget imod at lade sig gjøre dertil, fordi det ligefrem kunde betale sig at gjøre en Ugedag og blive fri for Kongeskat. Et andet Spørgsmaal er, hvordan det kunde være lovligt; men det gik med Lovens og Regjeringens Grundsætning i denne Sag ganske som ved Selvejerspørgsmaalet, at den i Praxis var for svag til at holde imod de stærke Interesser, der trak Selvejere ned til Fæstere og Fæstere til Ugedagsmænd.

Det store Bygningshoveri, som i Frederik II's og Christian IV's Tid f. Ex. paa Sjælland besværede Bønderne haardt, mærkede Langelænderne ikke ret meget til, bortset fra Tiden ved 1555, da de maatte tage Del i Nyborgs Befæstning, og ved 1645, da der arbejdedes paa Rudkjøbings og Faareveiles Befæstning. For Bygning paa Tegllade, Stalde og Lergjærder ved Tranekjær fritog Dronning Christine Kronens Bønder og Bryder for en aarlig Afgift af 2 Skpr. Byg hver, hvad der $\frac{8}{3}$ 1555 stadfæstedes indtil videre. Da der saa i Jørgen Marsvins Tid skulde kjøres Sten og Kalk til Slottet, hjalp man sig med Stiftets Tjenere.⁴⁴ 1572 maatte Mourids Podbusk opgive at sætte Stengjærder om Markerne, som han da vilde besvære Dalum Klosters Bønder paa Langeland med. Men $\frac{3}{3}$ 1598 fik Bønderne i S. Herred Befaling til at gjøre Ægt og Arbejde, pløje og saa til Slottet. Og $\frac{16}{10}$ 1614 blev det paabudt at sætte Stengjærder om Slottets Ladegaardsmarker.

Saalænge det gammeldags Jordbrug med sit Minimum af

Jordbearbejdelse holdt sig, kunde der nok blive Tid til Hove-riet. Derfor blev dette først trykkende, da den intensivere Dyrkning samtidig gjorde, at Hovedgaarden fordrede mere og mere Arbejde, og Bonden mindre og mindre kunde afse det. Endnu i det 16. og 17. Aarh. betragtedes det som den selvfølgelige og for begge Parter bekvæmmeste Form for Fæste- og Lejeydelse. Af de Huse, Hr. Jakob i Snøde byggede 1560—70 paa Præstegaardens Grund, og som alle fæstedes ud, svarede Afgiften f. Ex. med 1 Daler om Aaret og 1 Dags Arbejde om Ugen. En Skomager fik i Stedet for Ugedagene aarlig »at gjøre til og udsy 3 Oxe- eller Kohuder« og en Drejer »aarlig at gjøre Præsten et Stykke Bohave for sit Arbejde«, etc. Det fortjener at bemærkes, at ligesom en afdød Gaardfæsters Efterladte ved Mandens Død altid forsørgedes ved Enkens eller Datterens Ægteskab med den nye Fæster, saaledes betingedes der ogsaa ved Husenes Udfæstning efter Dødsfald ofte Enken Husrum og Varme i Huset, saalænge hun selv vilde have det.⁴⁵

Den almindelige Dagløn angives i 1655 til 6 β ,⁴⁶ og i 1663 havde en Karl fæstet sig for Somren til Hans Madsen i Boballe, »som skulde give ham til Løn 2 Skpr. Bygsæd, 1 Skp. Havresæd, 1 Hørgarns Skjorte, 1 Par Sko, og skulde pløje ham saa 2 Skpr. Land til og derfor skulde tjene ham til Mikkelsdag; men han undveg Tjenesten, fordi han var ræd for Soldateri, som han var antegnet til«.⁴⁷

10. Selv af Hovedgaardenes Jord laa endnu ved Midten af det 17. Aarhundrede den største Del hen i Fællesskabet. Slottet var vistnok foran. Frederik II havde $\frac{15}{5}$ 1582 tilladt, at det maatte skifte sig Enemærke til af Kronens Bønder; og 1624 var de $\frac{4}{7}$ af dets Jorder (Markerne Borretoft, Smørtoft, Lammehave og Hagenborigs Toft) bleven Enemærker og besaaedes hvert Aar, mens $\frac{3}{7}$ (i Egeskov Mark, Kidhaven og Gallebjerg Mark) fremdeles var i Fællesskab med Bønderne i flere Byer og laa til Fælled hver tredje Aar.⁴⁸

Til den ringe Dyrkning svarede et ringe Kornudbytte. I Aarene 1650—60 vidnes ofte i Tingbøgerne, at der ikke

kan regnes med mere end 3—4 Fold. Og der kunde let blive mindre. 1645 opgives der ved Slottets Ladegaard at være saaet

25½ Td. Rug og derefter igjen avlet 80 Tdr.

58 — Byg — — — — 140 —

15 — Havre; derefter ichon avlet 15 Skpr.

Næste Aar saaedes saa kun lidt Havre, men Boghvede og Ærter; da gav baade Rug, Byg og Havre omkring 2 Fold. Den sikreste Afgrøde var Græs og Hø, hvoraf Slottet regnede med 342 Læs af sine Enge og Enemærker.⁴⁹

Kornet var urent. 1632 klagede to Kjøbmænd fra Slesvig over Bernt Pedersen (v. Ditten) til Skovsbo, som havde lovet dem Rug for 100 Daler, han skyldte dem, men leverede deres Skipper saa godt som idel Hejre, »hvilket de ikke vilde annamme«.⁵⁰ Det maa derved erindres, at Hejren dyrkedes. Noget tidligere saaedes den for sig og brugtes baade som Foder- og Brødkorn;⁵¹ men i det 17. Aarh. brugtes den her kun til at blande i Rugen; man saaede den imellem denne for at spare paa Rugen. Saaledes var der 1666 »paa den Gaard i Illebølle, som Capitainlieutenant (Wardinghausen) nu har forhyret til Hans Michelsen, saaet 5 Tdr. Rug, nemlig 3 Tdr. ren Rug og 2 Tdr. blandet Rug og Heyre«.⁵²

Hvede er dyrket paa Øen lige fra Oldtiden; men det var efter de gamle Regnskaber og Jordebøger kun de jordegne Bøndergaarde, som ydede en Del af deres Kornafgift i Rug og Hvede. Brydegaardenes svaredes udelukkende med Byg. Boghvede og Ærter omtales ofte, enkelte Gange ogsaa Bønner og Vikker. 1624 og 1631 fik Borgerne i Rudkjøbing Tilladelse til at udføre Vikker, som de ikke uden deres Skade kunde sælge i Riget, uagtet det i Øjeblikket ellers var forbudt at udføre Korn.⁵³

11. Foran (S. 75) er omtalt Kreaturholdet paa Slottets Ladegaard 1510. Den ældste bevarede Efterretning om en Bondes Bo er fra 1626, da Mads Jensens Hustru paa Røjle var bleven brændt for Trolddom og hendes halve Bo tilfaldt Kronen. Der var: 3 gamle Heste 12 Daler; 1 liden rød Hest 10 Daler; 6 gamle Hopper og et ungt Føl 29 Daler; 5 Køer

36 Daler; 1 Kvie $4\frac{1}{2}$ Daler; 1 sort Stud 6 Daler; 1 Kviekalv $5\frac{1}{2}$ Daler; 6 Faar med Lam 6 Daler; 6 Svin 6 Daler; 4 Gæs 1 Daler; 10 unge Gæs 5 R ; 1 Bryggerkjedel 12 Daler..... nogle gamle Torske- og Sildegarn; 1 gl. Baad 2 Daler; 3 Bistader $4\frac{1}{2}$ Daler; 6 Traver utorsken Rug 4 Daler; 4 Traver utorsken Byg $3\frac{1}{2}$ Daler; 2 Tdr. Havre 2 Daler; $\frac{1}{2}$ Td. Ærter 1 Daler; 1 Ørte Blandkorn malet 1 Daler; 4 Skp. Bønner 3 R — — hele Boet 194 Daler $1\frac{1}{2}$ R Mønt.⁵⁴

I Opdrættet og Udførselen af *Øxne* tog Langeland sin Del. Kronen købte i Frederik II's Tid jævnlig Slagtestude til Kjøbenhavns Slot og Flaaden herovre;⁵⁵ og da der 1590 var udgaaet Forbud mod at udføre *Øxne* andre Steder end over Kolding, Ribe, Assens, Middelfart og Rødby, gav dog 8. Aug. et Kongebrev Rudkjøbing Borgere Lov til ogsaa at udføre fra Rudkjøbing, fordi det vilde falde dem altfor besværligt at føre deres *Øxne* over de andre Byer. Dog maatte de kun udføre Staldøxne og ikke Græsøxne eller andet Kvæg og skulde betale den sædvanlige Udførselstold af 1 Daler pr. Oxe.⁵⁶ 1657 forklares det, at Erik Kaas har lagt saa meget Jord fra Hjortholm til Leggebøllegaard, at den gode Mand, der har Hjortholm i Pagtning og før gav 500 Daler deraf, giver nu kun 400. Desuden har han lagt en Del Bønderjord til begge Gaarde og holder Dug og Disk paa Leggebøllegaard ved en Ladefoged, og der gjøres Ægt og Arbejde til den, og han har ladet den bygge og forbedre, »da hand var forfalden den Tid, hand var besitt af Bønder«, og nu *stalder Øxen og holder Heste og Foler* med andet Kvæg paa Leggebøllegaard.⁵⁷ At Udførselen af Stude dengang var en Hovedindtægt for Landet, er vel bekjendt; men for Langelands Vedkommende betød Hestene langt mere end Studene.

For 70 Aar siden sagde man herovre: I gamle Dage var her gode Heste paa Langeland, men nu er de udævlede (udartede).⁵⁸ Og virkelig har Heste og *Hestehandel* en lang Tid havt endog forbavsende meget at sige for Øen. Fra den ældste Tid vides kun om Kongens Stod paa Strynø og Siø og fra den nyere om meget beskedne Hingstehold paa nogle

af Herregaardene. Men i det 16. og 17. Aarh. har her været drevet Hestehandel af saa stort Omfang, at den maaske mere end noget andet bidrog til at hjælpe Øen forholdsvis hurtigt og godt over trange Tider.

1568 indberettede Tolderen i Rudkjøbing, Hans Knudsen, at mange Øxne og Heste udførtes her fra Landet og solgtes i Tyskland, og at han maatte rejse om til Herredsting og lyse og udsperge, inden han kunde faa Udførselstolden.⁵⁹ Desværre er intet Regnskab over denne levnet. Men de bevarede skaanske Toldregnskaber fra 1591—1651 viser, at Folk fra Langeland og de fyenske Smaaøer da har drevet Opkøb af Heste i det store. Hvert Aar drog saa mange Langelændere til det store Sommermarked i Landskrona (paa Bodils Dag, den 17. Juni), at der ofte var et halvt Hundrede Mænd og derover fra alle Egne af Øen; og der var Aar, da de købte over Halvdelen af de Heste, som solgtes paa Markedet til Indlandet. Saaledes var der i 1614 mødt 61 Langelændere, som sejlede hjem med 199 af de 353 Heste, der solgtes. Da købte ingen af dem mere end 10 Heste; men siden købte en enkelt Mand ofte 15—30 Heste; og efterhaanden kom de ogsaa ind paa at rejse omkring i Helsingborgegnen og købe op hos Bønderne. 1640 førte alene Kristen Jørgensen af Kjædeby paa een Gang 50 Heste fra Helsingborg. I Krigsaarene daler Tallet naturligvis stærkt. 1628 solgtes i det hele kun 13 Heste paa Markedet, og der var slet ingen Langelændere mødt. Men allerede 1629 var der 35, som købte 259 Heste; og over Helsingborg hentede $\frac{1}{5}$ 1629— $\frac{1}{5}$ 1630 endda 37 Langelændere 268 Heste; det Aar købte de altsaa ialt 527 Heste. Og $\frac{1}{5}$ 1630—31 drev de det endog til at købe 932 Heste — 416 i Landskrona og 516 over Helsingborg — det var ogsaa Højdepunktet. Men selv strax efter Freden i Brømsebro opkøbte i 1646 47 Langelændere i begge Byer 514 Heste med indtil 30 hver.*)

*) Blandt Bilagene meddeles Regnskab fra Landskrona 1614, Helsingborg 1646 og en Oversigt over alle Aarene 1591—1651.⁶⁰

1651 ophørte Indenrigstolden af Heste, og længere er der altsaa ikke Regnskab. Men 12. Aug. 1651 førtes paa Rudkjøbing Byting Vidner om »Gevalt«, der var øvet paa Landskrona Marked; og Handelen blev sikkert ved, til den 1657 ødelagdes for bestandig ved Svenskekrigen og Tabet af de skaanske Provinser.

Om Prisen giver det en Forestilling, at paa Landskrona Marked 1631 købtes der til Kongen 20 »gode, stærke Bønderheste« for 320 Rd. 40 β , altsaa 16 Rd. pr. Hest; men den billigste af dem kostede kun 8 Rd. 16 β , den dyreste 22 Rd.

Uheldigvis foreligger der næsten intet om den lige saa store Hesteudførsel, som maa være gaaet Haand i Haand med Opkjøbet. Sagens var det dels hjemmeavlede Heste, dels de indførte, der igjen solgtes til Tyskland. Det kan ses, at langelandske Fartøjer idelig sejlede paa holstenske og nordtyske Havne, og en Del Heste blev sikkert ogsaa udenom Toldvæsenet førte over Ærø, især fra Ristinge, hvad adskillige bevarede Smuglerhistorier vidner om.⁶¹ Men Handelen har været fordelagtig, ogsaa naar man ærlig betalte sin Told. Man ser en Mand komme til Landskrona Marked og købe 1 Hest, og saa komme igjen næste Aar og købe 10. Og for ret at vurdere den Foretagsomhed, der i lang Tid synes at have gjort Øen til et af Hestehandelens Centrere, maa man mærke, at det ikke var en lille Flok Handelsmænd, der holdt den gaaende, men saa at sige hele Øens Befolkning. Bønderne og Rudkjøbing Borgere var lige gode om det. Tidt slog 5—6 Mand fra en By sig sammen om at drage til Landskrona Marked; et Aar var endog Degnen i Tranekjær med.

12. Denne Handel hang nær sammen med, at mange af Bønderne tillige var *Fiskere* og *Sømænd*. Langeland regnedes fra gammel Tid til de særlig søfarende Dele af Riget, hvor der stadig udskreves Baadsmænd til Flaaden; og Christian IV's første Forsøg paa at danne en national Landhær 1614 kom ikke til at berøre Øen, fordi der her kun skulde udskrives Søfolk. Det passer godt, hvad Lyschander ved Aaret 1600 siger om Langelænderne,⁶² at de »er føre og duelige Folk,

sparer ingen Fare eller Umage og bruger megen Skibs og seiglends Handel baade paa Tyskland og alle Steder her om i Danmark, og — tilføjer han mindre heldigt — af saadan deres Seiglads kaldes de almindelig *Lauensfarer*«. I 1611 sejlede samtidig Niels Teglmester paa Hou, Anders Madsen sammesteds, Carsten Møller, Jørgen Væver, Chr. Pedersen og Jakob Pedersen af Rudkjøbing, Rasmus Jørgensen i Hennemted, Tomis Hansen i Longelse, Mads Fisker, Jørgen Andersen og Christen Thomsen fra Bagnkop med Krigsfolk fra Kiel til Helsingborg, Malmø og Kallehave.⁶³ En Del Jagter og Galioter plejede at ligge i Vinterleje i Lindelse Nor. I Rudkjøbing var der fra gammel Tid et Skipperlav. Og der var 1588 Toldsteder paa Sandhagen, i Magleby, ved Ristinge, Illebølle, Pæregaard og Stoense⁶⁴ (siden Lohals og Bagnkop). Mærkeligt er det, at Langelænderne dengang næsten ikke synes at have bygget deres Fartøjer selv. I det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarh. udskrives der Skibstømrere endog fra Maribo, men aldrig en eneste fra Langeland, skjøndt der dog 1650 nævnes en Laurits Pedersen »Schibøgere« i Rudkjøbing.⁶⁵ Først sidst i det 17. Aarh. begyndte et Par foretagsomme Mænd at lade bygge Skibe i Rudkjøbing efter lidt større Maalestok. Men ellers forstod Bønderne paa Øen udmærket at udnytte det gamle Privilegium, de havde paa selv at udføre »deres egne hjemmeavlede Varer og igjen føre hjem til eget Brug«. Det vil siden blive omtalt, hvilken Pæl i Kjødet dette var for Rudkjøbings Borgere.

Fiskeriet dreves ikke blot fra Byen og Fiskerlejerne. Rudkjøbing Mænd deltog i Sildefisket ved Skaane, saalænge til Silden henimod 1600 forsvandt fra Sundet — de klagede 1537 til Kongen over, at Lensmanden Frands Trebov i Falsterbo havde »beskrevet« deres Sild, og han fik en Irettesættelse.⁶⁶ 1588 gav 16 Bagnkop Mænd hver $\frac{1}{2}$ Td. Torsk i Vintertold og 15 bosiddende paa Sandhagen ligesaa; de to var de egentlige gamle Fiskerlejer. Men desuden drev en Mængde Bønder og Husmænd rundt om ved Strandsiden Fiskeri som Bierhverv. I Frederik II's Tid blev der stadig kjøbt saltet

Torsk paa Langeland, ogsaa til Kongens eget Bord, og undertiden i betydelige Mængder, f. Ex. 1567 15 Læster. Aalefangst dreves mange Steder ved Stranden og især i Lindelse Nor. Ved Slusen i den Dæmning, der lukkede for Stengade Sø, var en Aalekiste. En enkelt Gang »hittede« man ogsaa en Hvalfisk i Beltet — 29/4 1632 gav Skriveren paa Trane-kjær Jep Skytte i Emmerbølle en Daler »for en Hvalfisk, han hitte, som kom til Lands og han bieret den; Jens Kok fik 2 Daler for at udsmelte Tranen og pakke den i Fade«. ⁶⁷ Af sjældnere Tørfisk vedblev i Aarene omkring 1615 3 Rokker, 1 Langer tilligemed 1200 Hvillinger at gaa igjen i Slottets Beholdning fra Aar til Aar, til de endelig blev kasserede.

13. Det ældste bevarede Syn over *Skovene* under Kronen er fra 1597. ⁶⁸ Det nævner adskillige nu forsvundne Skove: *Ristinge* Skov stod endnu tildels*); *Hagenby* Strandskov fandtes ikke ved Magt, i gammel Tid afhuggen og forblæst. Bøgeskoven paa *Bogø* var tynd og forblæst, Longelse Bøgeskov paa Østerstrand meget tynd og Bøndernes Skove slet fordærvede. Ogsaa om de jordegne Bønders Skove paa Hou bemærkes det, at de »baade ved øster og vester Strand er afryddede og gjort til Saaland og indtagne til Vong; midt udi Skoven findes noget ved Magt. Hvis Bryder og Stigtens Skove belanger, findes ved Magt«. *Skovø* bar sit Navn med Rette endnu 1668, da Chr. Sødning, Foged paa Nedergaard, 1. Juli lod tinglæse et Forbud mod at hugge eller føre noget Træ fra Skovø, enten stor Skov eller Underskov, eller bruge noget Skytteri paa Skovø eller Siø. Rudkjøbing havde sin Skov, *Vibeltet*, nord for Byen paa Grænsen til Simmerbølle Sogn; en Del af den blev 1638 indhegnet til Kohave; men endnu 1654 havde den store Trær paa 35 og 50 Læs. ⁷⁰ Den synes at være bleven ødelagt i Svenskekrigen, da Øens Skove i det hele medtoges haardt; i Tingbøgerne før den

*) Maaske dens Borthugning hænger sammen med Sandflugten, som 1580 havde ødelagt megen Jord paa Ristinge, saa Bøndernes Landgilde maatte nedsættes. ⁶⁹

Tid meldes idelig om Skovtyverier i den, ligesom i de tilstødende Kippeshaver og forresten i alle Øens Skove. Ulovlig Skovhugst og ligefremt Brændetyveri var en saare almindelig Forbrydelse. Der udførtes stadig Brænde og tidt ulovligt — selv Adelsmænd som Jens Jørgensen til Egelykke blev dømt for forbudt Udførsel af Brændeved til Tyskland.⁷¹ Under tiden forsøgte en Lensmand helt at standse Salget af Træ fra Kronens Skove; men paa Bønders og Borgeres Klage tillodes det altid igjen. Og de jævnlige Paabud om, at Bønderne ikke maatte hugge i deres Skove uden efter Udvisning nyttede heller ikke meget. Fra 1642 ses der at være ansat en Skovrider ved Kronens Skove.⁷²

I gode Oldenaar fededes paa Skovene en Mængde *Svin*. 1634 efter Oldentiden slagtedes paa Tranekjær 200 Oldensvin. Kongen fik paa den Tid hvert 7de af de til Olden indbrændte Svin (tidligere hver 8de). Han fik det Aar 205 og Penge for 124; altsaa var der det Aar paa Kronens Skove 1559 Svin. 1637 indbrændtes endog 1900, og der slagtedes paa Slottet 260. Men 1639 var der kun 40 og næste Aar 79. Et særlig godt Oldenaar var 1644; da var der i Kronens Skove i Sønder Herred Olden til 745 Svin og i Nørre Herred til 1771. Hvor længe Oldentiden varede, faaer man at vide af en Notits i Regnskabet for 1603 om, at Anders Hatmager i Kirkeby (o: Tranekjær) selv tredie i halvfemte Uge tog Vare paa Skovsvin den Stund, Olden varede, og fik sin Betaling af Lensmand og Almue, saa mange som havde Svin paa Skoven.

Kronvildtet, som der endnu i Dronning Christines Tid ikke var Mangel paa, var udryddet før Frederik II's Tid; og da var Øens Rolle som kongelig Vildbane udspillet;⁷³ i hans Paabud om at frede Jagten tales kun om Daavildt og Raadyr;⁷⁴ og siden gik det helt i Forglemmelse, at her havde været Krondyr. Meget System var der ikke i Fredningsarbejdet, ikke engang paa den kongelige Vildbane; i et Forbud 14/1 1567 hedder det, at hidtil mange, baade adelige og andre have skudt og jaget i Kronens fri Enemærkeskove paa Øen. Men stødvis blev der taget alvorlig fat; 4/5 1571 blev det

endog helt forbudt at skyde Raa- og Daavildt paa Øen. Efterhaanden blev det ved de aarlige Syn ogsaa eftersat, om Bøndernes Hunde var læmmede, som de skulde være. Det blev jo endda ikke altid saa grundig gjort; ved et Syn i Stengade 1665 fandtes Hunden ikke »og var i Marken efter Konens Beretning, og den ikke i dette Aar var lemmid, mens sagde, at Hunden var lemmid forgangen Aar paa et Laar og nu skader intet deraf«. ⁷⁵ Om Bøden for en ulæmmet Hund oplyses det, at i 1618 betalte »9 Kronens Tjenere hver 3 ½ for skadelige og ulemmede Hunde, de have holdt, som have gjort Skade paa Kvæg i Marken«. ⁷⁶

14. De gamle Love ⁷⁷ bød hver Bonde aarlig lægge mindst 5 Humlekuler, pode tre Træer og plante 10 Pile eller bøde 1 ½; og af og til blev det paaset. Efter Synet over Kronens Gaarde 1638 maatte en uendelig Mængde Bønder give Bøder, fordi de enten ingen Pile eller Poder eller Humlekuler havde sat. ⁷⁸ Nødder har her altid været mange af; 1510 fik Niels Lavindsfar 8 β for 6 Skpr., der blev sendt til Dronning Christine. ⁷⁹ Men til det egentlige *Havevæsens* Historie kan der kun findes et Par smaa Bidrag, ikke meget større end det S. 78 nævnte Løg- og Kaalfrø. Da Hr. Erik Christensen 1641 blev Præst i Tryggelev, forefandt han kun »en Abild ved Brønden staaende og to Pæretræer mellem Parken og Brønden«, og han plantede saa Æbler og Pærer i Haven og Asketræer baade omkring Haven og paa Kirkegaarden, »thi der var slet ingen tilforn«. ⁸⁰ Og 20/11 1676 vidnedes det paa Birketinget, hvordan Præsteenken Dorthe Pedersdatter ryddede op i Longelse Præstegaard, inden hun flyttede til sin Datter i Tranekjær; hun lod Køllefagerne opbrænde og »Grisen« nedbryde, brændte Døre, Hildstænger o. s. v., »og nogle krigske Poder*) og Grener i Abildhaven brød hun og hendes Datter af«. ⁸¹

Bier holdtes i Mængde. 1500 bødede Niels Pedersen i

*) »Grisen« kaldtes Varmerummet i Maltkøllen. Krigsæbler
o: Gemmeæbler.

Tryggelev $\frac{1}{2}$ Td. Honning for en Stokkenævn.⁸² 1510 købtes 2 Fjerdinger Honning à 2 ŷ .⁸³ I Maj 1657 saa Hans Skræder i Henninge, da han var hos Anders Andersens i Fuglsbølle at sy, at deres Bier var døde: »der stod to Biløffue i Haven og Kagerne var sorte; en anden Mands Bistade fløj ind i den ene Biløff«. ⁸⁴

15. Betydelig *Teglbrænding* dreves fra gammel Tid paa Øen. Om Slottets Teglgaard er der Oplysninger fra 1510 af (sml. S. 75). Derfra blev idelig sendt Sten til Kongens Byggeri paa Kjøbenhavns Slot, Krogen o. s. v.; og Tranekjær leverede da altid lige med de største Teglovne i Lenene (f. Ex. 1537 30000 Sten til Malmø). Efter 1550 synes den at være kommen i Forfald; thi $\frac{22}{4}$ 1590 befaler Kongen at opføre en Teglovn ved Tranekjær, da han har erfaret, at der skal være Lejlighed til at brænde Tegl; og Lensmanden skal have Indseende, at Kronens Skove ikke derover forhugges.⁸⁵ Og der nævnes ikke faa andre Teglværker. 1618 tilsiges Niels Jørgensen, Poul Moridsens Arvinger og Steffen Olufsen i Korsebølle at lade fremkomme saa mange Mursten, de have at sælge, til Kjøbenhavns Slot.⁸⁶ 1620 købtes Mur- og Tagsten i Mængde til Antvorskov Slot baade af denne Steffen Olufsen og af Peder Teglbrænder i Emmerbølle; og Skipperne i Lenet fik Tilhold om at føre Mursten til Kjøbenhavn for billig Fragt.⁸⁷ Ogsaa fra Stensgaard købte Kongen ofte Mursten, alene i Somren 1618 206400 — de kostede pr. 1000 4 Daler à 68 β , »som blev i Dalere à 96 β 583 Rd. 37 β «. ⁸⁸ — 1652 var Prisen stegen til 5—6 Daler pr. 1000.⁸⁹ Ligeledes omtales 1649 Faareveile Teglgaard.⁹⁰ Og da Kongen 1618 vilde indrette et Teglværk ved Laholm, skrev han til Jens Juel paa Tranekjær om at »bekomme der af Landet en god Teglbrænder eller Teglbrændersvend, som vel kan stryge og brænde Mursten og Tagsten«, saa de langelandske Teglværker har været vel ansete.⁹¹

Finere Pottemagerarbejde synes man derimod at have maattet hente udenfor Øen; i det mindste var det Pottemager og Borger i Svendborg Berendt Jensen, som 1618 opsatte en

Kakkelovn af isernfarvede Lerpotter paa Tranekjær Slots Fruerstue, hvorfor han fik 3 Dl. 4 β .⁹² Formodentlig kunde man dog her lave Ovnene til de »Kakkelstuer«, der i det 17. Aarh. fandtes i enhver Gaard baade i Rudkjøbing og paa Landet.

16. Af gamle *Vandmøller* kjendes kun et Par foruden Slottets Mølle. Om denne forklaredes 21/10 1690, at der »ikke har været malet med den siden Marts Maaned, og ei heller kan males med paa Grund af Mangel paa Vand«. ⁹³ Bøstrup Sognekald havde en Vandmølle, som Hr. Niels Knudsen c. 1500 havde »støvet og bygt i Østerskov paa ret Overdrev og Alminding, som havde været af Arild til hans Præstegaard«; 1542 stadfæstedes Kaldet i Besiddelsen af den, og den gik ialfald endnu 1652.⁹⁴ Om »en liden Skvatmølle med Dam« ved Egelykke vidnedes 15/8 1698 paa Birketinget, og tidligere har her sikkert været flere saadanne — bl. a. har Møllegaard deraf sit Navn. 1650 fremlagde Per Bager i Rudkjøbing Adkomst paa hans Vandmølle og Vejrmølle Steder her for Byen,⁹⁵ og 15/6 1652 fik Kæmner Mathias Witte paa Raadstuen Ordre til »at lade Mølledammet i Ruet rense og fli med Dæmning paa Byens Bekostning«. En *Hestemølle* i Rudkjøbing med tilhørende Boder beholdt A. Christensen 1642 i Gjælds Betaling.⁹⁶ — Oversigten S. 141 viser, at Øens bekjendte 15 *Vejrmøller* tidligere har været 20. Private Smaamøller blev ikke taalte. 1630 klagede Fruerne Kirsten Norby til Skovsgaard og Hilleborg Pors til Hjortholm over en Vejrmølle, som en af Kronens Bønder havde opsat, dem til stor Skade og Fortrængsel; og Lensmanden fik kongelig Ordre til at »tilholde Bonden, at han uden Vidtløftighed og Pengespild slager sig til Rette, da det ikke er billigt, at saadanne Møller opsættes til Skade for dem, der efter Jordebøgerne svare deres Landgilde«. ⁹⁷ Og *Haandkværne* gik det ikke stort bedre.

»25. Nov. 1651 mødte Toldbetjent Hans Nielsen paa Raadstuen i Rudkjøbing og begjærede Erklæring af Borgerskabet, fordi Toldrullen strengelig forbyder *Haandkværnes* Brug. Borgerskabet svarede, at det var dem til megen Afbræk og Skade, dersom de skulde afskaffe deres Haandkværne; de malede kun til eget Brug,

og her er for Byen ikke uden 3 Veyrmøller, som ikke altid kan have deres Gang med alle Slags Veyr formedelst Bjerge og Skov, medens endog, naar stille Veyr paafalder, baade Vinter og Sommer undertiden kan staa stille i 4—5 Uger. De vilde gjerne gjøre klart for hvad Malt, de paa deres Haandkværne lode male. 4 Maj næste Aar tillod saa Borgmester og Raad i Henhold til Toldordinansen, at *i stille Veyr* maatte 10 Borgere og ikke flere paa deres Haandkværne male for sig selv og andre mod at straffes tilbørligt, hvis de understod sig at male uden Acciseseddel. Og derimod forpligtede Jørgen Møller sig at ville handle oprigtigen for alle dem, som hos hannem lader male, og intet at tage videre for hver Pund Malt til Malerløn end 8 Skill., og anlover lige saa vel at male for den fattige som den rige, ligesom de kan først komme, og ingen Forhold (o: Ophold) at gjøre nogen⁹⁷

17. Den lange Erhvervsstrid mellem By og Land vil faa sin Omtale i Kap. 15. Hvad det indbyrdes Forhold mellem Adel og Bønder angaar, da farvedes dette naturligvis af Tidernes Sæder i det hele. Der er af og til i det foregaaende nævnt Træk af Voldsomhed og Ufred. Denne skiftede jo efterhaanden Karakter. I det 16. og 17. Aarh. blev Adelsmændenes Trætter ikke saadanne ligefremme Smaakrige som i det 14. og 15. Aarh. Lov og Ret fik mere Magt. Mourids Podbusks Svende drev ikke Sørøveri som Philip Axelssøns. Men forholdsvist betegner hans Lensmandstid i og efter Syvaarskrigen et Højdepunkt af Voldsgjerninger, der minder meget om Unionskrigenes og Grevefejdens raa Sæder. Da havde Øen samtidig Adelsmænd som Jens Jørgensen til Egelykke, om hvem foran er talt, Jens Hvas til Hjortholm og hans Søn Melkior, som bl. a. sammen overfaldt Præsten i Tryggelev og slog hans Karl ihjel, og Sti Pors til Skovsgaard, om hvis Ugjerninger sammen med Melkior Hvas Sagnet har holdt sig levende til Nutiden. Hans Kortsen til Lykkesholm ihjelslog 1577 Rasmus Olufsen i Lindelse. Siden overfaldt Sten Bille til Møllegaard sin Broder Eriks Hustru 1604 og dømtes til at give sig i Krigstjeneste i Ungarn; og saaledes kunde der endnu opregnes adelige Voldsomheder nok, lige til det uværdigste Gadeslagsmaal, som Niels Hardebo til Egelykke i Drukenskab opførte paa Torvet i Rudkjøbing 1646.⁹⁸ Men de andre

Stænder havde lidet at lade Adelen høre,⁹⁹ og mindst maa man tænke sig de Tidens Bønder som værgeløse og forkuede Offre. Deres Voldsomhed var slet ikke mindre end Adelsmændenes. Nogle Exempler er allerede givne,¹⁰⁰ og Rækken kunde gjøres lang. Der var 1477 Lasse Knudsen og hans Medfølgere, som brændte Anders Salmansens Mølle af;¹⁰¹ og samme Aar Matis Mikkelsen i Frellesvig, som de andre Bymænd Aar efter Aar havde klaget over, fordi han lod sit Kvæg græsse deres Korn og Eng, huggede deres Skov ved Nattetid o. s. v., og som havde Dristighed til at klage til Kongen over Lensmanden,¹⁰¹ da han 1477 blev udvist for Ulydighed og ond Omgængelse. Der var Rasmus Clausen, som 1552 undsagde en Kronens Bonde paa Tinge, slog hans Søn og var saa godt som en Spydkarl,¹⁰² og der var virkelige Spydkarle som Christen Persen i Brandsby, der slog sin Medtjener 11 Hulsaar 1595, og Jens Madsen, der 1597 slog og trælbaarede Søren Lavridsen i Spodsbjerg udenfor hans Gaard og stak ham halv ihjel med sit Spyd,¹⁰³ og Drabsmænd som Niels Møller i Magleby 1655¹⁰⁴ o. s. v.

Til alle Tider se vi Bønderne dristig staa paa deres Ret — og undertiden ogsaa paa deres Uret — overfor deres Overmænd. 1522 kunde Jens Juel og Otte Krumpen ikke faa Bugt med deres Modstand mod Skatten. 1582 viste Bønderne under Tranekjær sig ikke blot uvillige til Ægt og Arbejd; de var sagtens bleven overmodige af Sejren over Mourids Podbusk, og »tilbød« endog Vold og Magt mod Lensmandens Fogder, saa Kongen sendte dem et strengt Brev.¹⁰⁵ Træhesten findes vel før 1700 omtalt een Gang her paa Øen; men det var, da en vred Borger i Rudkjøbing 1662 sagde om Borgmesteren, at »han agtede ham for intet, han var ikke værd at være Borgmester, han var værd at sætte paa Træhesten, med flere foragtelige Ord«. ¹⁰⁶

Det er foran nævnt, at Melkior Hvas til Hjortholm 1601 maatte lade sin Kone skrive sit Navn for sig. Det næste Ægtepar paa Hjortholm var Niels Gaas og Hilleborg Pors; og Biskop Hans Mikkelsen fortæller, at 13. Juli 1626 sendte

Fru Hilleborg sin Søn Christian Gaas til ham med sin Lærer og bad ham examinere ham og undersøge hans Kundskaber. Dette betegner ganske godt, at Adelen nu har lært at sætte Pris paa Lærdom og Dannelse; Studium og Udenlandsrejser blev endog altfor meget Mode; og mellem de unge Adelsmænd, der tjente i Kancelliet, var ogsaa Langelændere, som Vincents Steensen og Sti Pors. Men ogsaa Bønderne fulgte med i denne Bevægelse og begyndte, som det siden skal vises, i den første Halvdél af det 17. Aarhundrede at holde Skolemestre til deres Børn og bygge Skoler.

X.

Retspleje og Embedsmænd indtil Enevælden.

1. Langelands *Nørre og Sønder Herreder* nævnes 1231 (i Valdemars Jordebog), og det er givet, at Herredstingene er holdte fra den graa Oldtid. Maaske ogsaa *Landstinget* — det ældste bevarede Brev fra Langelands Landsting er af 20. Nov. 1328.

Den Udvikling og Omformning af Retslivet, som er gaaet for sig siden dengang, baade i selve Retsbegreberne og i Maaden at søge og øve Retten paa, kan naturligvis her ikke engang antydningssvis ridses op. Det maa blot erindres, at den har fundet Sted, saa at meget i den Tid, her omhandles, viser helt tilbage til Oldtiden, da Slægten havde Eftermaalet efter Drab, og det var Enkeltmands Sag at føre sin Tyv til Tinge med Kosterne og selv lade ham hænge; andet stammer fra Middelalderen, da Konge og Herskab fik Pligt til at værne Retten og derfor maatte stilles tilfreds for ethvert Retsbrud paa deres Omraade; og atter andet viser frem imod den nyere Samling af al Retshaandhævelse i Statens og dens Organers Haand.

2. Fra den Tid, da Tinget var Sammenkomsten for at vedtage *Ret og Skik*, er det eneste egentlige Minde vel det S. 101 omtalte Landsting 1477, hvorpaa Langelænderne vedtog herefter kun i bestemte Sager at stævne hverandre for Kirkens Dom. Men dermed hænger det dog endnu sammen, at det længe var Tingene, der sendte befuldmægtigede Herreds- og Sognemænd til *Kongevalg og Hyldinger*. Saaledes 1535 (se S. 110), og saaledes 25. Aug. 1655 paa Sønder Herreds Ting, hvor de forsamlede Tingmænd

»paa egne och meenige deris Sognemendtz Veigne gaff och gjorde deris Herredtzfougde Marchus Pedersen i Torpe saavel som Lauridtz Hansen i Longelse, Michel Jørgensen i Homled, Christen Madsen i Kiedeby, Rasmus Madsen i Magleby, Synder Herretz Sandemend, item Anders Lauridtz i Qvindebjerg, Rasmus Hansen i Vindeby, Morten Hansen i Trygeløff, Niels Persen i Munchegaard, Bryder och Fæstebønder, møndig och fuldmact udi deris Allernaadigste og uvalde Prinses Hr. Christian den 5te med Gudtz Naade Danmarches, Norges, Venders och Gotters tilstundende Konning, udi Hans høyførstelig Naades Hylling, som er beramed at stande til Ottense den 10 September nu først komende, der u-inden at fuldbyrde, beja, samtyche och indgaa, huis Danmarches høyvissse elskelige Raad och Adel, Stender och bynder med des undersotter sluttendes, betenchendes och giørendes vorder, huor med de i alle Maader som troe och lydige Undersotter vil være benøyet, ønschen- des, att saadan Høyvichtighed maatte begyndes, fremdrages och fuldendes Guds allerehelligste Naffn til evig Loff, Pris och Ære, Danmarches Rige och des Undersotter til Goede, Glæde och Gaffn, og dermed vilde haffue hans Kongelige Mayestæt sampt deris u-valde Prins nu och altid under Gudtz Beschemelse troligen befaled, derhuos kiendendes sig altid for troe och pligtskyldige Undersotter; at saaledes inden Tinge er passeret, det becrefftes med voris Herris Cignet her neden paatrygt«.

Paa samme Maade 9. Nov. 1660 ved Arvehyldingen.

Ogsaa Meddelelse af *Skudsmaal* hører til denne Side af Tingets Virksomhed. I det 15. Aarh. se vi Stormænd som Eggert Frille, ja Kongen selv tage *Skudsmaal* paa Tinge. Siden bliver det efterhaanden mindre fint. Endnu 23/12 1650 begjærede dog Tolderen Mads Festersen sit *Skudsmaal* af Borgerskabet paa Raadstuen i Rudkjøbing, om nogen kunde have ham i nogen Maade at beskylde, da vilde han rette for

sig. Han havde i 3 Slotsherrers Tid betjent Toldskrivners og Tolders Bestilling i Rudkjøbing, men forarsagedes nu at søge sin Befordring paa andre Steder. 16 Borgere gav ham paa egne og menige Borgerskabs Vegne et godt Skudsmaal, at de ikke vidste eller havde hørt, at nogen havde ham noget at beskylde, men ei andet vidste om ham end det, som en ærlig Mand og Karl vel sømmer og anstaar i alle Maader.

1653 $\frac{5}{12}$ var paa Rudkjøbing Raadstue varit til Skudsmaal for Jacob Pedersen, hans Hustru og deres Børn, hvorledis de dennem haffuer forholdet baade i Leffnid och Omgjengelse, och om nogen vidste med dennem enten hemmelig eller aabenbarlig i Ord eller Gierninger med videre. Da for Retten erschinede erlig og velforstandig Mand Jacob Christensen paa forskrevne J. Pedersens, hans Hoestrues och Børn [Vegne] och begierede, at det fornemme Borgerschab ville meddele hannem deres Schudsmaal, som tilforn omtalt er, och tilspurde dennem, først Øffrigheden och siden meenige Mand, hvorledis at deris Datter Sinned Jacobsdotter haffuer forholt sig i Leffnit och omgjengelse, huortil di alle suarede, at hun sig haffde forholt som en erlig Pige eigner, bør och anstaar. Och huis J. P., hans Hoestruue och Børn er anlangende, kunde eller viidste di ei heller andet en som erligt och tilbørligt i alle maader, saa di iche kunde giffue dennem saa gott, som di haffueorschylt. Herimod vaar Hans Zachariesen loulig opvaaret, om hand noget haffde imod at suare. Schuedsmaal beschreffuen.

Man aner her, at en Beskyldning eller et Rygte har givet Anledning til Skudsmaalet. Og ofte ses dette tydeligt. $\frac{3}{5}$ 1666 tog Byfoged Jørgen Jørgensen sit Skudsmaal paa Landstinget og fik et godt og ærligt Skudsmaal, der stadfæstede et tidligere; her var Anledningen, at han havde sønderrevet en Kvittring, som Hans Krøier i Simmerbølle havde irettelagt, hvorover der blev megen Skælden, inden de endelig forligtes.

$\frac{4}{7}$ 1657 fik Ridefogden Thomas Knudsen Skudsmaal paa S. Herreds Ting. Ingen havde noget at beskylde ham, han har ikke forurettet nogen af kgl. Majestæts Bønder eller unge Karle enten med Skænk, Gave eller og i andre Maader; og ydermere vidnes, at der er kun meget ringe og ganske faa unge Karle i deres Sogne, som kunde faas til kgl. Majestæts Tjeneste; og om der er en eller to, da have de Husbondhold og Fæste paa Adelens, saa at der er ingen at faa. Og Erik

Andersen, som var udskreven til Baadsmænd og nu er undvigt, »var jo en af de bedste Søe Karle, som kunde være i det ganske Land, saa vel (som) de andre hans Medfølgere, saa at der ikke fandtes eller kunde faas bedre, end de var«. Dette Skudsmaal skulde altsaa bruges til at værgede Ridefogden mod Beskyldning for at have taget Bestikkelse for at lade de bedste Karle gaa fri ved Indrulleringen.

11. Marts 1663 sagde Byfoged Jørgen Jørgensen for Landstingsretten til Borgmester Jørgen Rasmussen, at han skulde tage sit Skudsmaal af menige Borgerskab i Rudkjøbing, saa fik han at vide, om han havde holdt hans Borgered som en ærlig Mand, og hvad Landprang han havde gjort. Men Borgmesteren tog det ikke. Det var just heller ikke altid, det lykkedes at faa et godt Skudsmaal. 22/10 1652 begjærede Hans Jørgensen Skræder i Rudkjøbing Skudsmaal, eftersom han 17 Aar havde bygget og boet i Byen; vidste nogen ham at beskylde, de da vilde fremsige det, saa vilde han sig derpaa tilbørligen erklære, hvilket han ei formodede, nogen skulde kunne med en god Samvittighed. Dertil svarede Daniel Badskær og Hans Krøger paa de andre tilstedeværende Borgeres Vegne, at naar han sig erklærede imod, hvis som hannem var tilsagt til Tinge som paa andre Steder, saa vilde de give ham et tilbørligt og ret Skudsmaal. Og han fik intet. 15. og 16. Juli 1661 fordrede Hr. Jens Nielsen Kajbjerg, Guds Ords Medtjener i Rudkjøbing samt latinske saavel som danske Skoles Betjenter, Skudsmaal og Vidnesbyrd i Anledning af, at det skulde være ham paasagt, at han ikke havde fremført Guds Ord, som det sig burde, men som en Hykler. Sognepræsten Hr. Terkel Christensen, Provst i N. Herred, fordrede derimod beskrevet, at Hr. Jens paasagde ham at have angivet slikt for Biskoppen, og nedlagde begge Gange Protest mod Skudsmaalets Udstedelse, fordi der ikke var givet ham lovligt Varsel. Det meddeltes heller ikke.

Efterhaanden faldt alt dette bort; længst holdt det sig paa Bystævnet, hvor der stadig meddeltes bortflyttende Mænd af Bylavet Skudsmaal; endnu for 60—70 Aar siden havde

baade Haandværkere, Husmænd og Bønder Skudsmaal med fra deres Bymænd, naar de flyttede. Ved Retten er nu blot Tinglæsninger, Lysninger og Bekjendtgjørelser Rester fra den Tid, da en Sag kun kunde blive lovfast ved at vedtages eller bevidnes inden Tingstokkene.

3. Mens det oprindelig var fra de vidnende og sværgende Tingmænd, et Tingsvidne eller en Dom fik sin Kraft, foregik jo efterhaanden den Hovedforandring med Tinget som *Domstol*, at hele den dømmende Virksomhed gled over til Dommeren, og Tingmændene næsten rent forsvandt. I ældre Tid manglede der aldrig Folk paa Tinget; der var gjerne fra 5—8, som sad i Retten og sammen med Fogden som Bisiddere eller Tinghørere udstedte Brevet om de opkrævede Nævns Vidnesbyrd eller Ed. Efter Omstændighederne opkrævedes Nævn af 8, 12 eller 13 Dannemænd, undertiden endog et Landenævn paa 24. Kun Sandemændene, 8 Selvejere til at »ty og sværge« om Vold, Drab, Markeskjel m. m., og de 8 Ransnævninger til at sværge om Tyveri- og Rans-Sager var faste. Og navnlig Sandemændenes Ombud var en betydelig Byrde, ogsaa fordi det ikke var nogen Spøg at blive »nederfældige«, naar deres »Tog« blev underkjendt.¹ Derfor tog man efterhaanden nødig dette Ombud paa sig, og der er mange Exempler paa Fritagelse. I det hele mærker man i det 17. Aarhundredes Tingbøger, at Deltagelsen i Retslivet mere og mere føles som en Byrde. Paa Landstinget *skulde* 1—2 Mænd fra de 6—7 midterste Sogne møde som »Tingridere«. Og Christian V's Lov gjorde ogsaa Ottemændene eller Stokkemændene, de uundværlige Tinghørere eller Vidner paa Herredstinget, til faste Ombud for et Aar ad Gangen. I Begyndelsen prøvede en og anden at knibe ud; f. Ex. 14. Juni 1683 var en af Stokkemændene, Chr. Jensen i Pudselykke, ikke mødt, men gik og agede Møg, hvorfor Herredsfogden klagede over ham.²

Det eneste Stykke af det gamle, der holdt til nyere Tid, var det, at Dommeren i Livssager skulde tage 8 Meddomsmænd til at afsige Dommen. Sandemandsinstitutionen afskaffedes ikke, men man mærker i Tingbøgerne mindre og mindre til

dem — en naturlig Følge af, at de rent juridiske Fordringer til Bevis og Dom nødvendigvis blev større. Paa den ene Side kan man maaske beklage, at Tingmændenes Virksomhed i Retsplejen forsvandt. Paa den anden Side var det en Simplificering og i mange Tilfælde en Lettelse af Rettens trange Vej — naar Dommeren saa blot var, som han skulde være.

4. Af *Landsdommere* kjendes før Reformationen med Sikkerhed kun 5; thi om den *Nicholaus Pæthersun*, advocatus Langlandiæ, der tilligemed 6 Adelsmænd udstedte Landstingsvidnet af 30/11 1328,³ var Landsdommer, er i hvert Fald uvist, da advocatus ellers kun betegner Foged.⁴ De var

(1) *Jens Andersen Mylting* til Egelykke, nævnes som Landsdommer 27/3 1448 og 23/7 1461.⁵

(2) *Axel Axelssøn Budde* (24/11 1462—27/6 1469); hans Fader, der til Forskjel fra ham kaldes »gamle Axel, Væbner«, var med paa Landstinget 24/11 1462. Slægtens Vaaben var en Kvist mellem tre Stjerner.⁶

(3) *Mads Jonsen Hvitax* til Skovsgaard (7/8 1476—21/4 1479) er omtalt foran S. 145.⁷

(4) *Hans Jensen Mylting* (Søn af J. Andersen) til Egelykke, tillige forlenet med Krogager. Det eneste bevarede Brev fra Landstinget i hans Tid er ikke dateret;⁸ men han har rimeligvis afløst M. Jonsen snart efter 1480 og været Landsdommer til sin Død c. 1496.⁹

(5) *Gregers Jul* til Leibøllegaard (26/7 1509; sml. S. 143). Christian den Andens gejstlige Lov indskrænkede i Kap. 37 Landstingenes Tal til 3 og *afskaffede* altsaa Langelands Landsting; men det kan ikke ses, om det kom til Udførelse. Efter Grevefejden blev

(6) *Jep Borre* Landsdommer; han er omtalt S. 146 og nævnes sidste Gang 1550. Efter hans Død maa Langeland være bleven lagt ind under *Fynbo Landsting*, hvor der i Aarene 1554—57 i Landsdommer *Verner Svaales* Tid er afsagt adskillige Domme vedrørende Langeland.¹⁰ Men 10. Okt. 1557 tillod Kongen ved Brev til Frants Brockenhus, at Langelands

Landsting igjen maatte holdes efter gammel Sædvane, og udnævnte samme Dag

(7) *Niels Jakobsen* til Pæregaard, »Vor Mand og Tjener«, til Landsdommer.¹¹ Han var en *Mylling*, Søn af Jep Jensen i Kadsebølle, og vides at have havt den for en Dommer ret væsentlige Mangel, at han ikke kunde læse og skrive. Han havde før været Herredsfoged i N. Herred og tiltaltes som saadan tilligemed Skriveren, Hans Degn, 21/12 1552 paa Kongens Retterting af Axel Urne til Søgaard, fordi de i 15 Uger havde forhalet Udstedelse af et Tingvidne mod Fogden Hans Bang paa Tranekjær, ikke havde villet sætte i det, at han var stævnet, og endelig vendt op og ned paa Herredsfogdens Segl under Brevet for at forvende Retten. Niels Jakobsen undskyldte sig med, »att ther Fru Ingert fick thet Tingsvinde, som Axell Urne omtallet, tha fick hand Skriffueren sitt Indzegell, att hand skulle besegle Breffuitt, *thi hand sielff huercken kunde læse eller skriffue*, oc tha hagde Skriffueren i Villing satt hans Indzegell saa, och thet icke giort uti nogen undt Mening«. Hans Degn erklærede, at han var nylig kommen til sin Bestilling og vidste derfor ej dermed at omgaas og gav beskrevet, hvad ham blev befalet, og hvis der var noget uret deriblandt, da var det af hans Vanvittighed og ikke af hans Foragt etc. De dømtes til at bøde Kongen og Bonden efter Recessen af 1537 Kap. 17; men Nytaarsaften 1552 fik Niels Jakobsen Kongens Brev, at han havde tilgivet hans Forseelse. Og en Indstævning fra Frants Brockenhus, der ikke havde kunnet faa Dom fra ham over nogle Bønder, som forhuggede Skoven, maa han være sluppen bedre fra.¹¹ Hans Mangel paa boglig Lærdom hindrede altsaa ikke, at han blev Landsdommer; han maa vel have havt andre Egenskaber, der bødede derpaa; til Herredsfoged efter ham skulde Lensmanden saa sætte »en anden god, forstandig Mand«. 1558 fik han Kongetienden af Tullebølle, men døde først i 1559¹² og fulgtes af

(8) *Gregers Juel* til Vestergaard, en Sønesøn af Nr. 5.¹³ Han var Landsdommer i over 40 Aar og i Begyndelsen af

Syvaarskrigen tillige konstitueret som Lensmand. 22/7 1560 fik han Kongetienderne af Bøstrup og Tullebølle Sogne i Fæste, og 16/6 1572 fik han dem frit, saa længe han var Landsdommer.¹⁴ I hans Tid blev 1582 truffet den Ordning, at Rigsraader to Gange om Aaret skulde møde og sidde Dom med Landsdommerne for at fremme Sagerne; dertil bestemtes paa Langeland Tingene lige før Mikkelsdag og efter Jul.¹⁵ Og 14/6 1594 udstedtes aabent Brev om, at Langelands Lands-*ting herefter skal holdes i Rudkjøbing*, da der skal tildrage sig megen Uskikkelighed og utilbørlig Handel paa det Sted, hvor det nu holdes.¹⁶ Desværre er det intetsteds oplyst, hvor det før holdtes.

Gregers Juel var gift med Maren Brok til Barløsegaard, og deres Datter Sophie blev gift med »onde« Erik Norby til Lindskov, som 1585 blev dræbt ved Kværndrup af sin Kok. Disses Datter Kirsten Norby (f. 1583 † 1656) blev 6. Sept. 1601 gift med

(9) *Rudbek Pors* til Skovsgaard, Sti Pors' Søn (f. 1566 † 1609), som lige var udnævnt til Landsdommer og forlenet med de 10 Gaarde i Haubølle By samt 4 Kongetiender; dette Len laa jo yderst bekvemt for ham, da han nu giftede sig Vestergaard til, og det vedblev siden at være Landsdommerens Embedslen.¹⁷ Ved Efterretningen om hans Død udgik 21/11 1609 Kongebrev til Lensmanden Niels Friis om at »tilkjendegive os elskelig

(10) *Niels Gaas* til Hjortholm, vor Mand og Tjener, at han strax begiver sig hid til os i Kjøbenhavn, videre vor naadigste Villie at forfare«. Han var udset til Landsdommer, aflagde saa i Kjøbenhavn Ed som saadan og fik Juleaften Brev paa Lenet og Følgebrev til Undersaatterne. Han var Søn af Oluf Gaas til Møllegaard († 1618) og Magdalene Sandberg til Tøjstrup, og gift med Rudbek Pors' Søster Hilleborg. Han døde paa Hjortholm 12. Dec. 1623, og baade han og hans Hustru og Søn (begge døde 1637) ligge begravede i Fodslette Kirke.

(11) *Erik Bille* til Møllegaard fra 6/3 1624 til sin Død

13/6 1638. Han var Søn af Mogens B. til Møllegaard og Anne Clausdatter Hvitfeldt. Billederne paa Møllegaard var smaat stillede og deres Sager stadig i Uorden. Eriks Moder maatte som Enke fragaa Arv og Gæld, og han selv efterlod Gæld. Megen Kval havde han med sin Broder Sten, der endog overfaldt hans Hustru og derfor en Tid maatte gaa i Landflygtighed.¹⁸ Som Landsdommer synes han heller ikke ret at have kunnet holde Orden.¹⁹

(12) *Vincent Steensen* til Stensgaard fra 9/9 1638 til sin Død 7/2 1659. Om denne Hædersmand henvises til Kap. 12 og 13. Han fulgtes af

(13) *Erik Kaas* til Lindskov og Hjortholm, som han 14. Januar 1638 havde giftet sig til med Landsdommer Niels Gaas' Datter Kirsten. Han fik Fortjeneste af Øens Gjenrejsning efter Svenskekrigen († 1672),²⁰ men led selv store Tab ved den. 1669 maatte han endog gjøre General-Opbud, da han ej kunde opnaa Overenskomst med sine Kreditorer, og Kongen gav ham et Beskærmelsesbrev imod dem (6/7 1669). Han opholdt sig stadig mest paa sin Gaard i Fyen, og maaske det gav Anledning til, at

(14) *Thomas Bech* af Bjerrebygaard 9/1 1662 blev sat ham ved Siden, saa der fremtidig blev 2 Landsdommere. Undertiden beklædte de begge Retten, men oftest dog kun den ene, og mest Bech. Denne er den første borgerlige Landsdommer. Han begyndte som Ridefoged paa Tranekjær i Aarene 1652—55, blev først i 1656 Herredsfoged i N. Herred (sagtens i den Anledning gav S. Herreds Mænd ham 8/12 1655 »et oprigtigt og godt Skudsmaal«); og han kunde uden Tvivl takke sit Ægteskab med Anna Katharine v. Ahlefeldt, en ikke jævnbyrdig Halvsøster til Storkansleren, for sit Avancement til Landsdommer. Han var en dygtig Mand, der havde meget at sige paa Grevskabet, saa længe han levede. Kronens gamle Brydegaard Bjerrebygaard fik han i Mageskifte for en Ejendomsgaard i Torpe²¹ og for ydet Tjeneste, og der byggede han det for den Tid anselige Stuehus, som endnu staar (men af de lave, udskaarne Egedøre er nu kun et Par

levnede). Efter Svenskekrigen benyttede han den rigelige Lejlighed til at erhverve Gods for næsten intet og samlede saaledes 9 Ejendomsgaarde; paa Skiftet efter ham vurderedes Bjerrebygaard for Bygningens Skyld til 1000 Sletdaler, men de andre kun fra 40—120 Sletdaler Stykket, saa Velstanden var i Virkeligheden ikke saa stor. Han døde 7. Febr. 1680.²²

(15) *Andreas Engberg*, tidligere Sekretær hos Kronprins Christian, blev efter Erik Kaas' Død ved Hofgunst udnævnt til Landsdommer 31/3 1672 med Udsigt til ogsaa at succedere Bech, betjente saa et Aarstid Retten sammen med ham, men blev 14/6 1673 forflyttet til Sjælland, siden adlet, Justitsraad og Ejer af Ravnstrup († 1690).

(16) *Ulrich Luft* fik 14/6 1673 Bestalling som hans Eftermand — i den Grad en Hofudnævnelse, at det er vanskeligt at tage den alvorligt. Han havde været Præceptor for Prinsesserne og derhos »Kortvillighedsraad« ved Hove, for ikke at sige Hofnar, og Forsørgelsen i Rudkjøbing følte han som et Slags Landflygtighed. Han fik næsthøjest Landsdommergæge, 400 Rd. (Bech maatte nøjes med 200) og havde tillige Consumptionen i Forpagtning, men kunde aldeles ikke komme ud af det. 1680 naaede han til at skylde 5193 Rd. 1 Ort 16 β i resterende Skatter, som Kongen eftergav ham.²³ I Landstingsbogen er bevaret et Par Domme fra hans Haand, skrevne i en underlig halv ironisk Tone, mere vrøvlede end vittige. Det virkeligste, han fik at betyde herovre, var sikkert, at han efter Evne hjalp Claus Bertelsen frem, om hvem siden mere. 1677 synes han at være flyttet til København med hele sin Gæge i Pension,²⁴ men søgte forgæves andre Bestillinger. Til sidst gav Christian V ham Patent som Markgreve, Friherre af Sternberg og Herre til Luftendal; et halvt Aar efter døde han (1684) og fik det Eftermæle, at han var den første Markgreve hos os, »men ikke dog den sidste Nar, her tør vel flere findes«. ²⁵

(17) *Otto Riisbrigh* til Gjerskov udnævntes 28/7 1675 til Vice-Landsdommer paa Langeland med Expectance paa Embedet efter Th. Bech, men naaede kun lige at faa det, da

Landstinget blev nedlagt, og han udnævntes saa $\frac{7}{4}$ 1681 til tredje Landsdommer over Fyen og Langeland.²⁶

Langelands Landsting nedlagdes ved kgl. aabent Brev af 29. Marts 1681, som bød, at alle de Sager, Kongens Under-saatter paa Langeland (undtagen de, der er under Grevskabets Birk) ved Retten har at udføre, og der til Landstinget plejer at orddes, skal herefter til Fynbo Landsting indstævnes. Grunden var i Virkeligheden taget bort under Landstinget, da Grevskabet ved sin Oprettelse blev et eget Birk; dertil hørte godt Halvdelen af Øen, og da Sager fra Birketinget indstævnedes direkte til Højesteret, var der altfor lidt Brug for et eget Landsting. Af samme Grund var der ogsaa god Mening i nogle Aar efter at slaa Nørre og Sønder Herreder sammen til et. Men en anden Sag er, at denne Ordning, hvorved hele Øen over den ene Nabo kom under Herredet, den anden under Birket, i mange Henseender var upraktisk og ringere end den gamle; og Øens Folk var heller ikke tilfredse med at miste Landstinget og skulle til Fyen med deres Sager.²⁷

§ 4. Nørre Herreds Ting holdtes fra ældgammel Tid ved Tranekjær (med Retsdag om Torsdagen), Sønder Herreds paa Skrøbelev Hede (Retsdag: Lørdag). Begge Steder var der smaa og tarvelige Tinghuse. Herredsfogderne var i ældre Tid Bønder, af og til ogsaa en af de Smaaadelsmænd, der ikke meget skilte sig fra Bønderne. I N. Herred gik Bestillingen i de 100 Aar fra 1557—1656 med korte Afbrydelser i Arv fra Fader til Søn. Ved Midten af det 17. Aarh. rykke saa Ridefogder o. l. ind i Embederne og danne Overgangen til de egentlige juridisk dannede Embedsmænd.

Af de ældre *Fogder i Nørre Herred* kjendes af bevarede Domme o. l.:

Jes Nielson i Klaxebøle, 1442.²⁸

Verner Hansen, $\frac{25}{10}$ 1459— $\frac{6}{3}$ 1478.

Anders Fynbo, $\frac{5}{2}$ 1489.

Lauris Hansen i Kotzsebølle, $\frac{26}{7}$ 1509.

Jep Borre, Væbner, 1534, blev 1537 Landsdommer (se S. 145 og 172).

Niels Jakobsen, $\frac{4}{11}$ 1546—1557, da han blev Landsdommer (se S. 173. 1558 sad Jost Olsen flere Gange i Herredsfogeds Sted).

Mattz Poelsen, 1559, $\frac{25}{11}$ 1562.

Lauritz Skriver i Svalebølle, der »i lang Tid har tjent som Herredsfoged i N. Herred og havt stor Besværing med at sidde Ting og andet«, fik derfor 11. Aug. 1577 tilligemed sin Hustru Anne Livsbrev paa den Gaard i Svalebølle, han boede i, fri for Ægt og Arbejde, men mod sædvanlig Landgilde.

Hans Madsen i Bjerrebygaard, vistnok Mads Povlsens Søn, blev $\frac{30}{7}$ 1590 af Kongens Retterting ligesom af Landstinget frikjendt for en Klage af Mourids Podbusk, var Herredsfoged endnu $\frac{27}{10}$ 1603.

Christen Lauritsen, som i et Tingsvidne $\frac{23}{8}$ 1611 kalder sig Borger udi Rudkjøbing, Herredsfoged til N. Herred. 1603 var han Ridefoged paa Slottet og benævnes ogsaa Tolder og Byfoged i Rudkjøbing;²⁹ hans Dattersøn Christen Jonsen (Holmsted) blev Ejer af Brolykke (sml. S. 180).

Peder Hansen i Rudkjøbing, 1618, vistnok tillige Skriver i S. Herred.³⁰

Jørgen Hansen i Bjerrebygaard, H. Madsens Søn, $\frac{9}{9}$ 1619 og endnu $\frac{26}{9}$ 1648.

Jørgen Pedersen i Leibølle var fra 1652 længere Tid »tilforordnet i Dommers Sted«, aabenbart fordi Grev Rantzau vilde holde Embedet aabent for Th. Bech, der 1652—55 oftere nævnes som hans Ridefoged paa Tranekjør.

Thomas Bech af Bjerrebygaard var Herredsfoged $\frac{7}{2}$ 1656 og derefter til han 1662 blev Landsdommer. Saa vilde Lensherren igjen forunde Pladsen til sin Ridefoged Thomas Nissen og lod midlertidig

Hans Jørgensen i Lykkeby konstituere »i Dommers Sted« (1662—64). Han var Søn af Jørgen Hansen og blev meget ilde tilfreds, da hverken Th. Nissen eller han, men Skriveren i S. Herred,

Thomas Olufsen (eller Olsen) i Kasteltorp i Nov. 1664 blev Herredsfoged. H. Jørgensen lod $\frac{1}{12}$ 1664 føre Vidner for, at hans sal. Fader, saavel som hans sal. Farfader og andre flere af deres Folk havde været Herredsfogder i N. Herred i mange Aar, og fik ogsaa selv godt Skudsmaal for sin Betjening af Retten. Men det hjalp ham ikke. Th. Olufsen var forøvrigt en hidsig og næppe synderlig duelig Mand; bl. a. dømte Landstinget ham for Rettens Ophold og Udflygt, »hvilket noksom kan agtes at være af Uagtsomhed og Vanvittighed gjort«. ³¹ Han er død før $\frac{20}{2}$ 1679 og fulgt af

Mads Jørgensen, der den Dag som Herredsfoged udstedte et Tingsvidne. Ved Herredernes Sammenlægning 1684 blev han uden

Omstændigheder sat fra Bestillingen. Han boede først i Fæbæk, saa i Snøde, fra 1682 paa Heignet og siden i Leibølle.³²

5. Af *Sønder Herreds Fogeder* i samme Tid kjendes:

Jes Matssøn, ⁵/₂ 1457—¹⁰/₂ 1465 (se foran S. 145).

Hans Hvidssøn, ²³/₄ 1477—¹/₃ 1483.

Anders Drucken i Illebølle ¹⁶/₅ 1545, ¹²/₁₁ 1547.

Hans Matsen i Fuglsbølle, ³⁰/₁₁ 1548, ¹⁰/₇ 1553. (⁶/₇ 1557 fik forhenværende Herredsfoged paa Langeland Hans Madsen af Kongen foræret 3 Daler³³).

Matz Sørensen i Brandsby, ¹¹/₅ 1555, 1558.

Søren Michelsen Lindeborg, ¹⁰/₃ 1604—¹⁵/₄ 1618; 1611 er han »udi Vestergaard«. ³/₅ 1619 faar Enevold Kruse kgl. Ordre til at hjælpe hans Enke, Maren, til hendes Ret med tilgodehavende Fogedkorn.

Claus Ebbesen i Illebølle, 1618; 1619 maatte han bøde 100 Daler for en underlig og urigtig Dom mellem kgl. Majestæt og 4 Kronens Tjenere, som ufortoldet vilde have udført 4 solgte Heste.³⁴

Peder Pedersen i Lindelse ¹²/₉ 1629; havde Magleby Kongetænde i Fæste, var ¹³/₁₂ 1631 nylig død.³⁵

Markus Pedersen i Torpe, 1631—1656, da han af Erik Kaas tiltaltes for at tage Skænk og Gave og blev dømt og afsat. Under Sagen mod ham oplystes det, at hans Løn var 1 Skp. Fogedkorn af hver Gaard og 1 Skp. Havre af hvert Hus, og at han havde brugt at tage adskillige uhjemlede Gebyrer. I Svenskekrigen blev han pint ihjel for sine Penges Skyld.

Hans Clausen i Fuglsbølle beklædte saa indtil Svenskekrigen Retten som konstitueret, og efter Krigen udnævnte Kongen ham ²⁹/₁₁ 1660 til Herredsfoged; men han blev afsat ²⁹/₄ 1661 — fordi det var Fr. Ahlefeldt, der ifølge sit Pantebrev havde Privilegium paa at ansætte »Underbetjente« i Lenet.

Thomas Knudsen i Vindeby fungerede første Gang ¹³/₇ 1661; han havde været Ridefoged paa Tranekjær og blev 1672 tillige Birkefoged; er antagelig død i Slutningen af 1681, da han sidste Gang holdt Birketing ⁷/₁₁ 1681.

Den 10. Nov 1683 udstedtes Kongebrev om, at begge Herreder skulde lægges sammen til et under det Navn *Langelands Herred*, da det erfarede, at ingen Herredsfogder var forordnede efter deres Aftrædelse, som sidst havde allernaadigst Bestalling derpaa; og for det nye Langelands Herred udnævntes *Claus Hansen* til Herredsfoged; men i N. Herred kom han aldrig til at fungere, og i S. Herred ikke længere end til 19. April 1684.³⁶

6. Skjøndt *Byfogderne i Rudkjøbing* i ældre Tid nærmest vedkom Byen og ikke hele Øen, skal her dog meddeles Liste over dem, der kjendes, for nogenledes at samle Oversigten over Øens Retsbetjente før Landstingets Nedlæggelse 1681. Følgende findes nævnte:

Hans Knep, som 1539 af Herredagen dømtes til at tilbagegive Jens Persen paa Siø det Gods, han havde registreret, da der var svoret Jens Persens Husstand Mordbrand over.³⁷

Jens Matsen, 7/9 1554.³⁸

Oluf Iversen, 1556—57 (se Kap. XI).

Vincens Pedersen, 11/6 1575, Tolder og Byfoged; 15/10 1581 beordrede Kongen ham sat i Taarnet paa Nyborg, da han stadig ikke berigtigede sine Regnskaber, og han blev afsat; men 16/8 1584 eftergav Kongen sin Fordring paa ham for hans Fattigdoms Skyld.³⁹

Christen Lauritsen, Tolder og Byfoged, skænkede 1616 200 Rdl. til Kirken, Skolen og de Fattige.⁴⁰

Marcus Hansen, 1628—32.

Mogens Jensen, fik 18/6 1633 ligesom sin Formand (15/7 1631) Bevilling paa $\frac{1}{4}$ af Sagefaldet for sin Bestilling. 1636 klagede han over Borgmester og Raad, som opholdt ham i Forretningerne, ikke vilde holde ordentlige Skifter og ikke lade ham vide, naar Raadstuen holdtes, eller lade Pant og Kjøb ske til Ting og i det hele ikke holde Orden. Men Striden synes at være faldet uheldigt ud for ham selv, da Lensmanden 4/5 1638 fik Brev om at hjælpe »forrige Byfoged» M. P. til hans Restancer.⁴¹

Poul Hansen, 15/9 1638 (1641 og senere kaldes han Raadmand).⁴²

Dirich Brockenhoffuet, fra før 29/6 1641, til han blev afskediget 1649. Siden ernærede han sig kummerlig som Skoleholder og klagede 1653 bittert over den danske Skolemester Bertel Hansen, »fordi han understaaer sig at holde Skole og dermed ikke alene lokker Ungdommen til sig, mens endog betager hannem det lille Stykke Brød, som Gud og Øvrigheden hannem haver forundt»; og han irettelagde Borgmesters og Raads Bestallingsbrev — men det hjalp ham kun lidt. Byfogden dømte 7. Juni vel hans Bestalling ved Magt, men med den Tilføjelse: »dog hermed ikke skal være ment, at jeg er mægtig nogen got Folk at tildømme deres Børn at sætte i Skole hos nogen anden, end dem selv lyster, formedelst enhver raader for sin».

Ebbe Pedersen, Herredsskriver i S. Herred, blev konstitueret 13/11 1649 og i Marts 1650 udnævnt til Byfoged. 1652 blev han dømt nederfældig ved Landstinget for et Vidnes Afsigelse og en Dom,

han havde indført i Tingbogen, mens han var Herredsskriver. Dog fik han 3. Okt. Oprejsningsbrev at maatte være gild og gæv, men ikke befatte sig med sin forrige Bestilling,⁴³ og nogle Dage efter Lov til at beholde Herredsskriverembedet.⁴⁴

Jørgen Jørgensen, Borger i Rudkjøbing, var saa først et Par Aar konstitueret og fra 12/9 1654 virkelig »kgl. Majestæts Byfoged« til sin Død sidst i 1673. Hans efterladte Midler var 283 Daler — og hans Gjæld 581 Daler.⁴⁵ Byfogedembedet var, som der siden klagedes saare over, usselt lønnet og lidt nok agtet.

Mogens Jespersen Rønning udnævntes 20/1 1674; blev 1681 af Højesteret dømt fra Embedet for en ulovlig Indførsels-Forretning.

7. Der lod sig ogsaa opregne en Del *Herredsskrivere* — den første, hvis Navn er bevaret, er Niels Scriffuer i N. Herred 5/8 1473; men kun faa af Navnene indeholde nogen Oplysning af Interesse, som den ovennævnte Hans Degn i N. Herred 1552. Laurits Skriver havde formodentlig været Herredsskriver, før han blev Foged; det samme var Tilfældet med Th. Olufsen o. fl. Af Landstingsskrivere nævnes: Christen Skriver i Orre 1590; Jørgen Hansen 1620—21; Broer Pedersen 1632—34; Peder Nielsen 1641—50; Niels Hansen 1655 f.; Anders Christensen Bruun 1669. Broer Pedersen var baade By-, Herreds- og Landstingsskriver; og 29/7 1632 fik Lensmanden et kraftigt Kongebrev om at ændre denne store »Uskikkelighed«, som voldte megen Vidtløftighed, og paase, at Tingfogden nøjedes med nogen billig Skriverpenge og Landstinget holdtes paa tilbørligt Sted, som det er forordnet og af Arilds Tid været haver, saa det der paa Landet kunde gange skikkeligere til, og den gemene Mand ikke i Fremtiden have sig over sligt at beklage. Desuagtet havde B. Pedersen endnu 29/5 1634 alle tre Bestillinger — saa kom der ny Ordre til at ansætte en særlig Herredsskriver. 5/3 1642 erklærede Raadstueretten, at P. Nielsen Landstingsskriver ikke tillige burde gaa i Rette som Prokurator, men det hjalp sagtens ikke; senere tog dette Uvæsen meget mere Overhaand.⁴⁶

8. De Oplysninger om Sæder og Tænkemaade, som de gamle Domme og Tingbøger med deres Utal baade af sørgelige og kuriøse Træk indeholder, maa jo benyttes med mere Varsomhed, end Arbejdere dermed altid har husket. Hvor

godt vilde et Billede af vor egen Tid ligne, naar det skulde tegnes efter dens Retsprotokoller? Men med Hensyn til selve Retslivet er de jo Paalideligheden selv.

At de gamle Herredsfogders Domme tidt er ubehjælp-somme og utydelige, kan man ikke undre sig over. Den Fejl deler de med selve Kongens Rettertingsdomme. Og tidt ender baade de og Sandemændenes Afsigelser med et forsigtigt: »indtil anderledes bevises«, eller lignende. I det hele maa man vist snarest undre sig over, at Fogderne dog i det hele var taalelig godt inde i Loven. Sommetider bød man dem naturligvis noget, der var for svært, som f. Ex. følgende Sag kan vise:

Den 9. Novbr. 1665 afsagde Th. Olufsen i Kasteltorp, Herredsfoged i N. Herred, med Hieronymus Sylversted i Tranekjær i Skrivers Sted (de 8 Mænd var Christen Laursen i Kulepile, Rasmus Søffrensen ibid., Morten Hansen i Refbierre, Peder Nielsen, Hans Adolph, Thomas Laursen ibid., Anders Jørgensen i Botoft og Jørgen Pedersen i Lidsemose) følgende »Domb i dend sagh, Matz Rasmussen i Rudkiøbing paa Christen Smidz Vegne i Skrøbeløff contra Lauridz Pedersen i Vindeltorpe, anlangende nogen ord om en Horsebødell, som dennem imellem efter Tingsvindere be-melding schall vehre passerit, siges saa paa, da efterdi iche udi Louerne Nogenstedz en Horsebødell ehr at finde, eller huad straff dend schall udstaae, som anden saadant tilsiger, efftersom enhuer offr sit eget Hors kand vehre und noch, synderlig naar hand kommer deroffr med Pidsch eller Spurer, mens effterdi forskrefne Laurs Pedersen søges derforre efter Recessen Chr. III. 20de, saa-uelsom Bircherettens 20de Artickler, lader det sig ansee Æren at vehre anrørende, huorfor Jeg mig iche viste aff slig Aarsager udi dend sag Dommer at vehre, medens for min offuerdommere de gode Hr. Landzdommere vill haffue indviist der at ordeles, huo vidre paa schader«.

Ved Landstinget dømtes saa 31. Jan. 1666 L. Pedersen til »at bevise sine Ord eller erklære Christen Smid saa lovligt, som det sig bør, og give ham 4 Rd. til Kost og Tæring — og Th. Olufsen for slig hans Udflugt og selvgjorde Doms Mening at give ham 2 Rd.«

Sønder Herredsting fik den 9. Maj 1663 en endnu haardere Nød at knække. Der mødte to Mænd og klagede paa hinanden. Hans Christensen i Østerby havde »i Torsdags

8 Dage i Rudkjøbing kjøbt en Høne med 19 Andællinger af Thomas Rasmussen i Torpe; for den første Ælling skulde han give ham 1 Knappenaal, for den anden 2 og saa dobbelt op indtil 40 Knappenaale, som koste 1 β , og saa atter dobbelt op paa Penge for hver Ælling og Hønen med, ialt 20. Og derpaa drak de to Kander Øl til Ligkjøb, som de betalte hver den ene af, og derom blev venlig og vel forligt og gav hinanden Haand derpaa, og Vidnet lagde sin Haand paa deres Hænder«. Skulde nu den Handel staa eller ej? Sagen kom ikke til Dom, Herredsfoged Th. Knudsen havde ikke for intet været Ridefoged og forstod nok at jævne en urimelig Trætte.

Af utilfredse Parter maatte Fogderne ikke sjældent udstaa Trusler og Vold. Saaledes truede 1655 to Brødre i Torpe med at skyde Herredsfoged Markus Pedersen — heldigvis for ham havde Ladefogden paa Faareveile pantet dem Geværet fra.⁴⁷ Naar der blev skældt ud i Retten, kunde Galden jo ogsaa løbe over paa Fogden; da Hartvig Danielsen i 1665 brugte Mund mod Th. Olufsen, mens han sad i Retten, stod han op og klagede sig rettesløs; men da Hartvig sagde: Bid mig ikke, svarede han: Gid Bøddelen bide Jer, hvilket var ærerørigt.⁴⁸ Og da en Soldat, der var beskyldt for Skovtyveri, 1651 i Rudkjøbing Raadstueret gav sig til at skælde Borgmester og Raadmænd for Tyve og Skælmer og greb til sin Kaarde, tog Øvrigheden højst egenhændig til Stokken og pryglede ham ud.⁴⁹

9. Mange af Middelalderens udtryksfulde Retshandlinger vedblev at holde sig i Brug længe efter, at Tingbøgerne og de skrevne Dokumenter egentlig havde gjort dem overflødige. Endnu i Slutningen af 15. Aarhundrede skødedes Ejendomme paa Tinget »med Træ og Tørv« fra den solgte Jord, som Sælgeren inden Tingstokkene gav Kjøbereren i Hænde for alles Øjne.⁵⁰ Og da dette faldt bort, brugtes dog et Haandslag; f. Ex. 2/5 1657 skødede Jep Tommesen Kasteltorp i Longelse Sogn til sin Brodersøn, »hvorpaa han her for Retten gav ham sin Haand«. ⁵¹ I ældre Tid brugtes Haandslaget paa Tinge, naar Gods var solgt og den nye Ejers Følgebrev til Bønderne

blev læst paa Tinge; saa tog hver Bonde Ejeren eller hans Foged i Haanden og lovede Lydighed og Troskab — en klar Mindelse om Lensforholdet.⁵² Naar Indførsel skete, blev den nye Ejer eller hans Fuldmægtig bogstavelig ført ind i Gaarden af de udmeldte Ridemænd,⁵³ som overgav ham Nøglen og satte ham paa Gavlbænken (Husbondens Plads).

Den, der fragik Arv og Gæld, kastede Nøglerne paa Graven — f. Ex. 1652, da Rasmus Gotfredsen i Fodslette blev begravet, »kastede hans efterladte Hustru Mette Andersdatter Nøglerne paa Graven og forsvor Arv og Gæld og siden undvigte Stedet og befattede sig intet med hvis Fattigdom, som han sig havde efterladt«. Endnu efter 1660 er der flere Exempler herpaa.⁵⁴ Og paa lignende Maade kunde en Drabsmands Frænder kaste Penge i Graven til den Døde for at fastslaa Villien til at give Bøder. 1655 blev Gotfred Hansen begravet paa Magleby Kirkegaard; ham havde Peder Møllers Søn Niels slaæet ihjel med en Stang, »saa Panden var gangen ner i Hoffuedet paa ham«, og var siden rømt, saa Ridefogden forgæves søgte efter ham med Eftermaalsmænd. Ved Begravelsen mødte Peder Møller »och samme Tid kasted Penge i Graffuen til den døde och erbød sig at vilde giffue Bod til den dødes Arffuinger paa sin Søns Vegne«. ⁵⁵

Eller der førtes Klage over Graven. Christi Himmelfartsdag 1691 begravedes paa Bøstrup Kirkegaard »Hans Madsen, som boede og døde i Brønslette; og da Liget var i Graven og Jord paakast, indfandt sig ved Graven den sal. Mands Søkende og gav Klage over Graven, ingen anden at være Aarsag i sal. H. Madsens Død end den, som havde ladet sige ham til Hove Langfredag, som var en Prædiken-Dag, hvorfor han vilde formode, den som havde ladet ham sige til Hove, skulde bøde efter Kongens Lov og Bogstav«. For Retten vidnede imidlertid hans Enke, at hendes Mand paa sin Seng havde sagt, at det var en ulykkelig Hændelse, og det Træ, han faldt ned af, var Aarsag i hans Død, og hun havde intet at klage paa Jesper Dichman eller nogen, og

hendes Mand havde sagt til sin Broder, at han skulde ikke give Klage over nogen for hans Død.⁵⁶

Den gamle Baareprøve vedblev at bruges. 1584 anklagedes Peder Skræder i Fladmose bl. a. for, »at han havde forpligtet sig til at ville tage med sig sin Sognepræst Hr. Mads og mere godt Folk, naar han skulde lægge sin Haand paa hans Hustrues Legeme, som var ynkelig omkommet, og han gjorde det ikke«. ⁵⁷ Og endnu 1653, da en Karl var fundet død i Hans Kjeldsens Hus i Rudkjøbing med overskaaren Strube, blev de to, der havde delt Kammer med ham, kjendte fri, efter at de »med høi soren Ed havde lagt Haand paa hans Legeme med inderlig Bøn om, at Vor Herre vilde give Jer-tegn, om de i hans Død skyldig vare, enhver for sig, og dog ingen Kjendelse derved blev seet eller paafulgte«. ⁵⁸

10. Ogsaa de gamle Domsformer holdt sig — endnu 1649 endte en Dom over en Tyv, der i Rudkjøbing dømtes til Galge og Gren, med Ordene: »Ikke vi dømme ham, men hans egne Gjæringer«. Ligeledes de gamle Bødeformer, hvorom Sagefaldsregnskaberne give den bedste Forestilling.*) Paa Brugen af de gamle Retsfrister, »inden trende fem« 3: 3 Gange 5 Dage etc., er der mange Exempler.

Hvordan man ogsaa blev ved at bruge den gamle, for-færdelig hurtige Retsforfølgning overfor en Tyv — i de fleste andre Tilfælde gik Retten Sneglegang — viser bl. a. den nævnte Tyverisag 1649. Det var Johan Væver i Rudkjøbing, som 13. Nov. 1649 for Byretten fremstillede en Person ved Navn Adam Pedersen, der tilligemed nogle Medskyldige havde stjaalet en Ko fra ham, og begjærede ham dømt og rettet. Byfogden forlangte, at han skulde give lovligt Kald og Varsel; men Johan Væver fremlagde Kjød og Hud af Koen, vurderet af to Mænd til 8 Daler 2 $\frac{1}{2}$, og erklærede, »at han nu her for Retten haver ladet fremstille sin Tyv og Kosterne hos ham, og det samme selv bekjendt, hvorfor han haver ladet

*) Se blandt Bilagene Regnskab for Aarene 1500 og 1614, der er valgte blandt mange som typiske og oplysende Exempler.⁵⁹

ophente Mestermannen og hannem Bænken til Tyven leveret; begærede derfor, at Execution over sin Tyv maatte skee, paa det han ikke skal forurettes; thi han vil intet videre have hannem at tage vahre efter denne Dag, hvilket han bad de 8 Stokkemænd at drages til Minde«. Saa blev han dømt og samme Dag rettet. Siden dømtes ogsaa »Hans Spildevællings Kone« Vibeke, i hvis Hus den bortrettede Tyv Adam var greben den 9. Nov. med Kosterne, og to andre Medlemmer af Banden — hun til at straffes paa Halsen, de til Galgen.⁶⁰

Paa den Maade afgang det af den Bestjaalnes Villie eller Evne, om en Tyv i det hele blev straffet. Den 25. Nov. 1651 kom Laurits Mikkelsen af Gl. Skrøbelev og klagede for Byfogden, at Hans Persen, tilforn i Munkegaard, havde bortstjaalet ham 4 Gæs, og Byfogden fulgte ham til Præstegaarden, hvor Tyven fandtes med Gæssene, som han havde solgt til Hr. Terchel Christensen. Laurits Mikkelsen fik saa med Byfogdens Tilladelse sine Gæs igjen, og Byfogden tilbød ham Kongens Jern til hans Tyv. Men L. Mikkelsen vilde ikke modtage det, fordi hans Midler ikke var til, at han kunde formaa at lade Tyven henrette, hvorudover han lod ham gaa. Fjorten Dage efter tiltalte Byfogden ham saa for Tyvens Undvigelse, men forgæves.⁶¹

Eller det kom an paa den Forurettede, om Straffen skulde formildes. 19. Dec. 1634 gav Kongen Sti Pors efter hans Andragende Ordre til at sende en sin Arbejdsdreng, Per Skræder, der af Gækkeri havde skudt en Tærsker i Loen uden at vide, at Bøssen var ladt, til Bremerholm at arbejde i Jern indtil videre, »da Du tager i Betænkning at lade Dødsdommen over ham udføre, og den Dødes Fader ei heller vil have med Fangen at bestille«. Paa samme Maade benaadedes 5. Aug. 1654 en Fange paa Tranekjær, der havde stjaalet en Kaabe, mod at »forsvørge Riget, da Sagvolderen ikke efterstræber ham til det yderste, men gjerne qvitterer ham«. ⁶²

11. En Mængde af de fældede Dødsdomme blev ikke udførte, fordi den Dømte var rømt. Fængslerne var jo derfor; og det gav især god Lejlighed til Flugt, at det var

Herskabernes Sag at holde de under dem sorterende Forbrydere fangne. Saaledes flygtede 1672 en Barnemorderske, som sad i Jern paa Skovgaard »og tog en Del Jern med sig«. ⁶³ Og hvordan det selv i Taarnet paa Tranekjær kunde gaa til med dem, der sad »i Kongens Jern«, ses af Forklaringer om to Fanger, der i 1664 var forsvundne derfra med Skovriderens Kjole. Ladefogden lukte Døren op for dem om Morgen og i om Aften; en hel Del af deres Tid tilbragte de i Stegerset, og to Gange havde de været inde i Ridefogdens Kammer o. s. v. ⁶⁴ — 1651 krævede forrige Byfoged i Rudkjøbing Dirich Brockenhoffuet Godtgjørelse, fordi han i 13 Uger, fra 19. Dec. 1648—20. Marts 1649, havde holdt en for Barnemord anklaget Pige med Spising og Lys, mens hun sad fangen i hans Hus, »indtil hun bortrømte«, saa og for hende, som ikke kunde betale sine Lejermaalsbøder og derfor havde lidt i Bolt og Jern.

Men Henrettelser var alligevel ikke sjældne; og der boede jævnlig en Mestermannd paa selve Øen. I Klausebølle levede c. 1550 Rasmus Clausen, som gjaldt for at være en Spydkaar og havde ingen Husbond; nogle Gange stjal han sine Svin ubrændte ind paa Kronens Skov, og et Aar optog Fogden hans 7 Svin og »stivede Ørnene af dem« og satte dem paa Sti, dog gav Frands Brockenhus ham de 5 igjen for hans Armods Skyld. Men 1556 stjal han halvanden Skp. Byg fra Kronens Tjener Peder Thordsen i Frellesvig; saa fandt denne ham i sit Hus med sine Koster og lod ham gribe og føre til Ting og havde Rettermanden med sig. Da begjærede Rasmus Naade og bad om at faa Tyvsmærke og blive Bøddel og beholde Livet; og det undte Peder Tordsen ham for Herredsmændenes Bøns Skyld, og Herredsfoged Niels Jakobsen med 8 Dannemænd dømte ham dertil. Han mistede saa Øret og blev brændemærket og var siden Bøddel. ⁶⁵ Derefter boede der gjerne en Bøddel i Klausebølle, saaledes c. 1600 Mester Valentin og dennes Søn Valentin Valentinsen. Men i alt Fald den sidste synes dog kun at være brugt som Rakker; thi i Aarene 1603—20 hentedes der gjentagne Gange Skarpretter

fra Fyen.⁶⁶ Saaledes 1604 en Mesterman fra Odense, der fik 7 Daler for at »afhugge Niels Skræder i Leibølle, for han dræbte Mathias Svarrer ibidem; og da den døde ingen Eftermaalsmænd havde, maatte Lensmanden paa Kongens Vegne lade rette over samme Misdæder«. 1619 var her ikke mindre end 4 Henrettelser, 3 blev halshugne for en Barne-mordssag, og 1 hængt for Tyveri. I Aarene ved 1630 synes Forbrydelserne aftagne, selv Lejermaalsbøderne gik ned til næsten intet. Lidt senere fik Øen sin egen Skarpretter igjen; men et Sværd havde han ikke. 1646 henrettedes Lars Andersen i Kjædeby for Drab der; »Mestermanen fik 2 Rd., og for et Sværd han brugte, formedelst han intet havde, 1 Rd.«⁶⁷ 1654 brugtes efter Attest fra »Mester Christen« Byens Sværd 2 Gange, hvorfor Byen i Sværdpenge opbar 2 Rd.⁶⁸ 1661 blev Mester Peder Christensen i Klausebølle af begge Herredsting og Byen kaaret til Bøddel i sin Faders Sted, efterdi ingen anden tilbød sig. Han skulde have

»for En at halshugge 10 Ƴ ; for En at hænge 6 Ƴ ; for En at kagstryge og skære Øret af 4 Ƴ ; for at steile, brænde og ellers i andre Maader at henrette skal gives ham, eftersom sædvanligt har været; og han skal som hans Fader 2 Gange om Aaret have hans Løn, som er af hver Gaard 2 β og af hver Halvgaard eller Bol 1 β til Paaske eller Mikkelsdag.«⁶⁹

Kagstrygning brugtes f. Ex. som Straf for 3die Gang begaaet Lejermaal og udførtes ret ofte. En Svaghed ved den Straf var, at en velhavende Pige kunde optinge med Bøder; 1620 betalte Peder Christophersen i Magleby for hans Søster Karen, der havde avlet 3 Børn, hver med sin Fader, 20 Rd., »dog med saadan Besked, at dersom hun sig atter i saa Maade forseer, skal hun uden al Naade straffes paa sin Hals, eftersom hun derpaa til Tinge har hendes Forpligt udgivet paa«. ⁷⁰

Jævnlig begravedes Forbrydere »i heden Jord«, ogsaa om de ikke blev henrettede. 1611 fik Kongen Rønningsgods efter Chr. Alsing, »som døde i Stengade og blev lagt i Heden Jord, for han for nogle Aar siden havde slaget sin egen Broder ihjel udi Als og rømte for samme Gerning«. ⁷¹ Endnu 1750 den 31. Maj »blev Een ved Nafn Anton, tienende i

Tottisholm, begravet her paa Schrøbeløv Hee af Natmanden«. ⁷²
 At baade Forbrydere og Bødder, Rakkere og Natmænd agtedes for »uærlige,« er velbekjendt; og især 1726 er her et berygtet Exempel paa, hvor alvorligt dette toges; men derom senere. ⁷³

12. Den gamle Tilbøjelighed til overfor Forbrydelser at ty til Kirkens Hjælp levede videre, om end under andre Former. Det aabenbare Skriftemaal var jo i Virkeligheden en Del af Retsplejen, et Slags Straf ikke blot for kirkelige Forseelser som Sværger, Helligbrøde eller Afhold fra Sakramentet, men ogsaa for saadanne Ting, der ellers ikke var egentlig Straf for, men som dog stred imod gode Sæder, som Lejermaalsforseelser, eller var mistænkelige som det at ligge Børn ihjel. Efter Frd. af 27. Marts 1629 er der adskillige Exempler paa, at Præsten og hans Medhjælpere i saadanne Sager holdt hele Forhør i Kirkens Sakristi. I Sager om Helligbrøde og især i de idelige Stolestadestridigheder, der tidt blev til ligefremme Slagsmaal i Kirkerne, anvendtes stadig Kirkenævninger. ⁷⁴ Og man kunde ogsaa i en Tyverisag ty til Kirkens Hjælp. Som nu tildags at melde et Tyveri til Politiet faldt dengang ingen ind, uden man selv kunde bringe Tyven med. Men man kunde prøve at faa lyst til Band og faa sin Tyv bandsat. Mads Rasmussen, som tjente hos Degnen i Humble, havde taget en Tjørn fra Præsten og sat den paa Degnens Gærde, men bragt den tilbage igjen, da der blev lyst efter den; og ⁴ 10 1656 lod Degnen føre Vidner for, at han ikke havde nogen Del deri. Præsten havde sagt til Mads, at nu var jo hans Tjørn kommen igjen, som han lod lyse efter, om det var ham, der havde taget den og sat den paa Anders Degns Gjærde; og Mads havde svaret: »Ja, men jeg tog den deraf igen, *for jeg ikke vilde være bandsat*«. Degnen havde ikke sagt noget til ham derom. Saa sommetider kunde det da hjælpe. Og vilde man ikke den Vej, kunde man jo endelig prøve at søge Hjælp hos dem, man nødigt talte for højt om.

XI.

Trolddom og Folketro.

1. Hans Madsen i Rudkjøbing havde 3. Pinsedags Aften 1650 mistet 24 Rd., der var bundne ind i et Tørklæde. Han havde været inde flere Steder den Aften, bl. a. hos Skipper Hans Lauritsens Kone, og da han bagefter søgte Raad hos to eller tre, sagde de alle eens, at det var hende og hendes Pige, der havde skjult Pengene. Tilmed var han hos en Mand, som lovede ham at slaa Øjet ud paa den, som havde taget hans Penge. Og de Raad kostede ham 6 Daler. Saa gik han til Borgmester og klagede dem an. Denne bad ham at lade Sagen bero, til Hans Lauritsen og hans Hustru, som var mistænkt, kom tilbage fra Kjøbenhavn. Han sagde, at dersom Pigen vilde bekjende, da maatte det bero; »thi der er ikke mange Dage til, at Øjet skal springe«. Saa lod Borgmesteren Pigen hente, og de spurgte hende, om hun vidste noget af Pengene, »ellers fik din Øje at springe«. Men hun svarede, at Pengene skulde gaa ud af dens Nakke, der fik dem, om hun vidste noget af dem at sige. Da Hans Madsen ikke kunde komme længere med hende, lejede han Morten Pancks Vogn og kjørte Nør ud til en Kvinde udi den Sogn, som hans Søster Lene boede udi; thi for hende havde tilforn en Kvinde i Fyen flyet det saa, at hun fik en Sølvske igjen, hun havde mistet. Hun gjorde ham ogsaa den Villighed at rejse over til Fyen, men kom nogle Dage efter igjen med den Besked, at Kvinden var død, saa der var ikke mere at gøre.¹

Hvordan et helt Bylav paa sin Vis prøvede noget lignende, viser en Provsteretssag 1691.² »4 Uger før Paaske var noget Hø stjaalet fra Hans Nielsen Ærebo i Botofte. De formodede, at Tyven var en af deres eget Ejerlav, og vedtog samtlige deres Ed paa Gadestævne at aflægge, og den uskyldige sig dermed at befri, hvorpaa de forsamledes ved Hans

Nielsen Ærebo i hans Toft, hvor de forefandt en Sæk med noget Hø, hvilket han berettede, han havde jaget en Tyv fra. Ved samme Sæk gjorde Hans Nielsen i Oldermands Sted, som ej tilstede var, Begyndelsen med Eden, faldende paa Knæ og paakaldede Gud i Himlen, og satte imidlertid Kniv paa det venstre Øje, bedende, at han vilde tillade Satan med samme Kniv at slaa til, om han var skyldig eller havde bortstjaalet samme Hø. Hans Bertelsen, Claus Christensen og Peder Andersen, som er en umyndig Dreng, forfulgte Eden paa samme Maade. Det Raad at sætte Kniven paa Øjet, sagdes at være Hans Madsens i Botofte«.

Provsteretten dømte Mændene til offentlig paa Kirkegulvet efter Gudstjenesten at afbede den givne grove Forargelse og hver give 3 ½ til de Fattige, og Drengen til at straffes med Ris af sin Fader.

Her var der altsaa ingen professionel »klog« Mand eller Kone med. Om saadanne meldes der jo ellers jævnlig lige til Nutiden, dels af ret harmløs, dels af mere farlig og skadelig Art. Og de var vel mest Gjenstand for en frygtblandet Respekt. Men kom de for Retten, gik det dem galt, selv om de ikke anklagedes for at have voldet Skade med deres Kunster. 1632 »annammedes efter Niels Skræder i Kiedeby, som efter kgl. Majestæts Mandat forsoer Riget, formedelst han med Zigner i havde omgaaet — hvorfor han sad fangen paa Slottet i 7 Uger — hans halve Boeslod«. Den vurderedes til 2½ Sletdaler,³ saa hans Signeri har ikke været meget indbringende.

2. Af egentlige Trolddomssager er her levnet Optegnelser om 6 fra Tiden 1556—1624. Naturligvis kan her godt have været flere, og det er i hvert Fald rimeligt, at ogsaa tidligere Bølger af Middelalderens Hexeangst og Koglerlyst med deres Hexepøver og Baal har naaet Øen. I den Trolddomssag i Helsingør 1543, hvor Troldkvinder blev brændt for at forgjøre Kongens Flaade, blev en Præst ved Navn Hr. Niels Lavindsfar af dem beskyldt for at have været med, men slap dog med en stærk Borgen.⁴ Han maa stamme

herfra. Derimod er her sikkert ikke brændt nogen Troldkvinde efter 1624.

Ifølge tre Vidner af Rudkjøbing Byting gav Hans Jepsen i 1556 Gjertrud Rasmus Skomagers Trolddomssag og beskyldte hende for at have gjort ham Skade paa hans Gods og Helbred med Djævels Kunst. Og Anders Degn vidnede, at som han vilde gaa fra deres Sejerværk, mødte Gjertrud ham og tog paa ham med sin Haand, saa det sved ind til hans Hjerte; og han skyldede hende for sin Sygdom og Krankhed, at han aldrig treves siden og aldrig kunde »biide roff eller tholl« (o: vente Ro eller Lise). Og hun havde i ti Aar havt Rygte for Trolddom.⁵ Derpaa svor 16 Nævninger hende Trolddom over — nogle af dem havde selv været Vidner om hendes Rygte. Byfoged Oluf Iversen, Borgmester Jep Drucken og Raadmændene afsagde Dom over hende, og hun blev brændt, efter først at være ynkelig pint, »og dog bestod hun ikke den Gjærning, hun aldrig havde gjort, men døde paa sin Aarsage og Uskyldighed«. Manden klagede, og paa Herredagen i Kjøbenhavn 1557 dømtes i Kongens egen Nærværelse Nævningerne som nederfældige at stande til Rette og bøde efter Loven, og Byfoged, Borgmester og Raadmænd ligeledes. Slægten fik imidlertid kun 3 Mark i Sagefald af hver Nævning, og Doms mændene vilde kun betale 36 Daler i Kost, Tæring og Skadegæld, saa næste Aar stævnedes hendes Broder, Lavrids Hoftang, Borger i Rudkjøbing, dem igen, og de dømtes til at bøde hende som en christen Kvinde.⁶ — Denne Sag hørte altsaa til »den store Uskikkelighed i Trolddomssager«, der førte til, at Frederik den Andens Reces af 1576 forbød at henrette nogen, der var dømt for Trolddom, før Sagen var paakjendt af Landsdommeren.

Saa nævner et Register af 1618 »et Knippe Domme og Breve om de Troldkvinder, her er blevne brændte 1591«;⁷ men intet andet Spor af den Sag er bevaret.

I Aaret 1596 hændte det for Jørgen Rasmussen, Borger i Rudkjøbing, at hans Brygning ikke vilde lykkes. Han kom hurtig i Tanker om, at Bryggers eller Urt maatte være for-

gjort, og ved Hjælp af en forløben Lollik ved Navn Erland, som gav sig ud for Spaamand, blev Forgjørelsen snart fastslaaet og en Kone ved Navn Marine Nielses sigtet for at være Skyld deri. Der forelaa imidlertid intet Bevis, og Sagen blev forliget. Men snart efter fik Jørgen Rasmussen udpeget to andre Koner, Marine Hanses og Kirstine Peder Tygisses som Troldkvinder. Den første var berygtet og blev fængslet for Tyveri, og med hende blev der ikke gjort mange Omstændigheder. Hun blev pint af Bødlen og tilstod, at hun var Troldkvinde, og at Marine Nielses havde faaet hende til at forgjøre Jørgen Rasmussens Gjerd (∅: Bryg). Siden tilstod Kirstine under Bødlens Hænder det samme. De navngav deres »Patroner« (de Djævle, som hjalp dem), og de angav foruden Marine Nielses ogsaa en anden Kvinde, og hun havde en Patron, som hed Blaamand; men hun rømte bort. Den Dag, Marine Hanses blev dømt til Døden, var Marine Nielses inden Tinge og besvor hende at sige, hvordan eller i hvilke Gjæringer hun havde bedrevet nogen Trolddom sammen med hende; men hun vilde ikke svare andet end: »Gak bort og stat hos din Mand«. Da saa ogsaa Kirstine havde tilstaaet og ligeledes dømtes til at brændes, mødte Marine Nielses igjen til Tinge, formanede hende og sagde: »Kirstine, efterdi Du haver talet paa mig, som anlanger min Hæder og Ære, da beder jeg Dig for den Guds Skyld, som haver skabt os baade, at Du siger mig, hvor eller naar og i hvad Maade jeg haver bedrevet Trolddom eller nogen uchristelig Gjærning med Dig i nogen Maade!« Da svarede Kirstine og sagde, at hvad hun havde sagt om hende, var Løgn; hun havde sagt det, for at de ikke skulde pine hende. Men Jørgen Rasmussen vilde ogsaa have Marine Nielses brændt, og han tog samme Dag Kirstine Peders ud af Byfogdens Hus og holdt hende og Bødlen i sit eget Hus til næste Tingdag; thi han troede, at Byfogdens Hustru og flere raadete hende til at gaa fra sin Beskyldning imod Marine Nielses, og at denne havde lovet hende at give hendes Børn Brød for 2 β hver Dag, medens hun levede. Og næste Tingdag vilde

Kirstine Peders sløt ikke sig andet end: »Jeg kan ikke sig andet end det, jeg har sagt«. De to Troldkvinder blev saa brændte. Men da der ikke forelaa andet imod Marine Nielses, end hvad de havde bekendt under Bødlens Hænder, og en saadan Beskyldning mod nogen efter Recessen af 1558 Kap. 18 ikke skal staa til troende, vilde Kirkenævningerne ikke derpaa sværge hende Trolddom over, og Landsdommer Gregers Juel frikjendte hende. Efter hans Død prøvede Jørgen Rasmussen igjen paa at faa Sagen frem. Efter Tidens Form for Appel tiltalte han Landsdommerens Datter, Fru Sophie Juel, Erik Norbyes Enke, ved Kongens Retterting for Faderens Dom. Men han fik ikke andet ud af det end at blive dømt til at betale hende for Kost og Tæring.⁸

1626 »annammede« Lensmanden efter tre Troldkvinder deres halve Boeslod, som tilfaldt Kongen. Af dem var de to, Mathias Jensens Hustru paa Røgela (Røjle) og Peder Christophersens Hustru i Magleby, begge blevne brændte i 1624. Den tredie, Ane Jens Jørgensens paa Ristinge, var borttrømt. De to første var velstillede Bondekvinder med Boer paa 194 og 106 Daler; den sidstes Bo var kun paa 18½ Daler.⁹ Om trent samtidig svor et »Troldkvindenævn« over Luze Iver Madsens. Men det blev fældt, ligesom det Nævn, der havde svoret Kirsten Peder Christophersens skyldig, uden at man dog kan se, hvori deres Fejl har bestaaet, men kun, at de søgte og fik Oprejsning for den.¹⁰

Dermed er heldigvis disse Tragediers Tid forbi. Den næste Trolddomssag — fra 1670 — falder mere i det burleske. Rasmus Olsen Lollik i Rifbjerg laa længe syg, og Gjertrud, hans Kone, vidste vel, og sagde til flere af Byens Folk, hvem der havde »lagt ham neder«. For tre Aar siden havde han med Ejerlavet været inde i Per Nielsens Gaard og pantet ham en halv Vogn fra; og da de under Skjænden og Slagsmaal drog Vognen af Gaarden, kom Per Nielsens Kone, som ogsaa hed Gjertrud, løbende og slog ad dem med Haanden og sagde: »Derfor skal I faa en Ulykke, en Part af Eder!« Og ganske rigtig blev Rasmus Lollik syg det næste Aar og

kunde ikke komme sig. Hans Kone var vis paa, at Gjertrud Per Nielsens voldte det og vilde have sin egen Datter i deres Gaard igen. Hun foreslog Maren Morten Nielsens at tale med hende derom; men det vilde Maren ikke, om hun saa fik en Ko for det; det maatte Gjertrud selv sige. Og en Dag, de drev deres Køer ud, sagde hun da ogsaa: »Du har lagt min Mand neder, Du faaer hjælpe ham op igen.« Men til Svar derpaa gav den anden Gjertrud hende nogle Skrupper af den Kjæp, hun stod med i Haanden, og sagde: »Kommer han ikke op, før jeg kan hjælpe ham op, da kommer han aldrig op. Jeg kan ikke lægge ham neder, ikke heller tage ham op igen.« — Saa en Søndag noget efter, da Folk var til Skrifte i Simmerbølle Kirke, mødtes de to Gjertrud'er i Vaabehuset, og Gjertrud Per Nielsens rejste sig og gik hen til den anden og sagde: »Hei, Du god Qvinde, har Du lægt den blaa Skulder, jeg gav dig den anden Dag?« Dertil svarede Morten Nielsen, som stod hos, og bad hende tie og ikke lade Fanden tale mere af hende. Men hun sagde: »Kan jeg ikke faa anden Hævn over hende, da skal jeg betale hende igjen med Hesselfedt.« For Retten vidnede Morten Nielsen, at Gjertrud Lolliks, som han holdt med, var en vanfør Kone og frugt-sommelig den Tid, Gjertrud Per Nielsens slog hende. Men Landstinget dømte 1. Marts 1671, at da intet er bevist mod Gjertrud Per Nielsens, bør de erklære hende. Og den 15. Marts erklærede de da paa Landstinget, »at de intet andet vidste med hende end det, som christeligt og godt er, som en ærlig Danneqvinde vel anstaaer«. ¹¹

3. De Spøgelse- og Manehistorier, her er bevarede, handler i den foreliggende Form næsten alle om ret nye Tider; de samme Historier, som Rasmussen og Plesner for 60 Aar siden optegnede, har jeg endnu hørt fortælle, men med saadanne Ændringer af Steder og Personer, hvorved de bragtes nærmere til Nutiden. Det er mest de allevegne kjendte Træk, der gaa igjen — med Pælen gennem Spøgelset — med Kusken, der ikke maa kjøre, før Præsten efter Maningen selv tager ham den Bog af Haanden, han har givet ham at holde —

med den gode Præst, hvem Spøgelset ikke kan bebrejde andet, end at han som Barn har taget en Skilling, hvad han besvarer med at kaste Skillingen til Spøgelset¹² o. s. v. Og sandsynligvis fortæltes for Aarhundreder siden de samme Historier om andre længst forglemte Folk, som dengang ved Godt eller Ondt satte Fantasien i Bevægelse. Af enkelte som Sti Pors og Melkior Hvas har Sagnet fastholdt det samme Billede af ugudelige Voldsmænd, som ikke kunde finde Ro i Graven. Og omtrent som hos Rasmussen fortælles endnu med faa Variationer Sagnet om Sti Pors' Søster Ellen, hvem Bjergfolkene tog ind i »Ellens Bjerg« ved Skovsgaard, til Broderen fik hende manet ud — de Underjordiskes Gaffel, som Sagnet lader hende medbringe, kan man nu se paa Musæet i Rudkjøbing.

4. Til gammel Overtro henviser saadanne Talemaader som: »Tør Du vel gaa hjem for Bussetroldene inat?« — »Brødene er groede sammen i Ovn; det tyer vist noget, der er nok Kærlighed i Gaarde?« — »Han er blæst op af en Hasle«, eller: »en Hasling har blæst ham op«; om dette Ord saa beviser eller modbeviser Hasselsnogens Forekomst paa Øen, kan der vel disputeres; da Hasselsnogen jo ikke er giftig, ligger det maaske nærmest at antage, at man her har forvexlet den med en Hugorm. — I Stedet for Djævlen sagde man før »Drommen«, »Draalen«, »Draaven«, helst i Eder som »Drommen pære mig«, »D. lille mig«. — »Ildfallende« kaldte man Folk, som havde den nærmest til onde Øjne svarende Egenskab, at naar de falede (∅: bød) paa noget uden at faa det, var der efter den Tid hverken Lykke eller Trivsel ved det. — Hybentornen kaldte man »Ryvntornen« eller »den retfærdige Torn«, thi den holder fast paa den Rige saavel som paa den Fattige etc.¹³

»Tag Dig ivare for Viben paa Skrøbelev Hede«, sagde man til en aldrende Ungkarl, naar man vilde bøje hans Sind til Ægttestanden. Eller en ældre Karl og Pige kunde i Skæmt sige til hinanden: »Ja, vi to skal vel engang samles paa Skrøbelev Hede«. Den var halv Hede, halv Mose og blev

sent opdyrket; der stod indtil nyere Tid nær ved Tingstedet Gabestok og Rettersted. Og der var fuldt af skrigende Viber og »Skronnihorser« (Bekkasiner). Om disse Fugle hed det, at naar de gamle Ungkarle dø, blive de til Skronnihorser, og de ugifte Piger blive til Viber. Og naar Viberne flyve hen over Heden, hvor Skronnihorserne ligge, kan man tydelig høre dem skrige: »Hvi vi' do it? Hvi vi' do it?« — hvortil de andre dernede svare: »Fo' jæ' turr' it! Fo' jæ' turr' it!« og saa ende ligesom med en Latter: »Haa — ho — haa«. ¹⁴

Men *hvor* gammelt alt dette er, tør jeg slet ikke tale med om. Rigtige Kjendere af det langelandske Maal burde, hvis det ikke alt er for sent, ogsaa samle de gamle Ord sammen, der er ved at gaa i Glemme. Her skal kun rent eksempelvis nævnes Ord som »housom« (manerlig) — »hune« (eller houné, heune ∴ længes efter; »de Gamle huner efter Graven«) — »ilke« (røre) — »istei« (= i Aftenrusset) — »Mosel« (Malkekrans) — »Rosmer« (Havretop) — »rosse« (holde Styr paa) — »Rostetvinde« (tyndt Øl; Rosten er det Underlag, der strøes i Tapkarret for at filtrere Øllet) — »vant« (forlegen for) — »villedrøit« (dragen af Villien; hvad villedrøit er, gaaer let fra Haand). Nogle af dem kaldtes allerede for 70 Aar siden forældede. ¹⁵

5. De eneste gamle Optegnelser, der berøre Folketroen, er de Smaavers med Almanak- og Vejrrregler, som Hr. Jens Andersen i Tryggelev i Aaret 1581 har skrevet i Kaldets ofte nævnte Optegnelsesbog, og som for deres Ærværdighedens Skyld skulle gjengives her: ¹⁶

De 4 Aarsens Tider.

Fire Tider om Aaret jeg kan finde,
Den første er Vaaren, drages til Minde,
Paa S. Peders Dag gaer han an [22. Febr.]
Og ender paa S. Urban, [25. Maj]
Urbanus vil os Sommeren sende,
S. Symphorians Dag er hans Ende, [22. Aug.]
Høsten S. Symphorians Dag vi faae,
S. Clemens vil hans Ende staae, [23. Nov.]

Clemens begynder Vinterrens Tid,
S. Peder gjør os hannem qvit.

Om Tamperdage.

Onsdagen efter Paaske vi Tampdage faae,
Onsdagen i Pintsuge ligesaa,
Onsdagen efter Helligkorsens Fest,
Onsdagen efter Lucia kommer Tamp vist.

Om Advent.

Vor Herres Advent hun os paa gaaer,
Søndag efter Bambra hun staaer,
Adventum post cā si non cadit in s_a*)

Om Fastelavns-Tid.

Vil Du vide med liden Umag:
Første Ny efter Kyndelmisse Dag,
Første Mandag derefter kommer,
Da haver Du Fastelavn med Kulde og Hunger,
Derfor kan ingen sige: Nei,
Hvad heller det er Skudaar eller ei.

Om Sne.

Naar Kulde om Vinteren sig monne sagte,
En stor Sne maa Du forvagte.
Men falder Taage med, tro mig,
Da kommer en Regn, det siger jeg Dig.

Om Regnens Tegn.

Naar Padderne om Morgenens meget skrige,
En stor Regn forvent visselige.

Om Gjæs.

Om Gjæs og Ænder, vilde og tamme,
Meget bade og sig tilhobe samle,
Saadanne Fugle forsamlet ere,
Vil vaadt Veir efterfølge dere.

*) Bambra skal vel være Barbara, hvis Dag falder den første Uge i Advent. Den latinske Linie siger, at Advent begynder Søndag efter S. Catharina Dag [25. Nov.], hvis den ikke falder paa Sabina [5. Dec.], da der saa bliver en Søndag imellem.

Om Svalen.

Naar Svalen i Vand med Vingerne slaaer,
En Regn at komme bliver Du vaer.

Om Skov.

Naar Skoven monne sort skinne,
Snart derefter skal Du Regn finde.

Om Røg.

Naar Røgen ikke af Huset vil,
En Regn staaer Dig visselig til.

Om Heste.

Naar Myggene Hesten meget stinge,
En stor Regn da snart vil klinge.

Dertil er saa endnu føjet en latinsk Fortegnelse over ulykkelige Dage, af hvilke han tæller 24 om Aaret: »I hver Maaned er der to Dage, hvad man begynder paa dem, vil gaa langsomt eller aldrig komme til Fuldførelse«, nemlig den 3. og 4. Januar, 5. og 7. Februar o. s. v. Derimod har han intet om særlig uheldige Ugedage. — Saa følger en Fortegnelse over 28 latinske, 5 danske og to tyske Bøger, som vel var Hr. Jenses Bibliothek; i saa Fald ejede han en Chirromantia, 3: Spaabog. De danske Bøger var foruden H. Thomissøns Psalmebog og Manuallet Niels Hemmingsens Ægte-skabsbog, Husholdningsbog og Henrik Smidts Lægebog. I adskillige Boer i det 17. Aarhundrede fandtes ogsaa blandt Bøgerne, som sjælden var mange, »en skreven Lægebog«. ¹⁷ Det var sagtens mest Husraad, man saaledes havde skrevet op; disse spillede jo en overmaade stor Rolle i hin Tid, da Øen intet Apothek havde og ikke andre Læger end en Badskær i Rudkjøbing. Mange af de gamle Husraad, som har været yndede og brugte paa Øen lige til Nutiden, maa vel henregnes til Folketroen; men en Del hvilede ogsaa paa Erfaring og rigtig Iagttagelse, og der var i ældre Tid adskillige Herregaardsdamer, der var ret forfarne i Lægekunsten og Sygeplejen. Da Jørgen Henrik Hardebo 28. April 1689 brutalt havde overfaldet og saaret sin bortflyttende

Fæster Ole Christian Broch paa Stoense Gade, blev den Saarede strax kjørt til Stensgaard for at blive forbunden hos velbyrdig Jomfru Sophia Steensen.¹⁸ Siden var det mest Præstekoner og Præstedøttre, der konkurrerede med de kloge Mænd og Koner, indtil der kom Læger paa Landet.

XII.

Svenskekrigen.

1. Mens Karl Gustav i Høsten 1657 brød Anders Billes svage Modstand i Holsten og drog op og begyndte Belejringen af Frederiksodde, fik Folk her paa Øen deres Korn ind Men derefter kunde de om Efteraaret næsten ikke faa tærsket. Flaaden laa længe under Albuen, og i den Tid maatte Bønderne stadig kjøre Ægter med Træ og Proviant til Skibene. Saa var der paa Øen indkvarteret 3 Kompagnier Ryttere af Oberst Jens v. Haderslebens Regiment med nogle »Stabspersoner«, og de »forbød haardt Bønderne at tærske, for at de ikke skulde komme til at mangle deres Tractering«. ¹ Den 24. Oktober stormede Svenskerne Frederiksodde, og derefter gjaldt det Fyen, hvortil Kulden i December begyndte at lægge Bro for dem. Gyldenløve laa syg, og Oberst Jens, som kommanderede i hans Sted, tøvede saa længe med at samle sine Folk ved Lillebelt, at han først den 26. Januar, da Spejderne meldte, at Svenskerne var begyndt at gaa over Isen til Brandsø, sendte sine 4 Kompagnier paa Langeland og Taasinge Ordre til at sætte over til Fyen og støde til ham. Det var for sent. Den 30. Januar gik Karl Gustav over Beltet, og Oberst Jens med den største Del af hans Styrke var fangen ved Tybring Vig, inden de naaede derop. En svensk Afdeling under Generalmajor Fersen blev sendt imod dem, og de spredtes paa Flugt. ² I

det Hele var jo alt paa dansk Side den Vinter idel Opløsning og Lammelse, ene med Undtagelse af Peder Bredals Forsvar af sine Skibe paa Nyborg Fjord.

Paa Langeland begyndte man netop at trække Vejret friere, da Indkvarteringen var borte. Krigskommissærerne, Landsdommer *Vincent Steensen* og *Niels Hardebo* til Ege-lykke, fik Ro for de daglige Fordringer og Klager. Ved Kyndelmisse sendte Ridefoged *Thomas Nissen* paa Trane-kjær begge sine Skrivere, Hieronymus Sylversted og Simon Poulsen, sønder ud paa Landet for at indkræve Landgilde og Skattepenge, efterdi det ikke havde været til at bekomme under Indkvarteringsens Tid. De fik ogsaa i Magleby Sogn indsamlet en 80 Rd.; men paa Tilbagevejen mødte de ved Lindelse en Flok flygtende danske (∅: hvervede tyske) Ryttere, som var komne over Isen og vilde salvere sig videre over Ærø til Holsten. De plyndrede dem for Pengene og endda for Hatte og Klæder, saa de maatte ind hos Præsten i Lindelse Hr. Peder Knudsen og laane Tøj til Hjemturen i den strenge Kulde.³ Paa den Maade kom Ulykkesbudet til Øen. Og et Par Dage efter kom Svensken.

Først var Erik Dahlberg ovre at prøve Isen, og om Aftenen den 5. Februar red Kongen selv med Rytteriets For-trop fra Vemmenæs over til Rudkjøbing. Vejret havde været lidt mildere, og Isen sank under Hestene, saa der stod en Fod Vand over den. Men den holdt. Kongen red strax videre og laa om Natten i Longelse Præstegaard; og den Nat var det igjen saa koldt, at næste Morgen, da han steg til Hest og skulde have et Glas Vin at varme sig paa, frøs Vinen i Glasset. Den 6. Februar drog han med Rytteriet, stadig med Dahlberg foran som Vejviser, fra Spodsbjerg over til Grimsted paa Lolland, og de næste Dage fulgte Wrangel efter med Fodfolket. Paa Gjennemmarschen blev Øen plyndret saa meget, som det i en Hast lod sig gjøre. Præsten i Magleby, Hr. Dines Jensen Rosenstjerne, skriver derom: »Dominica Septuagesima blev ingen Tjeneste forrettet; thi Svensken kom om Morgenen og overfaldt os og

gjorde en stor Forstyrrelse, slog og udplyndrede mig, drog mine Klæder af og tog Kalk og Disk bort.⁴ Ved Slottet var de foregaaende Dage samlet Tiendelam og Grise; af dem blev en Del fortærede af Wrangels Folk, og en Del blev liggende i den dybe Sne og døde, efterdi man i Plyndringens Tid ikke kunde komme sikkert til dem.⁵

Men Plyndringen blev dengang kort og lidet grundig; thi den 10. Februar skænkede Karl Gustav paa Falster Øen Langeland som et Grevskab til Corfitz Ulfeldt og udstedte Salvegardebrev for Øen som ham tilhørende. Saa hurtig og bestandig uhindret var hans Fremgang, mens Overgivelse og Salvegarde stadig var de Danskes Løsen, at Fredsunderhandlerne fra Kjøbenhavn, som havde ventet at møde ham i Rudkjøbing, traf ham ved Vordingborg. Den 16. Februar blev jo saa den foreløbige Fred sluttet i Taastrup og den 26. Febr. den endelige Fred i Roskilde. Efter Bestemmelserne der skulde Svenskerne rømme Langeland sidst i Februar eller først i Marts samtidig med de skaanske Byers Overgivelse til dem.

Deraf blev imidlertid intet. Da Skaane blev overgivet, var Karl Gustav allerede begyndt at tumle med sine troløse Planer om at angribe Danmark igjen, og vedblev bl. a. at holde Langeland besat, saa det ligesom Jylland og Fyen endnu var i hans Magt, da han i August begyndte Krigen igjen. Af en Beretning fra Ridefoged *Thomas Nissen* i Lensregnskabet for det Aar faaer man god Besked om, hvordan det gik til her baade før og efter at Freden var sluttet:

»Følger huiss som ved den svenske Isegang ind over Provindserne her paa Slottet samme Tid saavel ved den svenske stakketvarige fredelige Indquartering er medgangen og foromkostet Anno 1658.

Da strax i Begyndelsen efter Kyndelmisse den svenske General Qvartermester Lieutenant Dalberg til Rudkjøbing ankom, søgte jeg hannem om protection og Salvaguard og gaf hannem for en skriftlig Salvaguard 16 Rd.
Ritmester Niidtharth, som var hos hannem og comman-
dered en personel Saluaguard..... 8 —

Salvaguarden*) strax givet til et Par Stefler	4 Rd.
Fremdeles Løn $16/2 - 14/4$ i 9 Uger daglig 2 \textbackslash er	21 —
Ugentlig til Kost, til Tobak, fransk Vin og Brændevin til sig og sine mange Gæster 2 Rd., er	18 —
Byg til Malt til Øl, Gryn og Brændevin	5 Tdr.
Rug til Brød og Melgrød	2 —
Hvede til Brød og ellers	2 Skpr.
Havre hver Uge 1 Td.	9 Tdr.

Efter at den første Plyndring var forbi og vi Salvaguarde bekommet havde, har efterfølgende Partier været her og ladet sig tractere:

Først 3 store Partier, som vilde have Øl og Mad, tilsammen ved 50 Mand.

Dernæst kom Rigens Admiral Wrangell med 3 andre fornemme Generalspersoner, item adskillige Obrister og andre Officerer, som hørte ved Infanteriet og Artiglerie, og laa her paa og rundt om Slottet om Natten, og lod sig, en Part heroppe og de andre nedenhos, med Øl og Mad her fra Slottet tractere.

Siden anden Dagen derefter kom Obrist Kunst med 2 Eskadroner til Hest, en Del Fanger og mange reformerede Officerer og lod dennem til Middag her tractere.

Derefter kom adskillige Secretairer og Cantzeliebetjente, ved 30 Personer stærke, og tog Natteleje.

Saa kom et Partie af svenske Drabanter og laa her i 2 Nætter og Dage.

Dernæst 4 Jægere med 6 Knægte og mange Hunde og var her ogsaa om Natten.

Her foruden Tid efter anden kom adskillige smaa Partier, som altid reiste imellem Fyen, Laaland og Siælland, indtil saa længe at de ikke troede Iset længere, saa at vi fra Kyndelmisse og indtil Iset brød, som var den 16. April, ikke var dem en Dag foruden.

(Til disses Fortæring medgik Fødevarer for 123 Rd., 1 Td. Hvede, 12 Tdr. Rug, 1 Td. Byg og 170 Tdr. Havre.)

Siden, der Freden var sluttet, blev *Førsten von Anhalt* med Hr. Axel Urups Regiment^o dette Land til sin Quarteer assigneret, og da han ikke torde vove sig strax over Iset med Regimentet, sendte han to Underofficerer her over fra Laaland, som skulde salvaguarde Landet for andres Indfald, og kom de her strax den 4. April, førend den anden Salvaguard bortreiste, og logerede sig

*) Om denne Salvagarde vidnede Bønder 16. Aug. 1666 paa N. Herreds Ting, at han var en indfødt Svensk og hed Moens Kat.

her paa Slottet indtil den 17. April. For dennem i 14 Dage at underholde enhver samme Tid foruden Fourage, Øl og Brød, saa som for en Person en Monath 8 Rd.

Til Brød og Grød: Rug 2 Tdr.

Efter dem kom en Ritmester den 14. April med Heste og 2 Tjenere og laa her 3 Dage, beregnes til 1 Rd. 3 $\frac{1}{2}$.

Den 17. April kom Ritmester Rode med alle sine Heste og Folk og laa her 14 Dage, derfor foruden Fourage, Øl og Brød efter Cammer Ordningen, hvorefter han lod sig tractere en halv Maaned 42 Rd. 3 $\frac{1}{2}$, samt 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og Malt, 21 Tdr. Havre.

Saa maatte jeg og lade samme Ritmester gjøre en Rustvogn i Stedet for, at han ingen Penge lod sig give, og holdt i 14 Dage derhos en Hjulmand, en Snedker og 3 eller 4 Personer om Dagen i Smedien, kostede mig med Jern og alt 18 Rd., Haandværksfolkets Øl og Mad uberegnet.

Siden kom samme Ritmester til Bierreby hos Herredsfoged Th. Bech at ligge, og tog Fyrsten von Anhalt Slottet selv til sig og sit Hofs Forpleining, og 19. Mai ankom Oberst *Colombo*, som fik Fyrstens Regiment, og først den 20 August afseilede dette Regiment til Riga, men saa kunde det ikke komme igjennem Grøn-sund, og Ritmester Troye kom den 29. Aug. her under Landet tilbage, og maatte vi da forskaffe ham paa ny med paa Reisen Proviant (for 10 Rd.). Saa haver aldrig været en eneste Dag fri imidlertid, uden jeg haver maattet tractere Fyrsten, item Oberst Colombo sær med deres Officerer og Folket her paa Slottet, og desforuden deres Officerer og Tjenere, som sær blev skikket og en Del gjorde sig selv Ærinde herop, og lod sig give Øl og Mad, Havre og Hø, hvorfor dog intet beregnes.

Der gik Penge, Korn og Proviant med i Mængde. Og da Fyrsten havde Assignment paa sit Kvarter fra 18. Febr., da Freden blev sluttet, men ikke kom før 20. April, saa maatte jeg derfor endelig give ham her af Slottet og sælge Korn dertil... 350 Rd.)*

Og da Oberst Colombo nogen Tid opholdt sig i Rudkjøbing og havde ingen Forpleining og fornem, at Fyrsten havde ladet tage 350 Tdr. Byg fra Slottet, saa forhvervede han sig en Ordre fra Wrangell at tage lige saa meget deraf, som skulde hedde sig med paa Reisen, altsaa 350 Tdr. Byg.◀

*) Der er vedlagt en Attest fra Krigskommissærerne af 6. Maj 1658, at Fyrsten først forlangte 1000 Rd., men endelig lod sig nøje med 350 Rd., og at de ikke ved deres Forestillinger kunde hindre det.

Naturligvis foregik lignende Udsugelser i mindre Stil rundt om hos alle Kvarterværterne paa Øen. Men efter at Freden var sluttet, ser man dog, at Folk begyndte at samle en Smule Mod og sunde sig paa, at man ikke just behøvede at lade sig plyndre som Faar af enhver svensk Marodør. Mandag den 19. April 1658 holdtes i Rudkjøbing »en almindelig aftenvaret Raadstue i Øvrigheds Nær værelse. Bytjeneren Christen Christoffersen hjemlede lovlig at have varet menige Borgerskab, ingen undtagen. Da foreholdtes, at i denne besværlige Tid skulde holdes god Vagt og vel passes paa efter Paabydelse, om Natten 24 Mand stærk. Hvo som entholder sig efter gjort Varsel, bøde til den Vagt, han er tilstilt at gaa med, $\frac{1}{2}$ Rd., og derfor maa Vagten strax pante uden at forbyrde Ran, Hærværk eller Husfred. Og menige Borgerskab skal under tilbørlig Straf med al Lydighed adlyde deres Officerer. Ingen udygtig maa forføje sig til denne Vagt, men alle, som dertil duelige ere; og af dem forskaanes ingen, gifte Mænd saa lidt som unge Karle, der ere tilstede. Naar nogen Partier fornemmes, ringes med Tolvklokken, og den af menige navngivne Indbyggere da ikke er mødt med sit Gevær, være ugild og som ingen ærlig Mand. Hvo som begiver sig til Klokken at ringe uden skjellig Aarsag, straffes som vedbør.«⁷ Antagelig have ogsaa svenske Officerer opmuntret Borgerne til at holde en Smule Orden under »den lille Mellemfred«, som den Tid gjerne kaldes i Tingbøgerne.

2. Under den forberedte jo Karl Gustav sit fornyede Overfald paa Danmark med en Ringeagt for al Folkeret, der kun kunde sammenlignes med den Foragt, han om Vinteren havde fattet for de Danske og alle deres Anstalter. Den 6. Aug 1658 gik han saa ombord i Kiel og landede den 7. i Korsør, vis paa at erobre Danmark paa 8 Dage. Men nu vaagnede der noget hos de Danske, som han ikke havde regnet med; og at det ikke blot var hos Kong Frederik og Kjøbenhavns Borgere, det er netop Langelands Forsvar fra den 6. Oktober 1658 til den 21. Marts 1659 et af de bedste Beviser paa. Ingen lovede de langelandske Bønder Privi-

legier for at væрге deres Ø. De fik ikke Undsætning, da det kneb haardest. De blev tilsidst snarere overlistede end overvundne. Og usigelige Ulykker kom saa over dem. Men deres Forsvar, som vakte endog de svenske Officerers Beundring, er i Virkeligheden en Bedrift af ganske samme Art som Kjøbenhavns Forsvar. Og det maa ogsaa her have været for de Svenske, som om de havde med ganske andre Mennesker at gjøre end Vinteren forud.

Sidst i August afgik altsaa Oberst Colombos Regiment fra Øen, og Svenskerne synes at have følt sig ganske sikre paa dens Besiddelse, saa i September havde de kun mindre Rytterkommandoer herovre for at inddrive Contributioner til deres Afdelinger paa Fyen.⁸ Den energiske Øverstbefalende paa Lolland-Falster, den siden fra Nakskovs Forsvar berømte Oberst *Jochim Körber*, benyttede saa den gunstige Lejlighed. Ved Hjælp af den Flotille af Smaafartøjer, han raadede over, kastede han Folk i Land paa Langeland og angreb Fjenden, som det i Løbet af Maaneden lykkedes at fange eller forjage. Den 19. Sept. skriver han til Schack: »At det staaer vel til paa Langeland og vore Folk har havt god Progres mod Fjenden, vil Eders Excellence have erfaret af min forrige Skrivelse.«⁹ Og sidst i September var Øen helt rensed for Fjender; den 28. Sept. blev der igjen for første Gang siden Foraaret holdt Ting i Rudkjøbing.¹⁰ Ogsaa til Ærø gjorde Körber et heldigt Togt og tog nogle svenske Fanger der.¹¹

Langelænderne kunde sige sig selv, at Svenskerne snart vilde komme igjen; og saa besluttede de at væрге sig. Først i Oktober sendte Körber sin Næstkommanderende, Oberstlieutenant *David Bernebach* herover med 30 Ryttere og 50 Musketerer. Og — skriver Körber den 8. Oktober til Kongen — »Indbyggerne, saavel adelige som uadelige, have tilbudet med deres Rostjeneste og Opbud trolig at assistere vore Folk og sætte Landet i Defension mod Fjenden. Og til den Ende have de da allerede opsøgt og sammenbragt 3 eller 4 Kanoner tilligemed nogle dobbelte Hager, som til nu

hemmelig ere blevne forvarede derovre, og stillet dem paa de Steder, hvor de mest gjøres fornøden, hvoraf Eders Majestæt forhaabentlig vil have en naadigst Fornøielse og Tilfredshed; og de have ladet alle Skuder og Baade beslaglægge og samle paa eet Sted, for at ingen skulde komme over til de Svenske med Efterretning, eller sendt dem til Lolland for i paakommende Tilfælde at ligge rede til at overføre Forstærkning.« To Kapere og nogle Skærbaade skulde krydse mellem Langeland og Fyen for at spejde og efter Evne gjøre Farvandet usikkert for Fjendens Baade.

3. Allerede *Onsdag den 6. Oktober* og de følgende Dage kom det første svenske Angreb, heldigvis for Forsvarerne, hvis Forberedelser kun lige var begyndte, med ringe Styrke. Det var Krigsskibet »Svanen« paa 12 Kanoner og 3 Transportfartøjer med Ryttere — Körber siger 200, Grev Waldeck, den svenske Øverstbefalende paa Fyen, siger 60 — der fra Svendborg blev sendt over af Generallieutenant Horn under Kommando af en Ritmester, og forsøgte at lande, først ved Rudkjøbing Skibsbro og saa et Par Steder nord for Byen. Da Landgangen afvistes, lagde de sig ud for Rudkjøbing, hvor de til Borgernes Forfærdelse, men uden at gjøre videre Skade »kanonerede op i Gaderne«. Efter to Dages Skærmydsel paa fjernere Hold lod Forsvarerne dem den tredie komme helt ind til Land ved Skibsbroen for maaske at fange nogle af dem; men de slap dog efter 4 Timers Fægtning bort med Tab af nogle Døde og et Anker, de maatte kappe fra en af Skuderne.¹²

Næste Dag kom der Bud fra Taasinge, at en Ritmester af Fersens Regiment med 40 Heste laa i Kvarter ved Vemmenæs. Og om Natten sendte Bernebach Capitainlieutenant *Wardinghausen* med 20 Soldater og nogle Bønder over for at forsøge at overrumple dem, hvad der lykkedes saa godt, at alle, som ikke overgav sig, blev huggede ned. Kun Ritmesteren selv og en Kvartermester slap i bar Skjorte fra Færgegaarden, hvor de laa, ud i en Baad og undkom til

Svendborg. 18 Fanger sendtes til Nakskov og gik — det var jo hvervede Folk — villigt i dansk Tjeneste.¹³

Nu toges der for Alvor fat paa Forsvarsarbejderne. Bernebach var en fortræffelig Fører, erfaren, aarvaagen, modig og raadsnar, og dertil »en saa gunstig og øm Herre over Almuen, som faa kunde ligne«.¹⁴ Og Øens mangeaarige Krigskommissær, Landsdommer Vincents Steensen, stod utrættelig ved hans Side. Det gode Forhold mellem de to gik paa en tiltalende Maade igjen imellem deres Undergivne. De forvovneste Officerer var bedst anskrevne hos Bønderne,¹⁵ og disse stod, naar det gjaldt, ingenlunde tilbage for Soldaterne. Derimod anklages de 84 »værgagtige Borgere« i Rudkjøbing for, at de maatte trues til det, naar de skulde vove Pelsen, og var de første til at tabe Modet. Den regulære Styrke bragtes op til omtrent 200 Ryttere og lige saa mange Fodfolk, formerede i to Kompagnier under Bernebach og Capitain Ertman Siltman; baade Folkene og Officererne skiftede jævnlig og afløstes af andre Afdelinger fra Nakskov. Bøndernes Opbud dannede 3 Kompagnier paa tilsammen 400 Mand under Capitainerne Lars Ketelsen, Mikkel Skinder og Christen Kramer (ogsaa Bønderkompagniernes Officerer synes dog skiftende). Et halvt Hundrede unge Bønderkarle exerceredes ind som Dragoner; og de øvrige, der kunde føre Vaaben, dannede en Landstorm, som samledes paa Allarmpladser ved Kirkerne, saasart der gaves Tegn ved Klokkeklæmt. De havde 6 Stykker Skyts med Konstabler og alt Tilbehør. Faareveiles Befæstning blev i al Hast udvidet og forstærket med 4 Kanoner, for at det kunde bruges som Retrætepunkt, da det syntes umuligt at faa Rudkjøbings Fæstningsværker ordentlig i Stand i en Fart. Paa de for Landgang gunstigste Steder anlagdes Skanser, især ved Strandby overfor Svendborg og »Steilerskansen« overfor Ærø (antagelig paa Ristinge).

Det er især svenske Rapporter, som beretter herom;¹⁶ de fik Besked af Fanger. Omvendt fik Langelænderne god Besked om de svenske Foretagender af dristige Spejdere.

Især var der, siger et svensk Forhør af 26. Oktober, »paa den Insul Strunge (Strynø) lige overfor Kjøbing en Bonde ved Navn *Mikkel*, en lille Karl med rødt Skæg; han har bragt Frugt til Korpsskriveren og Forvalteren paa Slottet i Nyborg (hvor den svenske Rigsadmiral Wrangel havde sit Hovedkvarter); og saasomt han derfra igjen kommer tilbage til Øen, er han strax sejlet over til Rudkjøbing og har givet Oberstlieutenanten grundig Efterretning om alt, hvad han har faaet at vide af Forvalteren og ellers af danske Folk i Nyborg. Det er altsaa nødvendigt at tage ham ved Hovedet for at faa fat paa »Forræderne« i Nyborg«. Forhaabentlig har han vidst at vare sig; i hvert Fald vedblev man paa Langeland at faa god Underretning fra Nyborg, saa at Kørber af og til, naar det saae truende ud, kunde sende lidt Mandskab, og især Officerer, som der trængtes haardt til, over fra Nakskov.

4. Men ogsaa Svenskerne tog hurtig bedre fat. Horn fik Skoser af Grev Waldeck for det mislykkede Angreb den 6. Oktober.¹⁷ Og Søndag Formiddag *den 17. Oktober* lagde saa 2 svenske Orlogsskibe og 17 Skuder og Pramme med Landgangsfolk sig ud for Rudkjøbing. Der blev »kanoneret stærkt« fra Kl. 9 Søndag Formiddag til Mandag Kl. 3. Men trods den større Styrke gik det ganske som sidst; Svenskerne maatte kappe deres Ankere og trække sig tilbage, denne Gang med alvorligere Tab.¹⁸ Og gjentagne Landgangsforsøg længere Nord paa de næste to Dage blev ligeledes aldeles afviste og bragte dem ikke andet Udbytte end en fangen Bonde, som bl. a. med nogen Overdrivelse berettede dem, at Langelænderne stadig sørgede for i rette Tid at faa Undsætning fra Lolland og havde besluttet at værges sig til sidste Mand.¹⁹

November og det meste af December Maaned gik hen med mindre Razzia'er og Rekognosceringer fra begge Sider. Navnlige Wardinghausen foretog dristige Togter og fik f. Ex. ved en af sine Expeditioner til Taasinge 7 Fanger og 17 Heste med sig fra Strammelse. Ved den Lejlighed blev

Færgemanden Jens Hansen Kjeldsen »gevaltsam tagen fra Hus og Hjem og ført med til Rudkjøbing med streng Paalæg under Liv og Ære ikke igjen at maatte forføie sig til Taasinge«, saa han har sagtens været stærkt mistænkt for at have gaaet Svenskerne til Haande med Underretninger.²⁰ Dette Togt førte til, at de Svenske gav sig til at holde Strandvagt paa Taasinge »med 5 Standarter«, fordi de blev bange for, at Langelænderne skulde sætte sig fast paa Taasinge og derfra angribe dem i Svendborg.²¹

Körber havde ogsaa Planer om større Foretagender til at skade Fjenden; den 7. Novbr. klager han over, at han ikke har 60 Musketerer at undvære til et Togt til Ærø, hvor hans Spejdere berettede, at der laa 200 Ryttere, som tidligere havde været i dansk Tjeneste »og hos dem mere end 20000 Rd. i Sølv og Guld«. Men han maatte stadig afgive Folk. Oberstlieutenant Bernebach med 5 Kompagnier forlangtes midt i Oktober sendte til Kjøbenhavn; men Körber nøjedes med at sende 3 Kompagnier; de to, der laa paa Langeland, erklærede han det for umuligt at undvære; skulde de bort, »vilde den stakkels Ø komme i en elendig Tilstand, da Fjenden truede den med Ild og Sværd«, skrev han den 30. Oktober. Alligevel maatte han den 9. November ogsaa afgive 100 Mand af dem, som da var i Nakskov; men Bernebach selv, »som kjender Landets Leilighed og flere Gange har afslaaet Fjenden«, maatte og skulde blive paa Langeland, hvad da ogsaa blev tilladt. Til Erstatning for de Folk, han afgav, fik Körber 15. Nov. Bevilling til at hverve et Regiment paa 600 Heste med »Løbeplads« paa Langeland, Ærø og Taasinge.²² Men da de to sidste Øer var i Fjendens Magt, og alt dueligt Mandskab paa Langeland i Forvejen var under Vaaben, var der neppe stort andet end svensk-tyske Fanger eller Overløbere og saadanne Folk at faa; og de Ryttere, han fik hvervet, viste sig alle upaalidelige, da det for Alvor gjaldt.

Langelænderne forklarede altid siden, at inden Svenskerne omsider blev Øen mægtige, skete der 4 Hovedangreb,

»Bestormelser« af Øen, foruden idelige Foruroligelser og Skærmydsler, for hvilke de Vinteren igjennem aldrig havde Ro. Ved Juletid saae man fra Lolland, at 3 Krigsskibe, 1 Galliot og nogle store Skuder med Folk kom nordfra og »satte sig under Langeland«, men snart igjen gik tilbage ad Nyborg til, saa det blev kun en Rekognoscering. Men ved Nytaarstid, da Isen mellem Taasinge og Langeland kunde bære, mens Langelandsbæltet var ufarbart, prøvede Fjenden for Alvor at angribe over Isen. Bernebach havde forudset det, og ved utrætteligt Arbejde holdt Langelænderne Nat og Dag milelange Render isede. Den 3. eller 4. Januar kom Angrebet. Svenskerne havde medbragt »Værker« (0: Løbebroer) til at gaa over Vaagerne. Men Körber beretter blot i al Korthed om den Kamp ved Vaagerne, som Isen først 8 Dage efter tillod at sende ham Rapport om, at Fjenderne »maatte lade deres Værker med samt nogle Folk blive efter sig«. ²³ Dog synes Langelænderne ikke at have regnet dette Angreb over Isen for nogen egentlig »Bestormelse«. Men det haarde Isningsarbejde huskedes længe. Snart efter brød Isen op.

Men i Januar, da de svenske Tropper fra Jylland var drevne over til det overfyldte og udpinte Fyen, blev deres Øverstbefalende mere og mere utaalmodige efter at tage Langeland; og selve Rigsadmiral Wrangel forberedte i Nyborg en Expedition, som saa samtidig skulde støttes ved Angreb fra Svendborg. Langelænderne sled for at styrke Forsvaret. Bernebach og Steensen var altid paafærde. Skanserne holdtes bestandig kampfærdige. Stærkest besat var Steilerskansen, fordi Landgangen der fra Ærø var saa let; og man var forberedt paa, at Angrebet vilde komme paa mere end eet Sted. Et Par Kanoner til var der kommen, saa der var nu 8 fra tre- til sexpundige Stykker, der Nat og Dag stod rede med Forspand for at kunne møde, hvor Angreb truede. Mandskabet kunde de ikke faa synderlig forøget — Körber klagede stadig over, at der toges Folk fra ham; men nu og da lod han dog en træt Afdeling afløse,

og en Officer, som her særlig trængtes til, sendte han, naar han kunde. Først i Februar kom saaledes Capt. *Bastian Reuss* og Ritmester *Garber* herover. Faa Dage efter kom den tredie »Bestormelse«, og mod den var de to første kun Børneleg.

5. Søndag den 6. Februar 1659 var Vincents Steensen i Embeds Medfør taget til Slottet og derfra næste Morgen til Rudkjøbing. Men inden han havde været der en Time, kom Oberstlieutenanten hastig til ham; der var Bud om, at de Svenske Nord fra kom for Landet med en Hob Skibe, Pramme og Skuder og syntes at ville søge til Land ved *Fruensbro*, øst for Stensgaard. De ilede strax Nord paa med de Folk, de i en Hast kunde samle, og lod undervejs allevegne allarmere, saa at efterhaanden hver Bys Mandskab samledes og skyndte sig til Undsætning. Da Steensen naaede hjem, gav han sig ikke Tid til at komme ind i Stuen, men fik i et Øjeblik væbnet sig og sadlet en frisk Hest, tog udenfor Porten en hastig Afsked med sin Hustru og fulgte saa med sine Folk efter Bernebach ned til Stranden.²⁴

Der saae det ikke godt ud.

Under Wrangels egen Anførsel kom de Svenske denne Gang med 4 Orlogsskibe og 18 Skuder og Gallioter foruden en Mængde Baade og Pramme til Folks og Hestes Landsætning. Men som de naaede Hou, stillede Vinden af; først noget hen paa Eftermiddagen naaede de *Fruensbro*, og lidt Syd for denne ved Bakken *Andemose Knøs* valgte Wrangel sit Landgangssted. Capitain Jens Jensen, som med sit Kompagni havde Vagten her, og de Bønder fra Snøde og Stoense, der i en Hast havde samlet sig, stod rede til at tage imod dem, men kunde ikke hindre, at den svenske Oberstlieutenant *Wulff*, dækket af Skibenes Ild, kom i Land med 200 Musketerer og Dragoner, skjøndt ikke uden Tab. For de Danskes Ild fra Skrænten faldt under Landsætningen Capt. *Oertzen*, en Regimentskvartermester og nogle Menige. Svenskerne stormede Bakken og tog den trods tappert Forsvar, hvori mange af de Snøde og Stoense Mænd faldt og saaredes,

mest med »Saar i Laarene; thi Fjenden var under Klinten og vore ovenfor den«. ²⁵

Den landsatte Styrke satte sig godt fast paa »Knøsen« og fik bragt en Kanon i Land. Men Prammene, som skulde bringe Rytterne bagefter, var langsomme og uhandelige at manøvrere og blev af Strømmen sat et Stykke sydefter, hvor Bønderne stod tæt og skød paa dem; de første 6 Heste, man satte ud, druknede, og Prammene maatte redde sig ud til Skibene igjen. Fodfolket kunde ikke komme dem til Hjælp; thi samtidig kom Steensen og Bernebach og »træffede strax løs paa dem« med de Folk, de havde med. Og da »blev anrettet et helt Bad; thi vore Folk holdt sig vel, og Fjenden vilde ikke vige, saa at der blev mangt et faderløst Barn, og mangan en fin Soldat blev nedfældet«. ²⁵

Steensen blev ramt af et Kardæskskud og sank af Hesten med over 20 Saar. Trompeteren ved hans Side greb ham i sine Arme, og han raabte til Bernebach: »Ak, Broder, jeg er skudt, jeg maa dø. Gjør blot dit Bedste og hold Folkene sammen, at de ikke vige fra hverandre, men ærligt forsvare deres Fædreland!« Bernebach bød Steensens Folk saa ubemærket som muligt — det var i Mørkningen — lægge ham paa en Vogn og kjøre ham hjem til Gaarden. Han levede endnu, da han blev baaren ind, og kunde netop løfte Øjnene og se efter sin Hustru, som ved Synet af hans Saar under Klage og Graad maatte føres ud af Stuen, og kunde svare sine Børns Præceptor paa nogle fromme opmuntrende Ord med et Tryk af sin usaarede venstre Arm. Et Øjeblik efter døde han; da var Klokken 7 om Aftenen. ²⁶

Imens bølgede Kampen frem og tilbage. Ogsaa Ritmester *Garber* blev ved det første Indhug dræbt ved et Skud igjennem Brystet. Bernebach fik et haardt Saar i Armen og Hesten skudt under sig, men blev i en Fart forbunden og naaede endnu at faa 2 Heste til skudt under sig, inden Kampen endte. Det saae i Begyndelsen »noget surt ud«, som *Körber* skriver; »paa een nær« glimrede Rytterne ved deres Fraværelse, ²⁷ og nogle af Bønderne kastede Geværerne.

Men imidlertid havde de gjort nogle Fanger, og disse »fortalte dem, at Svenskerne vilde rive alting ned og sende Øens bedste Mandskab til Lifland. Da de hørte det, kom de paa andre Tanker og fattede en Resolution, saa at man skulde undres ved at see dem gaa løs paa Fjenden; og naar de havde fyret og ikke saa rask kunde komme til at lade igjen, vendte de Rørene og Musketterne om og slog løs med Kolben«. ²⁸

Endelig ud paa Natten, da de Danske ikke synderligt behøvede at frygte Skibenes Kanoner, begav to Partier af dem sig ned paa Strandkanten og angreb Svenskerne i Ryggen og truede med helt at omringe dem. Saa maatte de vige og reddede sig Kl. 2 om Morgenen ombord igjen med et Tab af 3 Underofficerer og 40 Menige. De Saaredes Tal opgiver Wrangel til c. 60, hvoriblandt Grev Josias v. Waldeck, 1 Capitain, 1 Lieutenant og 3 Fændriker — altsaa kom kun Halvdelen af hans 200 Mand usaarede ombord igjen. »Jeg havde ikke troet, at Fjenden skulde være saa stærk paa Øen og værge sig saa tappert«, skriver Wrangel Tirsdag Morgen ombord paa »Falken«; »vi er nu med vore Skibe halvandet Musketskud fra Stranden, men de respektere ikke Kanoneringen det ringeste.«

Det fik han at føle, da han saa for at gjøre endnu et Forsøg vilde varpe Skibene nærmere ind lidt sydligere, hvor Kysten var flad. Thi de Danske overdængede fra Stranden Baadene saaledes med Musketkugler (der blev bl. a. den svenske Major *Barcka* paa Wrangels eget Skib skudt i Øjet), at Wrangel maatte opgive det og Tirsdag Eftermiddag sætte Kursen nordpaa igjen. Naar Kørber anslaar de Svenskes Tab til 3—400 Mand, er det altfor højt; men ved Wrangels Opgivelse maa det mærkes, at han i sin Rapport kun angiver Tallet paa Døde og Saarede af selve den landsatte Afdeling og tier om, hvor mange der faldt ved Rytternes mislykkede Forsøg paa at komme i Land om Mandagen og ved Varpningen om Tirsdagen. Den landsatte Kanon, som blev Steensens Død, og to Tønder Krudt erobrede de Danske; »og

havde Rytterne staaet med os, som de burde, havde vi vel gjort nogle Fanger«, vidnede Bønderne siden.²⁷

Men den Tirsdag var Øen nær bleven erobret fra den anden Side. Efter Wrangels Ordre førte Oberst *Puttkammer* en anden Expedition over fra Svendborg, som skulde se at komme i Land ved Strandby og tage Skansen der, mens Wrangel beskæftigede de Danske paa den anden Side af Øen. Og det lykkedes Tirsdag den 8de udmærket.

Der var kun en Post paa en Lieutenant og 20 Mand i Skansen; Resten var Mandag Eftermiddag draget til Andemose og var altsaa en halvtredie Mil borte. Vagten flygtede efter nogle faa Skud, og Puttkammer tog Skansen i Besiddelse, bragte 3 Kanoner i Stilling og satte sig godt fast med 250 demonterede Ryttere, vel væbnede med Karabiner og Pistoler.²⁹ Strojpatrouiller af Ryttere udsendtes om Aftenen, dels til Tranekjær, hvorfra de bl. a. bortførte Kapellanen Hr. *Rasmus Clemensøn*,³⁰ og dels til Rudkjøbing, hvor de kun »fandt liden Anstalt til Modværge«, og satte Borgerne i den største Angst, saa de strax opgav Haabet og sendte to Mænd ud til Strandby for at bede om Naade.³¹ En Baad afgik med Melding til Rigsadmiralen. Den traf ham Onsdag Morgen tidlig ved »Langelandshoved«, og han styrede strax ned langs Vestsiden af Landet.

De Danske fulgte hans Bevægelser paa Land. Han sendte da først Generaladjutant *Lindenberg* med 2 Skuder Ryttere, og saa General Grev *Waldeck* forud til Strandby for at forstærke Oberst Puttkammer, imens han selv for at fastholde de Danske nordpaa gjorde et Landgangsforsøg et Sted i Nærheden af Lohals, hvor han dog paa Grund af den dyndede Bund ikke kunde faa Baadene hurtigt nok i Land og efter en ny Træfning ved Stranden igjen maatte opgive det. Og inden hans Undsætning naaede til Strandby, var Skansen tagen tilbage og de Svenske ogsaa fordrevne derfra.

Onsdag Morgen kom Lieutenant *Jakob Andersen* med 150 Soldater og Bønder marcherende sydfra. Det var Halvdelen af Steilerskansens Besætning, som ved Rytget om

Angrebet kom til Undsætning, da alt sydpaa var roligt. Skjøndt de var altfor faa, stormede de dristigt løs paa Skansen, men blev drevne tilbage; og Oberst Puttkammer selv og Oberst *Planting*, der var fulgt med ham fra Svendborg, huggede ind paa dem med den Snæs Heste, de havde bragt med; »havde de da havt 100 Ryttere, skulde de snart have kastet hele Langeland overende«, skriver *Planting*. Jakob Andersen blev fangen og hans Folk adsplittede. Men Oberst Puttkammer blev dødelig saaret af en Kugle og bad *Planting* føre sig over til Svendborg. Som Besætning i Skansen efterlod de 200 Mand, der lovede at holde den, til der kom Undsætning; og de to Oberster sejlede, medtagende Jakob Andersen og Kapellanen. (Puttkammer døde samme Aften »sanft und selig« i Svendborg. Kapellanen fortalte siden, at han havde sagt, at kunde han blot leve 3 Dage, saa skulde Langeland højlig betale hans Død).

Men om Natten havde Bernebach faaet en Del af den sejrende Styrke fra Andemose Knøs samlet ved Tranekjær, og op ad Formiddagen angreb de Svenskerne, først dem, der havde spredt sig for at plyndre, og saa Skansen med saadan Kraft, at Fjenderne hurtigt blev jagne ombord og flygtede til Svendborg. Under Plyndringen afbrændte Svenskerne de tre nærmeste Gaarde, Pæregaard, Empegaard og Knarager.

Dermed var endelig Onsdag den 9. Februar efter tre Dages Kampe Angrebet helt afslaaet. Og det var væsentlig Bønderne, der her — under en dygtig Fører og med en Kjærne af egentlig disciplinerede Soldater til Støtte — havde sejret over Karl Gustavs Veteraner. Ret overensstemmende angives Øens samlede Forsvarsstyrke til ialt 200 Ryttere og c. 1000 Fodfolk, af hvilke de 7—800 var Bøndernes Opbud og Landstormen. Men det var jo langt fra dem alle, der var med, og Rytterne viste sig ganske værdiløse. Nogle af dem deserterede ret aabenlyst lige før Kampen. Den 7. Februar, da Landeværnsmændene i Hobe fra hver By skyndte sig nordpaa, mødte de Frellesvig Mænd Nord for Snøde

Cornetten *Cort Diderich*, som selvtredie kom ridende sydpaa, men red afvejen for dem. Og lidt efter mødte Folkene fra Tranekjær ham i Snæbekstoft, men da var han alene. De spurgte ham, hvordan det stod til nordpaa; han svarede, at det stod vel til og nok vilde falde godt ud, hvis de vilde holde sig brav. Næste Aften, da de igjen fordredes til Pæregaard for at møde Fjenden der, traf nogle af Rytteriet sammen med de samme Frellesvig Mænd; da spurgte Henrik Lytke af Rudkjøbing, hvor deres Cornet var; de svarede, at det vidste de ikke. Søndagen derefter blev Frellesvig og Tranekjær Sognemænd fordret, at de skulde tage deres Gevær med dem til Tullebølle Kirke. Da blev det befalet af deres Officerer, at de skulde søge efter Cort Diderich udi Klausøbølle og i Skovene, men fandt ham ikke. Og han viste sig ikke paa Øen, før Freden var sluttet. Saa boede han i Rudkjøbing og gjorde bl. a. 1671 tapre Spektakler ved et Bryllup paa Raadhuset i Rudkjøbing, hvor han sammen med sin Søn, der ogsaa var Soldat, overfaldt Poul Harder i Lollegaard, fordi han ikke vilde drikke med ham. I den Anledning blev hans Krigsbedrifter opfriskede for Retten.³²

Udmærket Nytte gjorde derimod de to hvervede lollandske Fodfolkskompagnier, fordi det var paalidelige og krigsvante Folk. Af Bønderne var det ganske naturligt mest Nordlangelænderne, der kom til at bære disse Dages Byrde og Hede. De, der siden afgav Vidnesbyrd om et og andet i disse Kampe, var alle fra den nordlige Del af Øen: Claus Einfeldt i Snøde, Peder Poulsen i Tressebølle, Anders Lauesen i Helletofte, Mikkell Mortensen i Tranekjær, Niels Pedersen og Ole Brun i Frellesvig, Jakob Smed i Simmerbølle og Henrik Lytke i Rudkjøbing.

De Faldnes Tal findes ikke opgivet. Foruden Steensen og Garber var der en Capitain, en Lieutenant og et Par Underofficerer, der er blevne lige saa navnløse som de faldne Bønder. De blev naturligvis begravede omkring paa Kirkegaardene, hvor de hørte hjemme; til at rejse nogen af dem

et Minde var Tiderne ikke. Af de Svenske blev »en Gravfuld« jordede ved Andemose Knøs.

Steensens Fald var et uerstatteligt Tab. Han havde gennem et langt og hæderligt Liv vundet alles Tillid og var et naturligt Midtpunkt for Forsvaret. Endda var det maaske værre, at Bernebachs haarde Saar nødte ham til at afgive Kommandoen og lade sig føre over til Nakskov, hvor han siden kom sig og med Hæder deltog i Byens Forsvar, til han den 9. Juni faldt i Spidsen for et ellers heldigt Udfald. Lollikerne huskede længe »salig Bernebach«, som de altid kaldte ham. Paa Langeland, hvor han (som Rogert siger) »satte sit Navn i et saadant Æreminde, som aldrig uddøer, saalænge Langeland er til og dets Historie læses«,³³ kaldtes han altid kort og godt »Oberstlieutenanten« — saalænge man huskede ham.

6. Körbers Rapport om det afslaaede Angreb den 7.—9. Februar ender med en Bøn om dog at sende nogle Orlogsskibe til Beltet for at redde »de arme tro Undersaatter og betrængte Mennesker« fra nye Angreb, at dog ikke Fjenden liderlig og skammelig skal bravere os og fratage os den ene Ø efter den anden. Denne Advarsel gjentog han idelig med Underretning om de store Forberedelser, Wrangel i Nyborg traf »til at reparere sin sidste Feiler«.

Efter Bernebachs Afgang førte Ritmester *Enevold Bille* Kommandoen paa Langeland. Han havde været i svensk Fangenskab i Malmø, men var ved en dristig og eventyrlig Flugt undkommen sammen med sin Svoger, Grev Henrik Ditlev Holck. Ved hans Side stod Vincents Steensens Søn, Ritmester *Christian Ulrik Steensen* — »Gud og dette ganske Land kan vidne, at han haver standet imod Fjenderne efter hans salig Faders Død som en ærlig og tro dansk Mand«, hedder det i hans Ligtale (se næste Kap.). Begge var de dristige og energiske nok, men ganske unge; og Bernebachs erfarne Aarvaagenhed og den gamle Landsdommers Autoritet savnedes haardt i det kritiske Øjeblik, der nu hver Dag kom nærmere. Körber var først i Marts selv herovre og in-

struerede alle paa det bedste.³⁴ Den Trediedel af Folkene, som havde de bedste Skydevaaben (mange var gamle og daarligere), blev fordelte paa belejlige Steder, hvor der altid stod Heste og Vogne rede til at føre dem hen, hvor Fjenden vilde angribe. Og de andre, som var fri for denne uafsladelige Vagt, maatte saa underholde dem, »til man seer, hvorhen Fjenden vender sig, eller til vore Skibe komme«.

Men det blev Wrangel, der kom.

Efter at Stormen paa Kjøbenhavn den 11. Februar var afslaaet, blev de sydlige Øers Erobring dobbelt nødvendig i de Svenskes Øjne. I Februar—Marts lod Wrangel i Nyborg Havn lave en Del store Pramme til Landsætning af Ryttere og samlede en hel Flaade paa 12 Orlogsskibe og henved 50 Transportfartøjer, som tog 600 Mand Infanteri, 3 Rytterregimenter og en Del Matroser ombord, ialt 2500 Mand. Med en Del af Styrken skulde Generallieutenant *Horn* angribe vest fra ved Strandby paa samme Sted, hvor Puttkammer var landet, mens Wrangel selv vilde angribe øst fra. Den 20. Marts afsejlede de med gunstig Vind, Horn ganske tidlig om Morgenen med saa stort et Forspring, at begge Angreb denne Gang kunde beregnes at ske samtidig.

Wrangel gik øst om Hou og lagde sig Kl. 2 om Eftermiddagen ud for *Uglebjerg*, en lille halv Mil nordligere end sidst, saa nær ved Land, at man fra Skibene kunde skyde ind paa Stranden ogsaa med Musketter. Alt var forud ordnet paa det omhyggeligste. Fodfolket begyndte Landgangen i Baade og Pramme under Oberstlieutenant *Wulff* og Major *Lindenberg*, tæt efterfulgte af Rytterne i de store Pramme og dækkede af Skibenes Ild.

Men de blev varmt modtagne. Vandet var temmelig fladt og Prammene besværlige at faa frem. Fra Land overdængedes de med Kugler; mange af Baadfolkene blev saarede, og to store Pramme med Major Lindenberg og 50 Musketerer drev af og kom paa Grund og kunde ikke under Kanon- og Musketilden fra Land manøvreres af igjen. De andre Baade havde altfor fuldt op med deres eget til at komme dem til

Hjælp. Fra Land satte baade Ryttere og Fodfolk ud i Vandet og angreb Prammene »uden Respekt for Kanonerne«, saa Majoren og hans Folk maatte overgive sig og blev for Wrangels Øjne ført fangne i Land (ialt 64 Mand). Ogsaa Oberstlieutenant Wulffs Pram kom »paa Grund« — det vil vel egentlig sige, at da den kom ind og tog Bunden, og Folkene skulde til at springe i Vandet og gaa i Land, kunde der overfor den Modstand, de mødte, slet ikke tænkes paa det. Den slap med Nød af igjen og søgte tilligemed de andre tilbage til Skibene.

Wrangel maatte erkjende, at her »paa Grund af den stærke Resistentz og Modværge som og Folkenes Mængde intet videre var at udrette, som jeg da godt underdanigst kan forsikre Eders kongelige Majestæt, at ingen Soldater havde kunnet gjøre det bedre, end de gjorde det« — en smuk Anerkjendelse af de Danskes Forsvar.

Han maatte lade sine Folk gaa ombord igjen og »tænkte saa paa andre Midler« til at skuffe Forsvarerne og ubemærket kaste Folk i Land et andet Sted. Dagens Tab opgjør han til 36 Døde og 100 Saarede — og altsaa 64 Fangne.

Om Aftenen blev han liggende stille der, men beordrede, at ud paa Natten, saasnart Maanen gik ned, skulde Transportfartøjerne og Prammene i største Stilhed følge ham Syd paa, naar han lettede med »Hjorten«. Og Major *Tering* skulde blive liggende med de øvrige Skibe og Baade og Natten igjennem stadig allarmere Forsvarerne med Skinangreb for at fastholde dem og skjule hans Forehavende.

Planen lykkedes fuldkomment. Kl. 1 lettede han Anker, og dækket af Mørket naaede han med Landgangstropperne ubemærket helt ned i Nærheden af Spodsbjerg og landsatte om Morgenen, uden at et Menneske viste sig til Modværge, baade Fodfolk og Ryttere ved den sydlige Ende af Stengade Skov ved en lille Klint, som kaldtes Fjæleborg (eller Feilleborg), hvor der er dybt tæt ind under Land. Det var samme Sted, Spanierne den 21. August 1808 gik ombord paa de engelske Skibe. Paa Øen fortæltes det, at en

Forræder ved Navn Niels Clemmensen havde ført Wrangel derhen.³⁵

Da det blev lyst, mærkede Forsvarerne Uraad. Og saasnart de ved udsendte Ryttere fik Bud om, at Wrangel var kommen i Land med stor Overmagt og begyndte at marschere Nord paa, erkjendte Anførerne strax, at al videre Modstand var haabløs og lod Bønderne sprede sig gennem Moser og Skove og søge hver til sit for ikke at blive trufne med Vaaben i Haand.

Wrangel fik Melding om, at der kæmpedes ved Strandby og marscherede derhen. Men da han naaede dertil, traf han kun Horns Afdeling, som var ved roligt at gaa i Land. De havde fundet den samme heltemodige Modstand som Wrangel selv, saa ogsaa deres Angreb den 20. var ganske afslaaet. Men nu til Morgen havde de set Forsvarerne ved Meldingen om Wrangels Landgang kaste Vaabnene i Løbegravene og sprede sig til alle Sider.

Dermed var saa Øen den 21. Marts erobret. De 64 Mand, de Danske den foregaaende Dag havde fanget, fik Wrangel nu igjen; men han havde dog den Ærgrelse, at Major Lindenberg, hans Lieutenant og 2 Fændriker endnu før Overgivelsen blev sendte i en Baad til Nakskov. Han lod forgæves sin egen Jagt forsøge at indhente dem. Til Nakskov reddede sig ogsaa en Del af de danske Soldater og adskillige Langelændere. (Da Nakskov senere overgaves, betingedes der dem Frihed til at vende hjem). Derimod gav Enevold Bille sig fangen tilligemed andre Officerer og Ryttere; men nogle af de Soldater, Kørber havde hvervet paa Øen, krøb i Bondekofter igjen og forstak sig, til Øen blev befriet.³⁶

Om de Faldne haves liden Efterretning. Tilfældig nævnes Anne Madses i Ennebølle som Enke efter en af de Mænd, »der blev skudt ved Ullebjerget.«³⁷ Ikke alle Bønderne naaede hjem, da de spredte sig. Nogle blev jagede og skudte; og nogle vilde ikke kaste Geværerne, men prøvede endnu enkeltvis Kamp mod de Svenske, der havde spredt sig til Plyn-

dring. Saadan blev Rasmus Jensen Smed i Magleby skudt Norden for Skrøbelev Kirke.³⁸ Og Peder Lauridsen i Longelse, Rasmus Fyenbo i Magleby og Skriver Simon Poulsen paa Tranekjær omtales ogsaa som »skudte, da de Svenske tog Landet ind«. ³⁹

Endnu samme Aften gik Wrangel ombord igjen og sejlede videre til Als, indtog Nordborg, men angreb forgjæves Sønderborg, og sendte saa nogle Dage efter fra Faaborg alle Landgangsfartøjerne til Nyborg igjen for at bruges ved den planlagte Overgang til Lolland. Som Øverstbefalende paa Langeland efterlod han Generalmajor Grev *Johan af Waldeck* med 3 Rytterregimenter.⁴⁰

Körber sendte næste Dag Efterretning til Kjøbenhavn om Øens Indtagelse. »At det gode Land er taget, gjør mig af Hjertet ondt, især for de stakkels tro, ærlige Undersaatter, som har værget sig saa ærligt, fordi de nu saa ganske og aldeles i Bund og Grund skal ruineres og plages«. ⁴¹

Den 30. Marts — 9 Dage efter Erobringen — kom *Niels Heldt* med sin Eskadre til Langelandsbæltet, slog 6 svenske Skibe paa Flugt og erobrede »Hvite Svan« paa 50 Kanoner, »fyldt af Lavinds Roug og Ran«. ⁴² Körber lagde strax Planer til at tage Øen tilbage, inden Fjenden fik sat sig for fast derovre og bad, om Admiralen med Flaaden maatte komme og hjælpe dermed.⁴³ Men denne blev foreløbig inde-sluttet af den overlegne svenske Flaade, og snart efter blev Körber selv indesluttet i Nakskov. Ogsaa senere var der Tanker oppe om at befri Øen. I Juni søgte Hans og Frederik Ahlefeldt at organisere et Togt fra Femern for at tage Langeland tilbage og undsætte Nakskov, men det gik i Stykker paa Hollændernes Utilbøjelighed til at hjælpe de Danske altfor meget. Og i Juli fortalte i det mindste Grev Waldecks Spejdere, at en overløben Lieutenant havde en Plan til over Ærø at gjøre Togt til Langeland.⁴⁴ Det blev altsammen til intet.

7. I 8 Maaneder fra den 21. Marts til den 19. November blev saa Øen »i Bund og Grund ruineret og plaget«,

»og vi da endelig Straffen maatte udstaa og undgælde, som vi vel havde fortjent og endnu daglig fortjene«, siger den Snøde Skipper Mikkell Nielsen Kok, som har efterladt nogle Optegnelser om denne Tid, han selv oplevede som Dreng.

Der blev strax almindelig Plyndring. Grev Waldecks Ryttere var en af de værst berygtede Afdelinger i den svenske Hær; og saa vildt gik det efter Sagnet til, at de i Rudkjøbing korsfæstede en Borger paa hans egen Gadedør. Derefter paalagdes haarde Kontributioner, og baade Adelsmænd og Bønder, som havde baaret Vaaben, maatte »rançonere sig« med Penge, hvad der kun var Datidens Krigsbrug. *Niels Hardebo* til Egelykke beretter om, hvordan han den 21. Marts blev ført til Odense og sad »til Gevaldigerens« i 18 Uger, og i den Tid laa 85 Ryttere i Kvarter paa Egelykke og fortærede alt; og saa maatte hans Hustru, for at han kunde komme løs, rantzonere ham med sine Smykker og Klenodier (en Diamantring til 120 Rd.; en Sløjfe med 9 Diamanter, 24 Rd.; nok en Guldsøjfe med en Diamant udi, 16 Rd.; en Sølvkande, vejet til 44 Rd., to forgyldte Bægere 24 Rd. og et ostindisk Krus med Sølvlaag). Og foruden det maatte han endda ved Laan mod Pant i sit Gods skaffe 200 Rd. til, inden han kom løs.⁴⁵

Under Paaskud af at skulle have »Diskretion« eller »Salvegardepenge« eller under slet intet Paaskud vedblev Rytterne, som blev lagte i Kvarter over hele Øen, at pine Borgere og Bønder og ofte deres Kvinder med for at faa dem til at rykke ud med den sidste Skilling eller Værdigjenstand, de havde nedgravet eller blot mistænktes for at eje »som usigeligt er at opregne, med Bukspænden, Pисken, Skruer paa Fingrene, Hovederne med Strikker ombunden og saa haardelig anskruet, at Blodet er sprungen ud af Næse og Mund, saa og med Gløder paa Hovedet og Fødderne brændt, med meget mere Tyranni og uhørlige Piner, ikke som christne Mennesker, men som Tyrker og Uchristne, naar de havde ikke mere at give dem, hvorover en Del, som af Pinen er undkommen og frygtet for videre Plage, haver sig selv om Livet bragt«. Saadan

vidnede Snøde Sognemænd bagefter derom, og ganske lignende Ord bruge Sognevidner fra Bøstrup og Tranekjær.⁴⁶

Den 25. April skikkede Sognepræsten i Rudkjøbing, Provst *Terchel Christensen*, Kapellanen Hr. *Niels Jensen Kaibjerg* op til *Markus Pedersens* i Torpe, »at jeg paa mit Embeds Vegne skulde trøste hannem og hans Hustru *Inger*, som var meget ilde medfarne af den Lieutenant, som laa hos hannem i Kvarter«. ⁴⁷ De laa begge i Sengen. Og mens Præsten talte med dem, kom Lieutenanten ind i Kammeret til dem og vilde nøde ham til at give ham et Bevis paa de Penge, som Hr. *Terchel Christensen* var *Markus* skyldig; og Præsten havde Møje nok med at undgaa det. *Markus Pedersen* døde kort efter af Følgerne, og Enken blev saa igjen pint til at fremskaffe alle sin Mands Gældsbreve.

Om Ritmester *Sarnhausens* Bedrifter mod Fruen paa Skovsbo fortæller Landstingsbogen saaledes:

»Nogen Tid efter Obrist *Loffner* med andre flere var dragen til Fyen og Obristlieutenant *Butler* med nogle andre svenske Officerer og Ryttere blev her tilbage (altsaa henimod Slutningen, da de begyndte at føle sig truede), da lod en svensk Ritmester ved Navn *Baltzar Uldrich v. Sarnhusen* med Gevalt tage velbyrdig Frue *Karen Pors* fra hendes Gaard Skovsbo og lod føre hende til Rudkjøbing og der vilde afnøde hende 200 Rd. under Trusel om at lade hendes Gaard plyndre og brænde og hende selv plage med Bukspænden o. l.«. Endelig tog han til Takke med *Arent Frantsens* Forskrivning paa 150 Daler og lovede hende paa Cavaliers Parol, at hendes Gaard ikke skulde blive plyndret. Men desuagtet blev hun allerede af dem, som convoieret hende hjem, plyndret baade for *Perler* og andet, og de havde nogle Steder begyndt at antænde Gaarden og vilde afbrænde den. Og siden lod endda samme Ritmester Skovsbo udplyndre for hvis, der endnu paa fandtes, og pinte hende og hendes Pige til at vise ham det nedgravede Sølvtoj.⁴⁸

Klager nyttede ikke det mindste; thi Grev *Waldeck* selv og hans Næstkommanderende Oberstlt. *Butlar* bar sig ganske

ligesaadan ad. Butlar blev indkvarteret hos Landstingsskriver *Niels Hansen* i Rudkjøbing, og fra ham er bevaret følgende »mit sandfærdige Vidnesbyrd anlangende hans Exc. Grev Waldecks Obriste Lieutenant *Hans Christoffer Treusch von Butler*, som fik sit Kvarter hos mig den anden Dag, efter Landet sidst blev erobret. At nogen Dage efter han kom til mig i Kvarter, begjærede han til Discretion en ganske stor Summa Penge, som jeg aldrig var god for at udgive, eftersom jeg det andet Aar, der Fjenderne marcheret her igjennem Landet, paa det Høieste blev udplyndret, saavel og nu sidste Gang. Der jeg det ikke kunde udgive, lod mig tvende Gange med Rytter ved deres Heste trække frem og tilbage til Traneker Slot og der indsætte i Tyve-Fængselet udi tre Uger til Vand og Brød, det jeg ikke dog nogen Dage tillige maatte bekomme, ikke heller en Haandfuld Foder eller Straa at ligge paa; sagde derhos, at jeg skulde sidde der, til jeg blev sort, uden jeg skaffet hannem de Penge. Og fra den første Dag han kom til mig, maatte jeg eller min fattig Hustru og Børn ikke være et Stykke Brød eller en Haandfuld Korn mægtig til Underholdning eller noget det allerringeste, jeg eiede; og truet min fattig Hustrue, at dersom han ikke fik de Penge, skulde han lade begge hendes Ører afskjære og slaae paa Kagen, hvorover hun borget og laante hos en og anden og nogenledes den Gang fik stillet ham tilfreds, og jeg kom af Fængselet paa nogen Dages Tid. Saa begjærede han ugentlig 20 Rdr., dog lod det paa 12 Rdr. Der jeg dem ikke kunde udgive, lod han mig atter igjen med Rytter ved en Hest trække til Snøde og indsætte hos Gevaldigen, sluttet udi Jern til en anden Mand med Hænder og Fødder, hvor jeg sad paa femte Uge, og drev saa min fattig Hustrue og Børn af Huset i stor Elendighed og indsatte sin Staldmester igjen, og han selv drog paa Landsbyen og med sig tog alt hvis Proviant, som endda ikke var fortæret, saa vel som Sengklæder og andet. Hvis han ikke selv lod tage, tog hans Folk. Saa maatte min fattig Hustru søge om Hjælp igjen og løse mig ud, og gav hannem nogen Penge; Resten maatte jeg give hannem Brev paa. Derimod lovet han mig mit Kobber, Messing, som jeg havde forvaret og hans Folk opsøgte, samt mine Paar, Sengeklæder og andet, han lod mig fratage, at sælge til Pengene, det dog intet holdt eller efterkom, men maatte give hannem Pengene alligevel, og derfor maatte til brugeligt Pant udsætte, hvis Jord jeg havde her for Byen, saa jeg fattig Mand med Hustrue og Børn er geraaden i største Armod og Elendighed. End og havde jeg tvende Skrin i Naskov med noget Lintøj og andet, vi havde lagt Vind paa efter den første Udplyndring. Det fik han Kundskab om, saa

der Byen var over, maatte jeg med hans Folk det hente, saa tog han det bedste, det andet tog hans Hofmester og Tjenere, med andet mere, som for vidtløftigt var at antegne«. ⁴⁹

Grev Johan af Waldeck selv, Stormand og Kavaller som han var, er noksom karakteriseret ved den Maade, hvorpaa han skilte en jævn Rudkjøbing Skipper, *Christen Mogensen*, af med hans Skude. Han havde længe maattet sejle for de Svenske og dertil holde en Ritmester med hans Tjenere i Kvarter, saa han var helt forarmet. Omsider lovede Grev Waldeck ham Skuden fri, naar han først havde ført en Skudefuld af Heste, Øxne og Køer til Rostock for Ritmester *Pris*. »Dog der jeg kom der og vidste ikke andet, end jeg da var fri, da havde Grev Waldeck *hemmelig solgt Skuden* til Ritmester *Pris*, og jeg fattige Mand maatte gaa derfra med saa blot, som jeg var«. ⁵⁰

Tranekjær Sognemænd erklærede udtrykkelig om Greven, at »naar som helst nogen vilde klage for hannem, hvorledes hans Underhavende tracteret os fattige Undersaatter, . . . tog alt, hvis de forefandt og endda pinede dem værre, end en Bøddel kunde pine en Misdæder, for det, de ikke havde, finge de dog ingen Trøst hos hannem, thi han lod selver lige saa ilde handle med dennem, som skulde contribuere til hannem selver, saa lige som Herren var, saa var ogsaa Tjenerne.« ⁵¹ Tingsvidnerne kan slet ikke finde Ord stærke nok: »Aldrig kan vi give Grev Waldeck og hans underhavende Folk saa ondt og slemt Rygte og Skudsmaal, at han det jo langt værre og slemmere haver forskyldt og fortjent«. ⁵² Det bør derved bemærkes, at mellem de Officersnavne, der er knyttede til disse Skændigheder, er der ikke et eneste svensk. Baade Officerer og Ryttere var mest Tyskere.

I de sidste Plyndredage i November hørte man den ene Bonde sige til den anden: »Nu har min Rytter solgt min Ko« etc. ⁵³ Og Røverne stredes sommetider om Rovet. »Hans Rasmussen i Bremlebjerg havde lagt en graa Fole til; den hentede Rytterdrengene, der laa til Laurids Clausens, og nogle

Gange hentede Rytterne, der laa i Bremlebjerg, den tilbage igjen; og naar den blev ført bort, fulgte Moderen med paa Vej, og de drev hende derfra og red bort med Folen; og Cornettens Dreng, som hed *Blodsærk*, skar Ørerne af samme Fole.«⁵⁴

Om muligt endnu haardere end Plyndringerne følte det, at Langelænderne *udskreves* for Fode til *Krigstjeneste for Fjenden*. Naturligvis blev de fangne Ryttere uden videre puttede ind i den svenske Hær (og tildelte Oberst Planting). Og allerede den 25. Marts gav Carl Gustav Ordre til at udskrive 500 Knægte blandt Bønderne til Oberst *Gideon Rother's* Regiment.⁵⁵ Foruden dem beordrede han den 9. Maj endnu Præste-, Foged- og Sogneryttere udskrevne og deraf dannet to Kompagnier under Oberstlieutenant *Lindewurm*.⁵⁶ Hvor mange der virkelig blev sendte bort for at tjene under de svenske Faner i Polen, er ikke ganske klart. Saa mange som Ordreerne lød paa, kunde der ikke skaffes. Sidst i April kom Oberst *Rothe* og sidst i Maj Oberstlieutenant *Bellingk* herover for at modtage udskrevne Folk. Sikkert er det, at den 14. Juli afsendtes 270 Mand over Lolland til *Riga*.⁵⁷ Og om Efteraaret blev nogle ført til Rügen og Pommern. Siden forklarede bl. a. 1661 Laurids Hansen i Henninge, at »nu om Mortensdag bliver det to Aar, han var til Ry med flere af Landet henført af de Svenske; da saae han, at Laurids Pedersen af Tryggelev til forskrevne Ry blev død og begravet, eftersom han selv var med at kaste Graven«. ⁵⁸ Tingbøgerne nævne ikke faa af de bortførte; og det kaldes »over alt begrædeligt og klageligt, de mange Folk, han udtog, ikke aleneste unge Karle og Dreng, men ogsaa gifte Mænd, saa deres fattige Hustruer derover med Børn tillige udi største Elendighed er geraaden og mange døde af Hungersnød«. ⁵⁹ Paa Fyen gav lignende Udskrivninger Anledning til Uroligheder; og da Carl Gustav netop samtidig hermed sidst i Maj raadede Wrangel til at lægge et Regiment Dalkarle over paa Langeland, maa vel ogsaa Klager derfra have naaet ham. ⁶⁰ Af de Bortførte kom efter Krigen nogle levende

tilbage, men tildels til ødelagte Hjem. »Christen Hansen af Hesselbjerg blev af de Svenske voldelig bortført med de andre Bønder her af Landet, saa at imidlertid han var borte, døde hans Fader fra, at han ikke kom hjem før et halvt Aar derefter, og imidlertid brød de Svenske hans Faders Gaard af og borttog alt, saa han ikke fik det allerringeste efter ham.« »Eyler Rasmussen, Magleby, hvis Fader blev skudt den 21. Marts, tog de Svenske fangen, som var under deres Magt og Vold, indtil nu forgangen Pintsedagstide (1660) kom han fra dem igjen, og imens brød Fjenden hans sal. Faders Hus ganske af og det forbrændte og ødelagde og bortplyndrede, hvis der var.«⁶² o. s. v.

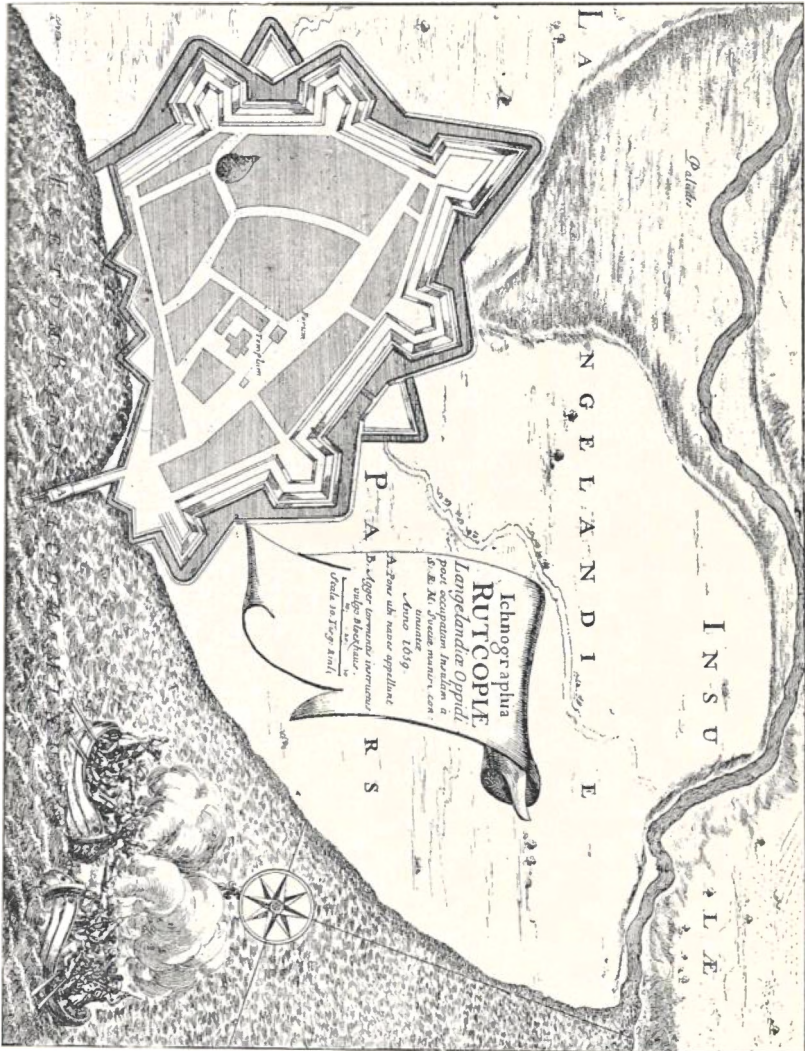
»De haver og mange skjønne Gaarder og Huse nederbrudt og opbrændt«, klages der fra Snøde,⁶³ og saadan gik det over hele Øen. Tildels under de gjentagne Plyndringer, i Vildskab eller ren Kaadhed, som da »anden Dagen efter, at de Svenske haver erobret Landet, var en Del af deres Ryttere i Fodslette og plyndrede, var og i Kirken og oven paa og søgte efter Gods og brød Blokken; og en af dem lagde en Lunte til det Krudt, som var hensat over Koret, saa det sprængte Kor, Sakristi og en Del af Hvælvingen og Muren; og baade Vinduer og Loft blev meget fordærvede i Feidetid, og de Svenske tog det Bly bort, som laa og var beholden over Koret.«⁶⁴

Naar først de rørlige Sager i et Hus var borte, og derpaa Grubekjedel og Jernkakkellovn, og Huset forladt, kom Turen til Bjælker o. l. For et Par Loftsfjæle kunde en tørstig Rytter altid faa et Krus Øl, om ikke andre Steder, saa hos Hans Krøger i Rudkjøbing, som ikke var det mindste kræsen — naar han saae en Svensk gaa forbi med sligt, raabte han til ham: Du gaaer vild, her skal Du ind!⁶⁵

Men langt de største Ødelæggelser af den Art voldtes ved, at Svenskerne til deres Befæstningsanlæg hensynsløst brød Gaarde og Huse ned for paa den nemmeste Maade at faa Træ til Palisader o. l.

Det er foran (S. 129 og 208) omtalt, at Christian IV

1644 begyndte at befæste Rudkjøbing, men at det dels paa Grund af Pengemangel og dels paa Grund af Borgernes og Bøndernes Trevenhed⁶⁶ gik overmaade langsomt, og i de 15

RUDKJØBING MED DEN SVENSK BEFÆSTNING 1659

Aar var det ikke blevet mere end halv færdigt. Nu kom det under Svenskernes Haand i fuld Orden paa 3 Maaneder. Allerede den 31. Marts sendte Carl Gustav Oberst *Schwen- gel* over til Rudkjøbing for at bygge Befæstninger.⁶⁷ De udskrevne Langelændere blev foreløbig brugte til at arbejde derpaa, og sidst i Juli meldes Rudkjøbings Befæstning færdig.⁶⁸ Desuden blev mange Steder paa Øen »opsat Vagt-boder og Beredskaber«, f. Ex. paa Hou, Troldebjerg, paa begge Sider af Indløbet til Lindelse Nør, og Indløbet blev tildels spærret ved Forsænkninger.⁶⁹ Musketerer og Kanoner sendtes over fra Fyen til at besætte Værkerne. Og da Grev Waldeck, som stadig ventede danske Angreb, kom i Tanker om, at danske Skibe kunde kaste Folk i Land paa Siø og derfra gjøre sig til Herrer over Rudkjøbings Havn, blev ogsaa der opkastet Skanser og en engelsk Capitain med et Kompagni Fodfolk lagt derover. Der var ikke morsomt, og Provianteringen var ikke saa regelmæssig som ønskeligt, saa de engelske Soldater derovre gjorde »med Gevær og brændende Lunte« Mytteri mod deres Officerer og blev med Møje bragte til Ro.⁷⁰

8. Ud paa Efteraaret, da Ruyters Flaade endelig fik Lov at føre Schacks og Ebersteins Hær over fra Halvøen, tænkte de Svenske sig Muligheden af, at det første Angreb kunde komme til at gjælde Langeland; Pfalzgreven af Sulzbach havde Ordre til i saa Tilfælde at lade Øen afbrænde og trække Tropperne til Fyen.⁷¹ Men Angrebet blev jo strax rettet mod Fyen. Grev Waldeck var da med en Del af sine Folk kommanderet derover og havde ved Afrejsen bortført saa meget Rov som muligt.⁷² Den 14. November blev han med den øvrige svenske Hær taget til Fange i Slaget ved Nyborg. Og saa snart som muligt efter Slaget beordrede Schack Oberst *Christian Urne* (Jørgensen) til med 100 Ryttere at foretage en Expedition til Langeland og befri Øen for de Svenske. Urne sendte strax sin Trompeter afsted til Langeland for at opfordre de Svenske til Overgivelse og skaffe Efterretninger og førte sine Folk til Svendborg.

Paa Langeland var Oberstlieutenant *Butlar* efterladt med Resten af Rytterne og de engelske Fodfolk og skulde, hvis han angrebes af Overmagt, gaa over til Lolland med Folk, Vaaben og Sadler og efterlade Hestene, som der ikke var passende Fartøjer til.⁷³ Men ved Rygtet om Slaget ved Nyborg og end mere ved Opfordringen til Overgivelse udbrød den største Forvirring. Langelænderne rejste Hovedet. Den engelske Major *Reames* og hans 76 Mand overgav sig og gik over til de Danske, uden Tvivl tilskyndede af nogle danske Officerer, der som svenske Fanger var bleven liggende i Rudkjøbing. Af dem kjendes Capt. *Bastian Reuss*, som var en brav og modig Officer,⁷⁴ og Lieutenant *Jakob Christensen Rose*, Broder til Præsten i Rudkjøbing og forresten en Pralhans og Vindbeutel, der paa en ret tvivlsom Maade havde fraterniseret med de svenske Officerer under sit Fangenskab. Senere roste han sig af, at han den 19. November »ved Guds Bistand og Krigs-Behændighed havde taget Landet ind igjen fra de Svenske«.⁷⁵ Det var kun Praleri; men sikkert har han dog været virksom til at forøge Forvirringen mellem den upaalidelige Del af deres Folk og faa de flest mulige til at løbe over.

Ogsaa mellem de svenske Ryttere blev der Mytteri. Mange af dem nægtede at forlade deres Heste og maaske tillige Kvinder og Børn, som de førte med sig, for saa paa Lolland at skulle tage en Musket paa Nakken. 50 af dem sluttede sig til Major *Reames* og Borgerne i Rudkjøbing, som lod Byens Porte lukke for de Svenske, bragte 4 af disses egne Kanoner i Stilling imod dem og fængslede den svenske Ritmester *Bruchtorp*. Ligeledes erklærede en Lieutenant og 40 Ryttere, der laa paa Faareveile, sig for danske. Om alt dette fik Urne den 19. November Bud i Svendborg, ikke blot af sin Trompeter, men ogsaa af 3 Borgere og to engelske Underofficerer, som Major *Reames* sendte over til ham. Dog sagdes en Del af de svenske Ryttere at ville fægte, og han bad derfor *Schack* for en Sikkerheds Skyld sende ham Forstærkning og nogle Fartøjer til at overføre

sine Folk med, samt et Skib eller to til Langelandsbæltet for at afskære Svenskerne Vejen til Flugt.⁷⁶

Selv tog han samme Aften med en armeret Jagt, der netop laa i Svendborg Havn, over til Rudkjøbing for at se, hvad der var at gjøre. Og der fandt han, at de svenske Officerer allerede havde opgivet det Hele. Den samme Dag var et halvt Hundrede Mand under en Lieutenant satte over til Lolland, og næste Morgen slap Oberstlieutenanten ogsaa over med endnu nogle Baade og Resten af dem, der blev tro — i yderste Øjeblik; thi der nærmede sig et Par danske Skibe fra Nyborg. Af de c. 300 svenske Ryttere og Marodører, der endnu om Morgenen den 19. var under Butlars Faner, overgav over Halvdelen sig, saa det blev kun en Rest paa godt 100 Mand, han fik reddet af de tre Regimenter (Waldeck, Königsmarck og Oefener) med Opgivelse af Heste og alt Tros. Adskillige Officerer og Ryttere maatte endog efterlade Koner og Børn.⁷⁷ Urne behøvede altsaa blot at tage Landet i Besiddelse.

Dermed fik Øen saa endelig Ro. Det engelske Kompagni blev sendt til Nyborg og de fangne eller overløbne Ryttere for største Delen stukne ind i Urnes Regiment, i hvilket Jakob Christensen fik Bestalling som Ritmester.⁷⁸ Capt. Reuss fik et af de to Kompagnier, der lagdes i Kvarter i Rudkjøbing, og kalder sig i December Kommandant paa Langeland.⁷⁹ Som saadan afløstes han dog snart af Oberstlieutenant Normand; og der skete forskjellige Omlægninger af Indkvarteringen, som det forarmede Borgerskab gjentagne Gange klagelig bad om at slippe af med.⁸⁰ Men Reuss vilde man gjerne beholde paa Øen, hvor han ogsaa blev og omtrent 1670 døde som Major.⁸¹ Den 12. Febr. 1660 døde jo Carl Gustav, og den 27. Maj sluttedes Freden.

9. Fjenden efterlod, siger Mikkell Kok, »et fordærvet Land, som aldrig kan komme til den Velstand, det før var«. En hel Række Synsforretninger viser, hvor stor Ødelæggelsen var. Af Rudkjøbing Bys 114 Gaarde og Huse (foruden nogle Smaaboder) laa ved Synet den 12. Okt. 1660 bogstavelig

Halvdelen i Ruiner eller var »slet borte«, og kun 52 var nogenledes ved Magt.⁸² Gjentagne Gange blev Tranekjær Slot og Len besigtede, og det erklæres 20. Sept. 1661, at paa Slottet var »alt Inventar borttaget af Fjenden undtagen et Degntrug og et Rustetrug«; intet var saæt i Markerne. Af Lenets 349 Gaarde og Boliger var 135 ganske øde, 108 mere eller mindre ruinerede, men dog beboede, og 106 var nogenlunde ved Magt.⁸³ Alene i Magleby Sogn var der 80 øde Gaarde. Af Skovsgaards 23 Gaarde var 11 øde, alle de andre forarmede. Og af Stensgaards 30 Gaarde var endnu 1670 de 17 øde. I Longelse og Fuglsbølle Sogne, som hørte til de mindst medtagne, havde »Sognemændene beholdt meget lidet og de fleste intet, somme to Køer, somme 1 og somme ingen«. Endnu 1662 var to af deres Bymarker usaaede; 3—4 Mænd maatte lægge sammen om en Plov; Herredsfogdens Enke havde saæt 1 Skp. Byg og 2 Skp. Havre etc.⁸⁴

Allerede i Efteraaret 1659 var Landet stærkt affolket, og værre blev det i den haarde Vinter, der fulgte, da der saa godt som intet var at møde den med. Capt. Reuss skriver den 19. Dec. 1659 fra Rudkjøbing, at Borgerne, da de ikke har Penge, har købt Salt af en Skipper fra Kiel for 400 \bar{u} gammelt Kobber og Oxehuder, som tilhørte Oberst Chr. Urne; der er stor Mangel paa Victualier, saa der dør daglig 10 eller 11 Personer paa Landet, »undt grosser Hunger endtlich fürfallen wirdt«.⁸⁵ Og der blev Hunger. »Anno 60, efter Svensken blev slagen ved Nyborg og nødtes at kvittere dette Land«, skriver Præsten i Tryggelev, Hr. Erik Christensen Humble, som selv blev aldeles udplyndret, »døde der nogle Hundrede af mine Sognefolk af Hunger. Ved min Salighed, de hente Mask hos mig og bagede Kager af og aad. Hørknevler og Katostrødder hjalp dem i Foraaret. O en elendig Tid, in quod nos reservasti domine«. Nord paa Landet var Tilstanden den samme. »Der de Svenske drog af Landet, og Hans Hansen i Bøstrup var død, led hans Enke og Børn stor Nød og gik samtlige ud i Skoven og bankede Bark af Træerne til deres Levnedsmiddel.«⁸⁶ Og

det var de ikke ene om. Synet over Nørre Herred 20. Sept. 1660 opregner bl. a., hvad der i Skovene er hugget og afbrændt: Almuen maatte skove til Svenskernes Vagter og Kvarterer og hugge Træ til Broer, Palisader o. l.; over 400 Læs Ved blev ført til Sjælland og en Del til Flaaden; og saa fortsættes der:

»Hvis Bark som af Træerne er afflaaet, som forberørt er, er endog den gemene Mand en stor Del deraf af Fjenderne tiltvungen adskilligt at afflaae, som de til Læder have ladet bruge at barke med, hvilket de til Støvler, Sko, Rustvogne at beklæde og andet have brugt; saa endog er befunden udi denne dyre Tid en Del Bark af den arme betrængte Almue at være afflaaet, det tørret og til Mølle ført og deraf baget Brød at vederkvæge deres Legemer med, at de ikke helt af Hunger skulde omkommes, *hvilket dog mangen haver maattet erfaret og udstaaet*. Belangende det ringe Saadt her paa Landet saaet er, formedelst Almuen ikke Sædekornet i Tide kunde tilveiebringe, er for den Skyld stor Misvæxt skeet, hvorudover [de] paa mange Steder ikke Sædekornet igjen have bekommet, som er at see Husene allevegne at være tomme, saa at dersom den arme betrængte Almue og ringe Folk her paa Landet (at regne mod den forrige Tid) ikke bekomme nødvendig Hjælp, eller og Gud allermægtigste ved sin Almægtighed og vores allernaadigste Herre og Konge med høie [Raad] af synderlig Mildhed vilde lade sig dertil [bevæge, da maa Folk søge] af Landet og foraarsages at betle [deres Brød paa andre Steder].«

Skatter og Afgifter faldt de første Aar efter Krigen bort af sig selv, dog med Undtagelse af den uundgaaelige Indkvartering, som maatte bæres, fordi det i saa mange andre Dele af Landet ikke saae bedre ud end her. Adskillige begav sig i 1660 og 61 virkelig bort paa Tiggeri, helt ned i Tyskland. Bønderne vidnede 16. Aug. 1666 paa Nørre Herreds Ting, at »de ingen Afgifter havde betalt eller kunde betale i de første Aar efter Krigen, da de maatte tigge paa fremmede Steder og ikke igjen kunde have kommet til at saae og pløie noget af den Armod, som de kunde afstedkomme, havde ikke den Forstrækning vaaren, som hans Excellence Hr. Statholder til dennem havde gjort med Penge til Sædekorn.« (Statholderen var Fr. Ahlefeldt, som den 9. Aug. 1659 var traadt i sin Svigerfader Chr. Rantzaus Sted som

Lensherre). Ogsaa Claus Ahlefeldt, der efter Slaget ved Nyborg var Højstkommanderende paa Fyen, og Landsdommer Erik Kaas, der var Kommissarius for Fyen og Langeland, gjorde, hvad de kunde, for at hjælpe, og skaffede i Foraaret 1660 Rudkjøbing 100 Tdr. Byg til Hjælp til Soldaternes Underhold.⁸⁸ Men Arbejdet paa at læge Saarene maatte nødvendig gaa smaat og langsomt; thi der var lidet at hjælpe med.

10. Efter Nytaar 1660 begyndte der igjen at holdes Ting: »Hielp nu Gud allermægtigste, at dette nu begyndte maatte uden vores arrige Fiender de Svenskes Mægtighed igjen forrettes, Gud til Ære, menige Mand til Nytte og Rettens Betjenter til evig Salighed. Amen.« Saadan begynder Rudkjøbing Bytingsbog den 28. Febr. 1660, og der blev »tillyst, at næst Guds Naades Hjælp skal herefter ugentlig holdes Ting som forhen i Freds Tider«.⁸⁹ I de første Aar efter Krigen indeholde Tingbøgerne en Mængde Vidnesbyrd om den Lovløshed, Uorden og Elendighed, der fulgte med Svenskernes »Mægtighed«. Der øvedes i de første to Aar saa mange Hestetyverier, at det endog i Sønder Herreds Tingbog med mild Overdrivelse siges, at »den største Part af Indbyggerne dennem beklager, at deres Bæster stjæles og af Landet bortføres«.⁹⁰ En Mængde Stridigheder var der om røvede Kreaturer, som var kjøbte for Spotpris af de bortdragende Fjender. Men man ser ogsaa, at de ofte kjønt forligtes, som de kunde, om at dele eller erstatte hverandre de røvede og kjøbte Køer. Den gjensidige Hjælp og Opofrelse, som den haarde Tid ogsaa bragte frem, kom jo ikke i Tingbøgerne. Men af og til hører man gjennem aflagte Vidnesbyrd en Tone af et sejt Mod og et ukuet Sind. To af deres Kanoner gjemte de Snøde Mænd trods al Fjendens Søgen endda for ham Somren over. Og der blev endda hist og her gravet nogle Skillinger og et Sølvbæger op igjen, da han endelig var borte.⁹¹

Mildt blev der taget paa dem, der havde forseet sig i Nødens Tid. Over to fattige Mænd, der havde taget og

solgt et Par Heste, afsagde Herredsfogden i S. Herred 14. Juli 1660 denne Dom: »Efterdi befandtes, at høiest Nød og Trang haver drevet disse fattige Mænd udi denne bedrøvede Tids Tilstand, og de kun have taget, hvormed de deres fattige Hustruer og Børn i denne dyre Tid kunde opholde, saa de ikke af Hungersnød skulde omkomme — tilmed det var før Forbudet (mod at tilegne sig omstrefjende Kvæg o. l.) blev læst — vidste jeg ikke, de derfor noget kunde lide, men for Tiltale fri at være«. Alvorligere Regnskaber var der at gjøre op med adskillige Slyngler, der havde benyttet Forvirringen og deres Kjendskab til Naboens Skjulesteder til at stjæle eller ligefrem forræderisk var gaaet Fjenden til Haande som Angivere. Men selv de slap i det Hele med at dømmes til Erstatning. Saaledes Godtfred Snedker i Humble, der »frivillig gav sig til de Svenske og forholdt sig utrolig mod sine Landsfolk« og frastjal Præsten hans Hopper. Han dømmes til at skaffe dem igjen eller erstatte hver af dem med 20 Daler.⁹² Paa samme Maade Rasmus Ærebo, der i Iver Kierudsens Gaard i Illebølle havde opgravet en Sæk Tøj af Ladegulvet og i samme Mands Vanddam opfisket 2 Gryder — men efter Freden blev røbet af en Tiggerdreng, der havde ligget i Skjul i Bagerovnen og set det. Og paa samme Maade enkelte andre.⁹³ En Desertør som Cort Diderich levede uanfægtet, om end lidet agtet i Rudkjøbing. Hans Krøger, der meledede sin Kage som Skænkevært for de Svenske, fandt det dog efter Freden bedst at flytte til Simmerbølle, hvor han købte en Gaard. Hans Karl, Jens Lalle, blev dømt til Erstatning, fordi han en Dag, da han paa Bymøllen traf «Oberstlieutenant Butlers Trompeters Tjener», forraadte for ham, at Landstingsskriver Niels Hansen havde nedgravet sit bedste Gods i Kamre og Huse, og siden var nede og paaviste det for dem samt fortalte dem om to Skrin, der var ført til Lolland.⁹⁴ Samme Dom fik Christen Rasmussen, der havde givet de Svenske Anvisning til at plyndre i Christen Hansens og Mikkell Madsens Gaarde i Helsned.⁹⁵ Med særlig Afsky omtales Rasmus Nielsen, som tjente hos Borgmester

Jørgen Rasmussen i Rudkjøbing, fordi han havde forraadt Christen Andersen til de Svenske. Selv disse bandede ham derfor. Han red af Byen en Lørdag, og om Søndagen kom han hjem igjen og sagde til sin Husbond, der han sad over Borde: Nu har jeg været Kirke fra Kirke og ledt om Christen Andersen og da omsider fandt ham, og toge de Svenske ham strax i Arrest. Dertil svarede Jørgen Rasmussen, at det var ilde gjort, og derover var saa beængstiget, at Kniven faldt af hans Haand.⁹⁶ Men hvorfor Christen Andersen blev saa ivrig søgt af Fjenden, eller hvad der blev gjort ved ham, meldes ikke.

Om synderlig Belønning til dem, der havde gjort deres Pligt og mere til, blev der ikke Tale. Ja Reuss fik altsaa siden Kompagni paa Øen. Wardinghausen, den forovnneste af alle de Officerer, der tjente herovre, var »tilsidst bleven dødelig saaret og fangen, og sad et Aar i Fangenskab, hvorved hans Sager ikke ringe kom udi Labrinth«; han blev gift med Tolder Thomas Nissens Datter i Rudkjøbing og fik 1667 paa Ansøgning Tolderbestillingen, som hans Svigerfader oplod ham.⁹⁷ Han erhvervede sig ogsaa et Par af de Gaarde, som efter Krigen kunde faaes omtrent for intet, og skjøndt han ikke var fri for Datidens militære Svagheder, ses han dog til sin Død at have været agtet som en Slags privilegeret Person herovre. Og der kan endnu i Tingbøgerne mærkes en umaadelig Forskjel paa Tonen i Folks Omtale af dem, der modigt havde gjort deres Pligt og dem, der ikke havde. Dermed fik de vel nøjes; der var jo ikke Raad til stort andet. Men det ser unægtelig fattigt ud, naar Niels Hansen, som havde taget Del i Wardinghausens Togt til Ærø og der var bleven saaret og havde mistet sin Førlighed, kun fik et Pas af Ridefogden, saa han dermed kunde besøge godt Folk her paa Landet om Hjælp til om muligt at faa sin Skade kureret, »paa det han sin Helbred igjen kan erlange«.⁹⁸ Og ikke stort bedre gik det en anden ringe Mand, som nok kunde have fortjent en Belønning.

En 4 Uger før Jul 1659, »lige efter at de Svenske

havde rømmet Øen, blev en Nakskov Skipper ved Navn *Mads Jakobsen* af de Svenske derovre »kommanderet til at seile til Langeland med en af deres Folk, som skulde bespeide Landet, at vide dets Beskaffenhed, at de det øvrige, som kunde være efterladt, kunde udplyndre og siden Landet stikke udi Brand og med alle ødelægge« — saadan forklarede siden Jørgen Hansen o. fl. i Spodsbjerg. »Men da de kom til Land i Spodsbjerg, sagde Mads Jakobsen til samme Speider: »Jeg vil ikke forraade mit rette Fædreland, men jeg skal aabenbare dit Forræderi, din Compan!« Da sagde den svenske til Mads Jakobsen: Din Forræder selv! Og samme Speider var klædt udi palted Klæder og en Sko af hver Slags paa Fødderne, og en Hat paa Hovedet, som var i Stykker og Hul paa, saa at han var at ansee som en Betler. Saa spurgte Mads Jakobsen Jørgen Hansen og andre flere udi Spodsbjerg, som den Tid vare tilstede og beholden, om han vilde følges med hannem op til Kjøbing med samme Speider, hvortil han svarede Ja, og dermed fulgtes han med. De bandt et Reb om Speiderens Liv; paa Veien bad han dem tage Rebet af ham, efterdi det var saa penibel at gaa bunden i Gaden i Kjøbing, hvilket de ikke vilde, men fulgte ham ind i Kjøbing til en Major af vores egne Folk, som tjente Kongen af Danmark. Og samme Speider talte Høitysk. De anholdt baade ham og Mads Jakobsen og lod dem siden føre over til Odense til General Schack. Men noget efter kom Mads Jakobsen ene tilbage og blev her paa Landet i stor Nød, da han ikke turde komme hjem til Nakskov, hvor hans Bo blev ganske ruineret af de Svenske, og blev derudover en arm Mand«. ⁹⁹

11. Med selve Langelands Bøddel — thi saaledes maa den højbaarne Hr. Johan, Greve af Waldeck og Pirmont, Herre til Tonna, kgl. svensk Generalmajor o. s. v., med Rette kaldes — kunde der ikke holdes Afregning; men helt upaa-talte blev hans Bedrifter dog ikke, takket være den djærve Claus Ahlefeldt. I sit Fangenskab i Nyborg og Odense opførte Waldeck sig som den store Herre, holdt et Følge af

21 Personer, fra Hofmester og Kjøkkenmester ned til Lakaier og Vaskerpiger, og laante bl. a. 21. Marts paa Cavaliers Parol 1200 Rd. af Fætterne Claus og Hans Ahlefeldt. Den 23. Maj fik han, ligeledes paa Cavaliers Parol, Pas af Kongen til med hele sin Hofstat at rejse paa 3 Maaneder til Bad i Tyskland for sit daarlige Ben. Men nu lagde Claus Ahlefeldt sig imellem og forlangte, at inden han fik Lov at rejse, skulde han først betale sine forskjellige Kreditorer og tilfredsstille de adelige Damer og andre, der klagede over hans Udplyndringer. Waldeck rasede, man skulde blot vove at opholde ham, »det skulde bekomme mig ilde, han var en saadan og saadan Herre, — enfin ikke anderledes, end om han endnu stod paa Langeland og efter sin bekjendte Skik pinte de stakkels Folk — med et Ord, han truede mig«, skriver Ahlefeldt, som blot lo af al denne Daarskab, og bad sin Fætter henstille paa højere Steder, at man dog ikke lod et Menneske, der havde huseret saadan i hans Majestæts Lande, rejse uden først at betale sin Gjæld, »vi faa ved Gud ikke en Søsling af ham, hvis han kommer løs, og vore Folk maa jo betale til den sidste Hvid, inden de slippe løs« (fra det svenske Fangenskab). Endnu den 13. Juni var han fangen, men i Nyborg vilde ingen Borger mere have ham i Kvarter paa Grund af hans forargelige Liv og de Maitresser, han førte med sig.¹⁰⁰ Antagelig har man snart efter ladet ham slippe mod at betale den Gjæld, han havde gjort i Fangensskabet. Om hans senere Skjæbne har kun dette kunnet oplyses, at han i Tredserne skrev flere Breve til den svenske Krone om sin trykkede og bekymrede Stilling, fordi hans formentlige Fordringer for udlagte Penge i Krigen forblev ubetalte. Brevene er daterede fra Lindau, det sidste 17. April 1668.¹⁰¹ Den 28. Juli 1669 gjentog hans Brodersøn og Arving Christian Ludvig Greve af Waldeck Fordringerne efter sin nu afdøde Onkel, men fremdeles uden Held.

12. Efterhaanden ser man saa Forholdene paa Langeland begynde at komme paa Fode igjen. Erik Kaas gjenopbyggede Fodslette Kirke. 1665 »gav den fattige Præst i

Simmerbølle, Hans Frandsen, Kalk og Disk til Kirken« — man havde til da hjulpet sig med Tin. Og saaledes paa alle Omraader. Langsomt gik det fremad med at faa alle de øde Gaarde besatte og byggede igjen. Misvæxtaaret 1666 sinkede meget. Om Vinteren og Foraaret derefter maatte mange Fæstere opsige deres Gaarde. Ogsaa to Ejendomsbønder i Herslev og Hennetved frasagde sig ligefrem deres Ejendoms-gaarde og »overlod til Hs. Exc. Statholderen, om han vilde dem annamme eller overgive dem til kgl. Majestæt til Gjælds Betaling, saavidt de ikke var pantsatte«. ¹⁰² Ridefogden protesterede; da de i gode Tider havde brugt Gaardene, burde de og holde dem vedlige i daarlige; men naturligvis kunde de ikke tvinges dertil. Det Foraar maatte ogsaa Fru Sophie Pors, Claus Gagges Enke til Skovsgaard og hendes Søn Rudbek Gagge til Skovsgaard gjøre Opbud. ¹⁰³ 1670 var her endnu mange øde Gaarde, men saa svandt deres Tal hurtigt, og 1683 var her næsten ingen mere.

Sværest synes det at have været for Rudkjøbing at komme til Kræfter. 1690 var der endnu 34 øde Byggesteder, saa Byen havde da endnu kun 80 Gaarde og Huse. ¹⁰³ Og samme Aar klagede Høreren ved Latinskolen over, at han fik kun af faa Borgere et Maaltid Mad; »thi Byen er saa forarmet, at største Parten selv mangler Brød«. ¹⁰⁴

I Erindringerne traadte efterhaanden Mindet om Forsvaret tilbage for Mindet om Lidelserne. Og længe varede det, før deres Skygge svandt bort af Sindene. Man seer den som Angst og dyb Bitterhed imod »vore arrige Fjender Svenskerne«, naar Folk herovre skyndte sig med at grave deres Penge ned, saasnart Krigslarm igjen nærmede sig Øen, som det skete 1676, 1700 og 1715. ¹⁰⁵ Man læser den ud af Hr. Niels Giødesens omhyggelige Optegnelse i Skrøbelev Kirkebog 1719 om, hvordan Moskoviterne det Aar paa deres Plyndringstog i Sverrig afbrændte 8 Kjøbstæder, 141 Paladser, Slotte og Herregaarde, 1363 store og smaa Landsbyer o. s. v., som vel maatte være Straffen for de Svenskes Gjerninger her. Og hundrede Aar efter seer man Skyggen

fortune sig i Tak for senere Beskærmelse. Nu findes paa Dansk Folkemusæum to gamle Døre med paamaalede Vers fra et Udhus ved Mariendal — antagelig har de siddet i et ned-revet Stuehus i Nærheden og burde ubetinget tilbage til Øen. Paa den ene staar:

O Gud, fri os fra Saadan plag,
 Som Svensken har haft Behag
 I det at plyndre Huset ud,
 De arme Døre skød itu.
 I Barselseng den Kone laa,
 De vælted hende i bar Straa
 Med et spædt Barn udi sin Arm,
 Hun udstød dog den Skræk og harm.
 Gud hjalp dem dog af deres Nød,
 Ved Nyborg maatte flenden død.
 Gud lade os æde vort Brød med fred og Ro
 Og siden i Himmeriges rige evig at boe.

Paa den anden:

[Det mindes alle, som] her
 Udgaær, hvad her for meer end
 Hundred Aar i vore Fædres Dage
 Af Svendske Fjender skedte Her,
 Hvorpaa at Døren Vidne er, som
 deres Skud maa tage. Gud har
 os fried fra saadan Plag saa naa-
 delig til denne Dag, især i disse Tider,
 Da Fjenden sig grum lod see, udaf de
 Moskoviter, End — af Svendske Skive.
 Gud hjalp os ud af denne Nød, da Moskofs
 Keiser hand blev død, Gud Ære vi bør give.
 Gud giv, vor Efterkommer maa,
 Om Verden længere skal staa,
 Ret Freden evig nyde.

Dette Vers er altsaa malet kort efter, at Peter den Tre-dies Død 1762 havde frelst Danmark fra den truende Krigs-fare, som her paa Øen dengang endnu bragte Mindet om 1659 frem, naar Folk saae ud efter Admiral Fontenays Skibe, der krydsede Syd paa rede til at møde Fjenden. Versets Erindring om Barselkonen er ogsaa bleven opbevaret i et Sagn, som Plesner for 70 Aar siden hørte fortælle saaledes:

»Hos en Bonde laa en Capitain, der havde en ond Kone med sig, og hun pinte især Bondekonen, der laa og nylig havde faaet et lille Barn. En Dag gik Capitainen bort; men før han gik, paalagde han Folkene i Huset endelig at passe godt paa »Fruen« — det var Bondekonen. Men neppe var han borte, før hans onde Kone gik op til den stakkels Syge og tog hende ud af Sengen og lagde hende og Barnet paa Gulvet og laasede saa Døren og gik bort. Da Capitainen kom hjem, spurgte han strax om »Fruen«, men ingen turde svare ham. Endelig sagde Pigen da, at hans Kone havde Nøglen til hendes Dør og havde lukket for hende. Hun nægtede det; men han sprængte Døren, og der laa Bondekonen som død med Barnet ved Brystet, og Blodet, som det sugede af Moderens Bryst, løb ud ved dets Læber. Men han tog hende paa sine Arme og lagde hende atter i Sengen, og han varmede hende og fik Livet til at vende tilbage til den Døende og var fra den Dag hendes Sygevogter. Men da han havde sørget for hende, stillede han sig forbitret hen for sin onde Hustru og sagde: Pfui, Du onde Qvind! Vi er vel tvungne til at være disses Fjender, men vi vil alligevel handle mod dem, saavidt det staaer til os, som Christne og Brødre.«

Ordet »Fruen« tyder sikkert paa, at det er til en indfødt Svensk, dette Træk af Mildhed og Menneskelighed er knyttet. Og om Officerskoners Haardhjertethed og Begjærlighed er det ikke blot Sagn, der fortælle. Her fra Øen beretter Rudkjøbing Raadstueprotokol, hvordan Oberstlieutenant Fæselmeyers Frue, som laa i Kvarter hos Mads Festeren i Rudkjøbing, ikke tillod ham at raade over noget i sit Hus, og til egen Fordel bortsolgte noget Salt, der var oplagt hos ham, til de svenske Ryttere, først for en Sletdaler, siden for en Rigsdaler Skjæppen.¹⁰⁶

Erindringen om Kampene holdt sig bedst, hvor den havde noget synligt at knytte sig til, og det beholdt den, efterhaanden som Tiden gik, næsten kun paa Stensgaard — bortset fra et Par utydelige Voldstumper og nu og da et

Fund i Jorden af en Kugle, et Par Sporer, Vaaben eller en nedgravet Kjedel eller Pose med Penge o. l. Det største Fund af den Art gjordes ved Grundgravning i Brogade i Rudkjøbing, hvor der fandtes 6 Sølvseer og 140 danske og 87 udenlandske Sølvmonter, de yngste fra 1655, nedlagte i et Messingstrygejern etc.¹⁰⁷ Men Stensgaard stod fra Vincents Steensens Tid lige til 1835 uforandret med sin Riddersal og sine Portræter, som var hullede af de svenske Officerers Pistolkugler, fra de morede sig med paa Billederne at skyde Øjnene ud paa Feltmarskalk Henrik Holck og Oberst Henrik Podbusk, der i Tredivaarskrigen havde tjent imod Sverig. Om den gamle Gaard kunde Sagnet gro og hvilede ikke, før det fik gjort Vincents Steensens Hustru til fuldt saa stor en Heltinde, som hendes Mand var Helt, og kunde sige: Paa *det* Hjørne faldt Steensen død af Hesten, da den havde baaret ham hjem efter Kampen; *der* stod Hundehuset, som Svenskerne spærrede Fru Anne inde i; og *der* er Pletterne paa Kældervæggen af deres Blod, da hun saa dog fik sin Pige til at hente Folk og hugge dem ned efter deres

OBERST HENRIK PODBUSKS PORTRÆT
PAA STENSGAARD
MED SVENSK KUGLEMERKE

Drikkelag. Saa længe blev der fortalt om, hvordan hun ledede Forsvaret efter sin Mands Død, til Sagnet tilsidst næsten blev Historie. Ellers er Øen fattig paa Sagn om den Tid. Endnu et skal bevares, ved 1830 fortalt saaledes af den gamle Barne pige i Humble Præstegaard:¹⁰⁸

»Min Mormoder har fortalt mig, at da hun var en lille

Tøs, laa de Svenske tre Aar her paa Landet; men saa kom »den hvide Ørn« og lagde sig Sønder ud for Langeland, og paa et Sted, som de kalder Coborg Hede, slog den de svenske Skibe, som laa der. Den hvide Ørn havde 24 Kanoner. Og mens den sloges, stod alle Bjergfolkene omkring ved Kysten og passede paa, hvordan det gik til, og hjalp at holde Vagt for Landet tilligemed vore egne Folk«. — Lad dette mest være et kuriøst Exempel paa, hvordan Folkemindet uden Støtte kan fortegne og blande Colberger Heide og Tordenskjolds berømte Fregat sammen med 1659. Et Træk af det virkelige Folkesagns Poesi og Sandhed er der dog i, hvad det fortæller om Bjergfolkene, som kom frem til Landets Værn. Naar det for Alvor gjælder Liv og Død for Landet, saa kommer det frem, der boer dybest paa Bunden, og som til daglig ikke lader sig synderlig se. Saadan gik det jo virkelig i 1659.

XIII.

Vincent's Steensen og Anne Holck.

Ligesom Tilfældet var med flere andre under Svenskekrigen døde Adelsmænd, blev *Vincent's Steensen's* Lig meget længe staaende ubegravet. Saalænge Krigen varede, var der ingen Lejlighed til saadanne store og stadselige Begravelser, som da hørte sig til. Dagen før Fredsslutningen døde hans Enke, Fru *Anne Holck*, paa Stensgaard (den 26. Maj 1660). Og hendes Kiste blev vel saa foreløbig hensat ved Siden af hendes Mands, indtil Forholdene kom lidt i Orden, og sømmelige Forberedelser til deres Begravelse kunde overkommes. Men inden det naaedes, skete endnu et brat Dødsfald i Slægten, idet den næstældste af deres dalevende Sønner, den 29aarige Ritmester *Christian Ulrik Steensen*, den 23. Septbr.

blev ihjelstukken paa Gaden i Kjøbenhavn. Saa blev der — antagelig i Oktober 1660 — foranstaltet en fælles Begravelses-højtid for dem alle tre i Snøde Kirke. Og selv om den dyre og vanskelige Tid neppe tillod stor Pragt, har der dog været draget med Sort og en anselig Forsamling tilstede om de tre Kister, der stod ned ad Kirkegulvet. Der blev holdt tre Ligprædikener, saa det maa have været en meget lang Højtidelighed. Selve Prædikenerne ere ikke bevarede, men dog en Opskrift paa »Texterne over disse velbyrdige sal. Mennesker«. Landsdommerens Ligprædiken var over *Visdommens Bog 4 Kap. 17—20*: De [Ugudelige] see vel den Vises Endeligt, men de mærke ikke, hvad Herren tænker om ham, og hvorfore han bevarer ham etc. Over Fru Anne var Texten den 130. *Psalme*: Af det Dybe raaber jeg, Herre, til Dig o. s. v., og over Ritmesteren *Es. 56, 13* (nu 57,1): Den retvise omkommer, og der er Ingen, som lægger det paa Hjerte. Og efter enhvers Ligprædiken oplæstes, som Skik var, deres skriftlig forfattede Levnetsløb. Disse er gjemte til Nutiden i en eneste brøstfældig Opskrift.¹ For paa een Gang at bevare dem, som de nok fortjene, og lade selve Samtiden tale om det hæderlige Eftermæle, der tilkommer Steensen og hans Hustru, skal de meddeles her, ganske som de foreligge, og som de læstes paa Begravelsesdagen*):

1. Belangendis

Erlig och welbyrdig, nu salig hos Gud, *Vincent's Stenou*, kongelig Mayestæts velbetroede Landsdommer, forordnede Krigscommissær paa Langeland och Befalningsmand offuer Tønsbiergs Prousti, hans adelig Biurd och Herkomst, Lifs och Lefnets christelig Fremdragelsé och salig Endeligt och Afskeed herfra.

Da er denne s. Mand fød paa sin Fædernegaard Steens-

*) Ritmesterens Levnetsløb bør ikke skilles fra Forældrenes og er i hvert Fald ikke langt. Det maa bemærkes, at de to Slægt-tavler ikke er mere fejlfri end mange andre lignende.

gaard her paa Landet Aar 1592 dend 1. May af Erlige, velbyrdige och Gudfryctige Forældre.

Hans Fader var Erlig och velb. Mand *Hans Steensen* til Steensgaard.

Hans Moder var Erlig och velb. Frue, Fru *Margrete Basse* af Sørup.

Hans Farfader var Erlig och velb. Mand *Knud Steensen* til Lundbygaard, kongl. Mayts Befalingsmand paa Island.

Hans Farmoder var Erlig och velb. Frue, Fru *Anne Lunge* af Adtzerstrup.

Hans Farfaders Fader var Erl. och velb. Mand och Ridder Hr. *Peder Stenou* til Hafnløfgaard, som var Erl. och velb. Mand *Hans Steensen* til Hafnløfgaard och Erl. och velb. Frue Fru *Anne Laxmand* af Fueltofte deris Søn.

Hans Farfaders Moder var Erl. och velb. Frue Fru *Karen³ Skinkel*, som var Erl. och velb. Mand *Hans Skinkel* til Joenstrup och Erlig velb. Frue Fru *Karen Urmand⁸* deris Datter.

Hans Farmoders Fader var Erl. og velb. Mand och Ridder Hr. *Niels Lunge* af Adtzerstrup, som var Erl. och velb. Mand och Ridder Hr. *Vincent's Iffersen* til Tirsbeck och Erlig og velb. Frue Fru *Kirsten Lunge* af Bassenæs deris Søn.⁴

Hans Farfaders Moder var Erl. och velb. Frue Fru *Karen Rosengard⁶* af Farffuen [ø: Farum], som var Erl. och velb. Mand och Ridder Hr. *Truse* [ø: Theus] *Rosenkrantz* [ø: Rosengard] til Farum och Erlig velb. Frue Fru *Karen Urne* deris Datter.

Hans Morfader var Erl. och velb. Mand *Erik Basse* til Sørup.

Hans Mormoder var Erl. och velb. Frue Fru *Anne Størle* af Gaasevad.

Hans Morfaders Fader var Erl. och velb. Mand *Basse Christophersen* til Sørup, Landsdommer i Siælland, som var Erl. och velb. Mand *Anders Basse* af Tybjerggaard och Erl. och velb. Frue Fru *Birgite Daa* af Rafnstrup⁶ deris Søn.

Hans Morfaders Moder var Erl. och velb. Frue Fru *Margrete Basse⁷*, som var Erl. och velb. Mand *Anders Basse* af Tybjerggaard och Erl. och velb. Frue Fru *Margrete Neb* af Fulesang deris Datter.

Hans Mormoders Fader var Erl. och velb. Mand *Peder Størle* til Gaasevad, som var Erl. och velb. Mand *Iffver Størle* til Birchevad i Sverig och Erl. och velb. Frue Fru *Edell Oxenstiern* deris Søn.

Hans Mormoders Moder var Erl. och velb. Frue Fru *Helle Brodstrup*, som var Erl. och velb. Mand *Tyge Brodstrups* och Erl. och velb. Frue Fru *Helvig Straale* deris Datter.⁸

Videre denne s. velb. Mands adelige Herkomst at opregne, giøres icke fornøden, efterdi enhver noch er vitterligt hannem af god gammel och fornem Ridder og adelig Stamme baade paa Fædrene og Mødrene her udi Danmark at være fød och baaren.

Der nu Gud Allermægtigste havde velsignet hans s. Forældre med denne deris unge Søn, lode de hannem och strax ved det hellige Daabs Sacramente indlemmis udi den christen Kirke och offris Christo sin Frelser. Och kaldede Gud hans s. Fader fra hannem⁹ i hans unge Alder, der hand vaar 3 Aar. Saa snart siden dend unge Alder kunde taale nogen Undervisning och Optuctelse, haver hans s. Moder holdet hannem hiemme hos sig sielf med hans andre Sydsken och ved hæderlig och vellærd Mand H. *Søffren*,¹⁰ som siden blev Præst til Vetterslef och Hem Sogne udi Siælland, ladet udi Gudsfrøgt fornemmeligen och siden, hvad samme hans ringe Alder kunde medføre, at optugtes.

Der nu denne s. Mand var 7 Aar gammel, haver Erl. och velb. Mand *Eyler Rud* til Otterslef i Laaland venligen af hans s. Moder begieret hannem over til Otterslef, hvilken hans Begiering hun och bevilget, och kom til Otterslef den 14. Dec. 1599, hvor hannem blev forordnet hæderlig og høilærd Mand *Hans Birk*, under hvis Disciplin hand der paa Stedet continuerede sine studia udi 8 Aar.

Da hand nu formedelst stor Flid, som paa hannem blev anvendt, egen Vindskibelighed och gode Nemme hafde allerede efter sin Alder giort synderlig Profect ndi hans Studeringer, da haver hans s. Moder for godt anseet at lade hannem reise ud af Landet, fornemme Stæder at besee, sine studia at continuere, och andre adelige exercitia at lære, och med sin fornævnte høylærde Præceptore, som hans Information var betroet, med hinanden have begyndt udi Foraaret 1607 deris Reise igiennem Tydskland, Svitzerland, Holland, Brabant, Flandern, Engeland, Frankrig, Italien och det Kongerige Neapolis, och vaar en Tid lang paa hvert Sted, at besee udi forskrefne Lande, hvis værd var at besee, som det findis

opskreffuen med dend s. Mands egen Haand.*) Och efter at hand nu vist hafde forsøgt sig udi fremmede Lande paa 11 Aars Tid och imidlertid befittet sig paa hans adelige exercitia och Sprog, saa han berømmeligen derudi var øvet, haver hand efter hans kiere s. Moders Skrivelse begivet sig paa hjemreisen ind i Danmark och lykkeligen kommen til Steensgaard den 14. Sept. 1616, hvor hand med stor Glæde af sin kiere s. Moder och fornemme Slect er antagen, och hiemme hos hende paa nogen Tid forbleffuet.

Udi samme Aar begaf sig til Kjøbenhavn och anholdt om Plads udi hans Mayt^s Cantzellie och strax af Kgl. May. funden capabel dertil och antagen for Cantzellie Junker, hvilken Bestilling hand troligen och vel betiente udi 1 Aar. Och imidlertid formedelst sin Flittighed och Troskab som hos hannem fantis, er bleven betroed af voris allernaadigste Herre och Konge, Kong Christian den Fjerde, høilovlig Ihukommelse, at være de høibaarne unge Herrers Kammerjunker, hvilken Bestilling hand med stor Flid forestod udi 6 Aar.

Da den s. velb. Mand udi samme sin Tieneste var bleven tilsinds at begive sig udi den hellige Ecteskabs Stand, da haver han ud af Guds Raad och Forsiyn, Slect och Venners Villie och Samtycke bedet om Erl. och Velb. Jomfru

*) Nu findes paa Stensgaard kun den Stambog fra hans Rejseaar, hvori en Mængde Venner og Bekjendte paa mere eller mindre sirligt Latin har skrevet til Erindring, ofte med Tilføjelse af deres maledede Vaaben. Den viser, at Rejsens Orden ovenfor er angivet rigtigt nok. I Tyskland opholdt han sig længst ved Universitetet i Marburg (1608—09); i Somren 1609 var han i Schweiz, derpaa halvandet Aar i Strasburg og Heidelberg. ^{20/4} 1611 blev han indskreven ved Universitetet i Leiden, hvor han blev i tre Aar, og hvor ogsaa hans Brødre Hans og Christopher kom ^{21/6} 1613 (og senere ^{28/5} 1650 hans Søn Hans). 1614—15 var han i England med Ophold baade i London, Cambridge og Oxford. I Maj 1616 var han i Paris. Fra Italien findes intet Navn i Stambogen. Allevegne traf han Danske, bl. a. har baade Tyge Brahe og Casp. Bartholin skrevet venlige Ord i hans Bog.¹¹

Anne Holck, Erl. och velb. Mands s. *Ditlef Holck* og Erl. og velb. Frue Fru *Margrete Krabbe* til Eskildstrup deris Datter, som hannem af forbemeldte hindis kiære s. Forældre bleff tilsagt udi Kiøbenhavn den 13. Jul. 1621. Siden forbleff hand udi de forbemeldte Høibaarne Herrers Tieniste indtil hans Brøllups Høitid, som bleff holdet udi Kiøge¹² Søndagen efter Allehelgensdag, som indfaldt den 2. November Anno 1623, och have de leffuit tilsammen et meget christeligt, kiærligt och venligt Ecteskab udi 35 Aar 14 Uger ringere en Dag.

I samme deris lifsalige och gudelige Ecteskab haffuer Gud dennem prydet och velsignet med 15 Børn, af hvilke hand de 5 før deris s. Fader til sig haffuer annammet, som vaar Erl. och velb. Hans Stenou,¹³ Erl. och velb. Henrik Stenou,¹⁴ Erl. och velb. Jomfru Anne Magdalene Stenou och tuende, som Herren kaldede før Fødselen. Och efter denne s. Mand er och en af hans Sønner udi Herren hensovet, som er tillige med hannem bestedt til Graven, som er Erl. och velb. Mand Christian Ulrik Stenou til Steensgaard. De andre 9, som igien lefve, er Erl. och velb. Mand Eiler Stenou¹⁵ til Steensgaard, Erl. och velb. Mand Hans Ditlef Stenou¹⁶ til Steensgaard, kgl. Mayt^s Generaladjutant, Erl. och velb. Mand Joachim Christopher Stenou,¹⁷ Erl. och velb. Mand Henrik Stenou,¹⁸ Erl. o. velb. Mand Erik Stenou¹⁹ och Erl. o. velb. Frue Fru Margrethe Stenou, s. Tygge Kru-sis til Balle,²⁰ Erl. o. velb. Sophia Elisabet Stenou,²¹ Erl. o. velb. Jomfru Birgte Maria Stenou²² och Erl. o. velb. Jomfru Hildeborg Stenou.²³ Gud dennem med sin gode Aand regi-ere, velsigne och naadeligen trøste.

Anno 1627 udi dend keiserlige Krig er denne s. Mand ud af hans kgl. Mayt. til Krigs Commissair her i Landet forordnet, hvilken Bestilling hand altid med stor Flid och Vindskibelighed paa Landsens Bedste haver forestaaet.

Anno 1638 den 13. Jun.²⁴ er hand formedelst sin med-begafvede Visdom och store Forstand af høibemeldte hans kgl. Mayt. voceret til at være Landsdommer her paa Lange-

land och derfor er forskrefven til Kiøbenhavn, hvor hand gjorde sin Ed for høibemeldte hans kgl. Majestæt paa Slottet, hvilket hans høie Kald hand udi alle mulige Maader af yderste Formue troeligen og vel haver forrettet, saa hand derudi haver haft en god Samvittighed och en naadig Herre och Konning.

LANDSDOMMER VINCENTS STEENSEN TIL STENSGAARD

Anno 1643, der det Invasion och Indfald af de Svenske udi Jydland [skete], blef denne s. Mand af høibemeldte hans Majestæt igien forordnet til Krigs Commissair, saa vel som end i denne sidste Krig, och haver med stor Forstand, Flid og god Reputation til sin Dødsdag været Commissarius udi 32 Aar och Landsdommer udi 21 Aar.

Saadanne hans høitbetroede Bestillinger, som hannem udi Krigs og Freds

Tid blev befalet, haver hand saaledes med største Manddom, Troskab och Forstand forrettet, at hans Mayestæt sig det stedse haver ladet vel befalde och derfor af kongelig Naade forlenet med Tønsbergs Provsti i Norge. Denne s. Mand haver och stedse fra den Tid som tilforn med største Vindskibelighed saadanne hans høitbetroede Kald vel at forrette sig ladet være angelegen, och ladet sit tro och oprigtige Gemyt see imod sin Herre och Konge, idet hand haver vovet Liv och Blod imod sine Fjender for sit fædrene Land.

Hvad nu videre denne s. Mands christelige Dyder, hvor- med hand af Gud synderlig haver været begavet (hvilke af hans Lefnet, Idræt och Omgængelse have været at kiende) anlanger, da haver hand først och fremmest været en meget gudfrygtig Mand, som inderligen af hans gandske Hierte elskede Gud och hans hellige Ord, samt hans Ords Tjenere, hvis Forfremmere hand stedse haver været, ideligen brugt det høyværdige Alterens Sacramente, gierne hørt Guds Ord, och det med stor Andagt, icke blot for sig sielf udi Eenrum, men endoch daglig tillige med sin kiere Hustrue och Børn sampt sine Husfolk, dennem derved til Gudsfrygt holdte och med sit eget Exempel christelig foregik. Med sin kiere Hustrue haver hand lefvet meget kierlig och venlig, som alle, dennem kiendt hafver, vitterligt er, och hun hannem det til Lov aldrig nok haver kundet eftersagt, och i Særdelis de faa Tider, Gud efter hans Afgang sparede hende Livet, det aldrig tilfulde haver vidst at udsige eller deris Skilsmisse derover at beklage.

Mod sine Børn haver hand været en meget mild och god Fader och haft et ret faderligt Hierte och Omsorg for deris Velfærd udi alle Maader.

Mod sine Ligemænd haver hand været meget venlig och fredsommelig, haver ingen misundt, hvad Gud dennem vilde unde, men med al Oprigtighed, Forstand, Troskab och From- hed omgaaedis med enhver, holdt godt Venskab och Nabo- skab med alle, saa og gierne arbejdet paa Eendrægtighed och Fordrag, ihvor hand fornam, nogen Tvist och Uenighed kunde findis, och glædet sig over alle Folkes gode Velstand.

Mod sine Undermænd, enten de vare hannem fremmede eller hans egne Tienere, haver hand til sin Dødsdag haft det Sind at ville hielpe alle til Bedste och ingen til Skade, havde ei heller Lyst til at føre nogen i Fald, meget mindre lagde nogen Besværing eller Tynge paa, men haver været mod dennem som en Fader och hiulpet dennem til Rette med Raad och Daad, haft et medlidigt och miskundigt Ord mod alle, som lidde ilde, gierne gifvet Almisse och i saa

Maader bevist sin Mildhed och Velgierning mod alle, som havde hannem behov. In summa, mand kand med al Sandfærdighed och uden Hyklerie sige, at denne velb. s. Mand var høilig begavet med Gudfrygtighed, Oprigtighed, Forstand och Fromhed, hadede al Løgn, Falskhed och Bedrageri, var sanddru och trofast i alt sit Gemyt och Hierte, saa at al dend Berømmelse, mand kand gifve et syndigt Menneske, maa och bør hannem med rette at tilregnes och eftersiges.

Huad sig nu med denne s. velb. Mands salige Endeligt och Afsked her fra belanger, da eftersom de Svenske tit och ofte have været her paa adskillige Steder for Landet det at ville bestorme, haver denne s. Mand intet skaanet sig, men altid ladet sig finde oprigtig och tro imod sin Herre och Konge och Fæderneland. Forgangen den 6. Febr. Anno 1659 er denne s. Mand reist til Slottet, noget paa Landsens Vegne at forrette, haver dog imidlertid, om der kom nogen Allarm, Captein *Jens Jensen* befalet, at hand skulde holde sit Compagni vel i Beredskab, saa vilde hand uden nogen Forhaling være næst Guds Hielp hos hannem igien med det snariste. Och blef saa denne s. Mand paa Slottet Natten over. Strax om Morgenen den 7. Febr. reiste til Rudkiøbing, der ochsaa noget paa Landsens Bedste at bestille. Der denne s. Mand neppe hafde været i Byen 1 Time, kom Obristleutenant *Bernbach* ind til hannem och sagde, at de Svenske var for Landet ved Aandemose med en Hob Skibe, Skuder och Pramme, hvorfore denne s. Mand uden al Forhaling kom hiem til Steensgaard, førend de Svenske havde fanget Landgang, och strax lod giøre sin Hest færdig och icke gaf sig Stunder at gaa ind engang udi sit Kammer eller Stue, dog udenfor sin Port tog en meget kierlig och venlig Afsked med sin kiere velb. Frue, sagde derhos, at om de icke talede videre tilsammen her udi Verden, at de da maatte findis udi Guds Rige. Skiltes saa fra hverandre och ønskede Herrens Velsignelse over hverandre. Da denne s. Mand nu med en Hast var kommen til Stedet, som Fienden bestormede, och en Part af dennem vaare da komne i Land, gik den s. Mand

meget tapperlig med et heroiske Gemøt an, tilligemed Obristleutenant Bernbach och Folket, saa Fienden blef gandske afslagen. Och idet denne s. Mand træffede, blev hand baade skudt igiennem Haanden, och Puchlen paa Pistolen blev afskudt, som endnu er tilstede, foruden hans dødelige Skade med nogle til 20 Kugler, som hans Klæder endnu udviser. Och formedelst denne s. Mand vaar saa meget ilde skudt, faldt han i Trompeterens Arm, som var derhos, och raabte til Obristleutenant Bernbach, som ochsaa blev qvæst, och sagde:²⁵ Ach Bruder, ich bin geschossen! Ich musz sterben! Thue Du nur deine besten (!) und halte die Völcker zusammen, dasz sie von einander nicht weichen, sondern ihre Vaterlandt ehrlich defendiren.« Da nu Obristleutenant fornam, at hand var saa meget ilde qvæst, befoel hand denne s. Mands Tienere, at de strax skulde lægge hannem paa en Vogn, som vaar der hos, och age hannem til Gaarden, och befryctede sig Obristleutnant, dersom Bønderne och Folket fik det at vide, at hand ikke skulde faa dem til at fægte, om Fienden videre vilde sætte an. Der dend s. Mand var nu kommen til sin Gaard, blev hand baaren ind i sin Stue och sat paa en Stol, och løb hans kiere velb. Frue strax ind i sit Kammer at hente adskillige Medicamenter at ville hielpe hannem til rette med, och der hun kom til hannem och lod løse hans Klæder op om hannem, kand ethvert Guds Barn vel tænke, hvor ynkelig hun haver vaandet sig, der hun saae, hvor jammerlig hand var skudt, hvorfor de fik hende ind i en anden Stue, dog ikke uden stor Klage og Skrig; och idet løftede denne s. Mand sine Øine och saae efter hende. Men der Præceptoren, som stod der hos och holdte denne s. Mand om Livet under Armene, fornam, at der vaar ingen Forhaabning och Tegn til Livet, blev strax skicket Bud efter Sogne Præsten, hæderlig och vellærd Mand H. Godfred Hansen, och der hand da, det allersnarest muligt være kunde, kom, vaar den s. Mand allerede i Herren hensovet, som dog kort Tid tilforn udi sin Sognekirke udi Christi Legem och Blod hafde ladet sig giøre delactig. Och imidlertid, som der

vaar Bud efter Sogne Præsten, raabte Præceptor til hannem och sagde: »Eftersom, kiere Junker, at I altid haver haft Gud for Øine och levet gudelig och vel, da tænker nu ochsaa paa den kaarsfæste Jesum Christum, som lide paa Kaarset for alle Verdens Synder«, och bad hannem befale Gud sin Siel i Haand; och i dette trykte denne s. Mand med sin venstre Arm, som var uskadt, paa Præceptoris Arm, som hand holdt hannem om Livet med, och lidet derefter saligt i Herren hensov, da Klokken var 7 om Aftenen, udi Erl. och velb. Fru *Else Termo, Christian Hardeboes* til Nygaard, och denne s. Mands kiere Børns, Erl. och velb. Mands *Erik Stenou* och erl. och velb. Jomfru *Sophia Elisabeth Stenou* och erl. och velb. Jomfru *Anne Magdalene Krusis* Nærværelse, saavelsom flere Godtfolckes, som och var tilstede; da denne s. velb. Mand hafde levet i denne elendige Verden 66 Aar, 9 Maaneder och 7 Dage. Hans Siel er i Guds Haand, hvor den lover och priser Gud med hans udvalde Engle til evig Tid.

2. Belangende

Erlig och velb. och nu salig Frue Fru *Anna Holck* s. Vincents Stenous til Steensgaard hendis adelig Byrd och Stamme, gudelig och christelig, tugtig och oprigtig Lif och Lefnet och saligste Afsked fra denne Verden.

Da er denne velb. s. Frue barnfød paa Tryggevelde i Siælland Aar 1602 den 1. December, s. Agatæ Dag Aftenen, Klocken vaar 9,²⁶ af disse erlige, velb. och Gudfryctige Forældre.

Hendis Fader vaar erl. o. velb. Mand *Detlef Holck* til Høygaard.

Hendis Moder vaar erl. o. velb. Frue Fru *Margrete Krabbe* til Eskilstrup.

Hendis Farfader vaar erl. o. velb. Mand *Henrik Holck* til Roehauffue, som haver været udi tvende salige høiloffige Kongers i Danmark, Kong Christian den 3 og Kong Frederich den 2 deris Secreterer.

Hendis Farmoder var e. o. v. Frue Fru *Magdalene Reventloff* til Sæboe.

Hendis Faders Farfader var e. o. v. Mand *Bertel Holck* til Rønnehave, som var e. o. v. Mand *Godske Holck* och e. o. v. Frue Fru *Anne Paavisch* til Ballegaard deris Søn.

Hendis Faders Farmoder var e. o. v. Frue Fru *Karen Lund* af Tønsgaard, som var Høibaarne s. Dronning Dorthis Kammer Jomfrue, førend hendes Naade kom her ind i Riget, som var e. o. v. Mand *Henrik Lund* til Tønsgaard och e. o. v. Frue Fru *Magdalene Skramdie*²⁷ deris Datter.

Hendis Farmoders Fader var e. o. v. Mand *Anders Reventloff* til Søeboe, fordum Obrister udi Fyen, som var e. o. v. Mand *Jacob Reventloff* och e. o. v. Frue Fru *Margrete Flemming*²⁸ deris Søn.

Hendis Faders Mormoder var e. o. v. Frue Fru *Zitsell Lange*, som var e. o. v. Mand *Niels Lange* til Knudsbølle och e. o. v. Frue Fru *Birgthe Saxtrup* til Hellestedgaard deris Datter.

Hendis Morfader var e. o. v. Mand *Niels Krabbe* til Vegholm.

Hendis Mormoder var e. o. v. Frue Fru *Birgthe Skauve* til Eskilstrup.

Hendis Morfaders Fader var e. o. v. Mand *Mogens Krabbe* til Vegholm, som var e. o. v. Mand og strenge Ridder Hr. *Tyge Krabbe* til Bustrup, Danmarkis Riges Raad og Mars, och e. o. v. Frue Fru *Anne Rosenkrants* til Biørnholm deris Søn.

Hendis Morfaders Moder var e. o. v. Frue Fru *Karen Gied* til Rysseholm, som var e. o. v. Mand *Jacob Gied* och e. o. v. Frue Fru *Boeld Tagisdatter Hiulunger*²⁹ til Jordbiereg deris Datter.

Hendis Mormoders Fader var e. o. v. Mand *Herluf Skave* til Eskilstrup, fordum Landsdommer udi Siælland och Befalingsmand paa Ringsted Kloster, som var e. o. v. Mand *Moritz Skave* och e. o. v. Frue Fru *Oline Bilde* til Ellinge deris Søn.

Hendis Mormoders Moder var e. o. v. Frue Fru *Anne Brahe*, som var e. o. v. Mand och strenge Ridder Hr. *Tyge Brahe* til Tostrup och velb. Frue Fru *Sophie Rud* af Vedby deris Datter.

Videre denne s. Frues adelige Stamme och Herkomst her at opregne, eragtes uforfødt, efterdi det er enhver, saavel Adel som Uadel, fuld vittterligt, at hun er fød och baaren af god urgammel, giæv och meget fornem Ridder- och Adelstamme her udi Danmark baade paa Fæderne och Møderne.

Da nu Gud havde velsignet hendes kiære Forældre med denne deris unge Datter, offrede de hende Gud igien och lod hende strax igienføde formedelst Vandbadet i Ordet och saa indplante i Christo ved den hellige Daab.

Hvis denne s. Frues Ungdomsalder och Optuctelse er anlangendis, da haver hendes s. Forældre holdt hende med

hendes andre kiære Søskende hjemme hos dem sielf och fra hendes Barndom opholdt hende daglig til Guds frygt, indtil Aar 1606. Da denne s. Frue var 3 Aar gammel, haver hendes kiære Mormoder e. o. v. Frue Fru *Birgthe Skave* til Vegholm begiæret hende, och tog hende strax med sig, och var hos hende udi 4 Aar, kom saa hjem igien til hendis forbenævnte kjære Forældre formedelst sin Skolegang, och var hun hjemme udi 3 Aar, och var hos hendes kjære Forældre och Mormoder et meget lydigt och dydigt Barn och af første Ungdom af Gud begavet med alle Dyder, och tiltog dagligen jo mere och mere i Yndest och Huld hos alle Menniske, saa det strax lod sig see, at hun skulde blive Gud och Menniske behagelig. Och blef saa siden hos hendes forbenævnte kiære Mormoder.

Der nu denne s. Frue var paa sit 19 Aar, fik erl. och velb. Mand *Vincents Stenou* til Steensgaard, de høibaarne Herrers Kammer-Juncker, af Guds Forsyn i Sinde hos e. och velb. Mand s. Ditlef Holck och e. och velb. Frue Fru Margrete Krabbe til Eskildstrup kiærligen at lade bede om hende, udi hvilken hans Begiæring de och samtykte, och blef hun hannem tilsagt den 13. Jun. udi Kiøbenhavn i Herredagen, som holdtes 1623.³⁰ Och gjorde hendes forbemeldte s. Forældre deris Brøllups Høitid och Æris Kost udi Kiøge Søndagen efter Alle Helgens Dag, som indfaldt den 2. Novemb. 1623. I dette deres lifsalige och gudelige Ecteskab haver hun levet med sin kiere Hosbunde meget christeligen, kierligen och vel udi 35 Aar 14 Uger ringere 1 Dag. Gud haver midlertid velsignet dennem med 15 Børn, af hvilke den samme Herre de 5 før deris s. Forældris Død til sig haver bortkaldet, som var erlig och velb. Hans Stenou, e. o. v. Henrik Stenou och e. o. v. Jomfru Anne Magdalene Stenou och tvende, hvis Siæle Gud før Fødselen annamede.

Och efter denne s. Frue er ved Døden afgangen, haver Vor Herre kaldet fra denne elendige Verden til sit Riges Salighed och Ære en af hendes kiære Sønner, som er e. o. v.

Mand Christian Ulderich Stenou, hvis Lig staar och her i dette Herrens Hus at gjøre sine s. Forældre Geleide i deris Sovekammer och med dennem lukke Døren til efter sig och der med dennem at skiule sig et Øyeblik, til Vreden gaar over. De andre 9, som er e. o. v. Mand Eiler Stenou, e. o. v. Mand Hans Ditlef Stenou til Stensgaard, kgl. Mayt^s General Adjudant, e. o. v. Mand Joachim Christopher Stenou, e. o. v. Mand Henrik Stenou, e. o. v. Mand Erik Stenou och e. o. v. Frue Fru Margrete Stenou, s. Tyge Krusis til Ballegaard, och e. o. v. Jomfru Sophia Elisabet Stenou, e. o. v. Jomfru Birgthe Maria Stenou,

FRU ANNE HOLCK, VINCENTS STEENSENS Hustru

och e. o. v. Jomfru Hildeborg Stenou, endnu igien leve, den almægtigste Gud dennem udi denne deris store Sorrig och Bedrøvelse, som Gud dennem med haver hiemsøgt, idet hand begge deris s. Forældre paa en kort Tid dennem haver fraget, naadeligen trøste, saa och sielf efter sit eget Løfte være deris Fader och Forsvar, och unde dennem, de deris ædelige och ypperlige Forældris gode och christelige Fodspor maatte efterfølge.

Hvis ellers denne s. velb. Frues christelige Lif och Lefnet er anrørendis, da er dette om hende i Sandhed at vidne och bekiende, at hun med Flid haver ladet see en ret særdelis Andagt och Gudfryctighed efter det Løfte och Forbund,

som hun tilforn hafde giort med Gud i Daaben, til hvilket dis bedre at ihukomme hun idelig i sin Velmagt haver besøgt Herrens Hus, flittig hørt Herrens Ord och brugt Jesu Christi høiværdige Sacramente och alvorligen stedse haft Gud for Øinene och ikke samtyct udi Synden och ey med nogen Uskikkelighed givet Aarsag til Forargelse. Och som hendes gode s. Forældre af Ungdommen have varet hende til Guds-frygt och givet hende gode Exempler, saa blev hun ved sin Livstid at følge deres Fodspor, saavelsom til Døden baade Morgen och Aften paa sine Knæ udi sit Kammer giorde sine Bønner til Gud och med hindis andre gudelige Læsning, Øvelser och skrevne Bøger, som hun sielf med sin egen Haand ud af Bibelen och andre lærde Mænds Bøger havde componeret och sammenskrevet, hvorudi hun sig dagligen forlystede och idelig øvede.

Imod sin kiere s. Hosbund haver hun bevist al Fromhed, Tugt, Samdrægtighed, Trofasthed, Kiærlighed, Lydighed och Tienstactighed, Ja hun var hannem en Hustru och hand hende en Hosbund efter deris Hierters Begiæring, saa hendes s. Hosbundis bedrøvelige och sorrhigfulde Skilsmisse fra hende udviser, hvad deris Ecteskab och Hierters Omgiegelse haver været, idet den s. Enke paa andet Aars Tid haver sørgelig och ynkelig begrædt hans Død, indtil Gud hende kaldet fra denne Verden.

For hendes Børns Velfærd, Promotion och Forfremmelse haver hun havt ret moderlig Omsorg och Bekymring, och med største Fornuft omgaaedes med dem, elsket och æret, efter Apostelens Formaning udi Guds Frygt dennem optugtet, saa vidt deris Alder kunde taale. Imod sine Jævnlike haver hun været from och oprigtig, giort hver Mand det Skiel, hun sielf vilde have, och ellers altid imod dem, som ringere vaare, haver hun bevist sig med synderlig Godvillighed och gierne tient enhver med en god Villie, udtolket alting enhver til Bedste, saa vidt muligt haver været, aldrig havt Lyst til at høre, at andre skulde fortælles, meget mindre sielf at fortælle andre. Imod sine Folk och Tienere haver hun stedse

bevist sig mild och altid gjerne søgt deris Forfremmelse och bedste och forseet mange med Giftermaal fra sig, som ere utallige; hun haver och bevist sin Rundhed och Kierlighed imod denne Kirke och Herrens Huus, med smukke Ornamenter voris Altar bepyrdet och end videre havde i Sinde, dersom Vor Herre havde sparet denne s. velb. Frue, til Kirkens Beprydelse at ville forære och give. Och over alt, at hun imod de Fattige haver ladet see en christelig Liberalitet och Rundhed, och det icke allene i Velmagt, ved daglige Almisser, saa hun icke haver ædet sit Brød allene, men endoch været den blindes Øie, den haltes Fødder och den fattiges Moder, idet hun baade før, saavel som udi denne forgangne onde och bedrøvelige Tid haver reddet mange Menneskers Liv, huset och hælet mange arme och fattige Folk och haver brudt sit Brød for den hungrige. Och maa der udover denne s. Frue med Tabitha høiligen berømmes, at hun var fuld af gode Gierninger och Almisser, som hun gjorde. In summa, der laa udi hende et gudfrygtigt, fromt, dydigt, oprigtigt och ydmygt Adels Hjerte, hvis lige før neppelig er hørt, hvorføre mange Mennsker ikke noksom kand begræde hendes Død och maa vel beklage, at saadant et umisteligt Gemyt, baade for Rige och Fattige paa dette Land, er desværre borte.

Hvad sig med denne s. Frues Sygdom och salig Endeligt fra denne Verden belanger, da er dette ganske Land vitterligt, hvad Bedrøvelse, Sorrig och Modgang hun mange Aar haver udstandet och nu i Synderlighed fra den Tid, hendes s. Hosbund udi Herren bortdøde, saa hun meesten siden haver været meget svag och skrøbelig, och endog hendes Kræfter siuntes mest at svækkes och Styrke at aftage, haver hun dog gjort sig stærkere, end hun nogen Tid var, paa det hun kunde komme til Kirke at høre Guds Ord, haver dog altid sagt, at hun biede ikke længe efter hendes s. Hosbunde, førend Vor Herre kaldte hende. Och nu forleden 1659 ved Mortensdag er hun blevet meget svag, dog ikke haver begivet sig til Sengs, men altid staaet imod, væ-

net⁸¹ och klaget sig, men dog paa det sidste maatte begive sig til Sengs henved 5 Uger før Jul, och var meget svag och skrøbelig, saa for menneskelige Øine at see var der ingen Forhaabning til Livet, hvorfor hun haver betænkt sin Saligheds Sag og ladet sin Sognepræst H. Godfred Hansen kalde til sig, som hende efter christelig Beredelse och Absolution til hendes Tros Bestyrkelse och vis Forsikring paa det evige Liv skulde meddele Christi Legeme och Blod, hvilket hun och med god Devotion och Andact til sig annammede. Och der hun nogen Tid derefter havde ligget stille hen, brød hun sig op och gjorde sig stærkere, end hun havde Evne til, och gik meget svag och skrøbelig at forrette alting flittig och vel udi sit Huus, indtil dend 9. May sidst forleden, saa hendes Siugdum och Svaghed haver da taget Overhaand, at hun maatte da endelig begive sig til Sengs igien; och lod hendes Siugdum sig ansee som en hidsig Feber; laa da stille hen med stor Taalmodighed och Guds inderlig Paakaldelse. Anden Dagen derefter kom denne s. Frues Søn, erlig och velb. Mand *Christian Uldarich Stenou* hiem fra Rudkiøbing, gik strax ind til hende och spurde hende, hvorledes det var fat, och hvor hun klaget sig. Hvortil hun svarede: Søn lille, det er, som Gud vil have det, sagde och, hun troede icke, hun gik derfra denne Gang, hvorføre hun bad hannem, at hand som hendes lydige Søn vilde see hans umyndige och smaa Sydskende til Gode, och dersom Gud nu vilde kalde hende, hand och vilde staa dem i Faders och Moders Sted, hvilket hand och lofvede hende at ville holde och gjøre. Men den fromme Mand trøstede hende och sagde, at Vor Herre hialp hende vel denne Gang, och troede ikke, at Vor Herre skulde straffe dem saa hardt, at hand nu skulde ochsaa gjøre dem saa snart moderløse. Laa saa denne s. Frue meget stille och taalmodig och blef jo mere och mere Dag fra Dag siug och svag, hvorfor hun lod sin Sognepræst Hr. Godfred Hansen kalde til sig, at han med Guds Ord hende kunde trøste; men noget tilforn, nemlig Skiærtorsdag havde denne s. Frue været her udi Kirken och gjort sig delactig

udi Christi Legem och Blod. Och blef hendes kiære Sognepræst siden altid hos hende baade Nat och Dag och foreholdt hende Guds Ord indtil hendes sidste Aandefang.

Den 16. May besøgte erlig och velb. Frue Fru *Sophie Pors, Klaus Gaggis* til Schousgaard, hende och bad den s. Frue hende, der hun kom, at hun vilde blive hos hende, indtil de saae, hvad Gud vilde giøre; hvilket Fru Sophie lovede, och var hos hende med stor Flid och Bekymring, indtil Gud kaldede hende. Den 18. May besøgte erl. och velb. Frue Fru *Berthe Vind* och erl. och velb. Frue Fru *Elisabeth Termou, Niels Hardeboes* til Egeløcke och erl. och velb. Frue, Fru *Else Termou, Christian Hardeboes* til Nygaard, hende, och lod det samme Dag sig ansee, ligesom det blef noget bedre med hende. Dend 19., som var om Løverdagen, blev hun noget vogere, end hun nogen Tid havde været, hvorfor hun lod sin Søn, e. o. v. Christian Uld. Stenou komme til sig och sagde til hannem, at naar Gud kaldede hende, saa laa alt det, som de skulde klæde hende udi, i hendes Kammer, och en Seddel derhos, hvorledes de skulde klæde hende, och hvad Text hun vilde have prædiket over sig. Lod saa altingest betemme³² och begierede, at Sognepræsten skulde komme ind til hende och videre trøste hende med Guds Ord, hvilket och skete, och ellers altid læste den s. Frue sielf och bad Gud inderligen om en god Forløsning, och altid, fra det første hun blef siug, laa stedse med sammenlagde Hænder, læsede och havde sine gudelige Tanker, at lige saa snart Sognepræsten havde foreholdt hende en Sentents af Guds Ord, vidste hun strax en anden igien, som kom dermed overens. Och blev hun saa stille liggende udi Bøn och Paakaldelse och bad altid om en naadig Forløsning. Om Søndagen, der Sognepræsten paa sit Embeds Vegne var reist til Kirke at forrette Gudstieneste, lod hun kalde Skolemesteren paa Gaarden ind til sig och begierede, at han vilde læse noget for hende, och kaste han strax udi Psalteren och læste den 130 Psalme: Af det dybe raaber jeg Herre, til Dig etc., och der hand hafde udlæst

och den s. Frue ochsaa sielf Ord fra Ord efter, sagde hun: Ja, det er min Psalme, som ieg vil have til Text over mig. Herforuden læste han och den 102 Psalme: Herre, hør min Bøn och lad mit Raab komme til Dig, och læste den s. Frue Ord fra Ord efter hannem. Siden laa hun saa stille i Herrens Frygt och hendes gudelige Tanker, med sammenlagde Hænder altid læsedede; laa meget stille och havde givet sig ganske fra Verden.

Den 25., som var om Fredagen, besøgte erl. och velb. Frue, Fru *Karen Pors*, s *Berent Peitersens* til Skovsbo, hende, och der hun kom til Sengen til hende, kunde den s. Frue icke vide, hvem hun vaar; hun gav sig da ingen Tanker om denne forfængelig Verden eller om noget Menniske. Om *Løverdagen*, som var den 26. *May*, haver alting iligen sig til Døden forandret, och laa dog idelig och læste; der Klokken var ved 3 Eftermiddag, begiærede den s. Frue, at de vilde give hende noget at læske sig paa, hvilket hun ochsaa bekom, och laa saa stille och sactedes³³ jo mere och mere. Och da Sognepræsten iblandt andet, som han hende af Guds Ord foreholdt til sin Siæls Vederqvægelse, formanede hende at være tilfreds med Gud, enten han vilde have det [til] Døden eller til Livet; och der hun da formedelst Afmægtighed ikke kunde svare, gav hun Tegn med Haanden, at hun saadant til Trøst kraftig befandt, och vilde gierne være tilfreds, hvorledis Gud det vilde have med hende. Och der den s. Frue laa udi Dødsens Angist, blev af alle baade Adel och Uadel, som hos hende var tilstede, med Sognepræsten knæfaldendis giort Bøn til Gud om en naadig Forløsning. Och strax derefter imellem 10 och 11 om Aftenen sagtmodelig och sødelig uden nogen Bevægelse i nogen Maade i Herren bortsov, udi erl. och velb. Mand *Christian Hardeboes* til Nygaard, och erl. o. velb. Mand *Rubek Gaggis* til Skovsgaard, och e. o. v. Frue Fru *Sophia Pors*, Klaus Gaggis til Skousgaard, och e. o. v. Frue, Fru *Marren Hardeboes* och e. o. v. Frue, Fru *Else Termou*, Christian Hardeboes til Nygaard deris Nærværelse, saa och udi denne s.

Frues Børns e. o. v. Mand Christian Uldarich Stenou, e. o. v. Mand Erik Stenou och e. o. v. Jomfru, Jomfru Sophia Elisabeth Stenou och e. o. v. Jomfru, Jomfru Anne Magdalene Krusis, saavel som Sognepræstens, hans Hustrues och andre Godtfolkis Nærværelse, der hun havde fremdraget sit Liv her i dette Livs Møisommelighed 57 Aar 3 Maaneder 3 Uger och 5 Dage.

Christelig och gudfryctig levede denne salige Frue, taalmodig af Ungdom til sit Endeligt bar och drog hun Herrens Aag, salig och sødelig sov hun hen i Herren.

Den samme Herre och Gud, hvilken hun baade levede och døde, unde och forlene hende med alle tro Christne och Guds Børn en glædelig och ærefuld Opstandelse. Amen.

3. Anlangende

Erlig och Velbiurdig, nu salig hos Gud *Christian Uldarich Stenou* til Steensgaard, hans fornemmelig adelig Biurd och Herkomst, Christelig och berømmelig Livs och Levnets Fremdragelse och salig Afskeed fra denne Verden —

Da er denne s. Mand fød paa sin fæderne Gaard Steensgaard, der mand skref efter Christi Fødsel 1630 den 30 Octob. af disse erl., velb., gudfrygtige og nu salige Forældre:

Hans Fader var erl. och velb. Mand *Vincentis Stenou* til Steensgaard, kgl. May^{ts} velbetroede Landsdommer, forordnede Krigs Commissarius paa Langeland och Befalingsmand over Tønsbergs Provsti.

Hans Moder var erl. och velb. Frue, Fru *Anna Holck*, begge nu hos Gud.

Videre denne s. Mands Ahner at opregne agtes ufor nødent, baade fordi eders Kiærlighed haver hørt hans kiere s. Forældres Herkomst her af Stæden at være oplæst, saa och efterdi det er alle och enhuer vitterligt, hannem baade paa Fæderne och Møderne af god gammel fornemme Ridder- och Adelig Stamme her i Riget at være fød och baaren.

Der Gud Allermectigste nu havde begavet hans kiere Forældre med denne deris unge Søn, have de ikke forsømt

hannem strax ved Bøn och Paakaldelse Herren igien at op-offre och ved den hellige Daab udi den christen Kirke at lade indpode, paa det han saaledes kunde blive en ret Lem udi Christo och en sand Medarving til det evige himmelske Rige, hvortil Gud hannem nu haver bortkaldet. Siden ochsaa, paa det hand dis bedre kunde tiltage och forfremmis baade udi Guds fryet saavel som ochsaa anden lofflig Videnskab, have de strax, saa tidlig hand noget kunde skjønne, holdt Skolemestere til hannem hjemme med sine andre Sydsken at informeris och oplæris, indtil hand vaar 16 Aar gammel. Derefter er han den 26. Dec. 1646 af hans kiere s. Forældre forsendt til Fridriksborg, hvor han kom udi hans kgl. May^{ts} vor allernaadigste Herres och Konges, høilofflig Hukommelse, Konning Christian den Fjerdis Tieniste for Page. Och eftersom hans kgl. May^t efter Guds behagelige Villie ved Døden afgik udi Herren udi Kiøbenhafn den 28. Febr. 1648, er denne s. Mand in Aprili derefter kommen i Tieniste och for Page hos voris allernaadigste nu regierendis Herre och Konge, Konning Friderich den Tredie.

1650, 17. Augusti efter hans kgl. May^{ts} naadigste Befaling forreiste hand ud til Itzehoe til Hr. Statholder, hans grevelig Naade, Hr. *Christian Rantzow* til Bredenburg, at skulle følge hannem paa Reisen til Keyserlig May^t at opvarte hannem, eftersom hans grevelig Naade skulde paa kgl. May^{ts} Vegne empfangne det holsteinische Lehn, och gjorde saa sin Reise ind i Tyskland med dend Bassade och siden med hans grevelig Naades Forlof reiste videre paa sin egen Haand ind i Ungarn och besaae de fornemste Stæder paa de tyske Grændser ad Tyrkiet, reiste saa tilbage til hans grevelig Naade och her ind i Danmark til hans kgl. Majestæt i sin forrige Tieniste igien.

1652 in Augusti blev denne s. Mand af hans kgl. May^t giort verhaftig paa Kiøbenhafns Slot och forlovet at reise uden Lands at besee, hvad værd var paa de fornemste Stæder, och videre at lære sine adelige exercitier och Sprog, och blef af kongelig Naade benaadet med en aarlig Pension til

at reise med; tog saa hans underdanigste Afsked fra Hove och reiste hjem til sine kiere Forældre den 28. Aug., der han havde opvartet hans May^t voris allernaadigste Herre och Konge och hans May^{ts} Hr. Fader udi 7 Aar. Blev saa denne s. Mand hos sine Forældre paa 5 Ugers Tid, forreiste saa fra Steensgaard den 3. October 1652 igiennem Odense och strax med Posten derfra til Hamborg och siden først til Holland, hvor hand sig nogen Tid forholdte och imidlertid befitted sig paa sine adelige Exercitier och Sprog. Reiste siden derfra til Flandern och gaf sig i Tieniste under General Leutenant *Uldarich Christian Gyldenløve*, som den Tid var General Major under den spanske Armee, och tiente under hannem for Leutenant paa andet Aar i Captein *Israell von Loon* hans Compagni. Tog saa sin rigtig Afsked derfra och siden tog sin Reise igiennem Flandern och Brabant och gik lige ind ad Frankrig til Paris och der en Tid lang holdte sig udi Sproget och boglige Konster sine Exercitia. Siden begav sig paa Academiet til Orleans for at forblive perfectioneret udi Sproget, gjorde siden en Tour ned i Landet til Nantes och kom saa tilbage til Orleans och gjorde sin Reise igiennem gandske Frankerig for at besee de fornemste Stæder. Siden forreiste hand til Lands igiennem Italien och til det Kongerige Neapolis och besaa meesten alle de fornemste Stæder och mange skjønne Byer, som for Vidtløftigheds Skyld at opregne paa denne Tid bliver efterladt.

Tog saa sin Reise tilbage igien ind i Italien, igiennem Tyskland indtil Holland, hvor hand forblef nogle Maaneder. Men der denne s. Mand, som nu sagt er, saaledis udi 5 Aars Tid havde reist och beseet adskillige fremmede Lande, haver hand (eftersom hand fik Skrivelse fra sin kiære s. Fader anlangende om Krigen, at han skulde forføye sig hiem) begivet sig strax paa Reise her ind i Danmark, och lykkelig kommen hid til Steensgaard den 2. May 1657, hvor hand med stor Glæde er antagen af sine kiære Forældre. Strax efter denne s. Mand vaar nu hiemkommen, begav hand sig til Kiøbenhavn och offererede hans May^t sin Tjeneste, eftersom hans

May^t, førend han reiste ud af Landet, hafde benaadet hannem med en aarlig Pension, saa hans May^t haver ladet sig det vel befalde, och befol, at han strax skulde begive sig over til Fyen til H. *Anders Bild*, Rigens Mars, at han skulde gjøre hannem til Ritmester och give hannem et Compani. Och begav sig strax til forbemeldte Rigens Mars och reiste med hannem til Fridriksodde, hvor hand blev Fange ud af de Svenske, der det overgik, och sad fangen, indtil Freden blev giort. Kom saa hiem den 1. Martii, och blef her hos sine kiere Forældre, och siden, der de Svenske vilde bestorme Landet, haver han ladet see sin Oprictighed och Troskab imod sin Herre och Konge och sit Fæderneland, som Gud och dette gandske Land kand vidne, at hand haver standet imod sine Fiender efter hans s. Faders Død som en erlig, tro dansk Mand.

Hvad sig nu hans christelig Lif och Lefnet belanger, da haver hand først over alle Ting søgt Guds Ære och flittig hørt Guds Ord, brugt ofte med allerstørste Andact och reverenze det hellige Christi Legems och Blods Sacramente til sin Troes Bestyrkelse och Besegling paa sine Synders Forladelse.

Imod sin Herre och Konning haver denne s. Mand altid ladet see sin Troskab och Lydighed, baade men han opvartet hannem, saa och nu i denne onde Tids Tilstand och af yderste Flid och Formue befittet sig paa underdanigst saaledis at forrette det, som kunde være hans May^t til angennem Tieniste och Velbehag och sit Fæderneland til Gavn och Gode; hvorfor ochsaa denne s. Mands Død och Afgang er af hans May^t meget hart beklaget, der hand spurde, at hand var død, och haver sagt, at det gjorde hannem meget ondt for hannem, och havde altid havt i Sinde at ville brugt hannem i andre Occasioner. Hans gode s. Forældre haver hand næst Gud over alting elsket och æret, och udi denne hans s. Moders bedrøvelige Stand haver hand hende med al sønlig Ære och Fornuft omgaaet, saa hand derover med Rette haver været hendes Øiens Lyst och, næst Gud, største Glæde. Och

efterat Gud havde kaldet hende herfra, haver denne s. Mand hendes Huus och Huusgesinder med en god Forsiun sagt-modelig och forsictelig vel regieret. Och imod hans kiere Sydskende haver hand i lige Maade altid været huld og god, ochsaa gierne ønsket och søgt deres Velfærd som sin egen och staaet dem udi Faders och Moders Sted efter deris s. Forældris Død. Mod sine jævnlige haver hand sig saaledis forholdet, at alle maa give hannem efter, at hand haver været en meget from, dyderig, oprigtig, sanddru och trofast Mand. Mod hans Tienere och Folk vaar hand meget mild och god och ikke lettelig lod sig bevæge til Vrede eller Hastighed, men heller alting med det bedste overbar. Hand haver været de fattiges och fremmedes Hiælpere, brudt sit Brød for den hungrige och klædet den nøgne och aldrig nogen ladet gaa trøsteløs fra sig, som hannem mueligt vaar at hielpe; saa hans store Rundhed imod de arme vel med mærkelige Exemp-ler kunde bevises, hvilket dog her forbigaaes, fordi mand vel veed, at hand derudi søgte Guds Ære och ikke nogen verdslig Roes, ey heller begiærede, det skulde være andre end Gud och dennem, hand i saa Maader gjorde til Gode, bevist. Kortelig da kand med al Sandhed denne s. Mand eftersiges alt, hvad der om en gudfryctig, ypperlig, fornemme, god och oprictig Mand kan meldis, saa hans høybedrøvede kiere Sydskende och fornemme Slægt och Venner haver dennem til Trøst och allerstørste Husvalelse denne velb. Mands meget ædelige, herlige och udødelige Navns Berømmelse, som sandfærdeligt af alle hannem eftersiges.

Hvad sig nu denne s. Mands salig Endeligt och Afsked herfra belanger, da eftersom den s. Mand vaar forskreven til det Mode udi Kiøbenhafn den 8. Septemb. af hans kgl. May^t, hvor hand imidlertid forrædiske Vis paa Gaden imellem 9 och 10 om Aftenen den 23. Sept. blef dødeligen forvunt, dog levede noget der efter, saa hand blef trøstet ud af Herrens Tienere, som der tilstede vaar. Och der denne s. Mand fornåm, at der vaar ingen Lif mere her i Verden at forvente, haver hand lagt sine Hænder tilsammen och befalet Gud sin

Siæl och sagt: Gud være min Sjæl naadig! O Herre, i din Haand befaler jeg min Aand. Och idet meget sactelig i Herren bortsov udi mange fornemme Herremænds, Fruers och Jomfruers Nærværelse, som der vaare tilstede, der hand havde levet udi denne Grædedal 29 Aar 10 Maaneder 3 Uger och 2 Dage.

Vi ville have hannem den Almæchtigste Gud troligen befalet paa Siælens Vegne til en ærefuld och glædelig Opstandelse paa den yderste Dommedag med alle Guds Udvalde och der at samles och blive hos Gud och alle rette Guds Børn evindelig.

XIV.

Styrelse og Ret under Enevælden.

(Grevskabets første Tid. Den Marstrandske Sag).

1. Efter Svenskekrigen og Enevældens Indførelse begynder ogsaa her paa Øen i mange Henseender en ny Tid, i det rent ydre betegnet ved saadanne Forandringer som Grevskabets Oprettelse 1672 med dets Birke- og Patronatsret, Landstingets Ophævelse 1681 og Herredernes Sammenlægning 1684. Men tiltalende er den nye Tid i sin Begyndelse ikke. Gammel Raahed, Snæverhed og Spidsborgerlighed blander sig med nye Ambitioner og Fordomme og den aftagende Voldsomhed med tiltagende Lovtrækkerier og Æreskænderier. Og længe følges Enevælden af de Skyggesider, som synes uadskillelige fra gennemgribende politiske Systemskifter. Naar gamle Autoriteter og Ledere sættes til Side, og man endnu ligesom famler efter deres Afløser, da er det Smigerens og Sladderens, Intrigernes og Tillidsmisbrugenes, de hensynsløse Stræberes og de uduelige Bengnaveres Tid

til at skyde frem som Paddehatte. Den, der har arbejdet sig gjennem nogle Bunker Tingbøger fra Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes Tid, skal nok lære at skjønne paa den pietistiske Opvækkelses Alvor og Holbergs sunde Moraliseringen — og jeg vil særlig tilføje: paa de Bestræbelser for at skaffe en duelig og hæderlig Embedsstand, som især begyndtes ved Indførelsen af den juridiske Examen under Christian den Sjette.

Det er sørgelig betegnende, at af Øens Herreds- og Birkefogder i Christian Vs Tid blev 3 dømte fra Embedet af Højesteret, og 1 maatte afskediges for Drikfældighed, for ikke at tale om, at et Par blev suspenderede og mulkterede, eller i Drukkenskab agerede med dragen Kaarde. Og i samme Tidsrum blev mindst 1 Amtsskriver og 3 Forvaltere ved Grevskabet afskedigede for urigtige Regnskaber eller andre Misligheder. Retsbetjentlisterne nedenfor er ganske lærerige at gennemgaa og viser bl. a. ogsaa, hvor langsomt Arbejdet paa Bedring virkede. En ren Bagatel var det, naar 1696 Sættedommeren paa Herredstinget, Anders Bruun af Assemose, paa een Gang gav sig til at skælde ud paa Christen Jonsen af Magleby, som kom ind i Tingstuen: »Her kommer Du med din Sølvkaarde, ligesom Du var en Adelsmand, og med din Flegelslue! Du maatte tage en Kaaberstok i din Haand, som din Bondestand kræver, din gamle, graa Skjelm« o. s. v. — og saa dundrede i Bordet med Lydkøllen og løb ud og sagde, Retten var brudt, til Otto Kaas og andre fik ham ind igjen.¹ Især Rudkjøbing Bytingsbog vrimler af Sager om Slag og Skældsord og efterfølgende Æreserklæringer, vel at mærke passerede mellem Byens første Mænd. Provst og Sognepræst i Rudkjøbing Hr. Terchel Christensen trak en Bonde fra Skrøbelev i Haaret i sit Hus og lod sin Broder prygle ham blaa.² Og hans Eftermand Hr. Niels Gjødese maatte 1689 for Retten erklære sin Svoger Wardinghausen, fordi han havde sagt: »Tolderens drukne Hustru« om hans Kone. Han forsvarede sig rigtignok med, at det ikke var ærerørigt, uden han havde sagt »drukken af Vin«;

thi Guds Aand havde lært ham, at det Ord kan tages i god Mening, som sees i Ps. 36,9: »drukken af Guds Huses Fedme«. Men det blev ikke taget for gode Varer.³ Et Par Aar efter havde Borger, Chirurgus og Prokurator Ditlev Nicolai Mehl skældt Hr. Niels ud og maatte give ham en Erklæring.⁴ 1703 gav Herredsfoged Niels Hansen og Præsten i Magleby, Hr. Frants Krag, hinanden det glatte Lag paa Birketinget, og Herredsfogden kunde ikke see ligere, end at Hr. Frants maatte være ved en Rus — 3 Uger efter erklærede de gjensidig, at de ikke vidste andet med hverandre, end hvad hæderlige Mænd og gode Kristne anstaaer o. s. v.⁵

Baade Hænder og Kaarder sad endnu løst ved Skændsmaal, Svir og den i Byen ikke sjældne natlige Grassatengang. En Nat i 1672, da Lieutenant v. Borstel og nogle Soldater og Borgere gik grassat og var lystige og under Hujen og Skrigen med Trommeslageren foran løb igjennem Østergade, slog den senere Tolder Chr. Bartram Nissen bl. a. Borgmesterens Vinduer ud. En anden Dag samme Aar trakterede Raadmand Niels Madsen sin Svoger med Prygl paa Gaden, fordi denne skældte ham ud.⁶ Og om Vinteren blev Tolderen, den tidligere Capitainlieutenant Wardinghausen stævnet for paa Toldboden ubluelig at have hugget og slaget baade Borgere og Fremmede med Kaarden, etc.⁷ Den styggeste og brutaleste Voldshandling i den Tid er det S. 199 omtalte Drab, som J. H. Hardebo øvede paa en forsvarsløs Fæster, som han traf ifærd med at flytte, skjøndt han havde forbudt ham det. Men han blev da ogsaa dømt fra Livet for det.⁸

Særlig utiltalende — skjøndt endnu intet imod vor Tids Smudsblade — er Skandskrifterne. Saadan havde Poul Hårders Kone i Aug. 1689 siddet i sit Vindue og læst højt i et skrevet anonymt Skandskrift mod ovennævnte D. N. Mehl. Denne tiltalte hende, da han ikke kunde komme den ubekjendte Forfatter tillivs; men hun blev frikjendt, hun havde vel Lov at sidde og læse i sit eget Vindue.⁹ — Bagtalelsen

og Angiveriet kunde spænde fra saadanne Ting, som blot gik ud paa »at sætte en Blame paa Folk«, til giftige Forsøg paa at ødelægge en Uven. 1672 angreb en Borger en anden paa hans Ære ved »i ædru og ærlig Forsamling at sige, at hans Hustru og Børn havde fejlet Skorsten!«¹⁰ Det var næsten lige saa krænkende, som naar det 1702 blev sagt om En, at han havde slaædes med Rakkeren.¹¹ Lumskere var det, naar Hans Voigt 1736 angav en Konkurrent i Korn- og Fedevarehandelen, Mathias Ulrik Krag, for at have talt Enevoldsmagten for nær, hvad der endnu i de Tider var overmaade farligt. Krag havde under et Ophold paa Hjortholm skrevet til sin Svoger Lind i Rudkjøbing om en fornyet Forpagtning af Consumptionen ved et Interessentskab og brugt »det hollandske Ordsprog: Better tre kline Konigs als en groth, bedre at sige to parlamenten en som en Souverenie«. Den anstillede Undersøgelse bragte dog Angivelsen til at falde til Jorden, da der i Brevet kun var tænkt paa Styrelsen af Interessentskabet.¹² Et Par lignende Forsøg paa at ramme en Modstander med saadanne Vaaben vil findes nedenfor i Claus Bertelsens Levnet, som ogsaa giver noget Indblik i de evindelige Klike- og Partistridigheder, især imellem Rudkjøbings Borgere, og det Utal af Processer, der førtes.

Lignende Forhold fandtes dengang overalt i Landet, og det blev ogsaa her paa Øen efterhaanden bedre i det 18de Aarhundrede.¹³ Men der var alligevel her et og andet, der gjorde, at Krakileri, Strid og Processyge fandt en særlig gunstig Jordbund og trivedes altfor godt og længe paa Øen til dens store Skade. Uheldigt virkede i saa Henseende de stadige Modsætningsforhold mellem Greverne og Proprietairerne — især de adelige — og endnu mere mellem Byen og Landet, der siden skulle omtales.¹⁴ Og dertil kom fiere uheldige Sider ved den nye Ordning af Øens Styrelse og Retsvæsen, som dels blev en Følge af Enevældens Indførelse, dels af *Grevskabet Langelands Oprettelse*.

2. Grev Rantzaus Pant i Lenet (sml. S. 118) var 1654 for paaløbne Renter bleven forhøjet til 62000 Rd., og 1. Maj

1659 overdrog han Pantebrevene til sin Svigersøn *Frederik Ahlefeldt* til Søgaard. Ved en romantisk Bortførelse havde denne et Par Aar før uden hans Vidende og Villie ægtet hans eneste Datter *Margrethe Dorothea Rantzau*. Hun var da endnu næppe 15 Aar, mens Ahlefeldt var 31 og, skjøndt Stamherre til det store Adelsgods Søgaard et Par Mil fra Flensborg, langt fra at være et lige Parti for Landets rigeste Arving. Dog opmuntrede Grevinde Rantzau hans Bejlen og billigede, at Datteren lod sig bortføre, saa de anden Juledag 1656 kunde lade sig vie i en holstensk Landsbykirke. Grev Rantzau vilde længe ikke se dem; men selve Kongen og Dronningen talte deres Sag — navnlig hos den sidste stod Ahlefeldt i Gunst. Og Rantzau kunde ikke undgaa at se, at hans Svigersøn havde personlige Egenskaber, der lovede at føre ham højt. Heftig og stolt af Sind — »vild som en Ahlefeldt«, sagde man — var han tillige rigt begavet, kundskabsrig og en fin og dygtig Diplomat, der under Krigen som Gesandt hos Kurfyrsten af Brandenburg gjorde Landet god Tjeneste. I Foraaret 1659 gav Rantzau saa sit Samtykke til Ægteskabet, og Tranekjær Len blev foreløbig en Hoveddel af Medgiften. Rigtignok var dette for Tiden i Svenskernes Hænder og et daarligt Aktiv, som de Nygifte foreløbig ikke kunde vente nogen Indtægt af; men de fik da ogsaa 25000 Rd. i rede Penge; og hvis Rantzaus Forsoning med Svigersønnen dengang endnu ikke var fuldstændig, blev den det i hvert Fald snart. Endnu under Krigen fik Ahlefeldt som *Lensmand paa Tranekjær Kongens Følgebrev* til Tjenerne 9. Aug. 1659. Og da Lenene ved Regeringsforandringen 1660 omdannedes til Amter, blev han *Amtmand over Tranekjær Amt*, med den samme Stilling som Overøvrighed for hele Øen, som Lensmanden havde havt.¹⁵ Til at modtage de kongelige Oppebørsler o. l. ansattes en *Amtsskriver* (svarende til Nutidens Amtsforvalter).¹⁶

Efter Forsoningen med sin Svigerfader steg Ahlefeldt hurtigt, blev Vice-Statholder i Hertugdømmerne, Gesandt i London og Statholder (Kommandant) i Kjøbenhavn; og ved

Rantzaus Død 1663 fulgte han ham som Statholder i Hertugdømmerne og blev ved Arven efter ham en af Landets rigeste Mænd. Han købte store Godser i Slesvig og Holsten og fik sit egentlige Hjem paa Slottet i *Graasten*, som han opbyggede med fyrstelig Pragt. 1665 blev han tysk Rigs greve, og samme Aar døde hans Hustru. Tre Aar efter giftede han sig igjen med Grevinde Marie Elisabeth af Leiningen, og dette Ægteskab gav Anledning til, at han af en Slægtning af hende købte et tysk Grevskab (hvad han som Rigs greve var forpligtet til), nemlig *Rixingen* i Lothringen. Til Hoffet i Kjøbenhavn, hvorfra undertiden hans Gigt og undertiden hans Stolthed fjernede ham, var Forholdet noget skiftende. Men han kunde ikke undværes og kom altid snart i Gunst igjen og fik nye diplomatiske Hverv. I 1670 efter Frederik den Tredies Død var der en Tid Tale om, at Kongen vilde indløse Langeland, fordi Landsdommergodset langt fra havde saa mange Gaarde, som ønskedes til Ryttergods. Da Ahlefeldt fik Brev derom, svarede han, at intet vilde være ham kjærere end at faa sine Penge og komme af med Pantet, der med de stadige Restancer kun havde bragt ham Skade. Det blev imidlertid ikke til noget; og to Aar efter blev han paa Griffenfeldts Indstilling *den 20. Juni 1672* optaget i den danske Grevestand med det pantsatte Tranekjær Amt som arveligt Grevskab under Navnet *Grevskabet Langeland*. Hans Fordring var nu løbet op til 80,000 Rd., og Krongodset under Tranekjær vurderedes til 130,000 Rd.; men meget af det laa endnu øde. Det overskydende skænkede Kongen ham, og 28. August skete den endelige Oprettelse af Grevskabet, hvis Tilliggende efter Erektionsjordebogen blev paa 2537 Tønder Hartkorn.

At det gik saaledes, var sikkert et Held for Øen. Havde Kronens Gods dengang ikke været pantsat, eller var det bleven indløst i 1670, vilde det enten være bleven udlagt til Ryttergods eller stykket ud til saadanne Kreditorer, der først og fremmest skulde have Penge ud af

det.*) Og paa meget andet Krongods, der fik en af disse Skæbner, kom Bønderne til at lide overmaade haardt derunder. Der fulgte ogsaa baade strax og senere alvorlige Skyggesider med den enestaaende Stilling, Grevskabets Besiddere fik paa Øen; men noget haardt eller smaaligt Herskab blev »de vilde Ahlefeldter« i hvert Fald ikke, sjælden nok nøjeregnende. Og just i afgjørende Tider handlede de med en Almensans og et uegennyttigt Syn paa deres Stillingens Pligter, som i høj Grad kom deres Undergivne til Gode. At de langelandske Bønder i lang Tid kunde regnes til de første i Landet i Velstand og Velvære og i praktisk Dygtighed og Forstandsoplysning, hænger for en ikke ringe Del sammen med, hvad Grevskabet ved sin Oprettelse friede dem fra og paa senere Tidspunkter hjalp dem til. Men derom vil senere blive Tale.¹⁷

For Øens Styrelse og Retsvæsen havde Grevskabets Oprelse afgjort uheldige Følger. Paa *Grevskabet* var Greverne efter deres Privilegier selv *Amtmænd* og havde Birkeret og jus patronatus (∴ Kaldsret) til Kirkerne. Denne gjaldt egentlig kun for Grevens Sognkirke og de Kirker, i hvis Sogne han ejede over det halve Hartkorn, men blev med Regjeringsens stiltiende Samtykke udstrakt til alle Øens Kirker (undtagen Rudkjøbing), og Grevskabet gled saaledes uden videre ind i Kronens Stilling overfor alle Landsbykirkerne.¹⁸ Birkefogderne udnævntes af Greven; dog skulde de senere efter Frd. 5. Maj 1696 søge kongelig Confirmation paa deres Bestalling. Birkets Grænser faldt naturligvis sammen med

*) Det skete netop ogsaa med Kronens tre mindre Godskomplekser her, som ikke var gaaede ind i Grev Rantzaus Pant. *Landsdommergodset* (de 10 Gaarde i Haubølle og en Del spredt Gods) blev 1670 gjort til Ryttergods. *Strynø* var 1664 mellem det Gods, som Kongen i Gælds Betaling tilskødede Jens Lassen til Dalum. Og næppe havde Kronen 1667 faaet det saakaldte *Bielkegods* (c. 90 Tdr. Hartk., deriblandt Blegholm, Jydeholm, Illebølle Hovgaard etc.) tilbage ved Mageskifte med Rigsadmiral Henrik Bielke, før ogsaa det blev udlagt for Gæld til Borgmester Jacob Madsen i Christianshavn.

Grevskabets. Resten af Øen lagdes under Navnet *Tranekjær Amt* sammen med Nyborg Amt, saa at Øen efter Godserne deltes mellem to Overøvrigheder, og det saa uheldigt, at hvert Sogn og næsten hver By deltes med, ganske som mellem Underøvrighederne, idet de gamle Herreders Omfang nu blev indskrænket til at omfatte de andre Godser, *Proprietairgodserne*, som de efter 1660 altid kaldes. Foran (S. 177 og 179) er omtalt, hvorledes dette gav Anledning til Landstingets Ophævelse 1681 og Herredernes Sammenlægning 1683. Derfor fik ogsaa hvert Sogn baade en »kongelig« og en »grevelig« Sognefoged (i nyere Tid forenede samme Person dog undertiden begge Bestillinger). Men ikke nok med denne Deling henlagdes *Rudkjøbing By* ligesom de andre Kjøbstæder ved Christian den Femtes Lov og ved Instrux af 5. Juni 1690 under *Stiftsbefalingsmanden i Odense*.

Denne Udstykning af Øen mellem tre forskellige Underøvrigheder og tre Amtmænd var i sig selv grumme besværlig og upraktisk, og rimede sig daarligt med Enevældens Stræben efter Simpelhed og Centralisation i Styrelsen. Grundsatningen: Del og hersk, er her ført ud i sin Karikatur. Tilmed var jo hver enkelt Proprietair i mange Henseender Embedsmand og Øvrighed for sine Bønder, og skulde baade opkræve deres Skatter og paatale deres Forbrydelser. Dette delte Maskineri maatte altid arbejde tungt.

I 1738 blev der begaaet et Drab, hvori 2 Personer under Grevskabet og 3 under Nedergaards Gods beskyldtes for Delagtighed. Der maatte da først brevvexles i 14 Dage om, for hvilken Ret og ved hvilke Betjente de skulde tiltales, og skulde den fraværende Oberstlieutenant Banner-Kaas resolve til at forfølge Sagen mod sine Tjenere, maatte der endda en kongelig Resolution til for at sætte igjennem, at de alle under Et ved Herredstinget kunde tiltales af Grevskabets Betjente. — Men især maa det erindres, at Byen paa Forhaand følte sig i stærk Interesses modsætning mod Landet, og at Proprietairerne saae skinsygt og uvilligt til Grevskabet. Saa blot det, at den ene vilde en Ting, var

ofte nok til, at den anden vilde det modsatte. Og de tre Magters Betjente chikanerede og modarbejdede idelig hinanden.¹⁹ Skolevæsenets Historie vil give et tilstrækkeligt Exempel paa, hvad Besvær det kostede, naar alle disse Hoveder skulde bringes under een Hat. Men tillige viser det dog, at der ogsaa kunde være godt Samarbejde mellem Greven og Amtmanden.

De to tog ellers tidt ret forskjelligt paa Sagerne, hvad der f. Ex. viste sig ved Bekæmpelsen af Kvægssygen og ved mange andre Lejligheder. Saaledes befaledes det ved kgl. Reskript af 2. Dec. 1740 »paa Grund af den store Vankundighed, der fandtes hos mange Gamle af den gemene Mand og Almue paa Landet i deres Saligheds Sag«, at Amtmændene skulde lade føje den Anstalt, at hele Menigheden om Søndagen blev tilstede i Kirken under Katækisationen, for at de Gamle kunde lære af at høre paa de Unge. Amtmand Adeler gav saa for Amtets Vedkommende Ordre til i hvert Sogn at lade 2 Gaardmænd udmelde til at passe paa ved Kirken og notere dem, der gik for tidligt. Men for Grevskabets Vedkommende nøjedes Greven — meget fornuftigt — med at lade den kongelige Befaling publicere fra Prædikestolene. Dette indberettede Herredsfogden, og Amtmanden paalagde ham saa at lade alt i Stilhed jævne sig af sig selv.²⁰ Han rettede med andre Ord sin Fremgangsmaade efter Grevens — ligesom i mange andre Tilfælde.

3. Ifølge hele sin Stilling maatte Besidderen af *Grevskabet* nødvendig blive den af Øens tre Amtmænd, der fik mest at sige. Dog ingenlunde lige meget altid. De ret bestemt adskilte Tidsrum i Grevskabets Historie kjendetegnes ikke mindst ved den Forskjel, der var i Besiddernes Magt og Indflydelse, saa vel som i deres Maade at bruge den paa. Størst var den i Grevskabets første Tid, og det var derfor en uheldig Omstændighed, at Greverne lige til 1722 havde deres egentlige Hjem og deres Hovedinteresser og Opgaver andetsteds.

Frederik Ahlefeldt havde allerede før Grevskabets Oprettelse saa fyrstelige Besiddelser, at Langeland næsten var en Biting for ham. Og baade hans Forkjærlighed for Graasten og hans Virksomhed som Statholder og Diplomat gjorde ham til en sjælden Gæst paa Tranekjær. Dette blev ikke anderledes, da han 13. Maj 1676 blev Griffenfeldts Efterfølger som *Storkansler* og mest maatte bo i Hovedstaden eller paa sit Lyststed i dens Nærhed. Hans Rejser derfra gik enten til Graasten eller — for hans Gigtsvagheds Skyld — til Bad i Tyskland. Men han bestemte dog i sit Testamente, at han vilde begraves paa Langeland i en simpel Trækiste uden Pomp og Pragt. Paa hans Virksomhed som Storkansler

STORKANSLER FR. AHLEFELDT

skal ikke her gaaes ind — i det hele skal her af Slægtens Historie, hvorom der jo foreligger baade et ældre og et nyt stort Værk,²¹ kun medtages, hvad der nødvendigt hører sammen med Øens almindelige Historie. Tidligere Uret imod Storkanslerens Dygtighed og danske Sind har Historien i vore Dage gjort god igjen og erkjendt, at det var ganske bagvendt, naar han en Tid blev omtalt som en af de »uudelige og uvidende tyske Yndlinger, der intrigerede imod Griffenfeldt«. Han var i Virkeligheden dennes eneste mulige og værdige Efterfølger; og da han 63 Aar gammel døde den 7. Juli 1686, æredes han med Rette som Landets første Mand efter Kongen. To Aar senere blev hans Kiste ført til Tranekjær Kirke.

Hans to Sønner, som efter hinanden fulgte ham i Be-

siddelsen af Grevskabet, arvede mere af hans ydre Stormandsstilling end af hans Begavelse og Kraft.

General og Statholder *Frederik Ahlefeldt* (1686—1708), født 1662 i Faderens første Ægteskab, fik ved hans Død Langeland og Godserne i Sønderjylland og havde stadig sit Hjem paa Graasten Slot. Han førte nogle Aar (1690—95) et af de lejede danske Regimenter i kejserlig Tjeneste imod Frankrig og steg til Generalmajor. 1697—1706 var han Statholder i Hertugdømmerne; men hans Hu stod stadig til Krigstjenesten, og omsider udnævntes han til Chef for det lejede danske Hjelpekorps under Prins Eugen, men blev kort efter syg og døde i Regensburg 1708. Han var to Gange gift, først med Christian den Femtes og Sophie Amalie Moths Datter Christiane Gyldenløve († 1689 kun 17 Aar gammel), og saa (fra 1694) med Ermegaard Margrethe Reventlov, som overlevede ham. Begge Ægteskaber var barnløse, og Grevskabet og de øvrige Besiddelser gik derfor 1708 over til hans 8 Aar yngre Halvbroder.

Geheimeraad og Statholder *Carl Ahlefeldt* (1708—22) havde ved Storkanslerens Død arvet Rixingen og en Del Penge og siden fulgt Prins Carl udenlands som Hofmester. Han var en fint dannet og elskværdig Mand, der stod i stor Gunst hos Frederik IV, fik høje Hofembeder og blev 1708 Chef for Politi- og Kommercekollegiet. 1710 kom han ind i Konseilet og var under Pesten 1711 Medlem af det Regjeringsudvalg, der da styrede Landet. Han var ogsaa efterhaanden bleven en Godsbesidder, som Landet ikke siden har seet Mage til. For den Medgift, hans Hustru Ulrike Antoinette Danneskjold-Laurvigen 1702 bragte ham foruden Sorgenfri Slot, købte han Thurø og siden Kallundborg Ladegaard med stort Gods paa Sjælland, og da han arvede Grevskabet og alt det andet Gods, Storkansleren havde ejet, syntes hans Stilling endnu mere glimrende end dennes. Men Glansen var hul. Det var mest ydre Forhold, der havde hævet ham, og han fik i høj Grad Lykkens Omskiftelighed at føle. 1712 afskedigedes han fra Konseilet, men blev saa Statholder i

Hertugdømmerne. I de følgende Aar gled al Rigdommen bort imellem hans Hænder. Allerede Broderen havde i Kri-gen gjort stor Gæld for at kunne kappes med de fremmede Generaler i fyrstelig Levevis. Den overtog han med God-serne, og den voxede som en Lavine ved uheldig Bestyrelse, Krig, Pest, Kvægsyge og Misvæxt, som i nogle Aar næsten gjorde Godsejendom til en større Ulykke, jo større den var. Han maatte i de Aar betale ekstraordinære Kontributioner for sig og sine mange »Undersaatter« med ikke mindre end 176,000 Rd., »ellers vilde hver Bol og Stavn være bleven lagt øde«. Allerede 1712 blev der gjort militær Exekution paa Graasten Slot for et Laan af det slesvigske Ridderskab, og 1719 var Gælden voxet til 800,000 Rd. For at kunne betale hver sit fik han saa ophævet det Fideikommisbaand, Faderen havde lagt paa sine slesvigske og holstenske Godser. Alt blev sat under Administration af Kreditorerne, og han døde ruineret og forpint den 7. Sept. 1722 paa Graasten Slot. De mægtige Godser blev saa solgte ved Auktion, til-dels for deres halve Værd, saa mange tjente store Penge ved hans Fallit. Alene de sønderjyske Godser solgtes for 253,000 Rd., skjøndt de var vurderede til 490,000 Rd. Af den hele Herlighed blev kun Grevskabet Langeland tilbage, og det i en saa forgåldet Tilstand, at der næppe var en Ko, som der ikke var laant Penge paa.

Saaledes fik Grevskabets første 50 Aar deres fælles Præg ved de tre første Besidderses stadige Residens andet-steds og hele fjerne Stormandsstilling. De var næsten traadte i Kongens Sted; men altfor meget kom deres store Magt i Hænderne paa deres holstenske Oberinspektorer og de stadig skiftende Godsforvaltere, hvis Herres Øjne var saa grumme langt borte. De skadelige Følger heraf ligge lige for og blev dobbelt følelige, fordi Tiden var som den var. Ind-komsterne af Grevskabet var i hele dette Tidsrum smaa. Det ældste bevarede Regnskab for Aaret 1699—1700 opfører Bruttoindtægten med 5768 Rd. og Nettoindtægten med kun 3219 Rd. I 1707, da Greven fik Kommando i Tyskland,

forsøgte han at faa Grevskabet forpagtet ud, og 1. Jan. 1708 blev det udbudt paa Rudkjøbing Byting for en Afgift af 6000 Rd., men forgæves.²¹ I 1720'erne var vel Indtægten stegen til 10—12000 Rd. om Aaret, men Udgiften var stegen i samme Forhold. Den Godspolitik, der navnlig i Grev Carls Tid blev indledet med Oprettelse af Mejerigaarde og Bortforpagtning i videst muligt Omfang, hjalp endnu ikke meget paa Finanserne.²² Derfor blev der gjort det mindst mulige for Vedligeholdelser o. l., og ikke blot under det store Sammenbrud tilsidst, men i hele Perioden klagedes der idelig over Uorden og Forfald. Allerede i Storkanslerens Tid skrev Biskop Kingo 1681 en indtrængende Memorial om Kirkernes brøstfældige Tilstand.²³ Men den hjalp ikke. 1683 klagede igjen alle Sønderherreds Præster over, at Amtsskriveren Michael Witmack paa Tranekjær Slot i de 8 Aar, han havde havt Tjenesten (efter Jokum Edelitz, som 1674 flygtede, da han tiltaltes for Uredelighed) ikke havde betalt dem for Brød, Vin og Lys til Kirkerne og lod disse i den Grad forfalde, at man f. Ex. i Tryggelev, Fodslette og Fuglsbølle Kirker stadig maatte frygte, at Lofterne skulde falde ned.²⁴ Ogsaa Slottet var i en kummerlig Tilstand. Dog mærkedes det allerede i denne Tid, at Grevskabet havde arvet Krongodsets naturlige Tendens til langsomt at udvide sig ved nye Erhvervelser, naar der blev Gods tilfals paa Øen. Storkansleren købte 1674 det meste af »Bielkegodset« (87½ Td. Hartk.) af Karen Eylersdatter, Borgmester Jakob Madsens Enke.²⁵ 1712 købtes Nygaard, og 1722 fik Grev Carl trods sin egen falerede Tilstand indledet Kjøbet af Vestergaard ved Auktionen i Kommandør Offenbergs Bo; men Handelen kom først til endelig Udførelse 1731, da der igjen var Penge i Kassen. Ifølge Privilegierne kunde saadanne Erhvervelser som Allodialgods lægges ind under Grevskabets Amt og Birk, hvad ogsaa tildels skete.²⁶

Aaret 1722 betegner et Vendepunkt i Grevskabets Historie, ikke blot fordi der da kom en Samler efter den store Spredning, men fordi Tranekjær fra den Tid blev Lens-

grevernes virkelige Hjem; og deres Stilling blev samtidig meget beskednere, men fik ogsaa fastere Rod paa Øen end før.

Grev *Frederik Ahlefeldt* (1722—73), som da under de fortvivlede Forhold efter Faderens Død tiltraadte Besiddelsen, var kun 20 Aar gammel. Men han havde taget Lære af Faderens Ulykke og var ikke blot fornuftig og økonomisk, men en virkelig praktisk og administrativ Dygtighed. Og han havde, maa man næsten sige, det Held, at hans begyndte Karriere som Officer standsedes ved hans Afsked som Oberstlieutenant 1730. Han var i afgjort Unaade hos Kong Christian den Sjette, og det medførte, at i al hans Tid levede han roligt paa Tranekjær og tog sig af Godserne. Efter Frederik den Femtes Tronbestigelse opnaaede han igjennem Grev Moltke at finde Vej til Kongens Velvillie og kom atter i Tjenesten, blev 1747 Generalmajor, havde i Juni 1750 Kongen til Gæst paa Tranekjær og fik i 1762, da Krigen med Rusland truede, Befaling over Hærens Reserve; men Peter den Tredies Død hindrede jo Krigens Udbrud. 1730 havde han giftet sig med Baron J. F. Bothmers Enke, Bertha f. Holstein. Hun døde allerede 1735; og først paa sine ældre Dage giftede han sig 1760 anden Gang med en holstensk Slægtning, Marie Elisabeth Ahlefeldt († 1769). Han døde 70 Aar gammel af Kopper den 18. April 1773.

Hans Hovedvirksomhed som Godsejer vil i en anden Sammenhæng komme paa Tale.²⁷ Der kom Orden i Sagerne. Baade Slottet og Kirkerne blev restaurerede. Her skal kun fremhæves hans betydelige Udvidelse, ikke just af selve Grevskabets, men dog af dets Besidderes Omraade. Hans økonomiske Bestræbelser var for en stor Del rettede paa Godserhvervelser til nogen Erstatning for Slægtens store Tab. 1731 erhvervede han endeligt Vestergaard. 1749 købte han den halve Del af Holmegaard og Lykkesholm og 1755 den anden halve Del, efter 6 Aars Processer mellem Oberstlieutenant H. D. Kaas' Arvinger, for 41000 Rd. (Godset var paa over 250 Tdr. Htk.). Strynø og Stryn Kalv med 118 Tdr.

Htk. købte han 1753 af Tolder og Kammerraad Oluf Borch Lund i Rudkjøbing for 13000 Rd. *) Endelig købte han 1755 Brolykke (med c. 30 Tdr. Htk.) for 8000 Rd.²⁹ Og af dette Gods samt Tryggelev og Fodslette Kongetiender, ialt omtrent 470 Tdr. Htk., oprettede han saa 1765 *Stamhuset Ahlefeldt* »til sin Families Conservation, Gavn og Beste«, saaledes at Lensgreven tillige skulde være Besidder af Stamhuset, blot mod at dele 1200 Rd. af dets Indtægter med sine Søskende.³⁰

Som Amtmand fik han i to Henseender virkelig Betydning for Øen. Mest ved den Iver, hvormed han tog sig af Indretningen af Øens Skolevæsen efter Forordningen af 14. Jan. 1739. Det skyldes ham, at Landsbyskolevæsenet trods mange Vanskeligheder fik en samlet og forholdsvis god Ordning.³¹ Derimod havde han aldeles ingen Sympathi for Pietismens Forsøg paa at give Folket religiøs Tvangsopdragelse ved Regjeringsforordninger med Straf for ikke at gaa i Kirke og saadanne Ting. Alle disse Forordninger blev derfor her paa Landet i det Hele udførte paa den lemfældigst mulige Maade, idet ogsaa Amtmand Adeler i saa Henseende indrettede sin Fremgangsmaade efter Grevens (Sml. S. 276). Ogsaa Øens Præster, blandt hvilke der forøvrigt var flere pietistisk farvede — Ahlefeldt ansatte selv saadanne — synes at have været ret enige om at inklade sig saa lidt som muligt paa Tvangsforanstaltninger. Amtsforvalterens Regnskab fra Tranekjær Amt 1736 fik Antegnelse i Rentekamret, fordi der slet ingen Bøder i Anledning af Forordningen om Sabbatens Helligeholdelse fandtes derpaa. I den Anledning kom bl. a. Præsten i Lindelse, Provst Gjøde Nielsen, til at afgive

*) Fra »de Lassener« var Øen ved Giftermaal kommen til Admiral Seneca von Hagedorn, som 1739 solgte den til Borch Lund for 11000 Rd. Han laa stadig i Strid med Øens Bønder, og 1753 skriver disse i en Ansøgning til Grev Ahlefeldt, at »vi med ubeskrivelig Glæde i disse Tider har spurt, at vi af voris Husbond Hr. Kammerraad Lund er bleven solgte til Deris højgrevelige Naade«. ²⁸

den Erklæring, at »i Lindelse Menighed er siden Frd. af 12/3 1735 og til Udgangen af 1736 ingen vorden optegnet og til Helligdagsbøders Erlæggelse angivet, efterdi Folkes Kirkegang ved allerhøjstbemeldte Forordnings Aflæsning tvende Gange om Aaret af Prædikestolen, saa og ved den deri Præsten befalede foregaaende christelig Formaning i Vedkommendes Hus er dog nogenledes sat i Stand og raadt Bod paa de Skyldiges Brøst og Fejl«. Han tilføjer, at skulde det vise sig fornødent at lade nogen antegne, da maatte i hvert Fald Amtmanden beordre Sognefogden til at assistere Præsten med at erkyndige sig om og angive for ham de forsømmelige til deres Kirkegang, »hvilket jeg finder snart rent ugjærligt for mig saa exact og nøie at kunne observere ved min Nærværelse i Kirken«. ³²

Man behøver ikke at søge langt efter en Sammenligning. I Rudkjøbing gik det ganske anderledes til. Byfogden var tjenstivrig, og Stiftamtmanden (især den konstituerede Chr. Rosenkrantz) tog strengere og bogstaveligere paa Udførelsen af Forordningen. Allerede 1728 klagede Byfoged Friderichsen over, at mens Borgerskabet nok søger Kirken, saa indfinder der sig just flest Bønder om Sabbaten, »og har jeg iblandt antastet dem; men de klage, de har ei Tid de andre Dage for Hovning, og tør vel svare, at de aldrig vil komme til Byen med deres Varer, dersom jeg gjør dem Hindring. Borgerne ere og ilde tilfreds, at jeg derudi gjør dem imod, ja jeg har lidt saa stor Efterstræbelse af dem med Anklagelse hos Hr. Geheimeraad Sehested, saa jeg snart maatte forsage. Dog skal jeg stræbe efter Hr. Conferentsraads Ordre at gjøre Loven fyldest.*) Til den Ende bedes ydmygst, mig maa tillægges Ordre, at 4 Borgere uden Modsigelse skal følge mig og assistere mig i dette høytfor nødne Værk«. ³³ Deraf blev foreløbig intet. Men efter Frd. 12. Marts 1735 skulde det

*) Det maa jo huskes, at Loven om Bøder for Gudstjenestens Forsømmelse var til længe før Pietismen (se f. Ex. Chr. V's Lov 6—3—1).

være Alvor. Og saa fik Byfogden beskikket 4 Borgere til at hjælpe sig med Inquisition. De gik Søndag Formiddag under Gudstjenesten rundt i Byen og saa efter, hvem der var bleven hjemme. Den 1. Maj antraf de f. Ex. Skipper Antonius Jakobsen og hans Kone hjemme under Prædiken. Han lovede først at betale de 9 Ɔ Helligbrøde for hver, men vilde saa alligevel ikke ud med dem; han havde været syg, sagde han. Byfogden truede med at tage ham i Arrest med andre, der havde udstaaet Straf paa Vand og Brød, samt lade ham visiteres af Feltskæreren. Saa lovede han paany at betale, men gjorde det dog ikke og blev derfor meldt til Stiftamtmanden. Og den 24. Okt. 1735 indstillede Byfogden ikke mindre end 14 Personer til Mulkt af 9 Ɔ hver for Gudstjenestens Forsømmelse — en af dem, en Bonde, var det dog maaske bedre af sætte i Halsjernet — og til lige Mulkt 1 for at kjøre Ægt og 2 for at sælge Svin om Søndagen.³⁴ Dog varede denne Strengthed ikke længe.

Ahlefeldts Holdning i disse Sager stemmer ganske med hans hele øvrige Tænkemaade. Han var en Mand af den gamle Skole, med lærd latinsk Opdragelse, og stod Pietismen fjern, men tiltalte af den pædagogiske Oplysningsiver og Sans for det almennyttige, der fulgte i dens Spor. Og uagtet han langt fra havde Bedstefaderens eller blot Faderens Magt, havde han ikke liden Tilbøjelighed til en vis ophøjet Egenraadighed med patriarkalske og absolutistiske Begreber om den privilegerede Myndighed og den uprivilegerede Lydighed. Han kunde være baade hastig og urimelig, og mere end een Gang maatte han undgælde derfor og fik alvorligt at føle, at han havde nogen over sig — mest i den Marstrandske Sag. Men selv den viser da ogsaa, at han i Grunden var baade rettænkende og velvillig af Sind.³⁵ Hans eneste Søn og Efterfølger

Grev *Christian Ahlefeldt-Laurvig* (1773—91) var født 1732, havde i sin Ungdom tjent som Officer (1777 blev han udnævnt til Generalmajor) og indtil Faderens Død mest levet paa Bjørnemose, som han 1759 fik ved sit Giftermaal med

Elisabeth Juel til Lundsgaard. Han arvede 1785 (gjennem sin Farmoder) Grevskabet *Laurvig* i Norge, en meget tvivlsom Herlighed, da det var i en yderlig forgældet Tilstand. Allerede før havde han selv en Del Gæld, som forøgedes meget ved Sønnens Ødselhed og lidet ved, at han 1777 købte Møllegaard³⁶ og 1785 Bjerrebygaard.³⁷ Han vilde baade som Godsejer og Embedsmand helst holde sig i Faderens Spor, og nedenfor vil findes et Par Exempler paa den halv faderlige, halv formynderagtige Maade at tage Sagerne paa, som ret var i Enevældens Aand.³⁸ Men han havde hverken Faderens Evner eller Dannelse og var egentlig endnu mere den gamle Tids Mand, uforstaaende og hjælpeløs overfor Tidens mægtig voxende Frihedsrørelser og det Arbejde paa at løse Bøndernes Baand, som dog i hans Tid ogsaa her blev begyndt — navnlig toges der fat paa Udskiftningen.³⁹ Bernstorff, Reventlov og Colbjørnsen stod for ham som rene Samfundsomstyrtere. »Man beklipper de grevelige Rettigheder, man rykker frem med Beviser fra Aarhundreder tilbage, intet hjælper, man vil ikke høre nogen Modsigelse«, skriver han 1789. »Varer det ved, henter Djævelen alle Grevskaber, Baronier og Adelsmænd; nu skulle vi alle blive Bønder« o. s. v. Allermindst kunde han styre sin egen ældste Søn med de mange nye Lyster og Ideer og den bundløse Pung, skjøndt han ikke skyede saa haardt et Middel som at gjøre ham, der da allerede var en gift Mand, umyndig i nogle Aar. Med Grev Christians Død den 9. Okt. 1791 ender Grevskabets andet Tidsrum, og den nye Tid holder Indtog for fulde Sejl med Sønnens Tiltrædelse.

Grev *Frederik Ahlefeldt-Laurvig* (1791—1832), »Generalen« eller »den gamle General«, som han altid nævnes herovre, har med sin mærkelig sammensatte Personlighed spillet en saadan Rolle — eller i een Person spillet saa mange Roller — for Øen, paa een Gang gavnet og skadet den saa meget, og staar endnu i dens Erindring saaledes for sig selv i halv fantastiske Dimensioner, at han og hans Tid nødvendig maa have sit eget Kapitel. Her skal blot bemærkes, at

skjøndt det nærmeste Resultat af hans brogede Liv for selve Grevskabet blev en finansiel Ødelæggelse, der i meget minder om Katastrofen 1722, gik der dog ingen anden Ejendom tabt ved den end Møllegaard, som kun kort havde været et greveligt Allodium. Grevskabet Laurvig maatte han være glad ved at kunne sælge ret heldigt til Staten i 1805. 1806 købte han saa »til og for sin Frue« Godset Ludvigsborg ved Ekernförde, men Krigen og Pengevanskeligheder nødte ham til 4 Aar efter at lade Kjøbet gaa tilbage med ikke ringe Tab. Og hvad det her nærmest drejer sig om, Grevernes administrative Myndighed og Betydning, svandt i hans Besiddertid betydeligt ind.

Det saae vistnok endnu ikke saadan ud. Netop om »Generalens« Indflydelse og Magt lever der stadig ganske sagnagtige Forestillinger. Naar man under Krigen 1807—14 saae ham som kommanderende General paa Øen optræde med næsten suveræn Myndighed, ganske uanfægtet af, at hans egne Sager var under Administration — naar han inviterede den halve Ø til sine Komedier og Koncerter, som om hans Milliongæld ikke vejede en Fjer — naar man tænkte paa alt, hvad han syntes at kunne udrette og tillade sig — saa maatte Sagnet digte Forklaringer: Enten havde han frelst Kronprinsens Liv i Krigen; eller han var gaaet i hans Sted i en Duel; derfor blev intet nægtet ham, og han fik af Kongens Kasse, somme sagde en Specie om Dagen, somme sagde en Specie i Timen, saa længe han levede. Han stod virkelig ogsaa i stor Gunst hos Frederik VI, der betragtede ham som »sin sande Ven og en sjælden fornuftig og god Patriot«. Og han udøvede ofte nok sin Indflydelse baade opefter og nedefter ogsaa i rent administrative Sager og kunde personlig give Møde for at støtte en Seminarists Ansættelse eller evangelisk Psalmebogs Indførelse i en Kirke, naar hans mangesidige og urolige Interesse paa sin Vej mellem det skjønne og det nyttige kom ind paa sligt.⁴¹ Men Kongenyndest betød ikke mere det som før; og hans Indflydelse beroede i høj Grad paa, at han i sin Nyhedsbegejstring saa

ganske førtes af Tidens herskende Vind. Derfor syntes den ogsaa adskilligt større, end den var.

Og i Virkeligheden tog den Nedgang i den grevelige Myndighed, den »Beklipning af Privilegierne«, som hans Fader klagede over, yderligere Fart i hans Besiddertid. Den havde to meget naturlige Aarsager. Dels den almindelige Forandring i Tænkemaaden, som i Frederik den Sjettes Tid ikke vilde finde sig i privilegeret Myndighed i samme Omfang som i Christian den Femtes. Og dels den stadig stærkere Centralisation af hele Styrelsen. Jo mere Enhed og Fasthed der kom i Kollegiestyrelsen, jo bedre uddannede Embedsmændene og jo mere systematisk hele Forretningsgangen blev, desto mere gled af sig selv Tyngdepunktet i Styrelsen bort fra Grevskabet. Det fortælles, at engang i det 18. Aarhundrede fik en kongelig Forordning paa Godskontoret den Paategning: Efter Naadigherrens Befaling gjælder denne Forordning ikke for Strynø.⁴² I det 19. Aarhundrede kunde det hverken lade sig gjøre at skrive saadan eller nytte det mindste. Især tre bestemte Ting betegne tydeligt denne Nedgang i Generalens Tid. Først den nedenfor nærmere omtalte Omlægning af Øens Jurisdiktioner 1795, som ikke blot flyttede hele den sydlige Del af Grevskabet fra Birket ind under Herredet, men ogsaa i selve Birket stillede Grevskabet lige med alt andet Gods. Det var en stor Forbedring af Øens Retsvæsen; og det fortjener at bemærkes, at Greven uden Hensyn til sig selv anbefalede den. Dernæst den ligeledes nedenfor omtalte Oprettelse af Svendborg Amt 1799. Og endelig forandrede Forordningen af 3. Juni 1809 Grevernes Ret til at kalde Præster og beskikke Birkedommere til en Forslagsret. Det skal siden vises, hvordan ogsaa Styrelsen af Skolevæsenet efter 1815 gik over i andre Hænder. Og saaledes paa alle Omraader. For den næste Lensbesidder, Generalens Brodersøn,

Geheimeraad Grev *Christian Johan Frederik Ahlefeldt-Laurvig* (1832—56), var Stillingen i det væsentlige bleven som enhver anden stor Fideikommis- eller Stamhusbesidders.

Og som Godsbesidder fik han strax Hænderne fulde nok; han stod ved Generalens Død overfor et sandt Kaos af Gæld og Uorden, forholdsvis endnu værre end 1722; men støttet af opadgaaende Tider lykkedes det ham at faa afbetalt Gælden og bringe Orden i Sagerne med en Økonomi og Spar-sommelighed, der minder noget om Oldefaderens. Af de gamle grevelige Rettigheder var der i hans Tid ikke stort andet virkeligt tilbage end den omtalte Forslagsret til Præste- og Birkedommerembederne. Den forsvandt jo 1849, da Grundloven afskaffede de sidste Rester af Privilegierne; og dermed ophørte Grevernes særlige Stilling i Øens Styrelse.

4. Under Amtmandsembedet for de forenede *Nyborg og Tranekjær Amter* laa, saa længe det bestod, alt Godset udenfor Grevskabet, eller hvad der i den Tid omtrent er det samme, alt *Proprietairgodset*. Og det blev derfor en stadig Opgave for Amtmændene at mægle i Stridighederne mellem Proprietairer og Grevskab⁴³ — eller nu og da at udfægte en Kamp med dette om en enrulleret Karl, eller et andet af de ideligt gjenkommende Stridens Æbler. Men i det hele stod disse Amtmænd jo Øen for fjernt til, at der er Anledning til at omtale dem alle nærmere.*) Grev *Flemming Holcks* tragiske Død staar i Forbindelse med hans Amtmandsstilling her; thi det var paa Hjemturen fra en Embedsrejse til Langeland, han 12. Juni 1701 blev myrdet af sine egne Tjenere i en Baad paa Bæltet. *Th. Adeler* til Lykkesholm (1736—64) har sammen med Grev Fr. Ahlefeldt knyttet sit Navn til Ordningen af Øens Skolevæsen, selv om han derved kun spillede anden Violin. Han havde historisk Interesse, og hans Relation om Øen er en Hovedkilde til de i

*) De var: Jens Rosenkrantz 1671—92. Jørgen Burchardt, Maj—Okt. 1692. Flemming Holck 1692—1701. Chr. Rosenkrantz 1701—36. Theodor Lente Adeler 1736—64. Adam Christopher Holsten 1764—89. Peter Chr. Schumacher 1789—99. Ved *Svendborg Amts* Oprettelse 1799 blev S. dettes Amtmand til sin Død 1817 og fulgtes saa af Herman Løvenskjold 1817—22 og denne af Fr. Sporon 1822—55.

Danske Atlas meddelte Efterretninger. Han skriver 1744 om Langelænderne,⁴⁴ at deres »Egenskab og *inclination* ligner mest Fyhn-Boernis baade i Klædedragt, Sprog og Omgjengelse imellem sig selv og andre. De ere tildels godhjertige saa vel i at give Almisse som i at gjøre andre tilgode med, hvad de haver i deris Huuse. Deris levemaade er icke med den bedste og ordentligste, de ere langt fra icke saa flittige som Fyhn-Boerne. Deris ongefærlige Tal kand være imod 6000 unge og gamle, smaa og store«. Han dadler Bøndernes Agerbrug, fordi deres Marker pløjes mest aarlig og faa altsaa ingen Hvile, »hvilket at faa bedret ei synes at være en let Sag, siden mange Bønders Jorder ere afdelte noget til stedsevarende Agre, noget til Eng, Koehaver og Overdrift, hvilket burde pløies for at faa den anden Jord hvilet. I det øvrige er der mange Lods-Eiere, og altsaa *ikke let at bringe alle deris Hoveder under een Hat*«. — Den sidste Sætning er sikkert skreven lige ud af hans Erfaring som Amtmand.

Da de fyenske Amters Tal ved kgl. Resol. 4. Sept. 1793 (Plakat 21. Juni 1794) indskrænkedes til de to nuværende, bestemtes baade Tranekjær Amt og Rudkjøbing Kjøbstad henlagte under *Svendborg Amt*. Men for Rudkjøbings Vedkommende kom det dog først til Udførelse, efterat den daværende Stiftamtmand Buchwald 1798 havde taget Afsked. Saa blev Byen ved Resol. 1. Maj 1799 indlemmet i Svendborg Amt.

Rudkjøbing kom altsaa i noget over 100 Aar til at ligge under *Stiftamtændene i Odense*. Med den øvrige Ø havde disse kun at gjøre i kirkelige Sager, idet de sammen med Biskoppen udgjorde Stiftsøvrigheden, hvad det her maa være nok lige at nævne.*) Som Rudkjøbings Øvrighed søgte de

*) De var i den paagjældende Tid: H. O. v. Winterfeldt 1679—94. Didr. Schult 1694—1704. Joach. Pritzbuer 1705—13. Fr. E. Gjedde 1713—17. Chr. Lente 1717—21. Chr. Sehested 1721—40 (under hans Gesandtskabsrejser til Frankrig og Sverig var Amtm. Chr. Rosenkrantz konstitueret i hans Sted 1728—31 og 1734—35). Chr. Rantzau 1740—60. Carl Juel 1760—67. Henr. Bille-(Brahe) 1767—89. Fr. Buchwald 1789—98.

i det Hele saavidt muligt at holde Haanden over den fattige By og dels at støtte Borgerne i den standende Strid mod Landprang og Bønhaser, dels at styre tilfreds paa deres næsten lige saa standende indbyrdes Kævlerier. Og det var væsentlig dem, der som Tilsynsmænd skulde hindre Misbrug og Overgreb af selvraadige eller paa anden Vis uheldige Byfogder. Denne Del af deres Opgave var saa meget vigtigere, som Rudkjøbing hørte til de Smaakjøbstæder, i hvilke Frd. 28. Jan. 1682 afskaffede Borgmester og Raadmænd, saa Byfogden alene udgjorde Magistraten. Det skete, fordi de mange Øvrigheds personer var til for stor Tyngde. Men det gav Rum for Selvraadighed, og Forholdet mellem Byfogden og de forskjellige Partier mellem Borgerne blev vanskeligt. Tidt fik han et Parti aneligere Borgere med »Taxereborgerne« og siden de »eligerede Mænd« i Spidsen imod sig og støttede sig saa igjen paa et andet Parti. Og Spørgsmaal og Klager, som tildels før kunde afgjøres i Raadstuen, maatte nu frem til Stiftamtmanden. Derimod anvendte Stiftamtmand Sehested 1727 et eget Middel, som han ogsaa i andre Byer ses at have brugt. Han lod Byfogden sende sig en Liste over alle de bedste, oprigtigste og mest oplyste Borgere; og samtidig lod han en af de aneligste Mænd i Byen, der stod kritisk overfor Byfogden, nemlig Tolder O. Borch Lund, sende sig en anden privat Liste over 3 af de bedste Borgere, »som er oprigtige, kan læse og skrive og ei er af Byfogdens Parti«. Tolderen skrev rigtignok: »De er vanskeligt at finde, som Oprigtighed her ikkun lidet er i Brug«. Men han foreslog dog tre. De fandtes naturligvis ogsaa paa Byfogdens Liste, og de to af dem adjungerede Sehested saa Byfogden i Byens Sager⁴⁵ — i Virkeligheden altsaa en midlertidig Gjenoplivelse af Raadmandsinstitutionen.

Personlig fik vist de færreste af Stiftamtmandene sat deres Ben i Rudkjøbing. I det mindste ved jeg kun om een udtrykkelig at have set, at han har været der; og det er vel neppe et Tilfælde, at det var den konstituerede Chr. Rosenkrantz, der desuden var Amtmand over Tranekjær Amt

og altsaa ogsaa ellers kom til Øen. Til ham indgav en Del Borgere i 1729 en Supplik om »efter Løfte ved sidste høie Nærværelse i Rudkjøbing« at hjælpe dem mod andres Handel og Landprang.⁴⁶ (Med Hensyn til en anden høj Embedsmands Inspektion over Kjøbstæderne kan det bemærkes, at Generalfiskal Niels Bentzon 1692 paa sin store Rundrejse til Kjøbstæderne ogsaa var i Rudkjøbing og siden forebragte Konseilet Borgernes Ønske om, »at deres Marked, som holdes paa Skroule Hede strax ved Byen hver Onsdag i Faste, maatte komme til Byen«. Og 1703 krævede han Byfogden til Regnskab, fordi Tinget ikke var regelmæssig holdt).⁴⁷

For Nutiden følger det af sig selv, at denne Adskillelse af Byen og dens Opland var uklog og kun forøgede den Følelse af Interesses modsætning, som i Forvejen var altfor stærk. Med Borgernes Syn paa Sagen dengang stemte den godt nok. Men det var ogsaa for Rudkjøbing By et Fremskridt, da dette Styrelsesforhold ophørte 1799.

5. Til Delingen mellem de tre Amtmænd svarede, som foran bemærket, Delingen i 3 Jurisdiktioner, fra 1672—84 altsaa endda 4, med Proprietairgodset under *Langelands Herreder*, Grevskabet under *Birket* og Rudkjøbing under *Byfogedembedet*. 1684 sammenlagdes Herrederne. Men da *Strynø* allerede, før Grevskabet erhvervede den, var et eget Birk, blev Øen snart igjen velsignet med 4 Retsbetjente og 4 Skrivere. Og selv om et Par af Bestillingerne efterhaanden sloges sammen, led Øen ligefrem under de altfor mange Bestillingsmænd. Af og til fik en Birkedommer endda en Svigersøn adjungeret som Medhjælper; og ofte var der en eller flere afskedigede Dommere, der omkap med de andre førte Sager for alle Retter. I 1770'erne, da den gamle Birkedommer Sparre endnu levede, og P. Møller var adjungeret Birkedommer paa Grevskabet og Ambrosius Nyborg Birkedommer for Strynø, raillerede Sagfører Toftegaard fra Svendborg, som jævnlig førte Sager herovre, i sine Indlæg over, at disse Grevskabets Retshaandhævere »som Leoparden omskifter deres Pletter«, og den ene Dag er Nyborg Birke-

dommer og P. Møller Prokurator, den anden Dag omvendt. Spotten var berettiget nok. Der var kun den Hage ved den, at Monsieur Toftegaard selv bar sig ganske lige saadan ad og forenede de to Virksomheder; han var blot Birkedommer paa Taasinge. De smaa Dommerembeder var saa daarligt lønnede, at man umuligt kunde leve af dem alene; og saa laa Prokuratorvirksomheden nær. Ogsaa af Skriverne optraadte nogle som Sagførere. Og man ser ligeledes Prokuratorbestillingen udøvet af Ridefogder, Kjøbmænd, Studenter, ja endog en Balberer eller Chirurgus.

Den stærkt delte Jurisdiktion bidrog meget til at forøge Processernes Tal; der blev ført en uendelig Mængde, tildels om rene Bagateller; og Proceduren var tidt yderst hvas. Den 10. Sept. 1694 skyldte Prokurator Mads Jørgensen i Leibølle (forhen Herredsfoged) i Retten Birkeskriver Litzner for Løgn, og denne riposterede: »Du løber her med dit Lureri og Skinderi, hvor at Du kan faa noget at opbygge dit Hus med« etc.⁴⁸ Endnu 1779 den 16. Aug. kom Prokurator (og Birkedommer) Ambr. Nyborg og Student Hans Holm, som agerede imod hinanden paa Tranekjær Birketing, ikke blot i Mundhuggeri, Skælden og Larmen, men i saa voldsomt Slagsmaal for Retten, at Stokkemændene maatte skille dem ad og Greven lade dem tiltale.⁴⁹

Fra 1758 blev det fast Skik, at Embederne som Herredsfoged og som Byfoged beklædtes af samme Mand, og fra omtrent samme Tid var ogsaa Birkedommerembedet paa Strynø gjerne forenet med det i Tranekjær. 1784 flyttedes Herredstinget fra det gamle Tingsted paa Skrøbelev Hede til Rudkjøbing. Og 1795 skete det store Fremskridt, at Herred og Birk blev omlagte paa en fornuftig Maade. Det var Birkedommer Ambrosius Nyborg, der forestillede alle Vedkommende, hvor besværlig Delingen efter Godserne var, om saa blot for Afstandens Skyld. Udmeldte Stævningmænd vilde ofte hellere betale Mulkt end kjøre 8—10 Mil frem og tilbage f. Ex. fra Søndebro til Tranekjær eller fra Hou til Rudkjøbing. Han foreslog at vende tilbage til den gamle

Herredsdeling og lægge de 7 sydlige Sogne under Herredsfogden og de 7 nordlige under Birket. Baade Greven og Amtmanden anbefalede det, og ved Reskr. af 20. Nov. 1795 blev Øen delt i *Nørre og Sønder Herred*, det sidste under Herredsfogden i Rudkjøbing, det første under Birkedommeren i Tranekjær. — 1830 flyttedes Strynø Birketing til Rudkjøbing,⁵⁰ og ved Resolutionerne af 23. Okt. 1852 og 5. Marts 1855 lagdes henholdsvis Langelands Birk og Strynø Birk ind under Langelands Herreder. (Og endelig forenedes Embedet som By- og Herredsskriver ved Lov af 19. Febr. 1861 med By- og Herredsfogedembedet).

6. Ved den foran (S. 179) omtalte Sammenlægning af Herrederne 10/11 1683 og Claus Hansens Bestalling som Herredsfoged maa der have været en Hage — formodentlig den, at det var sket bag Storkanslerens Ryg. Den 19. April 1684 udstedtes to nye Kongebreve, som vel gjentog Bestemmelsen om Herredernes Sammenlægning til et under Navnet Langelands Herred, men udnævnte Claus Bertelsen til Herredsfoged deri og beordrede Stiftamtmand Winterfeld til strax at affordre Claus Hansen det Bestallingsbrev, han »skal have erhvervet«, og indsende det til Cancelliet til Kassation. Mads Jørgensen i N. Herred, som neppe har havt kongelig Udnævnelse, maatte uden videre vige Pladsen; han blev saa Prokurator og gjorde i mange Aar med god Villie sit Bedste for at komme sin begunstigede Eftermand til Livs igjen.

Rækken af Fogder i *Langelands Herred* begynder alt-saa med

Claus Bertelsen, 1684—90. Denne foretagsomme og begavede Mands Navn møder man i over 40 Aar paa alle Omraader; han var i lang Tid en af Øens bevægende Kræfter; og hans Livs Omrids har, selv om det mest kun er af Ting- og Kirkebøger, det har kunnet fremdrages, adskillig Interesse som Tidsbillede. Han vil ogsaa genfindes som Birkedommer (1682—88) og som Byfoged i Rudkjøbing (1693—1716). Da hans Hovedvirksomhed er knyttet til Byen, vil han faa sin egentlige Omtale blandt Byfogderne. Afsked som Herredsfoged fik han, da han $\frac{1}{3}$ 1690 af Højesteret blev dømt fra Embedet tilligemed sin Eftermand som Birke-

dommer, fordi de begge ved Birketinget i Sager mellem Grevskabet og Selvejerne om Budpenge, til Grevskabets Fordel havde dømt Dom imod Dom.⁵¹

Niels Hansen (1690—1725), hidtil Herredsfoged paa Møen, udnævntes allerede 4 Dage efter, $\frac{8}{3}$ 1690, til hans Eftermand. Han blev i Febr. 1691 suspenderet for en meget kjedelig Historie, der var hændt den 22. Juli 1690. Den Dag red han sammen med Amtsskriver Nicolai Beck og Birkedommer Anders Andersen fra Rudkjøbing til Skrøbelev, hvor N. Hansen foreløbig havde sit Logement. De var alle tre drukne. Paa Vejen blev Birkedommeren dødelig saaret — de forklarede, at han havde tabt sit Lomme-tørklæde og under Forsøget paa at fiske det op med Kaarden var falden af Hesten og havde stukket sig med sin egen Kaarde. Han døde nogle Dage efter og erklærede, at han beskyldte ingen for sin Død. Men det Hele saae ret mistænkeligt ud, og Sandemændenes Afsigelse 21. April gik ud paa, at de ej kunde antage andet, end at enten Herredsfogden eller Amtsskriveren maatte være Birkedommerens Bane. Omstændighederne talte især imod den første, og det varede et halvt Aar, inden han ($\frac{22}{8}$) fik Lov at beklæde Retten igjen. Siden boede han i Vindeby og købte derefter Skovsbo, hvor hans Enke (han døde 1725) Birgitte Sophie Olufsdatter ifølge hans sidste Villie oprettede Hospitalet og Skolen i Fuglsbølle 1728.⁵²

Frederik Pockenberg Tellesen, Forvalter i Nyboder, fik $\frac{23}{4}$ 1725 Bestalling som Herredsfoged i Langelands Herred — en naadig Straf, fordi det under de berygtede Sager om Bestiktelser og Embedssalg i Kjøbenhavn den Vinter var bleven oplyst, at han havde brugt den Trafik at lade sig betale for at skaffe Folk Begunstigelser og Embeder ved den Indfyldelse, han udgav sig for at besidde.⁵³ Man synes dog at være kommen i Tanker om, at det ikke just var saa heldigt at gjøre ham til Retsbetjent; thi inden han fik tiltraadt Embedet, blev han 3. Juli 1725 beskikket til Færge-mand i Gaabense.⁵⁴

Niels Holst ($\frac{13}{7}$ 1725—1758), blev $\frac{30}{7}$ 1733 af Højesteret dømt fra Embedet for sin som Sættedommer i Birket afsagte Dom over Md. Marstrand (se nedenfor). Han søgte ydmygelig om Benaadning og erklærede sig rede til at aflægge Æd paa, at han hverken havde dømt for Gunst eller Gave, Vild eller Venskab, men efter sit bedste Begreb og aldeles upartisk — om Hs. Majestæt dog vilde lade sig hans Nød og ulyksalige Tilstand gaa til Hjerte og allernaadigst conferere ham et andet Brød og Betjening til Ophold for sig med Hustru og 5 smaa uforsørgede Børn.⁵⁵ Hverken Kancelliet eller Konseilet fandt, at derved var noget at gjøre. Men

tilsidst benaadede Kongen ham dog, og han fik Lov at blive i Embedet, hvorfra han afgik 1758.

1758, 28. April udnævntes Byfoged i Rudkjøbing *Christian Pedersen Møller* til Herredsfoged, og fra den Tid forblev de to Embeder forenede.

7. *Byfogderne* i Rudkjøbing efter 1681 — fra 1758 til lige Herredsfogder i Langelands Herreder — var indtil 1848:

Anders Christensen (Bruun), ^{30/9} 1681—1682, forrige Landstings skriver paa Langeland, fik altsaa efter Landstingets Nælgelse Forsørgelse som Byfoged. Og ligesaa Eftermanden

Mogens Hansen, ^{13/12} 1682—93, efterat Borgmesterembedet, han havde beklædt fra 1674, var ophævet ved Frd. ^{28/1} 1682. 1693 søgte han Afsked paa Grund af Alder og Svagelighed.⁵⁶

Claus Bertelsen (^{21/2} 1693—1715) var en Skippersøn fra Ærø (f. 1648), bosatte sig ung i Rudkjøbing, dels som Skipper paa sin Faders Skude, dels som Handelsmand, efterhaanden ogsaa som Prokurator, og giftede sig c. 1671 med en jævnt velstillet Borgers, Henrik Lytkes, Enke Margrethe Michelsdatter. 1672 dømtes han til Bøde for Toldsvig, hvad der aldeles ikke hindrede, at han kort efter valgtes til Kæmner for 1673. 1675 oplagde han 4 Tdr. ulovlig udskibet Salt i Bøstrup Kirkes Vaabenhus, hvor der plejede at ligge Kalk, og hvor det antoges at være sikkert, men dog blev angivet.⁵⁷ 1676 klagede Byfoged Mogens Jespersen Rønning ved Birketinget over paa morderisk Vis at være bleven overfalden af Claus Bertelsen og hans Karl paa sin retfærdige farende Vej mellem Tullebølle og Bjerreby Mølle; der udmeldtes Sandemænd, men skjøndt det efter Tingbogens Referat i høj Grad ser ud til, at Byfogden var bleven alvorlig gjennempryget med Cl. B.s Kaarde, blev det enten ikke bevist eller Sagen forligt.⁵⁸ Snart efter forlod han Langeland med sine Skiberomme aff Nidkiærhed for sin Konges Tieneste, hvad vel vil sige, at han i Resten af den skaanske Krigs Tid saa sin Fordel ved at sejle for Kronen med Soldater, Proviant etc. Det er Ulrich Luft, der ^{17/1} 1681 skriver saaledes om ham, idet han anbefaler ham, der for 4 Aar siden var Borger og Handelsmand i Rudkjøbing, som »en døktig Mand til dend der vacerende fierde Raadmands bestilling, hvilket jeg ham ikke kunde negte, formedelst hand saa fornufftig, rætsindig oc saktmodig altid gik i Rætte paa Langelands Landsting imod sine Vederparter«. Paa denne halv ironiske Anbefaling — thi Sagtmodighed var saavist ikke Cl. B.s Sag — beskikkede Kongen ham ^{21/2} 1681 til Raadmand i Rudkjøbing.⁵⁹

Og nu gik det rask opad. I Foraaret 1682 blev han Birke-

dommer i Grevskabet Langelands Birk, hvor han det Aar ofte maatte forsømme Retten for at assistere ved Landmaalingen, og 19/4 1684 tillige Herredsfoged i de sammenlagte Herreder. Da havde han kjøbt Søvertorp; hans første Kone var død 1683,⁶⁰ og samme eller næste Aar havde han giftet sig igjen med Sidsel Lauritsdatter Struck. Han var paa alle Maader om sig, fik baade Bøstrup, Tullebølle, Tryggelev og Fodslette Kongetiender i Fæste, og hans lille Datter af andet Ægteskab, Riborg Margrethe Clausdatter, fik 1689 Konfirmation paa Fæste af Rudkjøbing Kirkes Tiende.⁶¹ Men Birkedommerembedet afgav han sidst i 1688 til Erich Erichsen, og sammen med denne dømtes han 4. Marts 1690 ogsaa fra sit Herredsfogedembede (se S. 293).

Saa gav han sig til at føre Sager for alle Øens Retter; han var ikke mere forknyt, end at han en Dag i Somren 1691, da han med Rettens Betjente og andre spiste til Middag paa Slottet, og der var Tale om at gjøre Ret og Uret, sagde, at han havde forsøgt det paa begge Maader: »Dengang da jeg gik frem med Ret, da havde jeg intet, men da jeg begyndte paa den anden Maade, da fik jeg noget.« Hans gamle Fjende Mads Jørgensen greb øjeblikkelig Ordene og tiltalte ham; men naturligvis havde han talt i Spøg.⁶² Ved Mogens Hansens Afsked fik han 2 1/2 1693 Bestalling som Byfoged og førte i de følgende Aar Byens stadige Krig mod Landprang og ulovlige Havne med samme Energi og Hensynsløshed, som han viste i sine egne Forhold.⁶³ Han var fremdeles Skibsreder: i 1693 eller 94 lod han bygge to Gallioter, hvortil han kjøbte gammelt Tovværk af Toldforvalter Kruse i Kjøbenhavn og lod omslaa. Og Stridigheder og Processer havde han idelig. 1/5 1694 dømtes han til at erklære Poul Harder, hvem han havde talt for nær. 1701 saae han Fjender i Tolder Nicolai Bech og Consumptionforpagter Rasmus Pedersen, der havde mistænkeliggjort hans Tovværkshandel og »af Hovmod vilde undertrykke ham og en Del fattigt Borgerskab, især Matis Witt, som bød paa Tolden og Consumptionen, og selv være Borgmester og Raad.«⁶⁴ 28/3 1702 stævnedes han Corfitz Nielsen for ærerørige Ord; denne undskyldte sig med, at han »med Hug og Slag paa Krop og Hoved blev af Byfogden forfulgt, saa mit Hoved blev saa forstumlet baade deraf og af noget Brændevin, jeg en halv Time tilforn havde bekommet, at jeg ikke vidste, hvad jeg sagde«; han idømtes en Bøde paa 2 Rd., og Ordene dømtes magtesløse — Slagene blev der ikke talt mere om. Samme Aar stredes han med Bonden paa Havgaard om Longelse Sø og førte Græsset deraf med Magt. Og samtidig lod Etatsraad Knud Urne til Faareveile føre Vidner paa, at en undvegen Fange havde været ført tilbage fra Taasinge og leveret i Byfogdens Hus; denne

søgte forgæves at afværge Vidneførslen.⁶⁵ Næste Aar maatte han give Forklaring angaaende Generalfiskalens Spørgsmaal om, hvorfor det ugentlige Ting i Rudkjøbing nogle Aar var holdt saa uregelmæssigt — dels havde han været syg, dels til Landsting at forsvare sine Domme, og dels havde i Ufredstiden 1700 Borgerne været paa Vagt mod de Svenske. 1703 blev han ogsaa sammen med sin Datter Riborg tiltalt af Hans Dinesen Witt for Brud paa Ægteskabsløfte — hun blev i April gift med Peder Pedersen Møller (siden Tolder i Rudkjøbing) og viedes i Hanved i Slesvig. Witt fik en Højesteretsdom for, at Tiltale mod hende og hendes Mand stod ham aaben; men det kunde lidet hjælpe ham.⁶⁶

Det Aar naaede Cl. Bertelsen Højdepunktet af sin Magt og Anseelse, da hs. højgrevelige Excellence betroede ham et Slags Overinspektion over Grevskabet »for at paasee, at hans *jura* og *regalia* iagttoges» etc.⁶⁷ Og fra den Tid raadede han uden Modstand, saalænge han levede. Efter sin anden Kones Død 1706 ægtede han $\frac{1}{3}$ 1707 Anna Rosine Büthners. I Kirken, hvor han 1696 paa egen og Borgernes Bekostning havde ladet indlægge det ovale Loft, og 1698 opsat sit Epitafium, satte han sig en lukket Stol, og 1706 fik han (tilligemed Consumptionsforp. R. Pedersen) Lov at bygge sig et muret Gravsted mellem Sakristiet og Taarnet med Indgang fra Kirken. Der blev han begravet, da han var død den 29. Okt. 1715.

Saasnart han var død, fandt hans Uvenner Mælet igjen og indgav en Klage over hans formentlige »Uredeligheder til Byens Forarmelse». Men selve Klagen viser tydeligt, at der ikke kan have været synderligt at klage over, og det store Flertal af Borgerne gav ham godt Skudsmaal som deres Øvrighed; bl. a. skriver Provsten, at han »tacker hannem, for han stedse har været vigilant, at Byen, Kirken, Skolen og de Fattige kunde nyde deres Fremtarv og Opbyggelse» etc.⁶⁸ Søvertorp og en Del af hans Velstand og Indflydelse (og Stridigheder) kom siden gennem hans ovennævnte Datter til hendes anden Mand, Tolder Borch Lund, og derpaa til Dattersønnen Kammerraad Møller, og ved Giftermaal med dennes Enke igjen til Generalauditor Flindt.

Christoph Friderich Friderichsen, $\frac{2}{2}$ 1716—43, kaldes ved sin Embedstiltrædelse en 23aarig »ung Person her fra Byen, der som et fattigt Barn ved en Snidkere blev opdragen».⁶⁹ Han havde først tjent som »Laborant, Smelter og Proberer» hos to Kammer-tjenere paa Amalienborg, og ved deres Protektion blev han en lille Tid »Cadet» ved Kongsberg Sølvværk, 1711 Assistenceskriver ved Postgaarden, 1712 Proviantskriver paa Flaaden og 1716 altsaa Byfoged i Rudkjøbing. 30. Juni s. A. ægtede han Cl. Bertelsens

Enke († 1731). Han var skikkelig, travl og ivrig nok, men et Stykke af en Projektmager^{*)} og magtede slet ikke Forholdene — i Anledning af den nedennævnte Sag 1726 skriver Stiftamtmand Sehested om ham, at han kuns maadeligt forstaar sit Embede. Da Konens Midler slap op, kom han i sit lille Embede i stor Trang og søgte ofte forgæves Befordring fra »dette brødløse Sted« — »ellers seer jeg intet andet for mig, end at jeg vorder nødt til at bedrage hver Mand og stiltiendes løbe min Vei«. Ved Nytaar 1743 søgte han Afsked, og samtidig androg en Del Borgere om at faa en dygtig og retsindig Byfoged (nemlig Consumptionsforpagter Jac. Schmidt), da Byen i Friderichsens Tid er gaaet meget tilbage, fordi han ikke har kunnet haandhæve deres Ret. Men kort efter berettede Tolder Borch Lund, at F. skulde have afstaaet Embedet til Schmidt, og bad, om hans Stedsøn maatte faa det, »og den stakkels F. hjælpes til lidt Pension«. Der blev betinget ham 30 Daler, og han levede endnu 1750 ligefrem som Fattiglem i Rudkjøbing.⁷⁰

Christian (Christen) *Pedersen Møller*, ^{31/5} 1743—68, Claus Bertelsens Dattersøn og hidtil Forvalter ved Baroniet Scheelenborg,⁷¹ fik saa Embedet ved sin Stedfaders Indflydelse og blev samtidig *Birkedommer paa Strynø*, som Stedfaderen da ejede. Efter ham fik han Søvertorp, blev Kammerraad og ^{28/4} 1758 ved N. Holsts Afgang *tillige Herredsfoged* i Langelands Herred. Ikke tilfreds med at have forenet de tre Embeder ansøgte han endda en Maaned efter ved Byskriver og Postmester H. U. Møllers Død om at faa hans to Embeder med, hvad der dog ikke lykkedes ham.⁷² Den traditionelle Dom om ham, at han var »en meget fiffig Mand, men ikke har efterladt sig noget meget godt Eftermæle«,⁷³ synes ganske stemmende med Kjendsgjærningerne. Han samlede Penge og stod i Begreb med ogsaa at købe Biskopstorp, da han døde ^{1/5} 1768, og hans Enke, Birthe Cathrine Thrane giftede sig igjen ^{19/4} 1769 med hans Eftermand,

Johan Thomas Flindt, ^{10/6} 1768—^{6/6} 1788. Han var f. 1740, Søn af Major Henrik F., og fik et Par Uger før sit Bryllup Titel af Generalauditør. Ægteskabet gjorde ham velstaaende; men efter at hans Steddatter Riborg Margrethe Møller ^{4/11} 1772 var bleven

*) ^{14/5} 1737 indgav han til Kongen et Forslag om at fabrikere Alun, Svovl og rød Farve af »noget paa Billeshave i Fyen fundet Erts«. Og ^{14/7} 1744 indsendte han en Ansøgning om, at Aaret fremtidig maatte deles efter 360 Grader, bilagt med en kronologisk Tavle, sigtende til alle Tings Overensstemmelse og Jødernes Omvendelse!

gift med (senere Kancelliraad) Hans Holm, skaffede det ham tilige endeløse uhyggelige Stridigheder med denne sjældne Krakiler. Baade i sit Embede og i den Godsejerstilling, han ved sit Giftermaal fik (Søvertorp styrede han som Værge for Stedbørnene, og Biskopstorp ejede han selv), var han virksom, og navnlig fik han under Bekæmpelsen af Kvægsygen 1778—79 Lejlighed til at lægge saa stor Aktivitet for Dagen, at Regeringen ^{19/11} 1779 bevilgede ham en Gratification af 400 Rd. Han fik derved Ry for større Dygtighed, end han i Virkeligheden besad, og det bidrog til, at han ^{6/6} 1788 blev udnævnt til Politimester i Kjøbenhavn (og 1790 til Etatsraad). Men den vanskelige Stilling i Kjøbenhavn viste han sig ikke voxen^{*)} og blev afskediget ^{13/8} 1794. Han døde i Nov. 1805.⁷⁴

Steffen (Stephan) Jørgensen, ^{9/1} 1789—1802 er omtalt S. 10. Han var den første Retsbetjent paa Øen, der var juridisk Kandidat (f. 1758, Kand. 1779), og med denne hæderlige og dygtige Mand begynder da de mere moderne, egentlig juridisk dannede Embedsmænd. Om dem maa det her være nok at anføre de tørre Data.⁷⁵

Christian Ditlev Westengaard, ^{26/3} 1802—09; f. 1769, Kandidat 1790, Kopist i Kancelliet 1792 (Kancellist 1800). Blev 1809 forflyttet til Kolding, afskediget 1823, † 1842 i Kolding.

Nicolai Christian Herholdt, ^{26/1} 1810—28; f. 1781, Kand. 1803, Auditor 1805. Fik 1810 ved Udnævnelsen til By- og Herredsfoged ogsaa Titel af Kancelliraad og blev 1822 Justitsraad, 1827 tillige Birkeskriver i Langelands Birk. En god Mand, som alle elskede, kalder Rasmussen ham; men han efterlod stor Uorden i Sagerne, da han 1828 blev Byfoged i Korsør og snart efter døde der († ^{14/5} 1829).

Marcus Pauli Carenus Holst v. Schmidten, ^{17/9} 1828—1849; f. 1791, Kand. 1812. Denne dygtige, noget haardhændede Embedsmand, der døde i sit Embede ^{26/4} 1849 (1847 blev han Etatsraad), vil der nedenfor blive Lejlighed til at omtale. Han fulgtes af

Hans Carl Sager, i hvis Embedstid N. Herred 1852 ved Birkets Nedlæggelse lagdes under Herredsfogdens Jurisdiktion, ligesom Strynø Birk 1854.

8. *Grevskabet Langelands Birketing* holdtes første Gang den 30. Sept. 1672. Mandag var Retsdag. I Storkanslerens

*) Bl. a. fik han jo den uheldige Skæbne at sidde til Doms over P. A. Heibergs Indtogsvisse 1790 og dømme ham til 150 Rd. Mulkt for Linien: »Ordener hænger man paa Idioter« — og siden blev hans Vinduer slaæde ind i »Posthusfeiden«.

Tid var en af Øens Herredsfogder tillige Birkefoged; men fra 1688 blev det anderledes. Birkedommerne var:

Thomas Knudsen i Vindeby, 1672—81, tillige Herredsfoged i S. Herred (sml. S. 179). Efter hans Død var *Hans Jørgensen* i Løckeby konstitueret fra $21/11$ 1681— $20/3$ 1682.

Claus Bertelsen, 1681—88 (se S. 293 og 295).

Erich Erichsen, 1688— $1/3$ 1690, da han dømtes fra Embedet, som omtalt S. 293. Han synes at have hørt til Claus Bertelsens Modstandere; thi kort efter sin Tiltrædelse i 1688 havde han sagt, at Landsdommerne i Fyen havde dømt en Dom ikke efter Ret og Retfærdighed, men som Claus Bertelsen sagde dem for. Derfor tiltaltes han i Febr. 1690 ved Cl. Bertelsen, og denne gik haardt frem imod ham og fik Inspektør Smidt til at tage ham i Forvaring paa Slottet i 3 Uger, uagtet han tilbød Kaution. Sagen endte med en Afbigt $7/7$ 1690. 1720 boede han som gammel Mand i Rudkjøbing og »opholdtes af sit Herskab, Grev Ahlefeldt«. Da klagede han over, at Byfogden havde gjort Exekution hos ham for Krigsstyr og taget Lagner og Klæder af hans Seng, saa han næsten maatte ligge i det bare Halm.⁷⁶ Efter hans Afsked var *Hans Andersen* af Egemose konstitueret næsten et Aarstid.

Henning Dreyer, Febr. 1691—Aug. 1693, boede først paa Pæregaard og fra Maj 1692 i Leibølle, hvor siden Birkedommergaarden altid var. Han viste sig snart ganske forfalden og maatte afskediges. Samme Efteraar akkorderede hans Broder for ham med Baltzar Christian Feltskærer om at tage ham under Kur »og med Guds Hjælp fly ham sit Helbred igjen, om han hannem vilde adlyde og holde sig fra Brændevin undtagen for en tidlig Morgen og Aften« (Snaps), hvorfor Betalingen skulde være 10 Sletdaler strax og 10 til, om Kuren hjalp, hvad ikke findes oplyst.⁷⁷ Efter hans Afsked var forskellige konstituerede, oftest Hans Jørgensen i Løckeby.

Johan Ludvig Langelo, $3/7$ 1694—1730; fik kgl. Konfirmation $1/4$ 1696.⁷⁸ Kom bl. a. til at fungere som Capitain ved Væbningen 1700 og som Medlem af den nedenfor omtalte Synskommission over Snøde Præstegaard 1711.

Jens Henrik Sparre, $13/6$ 1730—77, blev 1733 af Højesteret mulkteret for sit Forhold som Aktor i den Marstrandske Sag (se nedenfor). Fik paa sine gamle Dage først 1764 adjungeret Johan Hieronymi, forlovet med hans ældste Datter Friderica, og 1774 ligeledes sin Svigersøn,

Peder Møller, $7/9$ 1774—85, tillige Forvalter (sml. S. 291).

Andreas Møller, $29/7$ 1785—88.

Ambrosius Nyborg, ⁹/₅ 1788—1807, tillige Birkedommer paa Strynø og Forvalter paa Møllegaard; fik som ovenfor omtalt ²⁰/₁₁ 1795 omlagt Jurisdiktionerne, saa derefter den nordlige Halvdelen af Øen laa under Birket.

Peter Thomas Wadsted, ¹⁰/₇ 1807—21 (var dansk Jurist med Examen 1790).

Jørgen Nis Holm, ³/₁₀ 1821—1852; f. 1796; jur. Kand. 1820, Justitsraad 1847. Ved hans Forflyttelse til Roskilde (hvor han døde 1866) lagdes Birket ifl. Res. ²³/₁₀ 1852 ind under Herredsfogden som Nørre Herred.

9. I *Strynø Birk* var Fogderne:

Claus Møller, ¹³/₅ 1704 til sin Død 1740.

Gumme Clausen, ¹⁵/₅ 1741, † 1743.

Christian Pedersen Møller, ³¹/₅ 1743—68, tillige Byfoged i Rudkjøbing og Herredsfoged (se foran).

Edvard Christian Møller, ²⁹/₁₁ 1771—75, tillige Skriver.

Ambrosius Nyborg, ²⁰/₉ 1775—1807, tillige Birkedommer i Grevskabets Birk ligesom de to følgende:

Peter Thomas Wadsted og

Jørgen Nis Holm (sml. ovenfor).

Jacob Johan Lund ¹³/₁ 1830 (exam. jur. 1795), tillige By-, Herreds- og Birkeskriver, † 1854. ¹³/₁ 1830 flyttedes Strynøs Tingsted til Rudkjøbing, og ⁵/₃ 1855 inddrogtes Øen under Langelands S. Herred.*)

10. Om *Rettens Instrumenter* i det 17.—18. Aarhundrede giver det en Forestilling, at i Rudkjøbing Bys Inventarium 1728 opføres bl. a. »En Tyveblok og Krage (∩: Krave, enten et Jern eller en Blok med Halshul), 2 Halsjern, 2 Jernbolte til Fanger med Tilbehør, 1 Træhest, 1 Kag med Tyve-Stene, 1 Galge.«⁸⁰ Nogle Aar efter var der ogsaa en spansk Kappe. Men selve Fængslerne var miserable, hvad enten Raadstuekældereren eller en Stue i Byfogdens Hus blev brugt, og Bevogtningen var ikke bedre. 1791 fik Byen bygget et nyt Raadhus; det var Byfoged St. Jørgensen, der selv havde givet Tegning og selv forfattet Indskriften over Døren:

*) For at det nøjagtige Tal af Rettens Betjente til enhver Tid kan ses, kræves ogsaa Liste over Skriverne i de 4 Jurisdiktioner; men den maa af Pladshensyn henvises til en Note.⁷⁹

Held den Mand, som Retten ærer,
 Guld for Dyden ringeagter,
 Ham ei Sindets Qval fortærer,
 Thi kun Ret han eftertragter.

Det havde i hver Gavl et »civilt Arrestkammer«, bl. a. bestemt til Gældsarrestanter, og i Kælderen 4 af Kampesten satte »Kriminalarrestter«, som var Bygmesterens Stolthed, fordi han ansaa dem for ganske sikre.⁸¹ Men det varede ikke mange Aar, før et Par Arrestanter gravede sig ud af dem. Og i ældre Tid maa man næsten sige, at naar en Arrestant var nogenlunde stærk og behændig, beroede det væsentlig paa ham selv, om han vilde blive i Arresten eller ej. Urime- lig længe, men som det vil ses, ganske frivillig sad Smede- drengen (o: Smedesvend) Peder Hansen 1737—42 i Arrest under Tiltale for Falskmøntneri og Tyveri og voldte Byfoged Friderichsen mange Kvaler. Han indsattes i Arresten 2. Jule- dag 1737 og sad først længe, fordi »ingen vilde agere for ham«. 16/6 1738 skriver Friderichsen, at Peder Hansen er et listigt Skarn, der har udvidet Jernene, saa han kan tage dem af og paa efter Behag; »Slutteren lod jeg for hans Uagtsomhed bære den spanske Kappe«. Da Sagen endelig foretoges, vidste Arrestanten at trainere den ved alle Slags Udflugter og Appeller. 5/9 1739 havde han Tang, File, Ham- mer og Skedevand hos sig og kunde gaa af Fængslet, naar han vilde. 1740 var han en Tid overført til Odense Arrest- hus, men kom snart tilbage igjen, og 7/1 1741 indberetter Friderichsen, hvorledes den ugudelige P. Hansen Smed ved sine Paafund og sit Hykleri har voldt sig selv 3 Aars Arrest og Byen usigelig Udgift. I den sidste Tid havde han 3 Gange overtalt Slutteren til at slippe ham ud, saa han ved 3 Indbrud havde stjaalet for over 50 Rd.! Blandt andet stjal han fra Tolder Borch Lund 2 \mathcal{R} Krudt, som han gjemte i Arrestkakkellovnen og vilde tænde, da man omsider kom i Tanker om at søge Tyv og Koster i selve Arresten, og By- foged, Tolder og flere var inde hos ham. Saa bad Tolderen, om der maatte blive beskikket en Sættedommer, og lovede

denne en Diskretion af 20 Rd. for hurtig Forfølgelse. Men det varede længe endnu. 24/6 1741 blev Peder Smed sendt til Svendborg Arrest, og Friderichsen skrev: »For Guds Skyld, lad ham aldrig komme her mere, før hans Sag er paadømt ved Høiesteret.« Men 28/9 leveredes han tilbage igjen. Ved Høiesterets Dom 14/3 1742 blev han endelig dømt fra Livet, og 23/4 blev der skrevet efter Skarpretter Seiler i Nyborg, for at Exekution kunde ske.⁸²

Af de mangfoldige Undvegne, som ikke kom tilbage igjen, — oftest grove Forbrydere, bl. a. flere Mordere — skal kun ganske eksempelvis nævnes den for Krybskytteri under Grevskabet arresterede Peder Rasmussen Spinder, som brød ud af Arresten i Rudkjøbing 19/7 1770; paa Bordet havde han efterladt følgende Seddel:

»Siden mit Herskab vil ikke gaee i Kabsion for mig, da er jeg nøy til atonselvere mit Helbred, siden jeg kund er svag paa mig, som er vitterlig nog, da jeg forlanger, at Sagen maa fuldføres, det dig har beskyldt mig for, er Løyn, indtil dig beviiser det lovligen, som dig haver sagt, jeg skal nog viede, horeledes det gaar. Bouen fra min Fader til Rasmus Spinder« (o: Baaden tilhører min Fader R. Sp.).⁸³

Peder Rasmussen Spinder.

Det var fuldkommen sandt, at de gamle Arrester ikke var gode for Helbredet. Og for nogen Omsorg blev en Arrestant egentlig først Gjenstand, naar han var dødsdømt. Saa blev der gjort det mest mulige for at berede ham til Døden. Saaledes besøgte en dødsdømt Barnemorderske i 1791 ugentlig af tre Præster, og to Studenter og Kordegnen holdt daglig Bøn for hende. Og saaledes ofte.⁸⁴

Undertiden var det vanskeligt nok at faa en Dødsdømt skilt af med Livet. Grevskab og Amt kunde ikke altid forliges om Skarpretter. Omkring 1700 klagedes der over, at Mestermannen Peder Pedersen i Klausebølle (sml. foran S. 188) forbød Natmanden at udslæbe døde Dyr. Derfor konstituerede Amtmanden Skarpretteren i Nyborg ogsaa i Tranekjær Amt; men han vilde ingen særlig Skorstensfejer eller Betjent holde paa Langeland, og 1704 fik Peder Peder-

sen igjen bevilget Mestermanspengene af Amtet.⁸⁵ 22/11 1737 tillod et kgl. Reskript Skarpretteren i Nyborg og Tranekjær Amter at lade oppebære Mestermanspengene ogsaa af Grevskabet (2 Gange aarlig 2 β af hver Gaard og 1 β af hvert Hus). Men Grev Ahlefeldt protesterede. Han og hans Forfædre havde i nogle og tredsindstyve Aar havt Frihed til at antage Skarpretter i Grevskabet. Og 24/1 1738 bekræftede et nyt Reskript hans Ret til at holde egen Skarpretter. Men naar der saa var Brug for en, var der sommetider ingen, fordi Grevskabets Inspektør vilde spare Bønderne for Mestermanspengene. »Udi ingen Ting har jeg været saa raadvild som nu for at faa Hans Knudsen henrettet«, skriver Inspektør Hansen 23/12 1760, »der er nu ingen Skarpretter enten i Fyen, Sjælland, Lolland eller Falster, som jo er begiert at forrette denne Execution; men de har alle svaret som med een Mund, at de icke paatager sig noget udenfor deres Amt«. Først da Skarpretteren i Nyborg fik Løfte om Bestalling i Grevskabet, svandt Vanskelighederne, og to Maaneder efter, at der var anskaffet Pæl og Hjul til Executionen, blev Synderen endelig halshugget. Baade Bødlen fra Nyborg og han fra Hierup, som hjalp ham, roses ved den Lejlighed som »to saa skickelige Mænd, som mand neppe skulle formoede at kunde findes i den Profession.«⁸⁶

Den alt berørte Betragtning af Forbrydere, Bødler og Natmænd som *uærlige* (se S. 189 og 271) gik endnu i det 18. Aarh. saa vidt, at det 1726 i Rudkjøbing viste sig umuligt og 1772 vanskeligt at faa en saadan Person i Jorden, naar han var død. Den 8. Juni 1726 stak Skarpretter Boldevin Michelsen Tam i Klausebølle sin Rakkerknægt Peder Hansen ihjel i Rudkjøbing. Han blev strax arresteret. Men ingen vilde røre ved den døde. Byfoged Friderichsen maatte selv udvise Grav til ham, da Kirkeværgen ikke vilde. Og der udmeldtes 12 Borgere, som sammen med Byfogden skulde begrave ham. Men de nægtede alle som en at røre ham og søgte øjeblikkelig Stiftamtmanden om Fritagelse, »da samme Forretning maatte være for os og vore Efterkommere i 10de

Led foragtelig«. Da det ikke hjalp, sagsøgte de endog Byfogden, uagtet han havde Stiftamtmandens Ordre at holde sig til. Han lod saa den 14. Juni 4 Skpr. Kalk strø paa Liget, »at det ej skulde befænge Byen med Stank«; to Dage senere blev der slaaet Fjæle for Døren; og saadan stod det i tre Maaneder under Proces og meget Skriveri. Omsider talte selve Kongen med; et Reskript af 2. Sept. tilkjendegav det allerhøjeste Mishag baade med Byfogden, der ikke strax havde ladet den døde syne, og med de 12 Borgere; de skulde hver betale 10 Rd. i Mulkt og Byfogden 20, og de skulde strax uden Undskyldning bortbære Liget, og Byfogden først lægge Haand paa det og siden med de andre følge det til Jorden. Men da dette skulde udføres, var Liget forsvundet. Og samtidig var Morderen sluppen ud af Arresten, uagtet der fra den 30. Juni havde været Vagt hos ham. Det antydes, at man havde hjulpet ham til Flugt og ladet ham bortstjæle Rakkerens Lig for ikke selv at komme til at røre ved det; men Friderichsen skriver, at de vist »før opoffrede Satan deres Sjæl, end de aabenbarede Sandheden om denne Handel«. Den flygtede Bøddel blev ^{22/10} dømt til at halshugges, Kroppen at begraves under Galgen og Hovedet sættes paa Stejle. Men udføres kunde Dommen altsaa ikke. Mulkten, de 140 Rd., blev betalt og sat ud paa Rente, 4 Daler om Aaret til Kirken og 3 til 3 af de fattigste Lemmer i Byen; og Stiftsøvrigheden bestemte faderligt Uddelingen til hver 11. Dec., »thi dog dend til en stedse varende Erindring og Guds retfærdige Vredes Afvendelse for dette liderlige og syndige Væsen burte at skee om de Tider, som Forseelsen var begangen, som var ved Pintzedagstider, saa dog siden de fattige om Vinteren, formedelst da Nøden haardest paatrenger, meest Hielp behøfver, saa er dend 11. Dec. dertil berammet«. ⁸⁷

1772 gik det noget bedre. Da døde der ^{28/1} en Tyv i Arresten. Byfoged Flindt beordrede saa 6 af det ringere Ligbærerlav til at bære ham ud og 4 af det aneligere til at følge; og skjøndt de først ikke vilde, fik han dem dog

til at møde ved at love selv at lægge Haand paa Lig og Kiste og følge. Den 4. Febr. fik de da med Byfogden foran baaret den døde ud af Arresten paa Bærebaaren. Men saa gik Toget i Staa. Bærerne paastod, at før de gik videre, skulde de 4 af det større Lav ogsaa lægge Hænder paa Liget. Det vilde de ikke, og Flindt vilde ikke befale det, sagtens fordi han vidste, at han ikke vilde blive adlydt. Saa blev Liget staaende.⁸⁸ Men denne Gang stod det dog kun 8 Dage. Kirkebogen viser, at det blev begravet den 11. Febr.

11. Det Træk af *Faderlighed*, som ret egentlig hører sammen med det gamle Øvrighedsbegreb, og som f. Ex. traadte saa klart frem i Luxusforordningerne⁸⁹ og de mange Forsøg paa ad kongelig befalede Veje at føre Undersaatterne frem ikke blot til Orden og Anstændighed, men til Flid, Velstand, Dyd og Fromhed, manglede jo kun altfor tidt den bærende Virkeligheds Kraft og Myndighed. Forordningernes til Tider formanende og ræsonnerende, til Tider prædikende Tone maatte ikke sjældent lyde hul; den faderlige Omsorg havde gjerne mest ondt ved at naa dem, der trængte mest til den; og det var gjerne kummerlige Udveje, den havde at anvise overfor Staklerne. Men den kunde dog ogsaa i mange enkelte Tilfælde som formel Vilkaarlighed gjenembryde og mildne det haarde. Den eneste Art af Fængslinger uden Lov og Dom, der ret ofte fandt Sted her i Landet, er de kongelige Bevillinger til at lade vanartige Børn eller forfaldne (tildels vel ogsaa forstyrrede) Personer en Tid sætte i Børne- eller Tugthusene, hvad der i Virkeligheden var tænkt som faderlige Barmhjertighedsgjæringer baade imod dem og deres Slægtninge. Saadan fik 14/4 1747 Riborg Margrethe Lunds (se S. 297) Bevilling til at lade sin Søn af første Ægteskab Peder Pedersen Møller, der var højst forfalden og skilt fra Konen, hensætte i Børnehuset. Men hun vilde hellere have ham i Møens Tugthus uden Arbejde og mod en Betaling af 6 R ugentlig; det andet nænnede hun dog ikke, og da han saa gav Tegn til et ædrueligere Levnet og var svag af Helbred, beholdt hun ham alligevel hjemme.⁹⁰ — 1782 ses Grev

Ahlefeldt at have endt en lidt uklar Sag paa ret moderne Maade med en Art betinget Straffedom eller opsat Straf. Degnen i Tranekjær, Seigneur Niels Stub Nyborg, var den 9. Dec. ved at gaa ind i Kirken for at hente Nummertavlerne. Men han fandt Kirken aaben, hørte Raslen derinde og »kunde ei resolve sig til at gaa ind«. Et Øjeblik efter stak Snedker Jørgen Ernstsens Hovedet ud af Døren, og da han saae Degnen, bad han ham om ikke at sige, at han havde set ham, ikke fordi han havde taget noget derinde, men det var ikke rigtigt inde i Kirken, Blokken var brækket op. Saa gik Degnen med ind, fandt Kirkeblokken opbrudt og meldte det. Snedkeren nægtede stadigt, men vedtog dog en Bøde af 10 Rd. og underskrev en tinglæst Afbigt og Forpligtelse, at Sagen skulde staa aaben og paatales, »ifald jeg nogensinde enten med Ord eller Gierninger viiser noget usømmelig eller utilbørlig Forhold« — saa skulde Greven enten kunne tiltale ham, »eller og uden mindste Fortrøstning af Lovens Forsvar, Hielp eller Henhold til foregaaende Lov og Dom at lade mig udvise og forbyde ald opholds Stæd i nogen af mit Høinaadige Herskabs nu eller herefter Eyende Godser«. ⁹¹ Der er her et overordentligt Fremskridt fra den tillæmpede Dom, som godt 100 Aar før (1666) blev afsagt over en halvtosset Pige, der krøb ind i Tullebølle Kirke og stjal Messesærken, hvorfor

»hun efter Loven burde at dø och henrettis, mens effterdi vor allernaadigste Konges och Herris Mandat naadigst formelder, at de, som for nogen Gierning deris Lif haffver forbrudt, schall til Bremerholm i Jern och Arbeide forschickes, huilcket denne Synderinde formedelst hendis vaandvittig Taabelighed ej at udstaa formaar eller er døgtig till, huorfor hun dog alligevel for saadan hendis Tyveri och onde Gierning andre till Exempel ustraffet kand ey løsgiffuis, mens nu idag ved Galgestøtten af mestermanden med VI Limers Slag af 3 Riis bør at staa sin Ret och siden strax at rømme Landet och aldrig mere komme her paa under høyere straff og exekution, som kand paakomme«. ⁹²

At følge den nyere Omdannelse af Øvrighedsbegrebet i mere rent juridisk og siden i mere demokratisk Retning ligger udenfor vor Opgave. Af den kirkelige Retspleje gik det

væsentligste Stykke, det aabenbare Skriftemaal, her som allevegne af Brug i de sidste Aartier før 1800. Dermed forsvandt ogsaa af sig selv den gamle Medhjælperinstitution, paa hvis Virksomhed de sidste Exempler findes omkring 1770.⁹³

12. Paa en enkelt Retssag maa her gaaes nærmere ind, dels fordi den baade i Samtid og Eftertid er bleven meget omtalt og berygtet som et stygt Forsøg paa Misbrug af den grevelige Øvrighedsmagt til ad Rettens Vej at øve privat Forfølgelse og Uret, og dels fordi denne Omtale i det Hele har været uefterrettelig.⁹⁴ Det er den S. 9 og 284 berørte *Marstrandske Sag* med dens to Afdelinger 1711 og 1732.

Hr. *Jens Jørgensen Marstrand* var efter sin egen Beretning »først af den hølærde Dr. Masius (Hofpræsten) fremledet for høisalig Gros-Canceler og recommenderet det høigrevelige Ahlefeldtske Hus« og blev 1690 som Kapellan i Kliplev kaldet til Sognepræst i Snøde-Stoense. Samtidig tog han efter foregaaende gudelig Deliberering Hr. *Fr. Brecklings* (Præst i Asbøl og Graasten) ældste Datter *Anna Cathrine* til Ægte »af Aarsag fordi hun havde, som heel mange ved Hoffet og i Egnen vidste med Berømmelse at tale om, fremviist mange gode Prøver til en skikkelig Huusholdning vel at kunde indrette og forestaae. Thi jeg — skriver han — som en geistlig Person, der havde ganske manciperet sig Studiis, og stedse invigilerede Skriftens Randsagning og Embedets idelige Forretninger, kunde og vidste saa godt som intet ved Oeconomien at gjøre. Dette gelingede meget vel i 4 eller 5 Aar, saa at vi havde ei liden Glæde tilsammen af den gode Fremgang, som den høieste naadige Gud gav i begges Forretninger. Men derpaa begyndte Fristelsens store Anstød, at Satan ved onde Mennesker gjorde ei allene Tienestebudene opsætsige og vederspenstige imod min Hustrue, men ogsaa anrettede stor og ulidelig Fortred og Skade i Huusholdningen, saa at vi neppe kunde bage engang uden største Ildsfare, som paakastede mig selv undertiden stor Skræk og Forførsel, og neppe brygge engang, uden det jo blev kast

for os og ilde forandret, og aldrig kunde anrette nogen Slagting i Huset Oeconomien til gode. Derover forlod Tienestefolkene os og vilde ei blive hos os, i hvor meget man end vilde give dennem, og min Hustrue faldt i stor Sorg og langvarig Svaghed, som Aar efter andet tilkom, ja endogsaa i fristende Passioner derover, saa at jeg frygtede for, andet svarere Tilfælde at skulle tilslaaes; men den gode Gud dog styrkede hende, og gav mig i min store Veemodighed god Fremgang i det hellige Embede, saa at Glæden deraf udslukkede Sorgen, som tilkom i Fristelsen«. Venner, bl. a. Dr. Masius, raadede saa til helt at opgive Husholdningen eller dog de sværeste Dele af den og give Folkene Kostpenge i Stedet for den daglige Udspisning, hvad »jeg fulgte des hellere, fordi mit Sind var ikke henvendt til andet end til Studering og Embedets Forretning. Derfor Anno 1696 afskaffede jeg Huusholdningen med Tienestefolk at spise, og begyndte at give Demensum eller Kostpenge, og tog mine Børn og svage Hustrue, som da fremmelig laved til Barsel, ind til mig i min Studerestue, hvor vi siden continuerlig har levet, og bruge et lidet Kiøkken derved.«⁹⁵

Saa levede de i 26 Aar i dette ene Rum uden Tjenestefolk og saa godt som uden Rengjøring. Havde Hr. Jens i Begyndelsen støttet sin Kone altfor lidt, saa fandt han sig nu taalmodig i den eneste Levevis, der var til at udholde for hendes (om ikke ogsaa hans eget) syge Sind og bestandige Angst for Forgjørelse. Selv var han paa sin Vis lige saa sær som hun, fordybede sig mere og mere i Johannes' Aabenbaring og sammenskrev tilsidst et Slags Forklaring derover, kaldet Kirkens tvende Mysteriers himmelgivne Patent samt Clavis eller Forklaring derover, som han 29/10 1710 og 13/8 1711 indsendte til Kongen, udsiret med Pennetegninger af Daniels og Aabenbaringens Dyr, saadan som han nu tænkte sig dem.

Der er ingen Grund til at referere Indholdet af hans Himmel-Patent. Allerede Nyerup har bemærket derom, at det er »et af de mange Beviser paa, hvad Galskaber svage

Hjerner kan forfalde til, naar de altfor meget granske i Apocalypsis og Daniels Profetier.«⁹⁶ For Hr. Jens selv stod hans Spekulationer og Udregninger som den klare og bare Sandhed og et stort Naadeværk, givet af Gud til hans Kirkes Oplysning. Og da der begyndte at komme Klager over ham, optog han det som den onde Verdens Forsøg paa at undertrykke dette Naadeværk.⁹⁷

Det var umuligt andet, end at Tilstanden i Præstegaarden maatte give Anledning til megen Omtale og efterhaanden til Klager. Alle de ubeboede Stuer, Kælder, Stegers, Bryggers o. s. v. blev 1696 tillukkede ganske som de stod, sagtens over adskillige Frugter af de mislykkede Saltninger og Bagninger, og var saa ikke i anden Brug, end at »min Hustrue der haver indslængt adskilligt Slags Bohave, som ej var Rum til i det Iboede«. ⁹⁷ Da der var gaaet en 12—14 Aar paa den Maade, maa Præstegaarden i høj Grad have lignet en Mødding. Hr. Jens' Foresatte talte flere Gange til ham om at rense ud. Den 13. Dec. 1710 lovede han ved Bispevisitats i Tranekjær »i mange smukke Præsters Overværelse« Biskop Møller, at det skulde ske. Saa begyndte Pesten i 1711, og da der alligevel intet blev gjort, beordrede Biskoppen den 15. Aug. Provsten til endnu engang for alle at anmode Hr. Jens om de landkyndige store Urenligheders Udrenselse. Men da Provsten et Par Dage efter kaldte ham til Tranekjær og bragte ham Biskoppens Bud, fik han kun Grovheder til Svar.⁹⁸

Nu tog de borgerlige Myndigheder fat. Pesten rasede i Kjøbenhavn; det nedsatte Regjeringsudvalg med Gehejmeraad Grev Carl Ahlefeldt som Formand havde travlt med sanitære Forholdsregler; og han lod da d. 19. Septbr. 1711 udstede en kongelig Ordre til sig selv som Amtmand om at lade en Kommission syne Snøde Præstegaard og gjøre Indberetning derom til Politi- og Kommercekollegiet. Kommissionen kom til at bestaa af Grevskabets Inspektør Junghans, Birke-dommeren, Skriveren, Kirkeværgen og Smeden i Snøde samt 4 Gaardmænd. De synede Gaarden den 6. Oktbr. og ind-

sendte 16. Oktbr. en af Junghans forfattet, haarrejsende Beskrivelse af den »nu fast ødelagde og ilde besudlede Snøde Præstegaard og dens afskyelige, hesselige, umenneskelige, og slemmere end alle af den hidtil bekjendte og beboede Verdens allersletteste, fra det hellige Evangelii Kundskab adskilte, og de allerfæiskeste Nationers eller Folkes Husholdnings Maade, ubeskrivelig, ugudelig, forskrekkelig, farlig, Vederstyggeligheds-Bolig lignende, og for alle, som ey har seet det, utroelige Væsen«. Der begyndes med Møddingen og Møddingepølen, som opfyldte Gaarden. Saa gennemgaaes, »saa vidt for ulidelig Stank skee kunde«, det forfaldne Stuehuses enkelte aflukkede Rum (skøndt Præsten og hans Kone vægrede sig ved at aabne dem), fra Kælderen, der med sit fordærvede Sul og mangfoldige gamle Benrade lignes ved en Aadselkule, til Storstuen, hvor »den forhærdede Kvinde« havde ligesom sit Hovedmagasin af mange Aars vederstyggelige Samling. »Det er et Mønster af Helvedes Bolig og gruseligt at indgaa. Loft, Vinduer og Vægge behængte med Spindelvæv af gresselig Størrelse ligesom Gardiner, Stuen fuld af store Hobe paa en underlig Maade sammenblandet af en stor Kvantitet forraadnet Uld, raadne Præstekraver, Garn, hele Stykker Lærred, Hør, raaddent Brød, Talg, kalkunske Høns, en Hare, Flæsk, Flyndere og megen anden uopregnelig Uhumskhed. Mange hundrede raadne Æg laa imellem disse fordærvede, stinkende Aadsel-Hylder ligesom et Lystkvarter i en Have, der er belagt med hvidt Sand« etc.

Endelig beskrives det eneste beboede Kammer, Studereværelset,

»fuldt af Urenligheder, skjulte med linnede Lagner eller slemme, skidne Klæder, et Lag ovenpaa det andet og fra den ene Ende til den anden, saa der ikkun er en smal Defilé eller Gang at komme igjennem til Sengen ved den ene Side og op til et lidet Bord i den anden Ende, hvor Hr. Jens med sine Bøger og Skrifter har at studere, og er det ret beklageligt at see ham og hans Bibliothek omgivet med allehaande ildelugtende Ting, hid og did iblandt Klæder og Linned liggende paa Bænke, paa Jorden og i Skarnet, som paa Gulvet var vokset — — endogsaa Kvindens

brugende Gangklæder, som ere kostbare nok, at ligge her og der at raadne — — — Datterens Leie er nogle Sengeklæder paa den bare Jord, sammenholdt af smaa Skrin og gamle Folianter — — — Mærkværdigt er det, at tvende Stykker gamle Taftes Gardiner, som hænge for Hr. Jens' Seng, ere paa den Side, som vender indad til Leiet, besat med fingertyk Spindelvæv. Enderne af disse Gardiner ere gjorte til to store Poser; i den ene er stoppet en Del gamle Fjer; i den anden laa mangfoldige smaa Papirs-Pakker, vel sammenlagte og med Traad omvundne, hvilke Hr. Jens bad, at man ikke vilde røre, sigende derudi at være forvaret hans Kones Perler, Koraller, Smykker og Ringe. Men da de dog bleve oplukkede, fandtes til megen Forundring i Stedet for disse Klenodier udi hver Pakke intet uden noget Gulv-Skarn, Haar, Smuler af Halm, nogle faa Bygkorn, store og smaa Fuglefjer. Oven paa Sengen laa ogsaa en Del Papir med lige saadant Skarn udi, hvor der dog ogsaa forekom et ganske sort, gammelt Bæger, som dog befandtes at være af godt Sølv, om hvilket Hr. Jens sagde, at han ej agtede jordiske Ting; ligesom en Skee af samme Sort laa iblandt Skarnet i et andet Kammer. Den lod han dog forvare. Bægeret var tilstoppet med nogle smaa, tilsammenrullede Klude, og midt udi sad et Stykke Hvalfiske-Been; men nedent paa Bunden laa et sammenlagt Papir, hvorudi ligesom i de forrige var Gulv-skarn, Haar og Fjer; hvilket det ene med det andet syntes meget mistænkeligt, Kogleværk eller Overtro lignende. Det var ei heller lidet eftertænkeligt, at da man for at komme ind — naar en eller anden Dør blev oplukt — lod udstøde paa Gaarden de Aadsler, som laa nærmest ved Døren, saae en Del af de hosværende Mænd, hvorledes Hr. Jens og hans Kone siden mod Aften selv indbar i Kamrene og forvarede paany de udkastede vederstyggelige Ting. Hvormed da denne Besigtelse havde Ende, efter at enhver for sig var glad at komme af disse stinkende Vraaer, hvor ikke det aller-ringeste Tegn er til nogen menneskelig Huusholdning etc.

Ellers kan i det øvrige ikke andet tilstaaes, end at Jenses Kvinde jo var meget trodsig baade i Ord og Adfærd; vilde ei oplukke de fleste Døre, hvilke man blev foraarsaget at lade opslaa; beraabte sig paa hendes Mand, og at hun havde Penge, som endelig er bekjendt, og derfor skiøttede om ingen, med mere hendes unyttige Ord, hvorom nogle af os kan være Vidne, og altsammen hendes daarlige Ondskab er til at regne.«

At det var den stakkels Kones syge Skræk for at blive forgjort, der bragte hende til at gemme Haar og Affald og det mest mulige, hun havde rørt ved, at det ikke skulde

kunne bruges til Forgjørelse, forstod Synsmændene ikke. Deres Stemning imod hende har aabenbart farvet deres Beskrivelse utilbørlig lyrisk. Men at der virkelig laa 15 Aars Snavs i Præstegaarden, er der ikke mindste Tvivl om. Marstrand indsendte 11. Okt. en Forsvarsmemorial til Kongen — med hans Vidende fandtes i hans Huse slet intet, som nogen ond Stank kan udgive til Sygdom at foraarsage; men Klagerne kom af det underlige Korsens Mysterium, som han havde at bære, og som foran er fremstillet med hans egne Ord. Han indrømmer, at da de tillukkede Rum nu »imod Forhaabning maatte aabnes, er der vel forefunden nogen Uordentlighed og vel ogsaa Ureenhed af Støv og andet, som jeg siden har ladet udfeie«, men intet af farlig Beskaffenhed; naar det blev paastaaet, var det Forfølgelse og Forsøg paa at undertrykke Guds Naadeværk og hans indgivne Skrifter, nu sidst den allerunderdanigst forfattede Clavis, som »formodes at være kommen i Eders Majestæts allernaadigste Hænder, som jeg hermed ved Guds synderlige Tildrift i allerdybeste Underdanighed producerer, ikke for anden Aarsag end for Sandheds skyld videre at fremføre, mit Kors og Modgang at sincerere, min Erklæring derpaa allerunderdanigst at insinuere, og omsider en allerchristmildest Reflection at opvække«.

Altsaa synes der nu dog at være bleven fejlet noget ud. Og andet kom der vist i Virkeligheden heller ikke ud af det hele Felttog. Vel foreslog Kollegiet 18. Dec. at remedere Gaardens Urenlighed paa en af to nærmere beskrevne Maader; og ved kgl. Reskr. af 16. Jan. 1712 fik Greven Ordre til at gjøre fornøden Anstalt »paa den af de foreslagne Maader, Du for Sognepræsten bedst og taaleligst befinder«. Men imidlertid var Pesten forbi uden at være naaet Langeland, og det befandtes vistnok taaleligst at lade det blive ved den Udfeining, Præsten selv omtaler. At man skulde have ladet Gaarden ødelægge eller afbrænde, er en ren Misforstaaelse, som beror paa Sammenblanding med, hvad der siden skete.

Under denne Del af Sagen er det altsaa — bortset fra den utilbørlige Tone i en Indberetning, som ikke var bestemt for Offentligheden — saa langt fra, at der er begaaet noget Overgreb, at man langt snarere maa undre sig over, at Autoriteterne midt under Enevælden kunde være saa varssomme med at gribe ind for at fremtvinge en højst nødvendig Renselse under en farlig Epidemi.

1722 døde Jens Marstrand, og Enken gav med Grevens Tilladelse Eftermanden — hendes egen Broder og Svigersøn, Johan Ditlev Breckling — 1000 Rd. til at bygge en ny Præstegaard for, saa hun kunde blive boende i den gamle.⁹⁹ Men Natten mellem den 8. og 9. Febr. 1732 brændte denne — det viste sig siden, at Ilden var paasat af Tyve. Da Ilden henad Morgenstunden omtrent var slukket, saae et Par Koner i et Kammer, der kaldtes Thalass Kammer (fordi den forrige Præsteenke Thala Gotfredsdatter havde boet der nogle Aar), en Kiste, som de lukkede op for at se, hvad der var i. Strax saae der kun ud til at være noget Jord, men da en af dem tog en Fork og ragede i den, fik hun nogle smaa Ben frem. De tænkte ikke videre derved, men lidt efter kom flere til, bl. a. Skolemesteren i Snøde, Monsr. Maurids Oderfeldt, og de erklærede, at det var Menneskeben. Snart var der nogle, som vilde have set en hel Benrad af et Barn, og meget hurtigt fortalte Rygtet over hele Øen, at Md. Marstrand i mange Aar med største Hemmelighedsfuldhed havde gjemt et Barnelig i en Kiste og enten selv maatte have taget et Barn af Dage eller være Medviderske i denne Forbrydelse. Ogsaa Greven lyttede efter Rygtet, og som Amtmand gav han Birkedommer Sparre Ordre til at stævne hende og Vidner i Sagen for Grevskabets Birketing, hvor Herredsfoged Niels Holst i Longelse skulde fungere som Sættedommer.

Da Sagen skulde foretages den 17. Marts, lod hendes Søn, Hr. Frederik Marstrand i Simmerbølle, fremlægge en Indsigelse mod Vidners Førelse, indtil hun fik en Prokurator til at møde paa sine Vegne ved deres Afhørelse. Men Sagen foretoges alligevel; nogle Vidner havde kun set Kisten, andre

Ben og erklærede, at det var Ben af et 10—11aars Barn, og at hun altid havde holdt Kamret tillaaset, i hvert Fald for dem. Andet kom ikke frem; ingen talte om at skaffe Benene frem og faa dem synet. Hun selv rejste under Sagen fra Øen og blev ikke afhørt. Den 20. Okt. afsagde Sættedommeren med 8 tiltagne Meddomsmænd den Dom, at hun inden 6 Uger ved Ed skulde fri sig fra Mistanken om at have ombragt et Menneske, eller og anses som skyldig i denne Ugjerning, og derfor — da Gjærningen ikke var bevist og Livsstraf derfor syntes for haard — indsættes i Spindehuset sin Livstid og have sin Boeslod forbrudt til Øvrigheden; men om hun friede sig ved Ed, skulde hun dog for sin 1711 beviste vederstyggelige Levemaade bøde til St. Hans Kirke i Odense 30 Rd. og til de fattige i Snøde 20 Rd. samt betale Lensgreven Sagens Omkostninger med 30 Rd.¹⁰⁰

Denne Dom appellerede hun selvfølgelig strax til Højesteret, hvor Sagen kom for den 29. Juli 1733. Under Voteringen faldt mange hvasse Ord om denne »nidings- og udædiske Proces«, formeret af Byrygter og ført saa ulovligt, at flere af Assessorerne ligefrem sige, at de kun kan tænke sig, at baade Inkquisitionen 1711 og denne Proces gik ud paa Pengeafpresning.¹⁰¹ Det oplystes nu, at mellem de Vidner, der havde fortalt om Benene, var selve Brandstifterne, som om Efteraaret var blevne anholdte i Odense, da de der søgte at afhænde det sammenslagne Sølv, de havde stjaalet i den gamle Præstegaard, og nu bekjendt, at de havde paasat Ilden for at skjule Tyveriet. Saa var de førte til Rudkjøbing og havde lykkelig og vel gravet sig ud af Arresten der, før de blev dømt. Denne Omstændighed havde Underretten altsaa ikke kjendt den 20. Okt.; men Sagen var slem nok uden den, og den 30. Juli 1733 afsagde Højesteret følgende Dom:

»Sættedommerens u-grundede, lovstridige og uretfærdige Dom frafaldes og bør være som udømt og u-efterrettelig, død og magtesløs i alle Maader og tilligemed Actor Jens Sparres ublue og ubeføiede Irettesættelse samt hvis andet under Processen fornærmeligt er passeret, ikke komme Enken Anna Catrine Hr. Jens Marstrands eller paarørende til Præjudice paa Liv, Ære, Frelse, Lempe, gode Navn og Rygte, Boeslod eller til Penges Udgift i nogen Maade; men de bør for Grev Hr. Friderich von Ahlefeldts

Tiltale i denne Sag aldeles fri at være, og bør bemelte Grev Ahlefeldt og den af ham constituerede Actor Jens Sparre for den Citantinden ved denne Proces tilføiede Æres Forkleinselse og utaalelig Spot og Skade een for begge og begge for een betale hende udi nogenledes Reparation og Omkostning 1000 Rdrl.

Saa bør og Actor Jens Sparre for sit ulovlige Forhold i denne Sag bøde til Vor Frelzers Kirke 100 Rdrl.

Sættedommeren Niels Holst bør for sin vrang og uretvis Dom bøde sine 60 Lod Sølv og ikke tilstedes nogen Tid mere at sidde i Dommers Sted.

Hvorefter den i Sagen ergangne Langelands Grevskabs Birketingsdom bør til Citantindens og hendes paarørendes Forsvar, Befrielse og Erstatning udi bemeldte Tingbog udslattes og annulleres, og denne Høiesterets Dom derimod udi samme Tingbog Ord til andet indføres.◀

Dette var en Dom, der havde Næb og Kløer. Greven indsendte 28. Nov. 1733 en Ansøgning til Kongen om at lade Akterne efterse i Konseilet og forandre den, saa han befriedes fra Erstatningen.¹⁰² Men medens Niels Holst omsider fik Benaadning, synes det ikke, at Grevens Ansøgning naaede ind i Konseilet, hvad vel ogsaa var heldigst.¹⁰³ Ansvaret var i Virkeligheden hans. At han ikke kan mistænkes for systematisk Forfølgelse af Enken Marstrand, fremgaaer allerede af, at han 1723 kaldte hendes Broder til Præst i Snøde og 1729 hendes Søn til Præst i Simmerbølle — det sidste efter Provstens og Steensens Forbøn. Men uden nogen Uvillie, som han da heller ikke lægger Skjul paa i sin Omtale, havde han dog neppe paa saa løs Grund beordret Sagen — og intet kan undskylde, at han lod den gyselige Dom af 20. Okt. passere.¹⁰⁴

Enken flyttede til Flensborg, hvor hun døde. Hendes Lig førtes til Snøde og begravedes 13. Juni 1743 ved hendes Mands Side i Kirken. Sagnet — eller rettere Folkesnakken — tog Parti for hende og forklarede sig ganske naturligt hele Sagen af Grevindens Misundelse over, at hendes Diamanter blev overstraaede af Præstekonens! Men samtidig antydes det, at den egentlig skyldige var Grevens Sekretær. »Han blev sendt med de 1000 Daler i Dukater til hende, men stak

en Rulle til sig; og hun bad ham blot lægge Pengene: »vi behøver saamænd aldrig at tælle dem, Gud vilde nok vide at ramme den Haand, der vilde rane fra Enken«. Han blev noget hed om Ørene, men vilde for Skams Skyld ikke lægge de ranede Penge. Og hans Haand visnede.« — Paa et stort Maleri af Himlen og Helvede, som Jens Marstrand og Hustru skænkede »Snøde Kirke til Ziir og Prydelse, de Ugudelige til Skræk og de Gudfrygtige til Trøst og Opmuntring«, og som blev ophængt over deres Gravsted lige overfor Prædikestolen, vilde Folk se Lensgreven og hans Drabanter afbildede i Helvede. Det hang i Kirken omtrent 100 Aar, til Pastor Wilhjem ved en Reparation fik det ud, og en Gaardmand fik det da — og lavede sig et Par Buxer deraf til at gaa i Marken med. Og dermed kom den famøse Sag omsider til en passende Ende.¹⁰⁵

XV.

Langsom Opgang efter 1660.

Næringsstriden mellem By og Land.

1. Den ældste Opgivelse af Langelands Folketal er Amtmand Adellers foran nævnte fra 1744, der sætter det til c. 6000. Hvis dette var rigtigt, vilde Øen dengang endnu ikke have gjenvundet det Folketal, den havde før Svenskekrigen. Omkring 1650 kan Tallet nemlig ret sikkert anslaaes til over 7000. Her var da (sml. Oversigten S. 141) godt 1200 Gaarde og Huse (deraf de 114 i Rudkjøbing). Og da mere end de 700 var Gaarde, mange af dem store, er et Gjennemsnit af 6 Mennesker i hvert Hjem ikke for meget at regne med.¹ Efter Krigen og Hungersnøden laa 1660 de to Femtedele af Øens Hartkorn og Halvdelen af Rudkjøbing

øde. Og efter alt foreliggende er det rimeligt at tænke sig Affolkningen tilnærmelsesvis i samme Forhold, altsaa i hvert Tilfælde til under 5000. Rudkjøbing, som før Krigen ikke kan have havt over 6—700 Mennesker, angives 1672 til 478,² og helt nede paa Halvdelen har den i alt Fald ikke været. Ved Matrikuleringen 1682 var endnu $\frac{1}{2}$ af alt Øens Gods øde (ialt 65 Gaarde); men strax efter 1700 ses saa godt som alt Gods at være besat (dog at nogle Gaarde endnu var sammenlagte eller brugtes under andre).³ Alle-rede da maa Adelters Tal være mere end naaet. Og at det for 1744 er anslaaet henved et Par Tusind for lavt, er der heller ingen Tvivl om. 25 Aar senere begynder de officielle Tal, som er:

	Herrederne:	Rudkjøbing:	Hele Øen:
1769:	8471	814	9285
1787:	9679	925	10604
1801:	9962	1141	11103
1840:	14199	1770	15969
(1880:	16724	3179	19903)
(1906:	16094	3447	19541)

Indtil 1840 er Langelands Befolkningstilvæxt stærkere end Landets i det Hele, saa 1769 rummede Øen $\frac{1}{10}$, 1801 $\frac{1}{8}$ og 1840 $\frac{1}{6}$ af den Befolkning, der da levede indenfor Danmarks nuværende Grænser (men 1880 kun $\frac{1}{7}$ og 1906 kun $\frac{1}{3\frac{1}{2}}$). Landbefolkningen taget for sig holdt til 1840 saa nøje Skridt med det øvrige Danmarks, at den baade 1769 og 1840 udgjorde $\frac{1}{2}$ deraf (men 1906 kun $\frac{1}{7}$). Rudkjøbings Væxt fra 1672 til 1880 og især til 1801 er forholdsvis den største af alle Danmarks Kjøbstæders. Vel maa derved bemærkes, at Byen i 1672 havde c. 40 Gaarde og Huse liggende i Ruiner og altsaa var unormalt lille. Men denne i hele Enevældens Tidsrum enestaaende Væxt bør dog huskes, naar der i den Tid ellers tales mest om dens Lidenhed og Fattigdom.

Hele Landet over klages der jo i Enevældens første hundrede Aar over gjenstemgaaende Mangel paa Fremgang og Trivsel i det økonomiske Liv. Aarsagerne var mange. Blodtabet i 1659 var svært at forvinde — ogsaa Lange-

lænderne maatte føle Skaanes Tab aldeles direkte som deres ved Ødelæggelsen af den skaanske Hestehandel, som ofte før havde hjulpet dem (sml. S. 157). Og baade de senere Krige og Skattetryk, gjentagen Misvæxt og Kvægsyge, Styrelsesfejl med Stavnsbaandets Indførelse og successive Skærpelse og de mange Baand paa Næringslivet virkede naturligvis her som i det øvrige Land. Idelig jamredes her, saa over det ene og saa over det andet, baade af Bonde og især af Borger. Tidt var det med god Grund; men tidt var denne Jamren blot en Maade at tale paa, som man ikke skal tage altfor alvorligt. Allerede Rudkjøbings forholdsvis stærke Tilvæxt viser, at den neppe kan have været saa meget uslere stillet end alle andre Kjøbstæder, som dens Borgere ofte forsikrede. Og for Bøndernes Vedkommende er henimod Slutningen af det omhandlede Tidsrum, kort efter 1800, alle Iagttagere enige om at kalde dem rige i Sammenligning med de sjællandske, velstaaende i Sammenligning med de holstenske.³ Om de særlig gunstige Forhold her, der bevirkede dette, maa i det Hele henvises til et senere Kapitel om Landboforholdene. Det er ikke let at afgjøre, hvor meget bedre Hjælpkilderne kunde have været udnyttede, og hvor megen Stilstand og delvis Tilbagegang, der skyldtes Tidernes Tryk, og hvor meget der var Folks egen Fejl. Men saa meget er vist, at hverken Krig, Kvægsyge eller Regjeringsfejl hele Enevældens Tid igjennem har skadet Øen nær saa meget som dens egen indbyrdes Næringsstrid og dens mange Brændevinspander.

2. Hvordan *Krigene* i Christian V's og Frederik IV's Tid berørte Øen, kan ret hurtigt fortælles.

Til Tjeneste i den skaanske Krig blev 1675 og de følgende Aar udskrevet en Del Karle, og der klages over, at det »derved gik overmaade ulige til, og hvem der bedst kunde vare sig, blev fri. En løb bort, en anden gav Penge, saa nogle fik Lommerne vel fulde og nye Huse opbygte med det samme, men fik siden, da det blev foreklaget for Greven, stor Ugunst og tildels Bestillings Fortabelse for det«.⁴ Øens

Væbning holdt Exercits og af og til Strandvagt, men Disciplinen synes at have været meget ringe. Baade 1675 og 76 var der alvorlige Spektakler ved »det nærigste Compagnis« Mønstring i Snøde, hvor engang Rolluf Andersen i Leibølle, Lieutenant, Christen Sødring i Snøde, Fændrik, og Hartvig Danielsen i Leibølle, Mønsterskriver, da de havde efterseet Baunen, blev forfulgte af Bymændene med Øxer og Staver fra Maibænken ind i Claus Einfeldts Gaard. Der var Vrede over, at »ureglementerede Gevær« var bleven tagne fra dem, da de mødte med Piker i Stedet for med Bøsser.⁵ (Af regulære Soldater underholdt Øens Ryttergods 11, en Kornet (paa Kvindebjerg), en Korporal og 9 »Portions-Ryttere« foruden 8 »logerte« i Sognene.)⁶

Da nogle svenske Skibe i 1677 nærmede sig Øen, var der adskillige, som fik travlt med at grave deres Penge ned. Niels Juel rensede strax Farvandet. Men det kom dog til at koste Blod; thi da den fordrukne Jens Hansen Møller i Emmerbølle Møllehus bagefter vilde have de 90 Daler, han og Konen havde forvaret, gravet op igjen, viste det sig, at hun havde opgravet og »dylt« dem; deraf fulgte en Række Slagsmaal, og tilsidst slog han hende ihjel med en gammel Kaarde, og slæbte hende udenfor Huset for Hunde og Svin, hvorover han dømtes til Halshugning og Stejle og Hjul.⁷

Den Fordel, som det danske Herredømme paa Søen i denne Krig bragte Skibsfarten, lærte Claus Bertelsens ovenomtalte Exempel andre at benytte. I Tolder Nic. Bechs Tid (vistnok fra 1692) byggedes og udrededes paa Øen indtil 1701 16 temmelig store Skibe, af hvilke en Del solgtes, bl. a. en Krøiert paa 1500 Tdr. til Flensborg.⁸ Og Rudkjøbing havde først i Aaret 1700 17 Fartøjer i Søen, deraf dog de fleste mindre Gallioter og Spiljagter.⁹

Om Forskrækkelsen ved den kortvarige Krig 1700 skriver Hr. Niels Gjødesen i Skrøbelev Kirkebog: »Dend 1. Augusti kom nogle Skibe, som var svenske, og belagte Langeland, og i dend Maaned vare alle meget gudfrygtige, som de vare alle i Nød; mens d. 1. Septembris kom her Bud, at

Freden var sluttet, og saa opholdt næsten ald Gudtzfrycht hos os.« Baade Bonde- og Borger-Væbningen holdt Strandvagt det meste af Maaneden (indtil den 26de), og heller ikke da gik det af uden Optøjer.¹⁰

Begyndelsen af den store nordiske Krig blev overmaade dyr for Rudkjøbing. I 1710 døde af Byens søfarende Mandskab paa Flaaden over en Sned Mand; nogle af dem sprang i Luften med Huitfelt paa »Dannebrog«, Resten døde af den paa Flaaden huserende Sygdom.¹¹ Og Byen mistede det Aar ikke mindre end 8 Skibe, der blev tagne af svenske Kapere. Claus Bertelsen skriver 30/5 1711 derom:

»Hans Bang mist Skib og Ladning, som var al hans Velfærd og endnu sidder en fangen Mand i Gothenborg. Peder Knudsen ligeledes. Niels Søfrensen ligeledes. Henrik Clausen mist Skib og Gods, mens Persohnen fri. Jens Christensen Lolle ligeledes mist Skib og Gods, Persohnen fra Fjenden af Gothenborg echaperit. Christian Henr. Wardinghausen ligeledes mist Skib og Gods, Persohnen fri. Jeg selv mist tvende Skiberom med fuld Ladning, den første under Møen tagen, ladet med Fedevarer over for 3000 Rd.; den anden i Nordsøen med sin Ladning kommen fra Norge, dens Værdi over 1500 Rd. Nu har Apoteker Becker, som rede den halve med Niels Bang, mist en Del, ligeledes Hans Guldsmed, som rede halv med Jens Lolle, foruden en Del fattige Borgere, der havde indskibet et og andet med de borteblevne — og de fattige Baadsmænd, som endnu sidde fangen!«¹²

Ogsaa Skatterne til Krigen var svære at bære. Rudkjøbing angives at have betalt ialt 8000 Rd.; og Byfoged Friderichsen klager 10/2 1719 over, at i de tre Aar, siden han blev Byfoged, har han i kgl. Skatter maattet betale 323 Rd., saa det meste af hans Embedsindtægt er gaaet med dertil. Hvordan det gik Grev Ahlefeldt i denne Tid, er foran fortalt.

I Foraaret 1714 blev der ved Ristinge fanget 6 svenske Officerer, en Regimentskvartermester, 3 Lieutenanter og 2 Cornetter, der var flygtede fra deres Fangenskab i Svendborg, hvortil de saa blev sendte tilbage efter nogle Dages Ophold i Rudkjøbing.¹³ Jævnlig løb svenske Krigsskibe og Kapere gennem Bæltet, og der maatte holdes Strandvagt.

»Anno 1715 den 20. April, som var Paaske Aften, var de svenske Skibe uformodelig her under Landet og begyndte skreckelig at skyde paa et aff Kongens Skibe; den 2den Paaskedag ligedan, og blef folchet mange steder udkaldet af Kirchen«, fortæller N. Gjødesen.¹⁴ Det var Kongens Skipper Peder Sørensen, som den 20. April med sin førende Galliot maatte landløbe for Fjenden under Bugge Mose; og som han da laa under Landets Beskærmelse — der var en Skanse ved Stranden — leverede han 6 af hs. Majestæts Flinter til Capitainlieutenant Hans Holmsted (af Brolykke), som førte Strandvagten. Men de to Mand, han satte til Vagt ved dem, gik om Natten af Vagten uden Afløsning, og to af Geværerne blev borte. Andet Tab synes der ikke at være lidt.¹⁵ Den 24. April slog jo saa Gabel den svenske Flaade i Farvandet ved Femern.

Næste Aar havde Rudkjøbing russisk Besøg. Det var i den Tid, da der forberedtes en dansk-russisk-engelsk Landgang i Sverrig, hvad som bekjendt strandede paa Czar Peters og Frederik den Fjerdes gjensidige Mistro. Da ankom den 24. Aug. 1716 6 moskovitiske Gallejer til Rudkjøbing, »ganske fulde af Folk«, og forlangte 4 Lodsbaade. Mandskabet vilde endelig i Land, og Byfoged Friderichsen lod Borgerskabet holde Vagt. »Baade Officerer og Gemene var saa høflige, at jeg ikke kan beskrive det, og efter at de Gemene havde kopt deres Skræppe-Blade, Nelder, Kaal og Sild tilsammen, har de med deres Hatte baaren Vand til at udlæske Ilden med. En Borger var opsætsig og slog et Gevær i Stykker. Paalægger jeg ham Vand og Brød, skal han forsømme sit Arbejde. Det bedste var at sætte ham til Pæls og lade hver Underofficer med blot Kaarde give ham 9 Rap paa Ryggen« — derom beder Friderichsen om Ordre; for den Konduite, han raadede over, var det i Sandhed heldigt, at Russerne var saa høflige.¹⁶ For Indkvartering var Øen i det Hele forskaanet under Krigen; men strax efter Freden laa et Kompagni nogen Tid i Rudkjøbing til adskillig Ulempe for Borgerne.¹⁷

Om Krigsfaren og Ængstelsen i 1762 henvises til S. 241 og 281, og om Krigen 1807—14 og Spanierne til et senere Kapitel.¹⁸

3. Mens *Misvæxtaarene* 1660 og 1666 følte overmaade haardt paa Øen (sml. S. 240), synes den i den Række daarligere Aar, som Landet havde i 1680'erne og 90'erne, at være kommen forholdsvis godt igjennem. Der var nu mere at staa imod med. Dog var Skatterestancerne baade 1681, 84, 88, 91 og 93 flere end sædvanligt; den 15. Aug. 1681 holdtes der Syn over Bøstrup Marker paa Grund af Misvæxt ved Tørke; og i Somren 1691 vidnes der om Misvæxt, Fodermangel og Sygdom.¹⁹ For Pesten 1711 gik Øen fri; den »Contagion-Commission« med Claus Bertelsen i Spidsen, som skulde vaage over, at ingen Smitte kom i Land, indberettede f. Ex. i Marts 1711, at »her er slet intet forefaldet, uden at en Skipper er hjemkommen fra Lübeck med rigtig Sundhedsattest; og skeer her liden Transport, mindre Seilads, som voris Skiberom alt er forulykket og i Fjendens Gevalt geraaden«. ²⁰

Af andre Ulykker og Naturbegivenheder har Præsteoptegnelserne i Skrøbelev Kirkebog antegnet følgende:

»A^o 1694 d. 10. Jan. om Natten var Vandet saa høyt her ved Rudkiøbing, at det gich offuer den 6te Tagsten paa Toldboden.

Den 13. Septembris 1699 var den store formørkelse i Solen.

A^o 1703 d. 8. Decembris var her en usædvanlig Storm, gjorde adskillige Steder Skade, og Møllen her udi Rue Mark blæste ned.

A^o 1708 (den overalt berygtede haarde og af Misvæxt efterfulgte Vinter) d. 24. Oct. faldt her saadan en Sne, at mange Grene bleff brut af Træerne; der paa fulte saadan en Vinter, at mand kunde kørrer med Heste og Vogne mellem Landene 14 Dage efter Paasken udi det Aar 1709.

A^o 1743 sidst i Aaret lod sig en stor Comet i Nordvest tilsiune her paa Himmelen ligesom et Riis.

Fredagen den 24. Febr. 1747 var her en stor Storm af Nordvest, saa mange Mennesker drucknede.«

Baade Misvæxtaaret 1709 og de mindre ondartede i 1720'erne følte paa Øen (sml. S. 279); men langt haardere rantes den af *Kvægsygen*, denne Svøbe, der i Tiden fra

1745—79 gjentagne Gange gik hen over Landet og alene i den første Overgang 1745—52 regnes at have bortrevet c. 300,000 Stykker Kvæg. Den gik tre Gange over Lange-land. »1745 in Decembris begyndte Qvæget at død paa Skousboe her paa Landet, hvilket var den første Gaard, som af den Syge blef befængt — og Anno 1746 in Febr. døde det meste Qvæg her i Sognet«, hedder det i Skrøbelev Kirkebog. »1767 in Novembris kom den bedrøvelige Sygdom blandt Horn-Qvæget igien paa Landet og begyndte paa Søegaard i Maglebye Sogn. Gud holde sin Haand over os syndige Mennesker«. Og endelig: »Anno 1778 og 1779 døde det meste Hornkvæg her paa Landet, henimod 5000«. ²¹

Om Epidemiens to første Angreb er der ikke levnet detaillerede Oplysninger. Men tredie Gang kan den følges i alle Enkeltheder.²² Den udbrød midt i August 1778 paa Nordenbrogaard og bredte sig hurtigt, til Trods for at den denne Gang bekæmpedes med energiske og forstandige Midler fra Regjeringens Side under Ledelse af den danske Dyrlægeskoles Stifter, Prof. P. C. Abildgaard, som længe ad Gangen var herovre. Kvæget var paa Græs, og hverken sundt eller sygt Kvæg kunde dengang i Sommertiden tages paa Stald. Men man afspærrede først enkelte Marker ved Bondevagter, siden hele Byer ved Soldater. Meget sygt Kvæg blev taxeret og nedslaaet af det offentlige. Skulde Folk fra de afspærrede Steder nødvendigt andetsteds hen, maatte de først søge Tilladelse og lade deres Klæder »dampe i en hed Bagerovn«. Men Smitten bredte sig for hver Dag. De angrebne Køer fik Feber, Materieudflod fra Næseborene, Forstoppelse, siden Diarrhoe og Blodgang, og i de 9 af 10 Tilfælde en hurtig Død. Allerede en Ugestid ind i September maatte alle særlige Afspærringer paa den sydlige Del af Øen opgives, og der blev saa trukket en Soldater-Cordon tværs over Øen i Haab om at kunne redde den nordlige Del. Men det lykkedes ikke. Sidst i September blev Cordonen trukken bort og hele Øen erklæret afspærret. Alle Baade og Fartøjer toges under Bevogtning — paa Strynø fik de kun Lov at beholde to

Baade til nødvendige Ærinder, og de skulde ligge, saa Vagten i Rudkjøbing Havn kunde se dem; thi Strynboerne havde ikke adlydt Befalingen om i sin Tid at holde sig fra Ærø, saa det maatte befrygtes, at de nu ei heller vilde entholde sig fra Langeland. Her rasede saa Sygdommen ud. I Løbet af Vinteren og Foraaret forsøgte baade Prof. Abildgaard og 4 dertil indforskrevne Meklenborgere at bekæmpe den ved Inoculation. I Begyndelsen døde de fleste vaccinerede Dyr. Men den 2. Marts 1779 skrev Abildgaard triumferende, at nu var Inoculationen lykkedes paa 13 Høveder, og nu havde han opdaget, hvorpaa det kom an, og kunde rejse hjem. Efter hans Anvisning vaccinerede saa en Student Eg og en Fanesmed videre paa Tranekjær og Faareveile. Men i det Hele synes en af Meklenborgerne, Monsieur Hess, at have naaet de heldigste Resultater med Vaccine, han havde bragt med fra Meklenborg. Byfoged Flindt, som var yderst virksom for Vaccinationen og Vagtholdet, og ofte beklagede sig over Grevskabets Efterladenhed, anvendte mest Hess. Og han fik efterhaanden for Regjeringens Regning en hel Forretning igang med at indkjøbe Kvæg paa Fyen, lade det oculere, og derpaa sælge det som modstandsdygtigt for den dobbelte Pris. *)²³ Om Foraaret kom Folk fra andre Egne til Langeland for at lære Inoculeringen, og der blev hentet Vaccine f. Ex. til Lolland. I Løbet af Somren 1779 ophørte Sygdommen, og først i Oktober blev Spærringen hævet, og de militære Spærringskommandoer under Lieutenant Sehested og Marinelieutenant Runge afrejste. I Februar 1780 meldtes et nyt Udbrud af Sygdommen i Klausebølle. Men den angrebne Besætning blev øjeblikkelig slaæet ned, og det blev ikke til mere.²⁴

At det dengang kneb med at faa gammeldags Folk til at indse Nytten af Vaccination og Desinfection og føje sig

*) Som var billigt. Ellers havde en »gjennemsyget« Ko kostet 50 Rd., mens en, der ikke havde været i Berøring med Sygdommen, kun kostede 7—8 Rd.

efter Afspærringen, kan ikke forundre. Baade Fiskere og Bønder søgte jævnlig at bryde Spærringen. Pastor Marstrand i Simmerbølle ansøgte i April 1779 om Lov til at rejse til Fyen at købe Køer »og befries for at lade sine Klæder uddampe i Ovn, og at hans Klæders Rygning maatte ske under Opsyn af andre end Generalauditor Flindt« — hvad naturligvis blev afslaaet. Pastor Grøn i Rudkjøbing talte endog paa Prædikestolen imod de efter hans Mening altfor ivrige Kvægsygeforanstaltninger.²⁵ Forpagter Jørgen Sebbelov paa Pæregaard indgav 10/2 1778 til Rentekamret sine »underdanige, theoretiske og praktiske Grundsætninger, anmærket af Philosophien og Physiken om Kvægsvaghedens Uimodstaaelighed,] 1) fordi den kommer af Himmel-Tegnenes Indflydelse, af Cometernes Udlædskelse, som derved udstrøe sin Gift, der tilforn er opstiget af Jordens Dunster — hertil hjælper ikke lidet Sol- og Maanets Formørkelse, Planeternes Sammenføielse, stinkende Taage, Skyer og Vinde fra Solens Op- og Nedgang; og 2) fordi Gud derved vil paa Kvæget vise, hvad vi fortjene, og opvække os til en sand Omvendelse«. At afspærre kalder han nyttigt, men at nedslaa skadeligt, fordi derved dræbes ogsaa det Kvæg, som kunde gjennemgaa og blive modstandsdygtigt imod Sygdommen. Han har 2 Gange prøvet den, og nu kommer hans praktiske Oplysninger, som er bedre end hans theoretiske. Af 70 Køer blev første Gang kun 18 syge. En Kalv gik blandt de syge og blev ikke syg. Anden Gang var den Ko, blev ei heller syg. Og Kalve, hvis Mødre havde gjennemgaaet Sygdommen, blev mindre syge og døde ikke. De forrige Kvægsyger mener han, snarest har været til Landets Fordel, da Bønderne beholdt mere end det halve Kvæg og bagefter kunde sælge en Ko til 20—26 Rd.²⁶ Som om en Bonde havde Køer nok at sælge, naar hans halve Besætning er død!

I 1778—79 døde langt mere end den halve. Den særegne gamle langelandske Kvægrace uddøde det Aar næsten helt; en holstensk rød Ko med sort Mule stod sig bedst i Sygdommen og blev saa den mest yndede.²⁷ Men at for-

vinde saadanne Tab tog Tid. 5 Aar efter svarer F. C. Hansen til Skovsbo paa Spørgsmaalet om, hvorfor ingen Udskiftning der er begyndt: »Kvægsyge og Korn-Misvæxt har sat Bonden meget tilbage, og jeg lidt saa store Tab, at jeg ei har havt Raad til saa betydelige Indretninger«. ²⁸ Men saa kom der jo opgaaende Tider lige til 1807.

4. Næsten gjennem hele Øens Historie slynger der sig en endeløs, bestandig paany opblussende *Næringsstrid imellem By og Land*, en uafslædig Hæmsko paa Fremgangen og Kilde til Fortræd for begge Parter, hvad der særlig klart viser sig i den her omhandlede Tid. Derfor maa den omtales her, skjøndt den er fuldt saa indvævet i Rudkjøbings Specialhistorie, som i den hele Øs økonomiske Udvikling, og skjøndt den nødvendiggjør et Blik langt tilbage.

Rudkjøbings ældste bevarede Privilegier fra 1287, 1296 og 1355 (som igjen henviser til de allerførste fra Valdemar Sejrs Tid), ²⁹ forbyde kun Fremmede ∴ Folk af andet Land at gjøre Byens Borgere nogen Forprang eller Uret med Kjøb og Salg i den Handel, som dennem tilhør. De øvrige Langelænderes Frihed til at sejle og handle, som de var vante til, berøres ikke. Men da det efterhaanden viste sig, at de heller ikke var tilsinds at ophøre dermed og tilmed ved deres gamle Udskibningssteder kom lettere udenom Kongens Toldere, end det var muligt ved Rudkjøbings Skibsbro, og da Kjøbstaden bad om Støtte for sin Næring, begyndte fra c. 1400 de ide- lig fornyede Privilegier at rette Braadden mod Bønderne paa selve Øen, som ikke maa drive Landprang og ikke skibe i ulovlige Havne, men skal søge Torv og Marked i Rudkjø- bing — saaledes 1410, 1447 etc. Rudkjøbing Borgere mente egentlig ikke, der var andre lovlige Havne paa Øen end Rud- kjøbing, hvad de 1542 endog fik et Landstingsvidne paa. Bønderne vilde ikke opgive deres gamle Frihed, som ogsaa blev bekræftet ved mange Kongebreve, og de fandt kraftig Støtte hos Adelsmændene, ikke blot i al lovlig, men unægte- lig ogsaa tidt i ulovlig Brug af den. Og da ogsaa senere Grevskabet altid værgede Bønderne saa langt, som det var

muligt, klagede det fattige Borgerskab tidt ynkeligt over, at deres Haandtering og Næring blev dem betagen til Byens fuldkomne Ruin.

Omvendt klagede Bønderne over dem. Og det blev ingenlunde altid ved Klager eller Processer. Snart gjaldt Striden selve Retsspørgsmaalet, Omfanget af Bøndernes lovlige Ret til Sejlads og Handel, som blev skarpere og skarpere begrænset, snart de ulovlige »Bønhaser« og Landprangere eller ulovlig Brændevinsbrænden, Krohold og Smugleri, snart virkelige eller formentlige Overgreb fra Borgernes og Toldvæsenets Side eller Trusler og Haandgribeligheder, som fulgte dermed. Lignende Stridigheder mellem By og Land gaa igjen allevegne, men her giver Landets gamle og udtrykkelig lovhjemlede Sejlads dem en egen Farve og undertiden næsten dramatisk Spænding.

5. For at forstaa denne Strids Heftighed og Vedvaren maa det erindres, hvorledes Borgerne lige til den nyere Tid følte sig langt fastere sammenknyttede indbyrdes og i en dybere Stands- og Interesses modsætning overfor Landet end nu. Enhver ung eller tilflyttende Borger fremstillede sig paa Raadhuset med to Forlovningsmænd, lagde sin Haand paa Bogen og svor sin Borgered, som i det 17. Aarh. lød saadan:

»at han vilde bygge og bo her i Byen og bruge Kjøbmandskab (eller Haandværk) og sig ærligen at ernære, og være Kongen og andre høje Øvrighed huld og tro, hørig og lydig, saavel og hans egen og Byens Øvrighed her paa Stedet, og gjerne godvilligen udgive, hvis Skatter og anden kgl. og Byens Tynge, som hannem bliver paabøden og paalagt, og sine Medborgere ikke forfordele i Kjøb og Salg, men deres Gavn og Bedste at vide og ramme og deres ærlige Navn og Rygte at fordedige og forsvare inden og udenbyes og gjøre imod dennem, som han vilde hændes af andre igjen.«⁸⁰

Ingen kunde flytte bort igjen uden at have opsagt sit Borgerskab, og hvor meget de end kunde kævles indbyrdes, holdt de i det Hele sammen som een Familie overfor Udenbyes, naar Byens Interesser truedes i mindste Maade.

Dernæst maa det erindres, at hver Enkelt var i sin Næring vant til at paakalde Privilegier, Lav og Øvrighed imod alle Indpas. — Daniel Badskær stævnedes i 1651 Jørgen Rokkesvarrers Hustru, fordi hun ligesom adskillige andre Flikkere indfaldt i hans Bestilling, saa han for saadant Bønhaseri ikke engang tjente til at købe Medicamenter fore, hvorfor han nødtes til sin Forbedring af Byen og Landet at søge, og herfor vilde være undskyldt, om nogen ulykkelig Tilfald i hans Fraværelse opkom. Raadet forbød hende at indfalde i hans Bestilling. — Guldsmeden beklagede sig 1652 over en fremmed Guldsmedesvend, der opholdt sig i Byen og fratog ham sin Næring. Svenden svarede, at han har arbejdet for ham selv uden iaftes, da udslog han et lidet Stykke Messing, og tilmed kan han ikke komme af Landet for Vejrligs Skyld, saa han nødtes at tære paa sin Pung. Sml. D. Brochenhoffvets Klage over Bertel Hansen, der understod sig at holde Skole og fratage ham hans lidet Stykke Brød³¹ o. s. v., o. s. v. Det fulgte da af sig selv, at det hele Borgerskab i Fællessager gjorde det samme. Og det desto mere, jo mindre Forholdene var.

Paa den anden Side havde Adelsmændene og siden Grevskab og Proprietairer i dette Forhold Interesser sammen med deres Bønder, og saasnart der var det mindste i Vejen, tyede disse til deres Værn. Det er i saa Henseende et aldeles typisk Træk, at da Toldkontrolløren $\frac{8}{10}$ 1761 standsede en af Grevskabets Bønder paa Vejen og beslaglagde en Td. Salt for ham, tog Grevskabets Forvalter sig øjeblikkelig af Sagen og stævnedes Kontrolløren.

Og Rudkjøbing var jo — hvad fremdeles maa huskes — en meget lille By med ganske smaa Forhold. Trods sin omtalte Væxt naaede den først henved 1800 til de 1000 Indvaanere. Den led, som nævnt, ganske særligt i flere Krige, og dertil, straatakt som den var, i to haarde Ildebrande, 1580 og især den 21. Juli 1610.³² En Skibsbro havde Byen fra den ældste Tid, men evnede ikke altid at holde den i Stand,³³ og Havn til Vinterleje fik den først 1823, saa Lin-

delse Nor brugtes ogsaa af Byens egne Fartøjer til Vinterhavn. Vistnok talte Byen altid nogle velstaaende Familier. Det er paafaldende, hvilken Mængde kostbare Klæder, der allerede 20 Aar efter Svenskekrigen kunde findes i et velhavende Borgerhus;³⁴ og i en Skatteklage 1690 taler de »gemene Borgere« om, hvordan de rigeste og fornemste »florerer høit udi Klædedragt, deris Hustruer i Silche fra Top og til Taa, ja med Guldkiede og Guldringe beprydet, at en hel Snes, ja det halve Borgerskab ikke med al deres Formue og Magt tilveiebringe saa meget, som deres Kvinder florerer og svømmer i.«³⁵ Og man skal heller ingenlunde tænke sig de mindre bemidlede levende i idel lurvet Fattigdom. Da der 1710 paalagdes Skat af Parykker og Fontanger (de høje Kvindehovedtøjer, som ogsaa kaldes Sæt eller Toppe), viste der sig i Rudkjøbing neppe at være mere end et Dusin Parykker — Provsten bar ikke Paryk, men Skolemesteren, Apothekeren ikke, men hans Svend. Derimod vrimlede der af Sæt og Toppe. Selv Mathias Bang, som skrev: »Paryk og Toppe for mig og mine Børn bruges ikke, saasom mine Vilkaar er ikke dertil«, maatte tilføje: »Min Kone bruger et slet og ringe Sæt.« Det vilde dog ingen reputerlig Kone undvære, selv om der skulde betales fra 1—3 Rd. deraf efter Vilkaarene. Samtidig erklærede Æbeltoft, at Borgerkonerne der ikke gik med saadanne store og stadselige Hovedtøjer som Tjenestepigerne i København; det kan da noteres, at i Rudkjøbing bar dog ogsaa 1 Tjenestepige Top. Det var den fornemste af Consumptionsforpagter Rasmus Pedersens 3 Piger; hun fik ogsaa 6 Rd. i Løn, ellers var den almindeligste Pigeløn 3 Rd. 2 $\frac{1}{2}$ (og for nogle 4 Rd.; Karlens Løn 6—8 Rd.).³⁶

Da der er bevaret saa uhyre faa Breve, som give Indblik i Borgernes daglige Liv, Adspredelser o. l., kan det ogsaa noteres, at i det S. 271 omtalte Brev af 1736 fra M. U. Krag skriver denne, der ikke hørte til de mest velstaaende i Byen: »Du kunde vel tage Byfogden med Dig og reise herud i Besøgelse, Du kand faa den samme Tiidsfordriv som

i Rudkiøbing, enten ved Styrvolt, Lanter *perial* eller *pecret*, hvilket Du løster, men det maa være Lanter med 4 Knægte, hvortil behøves gode Penge«. Efter Antallet af de Bøger, der fandtes i Boerne, var de literære Interesser i det hele grumme smaa. Enkelte Handelsmænds Boer var der imidlertid med forholdsvis mange Bøger, mest naturligvis danske og tyske gudelige Skrifter. Men jeg har dog ogsaa truffet baade Sthens Vandrebog, Vedels Saxo, Hvitfeldts Krønike og Nansens geografiske Kompendium. Af og til forekommer ogsaa »en Diskantbog« eller »et Par skrevne Diskantbøger«. De første større Musik-Instrumenter, der nævnes, var Frederik Orgelists »Spil«, som der en Søndag 1647 legtes paa i hans Hus under Prædiken, og latine Skolemester Jacob Jacobsen »Claffcordium«, hvis nye Strenges han 1656 blev rykket for at betale.³⁷

1760 mente Byfoged Møller i Anledning af Rentekamrets Skr. af 19/1 om at laane Kongen Penge, at der var 22 Mænd i Byen, deraf 15 Kjøbmænd, som var formuende nok dertil — rigtignok erklærede de paa een nær, at de havde intet at laane ud, saa der opdreves kun 300 Rd. hos Sognepræsten, Consistorialraad Grib.³⁸ Slutningen af det 18. Aarh. og især den sidste Snes Aar før 1807 giver paa mange Maader Indtryk af den økonomiske Opgang og de gode Tider for Handelen. Men alt i alt var Rudkjøbing dog i det hele, hvad den utallige Gange kaldte sig selv, en fattig By. De velstaaende Familier var forholdsvis faa, selv i gode Tider. Ved Slutningen af Opgangstiden 1690—1710 skriver Claus Bertelsen om endelig ikke at sætte Byen for højt i Krigsstyr, men anse Borgerskabets slette Tilstand:

»det er samtlig, uden 1 eller 2 Mand, i min Bestillings Tid indplantet og podet her i Byen, og de fleste nu nylig og for nogle faa Aar siden opkommen, saa de ere ligesom andre Podetræer, der har kun liden og smaa Udskud af Grene til Udgifter, som gamle Træer kan have store Grene at afhugge, det disse unge mangler; og enhver er bekjendt, at Byen ved min Ankomst var i slet Tilstand, saa det ikke kan siges, at de unge har arvet de gamles

Middel, som her intet var. Byens Næring er vitterlig at bestaa af en lille Avling og af Søfarten med nogle smaa Skiberom, som maa ved Fragt paa andre Steder i Fredstider søge deres Næring, og nu i disse Tider er i Hs. Majestæts Tjeneste baade Skipperne saavel som det søfarne Mandskab, som Byen mest bestaaer af. Fattige Hustruer og Børn sidder her tilbage og lider i adskillige Maader ondt for Brødet, end sige for Udgifterne. Handel og Næring som i andre Kjøbstæder er ikke paa dette Sted, som ganske Landets Indbyggere er i lige Frihed med Ind- og Udskibning af Korn og Fedevarer, hvorfor denne By kan ikke opkomme som andre Kjøbstæder.³⁹

Det næste Aar sætter Byens Mandtal efter Hoved- og Hesteskattforordningen af 7. Novbr. 1711 slet ingen i de to efter Frd. højstbeskattede Klasser, i 3die Klasse (12 Rd. pro persona) kun 5 (og blandt dem den fattige Rektor Gemshøi, som nedsattes til det halve); i 4. Klasse (8 Rd. p. p.) 4 (hvoraf de to maatte nedsættes til det halve); i 5. Klasse (à 4 Rd.) 1; i 6. Klasse (Borgere og Haandværksfolk à 2 Rd.) 29; i 7de (Daglønnere og ligestillede à 1 Rd.) 46, deriblandt f. Ex. Kapellanen, Hr. Børre Dinesen. Resten var som fattige, husarme eller forarmede fri for Skatten, blandt dem 6 enroullerede Søfolk og 1 fangen, en gammel forarmet Badskår og to afskedigede Præster o. s. v.⁴⁰

Nu gaar dette — ligesom lignende Aktstykker paa andre Tider — vistnok ud paa at faa Skatten sat saa lavt som muligt; bl. a. har Claus Bertelsen i Anledning af sine Tab 1710 faaet anbragt sig selv i 4. Klasse. Men det Hovedindtryk, de give af smaa og tarvelige Kaar, kan stadfæstes paa mange Maader. Ikke blot var der indtil 1651 ingen fast Slagter i Byen, saa fersk Kjød tidt ikke kunde faaes; men da Raadet saa i 1651 privilegerede en saadan med Forpligtelse til om Lørdagen at falholde Groffenbrad og om Tirsdagen Lamme-kjød, blev der allerede 1652 klaget over, at han i lang Tid hverken havde havt det ene eller det andet.⁴¹ Og f. Ex. 1706 og 1723 ses der fremdeles ingen Slagter at være.⁴² — I Told og Konsumtion af de 4 Species (∩: Vin, Brændevin, Salt og Tobak) var Rudkjøbing i Aarene omkring 1700 lavest af alle

Byer i Fyens Stift undtagen Nysted. — Da Gotfred Becker 2/11 1705 havde faaet Privilegium paa et Apotek i Rudkjøbing og paa Eneret til at sælge Vin og Specerier, og i Begyndelsen adskillige vedblev deres tidligere Handel, opkjøbte han i Foraaret 1706 alle de 5 Speceri-Beholdninger (hvad vi nu vilde kalde Urtekram) i Byen for den Summa 95 Rd. $5\frac{1}{2}$ ℥ $5\frac{1}{2}$ β . Mest havde Mathias Bang med 2 Toppe fint Sukker (ialt $10\frac{3}{4}$ ℥ à 2 ℥ 8 β), 1 Top og 1 Stykke ringere (5 ℥ à 2 ℥), 5 ℥ Korender à 1 ℥ 4 β), $7\frac{1}{4}$ ℥ Mandler à 2 ℥ , og i Forhold dertil Kanel, Ingefær, Safran, Muskatenblomme, Peber, Perlegryn og Ris — ialt for c. 25 Rd.⁴³ — 1722 var Beckers Beholdninger 100 ℥ Sukker, 20 ℥ Ris, 40 ℥ Perlegryn o. s. v.⁴⁴ Ogsaa af Isenkram og Tøjer vise Boerne lignende ganske smaa Beholdninger, saa Claus Bertelsens Karakteristik af Byens Handel blev aabenbart længe ved at passe, og der har ikke manglet Grund til Bøndernes i Næringsstriden idelig tilbagevendende Klage, at de ikke kunde faa de Varer i Byen, de vilde have.

Endnu maa det bemærkes, at de Handlende ikke sjeldent fik Bud ovenfra om Varer, de *skulde* tage. Saaledes i Saltkompagniets Tid jævnlig om Salt. 1757 om Tobak, hvoraf Byens Kjøbmænd efter kgl. Res. 12/9 skulde tage et vist Kvantum; men Tolderen maatte bede om Ordre til Byfogden om at repartere Tobakken paa alle de Kjøbmænd i Byen, der handlede med Tobak, da kun nogle faa af dem var interesserede i Toldforpagtningen og de andre ikke vilde modtage noget uden Ordre.⁴⁵ Paa samme Maade tilsagdes ifølge kgl. Befaling af 10/3 1766 efter nogle skriftlige Forhandlinger alle 14 Kjøbmænd i Byen til at møde paa Raadstuen og tilsammen tage for 500 Rd. Tøjer fra Manufakturhuset. De erklærede alle som een, at ingen af dem kunde sælge saadanne Silke- eller Uldvarer, da Bissekræmmere og Ærøboer havde hele Handelen dermed.⁴⁶ Man kan ikke for tænke dem i, at de ræsonnerede som saa: vil Regjeringen tvinge os til at tage Tobakshandelens og Manufakturhusets

Varer, saa skal den ogsaa tvinge Bønderne til at købe dem af os igjen.*)

6. Det første Afsnit af Striden, hvorom tilstrækkelig Efterretning er bevaret, udfægtedes 1528. Borgerne havde 1517 af Kong Christian II og 1520 af Dronning Christine faaet fornyet Forbudet mod Landprang paa Landsbyen under Godsets Fortabelse halvt til Kronen og halvt til Byen. Dronning Christine tilføjede endog: »og maa Undersaatterne her i Byen saadant Gods hindre eller hindre lade, og Embedsmændene paa Tranekjær Slot saa vel som Borgemester og Raad Magt have at hindre det til Rette; og Almuen paa Landet at søge Torv og Market her i Byen, som sædvanligt været haver.«⁴⁸ Yderligere udstedte Christian II 1522 et Brev til Bønderne paa Langeland om at »indføre udi vor Kjøbstad Rudkjøbing hvis Korn, Øxen, Flæsk, Kjød, Smør, saltet Fetalje og al anden Del I have at sælge, og ikke andetsteds udføre. De skulle Eder betale til gode Rede, givende Penge og gode Varer derfor igjen, eftersom Tiden er.« Men det maa ikke have hjulpet; thi i Foraaret 1528 kom Rudkjøbing Borgere til Kong Frederik I paa Gottorp

*) Om Rudkjøbings Historie maa iøvrigt foreløbig henvises til Rasmussens og Jørgensens Bøger. Som Forsøg paa at give et Indtryk af Byens Kaar i Næringsstridens Tid er dette vel allerede blevet for langt. Det skal blot tilføjes, at i de gode Tider c. 1790 havde den største Kjøbmand C. P. Bay 4 Skibe i Søen. Da var Kornudførslen fra Rudkjøbing gaaet op til c. 28000 Tdr. fra 13367 i 1742 (1840 c. 70000 og 1848: 88000 Tdr.). Og 1834 skriver en kyndig lagttager om Kjøbmændene i Rudkjøbing under Et: »De besørge selv deres Forretninger og holde ikke enten pralende Contoirer eller Mængder af Betjente, men tage i stille Virksomhed selv vare paa deres egne Sager. Luxus hersker ikke iblandt dem, men de føre anstændige borgerlige Husholdninger, saa at de fra flere Sider fortjener megen Agtelse.«⁴⁷ Da var der 27; det var jo endnu ikke saa længe efter Pengekrisen; og den største, J. Pilegaard, som ene af alle havde tjent sig op under Krigen 1807—14 ved sin dristige og heldige Sejlads med Varer, havde nylig forladt Byen og kjøbt Skovsbo.

og klagede, at de ei kunde faa fal i deres By Fetalje og andre Dele, som de Behov havde at opholde Kongens og Byens Tynge med, fordi Almuen selv skiber og sejler med sit Gods og Vare ud af ulovlige Havne; sammeledes at mange Pebersvende og andre Fremmede drog om paa Landet og kjøbslog Borgerne til Forprang. Og Kongen gav dem saa et Brev til Almuen om hver Lørdag som rette Torvedag at føre deres Varer til Rudkjøbing, hvor der igjen skulde falholdes dem Humle, Klæde, Jern, Salt o. s. v.⁴⁹

Men da dette Brev blev læst paa Tinge, sendte Bønderne paa deres Side med selve Lensmanden Hr. Otte Krumpen en Klage til Kongen i Nyborg, »at Borgerne i Rudkiøping icke kunde formøge at upholle homble, stoell, salt, kledhe och andhen wore, szom almuffen ther i landhet behoff haffue«. Og Kongen udstedte 18/7 et Brev med udtrykkelig Tilladelse til, at Almuen paa Langeland, som sidder for Gaard og Avl, herefter maa udføre deres hjemfødte Fæ og egen Avl til Stæderne (∴ Hansestæderne), og der igjen kjøbe Varer til eget Brug, men ikke igjen sælge dem imellem hverandre med Alen og Skæppe i nogen Maade.⁵⁰

Skjøndt det ikke nævnes i Brevet, var dette blot Fornyelse af deres gamle Frihed, som de ogsaa havde Kong Hans's Brev paa; selve dette er ikke bevaret, men omtales under en Retssag 1540. Da havde Borgmester og Raad med *Magt taget Skude og Gods* fra de Magleby Mænd »i Minderaa og Rystningshaffn paa Møglegrund«, ligesom de vilde til at sejle, men blev dømte til at give alt tilbage og erstatte, hvad der var forkommet af Godset.⁵¹

1546 tiltalte Borgerne ved deres Fuldmægtige Bønderne og Almuen ved dens Fuldmægtige for Kongen og Rigsraadet for den Sejlads, Handel og Forprang, hvormed de betog dem deres Næring. Og Kongen og Rigsraadet stiftede da, paa det Borgere og Bønder herefter des bedre mue leve udi Fred og god Rolighed med hverandre, 3. Jan. 1546 følgende Forlig imellem dem, som herefter altid skulde holdes:

»Først, at bønder eller almue, som boer paa landet der paa Langeland, skulle mue segle til Tydskland og andensteds med hiemfødde oc egit aflet gods, dog at de icke skulle mue kiøbe eller føre nogen anden vhare hiemb med dennem igien, end de behof hafve til deris egen husis ophold oc notturføtighed, oc icke de sielf mue eller skulle icke heller tilstede nogen bessekremer eller andre hoes dennem at boe eller løbe ther omkring at handle, kiøbe eller selge med alne, schieppe, vegt eller maade oc giøre landkiøb, samme vore borgere oc undersaatte udi Rudkiøbing til hinder eller forfang emod deris privilegiers lydelse, dog at vor oc cronens thold oc rettighed af hvad hafn de udløbbendis vorder, hermet uforsømmitt i alle maade vorder«. ⁵²

Overfor dette var det ret forgæves, at Borgerne Gang paa Gang klagede til Kongen og fik adskillige Breve til Bønderne om at søge til Torvs i Rudkjøbing, hvor Torvedagen i Tidens Løb flyttedes om fra Mandag i 1447 til Lørdag 1528, til Tirsdag 1584, Fredag 1608 og Onsdag 1689. Forgæves førte de Processer og fik f. Ex. 1610 baade Bønderne Nord og Syd paa Øen, der saa godt som intet kjøbte i Byen, ved Herredstinget dømte til, at de skulde. ⁵³ Bønderne svarede, som Borgerne sige, »med Had og letfærdige og ubesindige Ord«. De fandt stadig Støtte hos Lensmanden og klagede igjen over, at de ikke kunde faa de Varer, de behøvede, i Rudkjøbing, og at de var altfor dyre, mens Borgerne ikke vilde betale dem efter Landkøbet, men kun, som dem selv godt syntes. ⁵⁴

Ogsaa de sydfyenske Kjøbstæder beklagede sig over Sejladsen fra Taasinge, Thurø og de andre Øer; og Klagen fik Vind i Sejlene ved den Skade, der voldtes det da oprettede Saltkompagni ved Bøndernes Handlen udenom Kjøbstæderne. Saa 25/2 1623 bød Kongen, at de herefter kun maatte sælge deres Varer i Tyskland og andre Havne *for rede Penge*, men ikke tage Varer hjem; dem skulde de alene kjøbe i de nærmeste Kjøbstæder under Kompagniet. ⁵⁵ — En stolt Sejr for Borgerne — paa Papiret, thi den Befaling var jo umulig at hævde. Og Glæden over den varede heller ikke længe. 10/1 1628 tillodes det igjen Bønderne selv at hente Varer hjem som før. ⁵⁶

Naturligvis kom der saa nye Klager fra Borgerne, fordi deres Axeltorv ikke besøgte og de forarmedes. Den Tvang, de vilde have paa Bønderne, kunde Kongen jo ikke øve, og da han dog gjerne vilde hjælpe Byen, greb han til $\frac{4}{8}$ 1630 at bede Lensmanden Peder Basse, »at Du med Bønderne sammesteds udi dit Lehn *med god Føie og Lempe det saa mager og laver*, at de Axeltorv udi forskrevne Rudkiøbing søgendis vorder, dog hvis Skibsfart dennem naadigst er bevilget, dermed uforkrænket«. Men det skulde paases, at ingen Fremmede handlede i ulovlige Havne.⁵⁷

Dette indskærpedes i Toldforordningerne; og f. Ex. 30/7 1651 dømtes en Skipper for ulovlig Handel ved Ristinge til at have Skude og Varer forbrudt. Bl. a. havde velb. Mogens Kaas til Holmegaard kjøbt en Sæk Humle af ham, og hans Frue og Jomfru Elsebet hver 2 L \mathring{a} Hør, hvad der fremkaldte et Raadstuevidne om, at de 5 Kræmmere i Byen alle havde godt Forraad deraf, og den gode Mand havde ikke havt Bud hos nogen af dem om Humle eller Hør, eftersom han erklærer, at han ikke slige Varer her i Byen kunde bekomme. Han mente nu, at Skipperens var bedre og billigere.⁵⁸ Saadanne Sager er der nok af. Men selve Hovedsagen lod sig ikke ændre, uagtet Borgerne gjentagne Gange erklærede sig om Byens Skade og Ruin og bl. a. havde Udsendinge hos Rigsraadet i Odense 1654.

7. Efter Grevskabets Oprettelse hævdede dette for sig og sine Bønder den gamle Frihed. Men saa vidt fik Borgerne dog Held med sig, at foruden Rudkjøbing erkjendtes kun Lohals og Ristinge for lovlige Ind- og Udskebningssteder, og Grevskabets og Bøndernes fornyede Privilegium af 26/3 1673 forklaredes af Rentekamret 15/3 1681 saaledes, at kun Grevskabets Bønder, som selv havde Skibe og Baade, maatte sejle med deres *egne* Varer og igjen hjemføre Varer til deres *egne* Huses Fornødenhed, saa det var forbudt at tage nogensomhelst Fragt med for andre. Intetsomhelst Høkeri eller Handel maatte bruges, og alt skulde angives ved Toldstedet i Rudkjøbing. Naar de saa tilmed kun maatte

sejle til Kjøbstæder i *Riget*, var Bøndernes Sejlads haardt bunden. Men det kneb foreløbig med at faa dette gennemført i Praxis.

Torsdagen den 16. Martii 1682 fremkom paa Rudkjøbings Raadstue for Retten kgl. Majestæts Strandrider her paa Landet, ærlig og velforstandig Mand Berend Jansen og fremlagde først en Rentekammer Ordre af Dato 15. Marts 1681 til kgl. Majestæts Tolder her udi Rudkjøbing, om tillige med Tolder og Strandrider at have Inspection med, at ulovligt Høkeri og Handel paa Øen blev afskaffet ligesom al Ind- og Udskibning der under Landet undtagen ved Lohals og Ristinge, hvor det er tilladt Storkansler Grev Ahlefeldt og hans Bønder at ind- og udføre deres egne Varer.⁵⁹ Han tilspurde samtlige Borgere, som da tilstede var, om forskrevne Rentekammer Ordre og Befaling her til Raadstue eller og Tinge tilforne for menige Borgerskab er forkyndet eller publiceret, og var derpaa deris Svar begiærendis. Hvortil Borgerskabet svarede, den Befaling haver for dennem ikke været læst eller forkyndet, det de vidste, førend idag.

Kgl. Majestæts Strandrider Berend Jansen tilspurde derefter Borgerskabet, om der haver været noget Høkeri her paa Landet Langeland siden forleden Aar, samme Rentekamrets Befaling var udgangen (som med Rette skulde have været forkyndet) eller ei, som kunde være kgl. Majestæts Stad Rudkjøbing med dens Indvaanere til nogen præjuditz og Forfang. Hvortil Borgerskabet svared samtlige, at disværre alt for meget er gaaet i Svang, ikke aleeniste med Kroehandel, som daglig øves jo mere og mere, vi fattige Borgerskab til stor Afbræk og Skade udi voris Næring og Brug, mens end ydermere [med] al anden voris Kjøbmandskab og Handel fornemmes de at have stor Afgang og Trafik paa Landet i al Kjøbmandskab, saa vi fattige Borgere der over ganske voris Næring haver mist, derudover Tid efter anden dis mere fordærves.

Ydermere tilspurde k. M. Strandrider Berend Jansen Borgerskabet, om Kroerne her paa Landet henter deres Øl og Brændevin hos dennem her udi kgl. Maj.^s Kjøbstad Rudkjøbing eller ei efter kgl. udgangen Forordning? Hvortil de samtlige svarede Nei, men Kromændene her paa Landet lader spotsk derom at hente deris Øl og Brændevin i Rudkjøbing, mens byder os Borgerskab til at ville sælge os Øl og Brændevin for bedre Kjøb, end vi kunde sælge dem det for, for de hverken Told, Accise eller Consumption giver, som vi Borgerskab allerunderdanigst maa udlægge.

Kgl. Maj.^s Strandrider Berend Jansen tilspurde samtlige Borgerskab, om her ikke findes den Landsby her paa Landet, som

vel er 3 eller 4 fuldkomne Kroer udi, og holder derhos anden Høkeri og Handel? Hvortil de svarede, at Kroerne ere saa mange her paa Landet, at de ikke kan vide Tal paa dennem, disvær for os fattige Borgere, som er voris største Skade og Ruin.

Endnu tilspurde k. M.^s Strandrider Berend Jansen Borgerskabet, om de haver nogen Næring her udi Rudkjøbing som andre Hans kgl. Majestæts privilegerede Kjøbstæder? Hvortil Borgerskabet svarede: Gud bedre os for, hvad Næring vi haver, og det kan bedst erfares af de forrige Spørgsmaal og Svar; efterdi voris Frihed er os i saa Maade betagen, hvorledes kunde vi da have vores Næring, og ønsker gjerne, at vi ubehindret maatte flytte ud paa Landet og der bruge vores Næring, saa som Bønderne nu gjøre.

Ydermere tilspurde kgl. Maj.^s Strandrider samtlige Borgerskabet, om Forpagterne her paa Landet, som ere mange, ikke gjøre stor Forprang for eders Borgerskab, om de ikke kjøber Bøndernes Fedevarer i adskilligt og paa ubeskikkelige Tider bringer det her fra Landet og det siden igjen i Tyskland forhandler, og tilbage bringer overflødig Handelsvare, som igjen forhandles her paa Landet, som vel kan erfares, at kgl. Majestæts Told og Rettighed tilligemed kgl. Majestæts Consumptions Erlæggelse bliver fordølgel. Eller og om nogen af disse Forpagtere her paa Landet haver nogen Handling med nogen af Eder Borgerskab her udi Rudkjøbing, eller haver kjøbt noget Salt hos eder til deris Huses Fornødenhed, som vi ingensinde nogen Dag kan være foruden? Hvortil samtlig Borgerskab svared, og i Synderlighed de, som haver liden Handel: at ingen Forpagter kjøber noget Salt af dennem; thi de have selv nok af samme Vare, som de selv hjemfører, og kan faa bedre Kjøb paa Landet end udi Byen formedelst Toldens Skyld, som Borgerskabet skal udlægge.

Nok tilspurde Strandrideren Borgerskabet videre, om der skulde findes nogle her paa Landet, som syer Støvler og Sko for Adelen, Præster og andre, og tilligemed andre Haandværksfolk, Skrædere, Smede og Snedkere, som i Kjøbstæden burde at indstille sig, efter kgl. Majestæts Forordning. Hvortil de svarede: at der ere rømte her fra Byen baade Skomagere og Smede, hvorover er paa dennem hændet Dom, at de udi Byen skulde indflytte, medens de det ikke agter. Ellers findes paa mange adskillige Steder her paa Landet adskillige mange Handværksfolk, som burde at flytte her til Byen og agter ingen Formaning, formedelst ingen vil være os behjælpelig, men sidder og bruger deris Handværk, os fattige Handværksfolk her udi Byen til stor Skade og Afbræk.

Nok tilspurde kgl. Maj.^s Strandrider fornævnte Berend Jansen

Borgerskabet, hvad de Mænd hedder, som ere rømte her fra Byen, og hvem der haver taget samme Mænd udi Beskærmelse. Hvortil Borgerskabet svared: at Smeden hedder Hans Thygesen og boer udi Frellesvig her paa Landet, og hans høgrevelige Naades Ridefoged her over Landet tager ham udi Beskærmelse; Skomageren hedder Anders Jensen og boer udi Lungelse paa velbyrdige Rubeck von Dittens, og han tager hannem udi Beskærmelse.

Kgl. Majestæts Strandrider Berend Jansen begjærede at vide, om der er nogen her paa Landet bosiddende, som haver Skuder og Gallioter eller andre Skiberum, som de seiler paa andre Orter med, end som hans høgrevelig Naades Stor Cancelers, at de da nu vilde navngive dennem. Hvortil Borgerskabet svarede: der findes paa adskillige Steder her paa Landet, baade sønder og nær, smaa og store Skiberum foruden hans høgrevelig Naades Bønders Fartøi, som ikke gjerne ligger stille, os fattige Borgere til Afbræk.

Ydermere spurde kgl. Majestæts Strandrider Berend Jansen Borgerskabet, om ikke meget Gods udskibes her fra Landet, som skeer under hans høgrevelig Naades Frihed, som dog hør andre Landboer til, og dog er forbøden. Hvortil de svarede: at det er dennem umuligt expres det at kan vide, mens kan ufeilbar sluttes, at det bringes jo af Landet ved fremmede Skiberum, eftersom de bruger dennem altid og kommer ikke synderligt her til Byen.⁶⁰

Paa alt dette begærede og fik Berend Jansen saa udstedt et Raadstue-Vidne, og Borgerne ansøgte 2/10 1682 allerunderdanigst paany om Handthævelse i deres Næring og om Lov til selv at lade inqvirere om al ulovlig Ind- og Udførsel m. m., uden dog dengang at faa Svar. De havde jo forud naaet meget ved Skrivelsen af 15/3 1681.

8. Da Claus Bertelsen blev Byfoged, kom der ny Kraft i Kampen for Bynæringens Sag; han var ikke den Mand, der lod sig nøje med at optage Tingsvidner, og han vidste nok, hvordan det gik til. Vagtbaaden i Rudkjøbing blev brugt skrappt, og et kgl. aabent Brev af 14/1 1693 indskærpede, at ved Lohals og Ristinge (nu de eneste Toldsteder foruden Rudkjøbing) maatte under Mulkt af 100 Rd. og Varernes Konfiskation intet losses eller lades, før det var tilkjendegivet Toldbetjenten. Men undertiden gik han for vidt. Den 16. Nov. 1695 holdt han med nogle Borgere formelig Klapjagt Syd paa Øen efter en flensborgsk Landpranger, der havde opkjøbt 70 Svin, 2 Stude m. m., men var bleven op-

holdt af Modvind, saa han ikke kunde faa indladet og komme afsted til Kiel. Svinene drev de til Rudkjøbing. Der overskred Claus Bertelsen i høj Grad sin Kompetence; især var det uforsigtigt uden videre at drive en Del Svin bort fra Søgaard, som hørte til Grevskabet, hvorfor han da ogsaa bagefter gjorde ydmyg Afbigt for at slippe for Tiltale.⁶¹ 1697 lod han om Natten den 25. Sept. 8 Borgere i Kongens Navn bemægtige sig Mathias Nissens Skib, som laa i Lindelse Nor med en Ladning Ærter, spærrede Skipperen inde i Kahytten, førte Skibet til Rudkjøbing, lod Ærterne eftermaale og tog Roret af Skuden, for at den ikke skulde sejle. Men derfor blev Byfogden og Borgerne 27/2 1698 idømte en Erstatning af 200 Rd.⁶²

Efter hans Tid holdt Byen sig, undtagen hvad Brændevinsinkquisitionen angaar, mest til Klager. 1725 angav Borgerne, at Bønderne altid havde 12 Fartøjer i Gang — det viste sig dog, at de fleste var kun aabne Baade, og det største en Jagt paa 9 Læster. 1733 ansøgte de om, at alle Baade ved Stranden maatte blive afskaffede, alle Skippere ved Lohals og Ristinge, som vilde tage Fragt, tilholdes at flytte til Rudkjøbing og Borgerne faa Frihed til selv at inquirere i Udhavnene og paa Øerne. Naturligvis fandt Rentekamret dette for stift; Toldordinansen tillod jo Langelænderne at udføre deres egne Varer over Lohals og Ristinge til Kjøbstæder i Riget, og det kunde da ej heller formenes dem at holde deres egne Baade dertil. Men for andre maatte ingen tage noget med uden at flytte til Rudkjøbing og tage Borgerskab. Allerede en Uge efter kom en ny Skrivelse, der bekræftede Grevskabets Bønder i deres Ret.⁶³ Men denne blev alligevel stadig forstaaet som bestemt indskrænket til den enkeltes egne Varer; og næste Aar forsøgte Greven forgæves at hævde sin Bonde Hans Krøier i Ristinge Lov til at sejle med »Grevens og Grevskabets Bønders egne avlede Varer«. Rentekamret satte sig i en ny Skrivelse derimod.⁶⁴ Og fra den Tid anføres i Toldvæsenets Lister f. Ex. »ved Bagenkop 4 Baade paa 1—1½ Læster, som seile til Ekernefærde, Flensborg

og Rudkjøbing med (*som foregives*) eget Korn^c — og straffes, naar de gribes i at sejle med Naboens; ved Ristinge 1, undertiden 2 Jagter, som farer paa Kjøbenhavn, Flensborg og Norge med Korn og Fedevarer; ved Spodsbjerg Færgen og 2 Baade, som løbe til Lolland med Heste og Brænde, og ved Lohals 3 Baade, som fare til Korsør, Nakskov og Rudkjøbing med Brænde og til Skjelskør med Køer.⁶⁵

Til saa lidt var Bøndernes Søfart bleven under den lange Strid, som gjorde al Sejlads mistænkelig og besværlig i en urimelig Grad. Da f. Ex. Fiskerne i Bagenkop 1747 sejlede paa Sildefiskeri ved Kramnitze, skulde de have Toldseddel fra Rudkjøbing til Dragsminde og tilbage igjen.⁶⁶ Men Rudkjøbings Handel var ikke ophjulpet derved. Baade 1740 og 1747 klagede Borgerne paany saa bittert som nogensinde: »1709 var her i Rudkjøbing 34 Fartøjer, det største paa 2500 Tdr., nu kun 7 (fra 100—1000 Tdr. store), hvilke have lidet at bestille, da Ærøboerne tage al Handel. I Rudkjøbing købe kun de Bønder, der behøve Kredit, som de ikke kan faa hos Landprangerne og Ærøboerne^c. Derfor bede de om, at det maa blive helt forbudt alle andre end Rudkjøbings Borgere at losse og lade ved Øen, Bønderne forbudt at udføre deres Varer selv og Proprietairerne forbudt at bruge andre Skiberum end Byens.⁶⁷

Klagen overdrev. Der var hverken saa mange Skibsrum i 1709 eller saa faa i 1747.*) Og det er trist under denne bestandige Klagen at se, hvor lidt Blik der var for, at der dog maaske kunde have været gjort andet for at drage

*) Sml. S. 320. Tallet paa Rudkjøbings Fartøjer angives 1751 til 4 Gallioter, 2 dobbelte, 9 enkelte Jagter og 2 Jagtbaade (33—1 Læst drægtige). Saa gik det jævnt nedad, indtil det fra c. 1765 atter steg:

1763	var der 3 dobbelte og	9 enkelte Jagter, ialt	118 Læster.
1768	— 4 — —	12 — — —	191 —
1796	Land og By tilsammen	16 Fartøjer,	— 262 —
1848	Byen alene	32 —	— 734 —
	og Landet	16 —	— 181 —

Handelen til Byen end blot at raabe paa Regjeringshjælp og Forbud. 1699 kom der Ordre til at reparere Skibsbroen, og Claus Bertelsen søgte at faa Borgerne til det; han i det mindste kunde nok se, hvad det betød for Byen, om den dog kunde byde Skibsfarten lidt bedre Vilkaar, end den fandt andre Steder paa Øen. Men endnu 1703 var intet gjort; Byen klagede over at være »totaliter ruineret« og søgte Kongen om, at Accise og Bropenge maatte anvendes til Broens Istandsættelse. Det blev baade da og siden tilstaaet; og efter en ny Reparation indberettes det 1728, at Skibsbroen nu er meget bedre end tilforn, »dog kan Skibene ikke paa 25 Favne lang komme nær Broen at tage Ladning; kunde den saaledes vorde forlænget, da kunde et Fartøj paa 18—19 Læster ligge ved den at tage Ladning ind«. ⁶⁸ 1759 klagede Generalauditør Schmidt over Skibsbroens ufor-svarlige Tilstand og Færgens Usselhed, som voldte, at de fleste hellere tog Færgen fra Vemmenæs og betalte dobbelt Leje. ⁶⁹ Først 1776 blev der bygget en ny Bro, hvortil der bevilgedes Extra-Accise- og Bropenge. ⁷⁰ Da Byen omsider fik en Havn, var det Skipper Rasmus Løve og nogle andre private Mænd, der først for egen Regning tog fat og slæbte Sten over Isen om Vinteren 1823 til en Havnedæmning og derved endelig aabnede Byens og Autoriteternes Øjne for, hvad der forlængst kunde og burde have været gjort. ⁷¹

9. Efterhaanden som Bøndernes længe omstridte Frihed til Sejlads og Handel blev mere og mere indsnævret, viste det sig, at derved tog Landprang og Smugleri ikke af i nogen mærkelig Grad, men gik blot tildels over paa andre Hænder. Og det var ikke for intet, Borgernes Klage vendte sig mere og mere imod Ærøboerne. I Virkeligheden blev det dem og ikke Rudkjøbing, der fik Fordel af, at Bøndernes egen Handel tog af. Fra Ærø laa Smughandelen med Lange-land nær og kunde betale sig storartet. Endnu langt ind i det 19. Aarhundrede indsmugledes især Brændevin, raffineret Sukker, Kaffe og Tobak i Mængde derfra, fordi Tolden i Kongeriget var saa meget højere end i Hertugdømmet —

hvortil jo Ærø hørte —, at f. Ex. en Pot Brændevin i Rudkjøbing 1837 kostede 18—20 Sk., men en Pot Ærøbrændevin kun 12—13 Sk.; og raffineret Sukker var i det Slesvigske 30 % billigere end ved selve de kjøbenhavnske Raffinaderier.⁷² Saa længe dette varede,⁷³ var Smugleriet næsten umuligt at forhindre. Og en betydelig, om ikke den største Del af Langelands Heste- og Kvægudførsel vedblev ligeledes at drives som Smughandel over Ærø. Sagerne er utallige; og der er blot den Forskjel, at i ældre Tid er det mest langelandske Fartøjer, der drive den ulovlige Handel paa Flensborg, Kiel eller Lübeck, men i nyere Tid gaar det altsammen fra og til Ærø, ligesom Landprangerne mere og mere er Ærøboer.

Foran er fortalt om *Claus Bertelsens* Smuglerier. Og saa Borgmester *Jørgen Rasmussen*, som til Løn for sin Tjeneste i Svenskekrigen fik Vinhandlerprivilegium, blev beskyldt for at gjøre sig det mere frugtbringende ved at smugle.⁷⁴ Ved Helligtrekongerstid 1690 indkom Skipper Jokum Christoffer Poulsen af Bagenkop med sin Jagt fra Flensborg til Ristinge og tog strax til Magleby. Næste Morgen lod *Præsten*, Hr. Frands Krag, og *Sognefogden* deres Karle kjøre til Ristinge for at hente »nogle Køieklæder, som Rotter vilde æde op, samt Seil og Redskab«. Men da Godset var lagt i Baaden og paa Vej til Vognene, kom Toldbetjenten, og saa var der i Baaden ikke Køieklæder o. l., men en Del Humle, Salt, Bergfisk, Hamp, Hør, fransk Vin, Flensborg Brændevin og en Pakke med adskilligt Tøj, deriblandt nogle Alen Guld- og Sølvkniplinger etc., som alt blev konfiskeret og siden, da ingen kjendtes ved det, dømtes forbrudt og solgtes ved Auktion.⁷⁵ Det havde ikke været behageligt for Hr. Frands, om han havde oplevet det kgl. Reskript, som bød Præsterne at foreholde deres Menigheder den Synd at forhandle og bruge Contrabande (R. 2/12 1766).

Den 4. Juli 1711 var Tolder Peder Pedersen med Betjentene omkring for at inquirere ved Strandsiderne; og de saae da om Aftenen Kl. 9 to store Ærøbaade ligge ud for

Ristinge Hale og Karle med 12—13 Heste komme til Stranden. Men en Ristinge Bonde, som saae Betjentene, gjorde Tegn til Baadene, og de skyndte sig bort. Ved Hestene traf Tolderen en anden Ristinge Bonde med tre Karle, spurgte dem, om de skulde til Ærø, og bød dem følge med til Vagten, hvad Bonden ej vilde, men vilde tage Sten at slaa med. Og — beretter Tolderen — »da vi endelig kom til Vagten, maatte jeg fornemme, at denne Bonde *selv var en af de Vagtholdende* tilligemed hans Broder og de andre, som var ved Stranden med Hestene. Og der jeg vilde have Hestene opførte til Byen, tog ermeldte Bonde dem ind i Vagthuset, som skulde føre Hestene, forbød dem at følge med os og truede os med deres Bøsser og Gevær m. m., saa vi i Stedet for Assistentz fik Resistenz.«⁷⁶

Naar de, der skulde vogte over Loven, bar sig saadan ad, hvad da de andre? Endnu 1778 tog Kontrolløren paa een Gang 17 Heste fra en Bonde i Illebølle, da han vilde udpraktisere dem ufortoldede over Ristinge Hale — og Grevskabet gjorde sit bedste for at forsvare Bonden.⁷⁷

Jævnside med Kampen mod Landprang og Smugleri gaar Byhaandværkernes Kamp mod »*Bønhaserne*« paa Landet. Men den er meget mindre af Omfang. Det er næsten kun uberettigede Skomagere og Skrædere paa Landet, der klages over, som i Tingsvidnet S. 339. Af og til fik Lavet i Rudkjøbing en saadan Bønhas dømt — saaledes tiltalte Oldermænd for Skomagerlavet i 1708 en Skomager i Lindelse for Arbejde, han havde forrettet i Simmerbølle Præstegaard imod kgl. Forordning og Forbud; og han fik en Bøde paa 2 Rd. til det nye Landstingshuses Opbyggelse og 2 Rd. til Oldermænd.⁷⁸

9. Af de forskjellige Bryderier, der overalt fulgte med den under Navnene *Accise* og *Konsumtion* bekjendte Forbrugsafgift, kom nogle til at spille med ind i Striden mellem By og Land. Accisen lagdes først ved Frd. af 16/2 1621 paa alt Korn, nogen ufri Mand brugte til Øl eller Brændevin, og dette blev efter 1660 til den almindelige Konsumtion

af alt, hvad der indførtes ad Porten eller udgik fra Byens Møller. Den var meget længe forpagtet ud — gjerne til et Konsortium af Byens Borgere; dette var i Byens Interesse, men gjorde Posekigeriet, som i sig selv var ilde lidt, yderligere forhad. Den saakaldte »Familie- og Folkeskat«, som paa Landet skulde erstatte Konsumtionen, var i Begyndelsen bortforpagtet sammen med denne, men blev for Grevskabets Vedkommende udskilt 1742 og forpagtet af Grevskabet, sikkert for at det kunde gaa lempeligere og lettere med dens Indkrævning. Portkonsumtionen var ubehageligt følelig, og Forpagterne klagede idelig over, at der praktiseredes meget ind udenom Portene, fordi Folk ikke holdt deres Gærder, især Strandgærderne, ved lige. Omvendt klagedes der jævnlig over dem, og der kunde være Urimelighed nok paa begge Sider. En »Opteinelse paa Illums adfærd imod mig udi Rudkiøbing ved Mortensdagstider Anno 1743« beskriver, hvordan Giertrud Anders Smeds fra Skrøbelev og hendes Pige kom ind ad Østerport med en Skp. Rug, som de angav for Konsumtionsbetjentene i Porten. Men Forpagteren, Frants Illum, gik saa efter hende ind i et Hus i Ramsherred og vilde se efter, om hun ikke havde mere, skjøndt hans Posekigere allerede havde gjort det. Hun brugte Mund, og han puffede hende tilsidst ud. Og derfor stævnedes hun ham et halvt Aar senere og gav ham Skyld for, at hun var nedkommen for tidlig med Tvillinger. De var rigtignok først fødte anden Fredag i Fasten, men det var nu alligevel hans Skyld! Greven, hvem hun hørte under og idelig overløb, frabad sig at have med Sagen at gjøre, og ønskede den behandlet som offentlig Sag, »for at undgaa al suspicion af passion og Rancune imod disse ubesindige og forbittrede Mennesker«. Men hans Forvalter maatte dog føre den for hende ved Bytinget, som frikjendte hendes Modpart og gav hende en Mulkt af 1 Rd. til Justitskassen, saa hendes Paastand maa være funden ganske urimelig. Men Forpagterne kunde ogsaa være urimelige. Der tilkom efter Konsumtionsforordningerne bl. a. en Kjøbstad Ene-ret til at levere Øl og Brændevin i to Miles Omkreds. Og

1769 paastod Forpagterne, at baade Humble og Bøstrup Sogn (og Strynø) laa under Rudkjøbing Friheds Distrikt, og lod ved to Borgere føre Tingsvidne om, at Afstanden 2 Mil Syd for Rudkjøbing var til Lunds Laage mellem Tryggelev og Magleby, og 2 Mil N. f. Rudkjøbing var til Snøde By. Skjøndt det sidste jo er over 3 Mil, gav Byfoged Flindt dem Medhold, hvorfor han fik en Mulkt ved Landstinget, da Grevskabet fremlagde en Opmaalingsforretning.⁷⁹ Og efter den gik naturligvis Bøstrup Sogn ud.

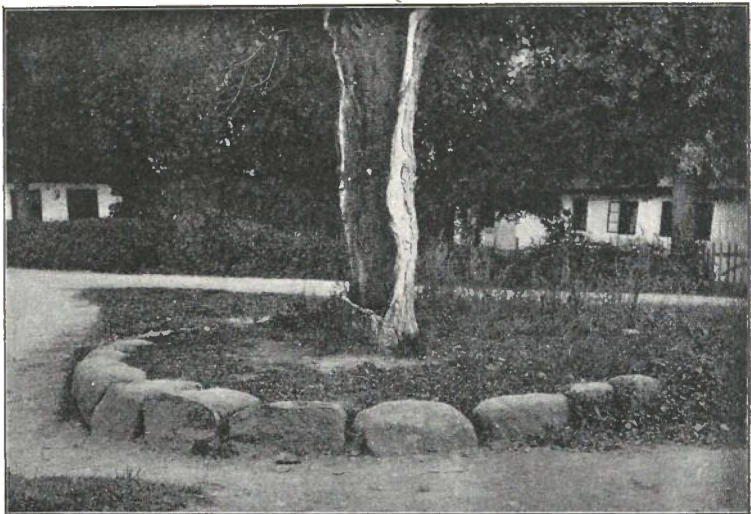
10. En ren Ulykke var det udbredte *Brændevinsbrænderi* og den Mængde ulovlige Kroer, dermed fulgte. I Somrøn 1672 stævnedes Borgmester og Raad Kromændene paa Landet, fordi de ikke hentede det Øl og Brændevin, de udtappede, i Rudkjøbing. Der var stævnet ikke mindre end 12 i Sønder Herred og 25 i Nørre Herred! De mødte langtfra alle; et Par af de mødte nægtede, at de holdt Kro; flere erklærede, at de brugte deres Brændevinskjedler og vilde vedblive dermed, men give Accise deraf. Mads Rasmussen i Lindelse sagde, at maatte han ikke brænde selv, naar han gav Accise, men skulde købe i Byen, vilde han ikke bruge det mere. Og Niels Rasmussen sammesteds erklærede, at »hvad sig belanger med Udtappen til denne Dag, kan han intet svare til, *formedelst at der holdes Kro mesten Del i hver Mands Hus*; men dersom de ulovlige Kroer maa afskaffes, vil han hente sit Øl og Brændevin i Rudkjøbing«. ⁸⁰ Næste Aar lod Grevens Ridefoged alt ulovligt Krohold forbyde paa Grevskabet, særlig hvor Birketinget holdtes. ⁸¹ Men dette Forbud blev lige saa lidt overholdt som mange andre i samme Retning. Ved Frd. 4/6 1689 forbødes al Brændevinsbrænding paa Landet; men det virkede saa lidt, at Øen f. Ex. 1728 kaldes »opfyldt med Brændevinspander«. ⁸² Der blev tidt holdt Inquisition og konfiskeret og ituslaaet adskillige Sæt Brændevinstøj, især efter at Frd. 24/6 1734 gav Kjøbstæderne Ret til selv at inquirere i deres Distrikter paa Landet — til stor Forbitrelse for Bønderne. Ved Juletid 1736 bad en Rudkjøbing Borger paa Gaden i Leibølle en

Mand vise ham, hvor han kunde faa for en Skilling Brændevin. Han blev strax fulgt ind i en Gaard og overfaldet og pryglet som Spion.⁸³ Og 1737 fik Greven saa mange Klager over den Omgang, hans Bønder fik af Byfogden og flere i Rudkjøbing ved deres Inquisitioner om Brænding og ulovligt Krohold, at han lod sig bevæge til en Ansøgning om at faa Klagerne frem for Højesteret eller Konseilet; men det blev afslaaet.⁸⁴

Det er aabenbart, at de foretagne Konfiskationer ikke hjalp det mindste. I 1742 klagede ogsaa de 4 privilegerede Kroer paa Grevskabet over Smugkroerne, og 1756 anslog en Angivelse endog Brændevinsredskabernes Antal paa Øen til 1500.⁸⁵ Selvfølgelig er dette en umaadelig Overdrivelse. Men Brændevinen vedblev baade aabenlyst og i Smug at flyde, saa at Øen i Løbet af 100 Aar gjentagne Gange faar Attest for sit Drikkeri. Adellers Ord 1744 om den uordentlige Leve-maade er anført S. 289. St. Jørgensen skriver 1796, at »ingensteds synes Lysten til Brændevin at være bleven saa almindelig som paa Langeland«; og 1837 hedder det hos Dalgas: »Det er bekjendt, at for en Del Aar siden brændtes i alle Bøndergaarde paa Langeland; men en stor Del af Bønderne, især i det nordlige Langeland, var da ogsaa aldeles hengivne til Svir og Drik. Brænderiernes Ophør ved en nidkjær Embedsmands Bestræbelser havde vel tilfølge, at Brændevinen siden indsmugledes fra Ærø, men Langelænderne er blevene meget ædruelige og vindskibelige Folk«.⁸⁶ Da var der endnu 14 Brænderier i Rudkjøbing, hvoraf dog kun 4 af Betydning. Resten var smaa og ikke stadigt i Gang. Nogle brændte endnu af Kartofler. I de næste 15 Aar gik Tallet ned til 5.⁸⁷ Og i den samme Tid forsvandt de sidste af de længe bekæmpede Hjemmebrænderier ogsaa paa Landet.

Byens Kamp mod Brændevinspanderne paa Landet var jo aldeles ikke en Kamp for større Ædruelighed, men for dens egen Brændevinshandel. Og Dalgas har neppe Ret i at give en enkelt Embedsmand (han tænker formodentlig paa

Schmidten) Æren for den store Forandring, der siden er foregaaet i Retning af almindelig Ædruelighed. Den var i Virkeligheden da kun lige begyndt og har andre Aarsager end Hjemmebrønderiets Ophør. Men dette virkede dog ogsaa med dertil, og for saa vidt som Næringsstriden har Del deri, kom der i dette Stykke omsider en Smule godt ud af den. Ellers har den været Øen dyr. Det er vel lettest at se, hvad det kostede Byen at ligge saaledes i Kævl med sit Opland — selv da Bøndernes gamle Handelsfrihed blev bunden, gavnede det ikke Byen, men kun Smughandelen, som den selv led mere under, fordi den ikke kunde møde den under lige Vilkaar. Men hvordan ogsaa Landet skadede sig selv ved at lade den megen ulovlige Handel trykke Byen og dens Handelsevne ned, viste sig f. Ex. i den Tid efter 1800, da det langelandske Korn begyndte at komme i Ry, men dog ikke kunde komme i Pris, fordi den By, der skulde have ført det frem i Markedet, ikke evnede det. Det gik mest i Smaapartier til Holsten og tidt derfra igjen til Kjøbenhavn som »bedste Provstirug« o. s. v. Og i Tyverne og Trediverne maatte Landmændene her med Ærgrelse se paa, at naar deres Korn kom fra Kiel, betaltes der i Kjøbenhavn 2—3 ŷ mere for Tønden, end naar det kom fra Rudkjøbing.⁸⁸

BYSTÆVNEN I SNØDE

XVI.

Landsbystyret i Fællesskabets Tid.

Stoense Bylov.

1. Det er givet, at hver Landsby paa Øen har havt sin Bylov eller Vedtægt — de to Navne bruges i Tingbøgerne i det 17. og 18. Aarh. oftest i Flæng; undertiden synes der ogsaa at gjøres Forskjel imellem dem, som naar det 1667 fremhæves, at Søndebro har sin Bylov og Nordenbro sin Vedtægt.¹ Mange findes nævnte; 1655 forklares, at de Tryggelev Mænd tog ved Vide og Vedtægt paa Sognekstævne, at de skulde holde deres Gærder færdige til Pintsedag etc.;² 1667, at de Vesterby Mænd i 50 Aar har havt den Vedtægt, at Ejerlavet skal bære hverandre til Graven under 1 Td. Øls Bøde; 1682, hvordan de Skrøbelev og de Simmerbølle Bymænd efter deres Bylove har maattet pante for Uhegn; 1684 fremlagde Oldemanden i Tullebølle deres Bylov³ o. s. v. Oftere nævnes Rudkjøbings Bylov eller Rud-

kjøbings Stadtz Guldjordes Jorddrotters renoverede Vedtægt og Marche-Ret, renoveret 1685 af Borgmester Mogens Hansen o. fl. Endnu 1796 rettede man sig i adskillige Poster efter den.⁴ Dens 7. Kap. Art. 1 ses at have tilholdt Oldermændene at lyse Marken i Fred, naar Sæden var lagt; og Kap. 10, 1—6, om Akssankning og usømmelig Medfart, lod Oldermændene læse paa Raadstuen 25. Aug. 1702.⁵ Jordejerne i Rudkjøbing drev jo Bymarkerne — som før Byens Tid — ganske paa samme Maade i Fællesskab som Ejerlavene i Landsbyerne, og hvad Bystævnet var paa Landet, var for dem Samlingen paa Raadstuen, hvor de f. Ex. 7/10 1651 vedtog at straffe Borttagelse af Byens Gærder med Gabestok.⁶

For andre Byers Vedkommende nævnes Oldermændene eller Bystævnet, hvis Plads oftere kaldes *Maibænken* (f. Ex. 1/6 1682 i Fæbæk og 25/3 1689 i Stoense),⁷ som de bevarede Pladser i Snøde og Helletofte ogsaa endnu kaldes. Strynø har stadig sin Maistang; og et Par gamle Byhorn findes endnu. Men ellers er her bevaret mærkelig lidt fra Fællesskabets Tid og fra det ejendommelige Liv paa Stævnet og Gilderne, som knyttede sig dertil. Særlig synes samtlige Bylove at være gaaede tabt, heldigvis dog paa een nær. I det mindste har jeg med megen Søgen og Spørgen kun fundet *Stoense Bylov* af 1707, der tilfældig er bevaret i Arkivet paa Tranekjær i en samtidig Afskrift, hvorefter den gjen gives her.

2. Den er altsaa i den foreliggende Form ret ung. Men naturligvis er den ligesom den nævnte forsvundne Rudkjøbing Bylov af 1685 kun en »renoveret« Udgave af den gamle Byskraa. Lige fra deres Tilbliven sammen med Fælledriften fik jo disse Vedtægter idelige Ændringer og Tilføjelser, saa længe de var i levende Brug. Ogsaa i denne er der nok, der viser meget langt tilbage. Strax dens Begyndelse maa f. Ex. være formet ikke saa længe efter Reformationen og har sikkert afløst ældre katholske Paamindelser til Byens »Gildesbrødre« om at bede deres Ave Maria o. s. v.⁸

N° 20. **T**4. 24 Stiff.

1707.

**Staaense Eyer mænds
antagne Vedtægt og Bye-Lov,**

Hvilken, som den paa Landsens af Kongen givne almindelig Lov, som af ingen anden maae forandres, er grundet, saa er den ogsaa til allerhøystbemeldte Lovs desto bedre Efterlevelse af os samtlig Staaense Eyer mænd vedtagen og indretted, saaledes som den af os og vores Efterkommere holdes og efterleves skal udi følgende Poster:

Kircken og Guds Tieneste angaaende.

1. Alle de Mænd, som bygger og boer udi Staaense By, være sig Gaardmænd eller Huusmænd, skal, naar Freds Klocken ringes Morgen og Aften, hver med sin Hustrue, Børn og Tienistefolck (de, som ere i Huusene), indfalde for Gud med sammenlagde Hænder og bede af deres Hiërter Herrens Bøn, med meere at tilbede eller afbede. Og de, som ere i Marken eller Skoven, skulde og sammeledes giøre deres Bøn til Gud, og des imidlertid hvile fra deres Arbeid; hvo herimod handler, giver i de Fattiges Bøsse hver Gang, det skeer, En Skilling danske. Ellers naar der holdes Bøn udi Kircken, skal der af hvert Huus og Gaard i det ringeste Et Menniske møde og være tilstæde udi Kircken til Bøn, under Tou Skilling for hver Gang udi de Fattiges Bøsse.

2. Hver den, som om Søndagen for Prædiken giør noget groft Arbeid eller færdes med Heste og Vogn enten i Skou eller Marck, give foruden de Bøder, Loven ommelder, Tou Marck danske til de Fattige.

3. Hvo, som findes paa Kirckegaarden Staaendes, Siddendes eller Liggendes, efter det har ringet sammen, og Messen begyndt er, og icke forføyer sig ind i Kircken, give hver Gang en Skilling til de Fattige.

4. Hvo, som driver nogen Kiøbmandskab for Prædiken paa Kirckegaarden eller i Vaabenhuset, da straffes baade den, som sælger og kiøber saaledes, at dends Gods tages i arrest af Vedkommende og dermed omgaas efter kongl. Forordning, og dend, som kiøber, giver Fiire Skilling til de Fattige, hver Gang det skeer.

5. Hvo, som holder nogen Snak sammen i Kirken, eller er nogen til Forhindring, som vil høre Guds Ord, skal give, hver Gang det skeer, til de Fattige en Skilling danske.

6. Hvo som haver at forrette hos Deignen om Søndagen eller nogen Prædicke-Dag, da skal det skee, før Prædicken begyndes, og icke under Prædicken. Gjør nogen herimod, skal de give til de Fattige hver Gang een Skilling, og hands Ærinde skal være forurettet, med mindre noget saa hastig maatte paakomme, som icke før har kundet tilkiendegives.

7. Ingen skal fordriste sig til (uden største Nødvendighed udkræver) at gaae ud af Kircken, før Velsignelsen er giordt af Præsten; hvo herimod sig forbyder, skal give hver Gang til de Fattige Een Skilling danske.

8. Hvo som forsømmer mutvilligen og uden nogen drivende Nød (som Sygdom eller andet saadant) Gudstieneste, skal give hver Gang de Fattige Tou Skilling danske, foruden den Straf, Loven tilsiger.

9. Vorder nogen syg, og er fattig, da skal den hielpes af de Fattiges Bøsse, og ellers Eierne den at hielpe til Føde og Underholdning ud af christelig Medlidenhed.

10. Bortdøer nogen, som ey haver dend Formue, at hand kand faae en sømmelig Begravelse, da skal alle Eyerne efter Oldermændens Sigelse, enhver efter sin Andeel, som de ere Eyere i Byen til, gjøre Udlæg til samme Liigfærd, baade med Kiiste, Lagn, Grav at grave, Klocken at ringe, En af hver Gaard og Gadehuus i det mindste at følge Liiget; hvo herudi findes forsømmelig, med mindre hand loulig Forfald haver, skal give til alle Eyermandene Een Fierding Ølls Værd, og hand skal, strax Liget er begravet, give i de Fattiges Bøsse Een Skilling Danske, eller strax tage[s] hands Pandt derfor.

11. Dersom nogen ved Døden afgaaer, som er indskreven til fulde Almisse, og samme ey haver at lade sig begrafve for, da skal Eyerne lade dem begrave, som sagt er i ovenbemeldte *Tiende articul*, og intet begiære for deres Umag eller Bekostning; haver og slige noget efter sig over deres Begravelse, da dersom de ey haver Børn, som ere fattige, skal deres Formue komme de andre indskrevne Fattige til Deeling.

12. Dend, som er Oldermænd, skal have eller lade have flittig Opseende overalt paa *Leiteret* i Kircken, og i Særdelighed med dem her af Byen, og ellers med andre, som sig uskickelig forholder med Stimen under Prædicken og Sangen, saa og naar Offergang skeer paa Høytiiderne (som hidindtil skeed er), at de fra Raaben, Stimen, Haarnappen, Knugen og Støden, til og fra Altergang, sig aldellis enthoder. Hvo, som sligt herefter befindes at gjøre, skal give, hver Gang det skeer, fiire Skilling danske til de Fattige; end skeer det groveligen, da dennem af straffe med Kirckens Fengsel^o og derforuden give til de Fattige, som sagt er.

13. Lader sig nogen finde i Kroehuse eller Brendeviins Kroer eller anden Steds paa nogen hellig Dag, Søndag eller Beddedag, sig der at overlade med Øll, Miød, Brendeviin eller anden Drick, førend Gudstieniste er forrettet, da skal den, det gjør, give til de Fattige Een Mark danske inden Søndagen nest efter, og derforuden bøde efter Loven. Men dersom saa skeer, hand kommer drucken i Kircken eller af overflødig Drick der opkaster eller overgiver sig, da skal hand straffes med det Fengsel, som nest foregaaende Toltte *articul* om formelder, med mindre hannem saadant formedelst anden hastig og brad Svaghed kunde u-formodentlig paakomme; og dend, som samme Drick udtapper eller lader udtappe, skal give til de Fattige foruden Lovens Bøder Een Rigsdaler og til Eyerne en half Tønde Ølls Værd. Og hvis dend eller de skyldige icke strax udlegger og retter for sig, som for er melt efter ald forskrevne *Articuler*, de som derimod forseer sig, da deres Pandt derfor at tages.

Eier-lavets Rættighed angaaende.

Alle de Mænd, som bygger og boer udi Staaense Bye, med indhavende *Articuler* indganget, at ville holde og holdet have, til Vide og Vilkaar, paa det de kand holde deres Marck og Gresning udi goed Fred, og giøre hverandre Ret og Skiel, under den Poen og Straf, som efterfølger. Viden, som Almuen legger udi dend vores Bye omhegnet Gierder eller anden Byens Nøtte og Tarv, det maae icke Een eller Tou kuldkaste, men skulle alle holde Vide og Vedtægt, og den, som bryder samme Vide og Vedtægt, som deres Eyer mænd vedtager, da maae de dennem pante for Ulydighed og ey bøde derfor, enten for Vold, Hærværk eller andet saadant.

1. Oldermænd at sætte, og om hands Vilkaar og Embede.

1) Oldermænds-Lauet skal gaee om til hver et Aar, og skal Oldermænden altiid settes om Voldermisdag. 2) Hand skal tale deres beste, og de skulle være hannem hørige og lydige i hvis hand dennem lovligen befaler. 3) Hvilken Dannemand, som de betroer at være deres Oldermænd, hand maae icke bøde sig derfra, men skal selv sidde derfor Aaret omkring, eller skaffe en anden døgtig Mand i sit Sted, og have da af Byens Penge trey Mark danske til et Par Sko. 4) Skal der være ingen Oldermænd, som selv er een ond Heigents Mand i Marcken eller derfor fordeelt er, og hvilken der haver disse Brøster, da maae der sættes en anden i hands Sted, om hand icke vil minde sig selv til det at afstaae, og bøde for sig derfor, og tage hands Pant foruden for een halv Tønde Ølls Værd. 5) Skal og Oldermænden efter denne Vedtægt deele alle de Deelemaal, der Byen vedkommer, og hands Umag,

hand i saa Maader haver, skal Byen gjøre hannem Fyldest for. 6) Maae Oldermændene icke sige sig sit Oldermænds Lau fra, førend hand haver været Oldemand et Aar omkring, uden lang Siugdømme tvinger hannem, eller hand haver anden skillig Aarsag dertil. 7) Naar noget forefalder, som til Byens Nytte, med Gierderne at have giert, Gresning, Tyrbeed eller andre Byens Sager, som skal legges Vide om, da skal Oldermændene til sig tage Tou eller fire Mænd af Byens Eyere, som derpaa skal legge Vide til en vis Dag, sligt at skee og efterkommers skal, det som skelligt og ret er; findes da nogen, som gaaer med frie Villie imod deres Dom og Vide, som bliver lagt, bøde foruden paalagde Vide til Øfrigheden Trey Marck danske, og til Eyermandene en half Tønde Ølls Værd, og dog icke være frie derfor. Endeligen skal og Oldermændene være forpligtet til at gjøre Reignskab for alle og enhver meenige Eyermand for hvis hand har oppebaaret eller tilbagestaaer, være sig Brøde, Grespeng eller andet, og enten lade det komme til Laugets Beste, førend hand afskilles med sit Oldermænds Lau, eller vis gjøre dennem med Forlovere under en Fierding Ølls Værd til Vide.

2. *Stoel-Broders Lauet* gaar ogsaa et [Aar] omkring, og skal ogsaa udtages i dend Maade som Oldermændene; vil hand det icke annamme eller skaffe en anden i sit Sted, som det for hannem kand forrette, da skal hand give een Fierding Ølls Værd til Viide og dog icke vær qvitt derfor uden et Aar; maae hand icke heller sige sig af med samme Bestilling, førend hand har været et Aar om, under en half Tønde Ølls Værd til Vide.

3. *Folde-Foget at sette*. Sammeledes skal og Foldefogets eller Foldegiemmerens Lau ogsaa være og gaae ret omkring, og tvende Mænd være derved hver Aar og maae icke bøde dennem derfra, og de skal være fra een Voldermisse Dag til en anden Voldermisse Dag, som er et Aar, og naar de da afkommer, skal de give hver for sig til Eyerlauget en Tønde Ølls Værd og beholder derimod dend halve Indkomst, som de faaer for det Qvæg, som i Folden bliver indset, og det andet halve gjøre Reignskab for til alle Eyeris Nøtte og Gaufn paa Voldermisse Dag, da de qvitter deris Lau, under en halv Tønde Ølls Værd.

4. *Stevne at søge*. Ejermandene skal være færdige at søge til Stevne, naar Oldermændene lader dennem advare; hvo som da icke møder, eller deres fuldmyndige Bud, uden hand haver loulig Forfald, skal bøde, hver Gang det skeer, Tou Skilling. Vil hand ey være med Mændene, da skal Oldermændene befale tvende af Mændene, som skal hente hans Pant for fire Skilling; tager hand da til værre eller bander dennem, som samme Pant hente, bøde foruden Lovens Bøder til Eyermandene een Fierding Ølls Værd.

5. *Slaar hand, som pantis.* Dersom dend, som bliver pantit eller pantis skal, slaar eller saarer nogen, hand skal bøde efter Loven og være af Byes Lov. Og skeer det saa, at nogen af Oldermænden befales at gaae efter Pant, og de dennem derudi vegrer og icke vil hente det, da skal de hver give, for hver Gang det skeer, til Vide Fire Skilling.

6. *Skicælder, truer, slaar Nogen,* eller lader ilde paa Byes Stefne eller i Gildes Stue eller anden Forsamling, bander eller lægter nogen, da skal den, det gjør, hver Gang hans Brøst findes, give til Vide til Eierne Een Fiering Ølls Værd, og det strax at betale, eller Pant i Steden, og derforuden at lide Tiltale efter Lov eller Ret, om nogen angribes saaledes, at det er deres Æbre og gode Rygte til Forkleining. Men hvo, som øver Slagsmaal med hverandre, da at bøde een halv Tønde Ølls Værd strax, eller Pant i Steden, og derforuden efter Loven at lide Tiltale efter Sagens Beskaffenhed, over hvilket Oldermænden er forpligtet at holde og Øvrigheden alt saadant give tilkiende, saafremt hand icke selv Bøderne vil svare, om noget siiden bliver aabenbarid, som af ham var fortied.

7. *Lyd at holde.* Dersom nogen, enten Mand eller Qvinde, Giest eller Gildes Broder gjør Oldermænden Ulyed, naar hand haver slaget til Lyd, enten med Ord eller Gierninger, saa hand icke kand faae Lyed at tale, eftersom hand der til er sat af menige Gildes Brødre, da skal den, det gjør, bøde een Tønde Ølls Værd til menige Gildes Brødre; gjør og Oldermænden Uret i nogle af disse *articuler*, da skal hand og bøde, som for er rørt.

8. *Gaardgang.* Voldermissedag skal Gaardgang skee, og hvo, som icke da har giert sin Rug-Marcks Gierder og slaget sine Stenger laugfaste til den Dag, skal give strax Toe Skilling for hvert Gierde, der ikke er laugfast, enten paa Rugmarck, Koehaver eller Enghaver, fordi at de følger Rugmarcks Gierder, og siden Fiire Skilling for hver Gang hand bliver advaret og icke lucker under Tolf Timer, men tredie Gang dobbelt og bøde Skaden; Rugmarcks Gierder skal være gaulugt*) fra Voldermisse Dag og intil Biug er saaed, eller give en Skilling til Vide for hver Gang, nogen kunde finde dennem ulugt. Men dersom de icke findes fuldgierde fiorten Dage, efter saaed vorder, da bødes en Fierding Ølls Værd til Vide for hver Gaard, og siden lige saa meget, hver Gang de findes aaben Nat eller Dag, efter at hand bliver advaret, og bøde Skade, der af skeer. Om Oldermænd byder til Gaardgang, og Eyer mænd vedtager, og de derefter icke møder eller deres fuld-

*) o: gablukket.

myndige Bud paa dend Tiid og Sted, som vedtages, bøde en Otting Ølls Værd til Vide, uden det kand beviises, at de ere i Herskabs- eller anden nødtørfdig Forfald. Hvilcke fire Mænd, som Oldermænden udtager at dømme og sige paa Gierder, naar Gaardgang skeer, og hvis Gierder, som da siges i Fald, skal derfor bødes det Vide, som alle Ejere vedtager paa dend Tiid.

9. *Sviin i Vongen.* Hvilcken, som modtvilligen holder sine Sviin i Vangen, og hand icke vil raade Boed derpaa, naar hand første Gang bliver paamindt, da skal hand give for Støcket første Gang Toe Skilling, anden Gang fire Skilling og tredie Gang en Otting Ølls Værd. Mens kommer Sviin i Vang, for Gierderne icke ere gierde eller loffige, da svare dend dertil, som icke holder sine Gierder gierdet, og bøde forskrefne Vide.

10. *Hopper og Kiør i Tyre.* Hvilcken Mand, som tyrer Kiør eller Følhopper med Føl hos sig udi vores Vang eller Marck, uden det skeer med alle Eyerer Villie, Ja og Samtycke, hand skal give for hver Høved, hver Gang det skeer, en Tønde Ølls Værd til Vide og et halv Pund Haure til Herskabet. Item skal og ingen af vores Ejermænd efter denne Dag indleye nogen Huusmand, Pebersvenne eller nogen Ud-Eyere enten Heste, Hopper, Kiør eller noget andet Qvæg at sette udi Tyer udi nogen af vores Marcke, uden det [skeer] med Eyermandenes og Oldermændens Minde, under forskrevne Vide. Item skal og ingen af vores Ejermænd efter denne Dag fordriste sig til at tyre enten Heste, Hopper eller Kiør eller andet Qvæg paa nogen sine Med-Ejeres Ager eller Eng, enten de ere slagen eller uslagen, uden hand haver det i hands Minde under en half Tønde Ølls Værd til Vide, hver Gang det befindes, og foruden at betale Skaden.

11. *Reede for sit Qvæg at gjøre.* Naar Ejermændene samles Voldermisse Dag eller paa andre Tider, naar de ville komme deres Qvæg udi Græs, da skal hver Mand være forpligtet til at gjøre Reede for sit Qvæg, og hvem som da icke selv haver Qvæg nock at drive paa sit Græs, da skal hand først tilbyde sine Eyermand det for Fyldest; dersom ingen af dennem det behøver, da maae hand leye andre det; dog skal mand icke leye noget vong-uvandt Qvæg derind; hvo herimod gjør, og nogen fanger Skade, da skal de bøde Skaden og strax skaffe det af igien. Og dersom nogen inddriver eller indleyer videre, end hans Rettighed og Andeel kand taale og er, og første Dag bliver inddreven, sæt og samtyckt, da skal hand give til Eyermandene en halv Tønde Ølls Værd til Vide, og til Herskabet et halv Pund Havre og strax tage det igien.

12. *Vonge-Ledet at holde vedlige og færdig.* Hvilcken Mand, som skal holde Vongeledet ved Magt og færdig, og derpaa klages,

og hand icke vilde holde det færdig inden dend Aften nest efter, saa det kand giøre Hegnet, og der skeer nogen Skade for hands Forsømmelse, som Leddet eier, da skal hand bøde dend igien og give til Vide Een Fierding Ølls Værd ickun den første Gang, efter hand er advaret og faaer det at vide; og er det saa icke lovfast giort, naar Gierder siunes, gielde da Vide derfor en half Tønde Øll.

13. *Haluing-Gierder.* Hvilken Mand, som haver half Gierder til Hallings med sine Naboer og icke vilde gierde dennem i rette Tiid og holder dennem færdig for Skade af Sviin eller andet Qvei, og derpaa klages, da skal hand betale Skaden og give for hver Sinde til Vide Een Fierding Ølls Værd.

14. *Indgangs Øll.* Naar nogen Gildes Broder, som kommer til at bygge og boe hos os i en anden Gildes Broders Sted og icke er Gildes Broder tilforne, skal give os Een Tønde Ølls Værd til Indgang og en Drickeskaal i vort Laug. Derimod skal enhver Eyere i Byen være pligtig at udviise dennem deres Jord og Eng, som de agter at forsvare ved deres Æd, om paaklages eller tvistes; og de, sig herudi vegrer, give til Vide Een halv Tønde Ølls Værd og til Herskabet Et half Pund Haure.

15. *Skielder eller u-førmer nogen hinanden [i Gildet] eller andensteds.* Dersom nogen Mand eller ung Karl gjør hveranden nogen U-føie udi Gildet, efter Oldermannen haver afløst Vaaben og Verie, eller før, og sidder med sit Gevehr, Øxe eller Knif, enten Giest eller Gildes Broder paa hverandens verste, da skal hand bøde til sit Herskab et halv Pund Haure og til Ejermændene en Tønde Ølls Værd. Desligeste dersom nogen slaar hveranden med Slag eller rusker hverandre i Haaret, eller u-førmer hverandre paa deres Hiemfærd, efter at hand er gangen fra sine Laugs Brødre, og til hand kommer til sit eget Huus, dend skal bøde til sit Herskab Et Pund Haure, og Een Tønde Ølls Værd til Ejermændene, foruden rette Bøder efter Loven. Til den Ende skal alt sligt af Oldermannen strax hos Øfrigheden anmeldes, efter at hand derom er vorden viidende, og det saa fremt hand ey selv derfor vil svare.

16. *Hielp udi Sygdom eller anden Modgang og Forhindring.* Om nogen vores Laugsbrødre eller deres Folck bliver siuge om Høsten eller i Sædetiiden, saa hand selv icke kand høste sit Korn eller saae sin Sæd, saa at alle Ejere icke skulle fortøve efter hannem med Vongen at opgive, da skal hver Laugs[broder] forpligt være, som er uden Sygeseng, at hielpe hannem med et Bud en Dag paa sin egen Kost, naar hand det begiærer, som sidder for Gaard; og hvo det icke giøre vill, skal give til alle Eyere En half

Tønde Ølls Værd og Herskabet en Tønde Haure. Og skal Oldermænden tilsige hver Eyermand eller Gildes Broder om saadan Hielp for hans Dør, eller bøde fornefnte Bøder.

17. *Marck og Vong at opgive.* Naar Marken skal opgives, og det tilforne er kundgiordt, hvorlengde hun skal stande i Fred, da maa der ingen indslaae noget før den bestemte Tid; hvo sig herimod fordrister, skal bøde til Øfrigheden En Tønde Haure og til Eierne en Tønde Ølls Værd. Og ingen at indslaae sit Qvæg i nogen Vang, som de icke haver Lod og Part, under forskrevne Vide.

18. *Skade af Ildebrand.* Om nogen fanger Skade af Ildebrand, hvilken Gud allermegtige naadeligen afvende, da skal hver Laugsbroder gjøre hannem tou Dages Arbeide, forære hannem tou Traver Langhalm, tou Skiepper got Korn og et got Bygningstræe, nemlig i det ringeste en Stolpe; hvem det icke gjør, skal bøde til Byemændene En Tønde Ølls Værd og til Øvrigheden et Pund Haure, og icke siiden hielpes i de Vilkaar, om de fanger saadan Skade.

19. *Liig at følge, Erre Øll at give og dricke.* Naar Gud ved Døden henkalder nogen Laus Broder, Laus Søster eller deres Folck, og Eyer mændene blive tilsagt at følge dem til deres Begravelse eller Hvilested, da skal hver Mand lade et Bud medfølge under en half Tønde Ølls Værd til Vide til Eyerlavet; desligeste skal hver Mand, Gildes Broder, Gildes Søster eller deres Venner, som igien lever, give Eier mændene en Tønde Arve Øll efter Huusbonden eller Hustruen, mens efter Børn og Tienstetiunde at give til Eier mændene en half Tønde Arve Øll, og det at dricke, dog icke paa nogen hellig, mens en anden dertil udvaldt Dag. Og hvem, som sidder for Arve Øll, være sig enten for Husbond, Hustrue, Børn, Svend eller Pige, og hand paamindes at oplegge samme Øll og hand icke vil, da skal Oldermænden til sig tage fiire af Gildes Brødrene og pante ham derfor.

20. *Torn og Gierdsel at selge.* Ingen Mand maae uden Øfrighedens Tilladelse selge eller afhende nogen Gierdsel, Torn eller Riis enten til sine Naboer eller andre, hvo det være kand, imod Loven og Kongl. allernaadigste Skou Forordning; mens om det skee maatte, at noget saadant med Øfrigheds Villie af Fornødenhed skulde hugges, da enten selv eller ved sit visse Bud det at udvise, paa det de icke skulde hugge paa andres Maal; hvo herimod handler, bøde til Eierne en half Tønde Ølls Værd og derforuden aftinge Sagen hos Øfrigheden, hvor Oldermænden strax bør det at angive, naar sligt forefalder, eller og selv være Tiltale derfor undergiven.

21. *Skou-Hug.* For denne *post* tage sig hvermand vel i Agt, eftersom Loven og Skovforordningen paa Skou-Hug saa stoer Straf

har satt, at en ringe Forseelse lettelig kand koste Ære og timelig Velfærd; derfor og til at forekomme saa meget desto meere den Fare, saa mange ellers sette dennem udi ved et eller andet af Skoven at tage, i Mening, det icke har meget at sige, da haver vi saaledes vedtaget, at hvilken Gaardmand, Huusmand eller Inderste, som befindes at hugge af nogen Mands Skou uden loulig Udviisning eller Tilladelse, og enten ager eller bærer hiem, eller borttager det, anden Mand kand have hugget enten paa sine egne Maal eller andensteds, det være sig Ildebrand eller Gierdsel, og ey kand strax vise sin Hiemmel, skal foruden at miste, hvad hand har hugget eller borttaget, icke alleneste give til Eierne første Gang en half Tønde Ølls Værd, anden Gang en Tønde, og tredie Gang forvises Byen, mens de, hvis Brøst i saa Maade maatte findes, endogsaa hver Gang Sagen efter Beskaffenhed hos Øfrigheden at aftinge, og skal som nest foregaaende *post* tilbørligen af Oldermanden angives.

22. *Staure at optage af andres Gierder.* Dersom nogen Boman, Huusmand, Inderst, Tjeneste-Folck eller Børn befindes at oprykke eller opkaste nogen Mands Gierder eller Staure, være sig om Kornmarcke, Koehauger, Totter, Kaalgaarde eller Abildgaarder, eller legger ulovlig Stender paa nogen Mands Gierder, da skal dend, som dermed bliver befunden, til Ejermændene give en Tønde Ølls Værd; end findes han tiere i saadan Gierning, da at rømme Byen, og derforuden Sagen, som tilforn sagt er, hos Øfrigheden aftinge.

23. *Gierder, som icke ere loufaste.* Hvo som haver onde og ulovfaste Gierder og fortrycker sig at giøre dennem loufaste, naar hand bliver derom paamindt, hand skal give første Gang, efter hand bliver advaret, til Ejerlauget en Otting Ølls Værd, anden Gang en Fierding Ølls Værd og tredie Gang en half Tønde Ølls Værd.

24. *Afpløyning og Afslet, saavel som Erter at plucke.* Dersom nogen Mand afpløyer, frahøster eller fraslaaer sin Naboes Jord, Korn eller Eng, og Ejermændene bliver udtagne derpaa at grandske og forfare, hvilcken som der har giort sin Naboe Ufred, hand skal give dend, som udtages, en Fierding Ølls Værd og legge det strax tilbage igien, og derforuden lide Tiltale efter Loven, dersom det kand siunes icke at være skeed af Misforstand. Item hvem som plucker og oprusker eller nedvader nogen Mands Erter eller Vicker, og de vorder dermed befunden, da skal de bøde til Ejermanen en Fjerding Ølls Værd.

25. *Heste i Tyre.* Hvilcken Mands Heste, som kommer løse af Tyre og ganger i nogen Mands Korn eller Eng, da skal Skaden vurderis og betales af den, som Hesten tilhører, og derforuden skal

hand give til Vide første Gang en Skilling, anden Gang tou Skilling, tredie Gang fire Skilling, og det paa første Stevne, dog derhos at agte, at dersom en Dannemand forskaffer sine Svenne og Drengeloflige Tyr til sine Bæster, og Svenden eller Drengeloflig medelst deres Uagtsomhed lader dennem gaae løse, og gjør Ejerne Skade, da skal fornefnte Bøder dennem udi deres Løn afkortis.

26. *Uloflige Veye over Korn og Eng.* Befindis der og nogle, som legger ulovlige Veye eller Stie over nogen Mands Agger eller Eng, rider eller gaar, gjør andre Veye end Addel Vey og af menige Mand bliver samtyckt, og det aabenbare bliver kiendt at løbe fra nogen Mands Huus eller Gaard, da skal dend, som det haver giort, give til Ejermændene en halv Tønde Ølls Værd og aflegge Veye[n].

27. *Enge at slaae.* Ingen Mand maae slaae sine Enge om Høstens Tiid, førend det af alle Mand en vis Dag i Ugen dertil berammes, saa de alle tillige kand følges ad, paa det ingen skal skee forkort paa sin Rettighed, og de fleeste deres Vedtægt da at følges; hvo herimod gjør og fordrister sig, førend hand eller de tilsiges, skal give Herskabet en Tønde Haure og Ejerne en half Tønde Ølls Værd til Vide.

28. *Randsagelse at gjøre.* Bliver noget staalen i Eierlauget, da forholdes med Randsagelse efter Lovens 6 Bogs 17 Cap. 15 art.; dog om nogen sig opsettig skulle gjøre og icke ville lade hos sig randsage, da derfor og over Lovens Straf at give en Tønde Ølls Værd til Eierne, og det fordi hand gjør sig self mistenckt at have Tyvned inde.

29. *Skienden paa Kirckegaarden eller Kirckevयेn til eller fra.* Maae ingen Mand for eller efter Prædicken overskielde hverandre paa Kirckegaarden eller Kirckevयेn, enten med Ord eller Gierninger hverandre overfalde; men hvem som haver noget med hinnan at bestille, hand skal det forrette paa Gadestefne for Oldermænden med gode og beskeden Ord; hvo herimod bryder, bøde til Ejermændene en Tønde Ølls Værd og aftinge Sag hos Øfrigheden efter dends Beskaffenhed.

31. *Brøstfældige og forfaldne Oune og Skorsteene.* Alle Eiermændene skal være forpligted til hvert Aar fierde Pindsedag at gaae om i hver Mands Huus at siune og see deres Oune og Skorsteene; hvilcken Mand der icke vil lade sine Oune og Skorsteene forsøge, skal give Byemændene en Tønde Ølls Værd til Vide, dog alligevel maae de foruden ald Skade og Loumaal beseehannem, og dersom da findes nogen Oun eller Skorsteen, som er Brøst paa og kand hielpes, da skal Hosbunden dertil forrelægges til at gjøre den færdig og uskadelig inden Hellig Trefoldigheds

Søndag dernest efterkommendes, hvilcke og alle Byemændene under fornefte Brøde skulle besee paa den Tiid, og dersom de icke da ere bødte, som nøyagtig kand være, da skal Oldermændene med Byemændene det flittige oversee og dem dømme i Fald, hvilket gives Øfrigheden tilkiende, og derefter nederslaaes saadanne ulovlige og farlige Skorsteene, hvorfra Ildebrand kunde komme. Findes der nogle, som truer eller undsiger sine Naboer for den Gierning Skyld, da skal hand foruden Lovens Straf give til Øfrigheden et half Pund Haure og til Eiermændene en Tønde Ølls Værd, og skal saa Hosbunden herforuden være forpligtet til at opbygge en anden nye Ovn inden *Sanct Hansdag* dernest efter, dog skal hver af hands Eiermænd hielpe ham med et Bud en Dag, saa at den bliver færdig giort til forskrefne Tiid under en Otting Øll til Vide. Og naar nogen skal hielpe paa forskrevne Arbeid, da skal Oldermændene dennem det lade vide, naar hand derom tilsiges.

32. *Gildes Øllet at oplegge og dricke.* Oldermændene og Stolsbroderen skal være forpligtede til at gaae til den, som Øllet skal oplegge, og forfare, om det er got; dersom det siunes dem, at det icke er, som det bør at være, da skulle de Fuldmagt have at tage tou af Gildes Brødrene med dem, og dersom de da dømme Øllet u-nøyagtig at være, skal hand, som det skal udgive, forskaaffe andet Øll, som gott er, eller kiøbe det andensteds, som icke kand vrages; og hvilcke tou Mænd, som icke vil gaae med dennem, naar de dennem det byder, skal give hver fiire Skilling til Vide, og siden maae de tage tou andre udi deris Sted under dend samme Vide; og dersom fornefte fiire Mænd icke laster det Øll, som Last er værd, da skal Oldermændene og Stolsbroderen give en half Tønde Ølls Værd til Vide. Og skal Oldermændene forpligtet være at advare og tilsige Huusmændene, som haver givet eller skal give deres Indgangs Øll eller Laugs Øll, saavel som Boemændene, naar noget Gilde eller Øll skal drickes, som kand skee og falde af vores Laug og Byes Rettighed, paa det de og kunde nyde deres Rettighed deraf, som ret og billigt ud i sig selv er. Findes Oldermændene herudi forsømmelig og saadant tilstæder, da at bøde til Eiermændene for hver Gang, det skeer, Een Fiering Ølls Værd; og dennem, som er med at dricke uden de andres Minde, om de icke er tilsagt derom, da enhver for sig at give til Vide en Otting Ølls Værd, enten de dricker heel eller half Tønde Øll eller og mindre.

33. *Qvæg i Dønde.* Hvilcken som seer sin Gildes Broder eller Gildes Søster hinded Qvæg ligge i Dønde eller anden Uføre og icke vil hielpe det op, om hand kand eene, eller ufortøved giver sine Eiermænd det tilkiende, bøde en Fierding Ølls Værd

til Vide. Kand icke Eiermanden da med sit Folck hielpe det, og hand tilsiiger sine (eller) andre Gilde Søskende, [og de] eller deris Bud icke er tilstæde, og hand paa sit Qvæg lider nogen Skade derover, da give hver Hosbunde, som tilsagt vorder og icke vil hielpe, en half Tønde Ølls Værd til Vide.

34. *Skabet Qvæg.* Hvo som haver skabet Qvæg, være sig, hvad det være kand, og derpaa klages, da skal Eiermanden være forpligtet til at holde det inde eller aflegge det under en Tønde Ølls Værd til Vide; og hvis hand det icke vil, maae Eiermændene iage dem i Dønde Bløde og dræbe det efter Loven.

35. *Aadsell.* Dersom nogen Mands Bester, Qvæg eller andet størter og dør i Bye eller ved alfare Vey, hvor Folckes Færdsel falder, da [skal] hand forpligtet være at skaffe det af Veyen hen paa de Steder, som det ingen kand være til Fortrædelighed og skadelig Lugt. End dersom sligt skeer udi Koehaver, da skal alle Eierne betale een, som det bortfører, paa det de andre Creature ey deraf skulde fordærvis, som ofte skeer. Hvilcke som icke vil skaffe sit Eeget af Byen og fra alfare Veye, bøde derfor til Vide Een Fiering Ølls Værd, og dennem, som icke vil være med at forskaffe det af Koehaverne, bøde derfor til Vide til de andre Eiere En Fiering Ølls Værd, hver af dennem for sig.

36. *Bud og Tieniste-Tyende at fæste og stede.* Hvilcken som steder eller fester sine Gilde Sødskendes Bud imod hands Minde, eller førend hand spørger hannem ad derom, skal give en half Tønde Ølls Værd til Vide, med mindre det skeer efter Stefne-dag, at hand haver *quttered* sin Tienniste loulig.

37. *Stie-Sted at tage sig till.* Skal ingen Mand trænge sig paa sin Gildebrodgers Stie at bygge hannem til Forhindring og Skade; hvo herimod gør, bøde til Vide En Fierding Ølls Værd for hver Gang det skeer. Item hvem der leier uden Byes Folck Stiested eller andre, der icke selv haver Part i Marcken, skal give en half Tønde Ølls Værd til Vide, om derpaa klages. Enhver skal bygge Stie paa sit eget eller have det i Minde under en half Tønde Ølls Værd til Vide, uden de haver været til Gaarden, hand iboer, af Arilds Tiid. Item maae ey heller nogen bygge nogen Stie udi noget Alminde, saasom Kohaver, Felleder eller noget saadant under en half Tønde Ølls Værd og Tiltale efter Loven.

38. *Qvæg paa Fælleden.* Hvilcken Mand, som icke haver saa meget Qvæg, som hand bør og maae slaae paa Fælleden, da skal hand give sine Eiermænd det tilkiende, saa hand med deres Villie og Samtycke maa leye saa meget derind, som hans Græsz kand taale; dog skal hand ingen ud-Eieres Qvæg leye derind, før hand har bødet sine Eiermænd det til; men vil de icke have det

for Fyllist, da med Eiernes Minde at leye det til hvem hand vil; og hvis de det da icke ville samtycke, da skal det Græs, som icke bliver bortleied, betales hannem af Byens Penge. Hvem herimod gjør, bøde en Tønde Ølls Værd til Vide. Dog skal det agtes, at naar der maae noget indleyes, at der icke indleyes noget u-bærig eller u-Vang vant Qveg eller Sviin. Om saa skeer derpaa klages, da at skaffe det strax af igien under en half Tønde Ølls Værd til Vide for hver Gang de findes, og til Herskabet en half Ørte Haure.

39. *Qvæg at vogte i Vongen, i Haure eller Biug Saad.* Naar mand pløyer eller saae i Rugmarcken, eller Korned er opvoxen, da skal de vogte dennem udi Moserne hver Mand uden Skade paa Korn og Eng og ey tage mere Qveg udi Marcken med sig end som de, der Plougen drager, uden Føll, som diiger deres Mødre; hvem derimod gjør, bøde til Vide En Fiering Ølls Værd. Og naar som af alle Ejerne vedtages, at de vilde bede udi Marcken med Plougqvæget, naar de saae Biug, da skal de alle samtlig den vedtage, følges tilsammen og vogte Qvæget i Mosen, hver Mand uden Skade paa Korn og Eng. Og ingen fordrister sig til før at komme i Marcken at bede, uden de kand have det paa deres eged, hver Mand uden Skade, under en half Tønde Ølls Værd til Vide, for hver Gang det skeer.

40. *U-Hegn paa Korn eller Eng.* Hvilcken som gjør U-hegn paa Korn eller Eng enten med Beed, Tying eller Afslet eller med hilde Heste, og det findes med frie Villie at være giort, hand skal bøde Skaden efter Ejermændenes Sigelse [og] en half Tønde Ølls Værd til Vide; men skeer det uden hans Villie, da at bøde Skaden og gielde til Viide en Skilling. Desligeste kommer nogen Mands Qveg eller Bester en eller anden Gang udi vores Kornmarcke, og de det viidendes vorder og siden icke vil holde det af og raade Bodd derpaa, da pantes, for hver Gang det siden derefter indkommer, for en Tønde Ølls Værd og betale Skaden.

41. *Løst Qvæg udi Vongen.* Hvilcken som seer sit Qvæg at gange løst udi Vongen eller ved andre fanger det at vide og icke vil hente det strax af, skal bøde til Vide en Fiering Ølls Værd og betale Skaden, som det gjør.

42. *Korn eller Græs at skiære eller slaae paa andens Grund.* Hvilcken Mand der skiær eller slaae Græs, Korn eller Stær enten hand eller hands Bud i anden Mands Ager eller Eng eller andensteds uden Eiermændenes Minde, skal give en Fierding Ølls Værd til Vide for hver Gang eller hvert Sted, det findes eller beviises kand, og bøde Skaden igien.

43. *Indtaget Qvæg af Folden at udborge.* Hvilcken som udborger Qvæg af Folden andre end Foldegiemmeren eller hands

Hustrue eller Anbud, eller hvem han haver betroed udi hands Fraværelse, give en Fierding Ølls Værd til Vide, for hver Gang det skeer. Item hvilke andre, som fordrister sig til at udtage noget Qveg af Folden imod Foldegiemmerens Samtycke, skal bøde til Vide en half Tønde Ølls Værd.

44. *Huusfolck, Betlere og Tartere.* Skal ingen huuse eller hæle nogen udensogns Betlere meere end en Nat; hvo som derimod gjør, bøde til de fattige i Sognet otte Skilling for hver Gang. Item skal ingen tage til Huusfolck af andre Lande eller Sogner nogen, som icke haver deres ærlig Beviis, hvorfra de ere komne, og hvorledes de sig haver skicket, som de haver været tilforn, under en Ørte Haure til Herskabet og en Tønde Øls Værd til Vide. Item hvo som huuser eller hælér nogen berygtet Folck, som af Øfrigheden og Sognepræsten eller af Oldermændene er forbøden og noget ret loulig overbeviist, bøde for hver Natt, efter hand er advarit, til Herskabet Tre Marck til Vide, til Eiermændene en Tønde Ølls Værd og til de fattige i Sognet otte Skilling danske for hver Gang. Ingen skal huusze eller hæle nogen Tartere, som kommer herudi vort Eyerlaug, med mindre de haver Vor Allernaadigste Arve Konges Pasbord, at de herudi Riget maae reise, som da strax for Øfrigheden skal fremviises under en Tønde Øls Værd til Vide til Eiermændene for hver Gang, og til Herskabet Trey Marck danske, og i det øvrige efter Lovens 3 Bog 20 Cap. 3 Art. med dennem at forholdes.

45. *Bøder og Vider at oppebærge.* Hvis Bøder og Vider, som nogen Mand er falden for, det skal Oldermændene oppebærge paa alles Gafn og Beste og derfor gjøre meenige Mand Rede og Regnskab for tvende Gange om Aaret, neml. til Juul og Voldermisse Dag. Og dersom det befindes, at Oldermændene døel eller underslaar noget af fornefnede Bøder, skal hand bøde En Tønde Ølls Værd til Vide og være af med sit Oldermands Lau, hvilke Bøder og Vider allesammen skal anvendes til dend Nytte og Brug, som Loven om formelder, og icke udi Gilder eller Kroehuus virckeligen at drickes eller fortæres andet end Indgangs- og Arve Øil eller deszlige, hvorover Oldermændene haver at holde, saaledes som hand det for Øfrigheden agter at svare, om anderledes befindes skulle.

46. *Gildes Skraae at læse.* Skal dende Gildes Skraa eller Bye-Lou eengang om Aaret, nemlig Voldermisedag, læses udi meenige Eiermændenes Nærværelse og Paahørelse, og det førend Gildet angaar.

47. *Vonge-Leddet at lucke.* Hvo som færdes igiennem Vongeledet eller Vongeledene for nogen af vores Marcker og icke lucker dennem efter sig, saalænge der staaer Korn i Marcken, bøde til

Vide, for hver Gang det skeer, En Fierding Ølls Værd og betale Skaden, deraf kommer.

48. *Hilde Heste at bede med i Marcken eller Vongen.* Ingen skal sig til fordriste at bede med sine Heste, som de lader hilde, paa nogen sine Med Eieres Agger eller Eng, mens eenhver holde dend paa sit eget, med mindre det kand være uden Skade og det skeer med alle Eieres Samtycke; hvo herimod gjør, skal bøde, for hver Gang det befindes, til Herskabet en Tønde Haure og til Eierne til Vide en half Tønde Ølls Værd og derforuden betale Skaden.

49. *Alfare Veye, Marck-Veye, Strand-Veye og Gange Stier.* Hvo som pløyer eller i nogen andre Marcker ødelægger nogen alfare Veye, Marckeveye, Strand-Veye og Gange-Stier, [som med Rette bør at ligge og være og af gammel Tid været haver, den skal bøde efter Lovens 3 Bog 15 Cap. 2 Art. saa og til Vide for hver Gang, det skeer, En half Tønde Ølls Værd og til Herskabet Et half Pund Haure og derforuden at gjøre Veyen saa goed, som dend var tilforn.

50. *Om Gierdsel at hugge.* Ingen maae hugge Gierdsel eller Torn i vores Koehaver eller i vores Marcker uden paa deres eegen Grund, hvorom viidere udi 21de post er meldet, og hvis Brøst saa findes, give derforuden 1 Tønde Ølls Værd til Vide.

51. *At vogte Stenge,* skal enhver advare sin Naboer om Morgenen eller om Middagen i det seeniste, at hands Karl eller færdigt Bud skal tage ved og møde ved Stenget ved Solens Nedergang; hvo derimod gjør, skal bøde en Fierding Øll til Eiermændene.

52. *At have Hest i Tyre.* Maae ingen heel Gaard have meere end Fire Heste i Tyre, og en mindre Tre Heste, og een half Gaard Tou Heste, uden alle Eiermændenes Villie og Samtycke; hvo herimod gjør, bøde en half Tønde Øll til Eierlauget. —

Hvilcke forskrevne *puncter* og *articuler* udi alle deres Ord og Indhold alle Staaense Eiermænd, Boemænd og Huusmænd til Vide og Vedtægt indgaaen haver, saaledes at de u-ryggeligen af os og vore Efterkommere holdes skal, og derfor ansøgt vores Øfrighed enhver for sig dette med os at ville samtycke og stadfæste.

Datum Staaense d. 31te October 1707.

Denne for mig *producerede Staaense* Eierlaugs oprettede Bye Lov haver ieg igiennemseet og efter mit ringe Skiøn intet derudi fundet stridigt imod Loven, gode Sæder og Brug; hvorfor den efter Begiering af mig, forsaavidt de grevelige Bønder og Eiermænd angaaer, til Vitterlighed og Stadfæstelse er underskreven og forseglet.

Tranekier Slot d. 30te December A^o 1707.

Junghans.

Samme Staaense Eier-Mænds vedtagen Bylov stadfæster, underskriver og forsegler ieg ogsaa paa mine Bønders Vegne.

Datum Steensgaard d. 21. April 1708.

Hendrich Steensen.

Denne Eierlaugs oprettede Bylov stadfæster, underskriver og forsegler ieg, forsaavidt mit Gods er angaaende.

Datum Schausgaard d. 28. Julii 1713.

J. Kaas.

Saavidt denne oprettede Staaense Bylov ey findes Lands Loven stridig og er mine Mensal - Bønder til Rætt og Ærbarhed tienlig, underskriver Jeg og forsegler den paa deres Vegne.

Snøde Præstegd. d. 4. Aug. 1713.

J. Marstrand.

Denne Bylov underskriver og samtycker ieg paa mit Deine Boligs Vegne.

Datum Snøde Deine Bolig d. 4. Aug. 1713.

Hans Diderichsen. Jørgen Hansens I. H. S. Nafn. Mads M R S Rasmussens Nafn.

Anders A P S Pedersens Nafn. Jacob I O. S ollesens Nafn. Anders A R S. Rasmussens Nafn.

Hans Nielsens H N S Nafn. Hendrich H N S Nielsens Nafn. Peder P R S. Rasmussens Nafn.

Hans H J S Jørgensens Nafn. Hans H H S Hansens Nafn. Laus L D S Diderichsens Nafn.

Niels N M S Madsens Nafn. *Peder Hansen.* Peder P H S Hansens Nafn.

Noch Peder P H S Hansens Nafn. Hans H A S Andersens Nafn. Jacob I C S Carstens Nafn.

Oluf Hansen.

3. Stoense havde *Trevangsdrift* (Vestermark, Bredtztoft og Bringsmark hedde Bymarkerne i Snødebogen). Ved dette Brug, som var det almindelige paa Øen, blev Jorden brudt med Vaarsæd — Byg, saavidt Gjødningen rakte, ellers Havre. Andet Aar saaedes uden Gjødning Rug efter Byggen, Havre efter Havren, og tredie Aar laa Marken til Fællede o: til Fællesgræsning for alle Byens Kreaturer. Paa de mange Eng- og Mosestykker rundt i Markerne bjergedes i de to fredede Aar Hø, i det tredie gav de tilligemed det, der voxede af sig selv paa Agrene, samt de Skovstykker, der brugtes som Heste- eller Kohaver, den tarvelige Græsning til Kvæget indtil Høsten. Efter denne »opgaves Ævret«, og Kvæget dreves under Byhyrdens Kommando ind først i den ene Mark, saa i den anden. Hver Ko var mærket med Ejerens Bømærke, og nogle bar Klokker, for at Pigerne ved Malketid

kunde finde dem, hvad der tidt tog dem lang Tid. Sine hegnede Tofter tæt ved Gaarden brugte enhver, som han vilde.

Men der var Undtagelser fra denne Driftsmaade. Paa *Hou*, hvis Affolkning og Tilgroning i gammel Tid, maaske ved den sorte Død, foran er omtalt (S. 59), var der intet Markfællesskab mellem de nyere Opdyrkninger. *Hesselbjerg* By, hvortil der paa »Dreiet« laa gode Syltenge, indtil Sandet ødelagde dem, havde vel 3 Marker; men den mindste af dem, *Møllemarken*, holdtes altid »i Fred«; hver brugte sine Agre der, som han syntes, og græssedes der Kvæg, skulde det være tøjret. Af de to andre Marker, *Hylleskov* og *Vestermark*, laa skiftevis hvert andet Aar den helt i Fred, i hvilken der blev saadet Rug; paa dens Græs- og Mosestykker skulde Kvæget være tøjret. Den anden laa til Ud drift fra *Mikkelsdag* til *Voldermisse*; men i Sommerhalvaaret laa ogsaa den i Fred, og hver kunde bruge sine Stykker i den enten til *Vaarsæd* eller til Græs. Paa *Engene* var der *Løsdrift* hele Aaret. Paa *Strynø* hvilede de 3 Marker i nyere Tid slet ikke, men dyrkedes det ene Aar med Byg, det andet med Rug og Byg, det tredie med Ærter (og siden Kløver). Til Byggen gjødedes, og den megen Tang, der blandedes i Gjødningen, skaffede før 1800 *Strynø* Ord for særlig god Bygavl.¹⁰

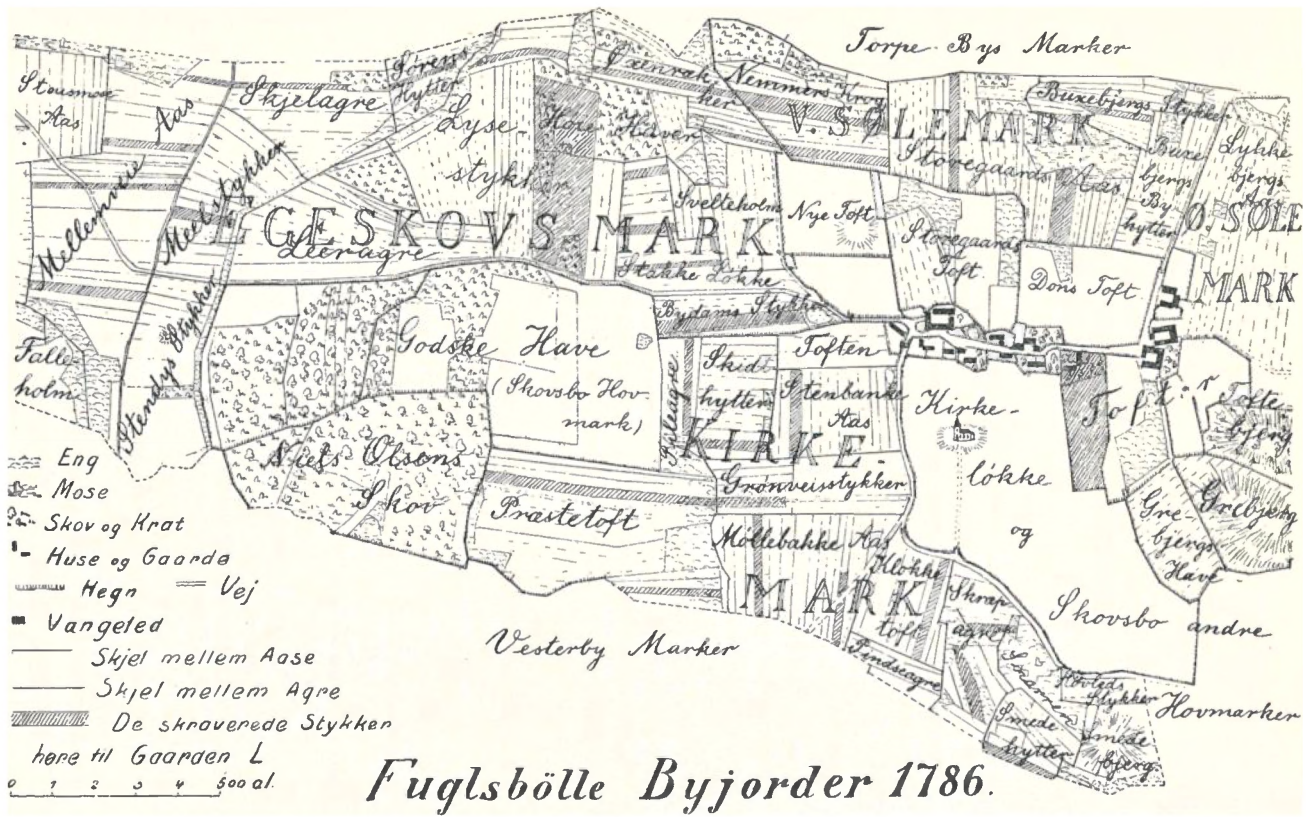
Søndenbro og *Nordenbro* har havt *Tovangsdrift*, som følgende Sag viser.

I Foraaret 1668 »opreiste og stiftede« de *Søndenbro* Mænd en usædvanlig Vang i *Byens Østermark*. I Stedet for at udlægge den til *Fæled*, som *Turen* var til, indhegnede de den og saadede *Vaarkorn* deri. Derover anlagde *Nordenbro* Mænd Sag imod dem ved *S. Herreds Ting* med *Ridefogden* over *Hjortholms Gods*, ærlig og velfornemme *Offue Mogensen* i *Vindeby* som *Sagfører*. Det havde i *Mands Minde* altid været saa, at *Søndenbro* *Østermark* og *Nordenbro* *Østermark* i *Magleby Fang* laa til *Fæled* eller til Vang paa samme Tid, skiftevis 2 Aar som *Fæled* og 2 Aar som Vang. Det Aar skulde derefter de *Søndenbroers Søndermark* have været Vang samtidig med *Nordenbroernes Vestermark*; og disse krævede dem nu dømte til efter gammel Skik at udlægge *Fæled* imod *Fæled*. Paa egne og samtlige *Søndenbro* Mænds Vegne svarede *Rasmus*

Iffuersen i Magleby, at Nordenbro Mænd vel ikke kunde formene dem at gjøre sig deres Marker nyttige, som de selv bedst vidste og kunde. Men de vilde venligen give tilkjende, at blandt andet havde dette ikke givet os en ringe Aarsag vores Marker at forandre, at de Nordenbros Eiere, naar det hændte sig, noget af voris Kvæg kunde komme af voris Fæled paa deres, have de det strax indtaget udi Fold og Gjemme og der hungrede og pinte det, indtil vi det udløste og maatte give dennem derfor, hvad de begierede. Derhos havde de endnu saadan Mangel paa Kvæg og Bæster, at de i ungefær 12 Aar kun havde kunnet rydde og bruge en ringe Del af deres Marker. Ej heller havde der siden Svenskekrigen været ret hegned; men de havde selv hegned og vogtet mod Nordenbro, mens Mændene der igjen hegnede mod Tryggelev. Og nu mente de, at de to Byer efter Loven burde tage halv Hegn mod hinanden.

Imidlertid dømte Herredsfogden ^{22/8} 1668, at »da det hverken var bevist, at Søndebro Mænd havde deres rette Øvrigheds Samtykke eller nogen retmæssig Aarsag til Forandringen, enten ved, at de Nordenbro Mænd skulde have forringet deres Fæled ved Vænger at indtage eller anden sær Indhegnelse, naar de to Marker skulde ligge til Fællesbed imod hverandre, vidste han ei anderledes derpaa at kjende, end samme omtvistede Vang jo bør optagen at være og igjen lægges til Fæled«. Antagelig gik han derved ud fra, at Nordenbro og Søndebro egentlig var een By. Og Nordenbro Mænd var saa visse paa Sejren, at de selv indstævnedes Sagen til Landsting og krævede Herredsfogdens Dom stadfæstet. Men der mødte Christen Jonsen paa Brolykke for Søndebro med kraftige og velskrevne Indlæg — »Efterdi vi bruge de gamle Vonge og Fælede, som saaledis haffue været udi hundrede, ja maaske Thusinde Aar, saaledis som vi best siunis gaffnligt kand være — — saa haffue vi icke formindschet eller fratagen nogen noget af deris Rettighed, som dennom vedkommer, mens vi bruge aleniste voris eget«. De to Marker og Byer ere ganske adskilte: »Maglebye Syndenbroe Mænd haffue deris Byloug af Øffrighed og Jorddrotter confirmerit och underskriffuen, och altid haffuer haft, saa lenge de kand mindes; og de i Nordenbroe derimod haffue deris Vedtægt«. Landstingsdommen frikjendte ^{19/5} 1669 ganske de Søndebro Mænd, da Sagsøgerne ikke havde bevist at have nogen Andel eller Part i den omtvistede Mark; kun skulde de holde de Nordenbro Mænd det uden Skade med Hegn og Vagt.¹¹

4. Hvorledes den enkelte Gaards Jord laa fordelt (efter Solskiftet) paa de mange Aasgange i Byens Marker, vil det

Fuglsbølle Byjorder 1786.

her meddelte Kort over den midterste Del af Fuglsbølle Bys Jorder anskueliggjøre i et enkelt Exempel.*) Den udhævede Gaard havde sin Jord i 35 Strimler og Stykker — adskillige af dem dog liggende taalelig bekvemt i hinandens Forlængelse. Det var ikke særlig mange Stykker, men ogsaa kun en Gaard paa en 24—25 Tdr. Land. Tidt var der jo mange flere Stykker — f. Ex. Simmerbølle Præstegaards Jord i 57, Snøde Præstegaards i 95.¹²

En bevaret Beskrivelse af Delingen af en Fællesjord i Vindeby vil ligeledes i et bestemt Exempel vise, hvordan dette foregik og tillige, hvor ganske afhængig den enkelte i sit hele Brug var af Ejerlavets Flertal:

Først i 1739 vedtog Ejerlavet i Vindeby at indtage og pløje Byens Fælles-Skov, der hidtil havde ligget til Græsning, og blev paa vores naadige, velbaarne og gode Herskabers og Hosbonders Behag, om forbemeldte Skovs Deling imellem os, som i deres Græsning havde været lodtagen, forenede efter enhvers Græsnings Andel (eller *Marseler*, som det hos os kaldes) til Pløjning, Dyrkning og Bedrift i nu næstfølgende Fem-Aar — saaledes at hver af de 10 Bymænd fik 3 større og 3 mindre Maal deraf i Forhold til Gaardenes gamle Marseler. Byens største Gaard med 5 Marsel fik f. Ex.:

3 Maal à 15 Favne	er 45 Favne,
1 kortere i søndre Side	— 5 —
1 længere i nørre Side	— 10 —
1 Almindings Maal	— 13 —
og de to mindste Gaarde paa 2 Marsel hver	
3 Maal à 6 Favne	er 18 Favne,
1 kortere i søndre Side	— 2 —
1 længere i nørre Side	— 4 —
1 Almindings Maal	— 5 —

*) Af de bevarede Kort fra Udskiftningstiden i Grevskabets Arkiv har jeg valgt at kopiere dette, fordi hver enkelt Gaards Jord her er saa klart betegnet. Paa den vestre Ende af Byjorden, som ikke er medtaget for ikke at gjøre Maalestokken for lille, havde den udhævede Gaard kun et enkelt Stykke ned til Noret. Østre Sølemark var ved tidligere Mageskifter helt lagt under de tre østre Gaarde i Byen, som tilhørte Grevskabet. Ved Udskiftningen samledes denne Gaards Jord i den Del af Egeskovs Mark, hvor den alt havde sit største samlede Stykke i Høie Haver og Lysestykkerne.

»Ved forskrevne Deling, som er giort det retteste og billigste, vi samtlig indbyrdes har kunnet skionne, skal Mand for Mand tage Maal efter Maal vexelvis fra Begyndelse til Ende; er tillige betinget og mellem os indgaaet og vedtaget, at ligesom vi fra nærværende Tiid at reigne pløier, bedriver og saær denne saaledes delte fælleds Skov i 5 Aar, da ifald nogen Mand skulde for sig finde tienligt at indgierde sit Maal eller sin Andeel, saa længe Skoven i fornævnte Tiid bedrives, da skal han være pligtig, naar de 5 Aar er forløben, og Skoven til fælleds Græsning igien udlægges, at borttage sine Gierder, saa heele Skoven igien biver i Fællig som hidtil.«¹³

5. Selv med god Villie kunde det være svært nok at passe de rette Skjel mellem de utallige Stykker; og Frapløjninger og Skjelstrid gav tidt Bystævnet noget at bestille. Ogsaa naar Sagerne kom for Retten, var det naturligvis Bymændenes Skjøn, der blev afgjørende. Saaledes vidnedes det 8/5 1672 paa Landstinget, at forrige Aar gav Knud Madsen i Svenstrup Vide for at have afpløjet Hans Mortensen i Skrøbelev, og saavidt Ejerlavet kunde synes, var det 3 Favne ved den søndre Ende og 2 midt paa. Og derefter afgjordes Sagen — ligesom mange andre.¹⁴

Da tidt 2, 3 og flere Byer laa i Fællesskab om en Jord eller Skov, kunde baade Grænse- og andre Stridigheder faa betydeligt Omfang og udartede ikke sjelden til Selvtægt. »Søndag efter Pintsedag 1663 kom de Hesselbjerg Mænd agende ud paa Ristinge Vejle og kjørte til med deres Forke og kastede Tangen af den Vagtbod, som Ristinge Bymænd havde opsat for deres Hyrde, rev den ganske fra hinanden og kastede Stykkerne paa Jorden.«¹⁵ I Foraaret 1665 indtog Torpe og Henninge Bymænd af Egeskovs Mark 35 Svin, der tilhørte Hr. Jacob Pedersen i Longelse, indelukte dem i Torpe Fold paa fjerde Dag og lod dem ganske forkomme, hvorfor de tiltaltes for Vold,¹⁶ o. s. v.

Med de mange Forhandlinger om alt sligt, om Bøder og Udpantninger derfor, og især da om Driften gik der neppe mange Søndag Eftermiddage, uden Byhornet kaldte til Stævnet. Tidt mødte Karlene sammen med Mændene for at give

Forklaring om løsgaaende Kreaturer, ulukte Gærder o. l. Og Byrepublikens Selvstyre paa dens egne Omraader bidrog meget til at holde Bøndernes Selvfølelse oppe i ellers trange Tider. Megen Fornøjelighed fulgte med det nære Samliv. Ikke blot Byloven, men selve Forholdenes Natur opmuntrede i høj Grad den indbyrdes Hjælpsomhed. Man kappedes med Arbejdet; og Plovkjøreren i den Gaard, der om Foraaret sidst naaede at faa hængt Ploven paa Ladevæggen efter endt Foraarsarbejde, maatte Aaret ud bære Øgenavn derfor. De hyppige Gilder, »Igangsgilder«, »Udfare-Øl«, Voldermisse- og Sommergilder drøftedes baade forud og bagefter. »Tredie Pintzehelligdag red vi unge Knægte Mayen i By her i Snøde, vi haffde en Krone fra Steensgaard, hvilken jeg førde«, noterer Mikkel Kok (sml. om Majtræet i Longelse 1568 Side 133). Allevegne viste det sig, da Udflytningen skulde begynde, at den stod for den hele Landsby som en stor Ulykke. Flere Steder vedtoges Udskiftningen kun med den Hovedbetingelse: Ingen Udflytning finder Sted. Og dette var ikke lutter slet Konservatisme eller Hængen ved Fællesskabets daarlige Sider, som tidt nok er fremhævede; men der gik virkelig noget tabt med hele det Liv, der samlede sig om Bystævnet.

6. Uheldigvis gav det urimelige Øl- og Brændevinsdrikeri, der tillige med Nattesværmen, Slagsmaal og anden Uorden fulgte med, stadig Øvrighed og Herskaber Grund til at se skævt dertil. 1742 foreslog Greven Amtmand Adeler Foranstaltninger til »at afskaffe den skadelige Misbrug og Uorden, som gaaer i Svang blandt Bønderne, idet de til Drik og Unytte fordreje de Bøder, som efter Loven udredes af menige Eierlaugsmænd i Landsbyerne for Hegn og Gierder« etc. Adeler undslog sig dog for at foretage noget, fordi der kun tilkom Herskaberne Regnskab af Oldermændene for disse Bøder, og fordi det vilde vække stor Modstand, om Herredsfogderne blandede sig deri.¹⁷ Men op imod 1800, da Fællesdriften lakkede mod Enden og Grunden derved gled bort under Bystævnet, seer man baade, at Bymændene ikke spekterede dets Afgjørelser som før, og at Øvrigheden gjerne

greb Lejlighed til at fastslaa, at det ikke mere skulde have noget at sige.¹⁸

Ind i det 19. Aarhundrede, paa enkelte Steder endnu for 40—50 Aar siden, blev et og andet Gildeslav ved at samles til Voldermissegilde og skiftede da endnu Oldemand og førte Byprotokol. Men der forhandlede ikke andet end en Smule Snekastningsregnskab eller Græsauktion (i Illebølle forhen ogsaa Ligvognsregnskab);¹⁹ og selv disse fattige Rester af det gamle er nu forlængst borte.

7. Om Bøndernes Gilder er der lidt nærmere Efterretninger fra de forskellige Tidspunkter, da de bekæmpedes ved Luxusforordningerne. Saaledes forbød Christian IV ved Frd. 1. Maj 1618 (om Ølsalg, Kroer og Gilder paa Landsbyen) bl. a. at holde flere end 3 Gilder om Aaret i en Landsby. Gildesmanden forbrød sit Fæste, hver Gæst skulde bøde 2 Rd., om han var Bonde, 1 Rd., om han var Husmand. Og næste Aar »annammede« Lensmanden ikke mindre end 296 Rd. 1 Ort 16 β i Bøder af en Part Bønder i Lenet for ulovlige Gilder, de havde holdt eller været med til. F. Ex. gav i Søndebro Gildesmanden Peder Brun til Stedsmaal af sin Gaard 20 Daler, 19 Bønder, der havde været hans Gæster, hver 2, og 7 Husmænd hver 1 Daler. Enkelte slap for Armod og Forbøns Skyld med det halve. Naar man ser, at en Gildesmand Rasmus Pedersen i Humble »for hans smaa Børns og Fattigdoms Skyld« kun gav 2 Daler til Stedsmaal for sit forbrudte Fæste og havde havt 30 Bønder og 6 Husmænd som Gæster, maa man vel indrømme, at det nok kunde gaa videre med Gilderne, end der var Raad til. Men disse Bøder var jo overmaade upopulære. 1623—24 annammedes kun 2 Daler af Rasmus Mikkelsen i Illebølle »for *Udfare-Øl*, han gjorde efter sin Formand et Fjerdingaar, efter at han var begravet«. Endnu 1632—33 faldt et Par Bøder, saa forsvinde de igjen.²⁰

I 1733 tog Stiftamtmand Sehested fat paa den Skik ved Maj- eller Sommergilderne, at Bønderkarlene kjørte eller red omkring i Flokketal og samlede Penge ind. Han udstedte

en Plakat med Forbud imod det, saasom det var lovstridigt og intet andet fødte af sig end Arbejdsforsømmelse, Bæster-nes Fordærvelse, Fylderi, Dobbelt og anden letfærdig og forargelig Uvæsen og Ødselhed, ja tilsidst Slagsmaal og ulykkelige Tilfælde. Men det blev i det mindste her paa Øen ved Plakatens Oplæsning af Prædikestolen²¹ — ligesom det skete med Forbudene mod at ride Sommer i By 1730 og 1736.

12/3 1783 udkom en ny Forordning imod Overdaadighed ved Gilder med Bøder for at skænke Vin og Kaffe, give over 4 Retter eller have over 32 Gæster og Gilde mere end 1 Dag. I den Anledning fik Birkedommer Møller 28/11 1783 Grevens Ordre til at holde Forhør om saadan lovstridig Ødselhed, som særlig skulde være sket ved 3 bestemte Gilder, et Bryllup i Hennetved, et Barsel i Skebjerg og en Begravelse i Stengade, men iøvrigt formodedes at gaa for sig allevegne. Han skulde derfor ogsaa afhøre alle Grevskabets Sognefogder. De blev saa tilsagte til at møde paa Birkedommergaarden i Leibølle den 10. Decbr. Sognefogden Erik Laursen i Snøde lod sig dog nøje med at skrive:

Hr. Birkedommer Møller! Hans Skrivelse haver ieg rigtig bekommet. Mens intet er hands Kongel. Maytes forordning bleven overtraad, siden hun gick ud, i disse 2de Sogner, med sliig overtrædelser i nogle maader, mens ieg maa høre, at dig kand gjøre i deris eget Sogn, og kaste mig i Næsen, at ieg er strigt, mens i Bøstrube Sogn kand dig gjøre, hvad dig vil; altsaa haver ieg intet at reise derhen for. Intet videre end som forbliver hans tjenstvillige i alle maader

E. Laursen.

Ogsaa flere af de andre Sognefogder havde den mest udmærkede Samvittighed. I Lindelse Sogn havde Mads Laursen ikke hørt om noget ulovligt enten ved Bryllupper, Barne- daab eller Begravelser; »men hvad Barselkoners Kirkegang er angaaende, da er paa nogle Steder endnu vedligeholdt den gamle Skik med de saakaldte Barsel- eller *Grød-gilder*, som bestaaer derudi, at der indkaldes nogle Mænd og Koner af Naboer og Slægtninger for at nyde paa den Dag et tarveligt Maaltid, som ingen Tid overgaaer 4 Rætter, og hvorved

hverken bruges Viin eller Coefe.*) Og af slige Grødgilder var der holdt flere. — Ved det af Greven nævte Barsel i Skebjerg havde der vel, forklarede Sognefogden i Tullebølle, været budet en Del, dog saavidt han kunde slutte, ikke over 32; Maatidet bestod af Suppe, Fisk og Grød, og blev derhos hverken skænket Vin eller Kaffe. Ved Begravelsen i Stengade var der kun buden en Snes Personer, og de fik kun 4 Retter. Men ved et Bryllup hos Peder Nielsen Erteløkke i Tullebølle, hvis Datter blev gift med den Karl, der nu havde fæstet Gaarden, havde der nok været vel mange Gæster. Sognefogden i Bøstrup, hvor man jo efter E. Laursens Brev kunde gjøre, hvad man vilde, kunde ikke tænke sig, at dette sigtede til andet end et Bryllup hos Præstebonden Peder Jørgensen, og han nævnte to Mænd, der var med; men da disse et Par Dage efter afhørtes, kunde de paa ingen Maade med Vished bestemme, om Gæsternes Tal havde oversteg 32. Retterne var kun 4, nemlig Suppe, Kjød, Steg og Flæsk.

Sognefoged Jens Drost i Humble, som havde været syg, blev afhørt den 2den Jan. 1784:

Om der havde været Bryllup hos Grevskabets Eiendommer Hans Jakob Pedersen i Hennemved? Ja. Om han havde været med? Ja. Hvor mange Gæster der var? Det kunde han ikke sige med Vished; i det Værelse, hvor han selv var, er han vis paa, at der ikke var 30 Personer; men hvor mange der var udenfor, kan han ikke sige, ej heller, hvo deraf vare Gæster eller ikke. Af Retter erindrer han kun Suppe, Kjød, Fisk, Steg og Grød samt nogle Kager. Nogle af Gæsterne veed han, at der blev skænket Vin og Kaffe for. Om der blev holdt anden Dags Bryllup? Han var der kun første Bryllupsdag, veed altsaa intet videre, end at om Søndagen derefter fulgte adskillige med de unge Folk i Kirke; men om disse spiste i Bryllupshuset, om de dansede, eller hvor længe de blev der, veed han ikke.

Der blev saa anlagt offentlige Sager ved Birketinget for Overtrædelse af Frd. 12/3 1783 ved de tre Bryllupper i

*) At Kaffen 1783 endnu var noget temmelig nyt herovre, turde fremgaa af den overordentlige Usikkerhed, hvormed Stave-maaden varieres.

Hennetved, Bøstrup og Tullebølle. Men det var rent umuligt for Vidnerne at sige, hvor mange Gæster der havde været med. I Hennetved blev det da omsider fastslaaet, at der havde ganske sikkert været 2 for mange, hvorfor Brudgommen fik en Mulkt paa 2 $\frac{1}{2}$ for hver af dem. Og der var over 4 Retter samt Vin og Kaffe; derfor maatte han bøde 8 β for hver af de 34 Gæster, Tallet blev ansat til. Og da der unægtelig ved de unge Folks Kirkegang igjen havde været Gæstebud, i hvert Fald med over 16 Gæster, og de unægtelig ogsaa havde danset, maatte Dommeren henstille til Greven som Amtmand at decidere, hvorledes derfor skulde ansees.

I Bøstrup havde der været mindst 10 for mange, saa der maatte Brudgommen betale 3 Rd. 2 $\frac{1}{2}$ i Bøde.

Værst gik det Brudgommen i Tullebølle. De første Vidner om dette Bryllup kunde kun sige, at der var ikke færre end 36 Personer til Bords. Men siden blev der fremstillet andre, som indrømmede, at der havde været en Mængde Mennesker tilstede. »Tallet paa dem kand de ikke fastsætte; men dette veed de, at der var dækket til i mindste 24 Sæt, hver Sæt beregnes almindelig til 6 Personer; men om disse alle var mødte, kand de ei heller sige, saasom de, nemlig Vidnerne, ei vare Gæster, men mødte i et andet Ærinde; dog kan de, under den aflagte Ed, tilstaa med Visshed, at der overhovedet kand have været i mindste 4 Per-

LANGELANDSK BRUDEDRAGT
FRA C. 1800

soner til hver Sæt ved ermeldte Bryllup«. Andendags Bryllup var der ogsaa; derfor maatte Amtmanden mulkttere. Men mindst 96 Gæster var 64 for mange — à 2 Rd. Og 16. Maj idømtes Brudgommen altsaa en Mulkt paa 21 Rd. 2 Rd. foruden Sagens Omkostninger.³²

XVII.

Grevskab, Proprietairer og Bønder indtil Landboreformernes Gjennemførelse.

1. Adelslægterne paa de gamle Herregaarde saae ikke mildt til Grevskabets Oprettelse. Lensmændene havde vel ogsaa raget op over dem; men disse var dog mere som deres egne og havde tilmed i lang Tid skiftet saa hyppigt eller været saa lidt paa Øen, at man paa Herregaardene til daglig godt kunde føle sig som de førende. Men ved Grevskabets Oprettelse maatte de gamle Adelsmænd med eet Slag se sig socialt satte tilbage i anden Række; og det mærkedes vel nok saa haardt, som at de ved Enevældens Indførelse havde mistet deres politiske Magt. Overfor Ahlefeldterne kunde de saa ikke engang i Stilhed søge at trøste sig ved at betragte dem som Parvenu'er saadan som ellers overfor adskillige af den nye Hofadel.

Saalænge Greverne ikke boede paa Øen, var der liden Anledning for Skinsyge eller Uvillie til at komme frem.¹ Øens Adelslægter var haardt medtagne af Svenskekrigen og adskillige af dem ganske forarmede (sml. S. 240). Af de 14 Hovedgaarde, der indtil Svenskekrigen beboedes af Adel, var *Brolykke* allerede 1660 i ufri Hænder (den ejedes siden længe af den borgerlige Slægt Holmsted). *Hardebo*'erne maatte i 1680'erne sælge *Egelykke* til Henr. Steensen og 1688 opsige *Nygaards* adelige Frihed; den blev efter for-

skjellige Handeler 1712 kjøbt af Greven. Paa *Heignet* var den sidste af Slægten, Mette Hardebo, gift med en Bonde, og noget efter hendes Død 1700 kom Gaarden under Ege-lykke. Ogsaa dennes adelige Frihed lod Steensen iøvrigt op-sige paa Fyenbo Landsting 23. Nov. 1687; men det gik siden i Forglemmelse igjen.² Den sidste v. *Ditten*, der ejede baade Møllegaard og Skovsbo, døde 1704; og *Skovsbo* kjøbtes snart efter af Herredsfoged N. Hansen. Omtrent samtidig uddøde Slægterne *Pors-Gagge* (med Rudbek Gagge til Skovsgaard † 1708). Hvorledes *Vestergaard* 1731 blev kjøbt af Grev Fr. Ahlefeldt, er omtalt S. 280.

Kort forinden havde denne fæstet stadigt Bo paa Trane-kjær. Ved den Tid havde endnu et Flertal af Øens Hoved-gaarde adelige Ejere. Faareveile tilhørte Etatsraad *Holger Skeel* til Birkelse, Steensgaard og Egelykke Oberstlieutenant *H. G. Steensen*, Nedergaard, Hjortholm, Skovsgaard, Holme-gaard og Lykkesholm forskjellige Medlemmer af Slægten *Kaas* og Møllegaard Ritmester *H. C. v. Pultz*. Den anseligste af Slægten *Kaas* var dengang Capitain (senere Generalmajor) *Chr. Banner-Kaas* til Hjortholm, som ved at ægte Rudbek *Kaas'* Enke Sophie Charlotte Brockdorff tillige blev Ejer af Neder-gaard. Han var en overmaade stridbar Herre, og det blev ham, der førte an i en hel Række tildels bitre Stridigheder mellem Grevskabet paa den ene og flere eller færre af de andre »Proprietairer« paa den anden Side, idet han undertiden fik dannet en formelig Koalition imod Greven, skjøndt nogle af de andre nødigt vilde med, og Skeel i det hele fornemt holdt sig udenfor Striden. Stof til denne manglede aldrig.

Først var der *Jagten*. Lensgreverne havde faaet kgl. Privilegier af 10/1 1674 og 14/6 1690 paa »Overjagten«, egentlig Jagten paa Kronvildt, men her forklaret som Jagten paa Daa- og Raavildt, »da der paa Landet ei nogen Tid skal have været anden Slags stort Vildt«. Og navnlig Reskriptet af 14/6 1690 forbød ligefrem »enhver uden Grevens Samtykke at befatte sig med Daa- eller Raadyr der paa Landet at skyde, med mindre han kan bevise af Alders Tid Rettighed

dertil at have havt«. Grev Carl udvidede den gamle Vildtbane omkring Tranekjær og lod den indhegne med »store og mægtige Hovedgrøfter, og det tvært over Landet fra den ene Strand til den anden«, uden at der dog ellers i de 3 første Grevers Tid blev lagt Hindringer i Vejen for de andre Godsejeres Jagt. Derved kom de i Vane med at øve den ret ugenert uden at spørge altfor meget efter Grænserne. Og da nu Grev Frederik begyndte at hævde sine Rettigheder, blev der bogstavelig næsten Krig. Den 7. eller 8. Oktober 1731 skød Jørgen Skytte paa Stensgaard sammen med Peder Skytte paa Nedergaard 6 Dyr paa en til Grevskabet hørende Grund. Han tog de to paa Hesten og Peder et, »indtil de af Hr. Greven er seet dermed, og formedelst Høibemeldte Hr. Greven haver skudt efter Jørgen Skytte, som han og har træffed paa hans Gehængbukler, maatte de begge forlade Dyrene og tage Flugten.« Jørgen Skytte dømtes efter Jagtforordningen til at slaas til Kagen og brændes af Bødlen og Peder ligesaa eller fri sig med Ed. — Næste Aar holdt Kaas og to andre med Skytte og 11 Støvere Harejagt til Hest over Sondenbro's Bymarker uden at agte, at Grevens Fuldmægtig mødte og nedlagde Forbud. Saadan afløste den ene Sag den anden. Og de fleste af Proprietairerne forenede sig allerede 1731 til at andrage om at faa Grevernes Privilegium paa Raa- og Daavildtjagten omstyrtet. Skulde Proprietairerne ikke have Lov at skyde et Dyr paa nogen Fæled og endda Greven kunne fordre Jagt i deres Enemærker og Lukker, »tilsidst vel ogsaa i Husene«, kunde de jo hverken faa en ærlig Karl til Skytte eller nyde deres eget med samme Ret som andre. Det blev imidlertid fornyet ^{29/11} 1737, og paa nye Ansøgninger blev de 1747 blot henviste til at bevise, at Grevernes Besiddelse af Overjagten var uretmæssig.³ Dette havde ikke været vanskeligt, da det jo ikke var rigtigt, at her ingen Hjorte har været paa Øen; men det var dengang glemmt. De andre blev kjede af Sagen og vilde ikke have mere med den at gjøre; men Kaas blev ved. Det var slet ikke Meningen, at Grevskabets Jagtret skulde gjælde paa

andres Enemærker, og dette maa omsider være bleven udtrykkelig erkjendt.⁴ — Senere blev atter en Jagtstrid Aarsagen til Grevskabets Kjøb af Møllegaard. N. Krag fik 1770 kgl. Bevilling paa Jagten deraf og af Pederstrup By, som var henfalden til Kongen; og det var i Vrede derover, Greven besluttede at købe Møllegaard.⁵

Striden om *Skoleordningen* skal fortælles i næste Kapitel. Ofte kæmpedes der om *enroullerede Bønderkarle* — 1729 blev en saadan Sag saa kostbar, at Greven og Kaas virkelig gik paa Forlig om den. Grevskabet havde leveret en Karl med en Skade i Armen i Stedet for en anden Karl, der var Soldat under Hjortholm; der indhentedes Betænkning af det medicinske Fakultet, nedsattes Kommission o. s. v., og det løb saadan op, at de forligtes om at dele Udgifterne med $\frac{3}{4}$ til Greven og $\frac{1}{4}$ til Kaas, hvorhos Greven gav Erstatning for Karlen.⁶ Der førtes Processer om alt muligt, Skjel, Veje, Skovhugst, Tiendegæs o. s. v., naturligvis ogsaa mellem Proprietairerne indbyrdes; med Steensen havde Kaas i 1745 3 Processer paa een Gang. Saaledes som Godserne laa indfiltrede i hverandre med deres Bønder i Fællesskab, skulde der megen god Villie til for at undgaa Strid.

Da Kaas 1744 solgte Hjortholm til Niels Rasmussen af Ravnstrup, Forpagter paa Nordenbrogaard, for 32000 Rd., indførtes det i Skødet, at han *ikke maatte sælge den igjen til Grev Fr. Ahlefeldt* eller hans dalevende Arvinger under Bøde af 6000 Rd.⁷ Og dette var ikke et blot Udtryk for personlig Uvillie eller Lyst til Chicane, men for en ikke ugrundet Følelse af, at Grevskabets overmægtige Væxt truede selve Proprietairernes Existens. Snart efter gik jo baade Holmegaard, Lykkesholm, Strynø og Brolykke samme Vej som Vestergaard og Nygaard og forvandlede til det grevelige Stamhus (se S. 281—82). Og overfor deres Bønder maatte Proprietairerne tidt føle sig trykkede af Grevskabets Naboskab, naar de havde ondt ved at stille sig lige saa kulant, som det gjorde.

2. »Da Landet var blevet Grevskab, kom salig Gros-Canceler til Slottet og lod der samle alle Grevskabets Underdanere og da lod oplæse hans kgl. Majestæts Befaling, at de skulde være deres Greve og Herre hørig og lydlig. Og derhos lovede han dem samtlige, at *det skulde ikke blive værre med dem, om det ikke blev bedre* under Grevskabet, end det havde været under Kronen«. Saadan berettede Bønderne bagefter.⁸ Og det maa i det Hele siges, at dette Løfte blev hverken glemt af Storkansleren selv eller af hans Efterkommere.

Af *Hoveri* blev der i hans Tid ikke blot ikke fordret mere end det før sædvanlige (se S. 152); men da især Magleby og Tryggelev Mænd klagede, at de havde mistet deres Heste i Svenskens Tid og ikke som før havde Hestekraft nok til de lange Hoveriture til Slottet, sluttedes der billige Akkorder om at betale det med Penge baade med dem og en stor Del af Grevskabets andre Bønder. I Sønder Herred svarede der 6 Rd. om Aaret i Budpenge af en hel Gaard, i N. Herred 5 Rd., og in natura ydedes saa blot Arbejde ved Hovgærder og Kornskibning.⁹ I 1680'erne var der Processer om Selvejernes Budpenge; men efter den S. 293 omtalte Højesteretsdom 4/3 1690 sluttede Oberinspektør Masius lignende skaansomme Akkorder som før. Dette lod ogsaa Grev Carl sig i Begyndelsen »gefalde«, og indtil 1714 havde Grevskabets Bønder enten en lav Afgift i Stedet for *Hoveri* eller kun omtrent halv saa mange Buddage at gjøre, som det ellers var almindeligt ogsaa paa Øens andre Godser. Paa Nedergaard og Skovsgaards Godser erklæredes c. 1720 2 ugentlige Buddage for det normale af hver Gaard, paa Stensgaard enten to gaaende Bud eller en Spanddag om Ugen, og saaledes med lidt Variation paa de andre Godser. Markhoveriet var omtrent det samme overalt (1 Td. L. af Hovedgaardens Jord at pløje, saa og høste samt et Par Læs Hø at bjerge for hver Td. Hartk., Bonden havde).¹⁰

Men i Grev Carls senere Aar begyndte ogsaa Grevskabet dels at kræve 2 *Buddage* om Ugen og dels at fordre *Natural-*

hoveri igjen i Stedet for Budpenge. Dets økonomiske Vanskeligheder steg jo i den Tid Aar for Aar. De Forbedringer i Driften, den nære Forbindelse med Holsten, som da var foran, af sig selv førte ind paa, krævede mere Arbejde. Og allermost gjaldt dette om den Hovedforanstaltning, der skulde skaffe Indtægterne i Vejret, nemlig Oprettelsen af *Mejerigaarde* efter holstensk Mønster. Allerede Storkansleren havde 1673 ved Magelæg af 12 øde Gaarde i Søndebro oprettet *Søgaard*, saa kaldet efter hans Barndomshjem. Til *Pøregaard* blev ligeledes lagt Jorden af de i Krigen ødelagte Nabogaarde. Kort efter 1700 oprettedes de tre Gaarde *Nordenbrogaard* (af 4 Bøndergaarde), *Boballegaard* (1717 afbrudt igjen og Jorden lagt under *Nordenbrogaard*) og *Ormstrupgaard* (af de 2 gamle Gaarde i Ormstrup By). Den sidste lagdes c. 1717 tilligemed to andre Gaarde under det gamle *Knepholm* (nu Tryggelevgaard). Da *Nygaard* var købt 1712, gjordes ogsaa den med noget tillagt Bondejord til Mejerigaard, og det samme skete 1717 med *Blegholm*. I 1718—19 afbrødes hele *Korsebølle* By (10 Gaarde), Bønderne flyttedes til andre Gaarde, og Jorderne lagdes sammen til en stor Mejerigaard.

Forordningen af 16. Marts 1725, som indskærpede det ældre Forbud mod at nedlægge Bøndergaarde, standsede denne Bevægelse. Men da saa ogsaa *Vestergaard* blev købt og brugt som Mejerigaard,¹¹ var der 8 nye Gaarde at fordele det *Hoveri* til, som i gamle Dage skete til Slottets Ladegaard alene (eller betaltes med en billig Penge). Dette gav kortere Hovveje, men naturligvis meget mere Naturalhoveri og meget færre Pengeakkorder end før.

Bønderne lagde ikke Skjul paa deres Misfornøjelse. Bl. a. klagede de 1717 til Kongen over Grevskabets Forvalter Jacob Schmidt, fordi han tog for meget Opmaal paa Skattekorntet, egenmægtig havde paalagt en Skat af 17 β , ej vilde modtage Sedler, omlagde og mageskiftede til Bøndernes Skade og paa lagde for meget *Hoveri*. Men for Retten, ogsaa for Højesteret, gik Klagen ynkeligt i Stykker og frafaldtes af de fleste Underskrivere. Resten fik hver 2 Rd. Mulkt, og Hoved-

mændene, Niels Madsen og Hans Markussen i Kjædeby, dømtes til at have deres Fæste forbrudt og arbejde henholdsvis 2 og 6 Maaneder i Skubkarren i Nyborg Fæstning. Deres Prokurator, som havde ægget dem til Sagen, maatte betale Omkostningerne.¹² Under Sagen lod Greven 18. Sept. 1719 paa Slottet opkalde de Bønder, som ankede over Mage-skifter o. l., for at høre og selv skjønne, om de virkelig havde Grund til de Klager, der egentlig var rettede imod ham, og saa give enhver sit. Men kun 3 eller 4 vilde i det Hele tale med ham derom; de andre »have henvist til deres Prokurator og ikke villet bie at tilkjendegive, hvorudi de vare fornærmede, men paa en trodsig og gienstridig Maade modtvilligen gaaet bort fra hinanden«.

Forkuede var de Bønder i hvert Fald ikke. Deres Modstand mod Paalægene var naturlig nok; men at de længe havde havt billigere Akkorder end andre, kunde jo ikke skabe en Ret for alle Tider; og endnu 1720 var Fordringerne paa Grevskabet mindre end andre Steder. Fæsterne forpligtede sig ved Fæstebrevene til at »forrette Hoveri med Ægt og Arbeide, naar og hvor befales«. Og i Grevskabets andet Tidsrum steg Hoveriarbejdet vel endnu lidt, navnlig ved de større Fordringer, der efterhaanden stillede til Jordens Bearbejdelse.

3. Grev Frederik Ahlefeldt gennemførte med Orden og Fæsthed det System, der i hans Faders Tid var planlagt og halv begyndt. Forpagtergaardene blev besatte med dygtige Folk; til Mejeriet holdtes enten en »Hollænder« — som tidt var fra Holsten — eller det forpagtedes særligt ud til en Mælkeforpagter. Kløveren blev indført og Driften i det hele forbedret. Grevskabets Indtægter steg i hans Tid til det dobbelte — fra 11—12000 til 20—25000 Rd. — og flere af hans Forpagtere blev velstaaende Folk. Ogsaa paa Bøndernes Drift virkede det, saa der med Grund kunde siges om ham, da han døde, at han havde gjort Langeland frugtbart ved vise Foranstaltninger, som andre saae og efterlignede til deres Fordel.

Den for Bondestanden mørke Tid fra Stavnsbaandets Indførelse til dets Ophævelse blev her paa Øen mindre mørk end de fleste andre Steder. Byrderne voxede vel, men Evnen voxede med. Hvor meget end Stavnsbaand, Hoveriforøgelse og andre Ting kunde hæmme (værst var sikkert nok Brændevinen), gik den almindelige Velstand, Driftighed og Oplysning dog i Virkeligheden frem i dette Tidsrum.

Bøndernes gamle *Afgifter* forøgedes ikke. Baade *Landgilden* og de andre Jordebogsafgifter betragtedes som uforanderlige, og deres gamle Minimum (sml. S. 152) følte endda som mindre, saa snart Gaardenes Udbytte begyndte at voxe lidt. *Indfæstningerne* var i lang Tid efter Svenskekrigen næsten lig Nul. Endnu 1699—1700 var Grevskabets samlede Indtægt deraf kun 148 Rd.; og af dem var vel at mærke de 60 Rd. Fæste af Færgestedet i Spodsbjerg; ellers betaltes af Gaarde kun fra 3—20 Rd., af Bol og Halvgaarde oftest 1—2 Rd. Men kort efter 1700, da Krigens værste Saar var lægte, begyndte Indfæstningerne at stige; 1710 betaltes af 17 Gaarde og Halvgaarde, der udfæstedes under Grevskabet, gennemsnitlig 26 Rd. for hver. Og da snart efter Heste, Vogn og Plov begyndte at følge med Gaarden som fast Inventarium, fik de ganske deres gamle Størrelse igjen (se S. 151—152). Og fra den Tid var der saa lige til Slutningen af det 18. Aarhundrede en ganske langsom Stigning, men saa moderat, at det stadig kun var for de største og bedste Gaarde, Indfæstningen kom over 100 Rd. Endnu omkring 1780 var Fæstet af en Gaard paa 5 Tdr. Htk. langt oftere 60—80 Rd. end 100. 1789 og 90 udfæstedes bl. a. to Gaarde i Nordenbro, hver paa 5 Tdr. 1 Skp. Htk. og med samme Landgilde 4 Tdr. 6 Skpr. Byg og 5 Skpr. Havre samt 1 Rd. 2 $\frac{1}{2}$ Jordebogspenge. I den ene — det var Lundsgaard — ægtede den nye Fæster Enken og lovede at sørge for de to Kuld Børn i Gaarden som en Fader, indtil de selv kunde tjene deres Brød. Han gav 120 Rd. i Indfæstning. Den anden Gaard fik en Søn afstaaet af sin gamle Fader; han gav 80 Rd. til Fæste. Det var en uskreven Lov, at en

ordentlig Fæsters Børn fik Gaarden for meget lavere Indfæstning end andre, helt ned til det Halve.

Et enestaaende højt Fæste, 300 Rd., gaves 1765 af den i sin Tid saakaldte Humble Bondegaard, der en Tid havde været brugt som Mejerigaard med Hoveri til (nu Matr.-Nr. 15). Den havde dengang ogsaa 16 Tdr. Htk. Jens Drost, som fæstede den, skulde være Sognefoged og som saadan intet Hoveri gjøre, men om han ophørte med Bestillingen, enten gjøre Hovning eller svare 16 Rd. derfor om Aaret. 1806 gaves i Fæste af samme (ved Udskiftningen til c. 8 Tdr. Htk. formindskede) Gaard 950 Rd., 1850 1800 Rd. (aarlig Landgilde 9 Tdr. 5 Skpr. Byg, 2 Tdr. 1 Skp. Havre; 2 Rd. Jordebogspenge samt 2 Gæs og 3 Skpr. Byg til de Fattige; Hoveri-æquivalent 7 Tdr. 6 Skpr. 3 $\frac{2}{3}$ Fdk. Byg og 3 Tdr. 7 Skpr. Havre samt 63 β for Favnesætning. 1853 afløstes det resterende Naturalhoveri af Gaarden for 9 Rd. 38 β aarlig. Og — for at følge Udviklingen til Ende — 1899 solgtes den for 33500 Kr. og en aarlig Afgift af 28 Tdr. Byg).

Paa *Strynø* var Indfæstningen forholdsvis højere, fordi Afgifterne for Landgilde og Hoveri var yderst lave, hvad der hænger sammen med, at Gaardenes Bygninger her fra gammel Tid ejedes af Fæsterne, saa at den tiltrædende indløste dem fra den fratrædende eller hans Bo. 1765 gaves der af en Gaard paa 2 Tdr. Htk. 120 Rd. i Indfæstning; men den samlede aarlige Afgift for Landgilde, Jordebogspenge og Hoveri tilsammen var kun 7 Rd. I 1780'erne betaltes til Fæste af lignende Gaarde med samme Afgift henholdsvis 160, 180 og 200 Rd. Der var jo efter Sagens Natur paa *Strynø* intet Naturalhoveri ud over en Smule Roning eller Sejlads, naar Greven eller hans Folk besøgte Øen.¹³

4. Ellers var det som overalt i Landet *Hoveriet*, der steg. For ikke at tale i ubestemt Almindelighed derom, saa gjordes der ved 1780—90, da det havde naaet Højden, Hoveri til *Tranekjær Ladegaard* af 42 hele og halve Gaarde i *Tranekjær* og *Tullebølle* Sogne med ialt 156 Tdr. Htk. *Ladegaarden* havde 289 Tdr. Land i 10 Marker, hvoraf det halve

pløjedes hvert Aar, og 150 Tdr. L. Eng, hvortil kom c. 30 Tdr. L. Agerhø. Altsaa fik Bønderne knap 1 Td. L. at dyrke med Korn for hver Td. Htk., de havde. Til Rug blev der pløjet og harvet 1 Gang, til Byg i den Mark, som aarlig blev brudt dertil, pløjet 3 Gange, ellers til Vaarkorn 2 Gange og harvet 1 Gang. Af Hvede saaedes kun ubetydeligt. Bønderne foretrak, som det var gammel Skik, at faa deres Lodder i Marken fordelte ved Lodkastning. Og der var saa en livlig Kappestrid om Arbejdet. 6 Skpr. Land regnedes til 1 Dags Pløjning, 8 Skpr. til 1 Dags Harvning, 6 Skpr. til et Dagsarbejde med at meje Rug og 4—5 med at meje Byg eller slaa Hø. Det samlede aarlige Hovarbejde i Mark og Eng, Gødningskørsel og Høst iberegnet, ansloges for en almindelig Gaard paa 4—5 Tdr. Htk. til omtrent 35 Spanddage og 66 Gangdage. Og de øvrige Arbejder, der paalaa en saadan Gaard med Tærskning Vinteren igjennem, Ægter, Skovning, Tørveskær og Stenrydning, sattes til 23 Spanddage og 79 Gangdage. Ialt c. 58 Spanddage og 145 Gangdage om Aaret.

Faareveile havde samtidig 452 Tdr. L. Ager, hvoraf ligeledes Halvdelen pløjedes aarligt, og 288 Tdr. L. Eng. Dertil laa 40 Gaarde (de 24 i Skrøbelev Sogn, Resten i Simmerbølle, Tullebølle, Longelse og Fuglsbølle) af samlet Hartkorn 245 Tdr., som fra gammel Tid har været regnet for 20 hele Gaarde. Disse fik altsaa et ganske lignende Areal Ager og Eng pr. Td. Htk. at pløje, saa, høste o. s. v. som paa Tranekjær. Men Hovbøndernes andre Arbejder, hvortil her regnedes Tangkjørsel, Rørskær, Vejarbejde, Gødningskørsel m. m., ansloges til for en hel Gaard (eller 12 Tdr. Htk.) at udgjøre 114 Spanddage og 218 Gangdage om Aaret, altsaa for en almindelig Gaard 57 Spanddage og 109 Gangdage *foruden* det egentlige Markarbejde. Men da Gaardene her er større og Gødningskørsel ikke regnet til Markarbejdet, er Forskjellen fra Tranekjær ikke saa stor, som den strax synes.

Paa *Nedergaards* Gods havde de 28 Gaarde i Bøstrup og Snøde-Stoense Sogne (med ialt 150 Tdr. Htk.) deres Hovmaal i hver af Gaardens 9 Marker paa omtrent 1 Td. 3 Fdk. L.

6 fjernere Gaarde i Tullebølle Sogn havde noget mindre Hoveri. Driften var saadan, at Jorden laa 4 Aar med Græs og brugtes de 5 andre Aar successivt til Vaarkorn, Hvede eller Rug, Vaarkorn (eller Ærter), Rug, Havre (med Kløver). Her fik altsaa hver Td. Htk. lidt over 1 Td. Land Markhoveri. Til Eng (c. 131 Tdr.) og Græsslet regnedes af en Gaard paa 5 Tdr. Htk. 5 Spanddage og 26 Gangdage, ganske som paa Tranekjær. Af andre Arbejder skulde hver Gaard gjøre c. 35 Spanddage og 108 Gangdage foruden Tørveskær og Hegning.¹⁴

Ogsaa her var Fordringerne altsaa noget større end paa Grevskabet, og ganske lignende var Forholdene paa de øvrige Godser. Gjennemsnitlig har Hoveriet her paa Øen i Slutningen af det 18. Aarh. for en middelstor Gaard paa c. 5 Tdr. Htk. alt iberegnet været *60—70 Spanddage og 150—60 Gangdage om Aaret* — derved dog bortset fra en hel Del Gaarde, der ydede langt mindre, fordi de laa for langt fra deres Hovedgaarde.

Naturligvis fulgtes Hoveriet her som allevegne af de sædvanlige Misligheder, Trakasserier af Forvaltere og Ladefogder, Opsætsighed med efterfølgende Mulktering af Bønder — der er Exempler paa, at en hel By paa een Gang nægtede at efterkomme en Tilsigelse til Hove — drukne Slagsmaal paa Hovmarken, stort Arbejds- og Tidsspilde o. s. v. At Træhest og Halsjern har været i Brug, er givet (sml. S. 301). Men de skrevne Kilder indeholder intet derom. Og der lader sig da intet bestemt sige om Omfanget af deres Brug ud over dette almindelige, at egentlig Mishandling af Bønderne har her paa Øen i det Hele ikke fundet Sted og vilde sikkert ej heller være bleven taalt. Der er mellem de talrige Retssager og Klager over virkelige eller formentlige Forrettelser ingen, der drejer sig om Mishandlinger — men adskillige om, hvordan en Bonde tog til Forken, naar Fogden truede med Pisken.¹⁵ Heller ikke Traditionen veed her det mindste at fortælle om saadanne Bondeplagerier, som der andetsteds høres om.¹⁶ Og forhadet for sin egen Skyld blev

Hoveriet først i selve Reformtiden, da Bondens Arbejde begyndte at faa en ganske anden Værdi for ham selv end tidligere.

5. Hvad Bønderne derimod lige fra Begyndelsen grundig hadede, var *Stavnsbaandet*. Da det samtidig med Landmilitiets Indførelse 1701 blev forbudt alle Tjenestekarle i den værnepligtige Alder at flytte bort fra Godset uden Godsejerens Pas, var det vel kun en Udvidelse af noget ældre (se S. 150) og i og for sig ikke ment som andet, end hvad enhver Værnepligtig i vore Dage er underkastet. Men det følte som noget nyt. Godsejerne fandt let Paaskud til ulovligt at nægte Pas. Og mange Karles overdrevne Frygt for Militstjenesten bragte dem til idelig at »entvige« uden Pas, ikke at tale om, hvor irriterende det kunde være, at naar f. Ex. en Karl fra Fodslette blot tog Tjeneste i Tryggelev, skulde han først op paa Hjortholm og have Pas. Flyttede han uden det, kom der snart Spørgsmaal efter ham og efter Omstændighederne enten Ordre til at vende tilbage til Godset eller Eftersøgelse. Og disse Eftersøgelser foretoges tidt ganske hensynsløst. Paaskedag 1719 blev der stor Allarm under Gudstjenesten i Longelse Kirke, hvor Grevskabets Udrider kom med tre Mand for at tage Præstens Karl, der var undveget fra Herredsfoged Niels Hansens Gods (Skovsbo). De vilde gribe ham, som han lige efter Prædiken gik ud for at spænde Præstens Vogn for og kjøre ham til Annexet; men han tyede ind imellem Kvinderne, der netop var ved at gaa op at offre, og kom op til Præsten ved Alteret. Præsten lagde sig saa imellem og svarede for hans Tilstedeblivelse — siden undveg han imidlertid alligevel. En Søndag i 1724 stod selve Oberst Kaas til Nedergaard paa Vagt med nogle Mænd udenfor Bøstrup Kirke og greb en undvegen Karl, der skulde præsenteres for Sessionen, ligesom han kom ud af Kirken.¹⁷

Rømningerne gik ofte bort fra Øen. Adskillige lod sig hellere hverve end tage til Militien. Specielt klages der omkring 1730 over »den utilladelige Omgang, som bruges af Frifolkene i Dronningens Regiment, der idelig opholde sig

paa Langeland og forføre vort bedste Mandskab med sig til Holsten«. ¹⁸

Efter Stavnsbaandets egentlige Indførelse 1733 blev det baade af Grevskab og Proprietairer brugt ganske overvejende i deres egen Interesse. Nu laa ogsaa selve Udskrivningen i deres Haand, og de kunde altid give en Karl Valget mellem at blive Soldat eller fæste en daarlig Gaard, som det kneb at faa besat. Men i det Hele tyde dog Fæsteprotokollerne ikke paa, at det har været vanskeligt at finde Fæstere. Ofte ser man, at en indrulleret Karl eller en Landsoldat med et eller flere Aars Tjeneste bag sig omvexles og befries fra Resten af Tjenestetiden for at fæste en Gaard. I nogle Tilfælde betyder dette en saadan Tvangsmanøvre, men i andre er det snarere en Velgjerning — undertiden kjøbt hos Forvalteren — og et Middel til at fordele den lange Soldater-tjeneste imellem flere Karle.

Her førtes mange af de sædvanlige Processer mellem Godserne om, hvor en Karl havde fyldt de ni Aar og skulde høre til. Eller borttrømte Karle søgtes til Stavns — det sidste næsten altid, naar de var udskrevne eller skulde udskrives. En enkelt Gang søgtes ogsaa en Karl tilbage, uden at det havde stort med Militærtjenesten at gjøre, som 1785 en Karl fra Grevskabet, der for nogle Aar siden havde faaet Rejsepas at rejse til Kjøbenhavn og lægge sig efter Tømrerhaandværket; men »nu erfares det, at han ej har gjort det og ej heller indfundet sig ved Grevskabet igjen«, hvorfor han søgtes tilbage. ¹⁹

I Praxis blev Stavnsbaandet omtrent enstydigt med Vornedskab. Bønderne selv forstod det saadan, ¹⁹ og man ser f. Ex. N. Krag som Ejer af Møllegaard 1768 ligefrem tale om Gaardens *Vornedrettighed* og ved Salget af Tottesholm og Breholm tilskøde Oberstlieutenant Kaas disse Gaarde »med der befindende unge Mandskab, nemlig Hans Rasmussens 2 Sønner i Tottesholm, Peder og Rasmus Hansen, med samme Ret og Rettighed, som jeg dem eiet haver« — mens Breholm var lejet og ikke fæstet ud, og Lejerens Sønner

altsaa »frie fra Møllegaards Vaarne-Rettighed«. ²⁰ I Kjøbekontrakten om Hjortholms Salg 1744 indsatte Sælgeren (Chr. B. Kaas) den Bestemmelse: »Det unge Mandskab af Karle og Drengene forbliver paa Godset, hvor de nu tienner og har tient siden sidstafvigte Michaeli, dog forbeholdes mig deraf at udtage 4re, af hvilke jeg finder for got, som bliver mig tilhørende, og skal blive nævnt ved gaard og godsets overlevering.« ²¹

Som et Kuriosum, der forøvrigt har Sidestykker andetsteds, kan det nævnes, at H. G. Steensen 1768 ogsaa foreslog Stavnsbaand for *Pigerne*. Folkelønnen steg*); og, skriver han til General-Landvæsens-Collegiet: »Naar en Forkarl fik 18—20 Sletdaler (à 4 R), en Mellemkarl 12—15 og en Pige 6 Sletdaler i aarlig Løn, eragter jeg saadant tilstrækkeligt. Og da her aarlig udgaar endel Piger af Landet til Holsten og mulig videre til Tyskland, hvisformedelst de tilbageblivende ere rare at bekomme og desaaarsag opskruer Lønnen det ene Aar højere end det andet, saa var det efter mine Tanker til det almindeliges Nytte, om slig Udgang af Landene ei uden betydelig Aarsag blev bevilget og tilladt.« ²²

Mere alvorligt var det, naar Greven gjorde Forsøg paa ogsaa at udstrække Stavnsbaandet over *Selvejrbønderne*.

6. Grevskabet traadte ved sin Oprettelse ind i Kronens gamle Rettighed overfor *Selvejerne*, og disse opførtes uden videre Bemærkninger sammen med Fæsterne i Erektionsjordebogen blot med de sædvanlige korte Angivelser af hver

*) Paa Nedergaard var 1732 Avlskarlens Aarsløn 13 Rd. 2 R , Røgterens 12 Rd., Pigerne 5 Rd. 2 R (Fruens egen Pige 6 Rd. 4 R). I Bønders Boer omkring 1750 er en Karls Løn fra 10—14 Rd. og en Piges 6 Rd. 1768 angives den almindelige Løn paa Fyen »for en fuld Karl« til 16 Rd., 5 Alen Vadmel, 6 Al. Hørlærred og 9 Al. Blaarlærred; for en ringere 11—12 Rd. og samme Tøj. Lige efter 1800 var efter Begtrup Folkelønnen paa Langeland »ikke høj« — almindeligt for en Karl 24 Rd., for en Pige 8 Rd. og Foder til et Faar eller nogen Uld. Daglejen var om Somren 12—20 β , om Vinteren 8—10 β med Kost.

Gaards Ydelser. At deres Særstilling og Ejendomsret (jfr. S. 138 og 147—48) ikke blev klart betegnet, var en alvorlig Fejl, som i nogen Grad forklarer og undskylder Grevskabets forskellige Forsøg paa at anfægte den. Paa Godskontoret fik de det halvtyske Navn »de grevelige Eiendommere« — ved Oversættelse tilbage fra de holstenske Godsinspektørers »Eigenthümer«. Man vidste ikke ret, hvad de var. Fæstere var de altsaa ikke, men heller ikke Selvejere i nyere Forstand saadan som de faa Bønder, der udenfor Grevskabet købte sig egne Gaarde (1739 var der 7 saadanne).²³ »Hvad de saa er«, skriver Godsforvalter Thorup ganske betegnende om dem i et Indlæg 1733, »Proprietairer er de ikke. De er og bliver Bønder, som de sig selv intet høiere kan regne. Naar de nu er Bønder, skal de have et Herskab«. Og da Storkansleren og hans Folk, som kjendte det oprindelige Forhold, var døde, havde Grevskabet svært ved at forstaa, at det ikke skulde have alle Datidens Herskabsrettigheder over dem. Der maatte en lang Række af vidtløftige Processer til, som i Tiden 1690—1745 4 Gange førtes helt frem til Højesteret, før det i det væsentlige lykkedes Ejendomsbønderne at faa fastslaaet deres Ret.

Først gjaldt det Hoveriet eller de Budpenge, som svaredes i Stedet; og Højesteretsdom af 4/3 1690 afgjorde, at der kun maatte kræves $\frac{1}{4}$ saa meget Hoveri af dem som af Fæsterne. Under ny Strid, om de derefter oprettede Kontrakter skulde vedblive at gjælde for senere Lensbesiddere, anfægtedes ogsaa deres Ret til at hugge i deres egne Skove, ja *selve deres Ejendomsret*. Ingen af dem (undtagen Bjerrebygaard, se S. 175) kunde fremlægge Skøde paa deres Gaarde; og en Kommissionsdom af 18/12 1725 tilkjendte dem kun Ejendomsret til deres Gaardes *Bygninger*, men ikke til Jord eller Grund, saa de skulde svare fuld Landgilde, men kun $\frac{1}{4}$ Hoveri, og det forbødes dem uden Udvisning at hugge i deres Skove m. m. Men Højesteret omstyrkede 19/3 1732 denne Dom og erklærede, at de som *rette Selvejere og jordegne Bønder* burde ei mod Loven besværes med utilbørlig

Arbejde og Tynge videre end som kan eragtes at være en Fjerdedel imod en Fæstebonde, saa bør de og efter Skovforordningen af 21/1 1710 have Frihed til at hugge i deres Skove; dog skulde de svare Grev Ahlefeldt den Landgilde, for hvilken de staa i Jordebogen.

I denne stod ved de fleste af dem: *40 Læs Brændeved*. Var det nu Landgilde? Eller var det gamle Ægter i Stedet for andet Hoveri? Grevskabet paastod det første, mens Bønderne holdt paa det sidste. Nye Højesteretsdomme 7/3 1735 og 26/4 1736 fritog dem for at levere Veddet som Landgilde; de skulde blot — men dog som en Landgildeydelse — age det fra Grevskabets egne Skove. Men nogle af dem vilde ikke baade age Ved og gjøre andet Hoveri, og samtidig blev der Strid, om de skulde betale Husbondhold og kunde flytte bort uden at søge Grevens Tilladelse og Pas. Selvejeren Peder Bech i Stengade (en Sønneson af Landsdommer Th. B.) kjøbte 1738 Dansted paa Lolland. Havde han nu med passende Ærbødighed ansøgt hans højgrevelige Naade om Pas til Flytningen, havde der intet været i Vejen. Men da han ikke gjorde det, blev han stævnet for ulovlig Flytning fra Stengade. Saa skrev han til Greven, forklarede Sagen, tilbød Kaution og anmodede om Flyttebevis. Men nu afslog Greven det: »alligevel jeg nok forstaaer, at I holder mig for ringe, at kunde meddele Pas til saa anseelig en Proprietarius, som I forestiller Jer at være, da for at føre Jer nogenlunde af disse forvildede Speculationer, saa er det den eene og billigste forstaaelse, at I hidindtil har været og endnu er min Eiendomsbonde, og Jeg Eders Herskab, som ikke haver nødig at meddele Eder Pas, førend mig vises af Lovens eller Forordningernes Articuler, at jeg dertil er forbunden.« Og en ny Kommission dømte 29/4 1740 bl. a., at ingen Ejendomsbonde maatte »entvige uden Tilladelse og Pas«, og P. Bech skulde forblive ved Godset, til han derfra entlediges, samt betale en Mulkt. Husbondhold skulde svares og Veddet ages foruden deres ved Dom bestemte Hoveri. De to sidstnævnte Punkter stadfæstede Højesteret 17/6 1745.²⁴ Men i Hoved-

spørgsmaalet hævdede den Selvejernes Ret, saa det skulde være dem uforment, naar de først har aflagt Rede og Rigtighed, at fraflytte deres Gaard og Stavn med deres Børn, dog at Læggenes Komplettering og Forordningen om Landmilitzen derved ej præjudiceres.

Efter dette var der i lang Tid Fred, bortset fra et Par mindre Skærmydsler, om Veddet blot skulde ages eller tillige hugges, og hvor langt det kunde fordres kjært. Men 1776 trak det paany alvorligt op over dem. Mads Christensen paa Knepholm og Theodorus Bech paa Bjerrebygaard søgte paa samtlige Ejendomsbønders Vegne Greven om at respektere deres Børns Frihed for Enroullering og Stavnsbaand, da *deres Frihed for Vornedskab* baade er sikret ved Højesteretsdom og altid før respekteret. Men nu har Greven ved sin Tiltrædelse tænkt anderledes og ladet Anders Andersens Broder i Longelse enroullere. De tilbød til Gjengjæld at finde sig i deres Husmænds Børns Enroullering og betale Greven en Kapital. Værnepligtige var de, men nu slap de med at kjøbe Fribrev, som dog tabte sin Kraft efter Frd. 20/6 1788.

Disse Selvejere var stadig velstaaende, tildels rige Folk, og det Hoveri, de skulde gjøre, kunde ikke genere dem synderligt, selv om det gjennemgaaende blev dem, der fik de længste Hovveje. F. Ex. i Longelse Sogn gjorde Grevskabets Fæstere Hoveri til Blegholm, men Selvejerne til Pæregaard. Men det omtales lejlighedsvis, hvordan den nævnte Anders Andersen paa een Gang sendte 4 Vogne og 8 Karle til Hovmarken i Høsten og endte det hele paa en halv Dag.²⁵

7. Det paalideligste Indtryk af *Bøndernes Kaar* faar man gjennem Skifteprotokollerne. Blandt Selvejerbøndernes Boer før 1800 er der et enkelt — efter Rasm. Gregersens Enke i Lindelse 1708 — som naar op til 4000 Rd., hvilket i den Tid betyder stor Rigdom. Hun efterlod da ogsaa Kjoler baade af Taft, Skjellert og Barrat*), 25 Sølvskeer,

*) De jævne Bondekoner lod sig ellers oftest nøje med 1 eller 2 Trøjer og Skjorter af Klæde o. l. og ellers Hvergarn og

Bægre, Bakke, Skaal og Saltkar af Sølv o. s. v. Ellers naaes kun sjelden 1000 Rd.; og et Efterladenskab, der vurderes til nogle Hundrede, er det almindelige for Selvejerne og de mere velstillede Fæstere. Men man maa jo derved ikke blot huske paa de lave Priser eller Pengenes høje Værdi i Sammenligning med Nutiden, men ogsaa paa, at der i Dødsboer gjerne vurderedes lavt. Navnlig *Jordegods* ansloges lige til Landbo-reformernes Tid til 50 Rd. pr. Td. Htk. for Hovedgaards-jord, 40 Rd. for almindeligt Fæstegods og 30 Rd. for Selvejergaarde. Hvor langt dette var fra de virkelige Priser paa Øen, ses f. Ex. af F. Ahlefeldts S. 281 omtalte Godskjøb 1749, da Holmegaards og Lykkesholms Gods betaltes med 164 Rd. pr. Td. Htk. (At Brolykke 1755 endog betaltes med 260 Rd. pr. Td. Htk., kan ikke regnes, da Greven der gav en Overpris af 2000 Rd.) 1750 solgtes en Ejendoms-gaard paa knap 2 Tdr. 3 Skpr. Htk. ved Auktion for 322 Rd. — altsaa 136 Rd. pr. Td. Htk.²⁶ Særlig tydeligt ses Jordens Værdistigning ved Hjortholm Gods, som 1744 kostede 32000 Rd. (se S. 381) ∴ 122 Rd. pr. Td. Htk. Allerede dette var en langt højere Pris, end der da betaltes i andre Dele af Landet. Men 1782 kostede den 70000 Rd. eller 265 Rd. pr. Td. Htk. Da købte Forpagteren paa Knepholm, Mads Christensen, den, betalte den kontant og skænkede den til sin eneste Søn, Christen Madsen. Paa samme Maade gik i den opadgaende Tid en hel Række af Øens Herregaarde over til foretag-somme Folk, der havde tjent Penge og nu fandt deres Regning ved at anbringe dem i Gods. Saaledes købte tre Brødre Mikkelsen 1760 Skovsgaard, og Forpagter J. Hansen paa

Vadmæl, ofte livlig farvet; som Hovedtøjer nævnes oftest sorte Damaskes eller Silkehuer med sorte Kniplinger og hvide Lin med Kniplinger; men ikke sjældent er der finere Sager. En velstaaende Fæsters Kone i Skattebølle efterlod 1732 bl. a. en Vadmelstrøje med 16 Sølvknapper, 1 gulblommet Silkeliv med en liden Gallun til, en grøn Sarses Trøje med 10 Sølvknapper, 2 Bulle med Sølvnaale etc. Og fine blommede Kristentøjer er heller ikke sjeldne.

Lykkesholm (som først havde været Forvalter paa Nedergaard og derefter Inspektør paa Grevskabet) købte 1767 Faareveile af Skeel'erne for 58000 Rd. (206 Rd. pr. Td. Htk.). Hvordan Skovsbo, Søvertorp og Biskopstorp erhvervedes af Retsbetjente, er foran nævnt. Men i Boerne vedblev man at bruge den lave Vurdering, som jo bl. a. gjorde det langt lettere for en Arving at overtage en Selvejergaard. Skulde der være regnet med de virkelige Priser, vilde de fleste Selvejeres Boer allerede i Datidens Priser være løbne op til det tredobbelte og Overtagelse af Gaarden i mange Tilfælde være umuliggjort for nogen af Børnene.

For Fæstebøndernes Vedkommende maa det mærkes, at den til Gaardens Drift nødvendige Hestebesætning og Inventarium efter Frd. 15/1 1701 »til Gaardens Konservation« forlods skulde udtages af Boet — hvad der dog paa Grevskabet først kom til at træde i Kraft en Sned Aar efter — og den gik saa efter Synsmænds Vurdering som fast Inventarium fra Fæster til Fæster. Der regnedes til en almindelig Gaard (til en 6 Hestes Plov) med 8 Heste, en Plov, en Harve og en Vogn, siden med en Hest for hver Td. Htk., Gaarden havde.²⁷

Maaske fører det bedst ind i Forholdene at følge en enkelt Gaard igjennem hele det 18. Aarhundrede, og det mest passende Exempel, jeg har kunnet finde til Oplysning baade om de i det enkelte skiftende Kaar og om Bevægelsens Retning i det Hele er *Lollesgaard* i Simmerbølle Sogn, en af Grevskabets større Fæstegaarde, hvor der dog aldrig herskede mere end jævn Velstand og ikke altid det. Gaarden havde oprindeligt 11 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. Htk. (c. 100 Tdr. L.), men reduceredes ved Udskiftningen til c. 45 Tdr. L. med 5 Tdr. 5 Skpr. Htk.

1713 skiftedes der efter *Mads Søfrensens*, som boede og døde i Lollesgaard. En af Sønnerne fik foreløbig den halve Gaard i Fæste, mens Enken sad for den anden halve. Gaardens Besætning var da 13 Heste og Føl (vurderede fra 6—20 Rd.), 13 Køer (4½—7 Rd.), 8 Kvier og 1 »Studling« (1—4 Rd.), 21 Svin og Grise, 10 Faar og 2 Fjorlam samt 1 Gaas (uden Tvivl ogsaa Høns, men

disse regnes ikke i ældre Skifter). Der var 1 Plov med Tilbehør, 1 Harve med Jerntænder, 1 Færredsvogn (5 Rd. 2 f), 1 Arbejds-vogn, 1 Egeslæde, 1 Tromleblok og naturligvis Slibesten og andre mindre Redskaber. Der var saaet 10 Tdr. Rug, 4 Tdr. Ærter og Vikker. Paa Loftet fandtes 4 Tdr. Rug (à 1 Rd.), 2 Tdr. Heire (à 3 f), 6 Tdr. Byg (à 5½ f), 4 Tdr. Havre (à 4 f), 1 Td. Vikker (à 4 f), 1 Td. Ærter (à 5 f). Af utorsken Korn var der 6 Traver Byg (hver Trave regnet til 6 Skpr., altsaa 4½ Td.) og 4 Traver Havre (à 6 Skpr., altsaa 3 Tdr.).

Som næsten i enhver Bondegaard var der 3 Beboelsesstuer. I *Kakkelovns Stuen* fandtes en Egeskive (o: Bord), 2 Bænke, 3 Stole (og vistnok en fast Seng). I *den daglige Stue* 1 Egeskive, 1 lang Gaasebænk med 5 Rum, 1 Kandeskab med Underskab, 1 Fyrretræes Sengested, 1 Kandeskab paa Skammel af Eg, 1 høj Bagstol (o: højrygget Stol), 1 lav Spindestol med Halsmæde. I *Gæstestuen* (eller *Storstuen*, i andre Gaarde ofte kaldet *Øvertestuen*) stod 3 Skiver af Eg, de to med Krydsfod, den tredje med drejede Stabler, 6 nye højryggede Egetræes Stole, 2 Bænke, 1 Egekiste, 1 Egeskrin, 1 Fyreseng uden Himmel*), 1 anstrøget Fyrreskab. I *Korsstuen* og i *Kælderen* var der kun Huggeblok, Brændevinstønde o. l. Mælkefade og 14 Sibøtter stod tilligemed Kar og Tønder i *Bryggeret***) Der var Brændevinskjedel (8 Rd.), en anden indmuret Kobberkjedel, Messingkjedel, Bækkener og Lysestager, 5 Tinfade og 8 Tallerkener, 3 Hynder, det ene flamsk, 3 Alen langt, gode Sengklæder, men slet intet Sølv, heller ikke Sølvknapper i noget af Mandens Klædningsstykker, som var de almindelige, Klædes Kjøl med lang Vest og Knæbenklæder, Hat, Fløjls Kabuds, Vadmel's Kjøl og Trøje, nye og gamle Skindbuxer, nogle Par lange Strømper samt Støvler og Sko.***)

Ved Skiftet fordrede den ugifte Datter *Bodil* Vederlag for

*) Ellers var Sengen i Øverstestuen gjerne en Himmelseng; i rigere Hjem var der ofte to.

**) I de fleste andre Gaarde stod Mælken dengang enten i Kakkelovnsstuen eller det andet daglige Værelse, enten det nu kaldes Dagligstuen, Korsstuen eller den forreste Stue, aldrig i Øverstestuen.

***) Kun i enkelte Boer forekommer Sølvspænder i Skoene, men ofte Sølvknapper, indtil 40 i 1 Vest. Trøjerne brugtes baade graa, røde og hvide, Kjolen enten sort, graa eller blaa. En Ridefoged paa Nedergaard havde 1720 som Stadstøj et Sæt af hvidt Klæde besat med Sølvgaloner, foret med rødt, og tilsvarende hvid Kabuds.

det *Udstyr*, hendes 4 gifte Søstre havde faaet, som var for hver af de to ældste: 3 Køer (à 5 Rd. 2 ¥), 2 Heste (à 7 Rd.), 1 opredt Seng (10 Rd.), 1 Messinggryde (1 Rd. 3 ¥), 1 Kobberkjedel (2 Rd.) og en Egekiste (4 Rd.). De to yngre havde maattet nøjes med hver 2 Køer. Hun mente saa, at hun forlods skulde have 40 Rd. Men det blev til, at de gifte ikke fik anden Arv end Medgiften, som langt oversteg en Søsterlod i Boet. Dettets hele Indtægt var 326 Rd. 3 ¥ 2 β , og Udgiften — nogen Gæld, Restancer, Fæld paa Bygningerne, Begravelsesudgifter (20 Rd. og hensat til Enkens Begravelse ligeledes 20 Rd.), Skifteomkostninger o. s. v. — var 144 Rd. 3 ¥ 8 β . Rede Penge var der lige saa lidt i dette Bo som i de fleste andre, og f. Ex. Birkedommeren fik for Skiftet en brun Plag til 6 Rd. etc.

Ti Aar efter, ^{23/10} 1723, viser Skiftet efter en ny Fæster, *Iver Rasmussen*, den sorteste Armod, uden at Grunden kan ses. Gaarden var klædt fuldstændig af; der var kun 6 Heste, 1 Vogn, 1 Plov, 1 Træharve, 4 *lejede* Køer og en fattig Smule Indbo, det hele vurderet til 58 Rd. Der var 51 Rd. Skatterestancer, som Herskabet havde betalt, og nu skulde der være en Besætning af 12 Heste til 10 Rd. Stykket foruden Vogn, Plov og Harve; men da Boet var saa rent fallit, toges blot Besætningen, som den var, for 25 Rd.

Under den næste Fæster, *Mads Rasmussen*, kom Gaarden paa Fode igjen. Skiftet efter ham ^{15/7} 1734 viser en Besætning af 14 Heste (à 4—10 Rd. 4 ¥), 14 Køer (4—5 Rd.), 1 sort 4aars Tyr (3 Rd. 2 ¥), 10 Kvier og Kalve, 7 Faar med 6 Lam, 2 Søer med 10 Grise, 9 Svin, en Gase og 2 Gæs med 8 Gæslinger. Sibøtterne stod fremdeles i Bryggerset, men 2 Flødebøtter i Kakkelvnsstuen. Der var to Bøger, en »Missionsbibel fra 1717« og en »gammel Bønne- og Psalmebog paa hver Dag i Ugen udi alle Slags Nød og Tilfælde«. Indbo og Klæder var knap saa gode som i 1713. Boets Indtægt var 275 Rd. og Udgift 248 Rd. (deraf Besætning og Inventar 138, Gaardfæld 18 og Restancer 27 Rd.).

Enken giftede sig saa med *Jørgen Hansen*, som fæstede Gaarden og fremdeles bragte den op. Da hun døde 1740, var der 17 Heste og Føl, 16 Køer og 12 Kvier og Kalve o. s. v., og Sibøtternes Tal var voxet til 27. Der var nu et eget Mælkekammer, men om Vinteren stod Mælken i Kakkelvnsstuen. Boet opgjordes det Aar til 272 ÷ 224 Rd. Karlens Vinterløn angives til 4 Rd. 4 ¥ , Pigens til 2 Rd. 2 ¥ , Ejerlavsmændenes Rettighed ved Begravelsen 10 ¥ .) Inventariet stadig 138 Rd., men nu var Re-

*) Bylavet fik overalt en Tønde Øl for at bære den døde til Graven; og ofte blev der skænket rigeligt baade med Øl og

stance og Fæld ubetydelige, derimod stod det første Kuld Børns Arv i Boet.

Ved Jørgen Hansens Død 1752 var Besætningen 15 Heste og Føl (2—10 Rd.), 11 Køer (4—6 Rd.), 14 Kvier og Kalve (1½—4 Rd.), 15 Faar (à 4 ¥), 6 Lam (2½ ¥), 17 Svin og Grise (3—10 ¥), 4 Gæs og 1 Gase, 2 Bistader (à 4 ¥ 8 β). Der var en jernbeslagen Færredsvogn med Agekurv og Seletøj (9 Rd.), 1 Arbejdsvogn 5 Rd. 2 ¥, 2 ringere à 3 Rd.; 1 Jernharve af 6 Bulle 10 ¥; 1 ringere Harve med 10 Jerntænder 2 ¥, 1 Skovslæde, 2 Tørveslæder, 2 Skårekister, 1 Tromle, 1 Plov med Tilbehør og Seletøj til 6 Bæster (3 Rd.), 1 anden Plov uden Seler (2 Rd.). Bohavet var forbedret; i Storstuen stod bl. a. 2 Egetræes Himmelsenge; der var Tabulet og Pyramide, Spejl, Tinservice med 5 Fade, 12 Tallerkener, 2 Saltkar o. s. v.; den gamle (af Kakler murede) Kakkellovn var afløst af en Jern-Vindovn med Tud og Laage (vurderet til 6 Rd.*); der var Pudevaar med Kniplinger, 7 Duge, 2 Sølvskeer og 22 Sølvknapper i en brun Vadmelstrøje. Af utærsket Korn var der — Skiftet holdtes den 18. Dec. — 36 Tdr. Byg, 26 Tdr. Rug og Hejre, 12 Tdr. Ærter, 4 Tdr. Vikker, 10 Tdr. Havre, af tærsket 2 Tdr. Rug og 2 Tdr. Havre. Boets Aktiver var 420 Rd. og Fordringerne 196 Rd. (deraf Besætning og Inventar 138, Bygfældighed 3 Rd. o. s. v.

1753 fæstedes Gaarden af *Mikkal Pedersen*, som ægtede J. Hansens efterladte anden Hustru og gav 133 Rd. 2 ¥ i Indfæstning. Han var en sjelden dygtig og driftig Mand og den første Bonde paa Øen, som fik (1777) det kgl. Landhusselskabs Belønning af et Sølvbæger eller 20 Rd. — dem foretrak han — for Samling af Gaardens meste Jord ved Magelæg, Forbedring af Bygningerne, Stenrydning, Udgrøftning og Engvandingsanlæg. Den 2. Dec. 1796 holdtes Skifte efter ham. I dette er den overleverede Besætning og Inventar — 12 Heste, 1 Vogn, 1½ Plov og 1½ Harve — holdt udenfor; der var ud over det endnu en jernbeslaet Arbejdsvogn med Tilbehør (8 Rd.). Gaarden havde 12 Køer (9—16 Rd. Stykket), en 2aars Tyr og 4 2aars Kvier (8—10 Rd.), 3 Kalve (à 2 Rd.), 8 Faar (à 2 Rd.), 1 So (5 Rd.), 5 Grise (à 3 Rd.), 2 Gæs og 1 Gase (à 3 ¥). Sibøtternes Antal var nu 41. I *Mælkestuen* stod

Brøndevin; man ser Begravelsesudgifter som: Øl og Brøndevin 5 Rd. 1 ¥ — eller: Ejerlavet efter Sædvane 1 Rd. 4 ¥; 5 Kdr. Brøndevin (à 1 ¥ 8 β), 2 ½ Tobak 1 ¥, Øl 4 ¥. Den højeste Begravelsesudgift, jeg har truffet i det 18. Aarh., er 30 Rd., f. Ex. ved J. A. Drost's i Humble Bondegaard 1726. 20 Rd. er det almindelige paa Gaardene.

*) I mange Gaarde var der Jernkakkellovn allerede i det 17. Aarh.

foruden dem 4 Malkekander, 2 Flødebøtter, 2 Kjærner med Vinde, Saltbræt, Smørtrug o. s. v. Der var nu Jernkakkellovne (til 18 og 10 Rd.) i 2 Stuer, *Sengkamret* og *det lille Kammer*, i det første Egetræs Himmelseng med Dreils Omhæng (vurderet til 2 Rd.), Egetræs Skatol med Opsats (15 Rd.), Egebord, Stole, Hylder og Pyramide med Bibel, Lindners Huspostil og 8 andre Bøger og Gardin for Vinduet. I «det lille Kammer» stod et Skabs-sengested med blaåtærnet Omhæng, en Egetræs Dragkiste (4 Rd.), Bord og 2 Stole. I *Børnenes Kammer* var blot en fast Seng, i *Dagligstuen* et Egebord med drejede Stabler, 2 Bænke, en Slagbænk med Sengklæder, et 24 Timers Stueuhr med mørkegrønt Futteral (10 Rd.), et stort indlagt Egeskab (8 Rd.), 3 Skinnestole og nogle Hylder. I *den øverste Stue* stod et Egetræs Skatol og 3 Dragkister (à 12 Rd.), et rundt Thebord, et Slagbord, 6 Stole med Læderbetræk, en stor Egekiste og et brunmalet Egetræs Klædesskab. I Kister og Skabe var der baade Uldent og Linned, Sengklæder, Lagen, 8 Stykker Lærred paa 112 Alen, gode Klæder som en blaa Klædes Kjortel med Kofte, hvori 32 Sølvknapper, endnu 2 Klædeskjortler med Veste, 2 Par sorte Skindbuxer med 26 Sølvknapper, en Kallemankes Undertrøje med 8 Sølvknapper o. s. v. Og der var 6 Sølvspiseskeer og 6 Theskeer. I *Køkkenet* var der rigeligt med Kobber og Messing; Tinræk med 6 Tinfade, 18 Tallerkener; Tinkande og Skaale, Stegespid, Kandeskab, Gaasebænk m. m. I *Bryggeret* Pigesengen foruden Bryggerkjedel paa 1 Td., Kværn, Dejstrug, Kar og Baller; i *Rullestuen* Rulle, Egebord, 4 Rokke, Kiste o. s. v.

Af den indhøstede Sæd regnedes der, foruden hvad der vilde medgaa til Afgifter, Føde- og Sædekorn indtil næste Høst, at kunne blive til Salg 10 Tdr. Rug (à 2 Rd. 4 $\frac{1}{2}$), 10 Tdr. Byg (à 2 Rd.) og 10 Tdr. Havre (à 1 Rd.). Boets samlede Indtægt blev 873 Rd.

Der var 244 Rd. Gæld til forskjellige, bl. a. 62 Rd. til Købmanden for Varer, og hos ham var laant 20 Rd. til Begravelsen. Taget paa Stuehuset blev udsat (16 Rd.), og der skyldtes 77 Rd. i Skatter og Afgifter af Gaarden og et tilliggende Hus. Sønnen skulde have 50 Rd. som Løn for 5 Aar og Enken 20 Rd. til sin Begravelse. Skiftet kostede c. 15 Daler, og den hele Udgift blev 424 Rd. 1 $\frac{1}{2}$ 7 $\frac{1}{2}$, Arven altsaa paa 448 Rd. 4 $\frac{1}{2}$ 9 $\frac{1}{2}$, mindre end der efterlodes af mange andre, som havde arbejdet mindre, men ogsaa anvendt mindre paa Gaardens Forbedring.

Enken (M. Pedersens anden Kone) sad saa paa Gaarden, til hun 1817 overlod den til Sønnen — men reduceret som ovenfor nævnt. Besætningen var nu 4 Heste, 2 Vogne, 1 Plov og 1 Harve.

Han gav 1200 Rd. til Indfæstning. En Synsforretning 1812 viser, at hele Gaarden var af Bindingsværk med Undertømmer af Eg; Stuehuset og en større Del af Udhusene havde murede Vægge, dels med brændte, dels med raa Sten; Resten havde klinede Vægge. (1861 var Indfæstningen 2000 Rd., og 1881 solgtes Gaarden for 21000 Kr. og en Arvefæsteafgift paa 20 Tdr. Byg.)²⁸

Det vilde nu være let at finde baade rigere og fattigere Kaar, end der gjennemgaaende var paa denne Gaard, og en anden Orden i Omskiftelserne. Husmændenes Boer vise i det Hele den yderste Tarvelighed,²⁹ mens man hos de rigere Selvejrbønder kan træffe Ting som (1721) »en brunt anstrøgen pernehlet Ege-Kiste, der var Enkens Brudekiste, og en sort udpernehlet Ege-Seng med dreiede Stabler og lukt Himmel, der var hendes Brudeseng og blev uvurderet; en Glas-Tabulet med forgyldte vundne Stabler og Knapper« o. l.³⁰ Men den anførte Række Boer viser saadanne Forhold, som atter og atter gaa igjen; og det gjennemgaaende Indtryk, de give af Opgang og stigende Levefod, er det samme som for Øen taget i det Hele. Omtrent som her var hele Øens Kvægbesætning vistnok lidt større end Hestebesætningen, ogsaa uden at medregne de store Gaarde (Nedergaard havde f. Ex. 1732 23 Heste, deriblandt en Hingst og et Spand af 4 graa Kjørehopper, 154 Køer, 3 Tyre og 32 Kvier og Kalve).³¹ Men der var i saa Henseende megen Variation i det Enkelte; var en Bonde fattig eller uduelig, havde han færre Køer end Heste. Og der var ikke faa Bønder, der vedblev at holde en Hingst og 6—8 Hopper og drev Tillæg og Opdræt ikke blot til eget Brug, men til Salg, om end ikke i saa stort Omfang som i gamle Dage.

Men hvad der især fortjener Opmærksomhed, er Forholdet mellem Køernes og Sibøtternes Tal. 1713 var der *13 Køer og 14 Sibøtter*; 1740: *16 Køer og 27 Sibøtter*, og 1796: *12 Køer og 41 Sibøtter*. Den Fremgang i Mælkeudbytte og Mejeri, som dette betegner, viser bedre end noget andet, at Bønderne tog Lære af, hvad de saa paa Mejerigaardene. Den særlig stærke Fremgang i M. Pedersens Tid hænger vel ikke blot sammen med den begyndte Samling af

Jorden og bedre Drift, men ogsaa med, at Kvægsygen ligefrem nødte Folk til at skaffe sig holstenske Køer i Stedet for den gamle Race, der mere maa have været Kød- end Malkekvæg. Og selv om denne Enkeltmand var særlig dygtig og fremmelig, saa var hans Arbejde dog hverken det første eller det eneste, der viser, hvorledes Landbruget allerede i Stavnsbaandets Tid begyndte at gaa frem.

Med Grevskabets Mejerigaarde kom det holstenske *Kobbelbrug* omkring 1720 til Øen. Og Herregaardene tog vistnok alle før 1750 fat paa at indføre Kobbelbrug med 9—10 Marker og 4—5 Aars Græsleje og paa at fri al deres Jord ud af Fællesskab ved Magelæg og Kjøb. Men dette tog Tid. Paa Tranekjær lykkedes det først 1776 at faa kjøbt to Steder i Botofte, som der havde været handlet om i over 20 Aar, og derved faa det sidste, højlig generende Fællesskab ud af Ladegaardens Marker;³² og Søvertorp havde lige til den almindelige Udskiftning Jord i Fællesskab baade med N. og S. Longelse og Skrøbelev Byer. Ogsaa Bønder begyndte her og der ligesom M. Pedersen paa egen Haand at komme med. Fra Hjortholm Gods indberetter Fru Krag 14/11 1768, at Bønderne allerede længe med Herskabernes Billigelse have brugt at mageskifte deres Jorder for at kunne samle og indhegne sig hver indtil 4 Vænger, hvad hun mener, gjør samme Gavn som Fællesskabets Ophævelse.³³ Da Frellesvig Mænd ved 1770 klagede over Mangel paa Eng, paabød Greven dem foruden deres gamle Tofter paa c. 2 Td. L. at hegne sig hver en lige saa stor til (med Pileplantning om), saa de skiftevis kunde bruge den ene til Kløver og den anden til Kornæs.³⁴ Selvejergaarden *Polleholm* var den første Gaard paa Øen, der blev udflyttet i 1763, hvorfor Ejeren Chr. Kiærs Enke 7/9 1771 »allernaadigst blev forundt en Gave af 100 Rd.«³⁵ I 1773 begyndte Bøstrup og Svalebølle Ejerlav Forberedelser til Deling af deres fælles Overdrev, som dog først blev endelig iværksat 1785. Og 1780 fik Bøstrup og Fæbæk deres Fællesskab hævet ved frivillige Magelæg. Dette og andet lignende var vel kun spredte Begyn-

delsler, men dog tydelige Vidnesbyrd om en Bevægelse og Fremgangsløst, der i høj Grad hjalp til, at de omfattende Reformere fra oven kunde trænge igjennem.

8. Forordningen af 23. April 1781 bragte efterhaanden *Udskiftningen* i Gang i det store. Først maatte Fællesskabet mellem Byerne hæves og Skjel sættes mellem de forskjellige Ejerlavs Jorder. I September 1781 begyndte Møderne derom, og i 1782 nedsattes de første Landvæsenskommissioner. Det første Par Aar var her kun 1 Landmaaler, Høye, som stod i grevelig Tjeneste, saa det gik langsomt. Men i Sommeren 1784 kom to til, Kiellerup og Bondesen, som begyndte at maale Syd paa Øen, og siden andre. Madsen paa Hjortholm var ivrig for Sagen og fik strax opmaalt Fodslette, hvor han var største Lodsejer. Men de andre Lodsejere vilde ikke dele Bekostningen; han kunde ikke bevæge dem til Mageskifter; der var ingen Landinspektør at faa til at foretage Udskiftningen, saa den naaedes først 1787—88 (med Udflytning af 6 Gaarde). Samtidig udskiftedes Fuglsbølle, Hennemved og Bransby, og Tressebølle opmaales. Den blev udskiftet 1790 tilligemed Kjædeby og Tryggelev; 1791 kom Turen til Humble, 1792 til Leibølle og Pederstrup. 1793 maales og lagdes Plan i Lykkeby og Herslev, som saa udskiftedes i 1794—95. Ogsaa Lindelse opmaales i 93; men da en Lodsejer var misfornøjet med sin Lod og appellerede til Rentekamret, trak Udskiftningen her ud til 1797. Og saaledes gik det videre. Rudkjøbing kom uden Udskiftning ud af Fællesskabet, alene ved Kjøb og Magelæg (først 1818 deltes Kohaven). I 1799 udskiftedes Tranekjær, og Emmerbølle, Bøstrup, Svalebølle og Ribbjerg toges under Opmaaling. 1801 blev Magleby Sogn udskiftet.

Men nogle Steder trak det længe ud, fordi Folk hang ved det gamle, andre Steder blev det kun ufuldkomment gjort. I *Humble* enedes man, inden man begyndte, om de to Ting: Veje og Stier forblive uforandrede; og ingen Udflytning finder Sted. Derved blev der Mænd, der fik deres Indlod paa 3—4 Steder og Udlod paa 4—5, altsaa f. Ex. Gaarde paa

50 Tdr. Land i 8 adskilte Lodder, saa der maatte siden mange Mageskifter til for at faa det bedre ordnet. Der var 5 Mænd, der indhegnede deres Udmarker sammen i 3 Dele, som de vedblev at bruge i Fællesskab lige til 1837. Og f. Ex. Præstegaarden fik 5 Fjerdingvej Hegn foruden Mellemhegn. Skovsgaards Andel af Hennesved var endnu ikke udskiftet 1837.

Hesselbjerg By blev slet ikke udskiftet, men blot rebet; hver af dens 16 Gaarde vedblev at have Jorden paa 5—6 Steder. I *Kjædeby* fik Bønderne $\frac{1}{2}$ Mil til deres Udlodder. I *Lykkeby* og flere andre Steder brugtes Stjerneudskiftning. I *Leibølle* fik hver Gaard næsten lige stor Toftelod og fjerne Udlodder, saa Magelæg og Udflytning blev meget vanskelige. Paa *Strynø* vilde de ikke udskiftes, der vilde gaa for megen Jord til Veje og Hegn, Udflytterne ved Stranden vilde tage al Tangen; Herskaberne vilde ikke hjælpe til nye Bygninger, da de var Fæsternes egne; og man vilde ikke af med sine gamle Kommenhaver. Først 1810 fik Sognepræst Bendixen dem til det, og det blev saa gjort godt. *Ristinge* udskiftedes først 1820 uden Udflytning. Egelykkes 4 Bønder i *Tressebølle* havde indbyrdes Fællesskab til 1825; og siden var der endnu et og andet fælles Eng- eller Mosestykke tilbage, som efterhaanden deltes.³⁴

Hvad der lettede Udskiftningen meget for Grevskabets Bønder, var, at Grevskabet ikke benyttede den Ret, som Frd. af 15/6 1792 gav Godsejerne til at fordele Renten af den paa Udskiftningen anvendte Bekostning paa de Fæstere, Arbejdet kom til Gode. Det afholdt selv alle Udgifter, og Hjortholm og maaske flere Godser synes at have fulgt dette Exempel.

Under og efter Udskiftningen blev der gjort et overordentlig stort Arbejde med Vejanlæg, Hegnsætning, Stenrydning og Udgrøftning paa de nye Lodder. Fra den Tid stammer de fleste af Øens levende Hegn, ligesom mange af de større Gaardes Stengærder fra den noget tidligere Tid, da deres Marker udskiltet af Fællesskabet. Hvilket Arbejde

de mange Sten i Markerne gav, faar man en Forestilling om ved at høre, at i Efteraaret 1786 opbrødes i een af Biskopstorpis Løkker for Betaling 580 »dels meget store, dels maadelige Kampestene«. ³⁵ Heldigvis for Reformarbejdet vedblev Tiderne at være gode og Priserne opadgaaende, saa længe det stod paa; nogle daarlige Aar kunde snart have taget Modet fra Folk og standset det hele. Og en stor Hjælp fik Bønderne paa Grevskabet strax ved Hoveriafløsningen.

9. Overfor *Hoveriet* var den første Opgave at faa det ubestemte Hoveri gjort bestemt; og Regjeringen anviste ved Plakaterne af 24/6 og 23/12 1791 den forstandige Vej at lade det ske ved mindelige Overenskomster; hvor man ikke kunde enes om saadanne, skulde det saa fastsættes af Kommissioner. Den 31. Okt. 1791 tiltraadte Grev Fr. Ahlefeldt Besiddelsen af Grevskabet og satte strax Fart i Frigjørelsesarbejdet, som han var ganske uegennyttigt begejstret for. Ham skyldtes det, at Grevskabet bekostede Udskiftningen for sine Bønder, og allerede 23/12 1791 sluttede han Hoveriforening med Bønderne under Tranekjær Ladegaard (at træde i Kraft Mortensdag 1792). Hoveriet fastsattes til det S. 387 angivne Antal Spand- og Gangdage. Dog tilbød Bønderne ud over det hver 8 Kjørsler aarlig i særlige Anledninger. Den almindelige Vejvedligeholdelse, Kirkeægter og Klapjagter blev udenfor Foreningen. I Høst- og Pløjetiden skulde Bønderne forskaanes for alt andet opsætteligt Arbejde, og udenfor disse Tider maatte der allerhøjest forlanges 2 Spand- og 5 Gangdage i 1 Uge, men under dagligdags Forhold, f. Ex. naar der ikke skibedes Korn, kun 1 Spanddag og 2 Gangdage. ³⁶

Paa Faareveile sluttedes Hoveriforeningen 12/6 1792 at regne fra 1. Maj 1793, og saaledes i de nærmeste Aar overalt (f. Ex. for Egelykke 1794 og Nedergaard 1796).

Paa *Grevskabet* og *Stamhuset* fulgte *Hoveriets Aflysning* hurtigt efter dets Fastsættelse. Der begyndtes 1. Maj 1795 med Bønderne under *Søgaard*, *Nordenbrogaard* og *Holmegaard*. Næste Aar tog Greven fat paa *Tranekjær* og oprettede 13. Okt. 1796 en Kontrakt med sine 28 Hovbønder

i Tranekjær Sogn og Frellesvig, hvorved deres Hoveri, blot med Undtagelse af Gærdsel, Skovning og Høslet, afløstes for de 5 Aar 1797—1802 for en aarlig Betaling af 6 Rd. pr. Td. Htk. Det lyder næsten mærkeligt, at de andre Bønder i Tullebølle Sogn, der laa til Ladegaarden, ikke vilde modtage det samme Tilbud. Men da Greven var ivrig og nødig vilde se Sagen strande, opnaaede de virkelig næste Aar at faa betydelig billigere Vilkaar og tiltraadte saa Overenskomsten for 10 Aar, saaledes at de kun skulde betale 4 Rd. pr. Td. Htk. Forud for Overenskomsten var gaaet en Vurdering af Slottets Jorder, hvorved 4 Bønder fra andre Godser afgav deres Skjøn om, hvor meget Jorderne burde anslaaes til at kunne indbringe aarlig ved Bortforpagtning, dels med, dels uden Hoveri. Uden Hoveri anslog de Jorden efter Bonitet til at kunne indbringe Netto fra 1 Rd. 4 $\frac{1}{2}$ til 3 Rd. 5 $\frac{1}{2}$ pr. Td. L. og med Hoveri stadig 5 Rd. højere.⁸⁷

Samtidig (25. Okt. 1796) afløstes Hoveriet paa *Brolykke* for 10 Aar, saaledes at de 19 Hovbønder betalte derfor tilsammen 600 Rd. — dog skulde de gærde, kjøre Gjødning og Bygningsmaterialier som sædvanligt og hver een Dag aarlig stille en Karl til Høslet med to Hjælpere til at rive eller binde. Og i de næste Aar fulgte alle Grevskabets Gaarde Syd og midt paa Øen efter, saa der 1798 endnu kun gjordes Hoveri til *Nygaard*, *Korsebølle* og *Pæregaard*. Længst vedblev det til den sidste, saa Afløsningen var først fuldbyrdet for hele Grevskabet i 1813. Den gjorde »Generalen« meget elsket af Bønderne, og Folk fra de andre Godser søgte helst at fæste til deres Børn paa Grevskabet, hvor de var frie for »Slaveriet«.

Ved Fornyelse af Kontrakterne omsattes Pengeydelsen for Hoveriet i Korn, fra 1 Td. Havre til op imod 2 Tdr. Byg pr. Td. Htk., eftersom der havde paahvilet Gaardene mere eller mindre Hoveri. Tilbage blev kun et ubestemt Antal (5—7) Ægter især til Udskibning af Korn, Brænde o. l., et Par Klapjagtsdage, Hegnsætning (c. 40 Fv. pr. Td. Htk.) og for Gaardene i Tranekjær og Tullebølle 2 Dages

aarlig Gjødningskjørsel til Ladegaarden. For ikke igjen at skulle vende tilbage til dette Emne, tilføjes det, at da Ægternes Ubestemthed siden ved forceret Skovning gav Anledning til Klage, fastsattes deres Tal 1831 til højst 6 pr. Gaard. Og efter Loven af 4. Juli 1850 blev ogsaa dette afløst ved Kommissionskjendelse af 14/11 1851 og 10/6 1853, Ægterne med 4 $\frac{1}{2}$ Milen, Hegnsarbejdet med 1 β Favnen etc. Men der var Bønder, som foretrak at vedblive at gjøre Arbejdet fremfor at betale.³⁸

1831 blev ogsaa paa de andre Godser Hoveriet nærmere bestemt, og siden afløst dels før, dels efter Loven af 1850 — for Egelykke Gods 1840 med 7 Rd. pr. Td. Htk. foruden Hegnsarbejde, 1 Dags Gjødningskjørsel og et Par Klappjagtsdage. Men 1849 udstedte Godsejer C. Leth »for at vise sit Godses Beboere sin Velvillie« en Erklæring, hvorved han fritog dem for disse Naturalydelser og nedsatte Betalingen i Penge til 6 Rd. pr. Td. Htk.³⁹

»Generalen« (som forresten dengang kun var Oberstlieutenant) havde 1798 ogsaa Planer om at gjøre Bønderne til *Selvejere* og ansøgte »i Betragtning af, at Bøndernes Vel allerbedst befordres ved at gjøre dem til Selvejere«, om Kongens Tilladelse til at sælge og for at lette Salget lade $\frac{3}{4}$ af Kjøbesummen blive indestaaende i Gaardene. Det tillodes ved Reskr. af 5. Okt. 1798, dog at kun $\frac{2}{3}$ af Kjøbesummen maatte forblive staaende i Gaardene. Men det kom — til Grevskabets Held — kun til Udførelse med et ringe Antal Gaarde.

Tiendeforeninger, hvorved den gamle Ydelse i Kærven afløstes af et fast aarligt Kornvederlag, begyndte man her for Præstetiendernes Vedkommende at indgaa i 1803 og følgende Aar til Bøndernes store Fordel. Og Forordningen af 8/1 1810 bragte de andre Tienders Afløsning til at følge efter; den tilendebragtes 1816.

10. De landøkonomiske Forfattere i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede er enige om at prise det langelandske Landbrugs høje Standpunkt og den almindelige Driftighed og Vel-

stand. Lige efter 1800, da Øen endnu laa midt i Udskiftningen og dennes Virkninger kun lidet havde begyndt at vise sig, kalder Begtrup de langelandske Køer og Mejerier de bedste i Danmark og alle Priser her dobbelt saa høje som i de tilstødende Provinser. I Humble Sogn regnes Avlen paa den Tid til 7—8 Fold, i Magleby til 10 Fold af Byg og Havre, 8 af Rug og Ærter. Ejendomsgaardene her betaltes nu med 1000 Rd. og mere pr. Td. Htk., hvad der var uden Sidestykke i hele Landet. Forpagtningsafgifterne var høje, 5—8 Rd. pr. Td. uden og 10—12 Rd. med Hoveri, og netop ved denne Tid steg Priserne samtidig med Hoveriets Afløsning saaledes, at de allerede var ved at blive lige saa høje uden Hoveri som før med Hoveri; af Tryggelevgaard betaltes 1805 10 Rd. Td. L. uden Hoveri.⁴⁰ Under den stærke Prisstigning i Aarene omkring 1800 steg ogsaa Indfæstningerne stærkt; de udgjorde c. 1805 for Gaarde fra 6—8 Tdr. Htk. efter Omstændighederne 5—800 Rd.; og i de næste Aar betaltes det samme Beløb ogsaa af Gaarde paa 5—5½ Td. Htk. I 1795 var Grevskabets hele Indtægt af Indfæstninger 2379 Rd., men 10 Aar senere 6000 Rd.; dets Forpagtningsafgifter steg i samme Tid fra 15000 Rd. til 25672 Rd. og dets samlede Indtægt fra 31821 Rd. til 46488 Rd.⁴⁰

Hvorledes denne stærke Opgang afbrødes af Krigen med England og Pengekrisen, og hvorledes Landbruget siden kom ind paa andre Veje, vil siden blive omtalt. Indtil 1800 blev man under al Reformiver for saa vidt ved det gamle, at det var ved Kvægavl, Mejeri og Salg af Fedevarer og ikke ved Kornsalg, Landbruget søgte sin Hovedindtægt. Og at det langelandske Landbrug allerede før Reformtiden var foran paa denne Vej, og at Bønderne her, saa snart blot Svenskekrigens Saar var forvundne, fik begyndt paa den Fremgang, som saa Landboreformerne og de samtidig opgaaende Priser satte ret Fart i, vil formentlig være klart af det foregaaende. Et yderligere Tegn derpaa er de forholdsvis mange Skoler, som rejstes af Bønderne selv i Aarene 1700—1737.

XVIII.

**Det gamle Skolevæsen. Rationalismens Indtog.
Ørsted'ernes Ungdom.**

1. Den almindelige Forestilling om, at det danske Landsbyskolevæsen er bleven til dels 1739, dels 1814, saaledes at der forud for 1739 ikke ligger andet nævneværdigt end Degnenes gamle Religionsundervisning og Frederik den Fjerdes Rytterskoler af 1721, er naturligvis rigtig, naar man kun tænker paa det organiserede Stats- eller Kommunalskolevæsen. Men naar det fremdeles hedder, at før 1739 var der i det Hele, bortset fra Rytterskolerne, saa godt som ingen Skoler paa Landet — f. Ex. 1706 kun to i hele Fyen¹ — saa vil det sikkert vise sig, at dette beror paa, at de specielle Forhold omkring paa Landet i det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarhundrede ikke har været tilstrækkelig kjendte, og at der baade var adskilligt flere Skoler før Christian den Sjettes Tid, og at nogle af dem var adskilligt ældre, end man har tænkt sig. I hvert Fald er det saaledes her paa Øen.²

Af Rytterskolerne fik Langeland ingen; dertil var Ryttergodset her altfor ubetydeligt. — Om Værdien af den Undervisning i den kristne Børnelærdom, der efter Reformationen paalagdes Degnene som deres Hovedgjerning, er det vanskeligt at sige noget bestemt. Den var oprindelig ganske, hvad der nu kaldes Søndagsskole, som Palladius siger til Børnene: »Hver hellige Morgen, naar første Klokke ringer, og Degnen derefter klemter 15 eller 16 Klemt, da skulle I vide, at det klemter til Børnelærdom og strax findes her udi disse øverste Stole, som disse Dannemænd sidde, og Eders Sognedegn skal staa og læse Børnelærdom for Eder med Lyst og Lempe — og lære Eder et Vers af en hellig Vise eller Psalme. Men I, som ikke er udi Kirkebyen, skulle findes udi en Danne-mands Hus udi Eders egen By, hvis Navn her skal nævnes af Prædikestolen, og han lader gjerne sin Stue til saa lang Tid. Der skal Degnen umage sig til Eder en Gang hver

Maanedsdag i det mindste om Søndag eller Helligdage efter Middag naar det er dejlig Solskin, og Børn kunne komme fra Huse«. ³ I 1555 sattes Undervisningen i Kirken Søndag Morgen en Time senere, naar det havde ringet *anden* Gang, saa skulde Degnen, imens Præsten skriftede Folket i Koret, »nede ved Funten« eller ude i Vaabenhuset undervise Børnene. Og de unge skulde han i de 3 store Højtider samle Søndag Eftermiddag, skiftevis i hver By i Sognet, og der »lempe- lige undervise og forhøre dennem udi Catechismo, med en god Tillokkelse, og sjunge en Psalme med dennem, og lade dennem siden høviskeligen lege paa Gaden.« ⁴ Under Christian IV blev det til, at Ungdommen skulde møde i Kirken *efter* Prædiken, og Degnen en Eftermiddag om Ugen besøge hver af de Byer, der havde for lang Kirkevej for Børnene. ⁵

Hvor meget der saa kom ud af dette, afgang altsaa dels af Degnens Person, dels af Børnenes og især Forældrenes gode Villie. I begge Henseender kunde det brøste nok. Men man ser dog flere Gange i det 17. Aarh., at Folk ikke vilde undvære det. De fem nærmeste Degnekald laa til Rudkjøbing Skole og skulde betjenes derfra ved Løbedegn eller Substitut. I Tullebølle havde saa Bymændene 1619 i Utilfredshed hermed faaet *en Smed* indsat som deres Degn; og Kongen befalede 23/9 1619 efter Klage fra Skolen, at han skulde removeres, med mindre han kunde have det i Hørens Minde. Men endnu 22/9 1622 var det ikke efterkommet; Bymændene holdt paa ham. ⁶ Og i Skrøbelev klagedes der 1697 over, at deres Ungdom i alle Maader blev forsømt af Løbedegnene fra Skolen, hvorfor Greven havde beskikket dem en Sudent Rasmus Pedersen til Sædedegn. Dette var ganske imod Skolens Rettighed; men han gjorde samme Aar noget lignende i Tullebølle, som han gav Degn sammen med Tranekjær, og man maatte foreløbig finde sig deri og ligne Degnenes Pension til Skolen om. ⁷ Mere betyder det, naar paa samme Tid Mændene paa Hou viste Degnen i Snøde deres Paaskjønneelse, fordi han »læste saa flittig for deres Børn«. Men de fleste Steder gik det vistnok som i Rudkjøbing, at

Degnen egentlig kun regelmæssig underviste de Børn, der var i Altergangs- eller senere Konfirmationsalderen. Og det gammeldags Udtryk derom, at han »læste for Børnene«, passer her bogstaveligt; at lære dem selv at læse, end sige da andre Ting som at skrive og regne, var ikke hans Sag. Disse Kunster ansaa jo lige til 1600 de fleste for kun at være for lærde Folk. Og lærelystne og begavede Drengene kunde altid opmuntres til at søge til en af de mange latinske Skoler.

2. Ogsaa *Rudkjøbing* havde lige fra Reformationstiden sin *Latinskole*, rigtignok en af de mindste og fattigste i Landet, med en Rektor — latine Skolemester kaldtes han gjerne — som længe tillige var Sognekapellan, og en Collega eller Hører, og med tre Klasser, Skolemesters Lectie, Hørens Lectie og Sinke Lectie. 1670 var der 25 Disciple. Hørerens havde dels i Kostpenge af Byen, dels i Kornafgift af Øens Degnekald 16 Sletdaler og 10½ Td. Byg aarlig Løn samt 4—5 Tiendelam og 12 Ol Æg i Paaskerente, Skolemesteren omtrent det dobbelte. Peblingene opvartede paa sædvanlig Maade ved Sangen — 1708 ses der at være anskaffet en Basun til Skolen »til at lære paa« — og nød Almisser af Byen og nogle smaa Legater, der gav dem Sko og Træsko eller Aurora og Donat og Tidens andre Skolebøger.⁸ Da Kapellanen Søren Ancher 1710 kort før sin Død paa Grund af Alderdom og Svaghed »resignerede Rektoratet«, kaldte Kongen Hørerens Peder Gemshøi til Rektor, saaledes at Rektors og Hørens Tjeneste herefter skulde være forenet;⁹ og fra den Tid havde Skolen altsaa kun 1 Lærer. Den blev ligesom de fleste andre Smaabyers Latinskoler nedlagt ved Forordningen af 17. April 1739 for at afløses af en dansk Kristendoms- samt Regne- og Skriveskole, som kunde være Byen »anderledes nyttig«.¹⁰

Den Trang, som denne Forordning vilde imødekomme, til en *dansk Skole* med Undervisning i Kristendom, Læsning, Skrivning og Regning, var naturligvis følt længe før. Og Rudkjøbing havde senest faaet en saadan 1618, da *Mar-*

grethe Torkelsdatter skænkede et Skolehus paa 10 Fag og tilliggende 2 Skpr. Land i Østertoft.¹¹ Men »den danske Skolemester« maatte for at leve tillige have anden Bestilling. 1661 kaldes Kapellanen Jens Nielsen Kaibjerg tillige »latinske saavel som danske Skoles Betjent«. Men oftest var det Skolemester- og Klokkerbestillingen, som var forenede. Og Brødet var fattigt endda. Ved Skifte 1674 efter dansk Skolemester Bertel Hansen var der vel i Boet et Vækkeuhr. Men det tilhørte Raadmand Nis Feddersen, som havde faaet det i Gælds Betaling og af Barmhjertighed lod Skolemesteren og siden hans Enke beholde det, saa længe de havde Klokkerne at passe. Hans Aarsløn af Byen var 6 Rd. 2 ŷ , og de højeste Skolepenge, der betaltes for noget Barn, var 9 ŷ om Aaret.¹²

Ved Latinskolens Nedlæggelse henlagdes Skolehuset til *den danske Christendomsskole* til Skolestuer og Beboelse for Skoleholderen, som nu tillige fik Byens Degnekald og de Kostpenge og andre Smaaindtægter af Byen, Rektoren havde havt. Og de fattige Skolebørn, der nu i de latinske Peb-lingers Sted kom til at opvarte ved Sangen, arvede ogsaa deres Legater og deres Andel i Ligpengene samt deres gamle Ret til at indsamle Almisser i en Bøsse.¹³ Dermed mentes Rudkjøbing efter Tidens Lejlighed tilstrækkelig hjulpen; og den samtidige Skoleordning for Landet kom ikke til at berøre den.

3. At det forandrede Syn paa og større Trang til boglig Kundskab i Christian den Fjerdes Tid ogsaa naaede Bønderne, er foran berørt (S. 167), og det er sandsynligt, at de langelandske Bønder, om hvis Driftighed og Udsyn i den Tid deres Hestehandel og Sejladsskibe paa Skaane og Lübeck tydeligt vidner, heri var særlig fremmelige. I Mikkels anførte Optegnelser ses det, hvor godt en saadan Bondeskipper kunde bruge Pennen.

Den første faste *Landsbyskole*, hvorom der findes Efterretning, blev senest i 1640'erne bygget i *Kjædeby* af By-mændene selv eller maaske nøjagtigere af Skolemester *Niels*

Jørgensen med Bymændenes Hjælp, »saa derpaa er ingen Fundatz uden alleene Eyerlaugeds indbyrdes Contract«, skriver Provsten siden om den. Denne Niels Jørgensen findes endnu 1677 nævnt som Skolemester i Kjædeby.¹⁴ Da han havde været Skolemester der *i over 40 Aar* og døde som en gammel Mand, vilde nogle have tvunget Huset (som var paa 10 Fag) fra at være Skole; men der optoges da et Tingsvidne¹⁵ om Sammenhængen, og den blev fortsat og var endnu 1739 i Gang, stadig med ustuderede Lærere. N. Jørgensen har sikkert været en god Lærer, siden hans Skole fik saa megen Livskraft. Og det er vel ingen Tilfældighed, at netop Kjædeby drev størst Hestehandel paa hele Øen.

Lensregnskabet for 1644 nævner Jørgen Pedersen i Kodtzebølle, *Skolemester i Tranekjær Sogn*.¹⁶ Senere ses han at være flyttet til Tranekjær, hvor han boede under Svenskekrigen og senere,¹⁷ og hvor der siden var Skole i et lille Hus paa 5 Fag midt i Byen; ogsaa denne vedblev at bestaa.

Peder Nielsen, Skolemester i *Hersløff*, nævnes 1655.¹⁸ Men om Skolen der bestod kort eller længe, kan ikke ses. 1737 var der ingen mere. De andre Skolemestre i Magleby, paa Hjortholm og flere Steder, der nævnes 1650—1700, synes alle at have været Huslærere paa Herregaarde og hos Præster. Og med Vished lader det sig ikke sige, om flere end de to nævnte Skoler er ældre end 1700, skjøndt det er sandsynligt, at baade *Tryggelev*, *Nordenbro* og *Søndenbro* Skoler kan være det, da de 1737 kaldes opbygte »for mange Aar siden« af Bymændene selv.¹⁹

I Forholdene ved Aar 1700 faaer man et ganske godt Indblik ved følgende Stykker af et Brev fra Oberstlieutenant *H. G. Steensen*:²⁰

»Udi min opvekt (han var født 1688) var udi Snøde og Stoense Sogner, ligesom udi de fleste Sogner her paa Landet, ingen Skoole-Huuse, mens Degnen læste flittig for Børnene og fik af de fleste paa Hou Humle meer end hans rettighed, fordi hand flittig læste der for Børnene; der var og gamle Qvinder i Sognene, som hos dem selv læste for ungdommen; iblant kom her fremmede, som

for Skoele-Løn lærde dem udi Vaaben-Huusene, saa Præsten og Deignen allene besørgede den Sag her ligesom andensteds.

Udi *Snøde* kom siden Een fremmed Mand (Jacob Skræder) at boe udi eet min Salig Faders Huus paa det Sted, hvor nu er Skoele; hand paatog sig at holde Skoele, fantis og med Skrivning og Læsning beqvem dertil, saa min Salig Fader gaf ham Huused fri for ald afgift; hand var og tillige flicke-Skræder og Kaldsmand ved Stensgaard, Løbedeign og Løbe-Skolemester for Dæggen iblant, ligesom Een hver behøvede ham. Da jeg A^o 1710 fik Godset, fant ieg ham ligesaa, og haver ladet Huuset saaledis blive derved, indtil det nedfalt i Grunden. Saa har Jeg igien opsat de Fag paa Stedet, som nu er til Skoele, med Condition, at Sogne Mændene skulde lade det fuldfærdige, mens ingen vilde, saa ieg med Tag, Skorsteen, Ovn, Dørre og Loft og nogle Vindver lod det nogenlunde forsiufne og Skriftlig bortgived. — — —

Udi *Staaense* lod min Salig Fader sette 5 Fag Huus i Steden for eet forfalden, som var beboed af dend saa kaldet store Krøbling. Samme Huus lod hand indrømme til Een navnlig Ole Hansen Skolemester, som der holdt Skole; hand var tillige Skoeflicker, Kaldsmand og Post for Hosbond og andre, ogsaa Løbedægn iblant, gav og indtet af Hused, da ieg loed det forblive der ved, mens Huused er nu gandske forfalden og unøttig. — — —

Paa *Hou* er nogen tiid efter Jeg kom fra mine Forældris Huus bleven sat 4 Fag daarlig Huusrom af fast unøttig Træ — — af Begyndelsen sat for Skoele-Huus, mens at min salig Moder formaaede min Salig Fader, at det maatte settis, og hand saavel som hans Bønder hialp der til, for Een Holsteinske Farver, som og begynte her paa Stensgaard at informere mine yngste Brødre udi Tydsk, det ieg og har seet, og hvor vidt hand var det Danske mægtig, vidste Jeg den tiid; dog gik Bønder Børnene af og til der i Skole, og troer Jeg, at Konen læsde mest for dem, thi efter Jeg fik Godset, opvartede hand mest farveriet i Kiøbing, og gav sig til sidst i tieniste der hos Farveren, des aarsag Jeg sagde ham fra Huuset; efter Ham kom Jens Jochimsen der, som nu holder Skole i *Snøde*, mens efter hans Velærv. Hr. Proust Brechlings begiering lod Jeg ham flytte fra Hou til *Snøde*, med Condition, at hand skulde fremdelis være mig til tieniste udi hvis hand ellers hafde lærd, dog ieg icke fornemmer noget der til. — — —

Saa kummerligt det nu ser ud med det Skolehus af fast unyttigt Træ og den tyske Farversvend — Jens Jochimsen var derimod en dygtig Mand — saa tyder alt dette dog paa en vis almindelig Følelse af, at der burde gjøres noget. Og

i Aarene efter 1700 vakte den frembrydende Pietisme med sin praktiske Fromhedsiver og den dermed følgende Sans for Oplysning, ikke blot hos de Styrende virkelig Villie til at bøde paa Vankundigheden, men ogsaa mange Steder i Folket selv et levende Ønske om, at Børnene skulde lære noget. Kongefamilien og adskillige Godsejere begyndte at forsyne deres Godser med Skoler. Men her paa Øen var det mest Bønderne selv, som, ofte ansporede af deres Præst, tog fat paa at bygge Skoler og faa sig en Skoleholder.

4. Den første Frugt af denne Bevægelse, der her med Sikkerhed kan dateres, er Skolen i *Hennetved*. Der byggede Bymændene 1707 paa Gadejorden et Skolehus paa 7 Fag og satte over Døren:

Dette Hus til Skole skal være,
Sat af Bymændene til Guds Ære,
For Børn Guds Ord kan lære.²¹

Saaftremt de tre ovennævnte Skoler i *Tryggelev*, *Nordenbro* og *Søndenbro* ikke er ældre, tilhøre de samme Tid; alle var de byggede af Ejerlavene, som ogsaa selv underholdt deres ustuderede Skoleholdere. Ogsaa de tre af Steensen nævnte Skoler i *Snøde*, *Stoense* og paa *Hou* er altsaa fra Aarene omkring 1700. Det nye Skolehus i *Snøde*, Steensen selv byggede ved 1730, havde 5 Fag, de to til Skolestue, et til Skorsten og Kjøkken og to til Skoleholderens Værelse. Men de to Skoler i *Stoense* og *Hou* faldt næsten helt hen igjen, »formedelst at der intet har været tillagt, hvoraf Skoleholderen kunde leve«, siger Provsten. Og han beskriver 1739 Tilstanden saaledes, at »i *Stoense* stod Skolehuset ganske øde, og efter den sidste Skoleholders Død lod Folk i *Stoense* og *Skattebølle* deres smaa Børn i *Læsen* og i *Luthers Catechismo* undervise af en Pige, som har paataget sig det, og siden, naar de skulde confirmeres, med Besværlighed og stor Klage maat sende deres Børn til *Snøde Skole*. Paa *Hou* blev Skolehuset efter *Jens Jochumsens* Flytning til *Snøde Skole* bortfæstet til en Husmand. Dennes Kone underviste smaa Børn, saa vidt hun formaaede. Naar Børnene fra *Hou*

inden Konfirmationen maatte søge Snøde Skole, brugte Forældrene at give dem Mad med for en hel Uge og accorderede med en af deres Venner, at Børnene hos dem kunde have Natleye«. ²¹

Paa lignende Maade vides en Skole, som en Tid var i *Longelse*, omtrent 1738 at være gaaet ind igjen, og ligesaa i *Humble*, hvor der 1737 omtales et forfaldent Skolehus. Men i *Pederstrup* blev der i Tiden 1720—30 af Bymændene oprettet en Skole (med 4 Fag Hus), som vedblev at bestaa, ligeledes baade i *Lindelse* (i den østre Ende af Byen), i *Illebølle* og i *Tullebølle* (hvor den byggedes med 5 Fag Hus paa Annex-Degnekaldets Grund lige ved Kirken). ²²

1730 fik *Fuglsbølle* sin Skole, oprettet sammen med Hospital for 4 Fattige ved Fundats af 10. Okt. 1728 af Birgitte Sophie Hansen, salig Niels Hansens til Skovsbo, ifølge hendes Mands sidste Villie. Hun byggede endnu i 1728 12 Fag Hus med Tegltag, deraf Halvparten til Skole, udstyrede den siden ikke blot med Bord, Bænke og Kakkellovn, men ogsaa med Seng og Sengklæder til Skolemesteren, samt tillagde Stiftelsen en Kapital af 600 Rd., som indestod i Skovsbo og en Gaard i Østerby. Skolemesteren skulde af Renten have 10 Rd. aarlig og derfor læse uden Betaling for fattige Børn af *Fuglsbølle* og *Skovsbo* Gods, »hvorimod han af andre Sognets Børn, der formaar det, maa tage sin ugentlige Skole-Gjæld som andre Skolemestre. Saa skal han, hedder det i Fundatsen, være flittig i sit Embede, lære Børnene at læse, skrive og regne, og baade lade dem lære deres Børnelærdom redelig, og efter deres Aar og Nemme tillige øve dem i Catechismi Forklaring, hvormed Sognepræsten er saa from og har Indseende, og Degnen ved Læsning i Byerne efter Loven og har at erkyndige sig om. Hver Aften og Morgen, foruden Bønner og Sang med sine Skolebørn, skal han og gaa ind til de Fattige og holde Bøn for dem, og bliver de syge og sengeliggende, da ofte om Ugen, særdeles om Søndagerne, læse for dem af en Bønebog eller andre gudelige Bøger til deres Trøst.« ²³

I *Bøstrup* Sogn fik Provst Kruckow omtrent 1730 Grev F. Ahlefeldt, Oberst Kaas til Nedergaard og Oberstlieutenant Steensen til Stensgaard, som alle havde Bønder i Sognet, til i Forening at bygge og bekoste et Skolehus paa 7 Fag paa Præstegaardens Grund, hvor saa en Student (Ernst Gynther Helm), der var Substitut hos den gamle Degn, blev Skoleholder.

I *Skrøbelev* Degnebolig — som lejedes ud, da Embedet »forsynedes« ved Løbedegn fra Latinskolen — boede ved 1730 Mogens Jørgensen Spurre, der holdt Skole »for de Børn, som kom til ham«. Men det var nok meget ringe. Og 1731 lod Faareveiles Ejer, Etatsraad Holger Skeel, bygge et Skolehus paa 8 Fag i Vindeltorpe »til sine Bønders Børns information«, og antog »en døgtig og christelig Skoleholder, som har af hver Boelsmand (∴ Bonde) aarlig 2 $\frac{1}{2}$ danske, af $\frac{1}{2}$ boel ligesaa og af en Kodner 1 $\frac{1}{2}$, saa og foer til en Ko; diszuden nyder han af mig videre, hvis jeg har fundet for billig til hans subsistence«. ²⁴

I *Simmerbølle*, hvor der ingen Degnebolig var, holdt Skolen dog af og til en Substitut; den sidste hed Johan Lambert og boede i et Fæstehus under Præstegaarden; han »har undertiden holdt Skole om Vinteren, særdeles for de unge, som til Confirmation skulde antages«. ²⁵

Fodslette Sogn er det eneste, hvor der ikke bestemt kan ses i den Tid at have været i det mindste en Begyndelse til Skolehold; og uden at regne Pogeskolerne i Stoense og Hou eller den Simmerbølle Substituts uregelmæssige Vinterskole, bestod der altsaa før 1739 14 Skoler i Øens 15 Landsogne, og langt de fleste var byggede og underholdtes, omtrent som vore Dages Friskoler, af Bønderne selv.

I alt det ydre Udstyr, som i Nutiden spiller saa mægtig en Rolle, var disse Skoler jo saa beskedne og fattige som tænkeligt. Et Par Fag Bindingsværk med Ler- eller Stengulv, en Tørveovn, et Bord og nogle Bænke — og saa vel sagtens nogle Ris — det var dengang nok. ²⁶ Og Fordringerne til Lærer og Undervisning var heller ikke store.

Om Substituten i Simmerbølle erklærede Sognepræst Fr. Marstrand, at om han skulde foreslaa nogen til Skoleholder, »veed han ingen bekvemmere, thi hand kand baade regne og temmelig vel skrive og er vel funderet i sin Christendom og lærer vel fra sig«. Skoleholderen i Vindeltorpe, Hans Mortensen — han, der af Etatsraad Skeel betegnedes som en døgtig og christelig Lærer — faaer af Provsten følgende Omtale: »Han kan vel ikke regne og kuns maadelig skrive, men haver af Sognepræsten Hr. Hans Fabricius det gode Skudsmaal, at han er vel grundet i den christelige Lærdom og af saa godt og gudfrygtigt et Levnet, at han ved ingen bedre, enten af Lærdom eller Levnet eller pligtig Troskab, baade til at undervise og anføre Ungdommen i deres Christendom.« Som en særlig flink Lærer fremhæves Jens Jochumsen i Snøde, »en ung ugift Mand, ustuderet, men vel oplyst i sin Christendom, og haver hidindtil lært Ungdommen forsvarlig og vel; regner og skriver ogsaa saaledes, at Bønderbørn icke behøver det bedre, hvorfor jeg underdanigst vil have ham recommenderet«. ²⁷ Den ringeste Sinke paa et af vore Seminarier vilde være et Vidunder af Lærdom mod de fleste af disse fattige, gamle Skoleholdere. Men i det inderste af Undervisningen og Opdragelsen, i at »anføre Ungdommen i deres Christendom« var der maaske endda en og anden af dem, som nok kunde taale en Sammenligning med den bedre stillede Eftertid. Og foreløbigt steg Undervisningens Kvalitet i hvert Fald ikke meget ved, at disse selvgroede Skoler afløstes af kongelig anordnede.

5. Den 5. Febr. 1735 befalede et kgl. Reskript Stiftsøvrighederne at indberette, hvilke Skoler der fandtes paa Landet, og at gjøre Forslag om, hvor der burde oprettes nye. Paa Grundlag af de derved efterhaanden indkomne Oplysninger udarbejdedes saa Forslag til en almindelig Skoleforordning af en Kommission, i hvilken f. Ex. Hofpræst Bluhme, Højer, Schrøder og J. L. Holstein havde Sæde. Forordningen udkom 24. Jan. 1739; da Kongen nu efter sin Faders Exempel vilde lade danske Skoler overalt paa en bestandig

Fod saaledes indrette, at alle, endog de fattigste Børn kunde tilstrækkelig undervises om Troens Grund og Salighedens Vej efter Guds Ord og den evangeliske Kirkes sande, i Børnelærdommen kortelig forfattede Lære, samt i at læse, skrive og regne, som saadanne Videnskaber, der ere alle, af hvad Stand og Vilkaar de end ere, nyttige og fornødne — saa skulde nu alle Degne i Stedet for den ugentlige Undervisning i Børnelærdommen Aaret rundt holde dansk Skole, og derfor Skolestue indrettes ved alle Degneboliger. Hvor der behøvedes flere Skoler i et Sogn, skulde de bygges eller Omgangsskole holdes ved Skoleholdere. De gængse Fordringer til Lærere og Undervisning dristede man sig ikke til at sætte op, men søgte nogenledes at garantere Skoleholderens Hæderlighed og Duelighed ved at bestemme, at de skulde antages efter Præsternes Forslag, paa Kongens Gods af Amtmand og Provst, paa Proprietairgods af Skoledistriktets største Lodsejere. Undervisning i Religion og Læsning skulde være gratis, men Børn, der tillige lærte at skrive og regne og ikke var altfor fattige, skulde betale 2 eller 4 β om Ugen i Skolepenge og ved et Barns Indmeldelse 4 β . Degnene skulde for at holde Skole have et Tillæg af 6 Rd. aarlig, men saa nyde fuld Degnetrave. Skoleholderlønningen bestemtes til 12 Rd., 5 Tdr. Rug, 7 Tdr. Byg, Foder til 1—2 Køer og nogle Faar, fri Bolig og Tørv samt Fritagelse for alle Skatter. Udgiften skulde afholdes af en Skolekasse i hvert Sogn, hvortil henlagdes Tavlepenge fra Kirken 2 Gange aarligt og fra alle Gilder, nogle Smaabøder, Kirkernes Lysepenge og en Personskat af Haandværkere 8—16 β Kvartalet, af Husmænd og Inderster 4—16 β aarlig og af Karle 3 β og Piger 2 β halvaarlig. Resten skulde paa-lignes Hartkornet.

Beskednere kunde det ikke godt være. Fremskridtet derved var dette, at Skolevæsenet blev »almindeligt og bestandigt«, saa der blev Skoler for alle Landets Børn og faste Indtægter, som var en Smule bedre, end de fleste Skoleholderes før, saa Skolerne ikke igjen skulde falde hen. At

Fastheden købtes paa Bekostning af det frie Initiativ og Forældrenes Ansvar og Deltagelse, som dog f. Ex. her paa Øen havde begyndt ganske godt, var der intet Blik for dengang.

Men som bekjendt viste Fremskridtet sig for Landet i det Hele altfor stort til virkelig at naaes. Der behøvedes flere nye Skoler, end man havde tænkt sig; fast allevegne fra forsikredes det, at disse mange Nybygninger og Lærrelønninger, som mest vilde falde paa Hartkornet, vilde volde Bondens — og altsaa Godsejerens — totale Ruin. 200000 Rd. engang for alle og 30—40000 aarlig, som det beregnedes til, var dengang en »saare høi Summa« og syntes uoverkommeligt. Loven maatte gjøres om og Fordringerne sættes ned. Ved Plakaten af 29. April 1740 omforklaredes det da til, at de største Lodsejere i Sognene selv maatte bestemme Skolernes Antal, selv ligne Udgifterne og selv fastsætte Lærrelønnen, idet Kongen nøjedes med at udtale Haabet om, at de vilde »behandle Skoleholderne saaledes, at disse ikke skal gjøre deres Arbeide sukkende«. Dermed var Braadden taget af Loven; hvor Folk var uvillige, kunde de nøjes med et Skolevæsen, som næsten intet kostede og næsten intet var. Saadan kom det dog ikke til at gaa her.

Det blev Lensgreve *Fr. Ahlefeldt*, der kom til at forestaa Ordningen over hele Øen. Efter Frd. 24/1 1739 skulde Amtmændene udføre dette Arbejde og derom forhandle med Lodsejere, Kirkepatroner, Provster og Præster; men paa Grevskabet tilkom det Greven. Og da denne tillige var Patron til alle Kirkerne og største Lodsejer i de fleste Sogne, skrev Amtmand *Adeler* strax 4/3 1739 til ham og foreslog ham for Simpelheds Skyld paa begges Vegne at forestaa Indretningen for hele Øen, hvad Greven strax og villig paatog sig — og dermed en Mængde Bryderi og adskillig Ærgrelse. Han interesserede sig personlig levende derfor og fik omsider efter mange og lange Forhandlinger især med de andre Proprietairer endelig den 29. Aug. 1744 approberet følgende samlede Skoleplan for hele Øen; den skaffede, som det vil

ses, Lærerne omtrent de Kaar, som Frd. 24/1 1739 havde ønsket, og gav Øen et bedre og mere ensartet Skolevæsen, end der naaedes de fleste andre Steder i Landet.²⁸

Indrætning og Anordning

for

Skoele-Werket paa Langeland.

Som i Allerunderdanigst følge af *Hans Kongelig Mayts* Højpriiseligste Forordninger af dato 23. Januarij 1739 og 29. Aprilis 1740 Af os underskrevne, efter nøyeste overvejende og i anledning af Sogners og Byers *Situation* samt Landmandens og Indbyggernes Wilkaar og Beskaffenhed, saaledes er udfunden og fastsat, at *Guds* hellige Naufns Ære og Hans Kongelig Mayts høj-Christelige *intention*, til Ungdommens underviisning, ey alleene i dens Børne-Lærdom og Christendom, men endog i Skriven og Reigen og Reignen kand vorde fremmed, og det med maadelig Bekostning og nogenlunde taalelig Udgift for Almuen, Til hvilken ende og for over Aar og Dag siden til de Herrer *Proprietarier* og samtlige Lods Ejere her paa Landet er omsendt eet i overensstemmelse med dette opsatte *Project*, som af eendeel ved paateigning og af andre ved deres *Tacito Consensu* er vorden billiged og *agnoscered*, Saa efterskrevne *Poster*, ved derpaa erholdende *Kongelig* Allernaadigste *Confirmation*, som visse og bestandige *Regler* for dette *Gud* behagelige Wærk herefter u-foranderligen skal holdes og iagttages.

1.

Alle Bønders, Huusmænds, Indersters og fattiges Børn skulle og maa uden *exception* nyde frie Skolegang for at vorde underviiste i deres Børne Lærdom, Christendom og færdig at kunde læse i Bøger. Men vil nogen, at deres Børn tillige skal lære at skrive, saa betales derfor til Skoelelæreren, være sig Deign eller Skoeleholder, ugentlig 1 skilling; og skal de med det samme lære at reigne, betales derfor 2 skilling. Dog, skulle der findes fattige Børn, som til at Skrive og Reigne hafde Begjærlighed og *disposition*, nyder de samme *Information* uden Betaling.

2.

Naar noget Barn bliver hos Deignen eller Skoeleholderen anmeldet til Skolegang, saa bliver derfor betalt til Indskrivnings Penge 4 β; Dog forstaaes her igien, at fattige Børn indtet betaler, hvorover Præsterne ifølge Skoele Forordningen bør skiønne, hvilke der kand og bør Reignes for Fattige eller ey.

3.

Af et ungt Menniske (være sig Dreng eller Pige), som af

Skoelelærerne saaledes er underviist, at det af Præsten til *Confirmation* bliver antaget, betales 1 ¥ Danske til *discretion* og ey videre til Deign eller Skoeleholder; Men Fattige bliver her atter, ligesom foran er meldet, *exciperet*.

4.

Skoeleholderens Løn skal bestaa i reede Penge, nemlig 42 Slettedaler*) aarligen, som hannem dog i 2de *terminer* betales 14 Dage efter at samme er forfalden og skal være opkrævet, da hand samme hos den, som Skoele *Cassen* og dens Reignskab forestaar og er betroed, mod *Quitting* kand annamme. Dog bekommer Deignene, som holder Skoele, ikkuns halv *Salarium*, som er 21 Slettedaler.

5.

Skoeleholderen nyder end videre af hans Skoele *Districts* Bønder frie Græs til een Koe, eller og 8te M ¥ danske til at leye sig græssed for; Saa bør og *Districtets* Bønder forskaffe hannem 2 læs Foeder og 2 læs Høe til at fodre Koen med; Og skulle Bønderne om denne græsning og foedring ikke kunde foreenes indbyrdes samme *in natura* at levere og forskaffe saa fornøvelig, som skee bør, da betales som melt for Græsningen 8 M ¥ , for hver Læs Høe 1 rd. 2 ¥ og for hvert Læs Halm 5 Mk., hvilke Penge af den Kongelig og Grevelig Sognefoget lignedes paa *Districtets* Bønders Hartkorn, hvorefter Sognefogden da uden ophold i tide samme Penge indkræver og til Skoeleholderen leverer; Saa skal og Skoele *Districtets* Bønder levere Aarligen i rette tide til Skoeleholderen 20 goede Læs Tørve eller i des mangel for hver Læs 1 ¥ 8 β .; Ved hvilke Penges paalæg og indfordring forholdes, ligesom foran i denne *articul* meldet er: Overalt skal de Kongelige og Grevelige Sognefogder i hvert Sogn have nøje indseende, at alle ting billig og upaaklagelig paa alle sider vorder efterkommed, saa fremt de i mangel af deres Pligt ikke herfor Selv ville staae til ansvar.

6.

Efterdi Deignene her paa Landet alle have Aufling, saa nyder de ey Foeder eller Græsning paa een Koe; Mens deres Skoele *Districts* Bønder skal alleeniste levere dennem aarligen 10 Læs Tørve, hvormed forholdes ligesom i næst forige *articul* sagt er; Dog *exciperis* herved *Snøde* Sogne Deign, som i henseende hand ikkun til Deigne Boeliget Selv haver Græsning til 1 Koe, endnu hos Beboerne i Skoele *districtet* tillægges frie Græs til 1 Koe; Ligeledes deeles Skoele Lønnen imellem hannem og Skoeleholderen

*) En Slettedaler = 64 Skilling; 42 Sletted. altsaa 28 Rigsdaler.

paa *Houw* i 2de lige deele, saaledes at hver bekommer 31 Slette-daler 2 *M*ŷ, formedelst at Deignens Arbejde bliver ulige større end Skoeleholderens.

7.

Ingen Skoeleholder maa leye sig nogen Jord hos Bønderne til at Dyrke, mens vel til at græsse; thi ved det første forhindres saadanne Mænd at have udfordrende opsiufn med deres *Discipler*.

8.

Fastsættes det, at *Skoeleholdet* i Almindelighed paa efterskrevne Stæder i Sognerne over alt her i Landet efter den gjørde og med Byernes *Situation* beqvemmeligst befundne Inddeling skal, ligesom samme alt i forrige Aar forlængst er begyndt, herefter bestandig vedvare, som følger:

*Nørre Herred.**Snøde Sogn.*

1. *Snøde Bye*, Een Deigne Skoele af 4re Fag nye Huuses tilbygning til Deigneboeliget, hvortil er henlagt *Snøde, Tressebølle, Ennebølle, Staaense* og *Skattebølle* Byers Ungdom; Og som Deignen efter den 6te *articuls* formelding faaer ulige større Arbejde end Skoeleholderen paa *Houw*, der ikkun kand tillægges den liden deel af *Snøde* og *Staaense* Sogners Beboere, som ude paa *Houw* ere beliggende, saa deeles den aarlige Løn imellem dem i 2de lige deele, følgelig bliver for Skoelehold Deignens visse tillæg aarlig 21 R^{dr}.

Staaense Sogn.

2. *Houw*, Een Skoeleholder Skoele af 8te Fag Nye Huus for samtlige Beboers ungdom af dette og *Snøde Sogn paa Houw*, hvorved Skoeleholderen efter oven anførte omstændigheder aarlig nyder 21 R^{dr}.

Bøstrup Sogn.

3. *Bøstrup Bye*, i det gamle og forhen indrettede Skoele Huus, for heele Sognets ungdom, een Deigne Skoele, tillægges aarlig 14 R^{dr}.

Tranekier Sogn.

4. *Tranekier*, i det gamle og forhen indrettede Skoele Huus, for heele Sognets Ungdom, een Deigne Skoele, ligeledes aarlig tillæg 14 R^{dr}.

Tulebølle Sogn.

5. *Tulebølle Bye*, i det gamle og forhen indrættede Skoelehuus, som 4re Fag er bleven tilbygt, for heele Sognets ungdom, een Skoeleholder Skoele, tillagt aarlig 28 R^{dr}.

Semmerbølle Sogn.

6. *Semmerbølle Bye*, een Deigne Skoele af 3 Fag Nye Huus, for heele Sognet, aarlig tillæg 14 R_{dr}.

Skrøbelew Sogn.

7. i *Skrøbelew Kirke Bye* een Deigne-Skoele af 3 Fag Nye Huuses tilbygning, for hele Sognets ungdom, ligeledes aarlig 14 R_{dr}.

*Synder Herred.**Longelse.*

1. i *Longelse Bye*, for heele Sognet een Deigne Skoele, i de Deigneboliget tilbygte 4re Fag Nye Huus, aarlig tillæg . . 14 R_{dr}.

Fuglsbølle Sogn.

2. *Fuglsbølle Bye*, for heele Sognet i den forhen indrættede Skoeleholder Skoele, hvortil 10 r_{dr} aarlig fra *Schousboe* er *legered*, hvilke med 18 r_{dr} tillæg af Skoele *Cassen* udgjør den aarl. Skoeleholder Løn . . 28 R_{dr}.

Lindelse Sogn.

3. i *Lindelse Bye*, for *Ilebølle*, *Windebye*, *Lindelse* og *Herslew* Byer, Een Deigne Skole, i de Deigne Boeliget tilbygte 4re Fag Nye Huus, aarl. . . . 14 R_{dr}.

Humle Sogn.

4. *Hennetved Bye*, i det gamle forhen bygte Skoelehuus, hvortil er henlagt *Hvercken*, *Brandsbye*, *Hagenbye* og *Hennetved*, med den deel af samme Bye, som til *Lindelse Sogn* henhører, een Skoeleholder Skoele . . . 28 R_{dr}.

5. *Kiedebye*, i det forhen indrættede Skoelehuus, for *Kiedebye*, *Helsned* og *Haugbølle* Byer, een Skoeleholder Skoele . . . 28 R_{dr}.

6. *Humle Bye*, for *Humle* og *Hesselberg*, indrættet een Deigne Skoele, aarlig tillagt . . . 14 R_{dr}.

7. *Ristinge*, som formedelst *Situationen* ikke til nogen anden Bye kand henlægges, ey heller i henseende det er ikkun een liden Bye, formaar at have een ordentlig Skoele, Altsaa til een Skoelemester, som Beboerne selv holder og med Sogne Præstens Raad og *Consentement* antager, tillægges til aarlig Løn . . 13 R_{dr}. 2 $\frac{1}{2}$.

Foedslette Sogn.

8. *Foedslette Bye*, for heele Sognet, samt *Oure Bye* af *Humle Sogn*, som dertil er henlagt, i det nye opbygte Huus, en Deigne Skoele, aarlig . . 14 R_{dr}.

Trøggelew Sogn.

9. *Trøggelew*, for heele Sognet forhen indrættet een Skoeleholder Skoele, aarlig . . 28 R_{dr}.

Men om det er een Haandverksmand, som svarer *Familieskat*, om hand har nogen aufling indtil 1 Td. Hartkorn, da betaler hand hver $\frac{1}{2}$ Aar..... 8 β .

Derimod *ifald* een Huusmand af sit Haandverk betaler *Familieskat* og dog beboer kun et Jordløst Huus, betaler hand ickun hver $\frac{1}{2}$ Aar..... 6 β .

Een Inderste, som kand og bruger Haandverk, hvoraf svares *Familieskat*, hver $\frac{1}{2}$ Aar..... 4 β .

Men den, som ingen *Familieskat* svarer, ikkun..... 2 β .

Een Inderste betaler ligeledes for sig og Hustrue, om hand har nogen, hver $\frac{1}{2}$ Aar..... 1 β .

Tieneste Folk svare ligeledes hver $\frac{1}{2}$ Aar af deres Løn, nemlig

1 Karl..... 2 β .

1 Dreng eller Pige..... 1 β .

Som deres Hosbonder skal være pligtige af deres Løn at indeholde, og naar paakræves, til Skoele *Cassen* udrede.

Ovenskrevne Indkomster til Skoele *Cassen*, som alle og een-hver uden forskiæl skulle være pligtige i rætte tider at udrede og betale, haver ethvert Goedses Fuldmægtig, eller hvem oppebørelsen og *administrationen* derved er betroed, at inddrive og ved rigtige, af Sognepræsterne *attesterede* Mandtaller at aflevere mod *quittering* til den, der Skoele *Cassen* som *Casserer* forestaaer, og det i det længste 8te Dage efter *terminen* er forfalden; Ligeledes indfordrer de Kongelige Sognefogder, hvis af Selv Eyerne, som ikke svare til noget Herskab, bør betales.

Skulle og een eller anden, som herefter noget til Skoele *Cassen* bør svare, findes modtvillig og efterladen, da haver den Kongelige og Grevelige Sognefoget i det Sogn, hvor deslige misligheder maatte foerefalde, ved udpandtning saadanne Indkomster paa anfordring straxen at inddrive, siden ingen maa vendte sig noget af denne *Contribution* at kand vorde bedaged.

10.

Rettens Betienter her paa Landet svarer ligeledes aarlig i 2de *terminer* nemlig:

Herredsfogden	4 ¥
Birkedommeren paa Grevskabet.....	4 ¥
Herreds- og Birkeskriveren hver for sig ...	3 ¥

Men hvad deres Folk angaaer, saa *contribuerer* samme efter nest foregaaende 9de *articul*.

11.

Forpagterne her paa Landet, saa mange som svarer over 600 rdr aarlig Afgift, betaler hver $\frac{1}{2}$ aar til Skoele *Cassen* 1 rdr. er aarlig..... 2 rdr.

Men de, som ikkun *penserer* 600 r \ddot{u} r. og derunder, betaler alleene hver $\frac{1}{2}$ aar 4 ¥ , er aarlig 1 r \ddot{u} r. 2 ¥ . Hvorunder og de, der af Herskaberne haver Holl nderierne i Forpagtning alleene, skulle være forstandne, hvad heller de betale meere i afgift eller ikke; dog *exciperis* de Hollændere, som Forpagterne for sig maatte kunde holde; Herimod nyder Forpagterne og Hollænderne lige *beneficium* med deres Børns Skoelgang som Bønderne.

12.

Iligemaade eragtes det og billigt, at Betienterne paa Herregaardene bør komme Skoee *Cassen* til Hielp med nogen aarlig afgift, saasom:

Fuldmægtigen ved Grevskabet svarer aarlig .. 1 r \ddot{u} r.
Ridefogderne hver for sig aarlig > 4 ¥ ,
Ladefogderne eenhver > 1 ¥ .

Alt i 2 de *terminer*, som i den 9 de *articul* er meldet; med de  vrige Tienistefolk, som holdes paa Ladegaardene og ved Holl nderierne, forholdes det efter fornævnte 9 de *articul*; Men hvad de *domestiquer* angaar, som holdes til opvartning, saa blive samme *exciperede*, med mindre de selv noget godvillig ville give.

13.

Selv-Eyer Bønder, som ikke svarer Landgilde eller Arbeyde til nogen, item Selv-Eyer M llere svarer og, foruden hvis af Hartkornet efter den 9 de *articul* b r udredes aarlig: nemlig
Selv-Eyer Bønder hver $\frac{1}{2}$ aar 1 ¥ 8 β , er aarlig 3 ¥ .
Men Selv-Eyere, som beboe Huuse paa 1   2 Skp. eller uden Hartkorn, foruden de forhen ansatte 8 β af Huuset aarl., betaler hver $\frac{1}{2}$ aar endnu 8 β , er aarlig 1 ¥ .
Selv-Eyer M llere ligeledes hver $\frac{1}{2}$ aar 1 ¥ , er aarlig 2 ¥ .

Iligemaade de Fæste M llere, hvis Hartkorn, siden det *sorterer* under Gaardenes *Fæster*, for afgift er befried, for dem selv og Hustruer hver halv aar 1 ¥ , er = 2 ¥ .

Hvilke Penge efter denne som forrige *articuler* i 2 de *terminer* til 1. *Februarij* og 1. *Augustij* udredes.

14.

Videre forventes, at Sogne-Præsterne paa Grevskabet *Langeland* giver og een liden aarlig afgift til hielp til dette Værks fremme,   1 r \ddot{u} r., siger *Een Rigsdaler pro persona*, alligevel de gode Mænd nok kunde forskaanes formedelst den store m ye, de har og herefter maa have med Skoelernes *visitation* og tilsiufn; Hvad ellers deres tieniste folk angaar, saa svarer samme efter den 9 *articuls* formelding.

15.

Til hver Aars udgang indsender Sogne-Præsterne samt Herredsfogden og Birkedommeren her i Landet med rigtige af dennem forfattede *Designationer* alle de Penge, som i Beckenene for Kirkedørene, Taufjerne og Bøsserne efter Skoele Forordningens 31. *post* i Meenighederne og paa Tingene indsamles til Skoele *Cassen*, hvilke Penge *Cassereren* modtager og for qvitterer.

16.

Naar forskrevne Indkomster tilligemed de 10 Rdr., som til *Fuglsbølle* Skoele fra *Schousboe* er *legered*, samt de Penge, som for Kirkelysene til Grevskabets Kirker til Skoele *Cassen* bør svares, siden *Contributionerne* af Haandverker, Tieneste Tiunde, Inderster og Huusmænd *varierer* og ventelig vil blive ulige et Aar mod et andet, ikke skulde kunne tilstrække til Skoele Lærernes underholdning,

Saa vil jeg Grev *Ahlefeldt* (foruden ovenmeldte Penge for Kirkelysene) aarlig *aparte* give til Skoele *Cassen* 12 Rdr., saa fremt mine *respective* Naboer, de Herrer *Proprietarier*, efter rigtig Ligning af Amtmanden samtlige udreder lige saa meget og saaledes *Cassen* tilskyder, eller om et mindre tilskud udkræves, da jeg svarer det halve og velbemeldte mine Naboer den anden halve deel, naar *Cassereren* ved *memorial* om, hvis der maatte kunde fattes, sidst i hver Aars *Augustij* Maaned behørig efterrætning indstiller; Da Herredsfogden i følge *repartitionen* fra Amtmanden skal være pligtig dette Tilskud hos de Herrer *Proprietarier* at indfordre og inden hver Aars Mikkelsdag til *Cassereren* levere.

17.

Til Indkomsterne, som af Gaarde og Godser svares, være sig det almindelige Paalæg paa Hartkornet og Stæderne eller de *Personelle* afgifter, saaledes som i den 9de, 11te, 12te og 13de *articul* anført er, bliver og skal et hvert Godsdes Ejere være ansvarlig, at samme til rætte tider og med rigtige Berejninger betales til Skoele *Cassereren* uden nogen *restance*, som ikke under hvad *prætext* end haves kunde, maa være antagelig.

18.

Til Skoele Werkets Penge og Papirers forvaring indsættes een *Cassa*, som *Cassereren* overleveres; Iligemaade en af os igiennemdragen og forsejlet *Protocol*, hvorudi denne *Fundatz* eller Indrætning, naar den af *Deris Kongel. Mayestæt* Allernaadigst er *Approberet*, først indføres og siden i *Cassen* giemmes, da deraf gives Prousterne i disse 2de Langelands Herreder hver sin gienpart, som de have at *Communicere* deres Herreds Præster. Dernæst *Protocollaris* og den i Prousternes og Sogne Præsternes

overværelse tagende Siufnsforrætning over Skoele Bygningerne og derved værende *inventarium*, paa hvis Bekostninger, den omfattende Ligning og Bereigning over de almindelige Bygninger og forbedringer etc. efter den allerede gjorde Indrætning, samt her-efter forefaldende *Reparationer* ligeledes i *Protocollen* indføres. Videre skal de af *Cassereren* aarlig aflæggende Reignskaber for Skoelernes Indkomster og Udgifter, som til hver Aars Mickelsdag bør sluttes, naar de af verkets *Inspecteurer* ere *approberede*, *Protocollen* indlemmes og derved hørende Beviiser i *Cassen* glemmes. Udi øvrigt skal og al den *Correspondence*, som om Skøele Verket føres med een eller anden, *protocollaris* til udfordrende underrætning i den nærværende og tilkommende Tiid.

19.

Efterdi Skoele Werket over heele Landet, saavel for Grevskabet som *Proprietaire* og Strøe Godset saaledes under een Indrætning er begreben, og dets angaaende til een almindelig *Cassa contributoris*; Saa bliver det fornøden og uomgiængelig udfordres, at derved haves een *Casserer*, som Indtægterne modtager og udgifterne igien deraf *distribuerer*; Men da denne Forrætning vil udkræve en temmelig umage og een heel deel Skrivning, siufnes det ikke billigt, at saadan Møye nogen uden Betaling kand paa-lægges, Allerhelst de hertil behøvende *Skrive-materialier* og bør anskaffes; Følgelig kand efter omstændighederne ikke skiønnes, at *Cassereren* ringere kand *salareris* aarlig end med 12 Rdr. for sit arbejde, og for *Skrive materialier* 4 Rdr., som gjør 16 Rdr., hvilke Penge tages af Skoele *Cassens* Indkomster; Og om da, naar samme *Sexten Rdr.* *Cassen* er fradraget, noget aarlig skulle kunde blive beholden, overlægges det imellem vedkommende, som dette Skoele Werk forestaar, paa beste maade, hvorledes med samme skal forholdes, hvad heller saadan overskydende Beholdning til een *fond* eller aarlig *distribution* til eet eller andet Gud behagelig Brug kand være at *disponere*.

Endelig er jeg Greve *Ahlefeldt* tilfreds, at min Fuldmægtig ved Grevskabet maa beskickes at være *Casserer*, da jeg i saa fald for Skoele *Cassen* indestaar at være ansvarlig, hvilket kunde være saa meget meere beleylig, som jeg har paataget mig Hr. *Conference-Raad* og Amtmand *Adelers partes* herudinden, for saa vidt *Langeland* angaar, tilligemed min egen at forestaae; Men skulle de gode Herrer *Proprietarier* ikke være fornøede med, at min Fuldmægtig bliver Skoele-*Casserer*, men hertil ville have nogen anden, Saa naar derfor stilles Forsikring, og Skoele *Cassens* Penge, *Protocol* og Papirer bliver under min Forvaring (hvorom alle vedkommende dog paa forlangende skal vorde tient med ald behøvende

underrætning), er jeg derom med dennem eenigen, saa fremt der til *Casserer* vælges saa duelig een Person, af hvem man til Werkets Befordring kunde vente vedbørlig flittighed og troeskab. Udi øvrigt, efterdi dette Lands *Situation* haver udfordret og er af saadan Beskaffenhed, at der i Skoelernes Indrætning og vedligeholdelse med Skoele Lærere, saafremt Werket skulle blive af nogen Bestandighed og *Deris Kongelig Mayestæts* Allernaadigste og Høystpriiselige *intention* og Villie til *Guds æres* Befordring Allerunderdanigst fremmes, udi nogle smaae Poster ved *Contributionerne* og Inddeelingen, som forhen er anført, maatte viges fra den første Anordnings Bydende i anledning af den seenere udgangne Allernaadigste *Placat*; *Soumitteris* Allerunderdanigst denne *Forfattede Indrætning for Skoele Werket paa Langeland* til *Deris Kongelig Mayestæts* Allernaadigste *Approbation*, at samme saaledes i alle Ord og *Clausuler* stedse uforanderligen skal holdes og efterkommes.

Datum Tranekier Slot den 5. Janv. 1743.

F. G. v. Ahlefeldt m. p.

(L. S.)

Th. Adeler.

(L. S.)

Denne Indrætning af Schole-Verched, for saa viidt Synder-Herridt angaar, er, efter samptlige Præsternis og mit eged till Høybaarne Hr. Grefven og Hans Welbaarenhed Hr. Conferentsraaden indgifne underdanige ofverveyende og forslag, i alle maader saa ofverlagt, moderat og dog i ald behørig nidkierhed og afsigt till Guds ære og H. K. May^{ts} høystpriiselige *intention* allerunderdanigst at gjøre nøye, forfatted, at hvercken Landets *situation* eller indbyggernis vilkaar det anderledis har kundet tillade, hvis ellers dette saa høyt gafnlige og nødvendige gudelig verch skulle vorde sat i een form og paa dend foed, at det uden nogen mands betydelig besværing der ofver først var giørlig og der næst uden videre indvending og forandringer her efter blef bestandigt. Hvilched jeg paa egne og samptlige Præsternis Veigne som Proust i Herridet allerunderdanigst og sandfærdigst kand attestere.

Gøde Nelsøn.

Ligesom min Naboe Provsten Hr. Gøde Nelsøn for Synder Herred her haver attesteret, kand ieg paa samtlige Præsternes i Nørre Herred og egne Vegne som Provst icke andet end tilstaae og allerunderdanigst bevidne, at denne Indrætning for dette Gud behagelige Verck saa vel og grundig som taalelig efter Landets *Situation* og Indbyggernes Leylighed er forfærdiget og fastsat, at Guds ære og hans Kongl. May^{ts} allernaadigste Villie og høyst christelige *intention* derved fremmes.

J. D. Breckling.

Denne af Hr. Grev Ahlefeldt og Hr. Conference Raad og Amtmand Adeler forfattede samt af de fleste Lods-Eiere tilligemed Provsterne og Sogne-Præsterne samtykkede Indretning over Skoole-Væsenet paa Langeland bliver og herved af os, i allerunderd. Følge af Hans Mait's allernaad. Forordning, approbered.

Odense d. 29de Augusti 1744.

C. Rantzau.

C. Ramus.

6. De nødvendige nye Skoler og Tilbygninger til Degneboligerne fik Greven opført ved foreløbig selv at gjøre Ud-læg dertil, saaledes at Skoleholdet efter den nye Plan allevegne tog sin Begyndelse i Løbet af 1742. I et og andet var han gaaet en Smule egenmægtigt til Værks for at faa Ende paa det, og Sammenslutningen af Grevskab og Proprietair-gods til een Skolekasse, hvorved naturligvis Greven fik Hovedindflydelsen, gik i og for sig ud over, hvad Loven bød. Dette benyttede Oberst Chr. Banner Kaas til Nedergaard til at tage sit halve Samtykke til Ordningen tilbage og ved uendelige Indvendinger søge at forpurre Sagen. Tilsidst, da der ikke var andet at gjøre, nægtede han at betale de Nedergaard Gods paalignede Bidrag. Omsider maatte Amtmanden bevilge militær Exekution for Beløbet. Og da Obersten alligevel ikke betalte, marscherede virkelig den 10. Maj 1747 en Sergeant med to Musketerer ind paa Nedergaard og blev liggende der, indtil Ridefogden i Oberstens Fraværelse 5 Dage efter bekvemmede sig til at betale Pengene, skjøndt under Protest. Samme Ridefoged (J. Hansen) fægtede saa trolig for Obersten, at Greven fik høje Tanker om ham og siden tog ham i sin Tjeneste.²⁹

Men der kom ogsaa senere Skolestridigheder mellem Grevskabet og Proprietairerne. 1785 døde Skoleholder Jørgen Danielsen i Hennemved. Laurids Mikkelsen til Skovsgaard kaldte saa Student Bendix Erichsen Holm til hans Eftermand, men samtidig kaldte Greven Skoleholder i Ristinge Mads Hansen Boesgaard. Begge mødte de i Skolen og underviste om Kap »ligesom tvende Præster paa een Prædikestol«. Skovsgaards Bønders Børn holdt sig til Holm og Grevskabets

til den anden. Mikkelsen klagede til Stiftsøvrigheden og Kongen; og Boesgaard klagede til Greven: »Holm har ladet hænge Laas for Skoledøren, saa hverken jeg eller Børnene kan komme i Skolen, før Holm behager at komme fra Skovsgaard og lukke op; og en Dag har Laurids Mikkelsen med to Mænd vist mig ud af Skolen og forbudt sine Bønder at huse mig«. Til Gjengæld mødte Birkedommer Nyborg og viste Holm ud, hvorpaa L. Mikkelsen paany klagede. Kanceliet gav ham Ret og tilretteviste Greven, da det ingenlunde den Gang tilkommer ham at kalde Skoleholder til Hennesved, eftersom han alt tre Gange efter hinanden har voceret til dette Skoleholder Embede, mens L. Mikkelsen som største Lodsejer i Distriktet næst Greven denne Gang havde Ret til at kalde, hvorfor Holm skal betragtes som retmæssig kaldet. Mads Boesgaard kom saa til Hesselbjerg Skole, men 1788 ved Holms Død igjen til Hennesved. Han var en Husmands-søn der fra Byen, kaldtes i daglig Tale Mads Lyrik, og det fortæltes, at han viste omsider ved en Bispevisitats saa stor Uvidenhed, at han blev afsat. »Han vidste ikke, hvad Jerusalem var, og kunde ikke stave til Ordet«, hedder det — fast utroligt — om ham.³⁰

Der var vel omtrent samme Forskjel paa Kvaliteten af dette Øens andet Sæt af Skoleholdere som paa de ældste. Nogle var flinke og brave Folk, nogle ynkelig uvidende eller forfaldne. Skoleholder Joh. Fr. Hoppe paa Bagenkop (fra 1809) skrev sig: »Skolehaader Paa Bagen Kop« paa Kvitte-ringer for sin Løn, »vor for ieg under Danist Qvæterer.« Mellem Degnene var der studerede hele Karle som Køpke i Lindelse, der rev græske Citater af sig i sine Breve. En særlig Plads i Erindringen tilkommer Ambrosius Stubs Søn Christian Stub, der var Degn i Fuglsbølle 1772—85; han udgav Faderens Digte og havde selv en kvik poetisk Aare.³¹ Ikke faa Steder gik Degne- og Skoleholderbestillingen flere Gange i Arv fra Fader til Søn.

Henimod 1800 blev Lønningerne paa Grund af de stigende Priser lidt forbedrede; »Generalen« havde ondt ved at

sige Nej til en Ansøgning derom og var i de Sager overmaade tilbøjelig til at handle paa egen Haand og tidt paa egen Bekostning. Ogsaa et Par nye Skoler blev byggede, og der kom i Slutningen af det 18. Aarh. stadig større og større Underskud i Skolekassen — 1794 var det voxet til 2040 Rd. 35 β , som Grevskabet altsaa stod i Forskud med. Da var i nogle Aar de andre Godsers Bidrag aldeles »cesserede« — tildels paa Grund af den store Uorden i Grevskabets Finanser paa den Tid. Generalen fandt saa paa ved kgl. Reskript 18/4 1800 at faa lagt midlertidige Afgifter paa Humble, Tranekjær og Bøstrup Præstekald til Skolekassen. Men 1810 var Underskudet 2432 Rd. 72½ β , saa det gik ikke af uden Tab for Grevskabet, da den ved Skolevæsenets Omordning ophørte at existere. Dens Ophør tog forøvrigt Tid. Skjændt der efter Skolereglementet af 10/10 1806 og Anordningen af 29/7 1814 oprettedes Skolekommissioner med Patroner og Skoleforstandere i hvert Sogn, maatte dog Grevskabets Forvalter længe vedblive at bestyre Skolevæsenets Regnskab — endnu 1820 baade for Magleby, Humble, Lindelse, Simmerbølle, Tullebølle, Tranekjær, Snøde-Stoense og Strynø Sogne. 1821 forestilledes Sagen for Amtsskoledirektionen, og 1. Jan. 1822 blev Godsforvalteren entlediget fra samtlige Sognes Skolebestyrelse undtagen Magleby, hvor man altsaa har været længst om at tage Styret selv.³²

7. Skolereformen 1814 er paa lignende Maade et Barn af den rationalistiske Tids Oplysningsiver som den 1739 af den pietistiske. Det er ikke Meningen her at gaa ind paa det nyere Skolevæsen, som i sin Almindelighed er tilstrækkelig kjendt og her paa Øen ikke frembyder nogen særlig Ejendommelighed. Men Skildringen af det gamle Skolevæsen vilde være ufuldstændig uden et Blik paa den Overgangstid, hvori det nye begyndte at vise sig og brydes med det gamle. Og det skete her paa Øen især i Aarene lige omkring 1800; først da var det, den rationalistiske Aandsretning her traadte sejrssikker op med sin bestandige Tale om det fornuftige, om Pligt og Lyksalighed, Dyd og Nytte, og med sin naive

Tro paa Forstandsoplysningen som det ene store Forbedringsmiddel, og her som andre Steder kastede sig over Skolevæsenet som sit egentlige Kælebarn.

Pietismen havde her paa Øen ikke frembragt nogen udpræget Vækkelse, men dens Indflydelse lader sig længe spore i det enkelte i saadanne alvorlige gudfrygtige Hjem som f. Ex. det, der gav Byskriver Rasmussen hans uudslettelige Barndomsindtryk (sml. S. 15). Den sidste, der døde af Øens bestemt pietistisk farvede Præster, var Provst *Thrane* i Humble († 1788), en baade personlig from, godgjørende og vel begavet Mand.³³ Og den med ham samtidige Præsteslægt, som rummede Elementer af højst forskellig Værdi, var i det hele gammeldags tænkende Folk. I Halvfemserne kaldtes adskillige Præster, som havde tilegnet sig Oplysningstidens Smag og Tænkemaade — f. Ex. *Schurmann* i Lindelse, *Suhr* i Rudkjøbing o. fl. — uden dog at lade dette træde saaledes frem, at Overgangen blev altfor paafaldende eller brat. Men i 1800 og de nærmest følgende Aar rykkede flere unge Kapellaner og Præster ind, som med Iver og ungdommelig Selvtillid løftede Fornufttroens og Oplysningens Fane i bestemt Modsætning mod alt det gamle. Saadanne Præster var det, Generalen vilde have; han havde nylig forlagt sit egentlige Hjem fra Slesvig til Tranekjær, og han havde baade mere Villie og mere Magt end nogen anden paa Øen til at fremme »Oplysningens gode Sag«.

I *Simmerbølle* sad dengang *J. F. Marstrand*, en temmelig middelmaadig Præst af den gamle Skole; han var nu gammel og svag, og 1799 lod Greven ham betyde som sit Ønske, at han skulde tage Kapellan og udpegede dertil en ung »holstensk« Kandidat *Esmarch*, som ikke strax kunde faa kgl. Confirmation som residerende Kapellan i Humble, enten fordi han havde Examen fra Kiel, eller fordi han ikke rigtig kunde Dansk — han var en Rektorsøn fra Slesvig. *Marstrand* vred sig ynkeligt, men turde ikke sige Nej; den unge Mand kom altsaa og begyndte hurtigt paa at reformere i Skolen uden at agte Sognepræstens Indvendinger. 1801

klagede denne til Biskoppen over, at han havde paadraget sig baade sin Kapellans og den høje Patrons Fjendskab, fordi han ikke har villet antage en Skoleplan, som Kapellanen havde forfattet, og han beskyldte denne for at opkaste sig til Lærer i Skolen og traktere Børnene med Knortekæp og den gamle Degns Substitut Hans Knudsen med Ørefigen. Marstrand forbød ham derfor at komme i Skolen mere. Men selve Greven mødte saa sammen med Provst Suhr i Skolen, og den unge Lærer lod sig naturligvis let forlige. Børnene svarede Nej, da Esmarch viste dem en Stok og spurgte, om han havde slaget dem *med denne*. Greven indberettede selv til Biskoppen, at han havde været tilstede ved Provstens Visitats, og at de da ganske havde bifaldt Esmarchs Plan og bekjendtgjort, at den skulde følges, hvorhos han gik i Borgen for, at E. ikke »skulde gaa videre, end Pligterne føre med sig og ingenlunde fornærme Sognepræsten, men blot gavne den gode Sag«. ³⁴

Esmarch var i Virkeligheden et ganske ubesindigt Menneske; 1803 døde Marstrand, og nu kom han som residerende Kapellan til Humble, men gik næste Aar fra Forstanden og maatte afskediges. ³⁵ Marstrands Eftermand blev *P. Wilhjelmsen*, en værdigere, men ikke mindre ivrig ung Rationalist, som allerede to Aar efter avancerede til det større Kald i Longelse-Fuglsbølle. Inden han flyttede, fik han, for at forpligte sin Eftermand, atter indført en ny Skoleplan i Simmerbølle Skole, hvorefter der bl. a. skulde undervises i Naturhistorie og i Kundskab om Verdensbygningen, Himmellegermerne og Naturbegivenhederne, saa meget som er fornødent til at standse Overtro og opvække værdige Begreber om Naturens Herre, og de nødvendigste Sundhedsregler skulde indprentes. Denne Undervisning skulde Præsten paa tage sig og give ved moralske Samtaler; hver Torsdag 11—12 opførte Skoleplanen: *Præsten, Fornuft- og Religionssandheder efter Funke*. Da Wilhjelmsen kom til Longelse, hørte han glad, at hans Ven *Bojesen* var bestemt til at følge ham i Simmerbølle; og han beskriver i et overmaade karakteristisk

Brev til Biskoppen, hvor forskrækkeligt han finder, at alt staaer til i Longelse. I Skolen var der ingen Kakkelovn; af 114 skolepligtige Børn kom kun nogle og tyve i Skolen. Læreren havde en ganske »mosaisk« Udtale (∅: han stammede). Substituten var uduelig; »og naar nu dette kommer til, at her aldrig har været katechiseret, saa kan man tænke sig til Tænke- og Handlemaade og det Rygte, hvori denne Menighed staaer — men jeg haaber ved min Guds Hjelp, Deres Høiærværdigheds Understøttelse og min egen Fliid, at alt skal med Tiiden komme i en bedre Stand — — den nye christelige (evangelisk-chrl.) Psalmebog, som jeg saa gjerne ville have indført, tør jeg nok ikke begynde paa«. Han ender med at beklage sig over, at Herredsbrødrene har ansat Enkepensionen saa højt som til 90 Rd. »maaske for at Næringssorger skulle underkue min Lyst til Arbeide — bedste Hr. Biskop, jeg kan ikke give det«. ³⁶ Han maatte dog taale dette Martyrium, til han 1812 blev forflyttet til *Snøde*.

Til *Magleby* kom ved Nytaarstid 1805 *Vilh. Østrup* som Kapellan hos den gamle *Voigt*. Han nøjedes ikke med at reformere paa Skolen, men gjorde ogsaa uden mange Hensyn om paa de gamle Skikke i Kirken, udelod Troespsalmen, holdt Skriftemaal nede i Kirken i Stedet for i Koret m. m. Og det værste var egentlig, at han sammen med Generalen fik overtalt Flertallet af Sognemændene til at give deres Minde til Indførelsen af evangelisk christelig Psalmebog. Greven lovede et godt Bidrag til Anskaffelsen, og de nye Bøger skulde komme til 1. Søndag i Advent. De kom imidlertid for sent, og Folk fortrød strax, at de havde ladet sig overtale til at slippe de gamle Psalmer. Schurmann havde nylig afløst *Voigt* som Provst, og da han 3. Søndag i Advent 1805 kom paa Visitats i *Magleby*, overgav Sognemændene ham følgende skriftlige Klage — Psalmebogen turde de ikke nævne deri, og ubehjælpelig nok er den; sagtens vilde hverken Præst eller Degn hjælpe dem med deres Forsøg paa at værgen »den gamle Stil«:

Klage Maalet, som Menigheden haver at anføre er denne at de forlanger at blive ved den Gamle Stii thi de Gamle Klager over Skrifte Maalet er iike som vores Gamle Hr. Provst Vogt pleier at for Rætte thi de gamle og tung hørige som staar langt borte kand iike høre det. ligeledes med troen som blev Synget i Kirken er forglemt hvilket falder os meget tungt. — og dette er alle vores menig baade gaarde og huus Mænd.

(Undertegnet af 23 Søndebro Mænd, hvoraf de 18 skrev deres fulde Navn, de 5 kun deres Forbogstaver.)

Sønden Broe den 11. Decem. 1805.

Vii norden Bros er enie Til Lige med dii sønden Bros Viig Klaker igge paa skrifte maalet men Voris menig er saaledis at en duu paa al der træet og en du bak*) dette er alle Voris mening men igge paa Kirge golet for gamle tung hørige folg.

(11 Underskrifter, deraf de 10 med fuldt skrevne Navne.)

Nordenbro Den 13. Desember 1805.

Synderligt Øre kunde der vel ikke ventes for den Kjærlighed til den gamle Tro og Skik og de gamle Psalmer, der egentlig laa bag ved denne Klage. Provst Schurmann var erklæret Tilhænger af det nye og særligt af den nye Psalmebog, »denne saa skionne Psalmebog«, og derhos ingenlunde ufølsom for, hvad der ønskedes af »den høie Kirke-Patron, den sande Oplysnings- og Menneskeven, Ridderen, Hr. Kammerherre og Generalmajor Greve af Ahlefeldt-Laurvigen«, som han benævner ham. Og med Biskop Hansen forholdt det sig ganske paa samme Maade. Østrup fik vel i Provstens Omtale af ham som en ung haabefuld, velbegavet Mand den lille Spids: »og — med Tiden — føler han sig nok noget mindre«. Men Biskoppen afviste aldeles Klagen, fordi de Søndebro Mænd ikke syntes først at have talt med deres Præster om Sagen, hvilket dog er gode og fredsommelige Tilhøreres Pligt, og fordi Nordenbroernes Klage aldeles ikke var til at faa nogen fornuftig Mening i. Saa lidt forstod han Menigmands Sprog, at han antog, at de klagede

*) o: Skriftemaalet — enten der nu tænkes paa Indledningsordene til Absolutionen og selve denne eller tillige paa Skriftetalen — skal holdes fra Alteret med en Dug (et Hold Altergæster) knælende paa Knæfaldet og Resten staaende bag dem.

over Alterbord og Alterdug, hvad der henhørte under Kirkesynet! — Og ikke bedre gik det med en ny Klage 6 Aar efter.⁸⁷

Størst Tillid hos Generalen nød *Preben Saxtorph*, fra 1806 Præst i Snøde-Stoense. Han var ogsaa en forstandig og dygtig Mand. Da der med særligt Hensyn paa Skolevæsenet indførtes Amtsprovster, vilde Generalen gjerne have Øen til et eget Amtsprovsti, og 19/2 1811 skrev han til Saxtorph, at i dette Øjeblik havde Posten bragt ham dette Ønskes Opfyldelse; han havde strax foreslaaet sin gode Saxtorph, »og lever vi sammen, skal Langelands Skoeler ingen kort Tid gjøre Epoche i Danmark«. Næste Aar forflyttedes Saxtorph til Magleby for at faa mere Tid tilovers til Skolerne; der døde han 1816.

En særlig Side af den nye Tids rørende Tillid til Oplysningens Magt er de store Forhaabninger, der sattes til Seminarierne og Seminaristerne. Af dem ventede man det største, og en Seminarist var noget helt andet end en almindelig Lærer. 1808 søgte og fik Skoleholderen H. D. Jørgensen i Søndebro efter 19 Aars Tjeneste sin Pengeløn forhøjet fra 28 til 50 Rd. Østrup anbefalede ham og skrev om ham: »Vel besidder han ikke den fortrinlige Læreduelighed, som kun erhverves paa Seminarierne, men mangler dog ei heller Evner« o. s. v.⁸⁸ Og en Seminarist kunde hos Generalen næsten faa, hvad han pegede paa. Den første Seminarist, der kom herover, var *J. Friderichsen*, som 1803 blev Skolelærer i Tranekjær. Han fik strax 140 Rd. om Aaret, og allerede 2 Aar efter forhøjedes hans Løn med 100 Rd. — 1809 anvistes der ham desuden 80 Rd. som Godtgjørelse for en Elev, som hos ham øvedes i Skolegjerningen. Af saadanne havde han flere; det var oprindeligt Generalens Tanke at bruge Tranekjær Skole som et Slags lokalt Seminarium. Og 1810 var Friderichsens Løn 254 Rd. Af de andre Lærere var der kun 1, der fik 100 Rd. Det var R. Chr. Thor ved den nye Skole paa Hou, som 1806 var bleven bygget paa Grevens Bekostning. Friderichsen var iøvrigt en dygtig Lærer med flersidige Interesser.⁸⁹

Det kan jo ikke nægtes, at de store Forventninger om, hvad Skolereformen i det Hele og Seminarierne i Særdeleshed skulde udrette, kun langsomt gik i Opfyldelse. Endnu i lang Tid efter 1814 stod det mange Steder grumme smaat til. 1823 viser f. Ex. Optegnelser fra Humble Sogn, at Læreren ved Ristinge Skole (som i det Hele var slet) paa egen Haand var taget til Ærø og uden videre lod Skolen passe sig selv; den 23. April s. A. var der i Kjædeby Skoles øverste Klasse kun mødt 6 Børn af 30, etc.⁴⁰ Men Tiden har efterhaanden ogsaa vist, hvor godt og forstandigt et Grundlag for Skolen, Anordningen af 1814 egentlig har lagt, ikke mindst fordi Oplysningsvennerne i Regjeringen tillige var besindige og praktiske Folk, som havde et klart Blik for, at den unge Slægts Oplysning altid maa indrette sig paa at følges med dens Opdragelse til Arbejde.

8. I *Rudkjøbing* havde det efterhaanden vist sig, at den danske Christendoms- samt Regne- og Skriveskole af 1739 ikke blev bedre ved at lægges i Hænderne paa Degnene. Disse var stadig tilbøjelige til at forklare deres Forpligtelse som kun gældende de Børn, der nærmede sig Konfirmationsalderen, og brød sig aldeles ikke om Regningen og Skrivningen. Derfor skiltes Regne- og Skriveskolen efterhaanden ud under en egen Skoleholder, mens Christendoms-skolen blev hos Degnen. Men 1785 erklærede Provsten ved den gamle Degn Tor Fabers Død, at Skolen var meget for sømt af ham, som var gammel og svag og kjed af sit lange Skolearbejde. Og 1788 give Byens Autoriteter en overmaade mørk Skildring af Skoleforholdene.⁴¹ Christendomsskolen skulde Degnen Bagger forestaa, og fik derfor i Løn 24 Rd. 4 $\frac{1}{2}$ om Aaret af Byens Kasse, men der har i Virkeligheden i 3 Chordegnes Tid saa godt som ikke været holdt Skole. Ved Regne- og Skriveskolen havde Generalauditør Flindt før sin Bortrejse ansat »en forløben fra Laurvig afskediget Klokker«, Student Endorph, som for at undervise 20 fattige Børn fik 13 Rd. 1 $\frac{1}{2}$ 12 β af Legatkassen, de andre Børn gav fra 2 til 4 β om Ugen i Skolepenge, men Forældrene

vilde i Almindelighed ikke have Endorph til Lærer.⁴² Den tidligere afskedigede Skoleholder Spurre lod paa sine gamle Dage sin Kone læse A B C for de faa Børn, der vedblev at søge Skole hos ham, fordi Byen elskede ham. Desuden har en forhenværende Kjøbmand Lassen privat undervist nogle Børn i Regning og Skrivning i sit Hjem; en tysk Parykmager Oldenburg har læst Tysk med 2—3 Familiers Børn, og en Kobbersmed, hvem Generalauditøren havde overdraget Bedemandstjenesten, har og holdt Skole, men kun for ganske faa.

Jørgensen vidste 1796 intet andet Middel at foreslaa til Bedring af Forholdene end at forene Skoleholder-Tjenesten med Bestillingen som Bedemand, »naar denne engang vorder ledig«. ⁴³ Men det lykkedes dog 1800 ham og Provst Suhr at faa Skolen sat paa en noget bedre Fod; og ved sin Visitation den 29. Maj 1800 kunde Biskop Bloch stadfæste en ny Instrux for Skolen. Degnen blev Overlærer, og som Underlærer skulde antages en Seminarist »eller lige saa duelig Subject« med en Løn af 50 Rd., som betales af Fattiggassen. Underlæreren skulde undervise i Læsning, Skrivning, Regning og Christendom, Overlæreren i Sædelæren med Hensyn til Religionen samt i de første Grunde af Historien, Naturhistorien og Geographien og søge at danne de unges Hjerter til Dyd, indskærpe Kjærlighed og Ærbødighed for det høieste Væsen og lære dem, hvad Mennesket er, dets Pligter og den Kjærlighed, det skylder sine Medmennesker. Intet maatte læres udenad uden først at være forklaret; de lærvillige skulde Læreren rose og uden Persons Anseelse give enhver den Plads, han fortjener. Begge Klasser skulde om Sommeren gaa i Skole fra 7—11 og 2—5 og om Vinteren 8—12 og 1—4 og kun have Ferie 14 Dage i Høsten og 1 Uge i Julen. Om Onsdagen skulde Skolen møde til Katechisation i Kirken, og der fulgte Underlæreren med. Instruxen indeholdt endelig ogsaa den højst fremskredne og forjættende Bestemmelse: »For at ikke Mangel paa Underholdning skal holde de fattige Børn fra Skolen, skal ogsaa disse, saa snart Skolens Indtægter

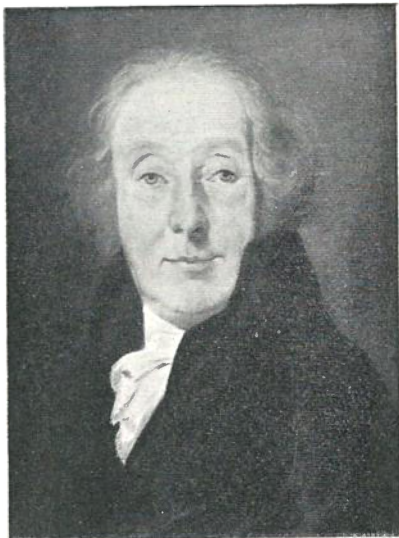
ville tillade det, foruden fri Undervisning, nyde fri Kost 6 Dage om Ugen og en Klædning om Aaret.«

Ved Kjøbstadskolevæsenets Nyordning fik Rudkjøbing 1813 ligesom andre Byer en ordineret Katechet i Spidsen for Skolen; men om den nyere Tid maa henvises til Rasmussens Oversigt.⁴⁴

9. Da den ovenfor anførte Erklæring af 1788 i Forbigaaende nævnte Parykmager Oldenburg, levedes der i Virkeligheden i hans fattige Stue et Skoleliv, som der ikke er altfor mange Sidestykker til. Men det var rigtignok ikke Lærerens Fortjeneste.

1776 havde daværende Provisor paa Holbæk Apothek *Søren Christian Ørsted* for 600 Rd. kjøbt Rudkjøbing Apothek, som da efter en Tids Misrøgt var saa forfaldent,

at »fast ikke noget Medikament der havde kunnet faaes«,⁴⁵ og var flyttet ind med sin unge Hustru *Karen Hermansen*. De var begge virksomme og dygtige Folk og fik snart Sagerne i Orden. Der fødtes deres to ældste Børn, *Hans Christian Ørsted* den 14. Aug. 1777, og *Anders Sandøe Ørsted* den 21. Dec. 1778 — og siden 6 yngre, af hvilke de to døde som Børn. Forældrene havde i de Aar meget at passe, og Brødrene har siden selv berettet, hvordan de, for ikke at for-

APOTHEKER S. CHR. ØRSTED

vildes under Tjenestefolks Opsyn, daglig blev bragt hen til et Par fattige, men meget brave Borgerfolk, den gamle tyske Parykmager *Christian Oldenburg* og hans danske Hustru (*Magdalene Grundahl* hed hun).⁴⁶ Af hende lærte de som

ganske smaa at læse, og Manden lærte dem at tale Tysk. Morgen og Aften, naar de var hjemme, søgte Forældrene ved Samtaler at udvikle deres Sjæleliv. Deres hurtige Fremgang skaffede Oldenburgs et vist Ry; deres yngre Søkende fik samme Behandling, og i nogle Aar satte ogsaa andre ansete Familier deres Børn i Skole hos Parykmagerens — hans Haandværk gik jo samtidig af Mode. Det eneste, der

UNGDOMSPORTRÆT AF H. C. ØRSTED

kunde anbefale ham som Lærer, var, foruden hans Fromhed og Retskaffenhed, hans store Bibelkundskab. Han oplæste af Bibelen paa Tysk, og en af Drengene, oftest Hans Christian, som var hans Yndling, maatte saa oversætte paa Dansk. Hun underviste dem i Læsning og Katechismus og lod dem lære Pontoppidans Forklaring

udenad saa ordret, at hun ikke engang tillod dem at udfylde et St. foran Apostlenes Navne. Skrivning lærtes efter tyske Forskrifter, de fik fra Lübeck, Regning efter Valentin Heins gamle tyske Regnebog. Men Oldenburg kunde selv kun lægge sammen og trække fra. En anden Dreng, som før havde gaaet i en Skole med bedre Regneundervisning, lærte sine nye Skolekammerater at multiplicere, og en af af Byens Præster, der ofte kom paa Apotheket, lærte dem at dividere. Mellem sin Faders Bøger fandt Hans Christian Arensdorps Regnebog og lærte efter den til sin store Fornøjelse først sig selv og siden sin Broder Reguladetri, »og nu gik Regningen godt i Skolen«.

Da Brødrene var 7—8 Aar, skaffede Faderen dem nogle Latintimer af forskjellige, men stadig daarlige Lærere, og

ellers arbejdede de paa egen Haand, som de kunde bedst. De læste og oversatte, tildels for deres egen Fornøjelse, Hübners tyske Verdenshistorie og forsøgte sig i at forfatte Prædikener, thi de vilde være Præster. Deri var Anders dygtigst; Hans Christian skrev Vers og tegnede — med en Bagersvend som Tegnælærer. 1789, da de var 10 og 11 Aar, satte Faderen dem i Apotheket, hvor de da var hans eneste Medhjælpere; dog fik de nu 4Timers daglig Undervisning af en norsk Student (det maa have været den ovenomtalte Endorph). Hans Christian fik snart Smag paa Apothekets chemiske Arbejder og læste helst chemiske og poetiske Skrifter; men Anders trak sig med Faderens stilltende Samtykke mere og mere tilbage derfra og studerede bl. a. for sin egen Fornøjelse — Nørregaards Naturret. Om al deres Læsning talte de sammen, laante de faa gode Bøger, der var at

UNGDOMSPORTRÆT AF A. S. ØRSTED

finde i Rudkjøbing, og forskrev for deres smaa Sparepenge andre. Allerede da aabnedes under deres tidlige Selvarbejde deres selvstændige Blik for vidt forskellige Aandsretninger. Saaledes var en af de Landinspektører, der arbejdede ved Udskiftningen og om Vinteren daglig kom i Huset, erklæret Fritænger i Datidens Stil og stod derhos i Aand og Dannelse meget over det sædvanlige Selskab i Byen. Han tiltrak dem, gav dem Smag for Digtværker, men fik ikke afgjørende Magt over dem.⁴⁷ Byfogden, Landsdommer St. Jørgensen, som havde læst og rejst adskilligt og lagt Mærke til Anders' Kundskaber i Naturretten, tilbød at lære ham Fransk og snart efter at lære Hans Christian Engelsk. De underviste igjen

hinanden og kom saa vidt, at de kunde læse franske og engelske Bøger. 1793 skaffede de sig Skoleanordningen og fandt ud, at de nu paa et Aar kunde lære nok til at blive Studenter; men da de vel vidste, at Endorph ikke var dygtig nok selv til at hjælpe dem, bad de i Foraaret 1794 deres Fader sende dem et halvt Aar til Kjøbenhavn for at faa bedre Undervisning. Det gjorde han, og de tog saa det Efteraar Studenterexamen og gik videre, stadig Haand i Haand.

Næste Aar lærte Oehlenschläger dem at kjende hos den Faster, de spiste hos i Kjøbenhavn, og har beskrevet deres landlige Udseende, de lange Kavaier, der naaede dem til Hælene, og deres Uadskillelighed. I deres Studereværelse paa Ehlers' Kollegium gik det først op for ham, som da flagrede om som Skuespiller, hvad et aandeligt Arbejde, baaret af Idealitet og Kjærlighed til Sandheden, vilde sige; og en Dag traf Hans Christian ham grædende i Kollegiets Bibliothek, fordi Bøgernes Indhold var ham en lukket Skat. Brødrene trøstede ham med, at det endnu ikke var for sent for ham at blive Student, og især Anders tog sig af ham og underviste ham. Samtidig manudcerede de andre Studenter og underholdt sig selv, tilfredse med beskedne ydre Forhold — »men disse Aar var dog indholdsrige og glædelige ved den rask fremadskridende Udvikling, ved vor indbyrdes varme og trofaste Kjærlighed og ved Venner, der efterhaanden sluttede sig til os«. ⁴⁸ Hele den yngre Verden sværmede dengang for de religiøse og borgerlige Friheds-ideer, som den franske Republik lod flyve ud over Landene — »det har altid moret mig, skriver A. S. Ørsted i sine Erindringer, naar en senere Tids Presse har forestilt sig os ældre som opvoxede i Trældommens og Mørkets Dage og deri fundet Undskyldning for, at vi ikke forstod de Frihedens Toner, som, efter hvad man mente, nu først kom os imøde. I Sandhed kunne vi om meget af det, man nu vil lære os, sige, at vi »det alt har med vore Barnesko slidt«.

Egentlig er det jo kun de to Drenges Skolehistorie, der hører Langeland til. I Vinteren 1795—96 var Anders

hjemme og prædikede da efter Forældrenes Ønske et Par Gange i Rudkjøbing og en Faste-Onsdag og følgende Søndag vistnok i Longelse og Fuglsbølle Kirker, hvor Præsten var syg. Han siger selv om disse Prædikener, som han (17 Aar gammel) kun holdt for at glæde sine Forældre, at de ved Siden af en ikke dybtgaaende Moral indeholdt et Slags rationalistisk Benyttelse af Christendommens ejendommelige Forestillinger, og hverken tilfredsstillende ham selv eller kan tænkes at have opbygget andre, selv om de vakte Bifald.

1801 blev han forlovet med Oehlenschlägers Søster Sophie, og de Unges smukke og glade Ferieliv i Rudkjøbing har Oehlenschläger i »Langelandsrejsen« givet et uforgængeligt Minde. 1807 flyttede Apotheker Ørsted til Sorø.

XIX.

Den gamle General og hans Tid.

Spanierne. Pengekrisen.

1. »Generalens Tid«, de 40 Aar fra 1791—1832 (sml. S. 285—87), vedblev længe at leve i Øens Erindring som noget ganske for sig. Endnu for 20—30 Aar siden var her fuldt af brogede Sagn om den, og det var, som om Livets sædvanlige Farver ikke slog til, naar de Gamle skulde berette om Generalen og hans Hof paa Tranekjær med Musikere og Skuespillere, Skandaler og Velgjerninger, Fester og Gæld, eller om de mange andre Originaler, som da befolkede Øen og ikke gav Kavallererne paa Ekeby stort efter — Kammerraad Madsen paa Hjortholm, som i sin Velmagt brugte Hundredalersedler som Fidibuser, og da Herligheden var forbi, var glad i sit Husmandshus, naar Naboen bød paa en Pandekage — den sære og brave gamle Hans

Lauridsen, som sad paa Skovsgaard og red paa sin Gynghehest mange Timer om Dagen, mens Ridehesten stod bunden udenfor Døren — »Majoren« paa Egelykke med sine Sømandspassioner, sin uadskillelige Husven, den hidsige lille Kaptajn Krag og sin indtagende Frue, Gjenstanden for Grundtvigs dybe Ungdomsforelskelse — den evige Student Lorents Brandt i Tryggelev, hele Øens »Morbroder« — den stakkels sindsyge Saxtorph, Amtsprovstens Søn i Magleby — Pastor Østrup i Longelse med sine vittige Svar, sine Landbrugsmaximer og sin Kasket, født Hat — og mange andre. Hvilke Morsomheder eller Sørgeligheder vidste man ikke om dem alle. Hvilken senere Tid har set et Par som den yndige Lotte Fabricius og den ridderlige, begavede Grev Frants¹ — hvad var saa romantisk frydefuldt som deres Kjærlighedsidyl — og hvad saa rørende som den unge Grevindes tidlige Død, altfor god og altfor smuk og altfor lykkelig som hun var til at blive gammel! Og saa Spanierne og alt deres Hurlumhej, og Englændernes lange Spærren af Vandene og Schönheyders og Willemoes' vovelige Baadexpeditioner. Og saa en saadan Uendelighed af Skandalehistorier, dels om de fremmede Tropper fra selveste Bernadotte til de menige, dels om den langvarige danske Indkvartering og dels om Øens egne Folk, først og sidst om Generalen, at det næsten syntes, som Livet i de Aar var ved at blive een stor Rus af Let-sindighed og Letfærdighed med enkelte blodige Alvorsstrejfe af en Baadfægtning med Engelskmanden, en Duel eller et Selvmord. Og saa tilsidst den store Bankerot med brat Skiften fra Sorgløshed til Ruin for mange og Smalhans for alle.

Et rigt Romanstof er ubrugt gaaet tabt med disse Historier, som nu ingen rigtig kan mere.² Ogsaa virkelig Historie og levende Tidskolorit var der i nogle af dem trods deres mange Mærker af den livlige langelandske Fantasi. Selv om f. Ex. Madsens Fidibus'er og Pandekager ikke kan dokumenteres just saa sikkert som Gynghehesten paa Skovsgaard, saa betegne de dog aldeles rigtigt baade Farven og Omskiftelsen

i hans Liv. Og tagne i det Hele give Øens overleverede Erindringsbilleder vel kun ufuldstændig Besked om Tiden, men de angive ganske umiddelbart og betegnende, hvad det var i den, der her fandt bedst Jordbund i Sindene og virkede stærkest paa dem. Hvor meget eller hvor lidt Øen ellers fik Del i den mægtige Rus, der betog Alverden under Indflydelse dels af Oplysningens og Romantikens Ideer, dels af Revolutionens og Napoleonskrigenes Omvæltninger, een Ting er Overleveringen vis paa, at Letsindigheden og Letfærdigheden fik den. Om Folk, som de store Begivenheder og bratte Omskiftelser gjorde vaagne og klare, melder den næsten ikke, men des mere om dem, de gjorde svimle og øre; lidet om egentligt Frihedssværmeri, men des mere om Nattesværmeri og sorgløs Nydelsesrus selv under Fædrelandets Ulykker, lige til Falliten kom. Kjendsgjernerne stadfæste, at disse Skader var der. Men de vise ogsaa, at der var andet end dem, og at Skaderne ikke blot kom af, at man her tog Tidens Slag og Alvor særlig let, men ogsaa af, at Tidsbølgerne virkelig her kom saaledes, at Øen lige til 1816 fik mindre af deres Slag end af deres Skum ind over sig.

2. Grev *Frederik Ahlefeldt* — eller *Fritz*, som Slægt og Venner kaldte ham — blev født paa Bjørnemose den 17. Nov. 1760 (se S. 284). Da han var 7 Aar, fik Bedstefaderen ham i Foraaret 1768 over til Tranekjær for under sine egne Øjne at give ham som vordende Stamherre en særlig omhyggelig Opdragelse. Naturligvis skulde den være tysk, og Tidens første pædagogiske Orakler blev sat i Bevægelse for at skaffe en god Hovmester. Først blev der gennem *Balth. Münter* forskrevet en Göttingerstudent *G. C. Meyer* fra Lüneburg; og da den gamle Greve det næste Aar ikke var tilfreds med Fremgangen, og Meyer især ikke var ham stiv nok i Latinen, gjorde han ham til Sekretær og skrev til selve Prof. *Gellert* i Leipzig om en anden. Han sendte saa med god anbefaling en af sine Disciple, *C. H. Reichel*, som alt havde havt to lignende Pladser i Tyskland

og befandtes tilfredsstillende. Efter Meyers Læseplan begyndtes Dagen med Morgenbøn og et Kapitel af Bibelen; under Friseringen, som med sin Buklen og Pudren tog lang Tid, foredrog Hovmesteren Mythologi; efter Theen kom tysk og dansk Lærebogsundervisning — Pontoppidans Lærebog var den eneste danske Bog, der brugtes — Bibelhistorie, Latin og Fransk, og efter Taffet Geografi og Historie; daglig læstes eller lærtes en af Gellerts Fabler, og der endtes med en af hans aandelige Sange og Aftenbøn. Reichel bragte nye Bøger, »artige« smaa Landkort samt tysk og fransk Stil ind, og i Stedet for Mythologi kom der nu Heraldik og Genealogi paa Skemaet. Dansk og Regning var vel for simple til at være med, og at regne fik Fritz til sin Ulykke aldrig lært.³ Han var livlig og letnem, men lidet oplagt til Stadighed og egentligt Arbejde, som hans Opdragelse heller ikke lærte ham, da alt bestandig lagdes saa let til Rette for ham som muligt.

Det var Meningen, at han skulde have været til Leipzig og studere under Gellert; men da denne var død 1769,⁴ kom han sammen med sin Hovmester 12 Aar gammel 1772 som Student til Universitetet i *Kiel*. Om hans Ophold her og videre Uddannelses- og Fornøjelsesrejser er intet nærmere bevaret. Men han har set sig om i forskellige Videnskaber⁵ og bl. a. erhvervet sig nogle Kundskaber i Medicin, udbredt Læsning i Tidens tyske og franske Literatur og fin Verdens-tone som en komplet Gentilhomme med Manerer fra Versailles og Ideer fra Voltaire. Den da moderne franske Skepticisme passede ganske hans lette og nydelseslystne, til Kvinder og galante Æventyr hengivne Sind. Stadigst dyrkede han sine Passioner for Musik og Theater og blev baade udøvende Kunstner — især Sanger — og Kunstdommer af Rang. Efter Tidens Skik havde han allerede som Dreng faaet først franske Officerspatenter og siden (1774), da Planerne om fransk Tjeneste blev opgivne, dansk Ritmesterpatent. 1782 begyndte han at gjøre Tjeneste ved sit Regiment og kastede sig ind i et ødselt og letsindigt Officersliv; hans rundhaandede Sorg-

løshed blev tilmed paa det groveste misbrugt af saakaldte Venner,⁶ saa allerede fra sin første Ungdom vænnede han sig til at leve i stadig voxende Gæld.

1785 ægtede han *Louise Charlotte Hedemann*, Datter af Landraad H. til Himmelmark. Det var et rent Inklinationsparti; hendes Medgift var kun 6000 Rd.; men hun var elskværdig, smuk og æsthetisk og komponerede f. Ex. selv Kantater o. l. Af Hensyn til hans Tjeneste ved Regimentet som Ritmester og siden Major boede de først nogle Aar i Kallundborg, hvor han købte en Gaard, siden i Slesvig, hvor han knyttedes til Landgrev Carl af Hessens Hof. Økonomien blev ikke bedre, og 1787 erklærede Faderen ham umyndig og optog et Laan paa 46000 Rd. til at betale hans mest presserende Gæld med. Først nogle Maaneder før Faderens Død 1791 ophævedes Umyndigheden, som nærmest turde have været en Manøvre overfor hans Kreditorer.

Som Lensgreve vedblev han endnu i 8 Aar at have sit egentlige Hjem i Slesvig, hvor han førte et fyrsteligt Hus, holdt en hel Hofstat om sig og levede paa een Gang som grand seigneur, Skjønaand, aimable roué, oplyst Menneskeven og Mæcenas for Musik og Theater. Der gik vide Ry af de Koncerter, han og andre Musikvenner gav hver Lørdag, og af det »gottorpske Hoftheater«, han oprettede og for en stor Del underholdt, og som gav Forestillinger tre Gange om Ugen. Hans Musikdirektør (og Bibliothekar) var den begavede Musiker *Phanty*. Han oversatte selv sit Yndlingsstykke »Gulddaasen« paa Tysk, og ved Siden af tarvelige Modestykker (som »Don Silvio von Rosalva eller Naturens Seir over Sværmeriet«, »Abellino, den store Bandit«, »den røde Hue« o. s. v.) opførte hans Theater baade Dramaer af Schiller og Shakespeare og Operaer af Mozart. Hans Gæld voxede som en Lavine og opgjordes 1794 til over en Million Rd. (hvoraf dog meget var fra hans Faders Tid, da denne efterlod stor Uorden i Sagerne). Der blev saa ved kgl. Reskript af 26/9 1794 beskikket en Arrangements- og Administrations-Kommission for Grevskaerne,⁷ og 1797 optoges

til Afvikling af Gælden et Laan paa 800,000 Rd. Greven blev foreløbig sat paa en fast Gage af 9000 Rd. Theatret maatte Landgreven overtage.

3. I 1798 flyttede Greven sin Husholdning til Tranekjær og fik samtidig Administrationen omordnet, saa den kun fik med »Gældsafbetalings-Kassen« at gjøre, og han fik noget friere Hænder igjen. Phanty fulgte ham som Kapelmester med et Korps af tyske Musikere, til hvem der blev bygget Huse i Tranekjær By. Thi sin daglige Musik kunde Ahlefeldt ikke undvære, dels ved Taflet, dels i Haven og dels ved Koncerter, hvori han ofte selv deltog. 1805 sang han ved en Kirkekoncert i St. Knuds Kirke i Odense en Arie af Mozart, og endnu 1816 optraadte han — som man vel nærmest maa kalde det — en Gang i Tranekjær Kirke efter Prædiken som Solosanger og »hædrede Dagen med nogle Strofer«. Hans Kapel gav undertiden ogsaa Koncerter udenfor Øen; men efter Pengekrisen maatte han opgive det; nogle af de gamle Musikere blev boende og levede af Informationer eller af at spille ved Bondebryllupper. Han indrettede ogsaa et Theater paa Tranekjær, dog ikke med faste Skuespillere. Den 30. Aug. 1801 optraadte kgl. Skuespiller Knudsen her ved en Koncert til Fordel for de Saarede og Enkerne efter de Faldne i Slaget paa Reden, hvorved der indkom 136 Rd.⁸ Og 1816 gav Knudsen atter til Bedste for »Najaden«s Mandskab to Forestillinger, der indbragte 1960 Rd. (naturligvis i Sedler). I Somren 1818 spillede det Steinerske Skuespillerselskab paa Tranekjær Theater.⁹

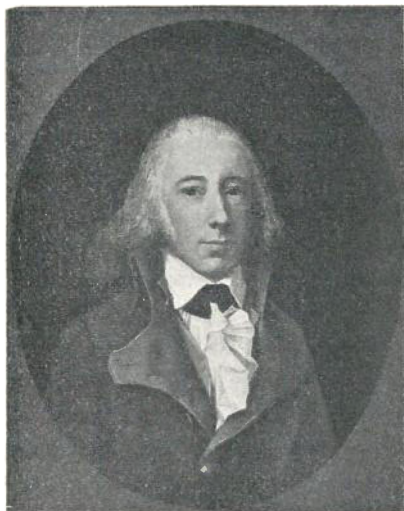
Smag og Dannelselse skulde herske allevegne. I den nye Stald paa Tranekjær, som regnedes for den første i Landet efter Kongens, var der paa Piller mellem Spiltovene opsat Pappuster af Homer, Cicero, Marcus Aurelius, Lessing, Voltaire og andre berømte Mænd. For Øens Kirker var hans Pengeforlegenhed et stort Held, ellers var det sagtens gaaet flere af dem som Tranekjær Kirke, der skal have været en særdeles smuk gammel Kirke, men nu efter hans Smag og Principer for, hvordan en Kirke burde være, blev lavet om

til en Mellemting af et Tempel og et Theater, med Kuppel og Altaner i Stedet for Spir, Væggene udvendig malet gule — couleur du roi de Rome — med hvide Hjørnestene, og indvendig gjort saa tom som muligt; den prægtige udskaarne Altertavle og Prædikestol (se S. 115 og 133) blev fejede ud, og i Stedet sattes over Alteret en rund Prædikestol, »der lignede en moderne Kakkellovn«. ¹⁰ Ved de andre Kirker blev det ikke saa slemt; fra Longelse Kirke borttoges de 12 legemsstore udskaarne Apostelfigurer, og mange Steder blev Vinduerne lavede firkantede og forsynede med engelske Fabrikvinduer til at skyde op og ned — dette i prisværdig Interesse for frisk Luft. Begravelser i Kirkerne var ham en Gru, og hans bedste Reform paa det kirkelige Omraade var, at han fik dem forbudt paa sine Grevskaber ved Res. 19/12 1800. Det andet blev det siden dyrt nok at gøre om igjen.

Hans ivrige Bestræbelser for at reformere Skolevæsenet er tilstrækkeligt omtalte i forrige Kapitel. Og i hans Forhold som Godsejer kom især hans bedste Sider frem. »Intet er mig kjerere end at favorisere mine Bønder i alt mueligt«, skrev han i 1795, og der er foran (S. 405 f.) gjort Rede for, hvordan han strax tog fat paa og uegennyttigt gennemførte baade Udskiftningen og Hoveriets Afløsning. Han kunde til Tider blive træt og ærgerlig og klage over Bøndernes Vrangvillie og Utaknemlighed. »Før jeg lærte Bønderne at kjende, troede jeg, at alle Ting kunde afgjøres med det Gode, men har nu gjort mig til Regel at behandle dem med al mulig Menneskekierlighed, men med Fasthed og Alvor«, siger han 1796, og nogle Aar efter: »Bondens Tænke- og Handlemaade bliver altid sig selv liig, og Skiønsomhed for viiste Velgierninger kan man ikke vente af ham.« Naar han blev vred over sligt, kunde han paalægge Forvalteren, at han ikke maatte give de Bønder Udvisning i Grevskabets Skove — eller f. Ex. erklære, at saa skulde Magleby Sogn slet ikke udskiftes. Men Vreden varede ikke længe, et halvt Aar efter fik Landmaaleren Ordre til at tage fat paa Udskiftningen; ¹¹

og det var virkelig hans Glæde at hjælpe Bønderne frem paa enhver Maade.

Alt kunde han interessere sig for. En Dag blev han opmærksom paa, at Degnehaven i Magleby laa udyrket hen, da der for Tiden ingen Degn var, og strax beordrede han sin Gartner til at tilse den. —

GENERAL GREVE FRI. AHLEFELDT

»Jeg har idag selv viist Dig, hvorledes Veiene i dit Distrikt skulle istandsættes«, skriver han en anden Dag til en Sognefoged. — Om Vinteren 1800 mente han, det vilde blive Dyrtid, lod indkjøbe Rug til de Fattige paa Grevskabet og skrev til de eligerede Mænd i Rudkjøbing: »Ikke uden at føle Medlidenhed for de Fattige og Trængende kan jeg imødesee de kostbare og dyre Priser, Kornet vil faa i Vinter og til For-

aaret«, hvorfor han tilbød 100 Tdr. Byg til Kapitelstaxt til de mest Trængende. Det blev imidlertid ikke saa slemt. — I Februar 1801 bekendtgjorde han gennem Sognefogderne, at »det bedste Middel mod den grasserende Influenza er at tage et Brækmiddel og saa vogte sig for Træk og holde sig i Rolighed, til man ganske er helbredet«. Han indførte egenhændig Vaccinationen paa Øen. I Foraaret 1802 begyndte han at forskrive Vaccine og tilbød »alle og enhver at foretage Inoculation af Kokopper uden Udgift for dem«, hvad han siden fortsatte, saa 1812 indberettede han, at han havde vaccineret over 1000 Børn og bad om Autorisation dertil fremdeles. Medicinen var i det Hele en af hans Specialiteter, og han havde endog ligefrem Øjenklinik paa Trane-

kjær. Han skaffede examinerede Jordemødre og bekæmpede den gamle Brug af uvidende Fødselhjælpersker. Da Øens første og eneste Læge, Provincialchirurgus Grønlund, var gammel og svag, søgte han at faa nye Læger hertil, og ved selv at gaa i Spidsen fik han 1802 udlovet 517 Rd. til Lægeløn og ansat en ny Distriktschirurgus (Rothe).¹² — Man ser ham tænke omsorgsfuldt paa Sæderne og give en Præst gode Formaninger til at prædike Dyd og Moral — »jeg kunde fylde Ark, hvis jeg vilde sætte alle Deres Pligter i et klart Lys«. ¹³ Han købte Køer for Amtsprovst Saxtorph, sendte Folk sin Opskrift paa Stikkelsbærvin og skrev i »Dagen« om de bedste Maader at lave Eddike og Kartoffelbrændevin paa. Landøkonomien var nemlig ogsaa hans Specialitet, og han anvendte meget paa en lang Række Bestræbelser og Experimenter paa dette Omraade.

4. I Begyndelsen var det mest Forbedringer i det egentlige Landbrug, han tænkte paa. 1801 ansøgte han om et Laan af den kgl. Kreditkasse paa 7000 Rd. for at kunne afvande Magleby Nor og indvinde 7—800 Tdr. L.; »de idelig forehavende Udskiftninger og andre Jordforbedringer har medtaget saa betydelige Udgifter, at jeg ei dermed endnu har kunnet gjøre Begyndelsen«. Først 50 Aar senere fik andre bragt denne Ide til Udførelse. Stutteriet paa Tranekjær holdt han i Gang til 1806, saa blev det nedlagt, fordi det kostede for meget. Den lille Avlsgaard Christianssæde benyttede han som Forsøgsgaard for det engelske Landbrug og Brakfrugt-Kultur, især af Kartoffler.¹⁴ Ogsaa Tranekjær Ladegaards Brug blev moderniseret og fik Anseelse som fremskredent, saa at f. Ex. Prof. Begtrup anbefalede Elever at tage i Lære hos Forvalter Nielsen der. Begtrup bad ogsaa flere Gange om Prøver af hans Eddike og andre Produkter. Colbiørnsen skrev til ham om Hørfrø, og der var maaske ikke noget, der glædede og smigrede ham mere end at blive regnet iblandt Tidens landøkonomiske Koryfæer. For at kunne faa lavet de engelske Maskiner og Redskaber her forskrev han en engelsk Mekaniker Watson og indrettede et Maskin-

værksted ved Tranekjær, som f. Ex. lavede Hakkelse- og Tærskemaskiner.¹⁵ Han drev Hørberedning med Maskiner og anlagde et Pottemageri ved Tranekjær.

Da Krigen og Fastlandsspærringen 1807 lammede Handelen, kom Tankerne om Forædling af de hjemlige Produkter og om Fabrikationer, der kunde erstatte Indførselen, frem i første Række. Og Tranekjær har Æren af Danmarks første Sukkerfabrik — som rigtignok ikke kom længere end til Sirupen.

Ved kgl. Res. 13/8 1811 fik Generalmajorerne Grev Ahlefeldt til Tranekjær og Juel til Taasinge efter deres indgivne Forslag og Andragende igjennem Kommercekollegiet Privilegium til Sukkertilvirkning af den hvide Sukkerbede efter den Achardske Methode*) samt Brændevinsbrænding af Affaldet. Dog skulde de — et herligt Exempel paa kollegial Visdom — forpligte sig til at udlægge et vist Areal til Sukkerbeders bestandige Dyrkning. Da Juel forestillede, hvor umuligt dette var, tog Kollegiet sin Betingelse tilbage, og de fritoges i deres Levetid for andre Afgifter til Sukkerfabriken end 8 0/0 af Nettoindtægten. Fabriken skulde anlægges ved Tranekjær, og Ahlefeldt sendte i Slutningen af 1811 en forløben Tysker ved Navn Strigler til Berlin for hos Prof. Hembstaedt at lære Fabrikationen — paa to Maaneder. Det er overmaade karakteristisk for Ahlefeldt, at han ansaa to Maaneder for nok dertil og i det Hele ikke saa sig bedre for ved Valget af en Bestyrer. Og det er ikke mindre karakteristisk, at Fabriken i 1813 blev installeret og sat i Gang, før Bygningen var færdig. Der var Maskiner til at knuse og perse Roerne, tre firkantede, indmurede Kobberpander, hvori Saften kogtes og »luttredes«, og et Værelse med en muret Ovn og Hylder, paa hvilken Sirupen blev sat i Lurfade for at krystalliseres. Men det vilde den ikke, hvor meget man saa

*) Kongen vilde saa ogsaa lade Kollegiet sende en Mand til Achards Fabrik i Schlesien for at sætte sig ind i Roesukker-Fabrikationen, som da var ved at komme i Gang i Tyskland.

fyrede, og hverken Strigler eller nogen anden kunde faa den til det.¹⁶ Dermed gik Fabriken i Staa og blev opgivet. Generalen manglede i lige Grad Udholdenhed og Kapital til at gennemføre dette Foretagende, der kunde have faaet saa betydelige Følger, om det var lykkedes; og Pengeforholdene blev i de næste Aar rent fortvivlede. Han naaede kun at faa sendt nogle Sirupsprøver om til sine landøkonomiske Korrespondenter.

Det samtidig og i samme Bygning anlagte Brændevinsbrænderi var lettere at føre igjennem og blev saa indrettet paa at brænde af Kartofler; det brændte f. Ex. i Aaret 1815—16 over 15000 Kander Brændevin af 1872 Td. Kartofler og fremstillede ogsaa baade Genever, Rønnebær-, Selleri-, Malurt- og Kommenakvavit. Der var tillige Maltgjøreri. Dets Varer var vel ansete, og det vedblev at holdes i Gang, indtil Privilegiet »opspirerede« ved Generalens Død.¹⁷

Det var jo de patriotisk-vindskibelige og økonomiske Selskabers Tid. Øens Præster rettede i Efteraaret 1812 igjennem Amtsprovst Saxtorph en Henvendelse til Generalen om ogsaa at faa oprettet et saadant her under hans Præsidium med Navnet: *Langelands patriotiske Selskab*. Der blev holdt et Møde paa Tranekjær, han fremsatte Opfordringen, og »en Del af Landets agtbare Mænd undte ham den Ære som Præsæs at stifte Langelands patriotiske Selskab, hvis Formaal vil være at fremme Industri og Vindskibelighed«. Man tegnede aarlige Bidrag og bestemte at opføre Fattig-Arbejdshuse i hverandet Sogn, dog saaledes, at de større fik hver sit. De skulde begyndes i Tullebølle med et Arbejdshus, beregnet paa 50 Mennesker. Det kom ogsaa i Stand, skjøndt i beskednere Forhold, men derved blev det saa, og Selskabet sygnede hurtigt hen igen.

5. Da Krigsfaaren nærmede sig 1801, opfordrede Kongen 23. Marts det nylig (ved Frd. 19/1 1801 af de udtjente Soldater under 45 Aar) oprettede Landeværn til at holde sig rede til at møde efter Amtmændenes Tilsigelse. Ahlefeldt havde strax foreslaaet, at hele Øens Landeværn lagdes under

hans Kommando, hvad det ogsaa blev, ligesom Borgervæbningen i Rudkjøbing frivilligt stillede sig under hans Befaling. Efter Forordningen vilde Landeværnet udgjøre 238 Mand; men 28/3 bad han om Lov til at antage Frivillige, for at faa det op til 480, og der meldte sig i Løbet af Foraaret saa mange, at det naaede 500. Han foreslog det uniformeret med graa Trøjer med mørkegrønne Opslag, lange graa Buxer, Sko, rund Hat uden Fjer, Patron- og Skydetaske og Gevær. Og omtrent saadan blev det ogsaa, kun vilde Kronprinsen have Fjer i Hattene. Ved det første Rygte om Fjendtlighederne tog Ahlefeldt netop den 2. April for Alvor fat paa at organisere Forsvaret. Landeværnet skulde danne en Bataillon med 4 Kompagnier, to sydlige og to nordlige. Til disses Capitainer udnævnte han paa nærmere kgl. Approbation sin Svoger Hedemann paa Brolykke, Kammerraad Madsen paa Hjortholm, sin Broder, Grev Ferdinand (snart afløst af den yngste Broder Christian, som i Forvejen var Officer) og Godsejer Leth paa Egelykke, og til Lieutenanter Forpagter Saabye, Prokurator Mogensen, Fuldmægtig Wadsted og Forvalter Kastrup samt som sin Adjudant den unge Jørgen Hansen paa Skovsbo.*) Der blev strax hentet Krudt, lavet Patroner og Tasker, og Landeværnet begyndte at exercere og holde Strandvagt. Naar Kirkeklokkerne klemtede, skulde alt det øvrige vaabenføre Mandskab (der siden organiseredes som frivillig Kystmiliti) samle sig by- og sognevis under Oldermændenes og Sognefogdernes Kommando, bevæbnede med »hvad de havde«, tage Del i Strandvagten og besætte Skanserne. Og der var øjensynligt almindelig Stemning for at give mulige engelske Landgangsforsøg en varm Modtagelse. Faren derfor var jo hurtigt forbi; den 11. April kom her Bud om Vaabenstilstanden.¹⁹

Dog fortsattes og fæstnedes Landeværnsorganisationen.

*) Efter Tidens Skik fik alle Officerer et *von* til deres Navn, og de tituleredes i Tjenesten Capitain v. Madsen, Lieutenant v. Mogensen o. s. v.

I August 1801 lagdes Landeværnet paa Ærø ogsaa under Ahlefeldts Befaling, og som Paaskjønnelse af hans Iver udnævntes han, der endnu var Oberstlieutenant, paa Kronprinsens Fødselsdag den 27. Jan. 1802, til Generalmajor. I Løbet af 1802 fik han Korpsen fuldstændig ekviperet, og da Kronprinsen i Dagene 16.—19. Sept. gæstede Tranekjær, afgav Landeværnet Vagt og paraderede for ham. Officererne eskorterede ham til Hest til og fra Tranekjær, og han fremmede ved den Lejlighed Grev Chr. Ahlefeldt til Major.

Det hele kostede ikke meget. Da Generalen renoncerede paa Gage og Kompagnicheferne og Lieutenanterne intet fik uden i Krigstid, var den væsentligste Udgift Lønning til 4 faste Underofficerer, og f. Ex. 1803 opgjordes Bataillonens hele Udgift til 182 Rd., mens den normerede Udgift for en Bataillon ellers var 830 Rd. Der exerceredes 9—10 Dage om Aaret, og alle, der havde tjent deres 6 Aar i Hæren, skulde de næste 6 Aar deltage i Landeværnets Øvelser. I 1807 viste det sig noksom, at et saadant Korps ikke duede stort i aaben Mark. Men det viste sig ogsaa, at det nok kunde gjøre Nytte til Kystforsvar o. l.

6. Man vilde knap tro sine Øren, da Efterretningen kom om det engelske Overfald 16. Aug. 1807; man mente jo snarest da at være paa Randen af en Krig med Frankrig, som maaske ogsaa var kommen, hvis Englændernes Nervøsitet blot havde tilladt dem at vente i 14 Dage. Ahlefeldt rejste strax til Kiel for at stille sig til Kronprinsens Raadighed og fik, som han vel havde ventet og ønsket, paany betroet Forsvaret af Langeland, Ærø og Taasinge som selvstændig Højstkommanderende direkte under Kronprinsen selv. Ved sin Tilbagekomst den 21. Aug. udstedte han følgende Kundgjørelse:²⁰

»Hans kgl. Høihed Kronprindsen har havt den naadige Tillid til mig alene at betro mig Landets Forsvar og tillige tillade, at jeg maatte træffe de Foranstaltninger, som jeg fandt passende til det almindelige Bedste. I samme skriftlige Ordre har han ogsaa befalet, at alle Øvrigheder m. v. skal uden nærmere Forespørgsel følge og adlyde mine Indretninger. Jeg har den faste Tillid til

Langelands kiække Beboere, at de forenede med mig søger at hevne et saa mageløst flendtlig Angreb, der neppe har hørt sin Lige i Historien; Gud og den retfærdige Sag være vort Løsen!»

Major, Grev Chr. Ahlefeldt havde imidlertid begyndt at indkalde Landeværnet, Kystmilitzen holdt Vagt ved Stranden og Allarmstænger med Halmknipper blev sat op til Tænding, naar Fjenden kom. Et Par engelske Brigger laa fra Midten af August i Bæltet, og man var i den første Blanding af Harme og Skræk altfor tilbøjelig til at lade sig allarmere af deres Bevægelser. Folk, der boede nær ved Stranden, følte sig utrygge — f. Ex. Fru Leth tyede med sin Søn og hans Hovmester til Tranekjær Slots gæstfrie Ly, hvad der bl. a. førte til Grundtvigs Bekjendtskab med Willemoes, som i de Dage gik ud og ind der. Og den 21. Aug. kom hele Øen »i Oprør og Gevær«, fordi Allarmstangen ved Spodsbjerg blev tændt og Stormklokken ringet, da en engelsk Barkasse nærmede sig Landet. Saa det første, Generalen fik at gjøre, da han samtidig kom, var at berolige Gemytterne og minde Strandvagterne om, at en enkelt Baads Landgang kunde Landeværnet da nok afværge alene uden at forurolige hele Øen for det.

Der kom hurtigt mere Ro og Orden i Sagerne; og det maa siges, at den dobbelte Opgave at sikre Øen og til Trods for de engelske Skibe opretholde Forbindelsen mellem Fyen og Lolland eller Sjælland blev løst saa godt, som det efter Omstændighederne var muligt. Alle Sømærker blev strax fjernede og Fakkebjerg Fyr (som var bygget 1805) slukkedes. I Høsten permitteredes skiftevis Gaardmænd, Husmænd og Tjenestekarle fra Landeværnstjenesten, og ved strax at gribe til baade med Irettesættelse, Belønning og Straf fik Generalen hurtigt nogen militær Disciplin og Fasthed i Tjenesten. Den 13. Sept. tildelte han Rasmus Andersen i Leibølle en Belønning af 20 Rd. for udmærket Iver til Landets Bedste ved at øve Kystmilitzen, og Dagen efter lod han to Mand, der havde forsømt deres Vagt, slutte krum i 8 Timer. Siden fik En, der mødte fuld i Tjenesten, »24 paa den bare Vest«,

og derefter behøvedes der i Landeværnet kun ganske faa Straffe.*) Villien var i det Hele god, og Forbitrelsen mod Englænderne blev især efter Københavns Bombardement og Flaadens Bortførelse almindelig. Grundtvig har skildret Stemningen ved Ulykkesbudene i Linierne:

Der sidder den Greve saa bleg som et Lig,
 Kan Ordet ei sige for Smerte;
 Det kjender kun Gud udi Himmerig,
 Hvad hver maatte føle i Hjerte.

Som bekjendt gjorde Grundtvig i den Tid Tjeneste som Feltpræst. Det var for Landeværnets to nordlige Kompagnier, som stillede til Kirkeparade om Søndagen Kl. 10½ i Lohalsgaarden, »hvor cand. theol. Herr Grundtvig har havt den Føyelighed at paatage sig Felt-Præst Forretningerne«. Dette vedblev fra 30. Aug. til 4. December, da Landeværnet permitteredes. De to sydlige Kompagnier mødte til Gudstjeneste i Magleby og Fodslette Kirker og Vagtkommandoen ved Spodsbjerg i Longelse. Næste Foraar forlod Grundtvig Øen, og samtlige Landeværnskompagnier deltog saa i Gudstjenesten i de Sogne, hvor de laa indkvarterede. Under hele Krigen tav Kirkeklokkerne fra den Dag, den første engelske Krydser viste sig om Foraaret, til den sidste forsvandt om Efteraaret, da de i den Tid kun maatte bruges til Allarmsignaler. Efterhaanden blev der opsat godt skjulte Vagthytter ved Stranden, bygget flere Skanser, og man lærte snart, at det mest gjaldt om et stadigt vaagent Øje med de engelske Skibes Bevægelser, og at disse kun lidet tænkte paa at angribe Kysterne.²¹

At bryde deres Spærring af Vandene saa til at begynde med ret umuligt ud. Den første Søofficer, som endnu i August kom hertil med den Opgave at besørge Overførsel af Mandskab og andet til Sjælland og Lolland, var *Willemoes*.

*) Ahlefeldt var mindst af alt Støvletofficer, men han vilde dog have Landeværnet til at se militært ud og beordrede, at Folkenes Haar skulde klippes, saa det ikke fløj dem om Ørene, og at de skulde lægge en kort Knebelsbart til.

Fra Taasinge til Langeland var der intet i Vejen, der vovede Englænderne sig ikke ind. Men i Bæltet laa »den Skibskjæde, der som en Midgaardsorm omsnoede vore Øer«. ²² Og paa Langeland var der til at begynde med bogstavelig kun Fiskerjoller. Af dem blev saa en Del over Land kjørt til Stengade Skov og anbragt saa nær ved Stranden som muligt og dog i Skjul for de engelske Kikkerter. Den 27. Aug. kom 1. jydsk Regiment Jægerkorps til Øen, og 1. Sept. kom der Ordre til saa snart som muligt at overføre det til Sjælland. De to engelske Brigger laa paa Vagt i Langelandsbæltet; Overfart kunde altsaa kun forsøges om Natten, og da alt var i Beredskab, besluttede Willemoes og Generalen, at Expeditionen skulde gaa for sig samme Aften. Kl. 8 var det meget mørkt, Baadene bragtes i Vandet, og 11 Joller afgik med 131 Mand og 4 Officerer. 25 Mand maatte blive tilbage, da Baadene ikke rummede flere. Det blæste mere og mere op, og Generalen ansaa næsten Baadene som fortabte. Kl. 1 om Natten kom de 6 imidlertid tilbage halv fulde af Vand og naaede lykkeligt i Land og i Skjul igjen, men vidste intet om de andres Skæbne. Ved Daggry saaes begge de engelske Brigger liggende roligt og lod ikke til at have mærket noget til Baadene. Først et Par Nætter efter kom Willemoes tilbage med dem; han havde faaet Folkene i Land paa Lolland. Og, som Grundtvig synger: ²²

Stor Gammen nu vorder paa høien Borg,
 Ei mindre paa Øen at kjende;
 Thi det haver været al Langelands Sorg,
 At Willemoes saa skulde ende,
 At han skulde dø
 Paa brusende Sø
 Og maatte slet ikke sig værge.

Derefter vedblev de natlige Overfarter hele September og Oktober Maaneder, saa ofte Vejr og Vind tillod det. Afdelingerne kom over fra Svendborg og Taasinge og laa gjerne nogle Dage i Kvarter her og ventede paa Lejlighed. Der overførtes ikke blot Infanteri, men efterhaanden ogsaa mindst

1 Artilleribatteri og flere Eskadroner Ryttere til Lolland. Englænderne mærkede Uraad, lagde sig først i Oktober paa Vagt lige ud for Stengade Skov, og Transportbaadene var ofte i stor Fare. Den 12. Okt. lod Generalen uddele 16 Rd. i Belønning til 8 Ryttere, der med deres Heste svømmede i Land og derved undgik Fjenden. Siden foregik al Indskibning af Kavalleri ved Hjortholm. Nætterne var nu længere, og Transportbaadene kom om Natten over fra Lolland. Den Afdeling, der skulde over, stod saa færdig ved Stranden, instrueret om ikke paa nogen Maade at opholde Lieutenant Willemoes; og det kunde netop naaes at slippe over til Lolland, inden det blev lyst. Den 5. Nov. var de sidste engelske Skibe afsejlede, og om Vinteren kunde Transporten til Sjælland alt-saa gaa ad de sædvanlige Veje, indtil Englænderne kom igjen den 21. Marts.²³

Vinteren over laa her kun et Jægerkompagni, et 3-pundigt Batteri og et Kommando fyenske Dragoner. Men Øens egen Forsvarsstyrke blev forøget og omordnet. Generalen fik 31. Januar Kongens Tilladelse til at oprette et frivilligt ridende Jægerkorps, som kom til at tælle 90 Mand, og for hvilket Proprietair Otto Hansen til Faareveile 26/2 udnævntes til Ritmester. Ved Landeværnets Ophævelse (ifølge Frd. 25/2 1808) omdannedes det paa Langeland, Taasinge og Ærø til »den langelandske Infanteri-Bataillon« med 4 Kompagnier paa Langeland, 1 paa Taasinge og et Auxiliær-Kompagni paa Ærø, her altsaa blot en Navneforandring. Batterier byggedes om Foraaret ved Spodsbjerg, paa Frankeklint og Siø, og et Infanterikompagni og en Eskadron af de fyenske lette Dragoner forstærkede Øens Besætning. Der var jo efter Flaadens Bortførelse stadig arbejdet paa at bygge Kanonbaade; og det siger næsten sig selv, at ogsaa Generalen strax lod skære Egeplanker i sine Skove og skænkede dem til Kongens Tjeneste. Af Roflotillen i Storebelt under Capitain-lieutenant *Schönheyder* fik gjerne 4—6 Kanonchalupper og nogle Transportfartøjer Station i Lohals; og hvorledes Schönheyder og hans Folk utrætteligt sørgede for Post og Over-

fart og greb enhver Lejlighed til at gjøre Englænderne Afbræk, er noksom bekjendt.

Den 9. April om Eftermiddagen fandt den af Rasmussen efter Selvsyn beskrevne Affære ved *Hou* Sted. En fjendtlig (forhen dansk) armeret Jagt forfulgte Postbaadene, som saa tyede ind til Fiskernes Fortøjningsplads ved Mabækken, hvor der var en Skanse med en Vagt af 8 Mand af andet langeslandske Musketerkompagni. Kompagniets Lieutenant, Forvalter *Kastrup*, var netop ude at patrouillere og skyndte sig til Skansen, da han saa det. Jagten og en engelsk Barkasse lagde sig udenfor og beskød Skansen og Baadene og var endog ved at entre en af dem; men *Kastrup* og hans lille Mandskab svarede saa godt igjen med deres Geværer, at Fjenden maatte slippe Baaden igjen og efter tre Timers Skydning fortrække, da der imidlertid kom Forstærkning i Skansen. Næste Dag sendte Generalen en Ducør til Folkene og takkede Lieutenanten »for den Konduite og Bravur, hvormed han ei alene opmuntrede Mandskabet til at gjøre sin Pligt, men ogsaa conserverede Transportbaadene« (14. April tilkjendegav ogsaa Kongen sin Paaskjønnelse). I de samme Dage — den 9de — var der en lignende Skærmydsel ved Marstal, hvori Lieut. *Møller* af 2. jydsk Regiment's Grenaderkompagni udmærkede sig.²⁴ Og Kystmilitzen trak fra den Dag paa Strandvagt ligesom om Efteraaret. Den 4. Juni erobrede Lieut. *Wulff* med sine Kanonbaade Orlogsbriggen *the Tickler* efter en hidsig Fægtning i Langelandsbæltet; og den 2. Aug. tog *Schönheyder* paa samme Maade *the Tigress* ved Agersø.

Paa Langeland blev den Sommer alle Sind optagne af *Spanierne*.

7. Til de andre Ulykker ved Krigen med England kom jo ogsaa den, at det derved fremtvungne Forbund med Frankrig-Rusland straks paanødte Landet Krig med Sverrig og dertil den fransk-spanske Hjælpehær under Marschal Bernadotte, som uden mindste Nytte voldte megen Fortræd og store Udgifter. Først lod Napoleon den komme for sent til

at naa over Bæltet, inden Englænderne kom i Søen om For-aaret, og siden, da det spanske Folk havde rejst sig imod ham, gik han blot ud paa at holde Korpsen her af Vejen og i Ro paa Danmarks Bekostning, hvad der som bekjendt kun lykkedes til en Tid. Det skal her kun kort gjenfortælles, hvordan den spanske Indkvartering og Rejsning forløb paa Langeland.²⁵

Den 25. April og følgende Dage overførtes hertil under Kommando af den franske Oberst *Gauthier* den spanske Bataillon *Cataluña* (godt 1000 Mand), en Eskadron af Dragonregimentet *Villaviciosa* (60 Mand) samt 100 franske Infanterister, hvortil en Maaned senere kom en Deling spansk Artilleri med 2 Kanoner. Franskmandene indkvarteredes i Rudkjøbing, Spanierne i Skråbelev, Longelse, Lindelse og Fuglsbølle Sogne og Dragonerne i Humble. 300 Mand af *Cataluña* gik til Ærø. Ahlefeldt paalagde alle »den yderste Høflighed og Beredvillighed imod vores allierede; men skulde nogen have grundet Aarsag til at klage, saa henvender de sig til mig, da de kan forvente al mulig Understøttelse«. Den, der blev mest Grund til at klage over, var Oberst *Gauthier* selv. Han var yderst grov og urimelig overfor de danske Borgere og Bønder, haard til at straffe sine franske Undergivne for den mindste Forseelse, men bange for Spanierne, hos hvem han derfor lod baade Tyveri og andre Udskejelser, ja endog Mord, gaa upaataalt hen. »Blandt saa mange smukke Ting, Oberstlieutenant *Gauthier* udøver, er blandt andet dette hans Fornøielse at ride med sine spanske Ordonnanser giennem alt Korn; og da hele Øen er udskiftet og hver Jordlod for sig vel indhegnet enten med levende eller Stengiærde, saa lader han brække Huller alle Vegne, saa at Kreaturerne ofte ruinere en hel Gaards Avling, og følger ikke vores vist meget gode Landeveie, og hvorfor, blot af Ondskab« — saaledes skriver Ahlefeldt om ham den 27. Juli. Efter Ahlefeldts Ønske lod Kongen *Bernadotte* anmode om at forflytte *Gauthier*, men han fik blot en Advarsel.²⁶ Ellers omtaler Traditionen i det Hele den fremmede

Indkvartering, som varede omtrent 4 Maaneder, ganske venligt og kalder Spanierne baade godmodige og galante. Dog klages der tillige ikke blot over deres Fordringsfuldhed — de vilde have Suppe og Hvedebrød hver Dag²⁷ — og ligesom alle andre Steder, hvor de laa, over deres brandfarlige Cigaretter, men ogsaa over deres Hidsighed og Slagsmaal — i Ærøskjøbing blev en af dem stukken ihjel i et saadant; og der blev stjaalet og tilsidst, da der var halv Krigstilstand, ogsaa plyndret adskilligt.

I Juni, da to spanske Regimenter under General *Fririon* skulde lægges over paa Sjælland, passerede midt og sidst i Maaneden først 3 Kompagnier af Regimentet Asturias og derpaa en Del af Guadalajara over Langeland, og Fririon laa selv 8 Dage i Rudkjøbing; de maatte sættes over Langelandsbæltet om Natten. Kort efter begyndte der at blive stærk Gæring i alle de spanske Regimenter som Følge af Rygterne om Begivenhederne i deres Fædreland, og det hedder 25. Juli i et Brev fra Kong Frederik VI, at »det, som efter sikre Efterretninger er det værste af alle spanske Korpser, er den paa Langeland henlagte Bataillon *Catalonien*, som taler offentlig imod alt, hvad sker i Spanien, og ønsker intet Held for den fælles Sag«. ²⁸ Og Ahlefeldt beretter, at »Mandskabet siger højt, at naar Fjenden kommer i Land, gaa de over til ham. De bander offentlig alt, hvad der er fransk, og jeg befinder mig i allerstørste Forlegenhed herved«. Den 4. August kom den spanske Overgeneral Marquis *de la Romana* til Øen i Anledning af den befalede Edfæstelse til Kong Joseph Napoleon, som næsten allevegne bragte Misfornøjelsen til Udbrud. Her nægtede Tropperne ganske at aflægge Eden, og gik tilsidst blot ind paa at love, at hvis Nationen antog den nye Konge, vilde ogsaa de. Men da havde en ung Officer af Bataillonens her allerede paa egen Haand indledet Forbindelse med Englænderne.

Det var Sekondlieutenant Don *Antonio Fábregues Boixar*, som sidst i Juli var sendt med Tjenestebreve fra Gauthier til General Fririon i Roskilde, og havde aftalt med sine Kamme-

rater, at han skulde se at benytte Lejligheden til at komme ombord paa et engelsk Skib og saa give Signal til Spodsbjerg, hvis det lykkedes. Men han kunde ikke faa nogen Baadfører til det, og Lejligheden kom først, da han saa havde været i Nyborg med Breve fra Fririon til Romana og om Eftermiddagen 1. Aug. fik lejet en Fisker i Stokkebæk til at sætte sig over til Lohals. Under Langeland laa tre engelske Skibe, og da han kom i Nærheden af dem, trak han Sabelen og bød Fiskerne sætte sig ombord til Fjenderne. De vilde ikke, og den ene tog endog Geværet fra hans Ordonnans, men Fábregues afvæbnede ham ved et Hug over Armen og tvang dem til at ro de engelske Skibe saa nær, at hans Vinken blev bemærket; der blev fra Linieskibet *Edgar* sat en Baad ud for at optage ham, og han blev ført ombord til Kontreadmiral *Keats* paa Admiralskibet *Superb*. Der fik han god Modtagelse og villige Løfter om Hjælp, og man sejlede til Spodsbjerg og signaliserede efter Aftalen. Men skjøndt *Keats* blev liggende der et Par Dage, kom der stadig intet Svar, fordi de spanske Officerer var trukne derfra ind til Rudkjøbing. Fábregues var allerede ved at gaa i Land igjen; men da blev der den 5. Aug. om Morgenen signaliseret til Admiralen, at der var et Skib med Depescher fra England under Opsejling. Det vilde han afvente. Og det bragte ikke blot Ordre til *Keats* om at sætte sig i Forbindelse med Spanierne og hjælpe dem hjem, men ogsaa en spansk Søofficer med Breve til Romana, som jo allerede havde hemmelig Forbindelse med den engelske Regjering. Med disse Breve og Ordre til at bringe dem til Romana blev saa Fábregues om Morgenen den 6. Aug. sat i Land.

Han skyndte sig til Rudkjøbing og tog strax en Baad til Taasinge, men tav ikke med sine Oplevelser, saa inden Middag talte alle Spanierne paa Øen ikke om andet end om at komme ombord til Englænderne og hjem til Spanien; Gauthier fik da ogsaa det Hele at høre og gav sig strax til at skrive Indberetning til Marschallen derom. Fábregues mødte paa Vejen til Taasinge Bataillonens Major *Cuadra* og

satte ham ind i Sagen, og denne indsaa strax, hvor ufor-sigtigt der var handlet og tog ham med til Rudkjøbing igjen for at se, om der kunde raades Bod derpaa. Men da det viste sig, at Gauthier vidste fuld Besked, var der ingen Tid at spille, og Cuadra lod strax Fábregues sammen med en anden forsigtigere Officer afgaa til Nyborg, som de naaede Kl. 1 om Natten.

Her blev saa i et hastigt sammenkaldt Krigsraad vedtaget en Flugtplan. Det gjaldt først og fremmest om at sikre sig Langeland og Nyborg Fæstning, for at der de flest mulige Spaniere fra Fyen og Jylland kunde komme ombord, inden Franskmændene kunde standse dem. Saa skulde de alle samles paa Langeland for der at vente, til Admiral Keats havde Skibe og Proviant samlet til at føre dem videre. Derfor maatte der i Hast saa mange spanske Soldater derover, at Ahlefeldt ikke kunde berede dem Vanskeligheder med de 12—1400 Mand danske Soldater, han havde under sin Kommando. Og Romana beordrede 4 Kompagnier af Infanteri-bataillon *Barcelona*, som laa i Svendborg, og en Del af Dragonregimentet *Villaviciosa* fra Faaborg til strax at begive sig til Langeland. I Faaborg bar Spanierne sig uklogt ad ved at prøve at sætte sig i Besiddelse af to danske Kanonbaade. Og da dette rygtedes til Svendborg, kunde der let være bleven Vanskeligheder ved Overgangen. De 4 Kompagnier fra Svendborg kom imidlertid den 8de uhindrede over til Taasinge og tidligt om Morgenen den 9de fra Vemmenæs til Langeland. Ahlefeldt havde vel imidlertid faaet Grund til at ane Uraad og gav Kammerherre Oberst Juel paa Taasinge Ordre til at lade alle Baade ved Vemmenæs borttage. Men da Ordren kom, var de første Spaniere allerede i Baadene, og de foreviste desuden Ordre fra Romana. Dragonerne maatte tildels lade deres Heste svømme over Svendborgsund, fordi de Søfolk, der havde ført Infanteriet over, blev paa Taasingesiden. Og i Vemmenæs kunde der ikke skaffes Baade nok. Derfor blev Mandskabet ført over først, og Hestene skulde saa hentes efterhaanden. Men da c. 200 af

Hestene var ført til Langeland, kom der en falsk Meddelelse om, at Franskmændene var i Svendborg og ved at gaa over til Taasinge. Saa blev de tilbageværende Heste dels dræbte, dels slupne løs, og det efterladte Mandskab skyndte sig til Langeland, hvor den spanske Styrke saaledes steg til c. 2500 Mand.

Ahlefeldt havde den 7de faaet Underretning om, at Spanierne havde sat sig i Forbindelse med Englænderne, da en dansk Patrouille om Natten havde overrasket en spansk Officer i Samtale med en engelsk Chalup ved Stranden nedenfor Nebbe Skov. Han sendte Meddelelse derom til Gauthier og bad om en Samtale med Major Cuadra ved Spodsbjerg-batteriet. Cuadra lod, som han ikke troede det, men lovede at undersøge Sagen og gav paa Ahlefeldts Opfordring Haand paa ikke at foretage noget, »der kunde kompromittere den spanske Nation«. Mens Cuadra var i Spodsbjerg, vilde Gauthier benytte Lejligheden til at flygte og havde allerede faaet sendt sine Heste og andre Sager afsted til Taasinge, men blev saa standset af to spanske Officerer. Og om Natten, da et Rygte sagde, at der var kommen Franskmænd til Ærø, lod Cuadra ham arrestere, og lod Spanierne koncentrere sig ved Skrøbelev og besætte alle Adgange til Rudkjøbing. For-gæves søgte Ahlefeldt de to næste Dage at skaffe Gauthier fri; det blev nægtet, skjøndt han tilbød med sit Æresord at gaa i Borgen for, at han blev paa Øen, og endda stille to danske Officerer og sig selv som Gidsler.

Saasart det spanske Dragonregiments Chef, Baron *Armendáriz* den 10de var kommen til Rudkjøbing, overtog han som den ældste spanske Officer Kommandoen. Og ved Rygtet om Franskmændenes Nærværelse i Svendborg besluttede han og Cuadra strax at forhindre Ahlefeldt i at gjøre fælles Sag med disse, som de kunde sige sig selv, at han maatte, hvis de angreb. Armendáriz sendte ham derfor ved to Officerer og en Trompeter en skriftlig Opfordring til øjeblikkelig Kapitulation, hvis han ikke vilde se Øen hærget med Ild og Sværd fra Ende til anden, saaledes at 1) alle

militære Positioner, alle Vaaben, Ammunition, Heste og Fartøjer strax overgaves Spanierne og 2) de Danske forblev neutrale, hvis Franskmændene skulde gaa i Land paa Øen; til Gjengæld lovede Baron Armendáriz, 3) saa vidt han kunde, at hindre, at Englænderne kom i Land eller tilføjede Øen mindste Skade. Da Ahlefeldt læste denne »impertinente Opfordring«, erklærede han strax: »Dette skeer ikke«, og forlangte selv at tale med den Øverstbefalende. Han red saa til Rudkjøbing, ledsaget af Capitainerne Scharffenberg og Hedemann, og da Armendáriz strax sagde Nej til at stemme Fordringerne ned, svarede Ahlefeldt: »Jeg er dansk Officer; aldrig saalænge mine Øine ere aabne, lader jeg saaledes min Nation vanære; mine Eiendommers Ruin er ligegyldig for mig, men ei min Nations og min Ære!« Saa begyndte Spanierne at forhandle. Og da deres Overmagt var næsten dobbelt, og de tilmed paa Forhaand havde afskaaret de to danske Kompagnier ved Spodsbjerg, maatte Ahlefeldt være tilfreds med at faa Kapitulationen ændret til, at blot de militære Positioner overgaves, men hverken Vaaben eller noget andet; dog skulde hans Folk strax nedlægge Vaabnene, hvis Franskmændene kom, og i saa Fald overgive Artilleriet og Fartøjerne. Posten skulde uforstyrret afgaa.

Samtidig gik Armendáriz ind paa Ahlefeldts fornyede Begæring om at faa Gauthier løsladt, mod at han gik i Borgen for, at han blev paa Øen; og de faa Franskmænd, der endnu var her, blev ligeledes stillede under hans Beskyttelse. Gauthier fulgte saa med til Tranekjær og gav sit Æresord paa at blive. Da Kapitulationen afsluttedes, havde Spanierne i Virkeligheden ikke blot afskaaret, men ogsaa overrumplet og besat Batteriet ved Spodsbjerg; men selvfølgelig indstilledes strax alle Fjendtligheder.

Imidlertid havde Romana den 9de overrumplet Nyborg Fæstning og fik der den 10de og 11te sine Regimenter ombord paa den engelske Flaade, som saa skulde staa ned til Langeland, men opholdtes to Dage af Modvind. Den 12te kom Bernadotte i Ilmarsch til Odense og sendte derfra Ahlefeldt

en Opfordring til at benytte alle Midler til at betvinge de spanske Oprørere — »tag Deres Landeværn, ja alle Beboerne i Massevis med til Hjælp, fald over dem ved Nattetid og lær de Uslinge at holde sig i Skindet!« Og det var Meningen, hvis Spanierne endnu kunde naaes paa Langeland, at de Franske vilde sætte derover, »hvilket jeg ønsker for Deres Øes Skyld ei at maatte blive Tilfældet«, skriver den Marschallen attacherede danske Generalkvartermester Haffner samme Dag. De kunde nok have været naaet, men der blev foreløbig for mange af dem.

Den 13de saaes den engelske Flaade komme ned mod Spodsbjerg, og Ahlefeldt red med nogle af sine Officerer derhen i Forventning om at se Spanierne fra Øen gaa ombord. Men tværtimod begyndte der om Middagen at gaa Baae i Land med spanske Soldater, og saaledes blev det ved hele Eftermiddagen. Admiral Keats havde hverken Plads eller Proviant og Vand nok til at føre dem alle bort og maatte afvente, at hans Chef, Viceadmiral *Saumarez*, kom til med flere Skibe. Saaledes samledes her den 13de Aug. hele den spanske Styrke, som var sluppet bort, omtrent 9000 Mand (foruden et Par Hundrede Kvinder, Børn, Sygepassere o. l.).

Med Bekymring saa Øens Folk paa denne Oversvømmelse af Spaniere, som kunde blive yderst farlig og maatte blive besværlig og byrdefuld. Særlig Generalens Nerver blev sat paa Prøve. Gauthier brød øjeblikkelig sit Æresord og fandt i den første Forvirring let Lejlighed til at flygte uden at bekymre sig det mindste om den ubehagelige Stilling, han derved bragte Ahlefeldt i. Denne underrettede endnu samme Aften Cuadra derom og meddelte tillige, at han havde faaet Efterretning om, at der var kommet franske Tropper til Svendborg. Dette opskræmmede i høj Grad Spanierne, som strax begyndte at træffe Foranstaltninger til at afslaa en mulig fransk Landgang. Og Grev *de San Roman*, som kommanderede, indtil Romana selv kom i Land, marscherede om Natten med sit Regiment *Princesa* og nogle Dragoner

til Tranekjær for at opfordre eller tvinge Ahlefeldt til at opfylde Løftet i Konventionen og lade de danske Tropper afvæbne. Klokken 2½ om Morgenen meldte Forposterne deres Komme, som Ahlefeldt rolig afventede; de omringede strax Slottet, og den første Officer, der kom, stormede ind til Ahlefeldt og spurgte, om han strax vilde opfylde Konventionen. Han forlangte at tale med Grev de San Roman, og denne gjentog paa en høfligere Maade det samme med det Tillæg, at ellers vilde Øen blive prisgiven til Plyndring. Naturligvis var der ikke andet at gjøre end at lade Vaabnene aflevere mod Løfte om, at de skulde blive tilbagegivne ved Spaniernes Afrejse. Adskillige af de spanske Soldater opførte sig den Nat meget slet, bandt og pryglede nogle af Ahlefeldts Folk, fratog dem deres Uhre og røvede adskilligt, men de marscherede ret hurtigt bort igjen.

Den Deling Artilleri, som plejede at ligge i Tranekjær under Lieutenant *Bülow*, havde Ahlefeldt sendt til Hou for at vinde Tid for det Tilfælde, at de Franske skulde komme. Og paa Nordenden af Øen laa ogsaa Jægerkompagniet og i Snøde de fyenske Dragoner. De skulde nu kaldes til Tranekjær og aflevere deres Vaaben om Eftermiddagen. Ordren naaede dem allerede Kl. 7 om Morgenen. Men de nægtede at lyde. *Bülow* laa syg, og da Lieutenant *Stockfleth* i hans Sted meddelte Ordren, erklærede Artilleristerne, at de hellere vilde slaas paa Liv og Død end udlevere deres Vaaben. Jægerne sagde det samme. Og Lieutenant *Berregaard* af Dragonerne kom op til dem med 10 Mand for at spørge dem fra Eskadronen, om de vilde gjøre fælles Sag med dem imod Spanierne. Det vedtoges, og Jægere og Kanoner tog saa Stilling ved Stensgaards Mølle for at vente paa Dragonerne. Disse blev imidlertid afvæbnede af en spansk Afdeling og kom ikke, hvorfor de andre Kl. 8 om Aftenen trak til Lohals og satte nogle Transportbaade i Vandet for at gaa over til Fyen. Kanonerne gjemte de i en Grøft, Lavetter og Ammunition i Skoven, og Hestene fik nogle langelandske Feltkuske Ordre til at bringe til Tranekjær med Melding til Generalen. Han

havde imidlertid maattet melde Romana, at han paa Grund af Folkenes Opsætsighed ikke kunde holde Aftalen, hvad denne besvarede med at sætte ham under Bevogtning og lade ham vide, at hvis Kanonerne ikke var afleverede inden næste Morgen, vilde han blive skudt og Tranekjær brændt. Slottet blev paany omringet, men Generalen fik dog Lov at ride ud paa Øen med spansk Ledsagelse, og han red saa om Aftenen til Nygaard. Da den syge Bülow hørte alt dette, stod han op og lod sig sammen med Major Chr. Ahlefeldt kjøre til Lohals, hvor han kom, netop som Folkene var ved at gaa i Baadene. Han havde Indflydelse nok paa dem til at faa dem til at tage imod Fornuft og vende om. Kanonerne blev i Hast monterede, og man skyndte sig til Tranekjær og afleverede alt Kl. 1 om Natten, hvorpaa Spanierne strax trak bort. Kun Lieutenant Stockfleth vilde ikke vende om, men sejlede til Fyen sammen med nogle faa franske Infanterister, der endnu var paa Øen. Han blev siden for sin Opsætsighed straffet med 3 Maaneders Arrest paa Nyborg Fæstning.

Men endnu havde Ahlefeldt sin Borgen for den flygtede Gauthier at klare og red næste Morgen ind til Romana. »Jeg stillede mig, skriver han, ligefrem for ham, sagde ham Uheldet og føjede til: den skændige har bedraget mig, men her staar jeg som dansk Mand, der aldrig bryder sit Ord, i hans Sted.« »Vel«, sagde han, »jeg er tilfreds; De følger mig til Spanien.« »Det er min Pligt«, svarede jeg, »men jeg beder om en Time til at skrive nogle Breve.« Dette afslog han; men da jeg svarede ham, at ogsaa dette var mig ligegyldigt, tog han mig ved Haanden og sagde: »Nej, saaledes handler Spaniere ikke. De er fri og fortjener al mulig Agtelse af de Franske, saafremt de var i Stand til at føle for det ædle.«²⁹

De næste Dage saa Spaniere og Langelændere lige længselsfuldt ud efter Admiral Saumarez' Eskadre. Man frygtede Franskmændenes Angreb, og Spanierne søgte at faa nogle Bønder til at ro over til Fyen og skaffe Underretning om Franskmændenes Foretagender; men ingen var

at formaa dertil, hvor meget man end bød dem. Bernadotte sendte Proklamationer over med Opfordring til at vende tilbage under de franske Faner; men de blev naturligvis ganske virkningsløse. Og fra den 17de begyndte Franskmandene at samle Baade og Skibe i Svendborg og fik Natten mellem den 19de og 20de sendt 4 danske Kanonbaade og 2 Bombskibe over til Strandby, hvor de skød i Land »for at harcelere Spanierne«. Et Par Kugler ramte Pæregaard, og 3 Mand af Villaviciosa blev dræbte. Spanierne blev højst forbitrede og truede med at plyndre Langeland, hvis der blev bombarderet igjen. Men Ahlefeldt forsikrede dem, at det var Franskmand, der kommanderede Baadene, og heldigvis gjentoges dette for Langeland overmaade farlige Foretagende ikke, da Oberst Juel paa Taasinge og Capitain Scheel i Svendborg fik forestillet Bernadotte, at det kun vilde komme til at gaa ud over Langelænderne.

For disse vilde den vrimlende Indkvartering og de store Rekvitioner af Fødevarer være bleven en ulidelig Byrde, hvis den havde varet ret længe. Indkvarteringen hvilede tungest paa den midterste Del af Øen, men naaede dog f. Ex. Humble, hvor Præstegaarden var fuld af Spaniere, og hvor de sultne Folk fulgte Præstekonen helt ud i Spisekamret og tiggede *Señora* som Børn, mens hun smurte Mad til dem. Midt paa Øen blev en stor Del baade af det Korn, der stod i Hobe paa Markerne, og af det, der alt var i Hus, taget til at bygge Hytter af.

Saaledes gik 5 Dage med længselsfuld Venten. Den 18de Kl. 3 om Eftermiddagen ankom Admiral Saumarez med Linieskibet *Victory* og tre andre Skibe ud for Stengade Skov. Romana var i Rudkjøbing, men gik næste Dag ombord hos ham, og af Hensyn til Faren for et fransk Angreb og Vanskeligheden ved at faa tilstrækkelig Forplejning paa Øen vedtog man snarest muligt at bringe Tropperne til Gøteborg, indtil der kunde komme Transportskibe fra England for at føre dem videre til Spanien. Indskibningen bestemtes til den 21de, og der blev nu stor Travlhed for at faa bragt Vand og

Proviand ombord. 400 Bøndervogne sattes i Gang dermed. Vandet toges fra Stengade Sø, og der blev, foruden hvad der medgik i daglig Fortæring, til Rejsen leveret 300 Køer, 600 Tdr. Rug og Havre, 200 Tdr. Ærter, 8000 Pund saltet Flæsk og en Mængde Øl. Romana var naturligvis overmaade kjed af at skulle rejse uden at faa de to Regimenter paa Sjælland med — disses Revolte i Roskilde var jo udbrudt allerede den 31. Juli, og de var omringede og afvæbnede af de danske Tropper. Et engelsk Skib blev sendt til Kjøbenhavn med en Skrivelse til Kongen, hvori han bad om deres Frigivelse og lovede i saa Fald, at de to danske Skibe, der var erobrede ved Nyborg, *Fama* og *Søormen*, skulde blive tilbagegivne og Englænderne i 4 Maaneder holde sig borte fra de danske Farvande. Men Skibet blev afvist og Skrivelsen slet ikke modtagen.

Ved Daggry den 21de var alt rede til Indskibningen, som skulde foregaa dels ved Spodsbjerg, dels ved Stengade Skov. For at dække den var Spodsbjergbatteriets Kanoner vendte ind mod Land, ved Stengade holdtes Skansen og Skoven besat med 300 Mand, og i Rudkjøbing blev Cuadra med en større Styrke, indtil de andre var ombord. Ahlefeldt fik Kl. 5 om Morgenen skriftlig Anmodning fra Romana om at komme til Stengade for at modtage de Danskes afleverede Vaaben og Heste igjen; han red derhen med 4 Officerer, og paa Vejen peb Kuglerne dem om Ørene fra de spanske Bøsser, som Soldaterne affyrede, inden de gik ombord. Romana var der ikke; men de traf ham ved Spodsbjerg; han var ikke rask og undskyldte, at han ikke var mødt. Han takkede for den gode Orden, der havde været paa Øen og beklagede de Ubehageligheder, der var forvoldt, samt lovede i bedre Tider (som jo aldrig kom) at betale og erstatte alt, hvad der endnu stod tilbage; i Øjeblikket var hans Midler udtømte. Han overgav ikke blot de Vaaben og Heste, der skulde tilbageleveres, men ogsaa Spaniernes egne Heste, som han bad Ahlefeldt modtage som Foræring. Da denne svarede, at han kun kunde tage imod dem for atter at aflevere dem til

Kongen, sagde Romana, at det maatte han gjøre, som han vilde, »men for al Ting lad de Franske ei faa dem!«³⁰ Dermed sagde de Farvel, og Ahlefeldt tog strax til Svendborg for at meddele den franske General Veaux, at Spanierne nu var borte. Klokken 6 om Eftermiddagen var Indskibningen endt og Flaaden gik under Sejl — »og saaledes«, skriver Ahlefeldt, »endte en Katastrofe, der vil indtage en ikke ubetydelig Plads i vort Lands Aarbøger«.

Officielt blev kun to Spaniere efterladte her, en dødsdømt, som under den almindelige Glæde over Afrejsen blev benaadet, og en sindssyg, som ikke kunde føres bort. Men desuden var der ligesom paa Fyen enkelte, der holdt sig skjulte og frivillig blev tilbage. De midterste Sogne paa Øen var stærkt medtagne; ikke blot havde de maattet bære den meste Indkvartering, Kjørsel o. l., men der var ogsaa i dem bleven plyndret ikke saa lidt. Værst havde i saa Henseende de engelske Matroser været, naar de kom i Land. Spanierne maatte endog lade deres Transporter bevogte for at have dem i Fred for dem. Romana havde vel tilladt at slaa enhver Engelskmand ihjel, som grebes i at røve, og der blev virkelig dræbt 1 og arresteret flere; Ahlefeldt forlangte 4 af dem hængte. Men det hjalp ikke stort, og ogsaa mellem Spanierne var der jo daarlige Elementer. Degnen i Skrøbelev, *Smidt*, skrev 7/8 1809:

»Mit Tab ved Spanierne ifjor den 14. Aug. forvinder jeg ikke heller, da jeg maatte see paa, at de røvede mine Kobber- og Messing-Kiedler samt alt andet Huusgeraad, Linnet, Faar og Lam, kort sagt alt, hvad de kunde faa fat paa, og som jeg, efter nærværende uhyre dyre Priser hos os, ikke kan faa anskaffet for 150 Rdl. Skaden i Skrøbeløv Sogn er vurderet til henimod 2500 Rdl., og for den Skade faaer vi alle 189 Rdl. at deele, naar vi engang faaer dem; Skaden paa det heele er henimod 12000 Rdl., og dertil er der 1060 Rdl. at deele, følgerlig faaer jeg ikkun lidet, naar der engang kommer noget.«³¹

Indtil den 9. Aug. havde Spanierne betalt, hvad der blev rekvireret til dem; men efter Revolten var deres Krigskasse daarlig forsynet, og et Laan af Englænderne bødede kun til-

dels derpaa. Saa derefter betaltes kun det rekvirerede Slagtekvæg og Korn, dog med saa god Pris, at der blev 1500 Rd. tilovers; og det var dem, Generalen brugte til at hjælpe de haardest trængende. Hans Indberetning bevirkede ogsaa saa meget, at Kongen $\frac{31}{8}$ tilskrev Rentekamret:

»Da vi efter modtagne Rapporter fra Langeland erfare, at adskillige Distrikter der ere ved Spaniernes seneste Ophold blevne saaledes medtagne, at Indbyggerne ere ruinerede, dersom de ei paa en eller anden Maade hjælpes, saa er det Vor allernaadigste Villie og Befaling, at Indbyggerne udi Rudkjøbing (Kjøbmændene undtagne), i Skrøbelev, Fuglsbølle, Longelse, Tullebølle, Simmerbølle og Tranekjær Sogne skulle paa 1 Aar være befriede for alle Skatter, som tilflyde Vor Kasse, imod at de i Tidens Længde, naar deres Kaar forbedre sig, da lidt efter lidt igjen afdrage bemeldte Aars Skatter, som saaledes ansees for en rentefri Gæld.«

I September blev de to i Roskilde afvæbnede Regimenter sendt som Krigsfanger til Frankrig, og en Del af dem transporteredes over Nakskov, Langeland og Svendborg. Sikkert har man her som alle andre Steder med venlige og medlidende Følelser set det sidste Glimt af disse stakkels Folk, om hvem det f. Ex. berettes, at de »ankom til Svendborg i en temmelig ynkelig Forfatning, gjennemblødte af Regn og tilsølede af Dynd og Skarn; mange af dem manglede Sko, og deres Fødder var hovne og ømme« — de gik en haard Skæbne i Møde, blev først om Vinteren internerede i franske Fæstninger og siden stukne ind i den franske Hær.³²

8. I Krigens senere Aar blev det ved at gaa til, omtrent som det foran er beskrevet ved dens første Aar. Her laa stadig Troppeafdelinger til Øens Forsvar, dels indkvarterede rundt om, dels i Teltlejr ved Tranekjær, i 1809 foruden den ridende Artilleriafdeling, som havde fast Station her, saaledes en Bataillon af 2^{det} jydske Infanteriregiment og en af Kronens Regiment. Selv Stoense Kirke maatte da en Tid tjene som Munderingsdepot.³³ Den langelandske Bataillon og de ridende Jægere sattes paa Feltfod hvert Foraar, saa snart der kom engelske Skibe i Søen, og Folkene maatte saa om Somren skiftevis gjøre Tjeneste og faa Permission til Arbejdet

hjemme. Kystmilitzen øvedes nogle Dage først i Marts og siden hver Søndag Eftermiddag og besatte deres Poster ved Stranden, saa ofte der meldtes et engelsk Skib i Nærheden. Roflotillens Station i Lohals talte gjerne 6 Kanonchalupper, og Marinens Folk havde nok at gjøre med at skaffe Post og Transporter igjennem den engelske Blokade — der laa stadig 2 engelske Linieskibe i Storebælt og ofte et mindre Skib eller to i Langelandsbæltet. Af og til passerede store Konvojer, f. Ex. i 1810 engang 16 Krigsskibe med 3—400 Koffardimænd.³² Og engang imellem kom man fra Land til at vexe Kugler med et nærgaaende engelsk Fartøj eller tage Del i en Fægtning. Først i Nov. 1810 blev saaledes et fra Fjenden taget Skib bragt ind under Kystskansen øst for Snøde og forsvaret fra Land. Og paa samme Maade maatte Kanonbaadene fra Nakskov engang landsætte et engelsk Handelsskib, de havde taget, under Polleholm og selv redde sig bort, da de blev forfulgte af en Orlogsmænd. Denne satte sine Baade ud for at bringe Prisen af Grunden; Folkene fra den var imidlertid bragte i Land. Men de engelske Baade blev saa skarpt beskudte fra Land, uagtet Orlogsmænd søgte at dække dem med sin Ild, at de maatte nøjes med at sætte Ild paa den og trække sig tilbage. En Soldat fik der Benet skudt af, og det fortælles, hvordan en Bonde fra Illebølle skulde kjøre ham til Lazarethet i Rudkjøbing, efter at han paa Polleholm var bleven forbundet af Lægen. »Men paa Veien bad han Manden, der kørte for ham, at løsne Forbindingen, da den smertede ham saa meget. Og Manden kunde ikke nænne at sige Nei; men Følgen blev, at da han naaede Lazarethet, var den Saarede død af Forblødning. Samme Mand omtalte ofte med Taarer sin Daarskab, som han angrede meget.«³³

1813 forfremmedes Ahlefeldt til Generallieutenant og Divisionsgeneral, og det var ikke uden Grund, Samtiden hædrende omtalte hans »idelige patriotiske Opoffrelser«. Krigens kostede ham selv overmaade meget, lige fra hans Brig *Fortuna* endnu før Krigens formelige Udbrud blev opbragt

af Englænderne. I de første to Aar gav han uden videre alt Træ til Krigstjenesten fra Grevskabets Skove, og først fra Somren 1809 maatte de andre Skovejere tage Del i Leverancen af Palisader o. l. til Skanseanlægene. Som han sendte Egetømmer til Flaaden, skænkede han 1811 200 Tdr. Byg og 1812 nogle Hundrede Tønder Kartoffler til Kongens og Landets Tjeneste. Saa at sige daglig under hele Krigen holdt han paa Tranekjær aabent Bord for de mange Sø- og Land-officerer, der gik ud og ind hos ham. Og adskillige af dem fik store Tjenester at takke ham for.³⁴ Hans ubegrænsede Gæstfrihed og elskværdige Hjælpsomhed bliver højt berømmet af meget forskjellige Mennesker, der under Krigen rejste over Øen.³⁵

En af disse, den senere Etatsraad *Lauritz Foss*, giver tillige i sine Erindringer³⁶ et ganske anskueligt Indtryk af den sorgløse Lethed, hvormed man efterhaanden havde vænnet sig til at tage den langvarige Mellemting imellem Krig og Fred, man levede i. Han, der dengang var ung juridisk Kandidat, gæstede i Somren 1810 Tranekjær som Ledsager for en liflandsk Baron *Rennenkampff* og beskriver, hvordan de paa Vejen til Tranekjær passerede »en Teltleir for nogle Hundrede Mand, som Excellencen i Egenskab af Øverstkommanderende for Fyens Stift (!) der havde staaende«, og hvordan Officerer og Skildvagter saaes her og der. I Slotsgaarden kom en libereret Neger dem imøde, de blev meldte, venligt modtagne, inviterede til Taffels, fik anvist Værelse og blev 2—3 Uger. Daglig flokkedes en Mængde Officerer og andre om det lange Bord i Spisesalen; alle maatte iagttage de ved Generalens uskrevne »Jagtlov« paabudne Formaliteter; »en uhyre Bolle Biskop kom ind ved Stegen; Kaffen fik man ved Bordet; bagefter spadseredes i Haven og omkring paa de skovklædte Bakker, og Generalens Orkester opførte Musik med Blæseinstrumenter. Ekko svarede fra Høiene«. Om Aftenen spillede Billard eller Kort.³⁷ Hyppig kjørte Generalen sine Gæster om og viste dem Marker, Skove og smukke Udsigter. »Han stod for mig, hedder det videre, som en

høist mærkelig Mand. Han var en gammel, saa godt som udlevet Herre, og meget har han tilvisse oplevet. Hans Konversation var dog endnu stedse interessant og i det mindste for mig lærerig. Saa vidt jeg kunde spore, var der, med Undtagelse af de gamle Sprog, ingen Videnskab, hvormed han kunde siges ukjendt, han havde i det mindste seet ind i den med Forstand og Skiønsomhed; han havde seet meget med egne Øine, havt Omgang med mange oplyste Mænd og var rig paa Erfaringer som faa. Men hans Svaghed havde det nok været at leve over sine Evner og nyde Livet i visse Retninger for stærkt; kun i Henseende til Diètik har han vist bestandig iagttaget et klogt Maadehold. I lang Tid skal han have underholdt et helt Skuespillerselskab med Orkester og alt øvrigt Tilbehør og ikke sjældent selv have udført en eller anden Theaterrolle.« Krigen nævner Foss ikke med et Ord; det Hele har nærmest staaet for hans Erindring som en fornøjelig Manøvretid. Lad nu ogsaa Tilfældet og Generalens Omhu for at holde alle Ubehageligheder saa vidt muligt borte fra sine Gæster (og sig selv) have deres Del i, at han i de Uger slet intet Indtryk fik af Krigens Alvor, saa lod denne sig i Virkeligheden kun sjældent og lidet føle paa Øen. Ogsaa den spanske Besættelse havde jo hurtigt opløst sig som et ganske spændende og betagende, men forholdsvis uskadeligt militært Skuespil, der dog ganske naturligt optog Tankerne stærkt og virkede til at bortlede dem fra Fædrelandets store Ulykker.

9. Intet af, hvad her skete paa Øen i hin Tid, fik i Længden blot tilnærmelsesvis den Betydning som de ensomme Drømme og Sjælekampe, Grundtvig gjenlemlede i sin treaarige Huslærertid paa Egelykke 1805—08. Han kom hertil som en temmelig selvbevidst, snusfornuftig og farisæisk ung Moralist, men han rejste herfra som et ganske andet Menneske. Den mægtig bekæmpede Kjærlighed til Fru Constance Leth paa een Gang ydmygede og vakte hans Hjerte; Kampen og Lidelsen lærte ham at søge Gud; Fædrelandets Ulykke lærte ham, at han var dansk; og det alt tilsammen

bragte de store Kræfter til at gjære og gro og rejse sig i ham. Hvor meget eller lidet de 7 Præster, han af Øens »videnskabelige Almue« fik med i sit Læseselskab, havde ud af Goethe og Fichte, han selv i det mindste kunde føle sig hjemme i den Verden, de aabnede for ham. Med Rette skrev han, da han var rejst herfra:³⁸

O Langeland! Du med dit tryllende Eden,
 Det eneste Skjønne, jeg kjendte herved,
 Du Øernes Dronning og Dannemarks Pryd,
 Som stedse jeg mindes med Vemod og Fryd!
 Paa Dig hviler Stenen, jeg hvilede paa,
 Den Sten, hvor de herlige Syner jeg saa,
 Hvorfra jeg og da med min vaagnende Sans
 Beskuede Morgnens udfoldede Glans.

Thi det var her, han vaagnede *som Digter*. Derpaa skal ikke her gaaes nærmere ind, da det er noksom berettet andre Steder.³⁹ Men det kan ikke forbigaaes, hvor strengt han har svunget Svøben over Letsindigheden under Ulykken 1807. Det var en Maskerade her ved Nytaarstid 1808, i Forbindelse med Rygterne om Forlystelserne i Kjøbenhavn den Vinter, som fremkaldte Digtet »Maskeradeballtet i Danmark«, skrevet paa Egelykke først i 1808. I Prosasætninger skildrer han, hvordan »Skarer af alle Stænder samledes i Danmarks Sørgetid, i dets Lykkes haarde Vinter, for i overgiven Spøg at præge deres Glæde«, enkelte Stemmer lød: »Skammer Eder dog ved at dandse og gjøgle ved Bredden af Danmarks Grav«; men Skaren var døv derfor og svarede kun i rædsom lystige Accorder: Fryd dig ved Livet! Og Gulvet dundrede under de Dandsende. Men da træder Danmark selv ind iblandt dem som en bleg, saaret Olding, støttet af faa Trofaste, forrest iblandt dem Danmarks Kongesøn, reiser sig kæmpehøi, minder dem om Fortidens Manddom og den vanslægtede Nutid og tilraaber dem:

O, reis Dig dog, nedsjunkne, faldne Slægt,
 Mod Himlen op fra Blødheds fule Leie — — —
 Ombytter Prunk med festlig Sørgedragt
 Og ganger hen i Herrens Hus at bede — — —

Da hvæs, o Mand, paa hellig Alterfod
 Dit tunge Sværd til Bretlands Skjold at kløve!
 Og sværg da Had til Sydens lumske Gift,
 Til Vellyst, Pragt og Guldets dorske Glimmer!
 Men Kvinde, Du, som Herren af sin Sol
 En Straale gav for Mandens Bryst at varme,
 Kys Altrets Fod og sværg ved Straalen selv,
 At ei med den Du mer min Søn vil daare. — —

»Oldingen tav, et Øieblik stod Skaren som grublende; men nu lød det i Salens øvre Ende:

Glauht nicht an solche dumme Dinge!

Og i den nedre:

Tro ei Zelotens mørke Lære,
 At Himlen er den glade vred!«

Disse Svar har Grundtvig i Aanden hørt vel kjendte langelandske Røster give — og stort andet Svar fik hans Digt i mange Tider heller ikke. Dets Syn er i Virkeligheden for mørkt, naar han kun kan se idel Letsindighed og Danmarks visse Undergang. Og han lærte siden at se paa Landet i det Hele, som han da kunde se paa Willemoes, hvis Letsindighed er en Plet, som baade kan tilgives og slettes ud.

Ogsaa det skarpe Udbrud i hans Dagbog 13/10 1805: »Hvem der ey har Afsky for Drukkenskab, blev her en Dranker. Hvem der ey har underkuet sin Higen efter sandelig Nyden, blev her Vellystens Slave!« er maaske noget stemningsfarvet og nærmest møntet paa Herregaardslivet — han havde netop været sammen med en anden Huslærer, der havde drukket sig en Perial i sine Elevers Paasyn, og overvejede nu, om han kunde forsvare at rive sig løs fra Ege-lykke og give sin Elev i saadanne Hænder.⁴⁰ Men Ordene kunde godt være mente om Øen i det Hele; allerede før 1805 var her megen Løshed i Sæderne, Priserne steg stadig, Pengene kom langt lettere end før — og gik lettere. Man sang gjerne i Rahbekske Toner til Munterhedens og Glædens Pris — naar der f. Ex. kjørte Vognlæs af Gæster fra Rudkjøbing til Fødselsdagsgilderne paa Hjortholm, havde gjerne en eller anden en tarvelig Efterligning af de moderne Selskabs-

sange i Lommen til »den elskte Madsens« Ære. Og man drak ofte nok baade »Dyds og Flids og Friheds Skaal«, men Dydens gamle Bolværker lod mange mere og mere haant om. Hos Bønderne stillede Frigjørelsen og særlig Udløsningen af Fællesskabet, men dermed ogsaa af den stærke gjensidige Kontrol, hidtil ukjendte Krav til den Enkeltes personlige Selvstyrelse. Og Krigen 1807—14 virkede her særlig demoraliserende, fordi den bragte saa lidt af sin blodige Alvor med, men saa lang Tids skiftende Indkvartering og saa meget halvvejs Soldaterliv for Øens egne Folk. Ikke blot med den spanske, men ogsaa med den danske Indkvartering fulgte megen Uro og Uorden; mest omtalt blev Duellen paa Snøde Kirkebakke 28/9 1810 mellem Lieutenanterne *Majus* og *Munderloh*, brutalt fremtvungen af den første, som blev dræbt paa Stedet.⁴¹ Generalen selv taler mere end een Gang beklagende om den tiltagende Usædelighed; 1811 nævner han eksempelvis, at der i Stoense opholder sig 6 ugifte Kvinder med Børn, men uden fast Tjeneste; og senere klager han over, at saa mange Piger lade sig fæste til Holsten og ej sjælden efterlader uægte Børn her. 1818 indstillede han til Kancelliet, om der ikke burde gjøres noget ved de Kvinder, der idelig lod sig besvangre, og samme Aar ser man ham føre Krig mod altfor hyppige Spillegilder og Julestuer i Snøde og Stoense.⁴² Fra denne Tid var det, Langeland begyndte at komme i det Rygte for Letfærdighed, som i Tyverne og Trediverne endog skaffede det Øgenavnet »det lille Tyrki«. Naar Fr. Graae i sine Erindringer mener helt at kunne frikjende »Almuen« for Del heri, har han ikke Ret, men vel i, at det overvejende skyldtes det slette Exempel, der udgik fra »det lille Hof« paa Tranekjær og fra de mange Herregaarde.⁴³ Baade Generalen og den Brodersøn, der blev hans Efterfølger, førte et ganske forargeligt Liv, og den førstes Exempel gjorde for saa vidt mere Skade end den sidstes, som han tillige var meget afholdt og ved sin mangesidige Personlighed og de virkelige Velgjerninger, han viste sine Bønder, optog og

paavirkede Fantasien stærkt og gjorde den usikker i Bedømmelsen paa ganske lignende Maade som hele den Tid, der i Øens Erindring næsten er bleven personificeret i ham.⁴⁴

Sit lette Sind, sin vindende Elskværdighed og tildels sin Evne til at forjage ubehagelige Indtryk beholdt Generalen, uagtet Hulheden i hans Liv nødvendigvis efterhaanden maatte træde mere og mere frem — pinligst i Forholdet til mange Kreditorer, der led under hans sorgløse Insolvens, og i hans Familieforhold. 1808 opløstes hans Ægteskab; Grevinden opholdt sig sine sidste Aar dels paa Ludvigsborg, dels ved Badesteder. Da hun døde 1812, skrev Grundtvig et smukt og sympathetisk Digt om hende, men offentliggjorde det ikke; thi »med Idræt som med Sorg *hun* tav; Tavshed og for Skjalden sig mon sømme«.⁴⁵ Deres eneste Datter *Elise* havde arvet Faderens levende Fantasi og Moderens varme Hjerte og fulgte, frit opdraget som hun var, begge Dele i et højst romantisk Liv, der gjorde hende navnkundig i Tyskland først som Friskarehelten *Lützows* Hustru og som halv Valkyrie, halv Muse for hans berømte Korps, og siden, da hun var skilt fra *Lützow*, som Digteren *Immermanns* forgudede og forladte Elskede; men hendes Veje førte hende langt bort fra Faderen.⁴⁶ Denne blev 1815 Chef for det fynske lette Dragonregiment og boede fra den Tid som kommanderende General meget i Odense, hvor han 1816 giftede sig anden Gang med *Anna Catharine Leth*, Datter af Etatsraad *Leth* til Aalykkegaard. Han var da 56 Aar og hun 18, og det varede kun 4 Aar, før de blev skilte igjen.⁴⁷ Bortset fra hans Deltagelse i Bondefrigjørelsen var det i det Hele kummerligt, hvad der kom ud af hans samfundsnyttige Foretagender og Mæcenat for Kunst og Industri. Det meste blev opgivet paa Halvvejen eller visnede hurtigt hen. Selv om Skolevæsenet skriver han 1819, at han i de to sidste Aar helt har tabt Lysten til det paa Grund af de Bryderier, Lærer *Mathiesen* i Illebølle har voldt.⁴⁸ Og sine industrielle Bestræbelser var han bleven saa grundig kjed af, at han samme Aar erklærer, at »vores Fædrelands eneste paalidelige

Frembringelser er Korn og Kvæg, og Skatter og Udførsel afhænger ene af dem. At Fabrikers Anlæg kan berige Landet, er stridende mod al Fornuft. Fædrelandets Fremtid beroer paa Konservation af Bøndergaarde, store Avlsgaarde og hele Godser; thi det er kun dem, der kan producere til Udførsel«. ⁴⁹ Men saa var han rede til at interessere sig for noget nyt med samme Ungdommelighed i Sindet, hvormed han endnu fire Aar før sin Død 1828 kørte foran i en stor Kanetur over Isen til Svendborg. I sine senere Aar oprettede han en Industriskole i Odense, et Læseværelse for Underofficerer og var Medstifter af et militært Provinsbibliothek sammesteds. Og med særlig Iver var han 1819 med at lægge Plan til en fyensk Kreditforening »for at frelse Landmændene fra den Hydra, der truer at opsluge os som Følge af Statens sørgelige Forfatning, Pengerevolutionen og de svære Byrder og Skatter«. Omsnoet af Gæld var ingen Mand i Landet mere end han; og hvor letsindigt han end kunde handle med den, saa maatte ogsaa han dog føle sig haardt klemt, da den store Pengeforvirring kom.

10. Der kan næppe gives en bedre Illustration til de opadgaaende Tider omkring 1800, end at Generalen i Aarene 1799—1805 afbetalte mere paa sin Gæld, end han skulde, og Salget af Laurvig 1805, som i Længden blev et stort Tab for Grevskabet og til stor Fordel for andre, følte i Øjeblikket som en Lettelse. Saa kom Kjøbet af Ludvigsborg 1806 og Krigen 1807, som bragte store Tab og Udgifter, saa 1/12 1809 ansøgte han om at blive fri for at betale Afdrag indtil et Aar efter Krigens Ophør.

Den begyndende Pengeforvirring i Krigens første Aar, da Kurantsedlerne faldt saa stærkt, fordi der udstedtes altfor mange, bragte ogsaa stærkt stigende Priser, blandt andet paa alle Landbrugsprodukter, ikke blot i Sedler, men i Sølv, til stor Fordel for alle dem, der solgte mere, end de købte. F. Ex. 1811 kostede en Td. Kartofler her 5—6 Rd., og 1812 en Td. Havre 16 Rd. og en Favn Brænde 38 Rd. — i Sedler omtrent det Tidobbelte. 1813 kom jo saa Statsbankerotten,

da Frd. 5. Jan. nedskrev Kurantdalersedlerne til en Tiendedel ved at sætte 1 Rigsbankdaler (à 96 β) = 6 Kurantdaler (à 160 β). Det Aar kulminerede Priserne, saa en Td Rug gik op til 20 Rigsbankdaler (120 Kurantdaler), en Favn Brænde til 60 Rbdl., en Td. Smør til 250 Rbdl. o. s. v. Og sidst paa Aaret kulminerede ogsaa Forvirringen, saa en Daler-seddel ikke var mere end et Par Skilling værd. Da kunde en stakkels Huslærer med 400 Kurantdaler om Aaret for hele sin Løn ikke engang købe sig et Par af de da brugte gulkravede Støvler — de kostede 600 Daler. Men Selvejer Claus Hansen af Illebølle bød det Aar 16000 Rd. for at faa sin Søn fri for Kongens Tjeneste.⁵⁰ Jordprisen var derefter, og ve den, som købte og optog en Prioritet. De næste Aar steg Pengenes Værdi, ogsaa Sedlerne kom i bedre Kurs, og Priserne faldt i de første Par Aar efter Krigen endnu nogenlunde jævnt; 1817 kostede en Td. Rug endnu 7 à 7½ Rd. og en Td. Havre omtrent 4 Rd. Men det næste Aar gik saa Priserne paa een Gang ned til det halve, og holdt sig derefter en halv Snes Aar omtrent lige lave. 1820 var f. Ex. en Bonde her lige ved at gaa fra Gaarden, fordi han i den dyre Tid havde købt en Jord og deri optaget en Prioritet paa 2423 Rd., som han nu ikke kunde forrente (den blev saa i Forhold til den forandrede Kurs nedskreven til omtrent Halvdelen).

Fæstebønderne, som kunde svare det meste af deres Afgifter i Korn, og i alt væsenlig faa baade Føden og Klæderne af Gaardens egne Frembringelser, kom forholdsvis lettest over den forstyrrede Tid. Men Kjøbmændene i Rudkjøbing blev paa een nær⁵¹ ganske forarmede; flere gik fallit, og en Enkelt tog sig af Dage. Gæstgiveren i Tranekjær, som havde haft en glimrende Tid under Generalens Velmagt og Krigen, flygtede 1819 ruineret fra det Hele og efterlod en Flok sørgende Kreditorer. Af Godsejerne og Proprietairerne klarede nogle sig ved at indskrænke sig til det yderste og hugge ned paa deres Skove. Men de, der i den dyre Tid havde maattet ty til Laan, var uhjælpelig fortabte. Ritmester *Hansen* til

Faareveile døde 1820 aldeles forgældet. Han havde 1812 laant 43750 Rd. paa første Prioritet af Justitsraadinde Hincheldey og derefter 50000 Rd. af det extraordinære Laanefond. Statsgældsdirektionen havde for om muligt at redde anden Prioritet overtaget Fru Hincheldeys Obligation, som nu lød paa 60000 Rd. Fallitboet blev 5/12 1820 taget under Skifterettens Behandling,⁵² og omsider efter 4 forgæves Auktioner lod Statsgældsdirektionen sig 1821 Gaard og Gods udlægge for de 60000 Rd. 1826 blev det hele solgt til en dygtig tysk Landmand *Cossel* for 80000 Rd. Laanefonden tabte altsaa her 30000 Rd. foruden Renter. Paa *Hjortholm* maatte Kammerraad *Madsen* overgive sit Bo til Skifterettens Behandling 4/12 1822. Ogsaa her havde Laanefondet overtaget en første Prioritet paa 16000 Rd. for at redde sin egen paa 60000; og samtlige Fordringer i Boet løb næsten op til 200000 Rd., hvoraf 120000 var prioriterede. Ved Auktion 1824 blev Gaard og Gods solgt for 85000 Rd. til *Julianus Hastrup*. Her faldt Tabet altsaa ikke paa Laanefondet. Sammen med *Madsen* gik hans Søn paa Søvertorp fallit.

Indtil 1816 holdt Generalen sig ved Hjælp af Laan fra Laanefondet og andetsteds nogenledes flydende; men rigtig nok blev Skatterne af Grevskabet for Aarene 1813 og 14 ikke indbetalte i Kongens Kasse, og 1816 vilde Rentekamret ikke give længere Henstand dermed, skjøndt Generalen forestillede, hvor vanskelige Tidsomstændighederne var — »jeg stræber det bedste for at skaffe Pengene; daglig kommer hele Familier og klager, Heste og Køer maa sælges for $\frac{1}{3}$ af deres Værd. Tilstanden er fortvivlet. . . Kongen er retfærdig, men kjender ikke Landets Tilstand« o. s. v.⁵³ Det hjalp ikke; han maatte lide den Ydmygelse, at der 1. Okt. 1816 blev gjort Exekution for Grevskabets Skatter for de to Aar, og saa lade Rentekamret disponere over Afgifter og Kornindtægter af Godserne 1817—18.⁵⁴ Det Aar var han endnu saa heldig at faa et Laan paa 40000 Rd. til at klarere for nogle af de foregaaende med; og 1819 pantsattes alle Grevskabets Allodialia og alt ikke forud med Gæld behæftet Løs-

øre til den kgl. Kasse for 32700 Rd. Men intet hjalp mere; Restancerne voxede stadig — 1821 udgjorde de alene til den kgl. Kasse 41654 Rd. Sølv og 28657 Rd. Sedler, og tilsidst maatte han igjen lade sig sætte under Administration. Ved Reskript af 22/8 1821 nedsattes saa en ny Administrationskommission, bestaaende af Amtmand *Løvenskjold* og Byfoged *Herholdt*, den første 1825 afløst af Amtmand *Sporon*, den anden 1828 af Baron *L. Bretton*, som i Generalens sidste Aar blev den egentlig raadende paa Grevskabet. (Senere indtraadte Stiftamtmand *Frants Ahlefeldt* i Kommissionen.)⁵⁵ Den 8. Marts 1832 døde Generalen af et Nerveslag, sig selv lig til det sidste, og blev, som han havde ønsket, begravet paa den Plads, han havde udset sig i Tovlække Skov.

11. Da var Tiderne igjen begyndt at blive bedre; men paa den almindelige og stadige Prisstigning fra 1830 er det ikke nødvendigt her at gaa ind. Den kan antydes ved det ene Faktum, at Cossel 16 Aar efter, at han havde kjøbt Faareveile for 80000 Rd., kunde sælge det 1842 for 200000 til Etatsraad Neergaard, og denne saa igjen i et lignende Tidsrum indvinde hele Kjøbesummen ved Salg af det halve Bøndergods. Hvordan de opadgaende Tider efterhaanden ogsaa bragte Grevskabets ødelagte Finanser paa Fode igjen, er foran nævnt (S. 288). Saasnart Pengekrisen var nogenlunde overstaaet, kom der Fart i Landbrugets Udvikling, og Dalgas gjentager 1837 Begtrups Lovprisning af Langelændernes Dygtighed og Driftighed og giver Landbruget her Forrang for hele Amtet, ja vel endog for hele Landet. Baade med Kartoffeldyrkning, Kløver, Mergling og Brak var Langeland foran. *Hastrup* paa Hjortholm og *Cossel* paa Faareveile var bekendte over hele Landet, og navnlig den første ansaas almindeligt for en af Landets første Landmænd; »hans Brakmark frembyder i Juni og Juli en Driftighed, man sjelden finder Mage til; man troer sig omgivet af en stor Fabriks travle Virksomhed; thi ethvert tænkeligt Middel anvendes for saa at sige at skabe en ny Jordbund«, hedder det om ham.⁵⁶ Det sved til hans Bønder, thi Gaarden dreves væsentlig ved

Hoveri. Men i den samme Mark, hvori han 1823 fik 4 Fold Vintersæd, avlede han 1832 23 Fold Raps og 16 Fold Hvede.⁵⁷ Foruden disse to fremhæver Dalgas *Andersen* paa Søvertorp og Præsterne *Østrup* i Longelse, *Plesner* i Humble og *Graae* i Tranekjær som Foregangsmænd i Landbruget. Østrup opstillede ud af sin Erfaring Principet: »Sildig Vintersæd i god Jord; i mager Jord kan man ikke saa tidlig nok«; han eksperimenterede med at dyrke saadanne Ting som Kanariefrø og Valmuer — strax med Held; men saasnart andre ogsaa begyndte, faldt Prisen, saa det ikke betalte sig; og det var ham, der først indførte italiensk Rajgræs paa Øen.

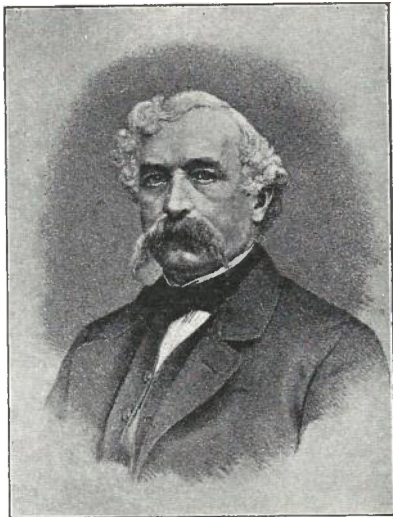
Bønderne var i det Hele ikke sene til at tage Lære af, hvad de saa paa Herregaardene. 7 Marks Drift var 1837 bleven den almindelige, og ved den Tid begyndte Svingploven at komme i Brug imellem dem, et overmaade vigtigt Fremskridt baade ved den bedre Jordbehandling og ved den derved muliggjorte Indskrænkning af Hesteholdet. Netop 1837 berettes saaledes den første Svingplov at være kommen til Illebølle, og skjøndt den mødtes med Fordom som »et for Jorden skadeligt Redskab«, trængte den hurtigt igjennem. Kun een af Bymændene, Gaardmand Jakob Madsen Hansen, vilde aldrig indlade sig med »den Kaffemølle«, men blev ved Hjulploven til sin Død (c. 1855).⁵⁸ Dalgas betegner Langelænderne som »et belevent, dannet, sit eget Værd følende Folk, der sikkert ikke vilde tage for godt, hvad man visse Steder vover at byde Bonden. Hvor modtagelig den langelandske Bonde er for Dannelsen, viser den Fremgang, Agerbruget har gjort, og der er ingen Tvivl om, at Kulturen vil blive ved at stige. Ogsaa de langelandske Fruentimmer udmærke sig ved deres fordelagtige Udvortes, i hvilken Henseende Kontrasten med de øvrige Øboere er paafaldende. Imidlertid staar ikke til at benægte, at stor Usædelighed finder Sted paa Langeland«. ⁵⁹ Som en for Øen særegen lille Industri omtaler han Fabrikation af de Straahatte, som her alle Kvinder brugte; de forfærdigedes i Rudkjøbing og en

ringere Sort i Klausebølle, lavedes af Hvedestraa og formedes ganske efter Modens Luner.

Skjændt det fører ud over dette Arbejdes egentlige Tidsgrænse, bør dog som særligt Bevis paa Bøndernes Foretagsomhed nævnes Magleby Nors Inddæmning 1852. Det var Lærer *C. Harboe* i Magleby, som nu fremsatte Ideen, og da den daværende Lensgreve erklærede, at »den Tid var ikke mere, da vi større Lodsejere havde Midler til slige almennyttige Foretagenders Fremme«, tog Bønderne den op og dannede et Aktieselskab, hvori foruden Harboe især Gaardfæster *Hans Mortensen Madsen* i Ennebølle og Gaardejer *N. Hansen*, Lundsgaard, var de ledende. Generalens gamle Tanke udførtes nu af Bønderne, og efter en Proces om Retten til Lundenor solgtes siden Inddæmningen til Grevskabet.

En anden og vigtigere af Generalens Planer kom under ganske forandrede Forhold til Udførelse under hans anden Efterfølger, Geheimeraad *Frederik Ludvig Vilhelm Ahlefeldt*, Lensbesidder 1856—89, nemlig Fæstegodsets Bortsalg til Selvejendom (sml. S. 407). Generalen fik indtil 1814 solgt 19 Gaarde og Huse, 1815 endnu de 18 Bolssteder og 2 Huse i Bagenkop og efter den Tid 2 Gaarde — deraf dog en hel Del ved almindelig Auktion og ikke til Fæsterne (f. Ex. Baste-mosegaard 1798 til Skovrider Bøgvad, Hagenbygaardene 1810 til Forvalter Bech, Gertrudsholm 1812 til Lieutenant Graae og Skrøbelevgaard 1821 til Prokurator Boesgaard).⁶⁰ Ved Pengekrisen gik denne Bevægelse i Staa for lange Tider, og først efter 1848 kom der Liv i den igjen ved de forskjellige Fæste- og Salgslove af 21/6 1854, 19/2 1861 og 9/3 1872. Fra 1861—73 var det endnu kun ubetydeligt, der blev solgt (ialt 65 Tdr. Htk.); men saa lagde Greven Plan til almindeligt Bortsalg, som begyndte 1874. Han rettede sig her efter Fæsternes Ønske. Der var 1871 samtidig indgivet to ganske modsatte Adresser, den ene fra Langeland (for hvilken Gmd. Hans Hansen i Illebølle stod i Spidsen) til Rigsdagen om Salg, den anden fra Strynø om at beholde Fæstet. Greven mente selv, at det sidste var det tryggeste og bedste for Bonde-

standen; og her er mange Historier om, hvor god og hjælpsom »den gamle Excellence« var mod sine Fæstere, og hvordan han — f. Ex. naar han havde givet Birkholmerne Penge til deres Skat — forbød dem at fortælle noget om det paa Godskontoret. Men han opfyldte lige loyalt begge Parters Ønske, lagde Pengevilkaarene saa godt til Rette for Kjøberne som muligt og saae ved ethvert Salg, retsindig som han var, fuldt saa vel paa Bondens Ret og Interesse som paa sin egen. Og Adgangen til (ifl. L. 21/6 1854) at søge Bevilling til Afhændelse til andre end Fæsteren selv eller hans Børn eller Paarørende blev hverken paa Grevskabets eller Stamhusets Godser benyttet i et eneste Tilfælde.

GEHEINERAAD GREV F. L. V. AHLEFELDT

XX.

Den gudelige og den politiske Vækkelse.

1. Omtrent en Menneskealder varede her paa Øen Rationalismens og den aabenbare Vantros Regimente. Amtsprovst *Lund* i Rudkjøbing skrev 1838 i et Tilbageblik paa den Tid: »Unægtelig have mange forskjellige Aarsager bidraget til, at Fædrenes faste Tro og fromme Gudsfrygt mindskedes blandt deres Efterkommere mere og mere, og at Letsind og Frivolitet traadte i det Helliges Sted, at den religiøse Andagt tabte sig i Husene som i Kirkerne og svandt mange

Steder bort af Hjerterne som af Livet; og det vilde være den uretfærdigste som ubeviseligste Beskyldning mod Geistligheden, om man vilde paa den vælte al Skylden herfor. Men skjøndt selv henhørende til den geistlige Stand tør jeg dog ingenlunde fritage den for Skyld. Der var en Tid — og de ældre i vor Kreds have jo selv oplevet den — da Præsten skulde hellere være alt andet end Præst, da mange af vor Stand satte sin Ære og Værdighed hellere i ethvert andet Genre end i det, som direkte angik Præstens Embede, og da Præsten i dannede Cirkler sjelden bedømtes efter hans Værd som retskaffen Sjælesørger, men eftersom han mere eller mindre havde tilegnet sig af den finere Verdenstone. Dette havde en stor og skadelig Indflydelse paa Præstens Embedsvirksomhed og omdannede maaske kun altfor mange til Leiesvende i Stedet for Hyrder ved Christi Hjord. Ungdommens Undervisning foregik vel i Reglen efter den orthodoxe Balles orthodoxe Lærebog; men hvor mangen Præst og Skolelærer var der ikke, der, selv ikke erkjendende adskillige af dens Læresætninger, enten omgik disse eller forklarede dem paa deres egen Maade; og — spørge vi videre — hvorledes stod det til med den aandelige Føde, der ræktes Menighederne i Kirken og paa Prædikestolen? Hvor mange glemte ikke Pauli Prædike-Regel i 1. Cor. 2 (ikke menneskelig Visdoms overtalende Ord — — intet andet end Jesus Kristus og ham korsfæstet). Forstandens kolde Raisonnement over et eller andet Dogme, kom det høit, bearbejdet i logisk Orden à la Kant, og hist og her udziret med nogle af den jordiske Veltalenheds Døgnblomster; Texten sjelden benyttet uden som Motto; kun hist og her et enkelt af Skriftens saa kraftige Udtryk indstrøet; kun lidet af Bibelens rette Aand. Jeg dømmer mig selv, idet jeg saaledes dømmer, og flere af mine første Arbejder viser mig endnu disse væsentlige Mangler; thi jeg begyndte jo mit præstelige Liv i Vantroens værste Tidspunkt. *)

*) Han blev 1799 res. Kapellan i Middelfart; 1812 Sognepræst i Rudkjøbing, 1816 Amtsprovst; entlediget $\frac{1}{3}$ 1833, † 1846.

Denne Aand og Handlemaade hos Præsterne var vistnok ikke en lidet bidragende Aarsag til, at Troen slappedes, at det rette christelige Liv, Troens Frugt, henvisnede, og at Menneske-aanden tog den aldeles jordiske Retning, som den endnu hos saa mange har.«¹

Jeg ved ikke, i hvilken Grad *Grundtvig* har taget Farverne her fra Øen, naar han 1807 skildrer de Præster, der vil udbrede baade »Agerdyrkning og Lovkundskab, Physik og Medicin med lidt Moral og Religion«, og derhos være rigtig populære og nedstemme sig til Almuens Fatteevne, og ret som om de ikke kunde modtage andre Begreber end dem, der vækkes i Stald og Lade, endog paa Prædikestolen til stor Opbyggelse fortælle Tilhørerne: »at de ei burde spille deres Hestes Gjødning paa Landeveien, at Vinteren dog ikke har været saa grumme slem, da det dog var oventørre for Mennesker og Fæ; at de bør takke Gud, fordi han lagde Jord paa Jorden, da de ellers ei kunde boe derpaa« etc.² Men der var her som allevegne dem, det kunde passe paa; og vi har ogsaa Provst Plesners Ord for, at »mange Kirker stod, om just ikke tomme under Gudstjenesten, saa dog sparsomt besøgte af det misledte og forvildede Folk«.³

Dog skal det ogsaa huskes, at der mellem de gamle Rationalister var brave Folk, som med karakterfast Pligtfølelse og varm Næstekjærlighed praktiserede det Stykke af Kristentroen, de for Alvor havde faaet fat paa, selv om det ikke var meget mere end den første Trosartikel — f. Ex. *Chr. Graae*, som var Præst i Bøstrup i 49 Aar (1803—52). Han kaldes »Rationalist af den ældre Skole og Opvækkelsens erklærede Modstander, men redelig og hæderlig, og der er ikke ret mange Præster, der med den Iver og Indflydelse i Menigheden modarbeide Laster og Uordener«.⁴ Dette Slægtled af Præster var det endnu lige saa almindeligt og naturligt for Sognefolkene at tiltale med »Fa'er«, som det var for Præsten at sige »Du« til dem. Der var ogsaa adskillige gamle fromme Skikke, som Vantroen ikke fik Bugt med — endnu den Dag idag gaar i det mindste her i Egnen en ældre

Langelænder vanskelig forbi en arbejdende uden et: Goddag, Gud hjælpe Dig! (som besvares med: Tak!) Evangelisk christelig Psalmebog blev indført i alle Kirker. Men jeg har hørt flere Exempler paa, at man i Hjemmet vedblev at læse i den »gamle Psalmebog« (o: Kingos), som der dog »var anderledes Trøst i«.

Mens nogle af Fornufttidens Præster, som *Wilhelm og Østrup*, vedblev at være lige uforstaaende over for alt det, de kaldte det mystiske i Troen, var der andre, der især under Paavirkning af Mynster og hans Skrifter arbejdede sig ud af Rationalismen til en mere bibelsk Kristendom. De foran anførte Udtalelser af Amtsprovst *Lund* viser tydeligt, at dette var Tilfældet med ham, hvem f. Ex. *J. A. Hansen* giver det Vidnesbyrd, at »han besad alles Agtelse som udmærket Prædikant og samvittighedsfuld Embedsmand«. ⁵ Det tilføjes, at »han omgikkes ingen«, hvad der antyder Svagheden i den Enkeltmandskristendom, hvorved saa mange af de Mynsterske Præster blev staaende. Og Mærker af Rationalismen beholdt han ogsaa; 13. Jan. 1833 sendte *J. A. Hansen* ham et langt Brev, spækket med Citater af Datidens Stridskrifter, fordi han ved Daaben udelod Trosledet »nedfaren til Helvede«; *Lund* svarede ikke, men udelod det ikke mere; nogle Uger efter tog han jo sin Afsked.

Paa lignende Maade, men klarere og stærkere udviklede Provst *Plesner* sig. Efter nogle Aars Tjeneste i Simmerbølle (1810—13) og Longelse (1813—20) var han Præst i Humble 1820—61 og uden Sammenligning den betydeligste blandt Øens Præster i det 19. Aarh., i lige Grad en begavet Prædikant og en klog og kraftig, myndig, mild og frisindet Personlighed, hvis Minde endnu lever hos mange. Hans Prædikenthemaer er bevarede fra Aarene 1820—30; i de første Aar er der adskillige, som endnu minde om de fornuftige Moralprædikener — f. Ex. paa Septuagesima Søndag 1821: om Misundelsens 1) Skammeligheg og 2) Fordærvelighed for det menneskelige Samfund, samt 3) Christi Læres Raad mod samme. Men disse forsvinde snart for rent

bibelske Themaer — som paa 3. S. e. P.: Guds Naade og Retfærdighed mod de Gudfrygtige, som lide i Verden: 1) De Gudfrygtiges Graad er bedre end de Ugudeliges Latter; 2) i deres Lidelser skulle de se Christus som Hjælper og Trøster; 3) deres Sorg skal blive til Glæde; 4) ingen skal tage deres Glæde fra dem. Og det manglede ikke paa Øre, tidt var der 4—500 Mennesker i Kirke, saa Plesner af og til paa varme Sommersøndage nedskrev et lille Suk over det anstrengende ved at tale i den stærkt fyldte Kirke, naar der baade var Daab, Altergang, Kirkegangskone og Katekisation, saa Tjenesten varede 2½ Time; men han følger baade 1826 og 1829 strax til, at det jo er opmuntrende for Præsten dog ofte at se saa mange samles i Guds Hus, »naar de kan komme til Opbyggelse«. ⁶

Baade Lund og Plesner lagde i deres Betragtning af den begyndende Oplivelse af Troen maaske vel megen Vægt paa dens Forbindelse med »den menneskelige Aandsvækkelse i Almindelighed«, som Lund kalder det; men da den egentlig gudelige Vækkelse ved de fyenske Lægmand kom i 1837—39, glædede de sig begge over den; »thi«, siger Lund, »selv om den skulde i sin Stræbsomheds første Ytringer tage en urigtig Retning og vildfare, er den dog altid ønskværdigere end den uvirksomme Dødsslummer, hvori Indifferentisme og Vantro saa længe har holdt en stor Del af Christensamfundet«.

2. Ved Paasketid 1837 rejste Husmand *Rasmus Knudsen* af *Barager*, Longelse Sogn, til Korup ved Odense, hvor hans Søster, som var bleven Enke og nu skulde giftes igjen, havde indbudt ham til sit Bryllup. ⁷ Hun hørte til de Opvakte; og han blev der paavirket af en af disses yndede Ordførere paa den Egn, *Lars Pedersen*, eller som han oftest kaldtes, *Lars Møller*, fordi han var Søn af Mølleren i Sværup Mølle. Denne lovede ham at komme til Langeland i Pintsen og opfordrede saa Pintselørdag paa Vejen derover Murer *Johan Nielsen* i Skaarupør, den mest bekjendte af de sydfyenske Forsamlingsfolks Prædikanter, til at følge med; han sagde

Ja, naar Lars Møller først vilde følge ham til en Forsamling, han havde lovet at holde paa Taasinge Pintsedag. Fra den tog de om Aftenen til Rudkjøbing og gik anden Pintsedag til Barager, hvor Rasmus Knudsen tog vel imod dem og hentedede nogle Naboer og Venner, med hvem de først holdt en lille Forsamling og en Timestid efter igjen en større, da flere kom til ved Rygtet. Folk syntes godt om Lars Pedersen og bad ham komme igjen; og Lørdag den 19. August kom han anden Gang og havde med sig Gaardmand *Hans Jørgen Hansen* af Østeraaby og dennes Huslærer Seminarist *Carl Møller* fra Skaarup. Det var bekendtgjort, at der Søndag Eftermiddag Kl. 4 skulde holdes Forsamling hos Smed *Niels Thomsen* i *Sdr. Longelse*. Fyenboerne var først i Kirke i Longelse, og Pastor Østrup fik gjennem Lærer Clausen skriftlig Anmeldelse om Forsamlingen og den Anmodning fra R. Knudsen, om han vilde tillade den. Han svarede, at han kunde hverken tillade eller forbyde den; for ham maatte de holde Forsamling, saa meget de vilde, men han kunde ikke være med.

I *Sdr. Longelse* samledes 4—500 Mennesker; efter en Psalme*) bad Carl Møller Gud velsigne Foretagendet og besøge de Forsamledes Hjerter, oplæste Dagens Evangelium (13. Sønd. e. T.) og Luthers Prædiken derover; og derefter talte Lars Pedersen »i et enfoldigt og simpelt Foredrag om Frelserens haarde Lidelser og bitre Død og om Nyttens deraf for alle arme Syndere, som i Bodfærdighed og Tro vendte sig fra denne Verden og alt dens forfængelige Væsen for at søge Syndsforladelse og Salighed alene i hans Værdskyld og Fortjeneste uden at stole paa deres egen Retfærdighed og Fromhed«. Saaledes refererer den blinde *Jens Dyrholm*, Søn

*) Efter J. Dyrholm var det af »Brudegaven«, en af de Samlinger, der ved Siden af »Troens rare Klenodie« og Pontoppidans Psalmebog brugtes i Forsamlingerne. Man sang altid helst Brørsons Psalmer, og de blev sungne saaledes, at Lederen oplæste en Linie eller to ad Gangen, som saa syngende gjentoges af Forsamlingen.

af Arrestforvareren i Rudkjøbing, som var gaaet derud sammen med den »hellige« Skomagersvend Andreas Jacobsen; han tilføjer, at han fik sin Nysgjerrighed og Længsel efter at høre de Hellige tilfredsstillet, men det var ogsaa det Hele; han fandt, at det altsammen var Ting, han godt vidste i Forvejen, og »at han, som sidst taledes saa længe, maatte drives dertil af Hovmod, efterdi han med saa ringe Talegaver vilde lade sig høre iblandt saa mange paa et fremmed Land i et uordnet og usammenhængende Foredrag«. Men han kunde alligevel ikke glemme det.⁸

Næste Dag holdt de samme Mænd, inden de tog hjem til Fyen, en lignende stor Forsamling hos Smedeenken i *Simmerbølle*, hvis Sønner Smedesvend Anders Madsen Hansen og Tjenestekarl Rasmus Hansen strax stillede sig mellem de Vakte. Og nu løb Rygtet om Forsamlingerne hastig om. Provst *Gad* forlangte Indberetning fra Sognepræsterne i Longelse og *Simmerbølle*; Herredsfoged, Kammerjunker *v. Schmidten*, som ikke kunde se andet i dette end Ulovlighed og sekterisk Uorden, indskærpede alle sit Herreds Præster og Sognefogder at vaage over, at Bestemmelserne i Frd. 13. Jan. 1741 blev holdt, saa det ikke tillodes Fremmede at holde gudelige Forsamlinger, og i nogle Kirker blev denne Advarsel oplæst fra Prædikestolen. Da saa H. J. Hansen og Carl Møller den 10. Sept. igjen kom til Barager og gik med R. Knudsen hen til Bolsmand Gotfred Christensen, hvor der samledes en Snes Mennesker, turde denne ikke lade nogen af dem holde en egentlig Tale, hvorfor de nøjedes med Sang og Bøn.

I *Simmerbølle* var man mere ivrig og mindre forknyt, hvortil det vel nok bidrog, at Pastor *Wind* i Begyndelsen saa mildt til Forsamlingerne, ofte deltog i dem og erklærede, at »hvo der laster dem, maa vel mest være Kromænd, der ved disse Forsamlinger vist ville savne en stor Del af deres forrige Gæster til Sviir og Kortspil«. ⁹ (Senere blev han ængstelig for dem.) Hos Smedens blev der baade i Nov. og Dec. igjen holdt Forsamling med H. J. Hansen som Taler; den 30. Dec. havde han Husmand *Anders Pedersen* fra Skaarup Mark

i Følge med sig. Den Dag fandt Jens Dyrholm paa egen Haand Vej til Simmerbølle; han havde hørt, at Smeden var bleven en af de Hellige og vilde høre, naar der igjen skulde være Forsamling. Da han kom til Byen, hørte han Psalme-sang, og ved at gaa efter den fandt han Huset og Forsamlingen. Det gjorde et stærkt Indtryk paa den blinde Mand, at det første Vers, der mødte ham, var Brorsons: Lad din Naades Glans oprinde, Søde Jesu, at jeg maa Derved altid Veien finde, Som jeg har at vandre paa. Efter at Retzius' Juleprædiken var læst, talte H. J. Hansen, og nu var alt som nyt for J. Dyrholm, »det greb dybt i mit Hjerter, og det var for mig, som jeg var i Selskab med Engle og hørte deres Jubelsang; trende Timer flygtede saa hastig bort, at de syntes mig kun som nogle faa Øjeblikke«.

Nytaarsdag skulde der igjen være Forsamling; Jens Dyrholm og mange andre (c. 300) mødte, »Ordet lød i Kraft og Vælde formedelst Guds gode Hellig-Aand, saa at mange Hjerter den Dag maatte bøje sig for Naadens Magt, og mange Sjæle bleve opvakte af Syndens falske Slummer«, siger han. Selv saa han nu soleklart, at han hidtil havde vandret som et Fortabelsens Barn, og delt imellem Angst og Gru over sin Synd og Haab til Synderes Ven gik han baade bedrøvet og glad hjem. Han bad nu tidlig og sildig og følte ogsaa snart, at der blev udgydt Balsam i hans bedrøvede Hjerter, saa han i Troen kunde gribe fat paa den frelsende Arm. »Den Forandring, som da foregik i mit Indre, kan jeg vel ikke med Ord udtrykke eller forklare; jeg maa indskrænke mig til at sige det med faa Ord: Det var en salig Forandring. En salig Dag, da Jesus kaldte, Og jeg fik først ham at see, Da hans Kjærlighed udvalgte Mig til Brud og Kjæreste.«¹⁰ De troende Venners Kjærlighed hjalp ham nu ogsaa fra hans Bolig under Fattigvæsenet, han fik Ophold saa hos en og saa hos en anden af dem og var saaledes med det samme befriet fra Mangel og Nærings Sorg.

3. Andre havde ganske lignende Oplevelser som J. Dyrholm; Bevægelsen havde nu faaet et fast Arnested i Simmer-

bølle, og fra Januar 1838 voxede den som en Løbeild. Vinteren var kold, og man kunde færdes over Isen til Fyen. Dette benyttede 7 af de Opvakte her Tirsdag den 23. Jan. til at gaa over til Skaarup. Det var Gaardmændene Rasmus Jørgensen af Rudkjøbing Kohave, Rasmus Madsen af Peløkkegaarden, Smedeenkens to Sønner i Simmerbølle, Rasmus Knudsen og Gotfred Christensen af Barager og »en ung Person, hvis Navn ikke vides«, ¹¹ der gik over for at indbyde Johan Nielsen og H. J. Hansen til at følge hjem med dem, hvad de ogsaa gjorde den næste Dag. Onsdag Aften holdt de saa en mindre Forsamling i Peløkkegaarden, hvor Johan Nielsen læste Grundtvigs Prædiken »om Djævelskabet og Avindsmanden« af Søndagsbogens 3die Del. Næste Dag var de om Formiddagen i Rifbjerg, om Eftermiddagen i Barager, og om Aftenen var der Forsamling af c. 50 Mennesker hos Smedens i Simmerbølle, hvor ogsaa Pastor Wind var tilstede. Om Fredagen kjørte de i 3 Slæder til Tryggelev sammen med 8 af de vakte herfra Sognet og Anders Jensen Skomager fra Tryggelev. Dennes Datter Marie, som tjente hos Gotfr. Christensen i Barager, havde faaet Faderen herop, og der skulde om Aftenen være Forsamling hos ham. Han gik hen for at melde det for Pastor Dreier, der advarede dem og lod dem vide, at Sognefogden havde Herredsfogdens Ordre til at arrestere Fynboerne, hvis de holdt Forsamling. Tillige sagde han, at Folk vist kun vilde komme sammen for at drive Spot med dem. Dette benyttede Joh. Nielsen strax, da mange Folk var forsamlede hos Skomageren, og sagde først til dem: »Det er Guds Ord, vi er komne for at tale til Eder i Jesu Navn; men Eders Præst sagde til os, at I kun vilde drive Spot dermed; og dersom det er Tilfældet, da ansee vi Guds Ord for dyrebart til at spotte med, og vi ville og kunne da ikke tale.« De raabte, at det var Løgn, Præsten sagde, »vi vil slet ikke spotte dermed, vil I kun tale«. Og de holdt saa Forsamlingen. Men saasart den var endt, meddelte Sognefogden dem paa en lemfældig Maade, at han skulde arrestere dem; og da det nu var Aften, foreslog han

dem at blive om Natten hos ham, saa vilde han næste Dag følge dem til Rudkjøbing.

Her tog Herredsfogden grovt imod dem og lod dem sætte ind i hver sin Arrest for om muligt at kyse dem til at love ikke oftere at overtræde Frd. 13/1 1741 ved at holde Forsamling i hans Jurisdiktion. Det vilde de imidlertid ikke love, da han om Eftermiddagen holdt Forhør over dem. Og ved Provstens Mellemkomst tilbød R. Jørgensen, R. Madsen og Kjøbmand N. P. Nielsen i Rudkjøbing Kaution for deres Møde under Sagen, hvormed de samme Aften blev løsladte igjen.

Naturligvis virkede Arrestationen som Olie i Ild. Allerede næste Dag, om Søndagen, holdt de en stor Forsamling i Simmerbølle, hvor Kammerjunkeren ikke kunde arrestere dem, da det var i N. Herred, og hvor Rygtet om, hvad der var sket, samlede en Mængde Mennesker.¹² Fra Foraaret 1838 tog saa i Løbet af et Aarstid Forsamlingslivet saaledes til, at der i 1838—39 blev holdt Forsamlinger mindst i nogle og tredive Gaardmands- og Husmandshjem (deriblandt 11 alene i Simmerbølle Sogn).¹³ I Juli 1839 regnedes Antallet af »Opvækkelsens erklærede Tilhængere« til c. 200 Personer (60 Familier), næsten alle i Øens midterste Sogne fra Trane-kjær i Nord til Humble i Syd. I Tryggelev—Fodslette var der endnu kun holdt den ene Forsamling, som er nævnt, i Bøstrup ligeledes 1 (hos Væver Anders Jørgensen i Mileskovhuse; og der var foruden Væveren, hans Kone og Læredreng udelukkende Folk fra andre Sogne tilstede). I Snøde—Stoense og Magleby Sogne var der slet ingen, men i alle de midterste Sogne »mange«, og i Simmerbølle »idelige« Forsamlinger.¹⁴ Retssagerne bidrog kun til at forøge deres Antal, da Møder i Retten ofte paa een Dag kaldte flere af de fyenske Talere herover — efter Retsmødet den 25. Aug. 1838 blev der næste Dag samtidig holdt store Forsamlinger i Simmerbølle, Skrøbelev og Tullebølle Sogne.

Den stadigste Gæst var *Johan Nielsen*, men ogsaa *Lars Møller* og *H. J. Hansen* var flere Ture herovre; enkelte Gange

ogsaa *Carl Møller*, *Rasmus Skræder* fra Seden og *Anders Tøsing* fra Skaarup samt Skomager *Rasmus Johansen* fra Veistrup; om Vinteren flyttede den sidstnævnte herover og bosatte sig i Lykkeby. I Maj og August 1838 kom ogsaa *Ole Peter Holm Larsen*, kjendt over hele Landet under Benævnelsen *Peter Larsen Skræppenborg*, som saa i det følgende Aar gjorde jævnlige Rejser herover og vel nok blev Forsamlingernes mest søgte Taler. I 1839 var ogsaa *N. Johansen* fra Vantinge, Pastor *Mau* og den bekjendte Skolelærer *Rs. Sørensen* fra Venslev hver en Rejse herovre. Af Øens egne Opvakte begyndte fra Nytaar 1839 *A. M. Hansen* og Ungkarl *Jørgen Jørgensen* af Rifbjerg at forkynde Ordet; men den sidstes Gaver var grumme ringe, og den første blev snart Baptist (ogsaa Gmd. *Rasmus Clausen* i Fuglsbølle talte undertiden »ud af Hovedet«, som det hedder i Forhørene).

I Nørre Herred tog Politiet først i Juni 1838 fat paa Forsamlingerne; Sognefogderne bekjendtgjorde Politimesterens Forbud, og de første Forhør om Overtrædelse af Frd. 13/1 1741 skete den 4. Juni. Pintsedag den 3. Juni havde *Johan Nielsen* og *Lars Møller* holdt Forsamling hos *Rasmus Madsen* i Peløkkegaarden. Og da Sognefoged *Mikkel Lollesgaard* efter Ordre kom og vilde hæve Forsamlingen, som de forud var advarede imod, erklærede *R. Madsen*, at i sit eget Hus var han selv Politi, og at Sognefogden ikke maatte forstyrre Forsamlingen i dens Andagt, som skulde være forbi omtrent Klokken 8, og han indestod for, at begge Fyenboerne skulde blive tilstede og næste Dag sammen med ham møde paa Birkekontoret i Leibølle, hvad de ogsaa gjorde. Her erkjendte de alle tre at være advarede, men mente ikke, at deres Forsamlinger i Virkeligheden stred mod Loven; der var jo endnu ikke beordret Tiltale mod *Joh. Nielsen* efter hans Arrestation i Rudkjøbing i Januar. Selvejer og Præstegaardsforpagter *Peder Rasmussen* i Simmerbølle og Selvejer og Forpagter *Rasmus Jørgensen* i Kadsebølle gik i Kaution for dem, og der tøvedes ogsaa her med Tiltale. Men i Høsten kom omsider Sagsanlægene, og da Forsamlingerne

tog mere og mere til, og Øvrigheden skulde hævde Forordningen, gjentog Optrinene fra den 3. og 4. Juni sig idelig. Undertiden blev Sognefogdens Forbud respekteret, men oftest ikke. Johan Nielsen indrettede sig ligefrem paa at komme, saa han kunde holde Forsamling den første Aften, møde i Retten næste Dag og saa igjen holde Forsamling bagefter et eller flere Steder. Den 17. Dec. var han og P. Larsen Skræppenborg i Retten for en stor Forsamling Aftenen forud i Pelækkegaarden; allerede næste Dag kom Sognefogden i Skrøbelev igjen hos Birkedommeren med Peder Larsen, som igaar ikke var rejst hjem, men havde holdt Forsamling hos Gmd. Rasmus Møller i Henninge — og nu forbandt han sig til uopholdelig at rejse hjem.

Johan Nielsen fortæller, at han var arresteret over 30 Gange, dels i N., dels i S. Herred; men det vil dog blot sige, at han blev bragt i Retten, hvor der stadig blev stillet Kaution for ham. Sin første Dom fik han ved S. Herreds Ret først i Januar 1839; den lød paa 50 Rd. Mulkt. Han appellerede baade den og to senere Domme. En Uges Tid efter fik Birkedommer Holm ved at true med Arrest baade ham og de andre Fyenboer til at forpligte sig til ikke at holde Forsamling i N. Herred, indtil deres Sager her var paadømte. Og de holdt sig saa i den Tid til S. Herred. Johan Nielsen fik ved Overretten i alt 3 Mulkter (paa 30, 42 og 42 Rd.); den første betalte han; men de andre var over hans Evne; der blev gjort Exekution i hans Bo for den ene, og den anden maatte han afsone, da Kancelliet ikke vilde gaa ind paa at benaade ham, fordi hans Overtrædelser af Forordningen var saa utallige.

Ogsaa H. J. Hansen, Lars Møller og flere Talere samt 7 af Forsamlingernes Værter fik Bøder, og i Løbet af Vinteren og Foraaret blev en stor Mængde af dem, der havde havt Forsamling i deres Huse, forhørte for at mulkteres eller tiltales.¹⁵ Men inden det kom saa vidt, løftede der sig en kraftig Røst for dem.

Den 18. Maj 1839 udnævntes *Plesner* til Provst, og han benyttede hurtigt sin Stilling og Indflydelse til at tage de

Opvakte virksomt i Forsvar. Ved en Audiens hos Kronprins Christian Frederik, som da var Guvernør paa Fyen, talte han deres Sag, og Prinsen paalagde ham at opsætte sine Tanker skriftligt. Da der saa ogsaa fra Kancelliet 14/9 blev afkrævet ham Erklæring, indgav han 24. Oktober samtidig til Prinsen og til Kancelliet en udførlig Betænkning, som nødvendig maatte gjøre et stærkt Indtryk, og i Virkeligheden var et alsidigt og overlegent Forsvarsskrift for Opvækkelsen.¹⁶ Det ender med at foreslaa at ophæve eller forandre Frd. 13/1 1741 saa meget, at det Liv, der fortjener Agtelse og Fred, ogsaa kan blive lovligt, og den farlige Splid mellem Guds Bud og Kongens Bud kan forsvinde; ja Kirken bør lære meget af Opvækkelsen og give Plads baade for Lægmands Vidnesbyrd og Virksomhed og for deres Forsamlingsfrihed, blot med Politiets selvfølgeligelige Tilsyn med, at den udvortes Orden og Tugt ikke krænkes.

Plesners Frisind forskrækkede næsten Biskop *Faber*, som kun vilde foreslaa den oftnævnte Forordning ændret saa meget, at Lægfolk kunde holde Husandagt sammen med 4 Fremmede. Biskop *Mynster* udtalte sig meget anerkjendende om Provstens Betænkning, men fandt dog, at han vel meget fremhævede Forsamlingslivets Lyssider, og tilraadede at lade Forordningen bestaa, da den selv intet foreskrev om Anmeldelses- eller Paatalepligt, saa man kunde godt lade de uskyldige Forsamlinger ubemærkede og ustraffede, men dog i den have Hjemmel til at hindre omrejsende Sekterer og saadanne Folk.¹⁷ Dette fulgte Kancelliet. Frd. 13/1 1741 blev ikke forandret; men om dem, der ifølge Forhørene havde overtraadt den, traf Skr. 23/11 1839 den milde Afgjørelse, at alene Gmd. Rasmus Clausen af Fuglsbølle skulde der stilles Valget mellem at betale en passende Bøde eller tiltales, fordi han havde havt Forsamling, uagtet han baade var vidnefast advaret og havde faaet Politimesterens udtrykkelige Forbud derimod; for de øvrige kunde Sagen indtil videre bero. Politimesteren foreslog saa Rs. Clausen en Bøde af 10 Rd; men han vilde da ikke betale mere end 4.

Al anden Tiltale faldt bort — »og det«, sagde Schmidten, »have vi alene vor halvhellige Provst at takke for.«¹⁸

4. Baade direkte og indirekte virkede Opvækkelsen velgjørende. Østrup, som ikke saa venligt til den, bemærker dog, at den bevirkede, at Kirkegangen tog stærkt til næsten i alle Øens Kirker. Og Plesner omtaler 1839, hvordan den fik Tanken henvendt paa det aandelige Liv, endog i Kredse, »i hvilke nylig enhver Samtale om Gud og Livet i ham var næsten saa fremmed som i Hedningenes Lande«. Her kan, siger han, nævnes en temmelig stor Landsby, hvor der nu kun sjelden høres en Ed, skjøndt Banden og Sværgen var saa temmelig almindelige der, indtil et Par af Byens Familier gik over til de Opvakte. Og han roser i det Hele de Opvakes sædelige Alvor og kristelige Nidkjerhed, selv om den lovlig meget viste sig i saadanne udvortes Ting som streng lagttagelse af Sabbatsbudet, Ivren mod Dans og Forlystelser og haarde Domme om anderledes tænkende.

Efter sine første Besøg paa Langeland skrev Peter Larsen 28/8 1838 til Mau: »Hvad Langeland angaaer, da er det ret glædeligt, og jeg var næsten hel forbauset over den Fyr og Flamme, disse Folk stod udi; de lever ret i den første Kjærlighed til Herren og hans Ord; der er Kraft hos de Folk, troer jeg, næsten frem for nogen andre. Jeg var næsten bange for at være der, ikke af anden Aarsag, end fordi min Tro var for svag, for de traadte Verden og Djævelen saa nær under Øine, at jeg var bange for, de skulde blive altfor vrede og rasende. — — Det er Broderlandet til Jylland, jeg troer endnu, de løber foran Jyderne.« Det sidste blev nu kun i Fantasien, som man her havde altfor let ved at komme højt op i. Og at netop den religiøse Følelses- og Fantasiophidselse, som P. Larsens Ord antyder, hos adskillige baade gik uden for det sunde og det sande, er der Vidnesbyrd nok om. Det Martyrium, som Frd. 13/1 1741 og Øvrighedens ret afmægtige Forsøg paa at hævde den skaffede dem, var saa billigt, at det snarere virkede op-hidsende end sigtende. Og vel fortælles der Exempler paa

Sagtmodighed, som afvæbnede Vrede og Spot. Men den Voldsomhed, hvormed de traadte op imod Verden, kunde ogsaa være meget krigerisk. Naar f. Ex. P. Larsen selv ved en Forsamling hos R. Jørgensen i Kadsebølle stod i Gaarden og sang: »Skraaler, Verdens Unger! Jeg staaer her og sjunger I min faste Borg«, saa kan man vel ikke undre sig altfor meget over, at nogle af »Verdens Unger«, som stod udenfor Gaarden, svarede med et Par raadne Æbler. Mere ondartet Overlast blev kun øvet een Gang, om Aftenen den 18. Nov. 1838, da nogle raa Karle paa Tranekjær Gade kastede Sten efter 5 af de »Hellige«, som gik fra Forsamling i Botofte.²⁰

I Simmerbølle, hvor Bølgerne gik højest, sagde A. M. Hansen den 4. Okt. 1838 i fleres Nærværelse om Lærer Fich, at han var »en Sjælemorder, som førte de uskyldige Børn til Helvede«, da han paa rationalistisk Vis havde sagt i Skolen, at der ingen Djævel var til, og at Fristelsen — ogsaa Jesu Fristelse — kom fra Hjertets syndige Tilbøjeligheder. Derfor blev A. M. Hansen 24/12 idømt en Mulkt af 20 Rd. til Amtets Fattigkasse og de fornærmelige Udtalelser mortificerede.

I November klagede baade Pastor Wind og Lærer Fich over, at Rasmus Madsen i Peløkke havde beskyldt dem for at være falske Lærere, og fik Ordre til at anlægge Sag imod ham. Og den Erklæring, han først gav dem skriftlig og siden gjentog for Retten, er betegnende baade ved sit Indhold og ved den Maade, hvorpaa den er sat paa Skruer:

»R. M. erklærer, at han har Uret, naar de i den fremlagte Erklæring anførte Lærdomme ikke er stridende mod Guds Ord; thi Deponenten har sagt, at Lærerne i Simmerbølle gav en falsk Fremstilling, naar de lærte, at Dands ikke var syndig, men endog tilladelig, og det fordi det efter hans Tro og Overbevisning er imod vor hellige Religion. Deponenten har sagt, at det var falsk Fremstilling, naar Hr. Pastor W. siger, at det er ei at vanhellige Sabbaten, naar man i ubetimeligt Veir bjærges sit Korn om Sabbaten, fordi denne Lære efter Deponentens inderligste Troe er stridende imod Christi hellige Lære. Han har sagt, at det var falsk, naar Præsten i en Samtale yttrede, at Daaben ikke var nød-

vendig til Smaabørns Salighed, men en Forpligtelse for Forældrene til at lade dem indlemme og oplære i Christi Kirke, fordi denne Ytring og strider mod Deponentens Troe; men han har ikke sagt eller ment, at denne Lære var falsk for andre end Deponenten selv, fordi det strider imod den Mening, han finder i den hellige Skriffs Lærdomme; — og *forsaauidt* som alt dette ikke strider mod den hellige Skrift og Jesu Lære, saa tilstaaer han at have gjort Uret i at kalde Pastor Wind og Kirkesanger Fich falske Lærere, og da tilbagekalder saadanne Beskyldninger som ugrundede.«

Wind og Fich erklærede sig begge overbeviste om, at Grunden til R. M.s Fornærmelse laa i hans Religions Anskuelser og ikke i forsætlig Ondskab, og at de derfor kunde være tilfredse med Erklæringen og ej ønskede videre foretaget imod ham. Kancelliet forlangte dog ogsaa, at han skulde give en Bøde, og det endte saa med, at han vedtog en Bøde af 5 Rd.²¹

Under dette gav ogsaa de Opvakte Børn i Skolen sig til at holde Ret over Læreren. To fjortenaars Piger var uopmærksomme og vilde ikke svare under Religionsundervisningen. Og en Dag holdt de endog i Fritiden om Middagen en gudelig Forsamling, »ved hvilken de sang i de saakaldte Skatkister og efterabede saa godt, de kunde, den Manér, der brugtes i Forsamlingerne, og opslog Vers af Matthæi Evangelium, der især handlede om falske Lærere«. ²² Fich forbød dette; men om Foraaret erklærede saa 4 Familier, at de i Henhold til Skoleanordningens § 18 fremtidig selv vilde undervise deres Børn, og forlangte dem udskrevne af Skolen. Dette tillod Kancelliet, men paa den Betingelse, at Børnene blev underviste i deres Forældres Huse, og vilde disse selv besørge Undervisningen, skulde de have Skolekommissionens Tilladelse dertil. ²³

5. I Slutningen af Juli 1839 gik der Bud om blandt de Opvakte, at der var kommet »en hellig Præst« fra Hamborg til Landet med store Gaver til at forkynde Ordet. Hans Navn blev lidet nævnet, og mange fik det slet ikke at vide; men med redbon Tillid til alt, hvad der blot meldte sig i Livets Navn, flokkedes man i Hundredevis til de Forsamlinger,

han hver Aften holdt rundt om paa Øen.²⁴ Denne Mand var Baptisten *Julius Köbner*, en Jøde, født i Odense 1806, først døbt i Lübeck 1826 for at kunne ægte en velstaaende kristen Pige, siden i Hamborg vunden for Baptismen og 1836 om-døbt af Baptistpræsten *Oncken*; og paa sin Rejse i Danmark for at vinde Folk for sin nye Tro søgte han her til for at fiske i de rørte Vande. I sine offentlige Taler berørte han aldeles ikke sin Sekts særlige Lærdomme, men i Samtaler med Enkelte antydede han først, at de Troende manglede et ret Samfund, og at den lutherske Kirke i sine Sakramenter havde blandet Herrens Indstiftelser med Menneskelærdomme; og naar han saa fandt Øre, »sagde han rent ud, at vi havde hverken Herrens Daab eller hans Nadvere; thi vores Daab var ikke andet end en Barnebestækelse, og vores Nadvere var kun en Davre, hvor vi fik Oblater i Stedet for brudt Brød«. Langt overlegen i Begavelse og Kundskaber havde han Held med sig overfor flere af de stærkt bevægede, men uklare eller urolige Sind, især A. M. Hansen, Rs. Jørgensen, Jens Dyrholm og Væver A. Jørgensen fra Mileskovhuse. Hos denne vilde han holde Forsamling den 4. Aug. Men nu var det blevet bekendt paa Øen, hvem han var — bl. a. havde Plesner 30. Juli været tilstede ved hans Forsamling i Helsned og derefter begyndt at advare imod ham. Og da han indfandt sig tilligemed c. 40 Personer Syd fra hos A. Jørgensen — fra Bøstrup Sogn kom stadig ingen til Forsamling — mødte først Pastor Graae, som spurgte ham, hvad Tilladelse han havde til at komme her og prædike, hvortil han kun kunde svare, at han havde lovligt Pas (nemlig til en Rejse fra Kjøbenhavn til Faaborg!). Og saa kom Sognefogden og førte ham til Politimesteren, som strax lod ham transportere ud af Landet. I Rudkjøbing fulgte hujende Gadedrenge ham til Færgen.²⁵

Men han fortsatte det begyndte Værk ved Breve og Traktater. Og uagtet baade P. Larsen, Lars Møller og andre af de fyenske Venner gjorde deres bedste for at vinde de vaklende tilbage, lykkedes dette dog kun med nogle af dem.

Først R. Jørgensen, saa A. M. Hansen og Anders Jørgensen, deres Koner, Jens Dyrholm, A. Jørgensens Svend og to til besluttede sig til at begjære Daab af Köbner. Rs. Jørgensen, A. Madsen og Jens Dyrholm, som var ærlige og ikke lagde Skjul paa deres Overbevisning, blev, sige de selv, »som Udskud fra andre Mennesker og betragtes som Fremmede, ja som Kættere«, mens A. Jørgensen paa en lidet tiltalende jesuitisk Maade skjulte sine Tanker og endog gav Birkedommer Holm, som talte venligt med ham derom, Haand paa, at han aldrig vilde lade sig gjendøbe. Da denne bag efter bebrejdede ham det, forsvarede han sig med, at Barne daaben jo ingen Daab var, saa han havde heller ikke ladet sig gjendøbe. Det blev bestemt, at Köbner og Oncken skulde komme en Dag i September. De maatte bogstavelig liste hertil som Tyve om Natten, da Kancelliet 4/12 1839 havde paabudt strax at arrestere Köbner og andre Gjendøbere, saa snart de viste sig i Jurisdiktionen. Sent om Aftenen den 11. Sept. 1840 kom de til Peløkkegaarden, og Jens Dyrholm, som var en af de 8, der blev døbte den Nat, fortæller saaledes derom:

»Fem af dem, som vare tilstede ved deres Ankomst i Pelykkegaarden, bleve strax døbte. Omtrent Kl. 2 kom et Bud til mig, som vakte mig op af min Søvn og lod mig vide, at nu vare de lykkelig ankomne og havde allerede døbt endeel. Jeg fulgte da med til Pelykkegaarden, og der vare endnu tvende, som skulde døbes tilligemed med mig. Nu holdt Oncken i sit tyske Sprog en liden Tale for os, hvilken Köbner oversatte paa dansk, Sætning efter Sætning. Vi bleve nu ledte hen af de andre Døbte til et Vandsted i Marken, hvor vi drog os af vore Klæder indtil Skjorten. Oncken traadte da ud i Vandet, hvor han modtog den ene efter den anden og bøiede enhver af os baglænds ned i Vandet, saa det slog sammen over os, idet han nævnede disse hellige og dyrebare Ord, som han havde lært paa Dansk: Jeg døber dig i Navnet Faderens, Sønnens og den Hellig Aands. Dog maae jeg bemærke, af førend vi gik til Døbe-Vandet, blev der givet enhver af os nogle faa Spørgsmaale, for at vide, om vi vare i Sandhed omvendte og overbeviste om, at Daaben, vi nu skulde døbes med, var den eneste sande og rette, og om vi vilde love at vandre i et nyt Levnet, hvortil vor Daab nu skulde forpligte os. Efter at vi vare døbte

og havde iført os vore Klæder, gik vi atter til Pelykkegaarden, hvor Oncken nu holdt en Taksigelse til Gud og Bøn for disse Sjæle, som han havde døbt. Derefter skulde vi nu sammentræde at nyde den hellige Nadver og danne en Guds Menighed. Oncken holdt nu en Tale, som ligeledes oversattes af Kōbner for os, imens vi otte, som vare døbte, sade omkring et dækket Bord, hvorpaa der var sat en Talerken med et Franskbrød og en Flaske Vin. Efter at Talen var endt, reiste vi os alle op og tog hverandre i Haanden og sluttede saaledes, som Gjendøberne kalder det, en Samfunds Kjæde, idet vi sang et Vers, som i den Anledning var forfattet og af et passende Indhold. — — Kōbner oplæste saa Nadverens Indstiftelsesord, idet han ved de Ord »og han brød det« brød Franskbrødet i smaa Stykker — — og rakte Talerkenen med Brødstykkerne paa til den, som sad ham nærmest, og den igjen til sin Sidemand og saa fremdeles, til enhver havde taget sit Stykke. Paa lignende Maade med Kalken. Og efter en lille Tale sluttedes Handlingen med, at vi reiste os fra Bordet og staaende deromkring knyttede atter Brodersamfundskjæden og sang et Vers. Nu taledes Oncken om, at vi som en Herrens Menighed skulde udvælge os en Forstander ud af vor Mitte, og hvad hans Gerning skulde være iblandt os. Og han foreslog os dertil at udvælge Gmd. Rasmus Jørgensen, som dengang var Eier af Pelykkegaarden. Dertil gave vi vort Samtykke, og han blev nu under Bøn og Haandspaalæggelse indsat i dette Embede. Saaledes endte sig hele Forhandlingen omtrent Kl. 8 om Formiddagen. Oncken og Kōbner bøde os alle Farvel og fore nu med stor Hast fra Langeland til deres eget Hjem.«²⁶

De to, som ikke blev døbte af Oncken, fik Daaben en Maanedstid efter af den københavnske Baptist *P. Mønster*, som af og til kom til Peløkkegaarden sammen med sin Broder. Rs. Jørgensen vilde ikke døbe; dertil blev siden Væversvend Niels Hansen beskikket, uden Tvivl fordi han som ejendomsløs risikerede mindst ved at udsætte sig for Mulktering. Dog blev ogsaa Rs. Jørgensen og senere A. M. Hansen baade arresterede og mulkterede og fik bl. a. i den noksom berygtede Tvangsdaabs Tid f. Ex. 1841 under en daglig Mulkt af 5 Rd. Tilhold om at lade deres udøbte Børn døbe. 28/6 1841 søgte de om Eftergivelse af disse Mulkter og erklærede, at de selv hverken vilde eller kunde bringe deres Børn til Daaben; »men da vi ingenlunde ville eller have villet modsætte os Regjeringens og Øvrighedens Foranstaltninger, kunne og ville

vi heller ikke modsætte os, dersom Øvrigheden selv af andre vil lade en saadan Daabshandling udføre paa vore Børn efter Statskirkens Skik og Brug, naar vi blot maa have vor Samvittighed fri, saaledes at det skeer uden vor Tilstedeværelse og uden at vi bede nogen til Daabsvidner«. Plesner søgte at afværge Tvang og at faa Striden ført med blot aandelige Vaaben — selv holdt han f. Ex. strax 5 Søndag Eftermiddage i Træk stærkt besøgte Foredrag i Humble Kirke om Daaben og erklærede 2/10 1841, at en Baptist kan antages som Forlover, ja Fadder efter Frd. 30/5 1828; thi »en Baptist be- kjender sig til den kristne Religion«. Men Res. 23/12 1842 befalede Børnenes Daab, »paa det de ikke skulde berøves det Gode strax at indlemmes i det kristelige Samfund«; og der blev da ogsaa her af Øvrigheden beskikket Værger for flere Baptistbørn, og de blev førte til Daaben med Faddere som Degnens Pige og Præstens Karl etc. — til næsten lige stor Pine for alle Parter. »Med blødende Hjerte udførte jeg Forretningen med det inderlige Ønske, at denne Forretning maatte være den sidste af det Slags, jeg maatte forestaa«, skrev Graae, da han 19/2 1843 paa den Maade havde maattet døbe A. Jørgensens Barn.²⁷

Jens Dyrholm fandt ikke i Længden, hvad han havde søgt hos Baptisterne. Han kom efter en Tids Kamp til det Resultat, at han havde ladet sig forvilde af falske Ud- læggelser og ensidig Bogstavfortolkning; og en Søndag i Høsten 1842 sagde han dem Farvel, gik om Eftermiddagen til Forsamling hos *P. Rasmussen* i Simmerbølle Præstegaard og fandt hos de Venner, han for 3 Aar siden havde forladt, en Modtagelse som den tabte Søn, der kom hjem. Hans Tilbagevenden til Folkekirken bidrog meget til at standse Baptisternes Væxt. Som Lægprædikant og Bogsælger arbejdede han siden ogsaa baade imod dem og imod Mor- monerne, da de kom kort efter 1850. 1843 blev han gift og flyttede til Sjælland. Hans »Røst i vor bevægede Tid« sælges og læses endnu. — Ogsaa *Rs. Jørgensen* flyttede til Sjælland; han var velbegavet, men urolig og fantastisk, drev

til en Tid heldige Gaardspekulationer og købte 1844 Gaarden Lille Egede, hvor han slog stort paa. Senere købte han en større Ejendom i Jylland og stykkede den ud til Trosfæller, som rejste med ham deraf; men da det slog fejl, og baade han og de blev ruinerede, blev han sindsforvirret og maatte længe leve i Simmerbølle Fattighus. — Efter ham blev *A. M. Hansen* Forstander og fik i 1845—46 den sidste Mulkt for Indførelse af baptistiske Traktater paa Ærø. Saa fik Menigheden Fred; den angives ved 1848 til nogle og tredive Personer, deraf dog en Del paa Fyen.²⁸

6. Baptistbevægelsen 1839—40 hæmmede ikke lidet Opvækkelsens Fremgang, da nogle med Ængstelse, andre med Skadefryd saa netop dem blive Baptister, der havde staaet i forreste Række. Mellem de Vakte selv følte den, da den første Forvirring var overstaaet, som en Ydmygelse og Sigtelse. De led ogsaa andre Tab. Flere flyttede bort, deriblandt *Rs. Madsen*, hvis Hjem i Peløkkegaarden og siden i Kadsebølle havde været et af de første Brændpunkter; han tog Del i *Rs. Jørgensens* Ejendomshandler, rejste allerede i 1841 til Sjælland og overtog siden Lille Egede efter ham. Der var jo ogsaa adskillige, hvis Vækkelse snart brændte ud som en Straaild. Men saa kom nye til. En betydelig Kraft havde Forsamlingslivet i nogle Aar i den unge *Claus Lauritsen Clausen* fra Bregninge paa Ærø (f. 1820), som kun 18 Aar gammel begyndte at tale i Forsamlingerne — »en Ærøbodreng«, kaldte de ham de første Gange. Han var en Tid næsten som Søn hos Gmd. *Henr. Thomsens* i Helsing, og 1. Nov. 1840 kom han til Rifbjerg som Privatlærer for nogle af de Opvakte Børn og ægtede ^{25/11} 1842 *Martha Rasmusdatter*, Søster til den foran nævnte Præstegaardsforpagter *P. Rasmussen*.²⁹

Deres Fødegaard i Rifbjerg, hvor Moderen sad som Enke, var et af de Hjem, der strax havde aabnet sig for Vækkelsen. Clausen var uddannet til Lærer og en begavet Mand med poetisk Evne og følelsesfuld Veltalenhed. Den levende Forbindelse mellem de troende Kredse, ogsaa mellem

danske og norske, foranledigede, at han i 1841 og 42 foretog to Rejser i Norge, og 1842 fik han Kald som Præst for en norsk-amerikansk Menighed i *Newark, Wisconsin*, hvortil de snart efter Brylluppet brød op. Ogsaa Martha kunde skrive Vers, og hendes Sang ved Afskeden fra Hjemmet: »Saa vil vi nu sige hverandre Farvel Og ønske Guds Fred over Eder« — — fandt hurtig omkring i Forsamlingerne hele Landet over og derfra (under Benævnelsen Folkesang) ind i Psalmebogen. Clausen blev en bekjendt og anset Præst i Amerika; men hun døde allerede 15/11 1846 i Newark efter kun 8 Dages Sygdom af Lungebetændelse. Gjennem Beretningen om hendes Død lyder Forsamlingskristendommens bedste Toner lige saa klart og hjerteligt som i hendes Sang.

»Om Torsdagen (da hun alt var yderlig svag) begærede hun Nadveren, og da hun havde faaet den, udbrød hun: Ja, Gud være nu evig Tak og Pris! Min Frelser er min, og jeg er hans! Nu er jeg færdig at følge, hvad Tid det skal være.« — — Saa slumrede hun smilende ind, og da hun vaagnede og saa sin Mands Taarer, anstrengte hun sig for endnu engang at afviske dem, drog ham ned til sig og hviskede: »Nu veed jeg, at jeg skal snart komme hjem; jeg har alt seet min Bolig, aa hvor den er deilig. Du og Martin (deres lille Dreng) skal snart følge efter, saa vær nu glad og græd ikke mere!« Efter det laa hun mest ganske stille til Lørdag Aften sent; da tog hun Afsked med alle i Huset, sendte sine Søskende, Slægt og Venner i Danmark den Hilsen, at hun døde salig i Troen paa sin Frelser, og den Bøn, at de dog alvorlig maatte trægte efter det ene fornødne; og sin Mand bad hun ikke at tage sig hendes Død for nær, men være tilfreds med Herrens Styrelse ogsaa i dette. Efter et Par Timers Døs spurgte hun, hvad Klokken var, og ved Svaret 5 sagde hun: »Gud ske Lov, saa er det kun een Time!« — spurgte saa, om det ikke var Søndag, og da hun fik Ja, smilte hun og sagde: »Min Frelsers Opstandelsesdag«. En halv Time efter bad hun om at blive flyttet fra Sengen hen paa Sofaen; der opgav hun to Psalmer i Wexels Psalmebog, som hun gjerne vilde have sunget ved sin Begravelse, og da det sidste Øjeblik lidt efter kom, havde hun endnu Kraft til at tage sin Mand om Halsen og hviske til ham med et Kys: »Nu Farvel, kjære Clausen — jeg gaar nu — befal min Aand i min himmelske Faders Haand — i Jesu Navn — som jeg alt har gjort det — og tryk mine Øjne til.« Strax efter drog hun blot et Par dybe Suk og var død.³⁰

Hendes Hjem i Rifbjerg, som Broderen *P. Rasmussen* snart efter overtog, vedblev at være et Samlingssted for de Vakte, ogsaa da Forsamlingsbevægelsen noget forandrede Karakter. Allerede fra Begyndelsen havde Lindbergs Kirketidende ikke ringe Indflydelse iblandt dem, og baade *P. Rasmussen* og andre søgte efterhaanden bestemtere deres aandelige Tilhold i den grundtvigske Præstekreds, som fra »det hellige Land« i Sydvestsjælland fik saa meget at sige for Opvækkelsen rundt om i Landet. Derover tyede *Jens Dyrholm* med sine Skrupler, inden han endelig vendte tilbage til Folkekirken; baade *P. Rasmussen* og andre var der ofte, og der opstod megen Forbindelse med den Egn i det Hele. Først ved Siden af de fyenske Lægmand og siden mere og mere overvejende blev det Præsterne *Boisen, Fenger, Boesen, Birkedal, Schjærring* o. fl., der kom til at præge Forsamlingerne, saaledes som de vel efterhaanden mindre hyppigt, men dog stadigt og længe vedblev at holdes baade i Rifbjerg, Ristinge og andre Steder. Dansk Kirketidende blev neppe studeret grundigere af nogen end af den altid lidende Krøbling *Hans Pedersen* i Ristinge (f. 1826, † 1872), som ikke kunde færdes eller arbejde, men hvis Liv dog blev rigt ved det Aandsindhold, som han i Samtaler og udstrakt Korrespondance (især i Halvtredserne og Tredserne) delte med mange, og derved bidrog til at føre dem i mere eller mindre udpræget grundtvigske Spor. Men dette saavel som Oprettelsen af Friskoler, Hjemmeforsamlingernes Afløsning af Forsamlingshuse og andet mere fører længere frem mod Nutiden, end dette Arbejdes Grænser tillader at gaa.

7. Det bliver da ogsaa kun de allerførste begyndende Rørelser af det vaagnende *politiske Liv*, der her endnu kan omtales. Men een politisk Begyndelse af megen Rækkevidde har Øen dog endnu før 1840 at opvise, tildels i Sammenhæng med det religiøse Liv, nemlig *J. A. Hansens*.

Jens Andersen Hansen blev født 7/1 1806 i Odense; der var hans Fader Skomager, men flyttede 1807 til sin Fødeby Rudkjøbing, hvor det gik ham godt ved Profes-

sionen og et lille Garveri, han drev i en Ejendom paa Torvet. 4 Aar gammel kom Drengen i Skole, først hos »Mukke-konen« i Friboligen for gamle Kvinder — han græd, fordi han ikke ogsaa maatte gaa der om Søndagen — saa hos Toldbetjent Svane i Rue Port; og han glemte aldrig hans gule Skægs Knæbenklæder og Md. Svanes Frokost af tørre Rugbrødstærninger i en stor Spølkum Thevand. Derfra flyttedes han til Jens Hellesen, som samtidig med, at han holdt Poge-skole, sad og vandt Tvist for Væverne, og kun brugte saadanne Straffe som at binde de smaa Syndere fast til et af de tykke Bordben eller stille dem op ved Døren med en Tørv under Armen. Fra 1814—20 gik han i Borgerskolen, og taler med Taknemlighed om Kateketen J. C. A. Krebs; samtidig begyndte han saa smaat at arbejde paa Faderens Værksted og lærte at spille Violin, og han opstøvede alle de Morskabsbøger, han kunde faa fat i, og læste dem paa Værkstedet for sin Fader og Svendene. Efter Konfirmationen kom han som en Selvfølge i Lære hos sin Fader, hvis Opdragelse var gammeldags streng, f. Ex. pryglede han ham en Søndag, fordi han var skulket fra Kirke. Forældrene tiltaltes med »Han« og »Hun«; og den smaalige Standsforskjel mellem de forskjellige Lag af den lille Bys Borgerskab bed sig ind i ham med en Styrke og Bitterhed, som han aldrig kom ud over.

1824 blev han Svend, og Oldgesellen drak ham til af Velkomsten, paa hvis Laag Hans von Sagen stod paa sit ene Ben med Svendenes Skilter rundt om. Et Par Aar derefter arbejdede han hjemme sammen med den ovenfor nævnte alvorlig kristeligsindede Svend Andreas Jacobsen, som gav ham Sans for andet end Morskabslæsning. 1825 læste han Grundtvigs »Kirkens Gjenmæle« for ham og Faderen og blev saa stærkt optagen deraf, at han skaffede sig baade Lindbergs og Clausens Bøger, som de ivrigt diskuterede paa Værkstedet. »Jeg kom da«, siger han i 1840, »til den faste Overbeviisning, at den luthersk-christelige Religion finder sine varmeste, sandeste og oprigtigste Bekjendere i det Grundtvigske Partie — — religiøse og kirkelige Skrifter blev næsten

min eneste Lecture, jeg sluttede mig i Aanden til Grundtvig og hans Medstridere, og deres Modstandere betragtede jeg ogsaa for mine.« I 1827—28 var han i Kjøbenhavn og lægger ikke Skjul paa, at en kjøbenhavnsk Svend, som han arbejdede sammen med, havde en mindre heldig Indflydelse paa ham ved at anføre ham til at se fin ud, pudse Mesteren med Arbejde og lade være at fortælle Forældrene, at han ikke trængte til deres Sendinger af Smør o. l. I December 1828 vendte han hjem og overtog tildels Værkstedet; og nu begyndte han, i Stedet for som før at afskrive »poetiske Stykker i Hundredevis«, selv at skrive Vers — halv følsomme, halv gudelige — et Par blev trykte i Hempels Avis. Men især vedblev han med Iver at studere Lindbergs Stridskrifter, hvis æggende Skarphed og noget smaalige Juristeri fandt meget beslægtet hos ham selv og kaldte ham til Efterligning. Hans Brev 1831 til Amtsprovst Lund er allerede omtalt; og samme Aar bragte den Hempelske Avis' ensidige Clausenianisme ham til — ved Lindbergs Hjælp — at udgive sit første Skrift »Om Kancelliraad Søren Hempels Fremstilling af den danske Kirkekamp«. ³¹

Siden skrev han (bl. a. i Lindbergs Kirketidende) mere i samme Retning; men især brugte han de næste Aar sin Pen imod Landhaandværkernes Frihed, som trykkede den mere bundne Bynæring, og var Sjælen i Rudkjøbing Næringsdrivendes Forsøg paa at faa en Petition i Gang imod den i 1835; tredie Juledag blev han i en Fart gjort til Mester for at kunne møde paa Rudkjøbings Vegne ved Byhaandværkernes Møde i Odense, hvor der vedtoges en Petition om Hævdelse af deres Rettigheder overfor Landsbyhaandværkerne, og hvor han blev valgt til Medlem af Deputationen. 1836 udgav han i et Fjerdingaar selv et Ugeskrift »Landsbyhaandværkeren« og førte en lang Strid med to Skomagere i Tranekjær. ³² Det var her en snæver Stands- og Næringspolitiks Sag, han førte; men han begyndte derunder at udvikle baade den agitatoriske Dygtighed og Hensynsløshed i at »bruge Pressen« og den skarpe Sans for de politiske Realiteter, som siden

i lige saa høj Grad blev hans Styrke, som Mangelen derpaa blev hans nationalliberale Modstanderes Svaghed.

Med Haandværket gik det ikke saa godt. Hans Hu stod til ganske andre Ting. Faderen forfaldt, og Forholdene i Hjemmet blev daarlige. Han forlovede sig med Skibsfører *Rs. Buchs* Datter *Laura Cecilie*, og med Tanken paa Giftermaal fik han Bierhverv ved at spille med i Byens Musikkorps, og blev af Lærer Eiby, som ikke kunde spille Orgel (Tredielæreren skulde være Organist og Stadsmusikant), engageret til at spille i hans Sted. 1836 døde hans Fader; den 7. Oktober holdt han Bryllup og flyttede til Svigermoderen paa Grund af sin Moders Modstand mod Giftermaalet. Næste Aar døde Moderen, Konstitutionen som Organist hørte op, og han flyttede saa i April 1838 til Slagelse.

I det begyndende Forsamlingsliv paa Langeland havde han ingen Del taget; han siger selv,⁸³ at først i Slagelse lærte han, »hvilken Glæde det er at opbygge sig i Forening med flere Medchristne«, da han strax sluttede sig til den lille »hellige« : grundtvigske Kreds der, som om Søndagen søgte ud til Fenger i Slotsbjergby og Boisen i Skørpinge. Hans grundtvigske Overbevisning, som hidtil nærmest havde været en Forstandssag, fik her vistnok en Tid en varmere Farve og søgte uvilkaarlig strax udefter i Forsøgene paa at faa Sognebaandet løst ved Petitioner til Stænderforsamlingen og Kongen i 1838—39. Snart tog Politiken ham jo helt. Her skal blot endnu mindes om, hvordan han i 1841 flyttede til Fredericia og i Foraaret 1842 til Kjøbenhavn, 1. Jan. 1842 sammen med *Rs. Sørensen* begyndte at udgive *Almuevennen*, i Febr. 1843 overtog den alene og omsider i Okt. 1845 holdt sin første offentlige Tale med det sørgelig berømte Tilraab til Bondestanden: »Tag Dig i Agt for dine Venner! Tro kun Dig selv!«

8. Den Taknemlighed imod Kong Frederik den Sjette, der f. Ex. strax efter Landboreformerne havde bragt den S. 399 f. nævnte Mikkell Pedersen til at opkalde sin Datter efter ham, vedblev trods alle senere Ulykker at vedligeholde

en almindelig Følelse af Tillid og Loyalitet saa længe den gamle Konge levede. Ved hans Død søgte 7 Sognefogder i S. Herred at udtale, hvad der rørte sig hos dem og mange andre i følgende Inserat (i Hempels Avis 13/12 1839):

»Med den inderligste Veemod have vi modtaget de for hele den danske Stat høistsørgelige Efterretninger om vor allernaadigste Konges, Kong Frederik den 6tes Død; o! dette Sorgens Budskab har rystet, ja inderlig dybt rystet enhver dansk Undersaats Hjerter, thi vil Man med ægte dansk Skjønsmhed kaste blot een alvorlig Tanke tilbage paa den allernaadigste Konges lange Regjeringstid, da vil Man finde, at den altid var smykket med sand kongelig Viisdom og Naade, og som til de sildigste Slægter stedse vil være Danmark en uvisnelig Krone. — Ja, broderlige danske Bondestand! Med sand Begeistring dvæler vi ved den allernaadigste Monarks Hedenfart, og aldrig vil Mindet om de store Velgjerninger, som han af kongelig Naade har begavet os med, forsvinde af nogen ærlig Bondes høitbankende Bryst. — At udvide dette Inserat til nogen Beskrivelse over de utallige Interesser, den danske Bondestand har høstet af 6te Frederiks naadige og viisdomsfulde Udsæd, er noget, vi ligesaalidet formaaer, som vi saadant torde vove. — Dog være det os tilladt, som den Høie tiltrædende Konges allerunderdanigste Undersaatte, at udgyde vore Bønner til den Allerhøieste om Bistand og Naade, Lykke og Velsignelse til Hans Fremtids Regjering. Lad Troskab og Opofrelse for Konge og Land stedse fylde alle Danskes Bryst! og gid Danmarks Rige stedse blomstre under Freds og Enigheds velgjørende Skygge!

Sønderherred paa Langeland den 9. Decbr. 1839.

P. Andersen,
Sognef. for Fuglsbølle Sogn.

C. Bruun,
Sognef. for Lindelse Sogn.

P. Christiansen,
Sognef. for Fodslette.

A. Hansen,
Sognef. for Longelse Sogn.

P. Hansen og H. Pedersen,
Sognef. for Humble Sogn.

Mads Nielsen,
Sognef. for Tryggeløv.

De raadgivende Stænderforsamlinger modtoges her med samme Glæde som i Landet i det Hele (Øen dannede et Valgdistrikt sammen med Sunds og Gudme Herreder, og til Kredens Deputerede valgtes 1836 Sognefoged *H. Christensen*, Veistrup). 28. Maj-Fester — det første Løfte om Stænderne kom ved Frd. 28/5 1831 — begyndte man i Rudkjøbing at holde 1838, og det var, siger Graae, nok første Gang Bønder

og »Kjoleklædte« saaledes sad tilbords sammen, hvad der glædede alle uden Undtagelse.³⁴ De fortsattes i 10 Aar; 1846 kom den første Mislyd, der vidnede om begyndende Partimodsætning, frem ved en af dem. Da var Bondevennernes Selskab jo lige dannet, og Gmd. *R. C. Bjerg* af Skrøbelev, som var Medlem af Festkomiteen, opfordrede — i en Skaaltale for Kronprinsen — til Indtrædelse deri. Han foreslog ogsaa at synge *J. A. Hansens* Bondevise; men dette satte de to andre Komitemedlemmer, Prokurator *Rasmussen* og Lærer *Fich*, sig imod og kom derfor i Almuevennen. *Rs. Sørensen* var den Dag med som *Rs. Bjergs* Gæst; han var her netop paa en af sine Agitationsrejser — meget forandret, siden han i 1838 talte i de gudelige Forsamlinger.³⁵

Hvad der i 40'erne bragte Bønderne politisk i Bevægelse var jo fra først af ingenlunde Ønsker om fri Forfatning eller sligt, men rent materielle Interesser som Hoveriets Afskaffelse, Fæstets Overgang til Selveje, almindelig Værnepligt og i det Hele Standens Opdrift til Ligestilling med de andre Stænder. Det var saadanne Ting, Almuevennen idelig afhandlede; den havde henimod 1848 omtrent 70 Abonnenter her paa Øen. Mellem de mange Andragender til Stænderforsamlingen om disse Spørgsmaal var ogsaa et Par herfra, et i 1838 fra en stor Del Fæstere om Fæstegodsets Overgang til Selveje eller dog Hoveriets Afskaffelse, og et i 1846 fra Langelands, Taasinges og Strynøs Landkommunalforeninger om Ophør af det privilegerede Hartkorns Skatte- og Tiendefrihed.

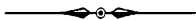
Det førstnævnte Andragende var affattet af Gaardfæster *Mads Hansen* i Kulepile, som vel nok stod forrest blandt de hjemlige Ledere af den politiske Bondebevægelse (f. 1774, † 1863). Han var Medlem af den store Bondedeputation, som 25/11 1845 overbragte Adressen til Kongen om almindelig Værnepligt, Fæstes Overgang til Selvejendom, Tiendens Aflysning m. m., og næste Dag var til det bekjendte Gilde paa Skydebanen, hvor Gleerup holdt Talen: »Nu kommer Bonden«. Han var en dygtig og oplyst Mand, fik 1822 det

kgl. Landhusholdnings Sølvbøger og skrev senere adskillige Artikler i *Almuevennen* om Fæsteforhold.³⁶

Ved Siden af ham nævnes *Hans Mortensen Madsen*, Gaardfæster i Ennebølle (f. 1813, † 1860), men det var dog først i Tiden omkring 1850, han kom til at spille en fremtrædende Rolle som stadig Stiller for J. A. Hansen, Amtsraadsmedlem m. m. (i Hoveriafløsningskommissionen protesterede han mod en Afgjørelse af Formanden og fik Ret); om hans Del i Magleby Nors Inddæmning er foran talt (S. 488).³⁷

Udenfor Bondestanden var der en Mand, som uden selv at søge det blev draget ind i politisk Virksomhed, nemlig Provst *Plesner*. Han udnævntes i 1842 til det ene af de to kongevalgte geistlige Medlemmer af Roskilde Stænderforsamling og blev samme Aar en af de mest omtalte Mænd i denne ved den kraftige og frisindede Maade, hvorpaa han under Husmandsdebatten talte Husmændenes Sag. Modstanderne beskyldte ham for at have fornærmet Kongen og Landet, men Husmænd rundt i Landet tilkjendegav ham — bl. a. ogsaa i *Almuevennen* — deres Taknemlighed.³⁸ Hans Virksomhed i Stænderforsamlingen gav Anledning til, at han blev opstillet som Kandidat ved Valget i Rudkjøbing den 5. Okt. 1848 til den grundlovgivende Rigsforsamling;³⁹ men som bekjendt faldt han for J. A. Hansen, der jo saa ogsaa repræsenterede Øen i Folketinget lige til 1866. Men de videre Udviklingslinier til Nutidens Politik kan ikke her eftergaas.

Et eget Blad fik Øen for første Gang, da *Langelands Avis* begyndte at udkomme 1. April 1850.

Noter og Henvisninger.

R. A. betegner Rigsarkivet i Kbh.; L. A. Landsarkivet i Odense; T. A. Grevskabet Langelands Arkiv paa Tranekjær; P. Plesners Optegnelser.

Til Kap. I.

¹ R. A. Kancelliets Supplikprot. 1757, II, 46 og 662; Sjæll. Tegn. ^{26/8} 1757. ² Se Kap. XIV, 308—17. ³ Modeller paa Tøjhuset og i Langelands Musæum; Afbildninger i *P. Rasmussen*: Mit Liv og Levnet, 2. Udg. 74—84. *Blom*: Udsigt over Tøjhusets Vaaben-samling 64—65. ⁴ Optrykt i 2. Udg. 1907 med Billeder og Slægt-tavle ved A. Bayer. ⁵ III, 608—24 og VI, 822—37. ⁶ VI, 208—52, sml. *Schacks Fundatser* IV, 281—302. ⁷ Udg. som *niende* Stk. af »Bidrag til Kundskaben om de danske Provindsers nuv. Tilst. i økon. Hs.« ved Landhusholdningsselskabet. ⁸ I Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. III, 214—17 er der en ufuldstændig Liste over de ældre. ⁹ Over andre langelandske Familier har *P. C. B. Bondesen* leveret Stamtavler i Personalhist. Tidsskr. 2. R. IV, 159 f. og 3. R. IV, 144 f. ¹⁰ Saml. t. Fyens Hist. og Top. VIII, 133—44. ¹¹ Vort Forsvar 1901, Nr. 528—32. ¹² Se f. Ex. *Fr. Rønning*: Grundtvig II, I. Af de Familieoptegnelser, Graae omtaler, er siden trykt: *G. Fr. A. Graae*: Gamle Minder i Personalh. Tidssk. 4. R. I og IV. ¹³ Odense 1875, S. 104—17. ¹⁴ S. 396—401 og 416—21. ¹⁵ Træk af Johan Nielsens Liv, udg. ved kirkel. Foren. f. indre Mission (4. Oplag 1894). *Jens Sørensen Dyrholm*: En Røst i vor bevægede Tid. Odense 1852. ¹⁶ Kgl. Bibl., Kallske Saml. Fol. 53. ¹⁷ Ny kgl. Saml. Fol. 409. ¹⁸ Kallske Saml. 4°, 377. ¹⁹ Bl. a. indeholder Prof. Beckers skrevne Samlinger paa det kgl. Bibl. et og andet, der ikke er taget med i de trykte Herregaards-historier. ^{18 b} Se Note 21. ^{19 b} Fund. VI 210 efter Degnen Rasmus Jensen; sml. Dän. Bibl. IV 384. ²⁰ Jvfr. Personalh. Tidsskr. 2. R. IV, 211. ²¹ Aktstykker udg. af Fyens litt. Selskab II, 18—52. ²² Uden Tvivl gjennem Prof. Becker. Liste i Kataloget over det kgl. Bibl. Manusk. I, 235 (Ny kgl. Saml. Fol. 409 b). ²³ Af de svenske Rapporter om Langeland 1658—59 i Rigsarkivet i Stockholm findes de fleste i Samlingerne af krigshist. handlingar från Karl X Gustafs tid og Grefvarnes af Waldeck bref; jfr. *Sondéns Förteckning öfver bref til Karl X Gustaf*. ²⁴ Kirkeh. Saml. II, 255—65 og Ny kirkeh. Saml. IV, 435—41. ²⁵ Kirkeh. Saml. II, 452—72. ²⁶ Den ældste Kirkebog fra Skrøbelev indeholder paa første og sidste Blad hist. Antegnelser af Præsterne *N. Gjødese* og *H. Fabricius*.

Til Kap. II.

¹ I Nationalmusæet. ² Sognepræst i Magleby 1755—83. ³⁻⁴ P. ⁵ Skr. fra Sognepr. *Schurmann* ^{23/8} 1809 (Nationalmusæet). Maaske menes den Dysse, hvis ene Kammer endnu delvis staar. ⁶ Indført i en Dom af N. Herredsting ³ ¹² 1746 i Nedergaards Arkiv. ⁷ Saa-

ledes *Dr. H. Petersen. Rasmussen*, Rudk. 207 kalder dem Akkeleie og Wipping. ⁸ *Saxtorphs* Indberetn. fra Snøde 1809 i Nationalmusæet. ⁹ Meddelt af afd. Jagtinspektør *Pape*, der som ung selv var med ved Arbejdet. ¹⁰ Fundet er i Langel. Musæum. Denne og mange andre Oplysninger i dette Kap. skyldes Musæets Stifter, Hr. *J. Winther*, som velvillig og utrættelig har stillet sit enestaaende Kjendskab til Langelands Oldsager til min Raadighed. ¹¹ Mon Østersøens Gjennembrud, saa Indvandringer kunde tænkes foregaaet over Land fra Ærø til Ristinge? ¹² Boplads i Ø. Stigtehave og flere Dysser. ¹³ Efterretn. om Rudkb. 208. ¹⁴ Fundene i Langel. Musæum. ¹⁵ Sml. Aarb. f. nord. Oldk. 1886, Pl. VI. ¹⁶ Den ved ¹ nævnte Indberetn. ¹⁷ P. ¹⁸ Lucopp. Coll. i Thottske Saml. 4°, 1869; Kirkeh. Saml. 2. R. IV, 110. ¹⁹ foruden de nyere af Heigned, Krogsager o. s. v. ²⁰ Sml. Svendb. Amts hist. Samf.s Aarsskr. 1909, 96 f. ²¹ *Dr. H. Petersens* Indberetn. i Nationalmus. ²² Se Side 55 og 60. ²³ Sml. Steenstrup: Danske Stednavne, Vald. Jordeb., hist. Tidsskr. 6 R. V og 7 R. I; Lauridsens Afh. i Aarb. f. d. Kulturhist. etc. ²⁴ Men Sædballe, Kinderballe o. s. v. Bobølle for Boballe i Matr. 1662 er enestaaende (ligesom det engang forekommende Tryggebølle). ²⁵ Rudkb. 223. ²⁶ Birketings Bog ¹⁰ 7 1676.

Til Kap. III.

¹ Facsimile af det paagældende Stk. se Danm. Riges Hist. I, 253. At der i et Hdskr. af Knytlingesaga staaar Kongsland, kan altfor let være en Afskriverfejl, til at man bør regne med dette Navn. ² Script. II, 118, Anm. t. ³⁻⁴ N. og S. Woræ maa være Oure. ⁵ Nu Brandsby. ⁶ Fortegnelsen, som gaar fra Syd til Nord, gaar her uden Bemærkning over til N. Herred. ⁷ Snarere en siden forsvunden eller omdøbt By end Svalebølle. ⁸ Maaske snarest = Bottoftegaard i Bøstrup Sogn. ⁹ Ved Tranekjær, hvor en af de udtrædte Søer hed Svansager Sø. ¹⁰ Sikkert ved Tranekjær og ikke, som Steenstrup i Studierne over Jordebogen S. 303 formoder, Kirke-Skrøbelev. Ogsaa Magleby og Humble kaldes i ældre Tid ofte nok Kirkeby; men især for Tranekjær var dette Navn aldeles gængs endnu i 17. Aarh. ¹¹ Antagelig = den under Tranekjær Ladegd. lagte Gaard Hagenborg, som nævnes i Jordebog af ⁷/₈ 1662 (R. A.). ¹² Naturligvis paa Sletø. ¹³ Formodentlig at sætte i Forbindelse med Bosetorp, altsaa en Gaard ved Bøstrup. ¹⁴ Rimeiligvis Leibølle, da det vel skal være i N. Herred. ¹⁵ Helletofte; Hellemark hedder en Skov tæt ved Stensgaard. ¹⁶ Korsebølle. ¹⁷ *Erslevs* Repertorium Nr. 185; Script. I, 289. ¹⁸ Jvfr. Kap. 6 og 9. ¹⁹ Esromaarbogen i Script. I, 245. ²⁰ I hvert Fald Rudkjøbing, som Erik Langbens Br. af ⁵/₂ 1296 viser. ²¹ *Erslevs* Rep. 332. ²² ib. 395. ²³ Reg. 1387 og *628. ²⁴ Script. III, 119 og I, 249. ²⁵ *Erslevs* Rep. 657. *Rasmussen*, Rudkb. 52. ²⁶ *Erslevs* Rep. 1025. ²⁷ Hvitf. S. 307; sml. *Erslevs* Rep. 675; u. d. 182. ²⁸ Script. II, 175. ²⁹ Hvitf. 313. ³⁰ Reg. 1560. ³¹ *Erslevs* Rep. 840; Hvitf. S. 330. ³² Rep. 666—68; u. d. 150. ³³ Hofm. Fund. VI, 210. ³⁴ ²³ 11, da Kong Erik in castro nostro T. gav Rostock Privilegier; Hans. Urkundenb. I, og ²⁸/₁₁ Rep. 1137. ³⁵ Rep. 942, Hvitf. 354. ³⁶ Hvitfelds Ord S. 369. ³⁷ Rep. 1025. ³⁸ ib. 950, jvfr. Sorabogen i Script. IV, 509. ³⁹ Rep. 1137—38. ⁴⁰ ib. 1163—64. ⁴¹ ib. 1205. ⁴² Hvitf. 402 (Rep. 1244). ⁴³ ¹⁶/₈ 1326 og ¹/₂ 1327 stadfæster nemlig Kong Valdemar Agnete Kloster i Besiddelsen af Godset og forbyder andre at give sig af dermed, Rep.

1449 og 1467. Sml. *A. Hojer: disquisitio de Sophia Langelandica*.⁴⁴ Brevet hos Hvitf. S. 430. ⁴⁵ *Stemann: Gesch. d. off. u. Privatrechte des Hrth. Schleswig III, 3—4*. ⁴⁶ *A. D. Jørgensen* har villet rette hans Dødsaar til 1348 (Afh. II, 235). Men hans Navns Forsvinden og Sønnernes Fremtræden fra 1340 — og især Skødet ³⁰ 1345, som neppe kunde være udstedt, hvis Faderen levede — gjør Rettelsen urimelig. Snarere er det i Dødebogen over Linien tilføjede *dominica passionis* forkert. ⁴⁷ Hans. Urk. II, 326. ⁴⁸ *Erslevs Rep. Nr. 1921, 3468 og 3980*, hvor det samme Vidne efter *Bircherodske Afskrifter* er aftrykt under Aarene 1385 og 1395; men det rette Aar er 1345, se Not. 46 til Kap. VI. ⁴⁹ Det bemærkes, at baade *Reinhardt* (Vald. Atterd. 207) og *Erslev* (Danm. R. Hist. II, 302) antage, at Kongen under Kampen 1352 har erobret Langeland; men jeg ser ikke, at der er Brug eller Hjemmel for denne Antagelse. ⁵⁰ *Saaledes Erslev*, Danm. R. Hist. II, 303. Om J. og P. Lauridsen se Danm. Adels Aarb. 1892 S. 105 f. ⁵¹ *Script. VI, 529*. ⁵² *Reg. *2216; Rep. 2438*. ⁵³ *Rep. 2473*. ⁵⁴ *Ældste Arkivreg. IV, 14*. ⁵⁵ I *Traps Danm. III, 764* opføres *Jens Absalonsen* som *Lensmand 1371*; men denne Fejl stammer blot fra *Hvitf. S. 550*, hvor *Henning Meinstrups Navn* er glemte foran Ordene: *Høvedsmand til Tranekjær*. Paa S. 551 findes det. ⁵⁶ *Æ. Arkivreg. IV, 14*. Derimod er i *Danm. R. Hist. II, 308* *Langeland ved Omtalen af Kalle Jenssens Pantebrev en Trykfejl for Lolland*. ⁵⁷ *Æ. Arkivreg. I, 115*. ⁵⁸ *Reg. 2694*; jfvr. den kejserlige Stævning ^{12,9} 1377 i *Danske Mag. 4. R. V, 73*. ⁵⁹ *Reg. 2799*. ⁶⁰ *Script. VII, 227, 298, 345*. ⁶¹ *Rep. 2966*. ⁶² Se den i *Rasmussen, Rudkke. S. 54* citerede *Extrakt*. ⁶³ *Herman* van dem *Haghen* og *Henneke Witte* bevidine til *Værn mod Henneke Sadels Tiltale*, at de retmæssig have solgt *Claus Trøkell* et Skib, som de i *Krigen* have gjort til *Bytte* i *Femernsund* fra *Kongens Fjender* med det derpaa værende, fra *Kjøbmænd* røvede *Gods, 15 Tdr. Salt, 3 Ror og Takkelage* fra andre *Skibe*. Medbeseget af *Henneke Mortensen, Jesse Michelson, Magnus Tørkelsen, Raben Kehehud* [ø: *Ketelhud*], *Mattes Smyd, Nisse Jepsen, Mattes Brun, Thomas Magnesson, Jesse Olofson, Nisse Jonson* unde *Hans Schriver*; ghegeven unde *gheschreven* an *Langeland* ^{18,11} 1421. *Hans. Urk. VI, 226*. *Vidnerne* er *Langelændere*. ⁶⁴ *Script. VII, 281* og *Seidelins Dipl. Flensb. I, 302*, men stærkt forskrevet, saa f. Ex. 3 *Øxnes Værdi* angives til 3000 *Mark!* ⁶⁵ *Rep. 7676*.

Til Kap. IV.

¹ Se *Bilag 1*. *Laur. Axelssøns Del i Laanet* var (ifl. *Opt. af E. Frille i R. A.*) 350 *Nobler, 50 lødige ¥* (eller 125 *Gylden*) og 100 *Reynoldi Gylden*. ² *Pantebrev af* ^{26,9} 1462 til *Marquard Tegemads 3 Børn* paa 1100 ¥ med *Pant* i 27 *Gaarde* paa *L. i R. A. Langel. N. H. 1—2*; sml. ^{20,9} 1478 og *E. Frilles Opgivelse af Gælden*. ³ Se *Bilag 3*. ⁴ *Bilag 2*. ⁵ *Bilag 4—9 og 13—16*. ⁶ *Kjøbmændene Claus Marquardes og Marquard Ulff* opgav *Godsets Værdi* til c. 40 *lybske ¥*. De 4 *Breve* derom af ⁸ 1458, ^{11,4} og ^{20,4} 1459 i *R. A. Personalh. Saml. Thott*. ⁷ *Deres Ligsten* er afbildet i *Danm. R. Hist. II, 529*. ⁸ *Arne Magn. Bibl. 29 f.* og i *Afskr. Ny kgl. Saml. 273 fol.* ⁹ *Rep. 6936*. ¹⁰ *ib. 6945, 6978*. ¹¹ *Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 859*. *Hanserecesse 3. Aft. I, 478*. ¹² Sml. om ham *Dr. Mollerups Afh. i Hist. Tidsskr. 5. R. V, 1—63*. ¹³ *Geneal. Arch. I, 10—11*. ¹⁴ *Bidr. t. Hallands Hist.*

I, 130. ¹⁵ Bilag 10 og 11. ¹⁶ Ældste Arkivreg. IV, 19. ⁶₁₁ 1468 skrev ogsaa Rigsraadet til Raadet i Lübeck, at Hr. Eggert overfor Kongen »sine antworde hochfardigen und unbilliken vore gebracht mit undbedachten worden, des vorwaren sinen koningliken gnaden nicht to lidende were billig gewest«. ¹⁷ Ældste Arkivreg. IV, 19. ¹⁸ Sml. S. 88. ¹⁹ Ny kirkehist. Saml. IV, 439. ²⁰ Kvitt. af ²³₉ 1478 trykt i Dipl. Christierni I. S. 342. ²¹ Sml. Danm. Adels Aarb. XVII. ²² Billernes Breve ²¹₇ 1481 og Top. Saml. Langel. ¹¹₇ 1482 i R. A. ²³ Matzen, den danske Panterets Hist. 493—99 samt Br. af ⁴₃ og ⁶₃ 1478 og to af ²¹₄ 1479 i R. A. Top. Saml. ²⁴ Skiftebrevet af ⁵₆ 1527 i R. A. Top. Saml. Langel. N. H.

Til Kap. V.

¹ Se Note 20 til Kap. IV. ² Dronn. Christines Hofholdningsregnskaber S. 159. ³ Udg. af Dr. W. Christensen, Kbh. 1904. ⁴ 1504—11, trykt i Danske Mag. 4. R. V, 82 f. ⁵ Hofholdningsregnsk. S. 91—92. ⁶ ib. 109. ⁷ ib. 129—31. ⁸ ib. 241. ⁹ ib. 205—6. ¹⁰ ib. 207, 304. ¹¹ N. Andersens Br. fra Tranekjær Prgd. indført i Br. af ³¹₇ 1504, R. A. ¹² Lensmandslisten i D. Atl. VI, 838, som ligesom Snødebogens begynder med »Drost Lauritsen« og blander flere Underfogder paa Slottet ind mellem Lensmændene, anbringer mellem disse to som Nr. 8 Her Hans Walkendorp og som Nr. 9 Axell Walkendorp; men det maa bero paa en Sammenblanding med A. W. 1473. ¹³ Summen findes ikke angiven; Lensbrev i Hofholdningsregnsk. S. 158. ¹⁴ Se S. 185 og Bilag 17. ¹⁵ Hofholdningsregnsk. S. 152. ¹⁶ Chron. Joannis fol. Ll. 3, i Hovedsagen stadfæstet ved Bonnus' og R. Kochs lybske Krøn., Kallske Saml. 4°, 337 og gl. kgl. Saml. fol. 683. Sml. Allen, de tre nord. Riger I, 520. ¹⁷ ⁶ for 18 $\frac{1}{2}$ 12 $\frac{1}{2}$ (Lensregnsk.) og i April 1511 for 30 $\frac{1}{2}$ (Hofh. Regnsk. S. 372). ¹⁸ Lensregnsk. ¹⁹ Efter Kvitt. til J. Juel (Suhms Saml. II, 2, 53) har denne alt aflagt sit første Regnskab for T. Valborgsdag 1521; men den anden Kvitt. (ib. 55) tyder paa, at det saa har været for kort Tid. ²⁰ Sml. S. 108—10. ²¹ Hofholdningsregnsk. S. 219. Lensregnskaberne i R. A. ²² Snøgebæks Mølle = Slottens Vandmølle.

Til Kap. VI.

¹ Ældste Arkivreg. IV, 14. Frederik I Registr. ²²₁₁ 1526—¹⁰₆ 1531 sml. S. 106. ² Adam af Bremen IV, 7; Knytlingesaga Kap. 32. ³ Rasm. Rudkb. 74. Den anførte Erklær. af Byfogeden fra 1742 er forgæves eftersøgt. Man tør maaske antage, at Aars-tallet er rigtig læst. ⁴ Se S. 86 og 90. ⁵ Omtrent som paa den S. 87 afbildede Ligsten. ⁶ Sikkert før 1581; Kirkens Regnskabsbog, som begynder det Aar, indeholder intet Spor af Ombygn. Og 1620 oplagdes helt nyt Tag paa Kirken. ⁷ Kirkens Regnskabsb. i T. A. ⁸ Manden med Løven paa Bøstrup K. er afbildet i *Løfflers* Udsigt over de danske Kirker i M. A. S. 106. ⁹ *Bircherod*: Antikviteter ved L. Kirker, ny kgl. Saml. fol. 409. ¹⁰ Indlæg fra alle Lande ⁴₁₁ 1635, R. A. Ifølge *Jac. Madsens* Visitatsbog S. 6 blev der fra L. taget 10 Klokker, som vejede mere end 15 Skpd. ¹¹ Fr. I's Registr. S. 298. ¹² Fyens Bispeark. 1 b i L. A. ¹³ *Uldall* har læst Frøbjørnsen, men det er sikkert et n med Støbefejl. Og fra samtidige Tingsvidner kjendes begge Kirkeværger, J. Frøbjørnsen og L. Jyde. ¹⁴ Indbereten til *Thura* fra Sognepræst *Bildthugger* af ¹²₈ 1755; Kallske Saml. 4°, 377, gengiver Indskriften med meget

tydelige Læsefejl saaledes: a . dom . mcdlxxxiiii facta est ista campana tempore johannis steen sacerdotis et johannis juul armigeri et michaelis johannis tutoris (o: tutorum) . jesus nazarenus rex judeorum, maria tuet ex mitu nafn (o: M. thet er mit nafn), bestorpe sogven domine jesu til gafn, gud guedef sin scic rat, mester peter de mi gat . amen. Rasmussen, som har hørt den gamle Klokke, fortæller, at den kunde høres meget langt, endog over til Fyen (Rudkb. 205).¹⁵ Se f. Ex. Bilag 12.¹⁶ Ny kirkeh. Saml. IV, 583 og 587.¹⁷ R. A. Odense H. Nr. 5.¹⁸ Se Margrethe Basses Testamente. Muligvis kan der paa det S. 84 nævnte Bispellede have staaet S. Severinus. I saa Fald maatte vel det smstds. afbildede Relief antages at forestille St. Sørenns Møde med Biskop Amandus (se Kirkeh. Saml. II, 39).¹⁹ Brevene efter Snødebogen trykte i Ny kirkeh. Saml. IV, 437—40.²⁰ Smstds. 435 f.²¹ Erslevs Rep. III, S. 818, udat. 566.²² Ny kgl. Saml. fol. 409, Dreyers Indberetn. 1755, Kallske Saml. 4°, 377; sml. D. Atl. VI, 828.²³ Kirkebogen i T. A.²⁴ Kallske Saml. fol. 409.²⁵ Jordebogen i Fyens Bisparkiv 1 b i L. A. Altergodset i Lindelse var efter Danske Saml. 565 a 11^e i R. A. 38 Skp. Byg af 6 Ejendomme.²⁶ ib. De svarede 5½ Ørter Byg og 1 ½ Penge.²⁷ Kirkeh. Saml. II, 454—56. Det kan bemærkes, at Stenfiguren ved Longelse Kirkedør af Traditionen kaldes *St. Peder*.²⁸ R. A.; D. Saml. 565 a, 11^a. Det havde Landgilde af 4 Gaarde i Skrøbelev, 1 i Vindeltorpe, 1 i Lykkeby og 1 i Leibølle samt en Ager i Longelse (efter Reform. lagt til Rudkb. Præstebord).²⁹ Trykt paa Latin i Pontopp. Ann. eccl. II, 206—7; sml. Erslevs Rep. 2595.³⁰ Rep. 3534.³¹ Pontopp. Ann. 249.³² Rep. 4600.³³ Se Danm. Adels Aarb. III, 38; Hist. Tidsskr. 5. R. I, 606.³⁴ Erslevs Testamenter 79—81. De gammel-dags stavede Ord er skrevne paa Dansk.³⁵ Det var 4 Gaarde.³⁶ En Gaard i Snøde, som gav 3 Ørtug Byg og 12 β Pendinge.³⁷ I Bøgelund laa 1510 3 Gaarde under Kronen.³⁸ Der kjendes samtidig baade en Thorsten Basse og en Thorsten Baad.³⁹ Man hed en af Jakob Basses Brødre.⁴⁰ Rep. 1889, 1921, 1928.⁴¹ Rep. har efter Bircherodske Afskr. Brevet baade under 1385 og 1395; men som saa ofte er Bircherods Aarstal læst fejl. Allerede Vidnernes Navne viser, at det maa være 1345; og Kirkernes Jordebog af 1576 i L. A. (Odense Bispark. Langel. 1 b) nævner Brevet med det rette Aar 1345 og den Bemærkning: »Ingen kand sige, at dette Breff haffuer verrit seet ij 100 aar aff them, som er udi sognerne, før nu kort forleden, at thet och andre bleffue fundne udi et gammelt Kircheskaff, som nogle bleff tilgiordt«. ⁴² Se Bilag 6.⁴³ Bilag 18.⁴⁴ S. Herreds Tingb. 28,3 1663.⁴⁵ Kirkebogen i T. A.⁴⁶ Smstds.⁴⁷ L. A. Fyens Bispark. 1 b.⁴⁸ Tingsv. 20 6 1476, Bilag 12.⁴⁹ Kirkebogen i T. A.⁵⁰ Reg. 2871. Mulig den samme, der som Præst i Bjergby paa Taasinge 5,1 1372 bevidnede Eske Broks Brev om Faareveile (Rep. 2966).⁵¹ R. A. L. Nørre H. Nr. 8.⁵² R. A. Langel. H. og Dsk. Saml. 581 a 37.⁵³ *Block*: Fyenske Geistl. I, 39—40.⁵⁴ Han beseglede Breve 28,7 1416, 28,2 1417—1418, 26,5 1429, 24,2 1459.⁵⁵ Rep. 7770.⁵⁶ Nævnes i Brev af 23,4 1462, men i Kirkeh. Saml. II, 256 sammenblandet med P. Kals. Naar omtrent Snøde og Stoense Sogne lagdes sammen, fremgaar af, at 29,8 1507 nævnes Anders Man som Præst i Snøde og Anders Kjeldsøn som Præst i Stoense, men 13,6 1518 A. Kjeldsøn som Sognepræst til Snøde og Stoense.⁵⁷ Vidne af 27,9 1477 (R. A. Topogr. Saml. Pap.). Det bør

dog bemærkes, at Carl Rønnev blev Electus til Odense 1474. ⁶³ Ny Kirkeh. Saml. VI, 144. ⁶⁴ R. A. Personalh. Saml. Bent Bille. Trykt i Kirkeh. Saml. I, 49—50. ⁶⁵ Bilag 6. ⁶⁶ L. A. Bispeark. 1 b. ⁶⁷ Dette (ogsaa andre Steder kendte) Vers sang efter Rasmussen (Rudkb. S. 204) en slet støbt Klokke i Snøde, idet den under Ringningen for ud af Lydhullet og faldt i et bundløst Kær ved Degneboligen. ⁶⁸ Fyens Bispeark. 1 b.

Til Kap. VII.

¹ Suhms Saml. II, 2 S. 26. ² ib. 23. ³ Bircherods Beretn. Ny kgl. Saml. fol. 409; Dän. Bibl. IV, 403. ⁴ R. A. D. Kongers Hist. ⁵ Allen: Breve og Aktstykker til Chr. II^s Hist. 34. ⁶ ib. 23, 36, 61. ⁷ R. A. Gem. Arch. Chr. II, 47 m (Ahn de van Lübeck). ⁸ Mod Pant i 4 Gaarde, Herredagsdombog 1539, R. A. ⁹ Derved kom ofte en af Kongens Hofsinder til at opholde sig paa Tranekjær, f. Ex. 1532 Iver Krabbe (Fr. I Registr. 384 og 473). ¹⁰ At han siden (i Foraaet 1539) stævnedes for en Mand, han havde ladet hænge med Urette, og to andre, hvis Gods han havde beskattet med Urette i sin Lensmandstid, siger ikke stort, da kun Klagen kjendes (D. Mag. 3. R. VI, 211). ^{11,12} Fr. I^s Registr. ¹³ Kallske Saml. 4°, 377. ¹⁴ Fr. I^s Registr. 433; sml. Ny kirkeh. Saml. II, 293. ¹⁵ Insignis vir, kalder Tryggelevbogen ham. Et braadent Kar var Hr. Jørgen Knudsen i Simmerbølle, som 1530 gav Bøder, »fordi han havde beliggert Karen Sockis«, og 1547 dømtes nederfældig for at have skrevet et falsk Brev for Hans Smed i Rudkb. (Herredagsdombog ²¹ 11 1546; D. Mag. 4. R. I, 271). ¹⁶ Danske Kancellireg. ^{12,7} 1537, ⁵ 11 1551; sml. Danm. Adels Aarbog IV, 217; XXII, 343. (Men det er ikke hans, men Svogerens, Iver Hansens til Østergaard, Giftermaalsaar, der er angivet til 1530.) ¹⁷ Udtog i Staaf. af ^{2,7} 1537. ¹⁸ Herredagsdomb. 1540. ¹⁹ Fr. I^s Registr. ^{26,11} 1526. ²⁰ Hvitf. S. 1423. En anden Overlevering har fortalt, at Lybekkerne ledte Vandet af Slotsgravene og derved skræmmede Forsvarerne (Kallske Saml. fol. 53). ²¹ Smstds. D. Atl. VI, 832. ²² D. Mag. 3. R. VI, 101. ²³ N. Herreds Bog 1690 i Bispearkivet. I Virkeligheden var det Kalentealtrets Gods, og Herligheden deraf laa vist forud under Stiftet, saa det blot gik dermed som med det øvrige Stiftsgods. ²⁴ P. Skrams Levnet, D. Mag. 3 R. III, 86 og Marx v. Schleytz' Beretn. i Norsk hist. Tidsskr. III. ²⁵ Kancellireg. ^{20,7} 1535; D. Mag. 3 R. V, 60 og VI, 30. ²⁶ Vedel Simonson: De danske Ruder I, 270. ²⁷ D. Mag. 4 R. I, 126 sml. 145 og VI, 248. ²⁸ R. A. Dipl. ^{1,7} 1535. ²⁹ D. Mag. 3 R. V, 69. ³⁰ ib. 143. ³¹ ib. 73. ³² ib. 119, 278. ³³ ib. 4. R. I, 93. ³⁴ ib. 3 R. VI, 59 og 73. ³⁵ Clement Henriksens Erkl. i Herredags Dombog 1549, 238. Jfr. Recessen i Chr. III^s Hist. I, 498; D. Mag. 3. R. VI, 229; Danm. Adels Aarb. XXII, 326. ³⁶ Jeg formoder, at Notitsen i Kancellireg. ved Brevet af ^{31,10} 1536: »hand henger for Vordingborgh« skyldes en Antagelse om, at Brevet gjaldt denne J. M. ³⁷ D. Kancellireg. ^{30,11} 1536 og ^{21,9} 1547. ³⁸ Rigets Forfølgnings-Bog 1551—53. ³⁹ Kancellireg. ^{11,6} 1542, sml. D. Mag. 4. R. IV, 231; I, 96, 97. Afgiften synes at være bleven sat op 1547, ib. I, 295. 1546 maatte Kongen udstede protectorium for Rasm. Clausen og Forskrift til Landsdommeren i Fyen om at undersøge hans Klage over, at J. B. gjorde ham Uret (D. Mag. 4. R. I, 215). ⁴⁰ ib. 273, 351; II, 95. ⁴¹ Kvitt. for Tranekjær ^{1,9} 1549, Kancellireg. ⁴¹ b Fabricius's Indberetn. Kallske Saml. 4°, 377. ⁴² Kanc. Brevb. ^{1,5} 1552, ^{30,3} 1553.

Til Kap. VIII.

¹ Kanc. Brevbøger $\frac{4}{4}$ 1561. ² *Rørdam*: Hist. Kildeskr. II, 537. ³ Kanc. Brevbøger, passim; Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. VIII, 160—62. ⁴ Kanc. Brevb. $\frac{2}{4}$ og $\frac{27}{4}$ 1584. ⁵ ib. $\frac{27}{2}$ 1574. ⁶ ib. $\frac{13}{10}$, $\frac{11}{11}$ og $\frac{14}{11}$ 1581. ⁷ ib. $\frac{30}{3}$; sml. *Erslev*: Danm. Len og Lensmænd 1513—96 S. 37; Snødebogen. ⁸ Lensregnsk. i R. A. ⁹ ib. Jfr. S. 132. ¹⁰ R. A. Fynske Tegn. og Lensregnsk. ¹¹ Snødebogen, sml. Kirkeh. Saml. II, 258—64. ¹² L. A. 3 Breve derom fra Provsten $\frac{16}{8}$, $\frac{15}{9}$ og $\frac{16}{11}$ 1585 i Fyens Bispearkiv. ¹³ Kanc. Brevb. $\frac{4}{8}$ 1560. ¹⁴ ib. $\frac{12}{10}$ 1573. ¹⁵ R. A. Fynske Reg. $\frac{23}{4}$ 1630. ¹⁶ Fynske Tegn. ¹⁷ Se S. 77 og 111, Anm. ¹⁸ Tryggelevbogen, Kirkeh. Saml. II, 457—58. ¹⁹ F. Ex. Kanc. Brevb. $\frac{1}{4}$ 1566 og $\frac{4}{3}$ 1568. ²⁰ ib. $\frac{10}{3}$ 1564. ²¹ ib. $\frac{11}{6}$ og $\frac{12}{6}$ 1563. Fra 1556 er bevaret et Mønstrings-Register (R. A. danske Saml. 391), som viser Væbningens alm. Styrke: Rudkb. Borgere 84 Mand (de 36 bevæbnede med »Rør og Degen«, de 20 med Harnisk, Spütz og Degen, Resten med Spütz og Degen), Stigtens Tjenere 17 Mand, Tranekjær Slots Tjenere 54 Mand og Godemænds Tjenere 20 Mand — ialt 175 Mand. ²² Kanc. Brevb. $\frac{4}{1}$ og $\frac{14}{1}$ 1565. ²³ ib. $\frac{27}{12}$ 1564. ²⁴ R. A. Hæfter med Specifikation over Lenenes Indt. fra Fr. II^s Tid og Overslag fra 1624—25. ²⁵ *Sechers* Forordn. III, 337—38. ²⁶ Fynske Tegn. $\frac{30}{3}$ 1621. ²⁷ *H. Michelsens* Dagb. $\frac{12}{2}$, Fynske Saml. V, 410. ²⁸ De var med fra $\frac{28}{7}$ — $\frac{18}{9}$ (Lensregnskabet). ²⁹ *Rasmussen*: Rudkb. 35. ³⁰ Bl. a. skulde de, der havde mere end 500 Rd. paa Rente, svare Kongen 2 % deraf. Jens Kjeldsen i Emmerbølle erklærede $\frac{23}{4}$ 1627 (ved Lensregnsk. i R. A.): »at jeg ikke vil benægte, at Gud Allermægtigste jo haver undt mig Gods og Formue, som jeg til Lands och Vands med stor Mødsommelighed haffuer ved Gudtz naadige Hielp och Bistand forhuert, mig, min fattige gamle Hustrue och Børn i vores Alderdom til Legems Opholdelse — men har nu en kort thid forleden udgivet 3 Børn i Ægteskab . og en Del udestaaer hos uvist Folk; mens ligevel vil jegh som min naadigste Herre och Konges lydige Undersaat godvilligen udgiffue udi dette Aar 6 Rd.«. ³¹ *Sechers* Frd. IV, 3. ³² Lensregnsk. 1628—29. Ifl. Frd. om Landeværnet af $\frac{13}{4}$ 1621 skulde de 49 Selvejere i S. Herred holde 30 Soldater. Eiler Gabrielsens Bestalling se Bilag Nr. 23. ³³ Fynske Reg. $\frac{4}{10}$ 1627. ³⁴ ib. $\frac{23}{10}$ og $\frac{28}{10}$ 1627. ³⁵ Fynske Tegn. $\frac{15}{3}$, $\frac{24}{3}$, $\frac{15}{6}$ 1628. ²⁹, $\frac{12}{12}$ 1627 var Vincents Steensen og Berndt Pedersen bleven Commissarier i Ulfelds Sted. ³⁶ Fynske Tegn. $\frac{25}{10}$ 1629; $\frac{21}{1}$ 1630. 4 Langelændere ses i 1627 at være blevne tagne til Fange, nemlig Jacob Hansen, Niels N., Erik N. og Laurids N., og efter at have været holdt fangen i Burg nogen Tid, udlovede de omsider for deres rançon 200 Rd., som H. Sivertsen i Burg udlagde, og som C. Ulfeld fik Ordre til at hjælpe ham til at faa betalt af deres Forældre, »efterdi de saa høi rançon saa ubesindigen have udlovet, som Bøndersønner vel kunne komme løs for«. Fynske Tegn. $\frac{24}{3}$ 1628. ³⁷ ib. $\frac{6}{7}$, $\frac{15}{7}$, $\frac{21}{7}$ 1644. ³⁸ Se Bilag 24. ³⁹ R. A. Steensens Br. $\frac{9}{7}$ og $\frac{27}{7}$ 1645. ⁴⁰ Fynske Tegn. $\frac{12}{12}$ 1644. ⁴¹ Se lignende Skatteregnsk. som det S. 125 i Kirkeh. Saml. II, 467. ⁴² $\frac{5}{10}$ 1644 fik en Skipper 50 Rd. for at føre 48 paa L. udskrevene Baadsmand til Kbh. (Lensregnsk.). ⁴³ R. A. Ruller og Afregn. 1644—47; i Rudkb. laa 50 Mand af B. Luderwalds Komp. $\frac{23}{12}$ $\frac{45}{4}$ 46, 16 Mand af Major Deberns Komp. $\frac{10}{11}$ $\frac{45}{4}$ — $\frac{29}{9}$ 46 og 14 Mand af Oberstl. H. Pejtersens Komp. $\frac{6}{4}$ — $\frac{31}{12}$ 1646. ⁴⁴ Lensregnsk. ⁴⁵ Rudkb. Bytingsbog. ⁴⁶ Fynske Tegn. $\frac{2}{3}$ og $\frac{17}{4}$ 1745. ⁴⁷ R. A. Slotsskr. Niels

Lauridtsen Oldemorstoffts Br. til O. Krag ²⁶ 7 1645. ⁴⁸ Dorethe Abildgaards Br. til O. Krag ⁴ 8 1645, R. A. ⁴⁹ Fynske Reg. ¹⁷ 4 1646. Udgiften ved at holde Sogneryttere c. 1650 oplyses ved et Læg i ny kgl. Saml. fol. 617, hvorefter der i alle Sognefogders Nærværelse i N. Herred ¹ 3 1654 akkorderedes med en Mand i hvert Læg om at holde en Hest altid rede til Mønstring, hvortil hver hel Gaards Mand gav aarl. 1 Skp. Havre og 1 $\frac{1}{2}$ til Hø og Strøelse. Rytteren fik aarl. 2 $\frac{1}{2}$ af hver Gaard i Løn (og 2 β for hver Mønstring) samt holdtes med en graa Klædes Rock, Støvler, Pistoler, Degen, Sadel og Tilbehør, som alt opbevaredes hos den, der holdt Hesten. ⁵⁰ Kirkeh. Saml. II, 466. ⁵¹ Taxt i Fynske Tegn. ¹⁶ 2 1644. ⁵² ib. ²⁴ 4 1647; Kallske Saml. 4°, 377. ⁵³ L. A. Tryggelevbogen. ⁵⁴ Fynske Saml. I, 114—18. ⁵⁵ Kirkeh. Saml. II, 464; Fynske Reg. ¹⁸ 11 1625, ¹⁵ 8 1628 (og Indlæg u. D.) ⁴ 5 1642. ⁵⁶ H. Mikkelsens Dagb. Fynske Saml. V, 391. ⁵⁷ Efter den bekjendte Frd. ²⁷ 3 1629. Om L. Jakobsen se Kirkeh. Saml. 4. R. II, 641 f. ⁵⁸ Se Kap. XIII.

Til Kap. IX.

¹ *Erslevs Rep.* 1542 (der skal læses Windorp og ikke Um-dorp). ² Dette ses af Kong Hans' Br. til *Claus Boghi* c. 1500. (R. A. Top. Saml. Papir) paa Kronens Ø *Fleensø* under Lange-lands Side hos *Voghed* liggendes. *Næs* er uden Tvivl = *Mønes*, som Mads Knudsen og Mads Lauridsen 1477 tilligemed Hestehaven skødede Laur. Rønno. ³ Se S. 371. Om Marsel se Bilag 9. Ifl. Tingsv. ²¹ 4 1479 var i Pudselykke de 5 Marsel skødte Hr. Philip-pus Axelssøn og ikke de 7 — Gaarden var altsaa 12 Marseler. I Rudkb. Bymark var $\frac{1}{2}$ Maal Jord $\frac{3}{4}$ Tdr. L. (Skifteprot. ²¹ 12 1677). ⁴ Se Kap. XVI. ⁵ N. H. geistl. Jordebog af 1572, der afspejler meget ældre Forhold, angiver de tiendeydende Gaarde i Herredet til 338 + 14 Bol = 352. Matriklen 1684 har i N. H. 345 Gaarde. S. H. s Jordebog 1572 er tabt; men de kjendte Tal fra enkelte Sogne tyde paa, at Tallene fra 1661 og 84 ogsaa meget nær maa passe her. ⁶ Maaske dog en Del deraf efter sin Oprindelse var gamle Skatter. I $\frac{1}{2}$ Plovpenge $\frac{1}{2}$ svarede 1510 3 Bønder i Hennemetved og 1 i Fodslette hver 4 β (Lensregnsk.). ⁷ I Oversigten over Tranekjær Lens Indt. c. 1523—24 afregnes f. Ex. 4 Skp. 2 Fdk. Hvede $\frac{1}{2}$ for en Bonde-gaard kom i $\frac{1}{2}$ Bryde skatt $\frac{1}{2}$ o. s. v. Ny D. Mag. VI, 310. ⁸ Som da *Th. Bech* tilskiftede sig Brydegaarden Bjerrebygd. for en Ejen-domsgd. i Torpe, hvorved den første blev Ejendom og den sidste Fæste. ⁹ Register paa Stigtens Gods 1537, R. A. ¹⁰ *V. Simonsen*: Odense II, 2, S. 69 og 88, jfr. D. Mag. II, 82—83. ¹¹ Jordebogen 1533 i Fynske Saml. IV, 313. ¹² Ældste Arkivreg. IV, 221; *Rosen-vinge*: Gl. Domme II, 51—53; Kronens Skøder I, 167. ¹³ Herredags-domb. ²⁴ 6 1539. ¹⁴ Ældste Arkivreg. III, 263—308. ¹⁵ Bilag 18; D. Selsk. Membr. ²⁹ 6 1530, R. A. ¹⁶ R. A. Fyens og L. Matrikuls-bog ifl. kgl. Reskr. ⁴ 8 1661. ¹⁷ Heri er Kirkernes Gaarde medregnede. ¹⁸ Annexpræstegaarden i Rifbjerg medregnet. ¹⁸ b Førte samme 3 Pileodde som Slægten *Baad* — ikke at forvekle med den fynske Slægt af samme Navn, Danm. Adels Aarb. I, 40. ¹⁹ *Henr. Pors* se S. 62. Hans Enke *Telse* og hendes Søn *Bertel Pors* og Svigersøn *Thomas Baad* maatte ²⁵ 10 1455 sætte deres Gd. Pilegaard i Pant til Hr. Eggert Frille for 80 $\frac{1}{2}$. ²⁰ Se S. 172. ²¹ Se S. 145. ²² Herre-dagsdomb. ¹ 7 1561. ²³ *Jakob Clausen* (Stamtavle i Danm. Adels-aarb. XXII). ²⁴ Af Jens Jørgensens Søster *Annes* Døttre med

Niels Berildsen lod *Karine Nielsdatter* sig beligge af en ufri Mand, og *Mette* giftede sig med en ufri ved Navn *Jørgen Grib*, hvorfor de maatte sælge deres Jordegods til en fri Mand, Rigens Dombog ²⁸/₁₁ 1562. ²⁵ Se Henvisn. paa S. 19. ²⁶ Aktstk. t. Opl. om Danm. indre Fh. II, 22. ²⁷ R. A. Top. Saml. Skam H. 54, ¹⁴/₄ 1601. ²⁸ Det synes dog, som hans Ret til at besidde Stoensegd. uden Skat og Skyld er bleven anfægtet af Lensmanden (Brev af ⁴/₁₀ 1477). ²⁹ Lensregnsk. ³⁰ R. A. Top. Saml. ⁷/₇ 1532. ³¹ ib. ¹²/₉ 1531. ³² Segl Lykkesholm 6. ³³ Br. af ¹⁷/₄ 1538—²⁷/₁₂ 1550 (D. Mag. 4. R. VI, 332). ³⁴ Trykt i Fynske Saml. VIII, 157. ³⁴ b Jordebog og Taxering paa alle jordegne Bønder i S. H. i Anl. af Frd. ¹²/₁₁ 1621. De 49 i S. H. skulde lægges til 30 Soldaters Underhold, men de 10 i N. H. kunde umulig mistes fra Slottet, naar de andres Arb. blev taget fra det. ³⁵ Skattemandtall 1649 og 56. ³⁶ Efter en af Peder Basse attesteret »Kopi af kgl. M. Skattebrev, som igjen er blevet paabudet, efter at det af 27. Junii (se Sechers Frd. IV, 575) formedelst en Del Bønders Memorial blev igienkaldet« (T. A.; A. 122 S. 1704 f.). ³⁷ Rigtignok ser det saadan ud i Frd. ³¹/₇ 1542 (D. Mag. 3. R. VI, 350), hvor L. nævnes mell. Sjøll. og Laaland; men det maa være en Skrivfejl eller bero paa manglende Kundskab hos Forordningens Koncipient. ³⁸ Aktstk. t. Opl. om Danm. indre Fh. II, 48. ³⁹ Hos Secher dat. ⁶/₉. Brevet til L., som læstes her paa Landst. ³/₁₀, er udstedt ⁹/₉. ¹⁰ F. Ex. S. H. Tingb. ¹⁸/₇ 1661; Landstb. 1668 fol. 11 etc. ⁴¹ S. H. Tingb. ⁴/₇ 1657. ⁴² Se Synsforretningen over Stensgd. 1577 i Aktstk. t. Danm. indre Fh. II, hvor dette er Gjennemsnit. Men f. Ex. de to førstnævnte Gaarde S. 23 og navnlig den i L. Snøde vise lignende Fh. som Præstekaldets. ⁴³ S. H. Tingb. ¹⁶/₃ 1657 og Domme og Tingsv. i T. A. Beckers Saml. Holmegd., Ny kgl. Saml. 4°, 657 b. I Mandtallene gaar de skatteydende Fæstebønders Tal stadig ned; 1611 var der 558, 1630 523, men 1649 kun 462. ⁴⁴ Kanc. Brevb. ⁴/₄ 1561. ⁴⁵ Mange Ex. i Snødebogen. ⁴⁶ S. H. Tingb. ⁶/₁₀ 1665. ⁴⁷ ib. 1663 fol. 36. — Om Hoveriets Ælde vidner *Hovspindet*, vistnok oprindelig en Ydelse til Flaadens Udrustning. Af T. Len skulde normalt spindes 1 Skpd. 4 Læ, 5 Æ Hør og halv saa meget Hamp aarlig. Spindepengene derfor var af en hel Gd. 4 β, af en halv 2 β (Lensregnsk.). ⁴⁸ *Skovsbo* Sølemark laa 1669 i Fællesskab baade med Østerby, Longelse, Fuglsbølle og Torpe Byer (Landst. Bog ¹⁴/₇ 1669) og saaledes mange Steder. ⁴⁹ R. A. Indberetn. om T. Len i Henh. til kgl. Miss. for dette Aar. ⁵⁰ Fynske Tegn. ¹⁵/₄ 1632. ⁵¹ *Ravnborg Lens* Regnsk. 1565: Udg. af Heire: malet i Meel 3 Æ, givet Svinene 1 Æ 4 Skpr. ⁵² S. H. Tingbog ¹⁰/₂ 1666. ⁵³ Fynske Tegn. ⁶/₃ 1624, ¹⁴/₃ 1631. ⁵⁴ Lensregnsk. 1626—27. ⁵⁵ Kanc. Brevb. ²⁵/₅ 1564 (40 Øxne), ¹¹/₈ 1582 (24 Øxne og 500 Gæs), ²⁸/₇ og ²⁷/₉ 1584 (70 Øxne), ²⁴/₆ 1585 (50 Øxne). ⁵⁶ Fynske Reg. ⁸/₈ 1590. ⁵⁷ S. H. Tingb. ¹⁶/₅ 1657. ⁵⁸ Medd. fra Provst *Plesner* til *Molbeck*. ny kgl. Saml. 4°, 812 e. ⁵⁹ Aab. Br. ¹¹/₅ 1563, Sechers Frd. I, 359. ⁶⁰ Se Bilag 19, 25, 26. ⁶¹ Disse vise ogsaa, at Hesteudførselen holdt sig, efter at det store Opkjøb var standset. ²¹/₅ 1660 konfiskeredes 10 Heste, der forsøgtes smuglede ud over Ristinge Hale (S. H. Tingb.); sml. S. 344. ⁶² Suhms Saml. I, 2. ⁶³ Lensregnsk. 1610—11. ⁶⁴ Lensregnsk. 1588. Ved Fiskerlejer og Strandsider toges i Told af udførte Varer 2 β af 1 Æ (3 Tdr.) Korn, 2 β af 1 Td. Torsk eller 1000 Flyndere eller 1 Svin, 2 alb af et Lam og et Læs Ved. Christen Jensen paa Sandhagen opbar paa Fiskerlejerne og Magleby i Told

1½ D. 1 ¶ 2 β; Oluf Godske i Pæregd. 6½ D. 1½ ¶ 3 β; Niels Møller i Stoense 5½ D. 1 ¶ 4 β; Claus Ebbesen i Illebølle 2 D.; Søffren Lydenborg paa Ristinge 5½ ¶ 2 β (16 Bagenkop Mænd gav hver ½ Td. Torsk i Vintertold og 15 paa Sandhagen ligesaa).⁶⁵ Rudkb. Bytingsb. 1644 fol. 29, Raadstueprot.¹⁵ 1650. I 1550 blev det dog befalet at sende en Skibstømmermand fra Rudkb. til Nyborg (D. Mag. 4. R. VI, 325).⁶⁶ D. Mag. 3. R. VI, 148. ⁶⁷ Birketingsb. 26 4 1680. Lensregnsk. ⁶⁸ ib. ⁶⁹ Kanc. Brevb. 20 9 1580. ⁷⁰ Fynske Tegn. 26 2 1638. Rudkb. Kæmnerregnsk. 1654. ⁷¹ 1561 ved Kongens Retterting (*Rosenvinge*: Gl. Domme II, 309). ⁷² Lensregnsk. ⁷³ Otte Krumpen gik saa vidt i at hævde den kgl. Jagtret til Adelvidt, at han endog vilde formene J. Rønnov den paa hans egne Ene-mærker. Rigrs. Dom 2 7 1533 i D. Selsk. Membr. ⁷⁴ Kanc. Brevb. 17, 11 1560, 14 1 67, 4 5 og 19 10 71. ⁷⁵ N. H. Tingb. 1665 fol. 82. ⁷⁶ Lensregnsk. 1618—19. ⁷⁷ Saaledes baade Chr. III's og Chr. IV's Recesser. ⁷⁸ Lensregnsk. 1638—39. ⁷⁹ ib. 1510. ⁸⁰ Tryggelevbogen 241. ⁸¹ Birke-tingsb. 20 11 1676. ⁸² Bilag 17. ⁸³ Lensregnsk. 1510. ⁸⁴ S. H. Tingb. 20 6 1657. ⁸⁵ Fynske Tegn. 22 4 1590. Samme Sommer leveredes baade Mur- og Tagsten til Salens Opbyggelse paa Koldinghus, ib. 6 8 1590. ⁸⁶ ib. 12 12 1618. ⁸⁷ Lensregnsk. 1620—21; Fynske Tegn. 19 8 1620. ⁸⁸ Lensregnsk. 1618—19. ⁸⁹ Rudkb. Bytingsb. 2 10 1652. ⁹⁰ ib. 6 11 1649. ⁹¹ Fynske Tegn. 20 3 1618. ⁹² Lensregnsk. 1618—19. ⁹³ Birketingsb. 21 10 1690. ⁹⁴ Rigets Forfølgningsb. 29 6 1542. Jfr. Rudkb. Bytingsb. 12 10 1652, en Skipper havde da hjemført en Møllesten fra Kbh. til Hr. Poul i Bøstrup. ⁹⁵ Rudkb. Bytingsb. 21 12 1650. ⁹⁶ ib. 18 10 1642. ⁹⁷ Fynske Tegn. 2 10 1630. ⁹⁷ b Raadstueprot. 25 11 1651 og 4 5 1652. ⁹⁸ Kanc. Brevb. 9 4 1571; 5 5 1577; Bytingsb. 17 2 1646 al. ⁹⁹ Om hvor-dan Ridefoged *Johan Olsen* i Fuldskab 1611 slog Borgmester *Niels Nielsen* ihjel i hans Stue i Rudkb., se *Bering Liisberg*: »Fra gl. Dage« S. 16 f. ¹⁰⁰ Se foran S. 101 og 104; Bilag 8, 9. ¹⁰¹ 6 Breve 1477—78 i R. A. Personalh. Saml. Bent Bille. ¹⁰¹ Bilag 13. ¹⁰² *Rosen-vinge*: Gl. Domme I, 204. ¹⁰³ Rigens Forfølgningsbog 30 5 1595 og 5 2—17 3 1597. ¹⁰⁴ Se S. 184. ¹⁰⁵ Kanc. Brevb. 26 11 1582. ¹⁰⁶ Raad-stueprot. 29 5 1662.

Til Kap. X.

¹ Sandemænd kunde ogsaa sværge paa Sognestævne, og Sognevidnernes Tal var altid 8. Bilag 4 og 9. ² L. Herreders Tingb. ³ Om Skødet paa Wawøth, se S. 135. ⁴ Det er muligt, at *Laho Rude-bek*, som nævnes først i et Landstingsv. 6 2 1404, har været Landsd. eller i Landsdommers Sted. ⁵ Sml. Danm. Adels Aarb. XXII, 324. ³ 4 1460 sad *Thomas Baad* af Nedergd. i Landsdommers Sted. ⁶ Adels Aarb. VII, 133, Adel. Sigill. H., IX, 5. ⁷ Han nævnes endnu 1 3 1483 som Medudsteder af et Vidne af S. H. Ting, men kaldes der blot Væbner. ⁸ R. A. Langel. N. H. 3. ⁹ D. Mag. 4. R. II, 151. ⁸ 6 1496 sad Væbner *Tomes Nielsen* i Fæbek i Landsd. Sted. ¹⁰ Endnu 1552 er udstedt et Br. af Langel. Landst. (Rigets Forfølgningsb. 15 4 1552); maaske Jep Borre er død det Aar. ¹¹ *Rosen-vinge*: Gl. Domme I, 199. Kanc. Brevb. 31 12 1552, c. 3 3 1553. ¹² ib. 30 6 1558, 1 1 59. ¹³ I Adelsrullen 1556 nævnes han til Pæregaard og N. Jakobsen til Kadsebølle. Ifl. Thottske Saml. 4° 1869 S. 327 hed hans Fader *Peder Juel* til Leibøllegd., g. m. *Dorthe Pjøske Pedersdt.* af Foringgaard. ¹⁴ Kanc. Brevb. Udtrykkene i R. Pors' Bestalling synes at vise, at han ogsaa har havt Tryggelev og Fod-

slette Tiender. ¹⁵ Sechers Frd. II, 306, ^{10/7} 1582. ¹⁶ ib. II, 661; Smaal. Reg. ^{14/6} 1594. ¹⁷ Bestall. af ^{5/6} 1601 i R. A. ¹⁸ *Secher*: Rettertingsd. I, 590; sml. Adels Aarb. 1890 S. 572. ¹⁹ Se S. 181. ²⁰ ^{13/11} 1661 beskikkedes Borgm. *J. Rasmussen* til Stedfortræder i alle Sager, hvori E. K. var interesseret. ²¹ ^{9/6} 1655 fik han Skøde paa Niels Madsens Ejendomsd. i Torpe. ²² Hans og hans Hustrus Gravsten har i mange Aar ligget som Trin foran Tullebølle Kirke-dør, og Indskriften er nu tildels slidt ulæselig. Men der har staaet: Her hviler den høiyagtbare, meget fornemme Mand Thomas Bech til Bjerrebygaard, barnefødt i Randers, K. M.^s til Danmark og Norge velbetroede Landsdommer ofver Langeland, som salig i Troen hensovf Anno 16 . . . den . . . paa Bjerrebygaard i sin Alders . . . Aar, samt hans kiere Hustrue Anna Catharina von Ahlefeldt . . . (I hendes Vaaben den Ahlefeldtske Hund, hans tværdelt med 3 Fiske i nederste og en Stjerne i øverste Felt). ²³ Rentek. Skr. ^{30/11} 1680. ²⁴ Kammerreglement 1680; Dsk. Saml. 305. ²⁵ *Frants Kyhns* Vers, se *Thaarups* Archiv for Statistik etc. II, 326—28. — Luft var g. m. Dr. *Ahasverus Payngks* Enke *Kirstine Tide-mandsdt Dalbye* † 1685. ²⁶ Fynske Reg. ^{7/4} 1681. Han døde 1685 (*Bircherods* Dagb. 235). ²⁷ Se Bilag 35. ²⁸ Tingsv. u. D. Erslevs Rep. 7299. — For de oftere nævnte Dommere anføres kun første og sidste Aarstal. ²⁹ Lensregnsk. 1603 og 11; Personalh. Tidsskr. 3. R. IV, 148. ³⁰ Tingsv. ved Lensregnsk. 1618; 1664 nævntes han P. Jensen Skriver (N. H. Tingb. ^{10/11} 1664). ³¹ Langel. Landstb. 1671—72 ^{10/4}. ³² R. A. Top. Saml., Langel. H.; Tingbogen. Sml. S. 293. ³³ Ifl. Eskil Oxes Regnsk. ³⁴ Lensregnsk. 1618—19. ³⁵ Fynske Tegn. ³⁶ Mads Jørgensen vedblev ifl. Tingb. som Herredsfoged til den nævnte Dag. ³⁷ Herredagsdomb. 1539 fol. 46. ³⁸ ib. ³⁹ Kanc. Brevb. ⁴⁰ Hofm. Fund. VI, 212. ⁴¹ Fynske Reg. og Tegn. ⁴² Rudkb. Skifteprot. og Bytingsb. ⁴³ Fynske Reg. ⁴⁴ Fynske Tegn. ^{13/10} 1652. ⁴⁵ Skifteprot. ^{6/4} 1676. Om *Rønnings* Afsked er det korrektere at sige, at han dømtes for ulovlig *Nægtelse af* Indførsel, hvorved han tillige nægtede at efterkomme en Landstingsdom (Højesterets Voteringsprot. ^{24/9} 1681). ⁴⁶ Se videre Kap. XIV. ⁴⁷ S. H. Tingb. ^{28/4} 1655. ⁴⁸ ib. 1665 fol. 98. ⁴⁹ Raadstueprot. ^{28/1} 1651. ⁵⁰ F. Ex. Bilag 12. ⁵¹ S. H. Tingb. ^{2/5} 1657. ⁵² Ny kgl. Saml. 4^e, 868, II, 225. ⁵³ F. Ex. ved Pudselykke ^{6/3} 1478, R. A. Top. Saml. L. N. Herred. ⁵⁴ S. H. Tingb. ^{7/2} 1657; ^{3/3} og ^{14/7} 1660. ⁵⁵ ib. ^{26/5}, ^{20/6} 1655. ⁵⁶ Birke-tingsb. ^{8/6} 1691. ⁵⁷ Rigets Forfølgningsbog ^{18/11} 1584—^{17/3} 85. ⁵⁸ Han antoges at have berøvet sig selv Livet, hans Kniv laa blodig mellem hans Ben, og hans Gaffel sad i hans Hals (Bytingsb. ^{20/9} 1653). Som Ex. paa Sandemænds Tog meddeles det i denne Sag givne som Bilag 27. ⁵⁹ Bilag 17 og 20. ⁶⁰ Bytingsb. ^{13/11} 1649—^{29/1} 50. ⁶¹ ib. ^{9/12} 1651. ⁶² Fynske Tegn. ^{19/12} 1634 og ^{5/8} 1654. ⁶³ Landstb. ^{21/3} 1672. ⁶⁴ N. H. Tingbog ^{22/9} 1664. ⁶⁵ *Rosenvinge*: Gl. Domme II, 187. ⁶⁶ Lensregnsk. ⁶⁷ ib. ⁶⁸ Rudkb. Kæmnerregnsk. 1654. ⁶⁹ Bytingsb. ^{5/2} 1661. ^{12/8} 1655 tillod Kongen Bønderne paa L. efter deres Begæring at holde sig en Svinesnider (Fynske Tegn.). ⁷⁰ Lensregnsk. ⁷¹ ib. ⁷² Skrøbelev Kirkebog. ⁷³ Se S. 304. ⁷⁴ Et Exempel i Bilag 28.

Til Kap. XI.

¹ Rudkb. Bytingsb. Juli 1650. ² N. H. Provstis Justitsprot. ^{6/8} 1691. ³ Lensregnsk. 1632 (→ Hans Hansen i Lyckeby bødede, for han imod

kgl. M. Frd. lod sig signe, 2 Rd. Niels Nielsen i Kaarsebølle, lod sig ligeledes signe, 10 Rd.)*. ⁴D. Mag. 3 R. I, 55, 57. ⁵Udt. i Herredagsdombog ²⁹ 1557 (VI, 395—96). ⁶ib. ⁸ 1558 (VII, 14—15). *Rosenvinge*: Gl. Domme II, 189—91. ⁷Dat. ¹⁹ 1618 (Lensregnsk.). ⁸*Secher*: Rettertingsd. I, 337. ⁹Lensregnsk. 1626. ¹⁰Fynske Reg. ⁷ 1624, Bilag 21. ¹¹Landstingsb. ¹¹ 1670—¹⁵ 3 71. ¹²Sidst var det Pastor *Wind* i Simmerbølle, † 1856. ¹³Flere gl. Talemaader findes i Provst *Plesners* til Molbechs Dialektlex. indsendte Optegn. paa det kgl. Bibl. (ny kgl. Saml. 812 e). ¹⁴Sml. *Thieles* Folkesagn og *Molbechs* Dialektlex. ¹⁵P. ¹⁶Sml. Kirkeh. Saml. II, 458—61. ¹⁷Rudkb. Skifteprot. ¹⁸L. Herreders Tingb. ²⁵ 1689.

Til Kap. XII.

¹*Th. Nissens* Beretn. i Lensregnsk. 1657—58. Ritmester *Jesper Vognsen* blev ifl. Seddel ¹⁰ 9 57 overført til Hou med Folk og Heste (S. Marselis' Afregn. 1657—58). Et Brev af ²⁶ 11 1657 fra Oberst *Jens* til *O. Krag* omtaler, at Major *Kaas* og hans Folk forlægges fra Langel. til Svendb. og Lieut. *Arenfelt* igjen til L. Sml. D. Mag. 3. R. II, 104. ²ib. 110—11. ³Lensregnsk. T. V. af S. H. ¹ 6 1662. ⁴Se *Wiberg*: Præstehist. II, 366. ⁵Vidne af N. H. Ting ⁷ 8 1662 ved Lensregnsk. ⁶Det var en Del af de danske Ryttere, som ifl. Fredsvilkaarene overleveredes Svenskerne, og dette er Forklaringen paa, at Regimentet, da Krigen begyndte igjen, ikke kunde bruges i Danm., men førtes til Riga. ⁷Raadstueprot. ¹⁹ 4 1658. ⁸*Körbers* Rapport ²³ 9 1658 (indk. Sager t. Krigskoll.). ⁹*Schacks* Arkiv. Den »förr. Skr.« findes ikke mere. ¹⁰Bytingsb. ¹¹*Körber* til *Schack* ⁸ 10 1658. ¹²Samme ¹⁰ 10; *Grev G. F. Waldecks* Rapport til Karl Gustav ⁹ 9 i R. A. i Stockholm. ¹³*Körber* ¹⁰ 10. ¹⁴*Saxtrups* og *Rogerts* Ord i: Tvende Stykker til den danske Krigshist etc. Kbh. 1775, S. 97—98. ¹⁵Se Bilag 31. ¹⁶Især *G. F. Waldecks* Br. af ²⁶ 10 med Forhør af ²⁵ 10 58 og Forhør af ¹⁰ 2 59 ved *Wrangels* Br. af samme Dato. ¹⁷ ⁹ 10 58 »Wenn, wie ich es verordnet gehabt, mann mit der sorgfalt das Werck angegriffen hätte, wie es hätte sein können, würde mann schon maister sein« etc. ¹⁸*Körber* ¹⁹ 10, *G. F. Waldeck* samme Dag; *W.* fandt sig endog foranlediget til at sende sin Fætter til Kongen for at fralægge sig al Skyld. ¹⁹Forhør af ²⁵ 10 indsendt med *Waldecks* Skr. ²⁶ 10. ²⁰Raadstueprot. ¹⁴ 1 1660. ²¹*Körber* til *Schack* ⁷ 11. *Waldeck* ¹⁰ 11. ²²Fynske Tegn. ¹⁵ 11 1658. *Niels* og *Chr. Hardebo* til Egelykke erklærede ⁷ 12 1658 at ville samtykke Kongens Begæring om Indkvartering af *Körbers* Folk paa Betingelse af, at ingen fritoges (D. Kanc. indk. Br.). ²³Til *Schack* ³⁰ 12 og ¹¹ 1. ²⁴Om Kampen ved Andemose Knøs haves 4 Beretninger: *Wrangels* Rapporter til Karl Gustav af 8. og 9. Febr., som naturligvis er Hovedkilden; *Körbers* til *Schack*; den S. 252 f. aftrykte ligeledes samtidige Beretning; og endelig har omtrent 20 Aar efter Skipper og Handelsmand fra Snøde *Michel Nielszøn Koch* skildret de Aars Begivenheder i sine Optegnelser (Ny kgl. Saml. fol. 617). ²⁵Mikkel Koks Ord. ²⁶Sml. S. 253. ²⁷N. H. Tingb. ¹⁹ 10 1671. ²⁸*Körbers* Rapport. ²⁹Om disse Kampe foreligge Rapporter af *Körber*, *Wrangel* (⁹ 2), *A. Planting* (⁹ 2 og ¹⁰ 2) og Generalauditør *P. v. Liliencronns* Forhør over den fangne Lieut. *Jac. Andersen* (¹⁰ 2). ³⁰Ny kgl. Saml. fol. 617. *R. Clemensøn* var ⁷ 4 1653 ordineret til Kapellan i Tranekjær (Kirkeh. Saml. 4. R. II, 680). ³¹Plantings Rapp. ⁹ 2. ³²N. H. Tingb. ¹⁹ 10 1671.

Rudkb. Bytingsb. ⁵/₉ 1671. ³³ Anf. St. S. 98. ³⁴ Rapp. 19.3. ³⁵ M. Kok beretter dette som en Kjendsgjerning. *Wrangels* Rapp. af ²¹/₃ er helt igjennem fulgt. ³⁶ Blandt de Fangne var baade Capt. *Erdman Sillmann*, som siden klagede over den elendige Forfatn., han ved sit Fangenskab kom i, *Wardinghausen*, som var »dødelig saaret« og sad et Aar fangen (Sjæll. Indlæg ¹/₈ 1667), og Lieut. *Jakob Christensen Rose*. ²⁶/₃ skr. Körber, at Fjenden fik »fast alle meine Officiere und Knechte gefangen« paa L. og foreslaar Udvevling. *Pufendorf* VI, 6 angiver de Fangnes Tal til 300 (som dog sagtens er rigelig højt). ³⁷ N. H. Tingb. ⁹/₂ 1671. ³⁸ S. H. Tingb. ¹¹/₈ 1660. ³⁹ ib. ¹⁸/₈ og ¹/₉ 1660. Vidne af N. H. Ting ⁷/₈ 1662 ved Lensregnsk. ⁴⁰ Og en *hautron*, hedder det i S. H. Tingb. 1660 fol. 255. ⁴¹ Til Schack ²²/₃. ⁴² *Pufendorf*: de rebus a. C. G. gest. VI, § 7. *Vallensbechs* Diarium 257. ⁴³ Til Schack ⁶/₄. ⁴⁴ W. til Kongen 17/7. ⁴⁵ Geh. Ark. Aarsberetn. VI, 239. *Pufendorf* siger udtrykkelig, at over 1000 Landfolk, som havde baaret Vaaben, maatte løskøbe sig med Penge. ⁴⁶ Sognevidner af ⁶/₆ og ⁷/₆ 1660, trykte i Geh. Ark. Aarsberetn. VI, 240—44. ⁴⁷ Bytingsb. ²³/₇ 61. ⁴⁸ Landstb. ⁸/₆ 64. *Cl. Ahlefeldts* Br. af ¹³/₄ 60 tr. i Geh. Ark. Aarsber. VI, 237. ⁴⁹ Indk. Sager til Krigskoll. Nr. 132, ⁶/₆ 1660 (trykt helt i Geh. Ark. Aarsber. I. c.). ⁵⁰ ib. 245.

⁵¹ Se Sognevidnet ⁶/₆ 60 l. c. 241. ⁵² Vidnet fra Bøstrup l. c. 240. ⁵³ S. H. Tingb. 1660, passim. ⁵⁴ ib. fol. 9. ⁵⁵ Medd. fra Rentek. Ark. 1871, S. 131 og 133; Oberst *Roths* Br. fra Rudkb. ²³/₄. ⁵⁶ Ordre t. Overkrigscomm. *Sültmann* i Rentek. Ark. Medd. 1871 S. 133. ⁵⁷ *Rothe* til Kongen ²²/₄, *Bellingk* ²³/₄, *J. Waldeck* ¹³/₇. ⁵⁸ S. H. Tingb. ²³/₉ 61. ⁵⁹ *Tranekjær* Sognevidne, Geh. Ark. Aarsber. l. c. ⁶⁰ Reg. I. R. II, 13269, ²²/₅ 1659. ⁶¹ S. H. Tingb. ¹¹/₅ 61. ⁶² ib. ¹¹/₈ 60. ⁶³ Geh. Ark. Aarsber. VI, 244. ⁶⁴ S. H. Tingb. ¹⁴/₂ 63. ⁶⁵ Rudkb. Bytingsb. ¹⁴/₅ 61. ⁶⁶ Ogsaa den Tid havde sine Antimilitarister. ⁴/₅ 1647 klagede Jens Snedker i Rudkb. over Gravene Øst for Byen som ulovlige og farlige for hans Børn. Borgmester og Raad svarede, at da de ikke har ladet dem grave, maa han søge det hos den høje Øvrighed, som har været Aarsag i, at samme Grave er bleven gravede (Bytingsb.). ⁶⁷ Ordre af ³¹/₃, Rentek. Ark. Medd. 1871, S. 132. ⁶⁸ Oberst *Königsmarcks* Br. til Kongen, dat. Rudkb. ²⁸/₇. ⁶⁹ S. H. Tingb. 1663 fol. 10. *Waldecks* Br. ¹⁷/₇ 59. ⁷⁰ *Waldeck* ⁴/₆, ⁶/₆, ⁷/₆, ¹¹/₆, ¹⁷/₆, ²⁸/₆, ¹³/₇, ¹⁷/₇ 59. ⁷¹ *Pufendorf* VI, 54. ⁷² F. Ex. blev al *Niels Madsen Bangs* Fetalje atter borttagen, saa at hans Folk klagede, at der ingen Levnetsmidler var i deres Husbonds Hus. Han selv var imidlertid med sin Skude tvungen til at overføre Greven af *Waldecks* Gods (Raadstueprot. ³/₁₀ 62, sml. Geh. Ark. Aarsber. VI, 238). ⁷³ *Pufendorf* VI, 56. ⁷⁴ Raadstueprot. Febr. 61. ⁷⁵ Se hans Ansøgn. i Geh. Ark. Aarsber. VI, 247—49. ⁷⁶ *Urne* til Schack ¹⁹/₁₁ 59. ⁷⁷ Rapporter fra Oberst *Gorgas* ¹⁹/₁₁, ²¹/₁₁ og Obl. *Butlar* ²⁶/₁₁. ⁷⁸ *Urne* til Schack ³¹/₁ 1660. *J. Chr. Rose* kom siden tilbage til Øen, boede i Magleby, hvor han ²/₅ 1660 fik Tienden i Fæste, og var en ren Plage med sine Bravader og Slagsmaal. ⁷⁹ *Reuss* til Schack ¹⁹/₁₂ 59. ⁸⁰ Raadstueprot. ²/₅ 60. indk. Br. t. Kanc. Novbr. 1659. ⁸¹ Bilag 33. *Reuss'* Enke *Margrethe* nævnes i Landstb. ²¹/₆ 1671. ⁸² Bilag 32. ⁸³ Synsforretn. i T. A., trykt i D. Mag. 3. R. IV, 76—86 og derefter i Rasmussens anf. Skr. Forud for den ligge 3 Tingsvidner af N. og S. H. 20.—30. Sept. 1660 af samme Indh., men lidt udførligere (R. A.). ⁸⁴ S. H. Tingb. 1660

fol. 82; 1662 passim. ⁸⁵ R. A. Schacks Arkiv. ⁸⁶ Tryggelevbogen. N. H. Tingb. 1665 fol. 42. ⁸⁷ ib. ¹⁶ s 1666. H. D. Steensen skriver ¹⁰; 1663 fra Stensgaard til Schack: Das Zustand dieses Landes ist noch Gottlob ziemlich, das wenige Korn, das sie hier haben, ist noch guten Kauff, das Land würde bald wider zu Rechte kommen, wenn hier ein Amtman wäre, der sie so vorschiesse wollte und helfen, wie Ihr Excell. bei die Bauern zu Ripen getahn haben. Men det maa erindres, at han sikkert baade saa med Uvillie til Ahlefeldt og gjerne vilde sige Schack noget behageligt. — Selv 1660 kostede Byg i Rudkb. kun 2 Daler Td. (S. H. Tingb. ² 7 1660); Pengene var lige saa knappe som Kornet. ⁸⁸ Geh. Ark. Aarsber. VI, 237—38. ⁸⁹ Endnu ²⁶ 1 1658 holdtes Ting. Saa igen ³⁰ 3—²⁷ 4 1658. Saa kun ²⁸ 9, ⁵ 10, ²³ 11, ³⁰ 11 1658, ²⁵ 1, ¹ 2, ¹⁵ 2, ²² 2, ⁸ 3 1659, men alle disse Dage intet videre foretaget. I Raadstueprot. er slet intet indført mellem ²³ 11 1658 og ¹² 1 1660. ⁹⁰ S. H. Tingb. ²⁵ 5 1661. ⁹¹ Sml. S. 148. ⁹² S. H. Tingb. ¹⁶ 2 1661. ⁹³ Sml. Fynske Saml. VIII, 143. ⁹⁴ Bytingsb. ¹⁷ 9 61 og ¹⁸ 2 62. ⁹⁵ ib. ²⁹ 4 62. ⁹⁶ ib. ¹¹ 9 1660. Sml. Bilag 31. Der var ogsaa dem, der blev uretfærdig beskyldt. Borger-skabet i Rudkb. gav i Febr. 1661 i Anl. af et Brev fra Mons. Lange-march kgl. Tolddetjent *Hans Nielsen* det Vidnesbyrd, at han i Feide-tiden havde holdt sig vel med Nabo og Gienbo, ei havt Correspondents med Fjenden i nogen Maade, men i sit Hus indtaget en af vore Fanger under de Svenske, nemlig en Capitain ved Navn Bastian og en Kvartermester ved Navn Theophilus og dennem saavidt muligt med nødtørfigt Underholdning besørget. Ei heller havde han krævet Told af nogen paa Svenskens Vegne, meget mindre udgivet den, men stedse opført sig som en ærlig Dannemand, saa ingen kunde vide, hvo sligt paa fremmede Steder havde forebragt (Raadstueprot.). ⁹⁷ Sjæll. Indlæg ¹ 8 1667. ²⁷ 7 1663 fik Borgm. *Jørgen Rasmussen* efter Ansøgn. form. tro Tjeneste i forleden Krigstid Bevill. til alene i Rudkb. at falholde fransk, spansk eller anden hed Vin saavel som fransk Brændevin og anden fremmed Drik af Øl (Fynske Reg.). ⁹⁸ N. H. Tingb. ⁸ 9 1660. ⁹⁹ Bytingsb. ²³ 9 1669. Landsdommer Th. Bech bekræftede samme Dag ved sit skrl. Vidnesbyrd Fremstillingen. ¹⁰⁰ Ahlefeldts Breve trykte i Geh. Ark. Aarsber. VI 237 og 246.

¹⁰¹ I R. A. i Stockholm. ¹⁰² S. H. Tingb. ¹⁰³ Landstb. ⁸ 5 1667. I Somren 1669 synedes i S. H. 15 øde Ejendomsgde, deraf flere opsagte (S. H. Tingb.). ¹⁰⁴ N. H. Jordebog i Bispeark. ¹⁰⁴ ib. ¹⁰⁵ Se S. 320. ¹⁰⁶ Raadstueprot. ²¹ 10 1662. Sml. D. Mag. 3. R. IV, 77. ¹⁰⁷ I Nationalmusæet. ¹⁰⁸ P.

Til Kap. XIII.

¹ R. A. Personalh. Saml. (Papir). ² Stamtavlen paa Stensgd. kalder hende *Maren*, og som *Knud Steensens* Forældre sætter H. Steensens Slægttavle i *Bricka* og *Gjellerup*: den danske Adel I, 391 Sten Pedersen og Fru Bodil. ³ Maa være forskrevet; denne Slægt kjendes ikke. ⁴?. ⁵ Stamtavlen paa Stensgd. har: *Maren R.* ⁶ Skal være: *Christopher Jensen* af Veterslevgd. og Fru *Birgitte Skave*. ⁷ Skal være: *Margrete Clausdatter Neb* (Adels Aarb. III, 43). ⁸ Skal være: *Theus Brostrup* til Tommerup og Fru *Margrete Ottesdatter Hvide* deres Datter (ib. VI, 113). ⁹ 8. Okt. 1594; begr. i Snøde Kirke ¹⁸ 11 s. A. (Ligsten). ¹⁰ *Søren Olufsen* † 1629 (Wi-berg: Præstehist. III, 540). ¹¹ Vincere se ipsum summa est vic-

toria. Natalium doctrinæqve splendore eximio Vincentio Stenonis amoris et honoris signum hoc liquit Argentorati anno 1609, 15. Junii Tycho Brahæus Danus (med Vaaben). — »Sat cito, si sat bene. Nobiliss. fautori et populari suo Dn. V. S. Palladiæ Palestæ scitatori sedulo adscriptis animi benevoli testandi causa, Francoforti ad Moenam An. 1610 Casp. Bartholinus Danus«. (Sml. Personalhist. Tidsskr. II, 110—11 og 195). ¹² Paa det nye Raadhus i Kjøge stod bl. a ogsaa hans Farfaders Bryllup og var — efter Fru Anne Lunges Optegn. hos Klevenfeldt — det første Herremands Bryllup, som stod paa det Hus, siden det blev bygt af ny. ¹³ F. ²/₁₀ 1624, † 1627. ¹⁴ F. 1626. Omkom ²⁵/₆ 1641, da han som Page fulgte Chr. IV til Norge, ved at falde ned gjennem en Luge paa Skibet *Sophia*, begravet i Domkirken i Bergen. ¹⁵ F. 1631. Kom til Saxen og var Forskærer hos Kurfyrsten, blev ihjelreven paa Vildsvinejagt ¹⁰/₁ 1678. ¹⁶ F. 1634. Oberst, dræbt af en Kugle ved Christiansstads Belejring ¹⁶/₉ 1677, se Danske malede Portr. VIII, 8, S. 17—18. ¹⁷ F. 1633; til Grevensvænge; g. m. *Thale Mund*, † 1704; ib. 20. ¹⁸ F. 1644. Tjente Kongen som Page, derpaa 4 Aar udenlands, 3 Aar Lieutn., levede siden paa Stensgd. G. m. Sognepr. i Snøde Gotfr. Hansens Datter *Mette*, † 1709. Hans Sønneson *Carl Frederik S.* blev Slægtens sidste Mand. ¹⁹ F. 1646; Ritmester, til Lystager, g. m. *Vibeke Urne*, † 1714. ²⁰ F. 1625, anden Gang g. m. *Chr. Harboe*. ²¹ F. 1633, lam fra sit 5^e Aar, † ugift. ²² F. 1637, g. m. Brigader *Niels Mund* til Rønnebæksholm. ²³ F. 1642, g. m. *Otto Kaas* til Holmegaard. ²⁴ Den Dag døde *Erik Bille*; Steensen udnævntes 9. Sept. (Fynske Reg.). ²⁵ B. var jo tysk. ²⁶ »udi vandmandens Tegen« (hendes Moders egenh. Opt. i det Pergaments Exempl. af Tidemand's Overs. af Luthers Huspostil, som Fru Margrethe Krabbe 1623 gav »sin hierthte kiere Søn Wennsen Steensen«, og som gemmes paa Stensgd.). ²⁷ o: Strandie. ²⁸ Skal være *Anne F.* ²⁹ o: *Hollunger*. ³⁰ Fejlskrift for 1621. ³¹ o: vaandet. ³² o: fare. ³³ sagtes, blive stille eller svag.

Til Kap. XIV.

¹ L. Herreders Tingb. ²⁷/₉ 1696. ² Landstb. 1664. ³ Bytingsb. ⁸/₁₀ 1689. ⁴ ibid. ²⁰/₇ 94. ⁵ Birketb. ²³/₄—²¹/₅ 1703. ⁶ Bytingsb. ⁶/₂ og ⁷/₅ 1672. ⁷ ib. ⁴/₂ 1673. ⁸ L. Herreders Tingb. ²⁵/₅ 1689. ⁹ Bytingsb. Aug. 1689. ¹⁰ ib. ¹⁰/₆ 1672. ¹¹ ib. ¹¹/₅ 1702. ¹² Odense Amtsarkiv, Rudkb. Br. ¹⁰/₈ 1736. Sml. S. 330. ¹³ Om de specielt sædelige Forhold er der i ældre Tid neppe noget særligt at sige. Øens Ry for Usædelighed stammer fra en meget senere Tid. Saavidt mit begrænsede Kjendskab til Rets- og Kirkebøger fra andre Egne tillader mig at dømme derom, var Lejermaalsforsøelser ingenlunde hyppigere her end andre Steder. Et enestaaende Exempel paa raa Liderlighed er en holstensk Ladefoged paa Tranekjær (født Livegen under Graasten, men med Fribrev fra Oberinsp. Masius af ¹⁹/₂ 1690, betalt med 66 Rd. 32 β), som øvede Blodskam med to Døttre og havde sagt til flere, at om han havde 10 Døttre, vilde han have deres Mødom; at øve sligt med en Moder og 10 Døttre var ikke anderledes end at æde en Høne med 10 Kyllinger; og der var hverken Himmel eller Helvede til, det var blot Præstesnak, etc. I Arresten, hvor han laa i Jern, fordi han havde talt om at »gøre ved sig selv ligesom Gottfred Svin« (o: tage Livet af sig), hverken spiste eller drak han; en Bonde, som holdt Vagt og hørte ham ligge og kaste sig, tilbød at hente ham for 2 β Brændevin, men

fandt ham død, da han kom med den (Birketingsb. 1695). — Hyppigere er svegen Kjærlighed — omtrent samtidig forklaredes om en forført Pige, at hun fuldt og fast troede, at Kjæresten vilde troløve hende. Han havde baade givet hende Sølvknapper, Spænder og Sko, og hun havde syet Skjorter til ham; og saa holdt han dog Jaord med en anden. ¹⁴ Se S. 378 og 327 f. ¹⁵ Om hans Ret til at ansætte Underbetjente i Lenet se S. 179. ¹⁶ 1670 gaves endog kgl. Konf. paa hans Bestall. f. Jørgen Jensen som Byskr. i Rudkb. i afd. Anders Jensens Sted. ¹⁷ Kirkerne erklærede R. ¹⁸ 1669 for Pantet uvedkommende. ¹⁹ Se Kap. XVII. ²⁰ Dertil sigter antagelig Ordene i A.^s Brev til Griffenfeldt ²¹, 1672: »*me maintenir dans ces petites privileges . . . et nommement au jus patronatus (Bobé: Storkansler F. A. Bilag S. 32).* Hans første Kaldsbrev er udtrykkelig udstedt i Kraft af Privilegiet. Amtmand *Adeler* skriver i sin Indberetn. ²², 1744 (Kallske Saml. fol. 53): »dog fick hand ei alle 14 Kircker strax dermed, men kiøbte nogle siden af Kongen, de som ei vare Grev Rantzau pantsatte«. Det er ganske urigtigt; men A. har følt, at her var noget, der trængte til Forklaring, da Privilegierne i Virkeligheden ikke gik saa vidt. 1755 ansøgte Greven endog om hveranden Gang at kalde til Rudkb.--Skrøbelev som Ejer af S. Kirke; men det blev der dog intet af (Fyens Bispeembedes Kopibog ²⁴, 12 1755). ²⁵ Det groveste Tilfælde turde være fra 1732. Da undveg 2 af »Grevskabets Undersaatte« (Brandstifterne i Snøde Prgd.) fra Rudkb. Arrest; og Byfogden lader tydeligt forstaa, at det er Grevskabets Fuldmægtig, Chr. West Læssøe, der ved at forbyde Vagten at have Døren aaben ind til Arresten har gjort det muligt for dem at grave sig ud (Bytingsb. ¹⁴, 12 1734). ²⁶ Amtm. Br. ¹⁵, 2 og ⁸, 3 1741 i Pk. Reskr. og Kollegialbr. 1733—56 i T. A. ²⁷ *Moller*: Nachricht von dem Geschlecht v. *Ahlefeldt*, Flensb. 1771. *Bobé*: Slægten Ahlefeldts Hist. Kbh. 1897 f., hvor de Henvisninger vil findes, som jeg her ikke finder Grund til at gjentage. ²⁸ Sml. S. 382 f. ²⁹ 20/3 1681 i Fyens Bispeark., Langel. Br. ³⁰ S. Herreds Præsters Klage ²², 6 1683 ib. ³¹ Skøde af ¹⁹, 1 1674 i T. A. (Prisen var kun 28 Rd. pr. Td. Hartk.). Om Bielke-Godset sml. Kronens Skøder S. 32 og 34; D. Mag. 5. R., I, 8; Reg.* ²⁷, 3 1547 og *H. Bielkes* Mageskifteskøde til Kongen ³⁰, 8 1667 i R. A. Top. Saml. Pap. ³² Men kun tildels — navnlig kom Bestemmelsen derom i Stamhusets Erektionspatent vist aldrig til Udførelse. ³³ Se S. 384. ³⁴ Skøde og Ansøgn. i T. A. ³⁵ Allerede ⁵, 9 1743 kjøbte han B. af Forp. N. Rasmussen paa Nordenbrogd. for 6000 Rd., men skødede den næste Aar til Sognepr. *Dines Chr. Krag* i Tranekjær for samme Sum. Da Kragens Enke *Christine Zumbildt* (som gik for at være Grevens Maitresse, se Personalhist. Tidsskr. 4. R. I) 1754 havde erhvervet Hjortholm, solgte hun igjen Brolykke til Greven for 8000 Rd. ³⁶ Erektionsbrevet af ²⁴, 8 1765 er trykt hos Bobé, anf. Skr. Bil. V. ³⁷ Se S. 420 f. ³⁸ Langel. Provsteark. Pk. mrkt. Gl. Papirer 1699 f. i L. A. ³⁹ Odense Amts Arkiv, Rudkb. Breve ²⁵, 9 1728. ⁴⁰ ib. ²⁰, 9 og ²⁴, 10 1735. ⁴¹ Sml. S. 316. ⁴² Af N. Kragens Enke, sml. S. 381. ⁴³ Den var til da gaaet i Arv i Th. Bechs Slægt og kjøbtes for 7500 Rd. ⁴⁴ Se S. 307 og 375. ⁴⁵ Se S. 403. ⁴⁶ Sml. Kap. XIX. ⁴⁷ Meddelt af Grev *W. Ahlefeldt* og Justitsraad *Bøgh*. ⁴⁸ Se S. 379 f. ⁴⁹ Kallske Saml. fol. 53. ⁵⁰ Odense Amtsark. Rudkb. Br. ¹⁰, 4—7/6 1727. ⁵¹ ib. ¹⁸, 1 1729. ⁵² Relation af ²⁵, 6 1693 i R. A. Geh. Konsejlets Prot. 1690 f. Rudk. Bytingsb. ⁶, 11 1703. ⁵³ Birketingsb. ¹⁰, 9 1694. ⁵⁴ T. A. Pk. A. 115. ⁵⁵ Reskr. ¹³, 1 1830.

⁵¹ De underkjennte Domme var *Cl. Bertelsens* ^{12/2} 1684, ^{16/2} 1685, ^{21/5} 1688 og *E. Erichsens* ^{6/5} 1689 (Højesterets Domb. 1689 II, 910 f. og Prot. A. 310 f.). ⁵² Birketingsb. og Bytingsb. 1691. *Hofmans* Fund. VI, 242 f. ⁵³ Se f. Ex. *E. Holm*: Danm. Norges Hist. 1720—30 S. 322. ⁵⁴ Bestallingsb. i Rentek. VIII, 147. Hans Hustru *Katrine Hedvig* fik ^{17/6} 1741 Bevill. paa Færgeretten efter ham. ⁵⁵ R. A. Supplikprot. 1733 Nr. 150. ⁵⁶ Fynske Reg. ^{21/2} 1693. Han kom 1690 stærkt i Klemme mellem Rudkb. Stor- og Smaaborgere i en Skattestrid. Han havde som sædvanlig lagt Skatteligningen med de 4 Taxereborgere, dels efter Jord, dels efter Grundtaxt og Skatteskillings Redsel. Men 15 af de fornemste Borgere var utilfredse, fordi der kom til at hvile for meget paa deres Jord og forlangte en anden Ligning kun efter Grundtaxt og Skatteskillings. Han anmodede dem om selv at ligne om. Men deres Ligning vakte almindelig Forbitrelse i Byen, der klagedes ^{15/11} 1690 med god Grund, da Forandringen var ganske ulovlig; og samme Dag vedtoges det paa Raadstuen at blive ved den første Lign. ⁵⁷ Epitafium; Bytingsb. ^{6/8} 1689; Raadstueprot. 1672—73; Birketingsb. ^{23/1} 1675. Hans i Hofm. Fund VI, 212 anf. 2 smaa »Dotationer« til de Fattige turde egentlig være Bøder, han vedtog i Anl. heraf. ⁵⁸ Birketb. ^{17/7} 1676. ⁵⁹ R. A. Br. fra Luft ^{17/1} 1681 (Sager fra Justitsmin. Nr. 60); Fynske Reg. ^{21/2} 1681. ⁶⁰ ^{30,5} skiftede han med hendes 3 Døtre af 1. Ægtesk. og sin 10aarige Søn *Henr. Clausen*; Stedbørnene fik hver 100 Rd. i Skibet »Haabet«. ⁶¹ Herredstingb. ^{20/4} 1689; Bytingsb. ^{23/7} 1689. ⁶² Birketb. ^{10/8} 1691. ⁶³ Se S. 340. ⁶⁴ Bytb. ^{27,9} 1701. *R. Pedersen* var g. m. hans Steddatter *Anne Henriksdt. Lytke*; sml. Hofm. Fund. VI, 215. ⁶⁵ Bytb. Juli—Aug. 1702. ⁶⁶ ib. 1703. ⁶⁷ Birketb. ^{4/6} 1703. *Cl. B.* skrev et i hin Tid sjældent kraftigt og udtryksfuldt Sprog, se hans S. 331 anf. Ansøgn. af ^{6/5} 1710. ^{15/6} 1712 intercederede han for en Ansøger til Organistpladsen, »saasom jeg er et ringe Creatur, som sligt ikke tør udgive« (Rudkb. Breve i Odense Amtsark.). ⁶⁸ ib. ^{5/2} 1716. ⁶⁹ ib. ^{11/4} 1716 fra Consumptionsforp. *Rs. Pedersen*, der selv havde søgt Byfogedembedet. ⁷⁰ ib. ^{12/6} 1730—^{21/4} 1750. Rudkb. Kirkebog. Hans Klager over Embedets Ringhed (^{16/2} 1718 har han »ikke 10 Rd. af sit Emb. til Livets Ophold« etc.) maa ikke just tages lige efter Bogstaven; men Pensionen af 30 Rd. er nok til at vise, at det var meget ringe. ⁷¹ ^{28/4} 1749 klager han over, at hans Gæld dertil fordres afgjort med 2000 Rd. ⁷² Han tilbød at give Enken 50 Rd. om Aaret og betale 100 Rd. til gudeligt Brug eller Kongens Kasse. Subsidiært bad han om 50 Rd. af de to Embeder; sin Løn som By- og Herredsfoged opgav han til 200 Rd. Rudkb. Br. ^{16/5} 1758. ⁷³ Rasm. Rudkb. 182. ⁷⁴ Sml. Personalh. Tidsskr. I, 295—96 og om *Fru Holm Rasm. Rudkb.* 182. *Cl. Bertelsens* sidste Efterkommer døde altsaa paa Fattigstiftelsen. ⁷⁵ Sml. om dem *J. Richter*: Juridisk Stat. ⁷⁶ Birketb. ^{3/2}—^{7/7} 1690. Højesteretsd. ^{5/3} 1690; Rudkb. Br. ^{6/4} 1720. ⁷⁷ Birketb. ^{15/11} 1694. ⁷⁸ Datoen ved de følgende Tiltrædelser er den kgl. Konfirm.

⁷⁹ *Skrivere i L. Herred*: Hieronymus Sylversted — 1690; Chr. Bartram Nissen, konf. ^{16/2} 1692; Jesper Piil ^{28/8} 1714; Niels Lind ^{29/11} 1743; Peter Copman ^{21/12} 1764; Joh. Math. Thomsen ^{8/9} 1812; Jac. Joh. Lund ^{9/6} 1827. *Byskrivere*: Jørgen Jensen — 1681; Søren Jensen, konf. ^{28/3} 1681; Math. Nielsen Bang ^{21/10} 1693; Johs. Borchsenius ^{13/5} 1718 (tillige Postmester); Ulr. *Henr. Møller*, ^{19/2} 1740 (tillige Postmester); Joh. Fr. Schröter, ^{21/7} 1758; Peter Copman

²⁹/₅ 1782; Jac. Joh. Lund ⁹/₆ 1827 († 1854). *Skrivere i Greuskabets Birk*: Hieronymus Sylversted — 1690; Joh. Litzner, konf. ²⁷/₆ 1696; fungerede fra ¹⁵/₁₂ 1690; Jørgen Hansen Blegholm ²²/₄ 1704; Andr. Jacobsen Mølpidan ¹¹/₆ 1723; Niels Rasmussen Lind ⁴/₅ 1731; Peter Copman ²/₃ 1764; Joh. Math. Thomsen ⁸/₉ 1812; Nic. Chr. Herholdt ⁹/₉ 1827; Jac. Joh. Lund ³/₉ 1828. I *Strynø Birk* var undertiden Fogden tillige Skr., undertiden By- eller Birkeskriveren; kun Skr. her var *Florian Mehl*, konf. ¹⁶/₁₂ 1746.

⁸⁰ Rudkb. Br. ²⁵/₉ 1728. ⁸¹ *St. Jørgensen*: Efterretn. om Rudkb. 9. ⁸² Rudkb. Br. 1737—42. ⁸³ ib. ¹⁹/₇ 1770. ⁸⁴ Bispeark. Langel. Br. ⁸/₅ 1791, ¹⁰/₁ 1797 al. ⁸⁵ Rudkb. Br. ⁸/₇, ²⁷/₉ 1704. ⁸⁶ T. A. Br. fra Inspekt. *Hansen* ¹⁸/₁₁ 1760—²⁰/₁ 61. ⁸⁷ Rudkb. Br. ¹¹/₆ 1726—²⁰/₁₁ 27. Sml. Hofm. Fund. VI, 218—21. ⁸⁸ Rudkb. Br. ⁴/₂ 1772. ⁸⁹ Sml. S. 374 f. ⁹⁰ Rudkb. Br. ¹⁶/₅ 1747. ⁹¹ T. A.; A. 115. ⁹² N. H. Tingb. ²⁵/₁—¹/₂ 1666. I 1720, da »et Parti slemme Tatere« havde indfundet sig i Rudkb., og en af deres Kvinder stjal, blev hun pisket til Kagen og derpaa med hele hendes Følge ført — til Ærøeskjøbing. Saa kunde de trækkes med dem. Og om Krøblinge og Sindssyge, hvem den private Barmhertighed svigtede, kunde fortælles en og anden hjerteskkørende Historie. ⁹³ Bispeark. Langel. Br. ⁵/₉ 1768 (Longelse), ³⁰/₈ 1771 (Lindelse). Som Overgang fra aabenb. Skr. gav en Pige i Skrøbelev ²²/₁ 1789 en skriftl. Afbigt. Og alvorlige Præster øvede endnu paa den Tid Tugt ogsaa imod de Store, som Provst *Bagge* i Snøde mod Lieut. Steensen, der holdt sig fra Alterg. og levede i Uforligeligh. med sin Kone, ibd. ⁸/₄ 1770 og ¹⁸/₃ 1782. ⁹⁴ Se S. 10. I *Nyerups Lüxdorphiana* S. 138 f. har dog siden 1791 to af Sagens vigtigste Akter foreligget trykte. ⁹⁵ l. c. S. 139—42. ⁹⁶ ib. 145. Dog gjør N. ham nogen Uret, naar han siger, at han har udregnet Verdens Undergang til 1792. Det første Patent har jeg ikke kunnet finde; men i *Clavis prophetica historica* etc. (Thottske Saml. fol. 887) findes kun angivet det bestemte Aar 1794; da skal det sidste Segl aabnes, Mennesket atter kæmpe med Dragen, Geistligh. hengives til Forsømmelighed og lade Landsøvrigheden om Kirkestyrelsen — og da kommer uformodet Dommen. Skriftet er ikke blottet for Sindrigheder, men for sund Dømmekraft og skrevet i et sandt Else David Skolemesters-Sprog. *Nyerups Unøjagtighed* gaar igjen hos *N. M. Petersen* (III, 147). ⁹⁷ Hans egne Ord. Luxd. 143 og 144. ⁹⁸ Provstens Br. ¹/₉ 1711 i Fyens Bispeark. At M. var hidsig ses ogsaa af en Sag 1718 om et Skænderi ved et Bryllup i Snøde, hvor han kaldte Sognefogden en Bøffel og denne ham en Hundsvot. Birketb. ⁶/₁₁ 1718. ⁹⁹ »Denne Encke hafde saa stor Lyst til sin skidne Søle, hun boede i, at hun« o. s. v., skrev Grev Ahlefeldt ²⁸/₁₁ 1733. ¹⁰⁰ Birketb. og Udskr. i T. A.

¹⁰¹ H. R. Voteringsprot. 29.--30. Juli 1733, R. A. ¹⁰² Hans Sagfører, *Lowsen*, som conciperede den, raadede til at indsende 2 Exemplarer, »det ene til Etatsraad *Schrøder*, som har været Kongens Præceptor, med Begiæring, at hand som Retfærdigheds Elsker dend ville befordre, og dend anden til *Gram*. Dend første er Primus ordine iblandt disse Tidens Rætsindige Christne, og derfor maaskee torde tage sig Guds og Justitiens Sager noget and, og dend anden er pligtig ex officio at gjøre det.« ¹⁰³ Supplikprot. 1733 Nr. 150 R. A. ¹⁰⁴ Han var ellers ikke blind, naar hans Betjente rejste unødigt eller urimelig Trætte. ²²/₂ 1729 skrev han til sin Sekretær: Vous aurès aussi la bonté de terminer l'affaire avec le

prêtre de Snøde, et de dire an denen Bedienten, dasz sie sich von dergleichen Proceuren, da durch man Verdrusz und Proces sich zuziehet, enthalten mögten. Udat. 1729 til Sekr. Lange: weilen der Hr. Probst und Steensen so sehr sich für Marstrand interessiren, so seyten Sie so gut und setze die Vocation für ihn auff, mit der Beding die Wittwe zu heurathen. ¹⁰⁴ Opt. af P., tildels efter Meddelelse af Wilhjelm.

Til Kap. XV.

¹ Selv om nogle Gaarde stod øde. Til et lignende Resultat kommer man ved Skattemandtallene (som er et meget usikkert Materiale). Rudkb. havde 1672 478 Indb., og da var ikke over 80 Huse beboede. ² Til Jul 1660 betales Hovedskatten i Rudkb. af 325 Personer (Kammerregnsk.). ³ Matr. 1682 og Grevsk. Jordebøger c. 1700 i T. A. ^{3b} Saaledes *Dalgas*, Svendb. A. 101. ⁴ M. Koks Ord (Ny kgl. Saml. fol. 617). Sml. Birketb. ^{20/3} 1677, hvorefter det var Amtsskriveren, som lod sig bestikke ved Udskr. ⁵ ib. ^{6,12} 1675 og Juli 76. ⁶ Portions Jordebog over det fynske Regiment til Hest 1683 i R. A. Sml. Kap. VIII not. 49 og Birketb. ^{16,11} 1674. ⁷ ib. ^{14,10} 1778. ⁸ Bytingsb. ^{27/9} 1701, sml. Rentek. Skr. ^{16/7} 1701. ⁹ Rudkb. Br. i Odense Amsark. ^{30/3} 1700. ^{9/10} 1747 angav Borgerne endog, at 1709 havde R. 34 Fartøjer, det største paa 2500 Tdr. Men der har de dog vist talt Baadene med. ¹⁰ Bytb. ^{7/9} 1700, Herredstb. ^{7/3} 1700. ¹¹ Rudkb. Br. ^{20/12} 1710. ¹² ib. ^{30/5} 1711. Værdien angives lidt forskjelligt, fra 10476 Rd. (*Holm*, Danm. Norge II, 367) til 11368 Rd. (Rasm. Rudkb. 33 og 164). ¹³ Rudkb. Br. ^{1/3} 1714. ¹⁴ Skrøbelev Kirkebog. ¹⁵ Herredstb. ^{25,5} 1715. ¹⁶ Rudkb. Br. ^{26,8} 1716. ¹⁷ ib. ^{3,11} 1721. Skrøbelev Kirkebog noterer dets Ankomst og Afmarsch blandt mindeværdige Begivenheder. ¹⁸ Se Kap. XIX. ¹⁹ Birketb. ^{15,8} 1681, ^{8/6} 1691. ²⁰ Rudkb. Br. ^{30/3} 1711. ²¹ Skrøbelev Kirkebog (1775 maa være Fejlskr. for 1778). ²² Dog findes til Kommercekoll. Journal M. (i R. A.) to Indberetn. fra Grevskabets Forv. *Ebbesen*, den første af ^{30/11}, at der paa L. er død 146 Høveder og siden 341. Om 1778 se T. A. Pk. A. 118, men især Rentek. Journal over indk. Breve Kvægsygen betræffende 1777 f. og Kvægpsygekomm. danske Journal Dec. 1778—80 samt indk. Breve dertil i R. A. ²³ F. Ex. Br. af ^{10/1} 1779. ²⁴ Spærringen der hævedes ^{8/4}. Kvægpsygekomm. Journal. ²⁵ ib. ^{10/4} og ^{5/5} 1779. ²⁶ Indk. Br. til Rentek. Journal over Kvægpsygen ^{10/2} 1778. ²⁷ *Dalgas*, Svendb. A. 316—18. ²⁸ Indberetn. om Forbedr. i Landvæsenet 1758—84 i R. A. ²⁹ Sml. S. 49, 50 og 55. De ældre findes overhovedet kun i Afskr. og er — om end daarligt — trykte i Rasm. Rudkb. 33—67. ³⁰ *H. Zachariassens* Borgered, som er den udførligst gjengivne af mange, i Raadstueprot. ^{10/12} 1650. ³¹ ib. ^{29/4} 1651, ^{3/1} 52, sml. S. 180. Byskatten betragtedes som en Næringsskat, Raadstueprot. ^{21,1} 1651. 1735 klagede Bogbinder *Wallekilde* over, at »Kjøbmændene falholde Almanaker og andre Bøger, saa jeg fattige Mand derudover maa crepere« — 1736 Maler *Beusch* over en skammelig fremmed Maler, Bagerne over de Svendborg Bagere, der to Dage før Markedet gik om og solgte Brød, Glarmesteren over en skarnagtig Musketer, der baade satte nyt og gammelt Glas i — 1737 Kobbersmeden over omløbende Udlændiske med Kobberarb., og Færgemændene over selvgjorte Færgemænd, der gjorde dem Afbræk etc. ³² Fynske Reg. ^{19,9} 1610. De Skadelidte fritages for Byskat i 4 Aar, men skal saa

tække deres Huse med Tegl etc. ³³ Se S. 343. ³⁴ F. Ex. efter Borger og Overformynder *Mads Pedersen* og Hustru *Margrete Jensdt. Kaibierg*, som 1679 døde paa samme Dag: en sort Klædes Sergekappe, 2 Al. lang, 8 Dlr.; en anden sort stakket Klædeskappe 6 D.; en Silkebrokades Kvindeklædn. med Kniplinger paa, 15 D.; en ny Barattes Kvinde Kiol 8 D., »Barattes, Pollemittes og Groffgrøns» Kjoler og Trøier, et blommet Atlaskes Skjørt »med Sølf i Guld Galuner» og med Lærred underdraget 10 D., en rød Klædes Nattrøie »med Ulmerdug underforet foruden Knapper og med smaa Guldgaluner schramarerit» 3 D. 2 $\frac{1}{2}$, en Brüchs Atlaschis Nattrøie, en Graaværks Kaabe, Silkehuer og Silkestrømper, røde Fløils Sko, 3 Sperlagen af flammet Taft, Lagen og Pudevaar med Mellemværk og Kniplinger, en 10 Al. lang Hørgarns Dreils Dug o. s. v. (Rudkb. Skifteprot. ¹⁷ ¹² 1679). ³⁵ Sml. Kap. XIV not. 56. ³⁶ Skatten af Rudkb. blev ialt 117 Rd. Rudkb. Br. Nov. 1710. ³⁷ Bytb. ¹³ ⁷ 1647, ⁴ ³ 1656. ³⁸ Rudkb. Br. ³⁹ ib. ⁶ ⁵ 1710. ⁴⁰ ib. 1711. ⁴¹ Raadstueprot. ⁷ ¹⁰ 1651, ¹⁷ ⁸ 1652; kgl. Stadf. paa Slagterpriv. ¹³ ⁸ 1651. ⁴² Rudkb. Br. 1706 og ²³ ⁸ 1723. ⁴³ ib. ¹⁶ ³ og ¹ ⁸ 1706. ⁴⁴ Strandkontrollørens Bøger i R. A. ⁴⁵ Rudkb. Br. ²⁸ ¹¹ 1757. ⁴⁶ ib. ³¹ ³ og ⁵ ⁸ 1766. ⁴⁷ Provst *Plesner* i *Dalgas*, Svendb. A. 282. ⁴⁸ Dronning *Christinas* Brev, som ikke findes hos Rasm., er dateret Fredagen nest effter St. Martini Dag 1520 (Rudkb.) og findes i Afskr. i »Rudkb. Byes Privilegiebog» af 1725 i Rudkb. Br. i Odense Amtsark. ⁴⁹ Rasm. Rudkb. 56—57. ⁵⁰ Fr. I^s Registr. 168.

⁵¹ Herredagsdombog ²⁵ ⁴ 1540 (jfr. Rigets Forfølgningssb. 1539—43). »Magleby Mænd irettelagde Kong Hans's Brev, at han havde undt Bønderne paa L. at sejle med deres eget Gods, som de tilforn gjort havde, og de beviste, at de havde betalt Told deraf, og ej vidste af Forbud, før Godset var indskibet, og ej vare udløbne af Havnen, og som de laa stille der, kom Rudkløbing Borgere og toge Skibe og Gods fra dem«. ⁵² Kancellireg. 1546 ³ ¹, jfr. Rasm. Rudkb. 47—48. ⁵³ Rasm. 42—50. ⁵⁴ R. ¹¹ ¹ 1620 til Enevold Kruse om at tilholde Borgerne at holde Varer fal til billig Pris og forholde sig i Kjøb og Salg, som Billighed og Ret kræver, saafremt de ikke vilde have vor Benaadning forbrudt (Fynske Tegn.). ⁵⁵ Rasm. 66. ⁵⁶ R. ¹⁰ ¹ 1623, Fynske Reg. Bilag 22. ⁵⁷ Fynske Tegn. ⁴ ⁸ 1630. ⁵⁸ Raadstueprot. ³⁰ ⁷ 1651. ⁵⁹ Omtrent ligelydende med den hos Rasm. S. 67 trykte Skr. af samme Dag til Borgm. og Raad. ⁶⁰ Afskr. i T. A. ligesom Ansøgningen af ² ¹⁰ (Bilag 35). Originalerne synes tabte. ⁶¹ Bytb. Nov. 1695. ⁶² ib. ²⁷ ² 1698. ⁶³ Rudkb. Br. ²¹ ³ og ¹² ⁵ 1725; ¹⁸ ¹ 29, ¹³ ⁵ 33; Rentek. Skr. ⁴ ⁷ og ¹¹ ⁷ 1733 (Fogtmanns Reskr.). Det Aar inquirerede Byfoged *Friderichsen* med 5 Borgere hos to grevelige Bønder i Snøde om Landprang; de klagede strax til Greven, og Forvalteren hjalp dem. ⁶⁴ Rentek. Skr. ⁶ ³ 1734. ⁶⁵ Rudkb. Br. ¹³ ⁵ 1733. ⁶⁶ Rentek. Skr. ² ⁹ 1747. ⁶⁷ Rudkb. Br. ²² ² 1740, ⁹ ¹⁰ 47. ⁶⁸ Stiftamtets Ordre ²¹ ⁹ 1699; Rudkb. Br. ⁵ ⁷ 1703 (Regnskab 1727), ²⁵ ⁹ 1728. ³¹ ⁹ 1732 søgte Tolder *O. B. Lund* om at nyde Accisen sin Livstid mod at vedligeholde Broen; havde tjent 11 Aar paa Rentek.; nu kun 50 Daler i Løn, men var saa løckelig at befri en Enke med nogle faa Midler, og deriblandt en Gaard med god Skov og har saa bygget 2 Gallioter og handler: Kamret har paalagt ham at sælge dem, da det er mod Toldordinansen; men han kan ingen Liebhaber finde, om han saa maa beholde og bruge dem; før hans Tid var Tolden kun 4—500 Rd., nu 7—800. 1738 angav to fhv.

Rudkb. Skippere ham f. a. drive den største Landprang paa Søvertorp og med sine to Skibe; han planter vel og selv Tobak, som han afsætter, handler med Sukker o. s. v. ^{22/3} 1738 erindrede Kamret ham atter i en velvillig Tone om at entholde sig fra al ulovlig Handel eller tilskrive sig selv den Ulejlighed, der fulgte deraf. Men 1751 havde han endnu det ene Skib; det andet havde Byfoged Møller faaet. ⁶⁹ Rudkb. Br. 1759. Til Færgevæsenets Forfald bidrog det, at der c. 1750 tillagdes Byfogden 50 Rd. af Færgelejen som Forb. af hans Løn. ⁷⁰ Kgl. Res. ^{5 9} 1776, fornyet ^{19, 11} 1796. ⁷¹ Se Rasm. Rudkb. 104. Det var den nuv. søndre Havn; den nordre byggedes først efter 1848. ⁷² *Dalgas*, Svendb. A. 300. ⁷³ Indtil Toldloven af ^{22/12} 1850 og ^{26/7} 1853. ⁷⁴ Dog blev det erklæret for ubevist, skjøndt hans Svend havde kjørt Vin op fra Stranden om Natten. ⁷⁵ Raadstueprot. ^{7/1} 1690 og figd. Dage. ⁷⁶ *ib.* ^{8 7} 1711. ⁷⁷ T. A. Pk. A. 115. ⁷⁸ Bytb. ^{1/5—19/6} 1708. Klagerne er mange. F. Fx. 1728 søgte Skræderlavet i Rudkb. (7 Mænd) Amtets Hjælp mod 9 Bønhaser, »der fratage os vor fattige Næring«, og bede, om en af dem maa flytte paa Landet f. a. prøve, om han bedre kan faa Brødet der. Herredsfogden erkl., at af de 9 angivne foregive 2 kun at sy Vadmel, 1 er Landsoldat, 1 svarer Familieskat, Resten bor paa Grevskabet. 1733 søgte de igjen, og samtidig angav Snedkerlavet 11 og Skomagerlavet endog 28 Landfuskere og Bønhaser (Rudkb. Br.). ⁷⁹ T. V. ^{20 5} 1769; Landst. Dom ^{29 8} 1770 i T. A. Pk. A. 114. ⁸⁰ Bytb. ^{18 6} 1672 (1619 bødede *Niels Nielsen Brændevinsmand* i Tullebølle, for han om Søndagen for Prædiken har solgt og udtappet Brændevin, 3 Rd. 32 β ; Lensregnsk.). ⁸¹ Birketb. ^{10 3} 1673. ⁸² *Friderichsens* Indberetn. i Rudkb. Br. ^{25 9} 1728. ⁸³ *ib.* ^{21/12} 1736. ⁸⁴ Konseillets Resol. ^{12 9}: Forbliver ved Lands Lov og Ret. Kanc. Skr. ^{15/10} 1737. ⁸⁵ Skipper *Jørgen Kiølsen* i Rudkb. Br. ^{28 9} 1756. ⁸⁶ *St. Jørgensen*, Efterretn. om Rudkb. 19; *Dalgas*, Svendb. A. 416. ⁸⁷ *ib.* 282; Rasm. Rudkb. 138. Endnu kan bemærkes, at c. 1800 var det alm. Skik, at naar en Tjenestekarl fæstede sig, betingede han sig udtrykkelig Brændevin 4 Gange om Dagen, »og uden det kan ingen Karl faaes«. Lensgr. Kopibog i T. A. ^{16/12} 1800. Sml. Not. 17 t. Kap. XVI. ⁸⁸ *Plesners* Ord hos *Dalgas*.

Til Kap. XVI.

¹ Se S. 369. ² S. H. Tingb. fol. 66—67. ³ *ib.* ^{1 6} 1667; Birketb. ^{21 8} 1682; L. Herreders Tb. ^{28 6} 1684. ⁴ *Jørgensen*, Efterretn. om Rudkb. 22. ⁵ Bytb. ^{3 8} 1686, Raadstueprot. ^{25 8} 1702. ⁶ *ib.* ^{7/10} 1651. ⁷ L. Herreders Tb. ⁸ Aftrykket er bogstavret, blot med Rettelse af et Par aabenbare og meningsforstyrrende Skrivfejl (som Gilde-Heste for Hilde-Heste). ⁹ Antagelig Gabestokken, sml. f. Ex. Chr. V^s d. Lov 6—3—10. ¹⁰ Se *Dalgas*, Svendb. Amt 120—25. ¹¹ Domsakterne i T. A. (A. 113). Sagen indeholder et karakteristisk Exempel paa de smaalige Lovtrækkerier, hvormed Prokuratorer søgte at trække Tiden ud og spilde Retten for Modparten; ^{1 5} 1669 vilde Søndbroerne føre Vidner paa Herredst., men de maatte alle gaa uafhørte hjem, da Ove Mogensen protesterede mod deres Afhøring, fordi der formentlig var glemt i Nordenbro Mand i Stævningen og stævnet et Par fra Søndbro, som ej burde vidne i egen Sag. Det viste sig siden, at alt var i Orden; og Forsinkelsen med at afsige Kjendelse om dette nyttede ikke hans Klienter det mindste,

men chikanerede Modparten og spildte 14 Dage. Paa sligt er gamle Retsakter rige. ¹²N. Herreds Bog i Bispeark. ¹³T. V. af ^{28,2}1739 i T. A. Sml. S. 136. ¹⁴Landstb. ^{8,5}1672 al. ¹⁵S. H. Tingb. ^{27,6}1663. ¹⁶Landstb. ^{10,5}1665. ¹⁷Skr. ^{20,6}1742 i Reskr. og Kollegialbr. i T. A. Hvor galt det kunde gaa, viser en Række Forklaringer, som de Illebølle Bymænd ^{7,4}1714 afgav om den overdrevne Pantning og Drikkeri i deres By, »som truer med at lægge den helt øde«. Det er især de tre Mænd Niels Iversen, Kierud Iversen og Jesper Broch, som nøde de andre til at sidde og drikke med dem og terrorisere Oldermænd og hele Lavet. De bruge bl. a. den Maade at komme sammen og drikke en Time eller to, hvor der er Brændevin at faa, og saa støde de i Hornet en Gang eller to og pante saa dem, der ikke møde. Ofte sidde de en hel Dag og drikke, og alle Panter blive strax omsatte i Brændevin (Herredstb.). ¹⁸Saaledes underkjenndtes ^{28,8}1790 ikke blot en Udpantering af de Løkkeby Mænd, men de fik ogsaa en Mulkt. T. A. Pk. A. 115. ¹⁹Sml. *Bondesens* Optegn. fra Illebølle, Svendb. A. hist. Aarb. 1908. ²⁰Lenregnsk. 1618—19 f. ²¹Pl. ^{22,3}1733 i L. Provsteark. Reskr. og Kollegialbr. ³²T. A. Pk. A. 115.

Til Kap. XVII.

¹Sml. Note 87 t. Kap. XII. ²Opsigelse af ^{22,11}1687 (læst paa Landst. ^{23,11}) i Egelykke Ark. Sml. Rentek. Skr. ^{18,5}1700 og senere ^{19,11} og ^{20,12}1779, der atter betragte den som fri Hovedgaard. ³Kanc. Skr. ^{7,8}1747. ⁴Pk. Jagtsager i Nedergaards Ark. og do. i T. A. ⁵Grev *Ahlefeldts* Br. t. *Gram* ^{22,1}1770. T. A. ⁶T. A. Retssager fra Grev Frederiks Tid. ⁷Skøde af ^{18,3}1744 i Nedergds. Arkiv. ⁸En Række Tingsvidner om Hoveriet m. m., optagne ^{27,1—17,3}1714 i T. A. A. 110. ⁹ib. Bl. a. vidnede R. M., der i Grev Rantzaus og Storkanslerens Tid havde tjent som Buddreng og Udrider paa Slottet i 15 Aar, at da krævedes aldrig mer end 1 Buddag om Ugen, dog foruden Ægter, naar Herskabet var paa Slottet. ¹⁰Afhøring 1723. Buddagen er selvfølgelig altid udenfor det egentlige Markhoveri. Dertil kom endnu Hovspindet (2—4 ÷ Hør eller dobbelt saa meget Blaar), som flere Steder angives at være Vederlag for Bøndernes Hjultømmer. ¹¹Fra 1720 var Humble Bondgaard, en jordegen Gaard, som Grev Carl da købte, dreven med Hoveri, indtil Vestergaard traadte i Stedet for den. ¹²Det var den S. 271 og 330 nævnte *M. U. Krag*. Kommissionsdommen ¹⁷1720 frakjendte ham endda Æren, men Højesteretsd. ^{21,7}1721 lod ham slippe med Omkostn. T. A. A. 106. Forvalteren, mod hvem kun de underordnede Klagepunkter egentlig var rettede, havde iøvrigt neppe hel rent Mel i Posen og øvede noget Pres paa Klagerne ved at paalægge dem lange Ægter o. l. Et Par Aar efter blev han afskediget. ¹³Fæsteprot. og Fæstebreve i T. A. ¹⁴T. A., særlig Pakker med Hoverisager og Mageskifter, deri bl. a. de trykte Hoveriforeninger fra Faareveile og Nedergd. ¹⁵Paa Hjortholm passerede netop dette 1711, og smstds. slog 1719 Chr. Rasmussen Soldat under Hovarbejdet Fogden i Hovedet med en Stavre (Herredstingb.). ¹⁶Paa mange Spørgsmaal derom har jeg faaet det samme Svar: »Ja, Hastrup paa Hjortholm var haard til at kræve Arbejde af sine Bønder, men andet har vi aldrig hørt om.« ¹⁷Herredstb. 1712, 1719 og 1724. ¹⁸Grevskabet søgte 1730 forgæves at faa to saaledes hvervede Karle tilbage. T. A. A. 109. ¹⁹Sml. S. 394.

T. A. A. 115. ²⁰ Nedergd. Ark. Skøde af ^{9/12} 1768. ²¹ ib. Kjøbekontr. ^{9/3} 1744. ²² R. A. Indk. Svar paa Gen. L. Kollegiets Cirk. af ^{30/4} 1768. ²³ Nyborg Amtstues Design. over T. Amts Hartk. ^{20/5} 1768 nævner ligeledes 7 Selvejergd.: Gregers Christensen i Fodsløtte, Lars Borre i Hennemted, Rs. Gregersens Enke i Leibølle, H. Pedersens Enke paa Hou, Hans Laursen i Illebølle, Herredsfoged Holst og Wordingsbjerg (den Gaard i Simmerbølle, som H. C. Wardinghausen havde købt, og som en Tid arvedes i hans Slægt). ²⁴ Grevskabets Ret til Husbondhold var klar nok. Men Afgjørelsen af Ægtspørgsmaalet er vanskelig at forstaa, da der bl. a. forelaa følgende af Grev *Rantzau* undertegnede Erklæring til en Regnskabsantegnelse fra 1650: »Med Veeden af Jordebogen, som er Hovning til Slottet, forholder det sig egentlig saaledes, at der stedse til T. Slot behøves megen agendes Færdsel, hvortil en Del af Lenets Bønder er henlagt samme at forrette, og til enhver Lensmands Efterretning udi Jordebogen anført med saadan Forstaaelse, enten Veden at age eller derfor anden agendes Færdsel, hvilket fra gammel Tid saaledes har været og ved Jordebogens Indretning eragtet og læssevis antegnet, hvor meget enhver Bonde i *Stedet for al anden Hovning* med Avls Arbeide og deslige i saadan Hoverie med Ægter og Kjørsler skal forrette.« Overfor dette skulde man ikke tro, at de kunde dømmes til baade at gjøre Ægterne og Hoveriet. I alle andre Henseender gav Højesteret dem deres fulde Ret. ²⁵ Den hele Række af Retsakter i T. A. Om Værnepligten Kanc. Skr. ^{8/12} 1792. ²⁶ Grevsk. Skifteprot. 1750 i L. A. ²⁷ Dette er f. Ex. udtrykkelig udtalt i Grevsk. Skifteprot. 1764. ²⁸ Skifteprot. i L. A., Fæstebreve i T. A. og hos Gdejer J. *Lollesgaard*. ²⁹ Det kan bemærkes, at jeg i en Husmands Bo med kun 24 Rd. Aktiver og 30 Rd. Passiver har truffet flere Bøger end hos nogen Bonde. Det var *Jens Paaske* i Milleskovshauge under Nedergd., som 1763 efterlod: 1 Psalmebog, 1 Bedendes Kiæde, 1 gl. Bog om Dommedag, 1 gl. Bønnebog, Reformationen i blaa Bind, 1 gl. Regne- og Tegne-Bog, 1 gl. Bog i blaa Bind, 1 Bundt gl. Almanaker, 1 gl. skreven Visebog, 1 gl. Bønnebog over Davids Ps., 1 gl. Bog, christelige Ligprædikener, 1 Troens bedste Gave, 1 Kiøbenhavns Beskrivelse, 1 Katechismi Spørgsmaal, 1 gl. Psalmebog, 5 Skilderier. ³⁰ I Longelse Bondegd. (Skifteprot.). Paa Brugen af Morgengave findes i det 18. Aarh. adskillige Exempler. Af rede Penge er der sjelden mange, flest efter *N. Mathisen* i Spodsbjerg, Fæster under Møllegd. 1738. Han ejede tillige en Jagt paa 100 Tdr., vurderet til 55 Rd., og efterlod »i hele Kroner 247 Rd., i Specier 11 Rd., 9 Punge med alm. Mønt, ialt 405 Rd. og en Pung med pantsatte Kroner 33 Rd.«. ³¹ Skifte e. Oberst *R. Kaas* 1732, Nedergd. Ark. Paa Stensgd. bortforpagtedes 1742 de 90 Mejerikøer (med Græsning) for 405 Rd. eller 9 Rd. pr. Baas à 2 Køer; Mælkeforpagteren skulde levere skummet Mælk til Kalvene for 1 β pr. 2 Kdr. ³² R. A. Indberetn. om Forbedr. i Landvæsenet 1770—77. ³³ R. A. Indk. Svar paa Gen. L. Koll. Cirk. af ^{30/4} 1768. ³⁴ Indberetn. om Forb. i Landv. 1770—77. ³⁵ b ib. 1758—84, Selvejergaarde. ³⁶ b Indberetn. om Forb. i Landv.; sml. *Dalgas*, Svendb. A. 85—93. Det sidste hele Sogn, der udskiftede, var Skrøbelev 1812 (Lensbes. Korresp. ^{25/7} 1814 T. A.). ³⁵ Indberetn. 1785. ³⁶ T. A., særlig Pk. ³⁷ ib. Vurderingsmændene afgav samtidig Skjøn over, hvilken Bestand, der vilde kræves til et ordentligt Stutteri for Grevskabet,

og hvad det vilde koste, da det gamle var gaaet i Forfald. De mente 4 Hingste, 4 Hingsteplage og 8 Hopper. En Hingst vilde aarlig koste at holde paa Stald 36 Rd., en Plag 30 Rd., en Hoppe 26 Rd.; 4 Føl burde opføres aarl. (à 13 Rd.). Til strengt Arbejde koster en Hest aarlig 43½ Rd., til taaligt Arb. 26 Rd. En Malkeko koster aarl. 4 Rd. i Græsleje og 3 Rd. i Foderleje. ³⁸ Kommissionsakterne i T. A. ³⁹ Erkl. i Egelykke Arkiv af ¹⁹/₉ 1849. ⁴⁰ Det maa derved dog bemærkes, at der til hver af Grevskabets Forpagtergaarde var henlagt en eller flere Tiender. ^{40b} Fæsteprot. og Regnsk. i T. A. Sml. Begtrup l. c.

Til Kap. XVIII.

Se f. Ex. *Heiberg*: Th. Kingo 69; saml. *Koch*: Den danske Landsbyskoles Hist. 8. ² Af Provsteindberetningerne 1739 er der ogsaa fremdraget et og andet fra andre Egne. ³ Visitatsbog, *Heibergs* Udg. 98—99. ⁴ *Rørdam*: Kirkelove I, 469. ⁵ Frd. ²⁰/₁₁ 1625, ²⁷/₂ 1629; D. L. 2—15—2. Hvad Geistl. Privilegier 1661 siger om, at Sædedegne paa Landsbyen skal Boliger udvises saaledes, at de derudi kan holde Skole, blev et dødt Bogstav. ⁶ Fynske Tegn. ⁷ *Heiberg*: Th. Kingo 69, 129. ⁸ De oplysende Opgivelser fra 1670 se Bilag 34. Herredsbogen 1690 i Bispeark. *Søren Ankers Memorial* ¹³/₈ 1710 over Udg. til Skolen (Rudkb. Bys Ark. i L. A.) opfører bl. a. 5 Par Sko, 20 Par Træsko, 1 Ris Papir, 8 Diskantbøger og blandt Skolebøger foruden Donat, Aurora og Katechismus: »Nomenclator Grammaticae, Grammatica græca Vindingii, Phrase Terentii, Prasius Tusilinus og Nomen Testam. gr. lat.« (!) — En Del af Rektorerens Navne kan ses i Wibergs Præstehist. ⁹ R. ¹/₃ 1710. ¹⁰ Dette havde jo allerede været paatænkt 1682, se R. ²/₁₂ 1682. ¹¹ Hofm. Fund. VI, 229. ¹² Skifteprot. ¹⁵/₁₀ 1674. Han bandt selv Katechismer o. a. smaa Skolebøger ind. Til Regning brugte han *N. Mikkelsen Aalborgs* danske og *Brassers* tyske Regnebog. Hans Eftermand *Niels Lauritsen* døde 1702. ¹³ R. ⁴/₈ 1740. ¹⁴ Indberetn. fra S. H. Provsti ²/₅ 1739 i T. A. Birketb. ²/₄ 1677. ¹⁵ Nævnt, men uden Datum i Herredsb. 1690 i Bispeark. ¹⁶ Ikke helt for hans Dyds Skyld; han gav Bøde for Lejermaal med en Pige, han ægtede. ¹⁷ Bytingsb. ¹¹/₉ 1660. ¹⁸ S. H. Tingb. ¹⁵/₉ 1655. ¹⁹ Provsteindberetn. 1739. ²⁰ Dat. ²⁰/₆ 1739. T. A. ²¹ 1706 var *Gøde Nielsen* bleven Præst i Lindelse, maaske derfor angiver hans Indberetn. 1739 det bestemte Aar for denne Skole. ²¹ Skr. fra Provst *Breckling* ²⁵/₄ 1741, T. A. ²² Provsteindberetn. 1739. ²³ Hofm. Fund. VI, 142 f. ²⁴ De slesvigske Betegnelser forklares af, at Skeel da var Amtmand i Nordborg. ²⁵ Provsteindberetn. ²⁶ Risets Gavnlighed var i hin Tid ubestridt. 1714 førtes Vidner om, hvordan Skolemesteren paa Møllegaard, *Niels Haar*, slog Capt. *Radeleffs* 4 og 7 Aars Børn gule og blaa og skældte og bandede og næsten sloges med Capitainen selv. Denne havde intet mod Riset; men med Ildklemme og Klædebørster maatte han ikke slaa. Herredstb. ¹⁷/₈—²⁵/₈ 1714. ²⁷ Provsteindberetn. 1737 og 1739 i T. A. ²⁸ T. A. Pk. mrk. Skolevæsenet angaaende 1739. ²⁹ Se S. 395. ³⁰ Kancelliresol. ⁵/₁₁ 1785. T. A. Opt. af Lærer Bondesen, hvorefter M. B. var g. m. en Datter af Provst *Hvid* i Longelse og levede sine sidste Dage som Postbud for Præstegaarden. ³¹ I Skolekassens Regnskaber kan man følge dem alle. Af *Stubbs* Poesier meddeles 2 Prøver, Bilag 36 og 37. ³² Efter Reglementet ¹⁰/₁ 1806 førtes

Regnskab særligt for hver Skole. Skoledir. foreslog at ligne over hele Amtsprovstiet — altsaa at beholde Skolekassen — men Kanc. afslog det ⁹/₇ 1813. ³³ Hans Optegnelsesbog i Humble Præsteark. indeholder bl. a. smaa Psalmer. En begynder saaledes: »Intet udi ald min Vaade Skattes kand med Jesu Naade, I hans dyre Blod og Navn Ald min Trængsel og Elende, Ald min Længsel faaer en Ende, Naar jeg er i Jesu Favne.« Han gav bort og laante sine Køer ud til Fattigfolk. Paa sin Grav lod han skrive, at Jesus var ham alt (Hic Jesum rediturum expectat F. C. T. vir cui Jesus Amor, Jesus Timor, omnia Jesus). — Af hans Samtidige nævnes særlig den ældre *Bildthugger* i Bøstrup († 1778) som en retsindig, kjærlig og aarvaagen Lærer; *Grøn* i Rudkb., † 1796, kaldes en god og trofast Mand; ogsaa *Brandt* og *Voigt* roses som brave Mænd; de stod mere paa Overg. t. Rationalismen. ³⁴ Fyens Bispeark. L. Br. ²⁸/₁₁—¹¹/₁₂ 1801. Sml. Kap. XIX not. 13. ³⁵ Bispeark. ¹⁸/₅ 1804, ¹⁹/₈ 1808 og 15. ³⁶ ib. ²⁰/₁₀ 1805. ³⁷ ib. ¹³/₁₂ 1805; Bispens Kopibog ¹/₂ og ¹⁰/₂ 1806; Grevsk. Korrespondancebog ¹⁶/₂ og ¹/₃ 1812. ³⁸ Skoleregnsk. 1809, T. A. ³⁹ Han indsendte bl. a. til *Molbechs* Dialektlex. Iagttagelser over Kjønnen i langelandsk Folkemaal. Se iøvrigt Skoleregnsk. 1802—10, T. A. ⁴⁰ Opt. af Provst *Plesner* i Humble Præsteark. L. A. ⁴¹ Cirkl. ²³/₈ 1788 i Bispeark., og *St. Jørgensen*, Efterretn. om det publice Væsen i R. ¹⁰/₇ 1789, L. A. ⁴² Qvem Jupiter odit, facit præceptorem, siger *Jørgensen* derom. ⁴³ Efterretn. om Rudkb. S. 123. ⁴⁴ Rudkb. 95 f. ⁴⁵ Saaledes *Flindt* ¹³/₁₀ 1774, Rudkb. Br. i Odense Amts Ark. Da Apotheker *A. Jürgensen* 1773 maatte sælge det ved Auktion, kjøbtes det af Dr. med. *Hans Venninghausen*, som saa skulde holde en Provisor; men han gjorde det ikke, og 1775 forsøgtes det forgæves at faa det bort-auktioneret. ⁴⁶ Hun døde som Enke 1798, og Apotheker Ørsted havde 311 Rd til Gode i Boet, saa han har altsaa trolig hjulpet sine Børns første Lærer og Lærerinde; Skifteprot. ²⁷/₆ 1798. ⁴⁷ Foruden de foran nævnte ses Landmaalerne Rørbye, Selmer, Kjellerup og Nouvel at have arbejdet paa Øen i de Aar. ⁴⁸ A. S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Hist. I og *H. C. Ørsted* i Kofoeds Konversationslex.

Til Kap. XIX.

¹ Grev *Frants Vilh. Ahlefeldt*, Generalens Brodersøn, f. 1790, Dr. jur., Assessor i Højesteret, † 1843 som Stiftamt. i Viborg; g. 1826 med *Charlotte Fabricius*, f. 1800, † 1829, Datter af Sognepræst F., Tranekjær. ² Enkelte Træk er meddelte i *Graae* gl. Minder, Personalh. Tidskr. 4. R. I; sml. om Smugleren *C. Weinholdt*, ib. 2. R. II, 14. ³ Korresp. og Læseplaner i T. A. M. lod ham læse *Hübners* Bibelhist., *Saurins* Glaubens- u. Sittenlehre i Gellerts Overs., *Dreincourts* Sonnetter og grammaire des dames, *Langens* latinske Colloquia, *Büschings* geogr. Auszug, og i Historie brugte han *Holbergs* Synopsis hist. univ., som Læreren efterhaanden oversatte paa Tysk og Drengen afskrev. ⁴ Det sidste Brev, den samvittighedsfulde Gellert skrev før sin Død, var netop til Reichel, ²³/₁₁ 1769 med Formaning til at gjøre sit bedste for at uddanne baade den unge Greves Forstand og Hjerte. ⁵ Sml. S. 478. ⁶ Kammerherre, Kommandørkapt. *F. v. Bülow* angives endog at have gjort Gæld paa hans Navn for 96700 Rd. En Del deraf betalte A.; men det blev dog for meget, og der blev protesteret en hel Del falske

Obligationer. ⁷ Den bestod af Højesteretsass. *Falsen*, Generalkrigskomm. *Mathiesen*, Kancellisekr. *Monrad* og Kommissionær *Johnsen*. ⁸ Graae i Personalh. Tidsskr. 4. R. I, 28. ⁹ Lensbesidderens Korresp. Prot. ⁵/₉ 1801, ¹⁸/₈ 1818. T. A. ¹⁰ Provst Plesners Udtryk i en Opt. fra 1849. ¹¹ Lensbes. Korresp. Prot. ²⁹/₁₂ 1796, ¹/₂ og ¹⁵/₈ 1800, ¹⁷/₂ 1801. ¹² ib. ¹⁴/₈ og ¹/₆ 1801, ²⁹/₁₁ 1800, ³/₄ 02, ¹³/₁₁ 06, ⁹/₁ 12, ²²/₈ 01, ¹³/₂ 02. ¹³ ²⁸/₁ 1800. »Sie betreten jetzt, mein lieber Esmarch, eine sehr schlüpfriche Laufbahn; das Wohl vieler Menschen liegt in Ihren Händen, seyn Sie ein treuer Freund, ein guter Lehrer Ihrer Gemeine, gehen Sie selbiger mit guten Werken vor, preegen Sie ihr Liebe zu ihren König und Gehorsam gegen die Gesetze ein, lehren Sie was unsere Kirche gebeut, suchen keine moderne Aufklärung zu bewircken, predigen Sie Tugend und Moral; sorgen Sie hauptsächlich auch für guten Unterricht in den Schulen, und dulden nicht, dasz Eltern ihre Kinder dieser entziehen; ich konnte Bogen ausfüllen, wollte ich Ihnen alle Ihre Pflichten in ein helles Licht setzen und mich ausführlich darüber einlassen, mögen diese wenigen erwähnten nur den Zweck erreichen, den ich mir denke, dann werden Sie und ich am Abend unsers Lebens uns glücklich preisen.« ¹⁴ Sml. *Begtrup*, Agerdyrkn. Tilst. i Fyen. ¹⁵ *Molbech*, Ungdomsvandringer; Lensbes. Kopibog ¹¹/₄ 09, ²²/₉ 15. ¹⁶ Efter *Graaes* Fortæll. om hans Tegnelærer, »Maler og Billedhugger« *Quitschreiber* skal ogsaa denne Vindbeutel have forsøgt sig i Sukkerfabr. (hvis da ikke Hukommelsen her har spillet G. et Puds). Personalh. Tidsskr. 4. R. I, 29. ¹⁷ Lensgr. Kopibog ²²/₉ 15, ⁶/₅ 17. ¹⁸ ib. ²⁵/₁₁ 12, ¹⁰/₂ 13, ¹⁸/₂ 18. ¹⁹ Landeværnets Ordrebog. Kopibog ⁵/₃, ¹⁸/₃, ²⁸/₃, ²⁸/₇ 01. ²⁰ Ordrebog ²¹/₈ 07. ²¹ ib. jvfr. Kopibog. ²² *Grundtvigs* Udtr. i »Mands Minde« 282. ²³ Digtet Willemoes 1807. ²³ Ordrebog. ²⁴ ib. ¹¹/₄—¹⁶/₄ 08. ²⁵ Se iøvrigt *Schmidt*: De fremmede Troppers Ophold i Danmark 1808 og de deri anf. Skr. ²⁶ *Schmidt* l. c. 189—90. I en Klage over G. beklager Byfoged *Westengaard* sig ogsaa over »den haanende Foragt og Ringeagt, hvormed en og anden af vore egne unge Officerer, som formentlig derved tro at kunne give sig Anseelse i de fremmede Officerers Øine, behandler os selv — — endog i disses Paasyn truer med Fugtel« o. s. v. Antagelig sigter dette til Pladskommandanten i Rudkb., Lieut. *Lobedanz*, som fraterniserede saa stærkt med *Gautier*, at han efter Spanierens Rejsning af Frygt for deres Hævn flygtede fra Byen, hvorfor han siden blev afskediget. Kapt. *Scharffenberg* og Lieut. *Sehested* var af Generalen kommanderede til Byen, den første f. a. hjælpe ved Indkvarteringen, den anden som Tolk for Borgerne. ²⁷ Svendb. A. hist. Aarb. 1909, S. 106. ²⁸ ²⁵/₇ 08 til *Haffner*, sml. *Schmidt* S. 149. ²⁹ Indberetn. t. Kongen ¹⁵/₈. ³⁰ De blev dog senere afleverede til Franskmandene. ³¹ Fyens Bispark. ⁷/₈ 1809. ³² Se om dem *Schmidt* S. 304—10. ³³ Ordreb. ¹⁷/₃ 1809. ³² Komm. *Paludans* Erindr. 195 f. ³³ Svendb. A. hist. Aarb. 1909, S. 107. Sml. *Graae*: Grundtvig paa S. 60. ³⁴ Oberstlt. *Rosenkrantz* hjalp han 1811 med et Laan af 4318 Rd., som blev tilbagebetalt Aaret efter (Lensbes. Korresp.). ³⁵ 1808 fik Postmester *Schmidt* i sin Forleghed baade Pas og Rejsepenge hos ham (Personalh. Tidsskr. III, 14). Grevinde *Schimmelmann* tyede under den spanske Besættelse paa Rejse over Bæltet ind paa T. og priser hans »antike, skønne Gæstfrihed, Ridderlighed, Uforfærdethed og indtagende Elskværdighed«, Bobé l. c. 92. ³⁶ Personalh. Tidsskr. 4. R. VI, 179 f.

³⁷ Under Grevinde Schimmelmans Besøg og før Opløsn. af hans Ægteskab havde Livet et finere Præg; nu var der »paa selve Slottet kun een eneste dameklædt Personlighed, der dog alene turde være synlig for Generalen«. ³⁸ Digtet »Honningduggen« 1808. Udv. Skr. I, 36. ³⁹ Se Kap. I, Note 12. ⁴⁰ ¹³/₁₀ 1805, Udv. Skr. I, 85. ⁴¹ Omtalt i *Blichers Fodrejse i Jyll. og Fyen og J. Aakjærs Blicher III*, 265—69. Den dertil knyttede Skandalehistorie om Degnekonen er kun Sladder. ⁴² T. A. Kopibog ⁵/₄, ²/₇ 11; ¹⁴/₁₁, ⁹/₁₀, ³¹/₁₂ 18. ⁴³ Personalh. Tidsskr. 4. R. IV, 29. ⁴⁴ *G. Brandes' Betegnelse af Generalen som en »Paschanatur med et veks-lende Harem«* (Saml. Skr. VI, 512) er lidet træffende — snarere kunde den passe paa hans Eftermand. Generalen var aimable roué. ⁴⁵ Poetiske Skr. III, 24—25. ⁴⁶ Se *G. Brandes: Det unge Tyskland, samlede Skr. VI, Bobé*, anf. Skr. 101 f. og *Ludmilla Assings og D. v. d. Lyhe-Zernichows Bøger* om hende. ⁴⁷ I den Grad tog Rytget Parti for hende, at det 1819 fortaltes, at Generalen holdt hende indespærret i et Værelse paa Slottet og lod hende mangle de simpleste Fornødenheder — taabelig Sladder, som forbitrede ham saaledes, at han lod holde Forhør for at udfinde Ophavsmanden; Kopibog ³/₁₂ 19. ⁴⁸ ²⁹/₉ 19 til Biskop Plum. Om M. se Svendb. A. hist. Aarb. 1909 S. 112 f., hvor dog Skildringen af ham er altfor velvillig. ⁴⁹ ²⁸/₂ 19 til Rentek. ⁵⁰ Kopibog ¹⁹/₁₁ 13. ⁵¹ *J. Pilegaard: sml. Noten S. 334*. ⁵² Dette Bo er et afskrækkende Exempel paa lang Behandling. Skiftet sluttedes om-sider 1837 (man havde bl. a. i 8 Aar maattet vente paa Opgjørelse fra Justitsraad *Herholdts* Stervbo, hvori tabtes c. 4000 Rd.). Og saa fulgte uendelige Disputer om Reparation og Omkostninger, som Statsgældsdirektionen erklærede, var altfor høje, saa Boet blev først endelig sluttet ¹⁰/₅ 1841. ⁵³ Til Amtsforv. *Krohne* ⁵/₈ 16. ⁵⁴ Netop 1816 modsatte Generalen sig sin Brodersøns Ansættelse i Rentekamret, dette »af alle afskyede Kollegium, der formedelst dets tossede Grundsætninger, Uvidenhed p. p. gjorde Landet ulykkeligt« (*Bobé* l. c. 107). ⁵⁵ Om den næsten uopredelige Forvirring i Pengesagerne giver det en Forestilling, at 1828 var der 3 Kreditorer, der mente at have Pant i Bjerrebygaard: Krigsraad-inde *Stahl* i Kiel rekvirerede Auktion i den for en Obl. paa 24000 Rd.; den kgl. Kasse erklærede, at den hørte til det pantsatte Allodialgods, og Gældsafgjørelseskassen, at den hørte under Grevskabet. ⁵⁶ *Dalgas: Svendb. A. 387*. ⁵⁷ ib. 166. ⁵⁸ Svendb. A. hist. Aarb. 1909 S. 101. ⁵⁹ l. c. 428. ⁶⁰ Et godt Exempel paa den lave Pris i de daarlige Tider; den kostede med 16½ Td. Htk. kun 3000 Rd. Sedler.

Til Kap. XX.

¹ Langel. Konvents Prot. Dec. 1838 (lidt forkortet). ² Om Religion og Liturgi, udv. Skr. I, 161. ³ Erkl. af ²⁴/₁₀ 39. ⁴ Provstens Erkl. ²⁹/₁ 1840 i Fyens Bispeark. ⁵ Almuevennen 1873 Nr. 11. ⁶ Humble Præstearkiv B. 14 i L. A. ⁷ Opt. af Pastor *Østrup* i L. Konvents Prot. Se iøvrigt Forhørsprotokollerne; Nord. Kirket. 1838—39; *L. Schrøder: O. P. H. Larsen, Odense 1875* S. 104 f. (som dog behøver nogle Rettelser); *F. Nygård: Kristenliv i Danm., S. 382 og 396*, hvor Fremstillingen forvirres en Del ved det forkerte Aarstal 1831, som blot stammer fra en Trykfejl i »Træk af *Joh. Nielsens Liv«* S. 22. ⁸ *J. Sørensen Dyrholm: En Røst i vor*

bevægede Tid, S. 30 f. ⁹ Fyens Bispeark. L. Br. ¹⁵ 38. ¹⁰ l. c. 33—36. ¹¹ Det var vistnok *Jørgen Jørgensen* af Ribbjerg. S. H. Forhørsprot. ²⁷ 1 38. ¹² ib.; Joh. Nielsens Liv 25—34. ¹³ Forhørene omtaler i Simmerbølle Sogn foruden de nævnte Forp. *P. Rasmussen* i Præstegaarden, Gmdene *Hans Johansen*, *Chr. Jensens Enke*, *Rasmus Toffemand* og Hmd. *Jørgen Salomonsen* og *Chr. Jacobsen* i Ribbjerg, Hmd. *Peder Navne* i Kulepile og Gmd. *Frands Rasmussen* i Simmerbølle; i andre Sogne Hmd. *Mads Hansen* i Botofte, Gmd. *H. Larsen* og Hmd. *Chr. Hansen* i Lykkeby, Jordbruger *Chr. Larsen Stub* i Rudkb. Kohave, Gmd. *Mads Hansens Enke* i Blangshave, Gmd. *Rs. Møller* i Henninge, Hmd. *H. Gøtfredsen* i Longelse, Gmd. *Rs. Clausen* i Fuglsbølle, Gmd. *Mads Albrektsen*, *Jørgen Jensen* og Skræder *Lars Rubæk* i Herslev, Skræder *Chr. Madsen* og Hmd. *Andr. Christensen* i Kædeby, Gmd. *Martin Olsen* i Brandsby, Gmd. *Andr. Nielsen* og *Henr. Thomsen* i Helsned, Gmd. *Anders Jørgensen* i Hesselbjerg, Hmd. *N. H. Madsen* og Bmd. *Jens Andreasen* i Ristinge, Hmd. *Rs. Gøtfredsen* i Nordenbro og Hmd. *Hans Madsen* i Søndebro. ¹⁴ Statistik af *Plesner* ved Erkl. ²⁴ 10 1839. ¹⁵ Forhørsprot. 1838—39. ¹⁶ Meddeles udtogsvis som Bilag 38. ¹⁷ Kirkeh. Saml. 3. R. IV, 98 f. ¹⁸ S. H. Politiprot. ³ 12 39; Joh. Nielsens Liv 41. ¹⁹ P. Larsens Levnet S. 110. ²⁰ Medd. af en endnu levende Deltager i Forsaml. I Nord. Kirket. 1839 Sp. 229 er Overfaldet paa Tranekjær Gade malet med vel stærke Farver. Hovedmændene var ikke slupne med hver en Bøde af 3 Rd., hvis de havde gjort synderlig Fortræd. ²¹ N. H. Forhørsprot. ⁵ 11 38—²⁷ 5 39. Kanc. Res. ²⁵ 3 39. Mindre nøjagtigt i De danske Bapt. Hist. S. 42—43. ²² Fichs Indberetn. ¹² 12 38. ²³ Kanc. Skr. ¹³ 7 39. *Koch*, Den danske Kirke 1817—54 S. 226. ²⁴ Han søgte strax til A. M. Hansen i Simmerbølle og skal have holdt sin første Forsaml. hos H. Larsen i Lykkeby — den første Baptistforsaml. paa L., kalder De d. Bapt. Hist. den. Köbner var rigtignok eneste Baptist og skjulte det omhyggeligt. ²⁹ 7 holdt han Fors. i Blangshave og ³⁰ 7 i Helsned. ²⁵ G.s Indberetn. ved Kanc. 1. Dep. Skr. ²³ 11 39 i R. A. Sml. til dette og det figde L. Konventsprot., J. Dyrholm l. c. 40—45 og De danske Bapt. Hist. 40—50. Advarselsbrev til de Troende paa L. i Anl. af Gjendøbernes Vildfarelser fra C. F. Rønne ⁶ 11 1839, ² 12 39 fra *Rs. Ottesen* i Venslev og 1840 fra en Lægmand paa *Ærø* i Nord. Kirket. 39—40. ²⁶ J. Dyrholms Aarstal skal rettes til 1840. Se f. Ex. Biskoppens Indber. t. Kanc. ¹⁶ 9 og ⁴ 11 1840. ²⁷ L. Konv. Prot. ²³ 5 43. Sml. *Koch* l. c. 232 f. ²⁸ De d. Bapt. Hist. 50. ²⁹ Digt til hans »Pleiemoder«, H. Thomsens Hustru, paa hendes Fødselsdag ²⁸ 11 30. Simmerbølle Kirkebog. ³⁰ Clausens Br. til P. Rasmussen ⁷ 12 1846. ³¹ Se hans egen Fremstill. i »Mit Livs Historie og Gjerning«, Almuevennen 1873 Nr. 11, 38, 40; 1874 Nr. 29 etc. Sml. Nord. Kirket. 1840 Sp. 839 f. ³² »Skomagerne H. Zielfeldt og *Rs. Jørgensen* i T. fremstill. f. Publikums Domstol«, Kbh. 1836. Og 1838 udgav han i Odense Rudkb. Skomagerlavs Sag imod dem. ³³ Nord. Kirket. 1840 Sp. 845. ³⁴ Personalh. Tidsskr. 4. R. IV, 30. Dertil skrev Provst Gad sin langel. Maivise med Verset:

Langeland ejer saa gæstmildt et Sind —

Træd Vandrer ind!

Fra Hou og til Gulstar jeg fører Dig om,
Sandelig, Du skal stadfæste min Dom;

Greve og Borger og Bonde og Præst,
 Som hver kan bedst,
 Sit Bæger fylder og viser, Du est
 Kjærkommen Gjæst.

³⁵ Almuevennen 1846 Nr. 24. *R. Bjerg* har udgivet: »I Paaske-
 dagene 1848 blev Danmarks Sønner indkaldte for at stride for
 vort kjære Fædreland. Taler holdte ved Soldaterfesten for Skrøbe-
 løv Sogns Krigere den 12. Marts 1851 af *Rasmus C. Bjerg*, Pris
 8 β, Rudkb. 1851«. Indeholder foruden Talerne (i den allerhøjeste
 Stil — for Soldaterne og Præsidiets) ogsaa en Bøn, og »en Sang,
 som jeg havde digtet til Ære for de hjemkomne Krigere, men
 som ei blev afsungen« — hvad man ikke kan undre sig over, da
 den har 10 Vers paa Mel. Vor Gud han er saa fast en Borg, og
 f. Ex. det 5te lyder: »Den fineste Dame, hvor smuk hun er, Maa
 sig slet ikke genere, Men tage Soldaten smukt ved Haand Og
 byde ham velkommen. De see saa sunde og friske ud, Saa smukke
 og saa pæne; Thi de kom hjem med vunden Seir, De vandt jo
 Danmarks Ære« etc. ³⁶ Ogsaa i Langel. Avis, i sit 86. Aar »Mit
 sidste Ord« og »Farvel til mine Venner«. Levnetsbeskr. i *Rugaard*:
 Fremragende danske Bønder før og nu, Kbh. 1871, S. 397—408.
³⁷ ib. 459—64. ³⁸ Almuevennen 1842 Nr. 49. ³⁹ Plesners Tale ved
 Valghandlingen udkom under Titlen: »En Bondevens Tale ved Valg-
 handlingen i Svendb. A. første District den 5. Okt. 1848. Med
 Talerens, Hr. Provst Plesners Tilladelse udgiven af en Deel af
 hans Vælgere af Bonde- og Borgerstanden«, Rudkb. 1848, 30 S.
 Et anonymt Inserat i Almuevennen lige før Valget havde søgt at
 mistænkeliggjøre ham for slet Behandling af Fæsterne under
 Humble Præstekald. Der var ikke Gnist af Sandhed deri. Og
 det er betegnende for Plesners Tænkemaade, at da en ung Kapel-
 lan et Par Maaneder efter skrev, at »Bonden i Almindelighed er
 mistroisk, uselvstændig i højeste Grad, egennyttig, træg, fordybet
 i materielle Interesser og derfor langtfra endnu moden og kvalifi-
 ceret til en Statsborgers Rettigheder i fuldeste Omfang« — tog
 Plesner ham alvorligt under Behandling derfor og udtalte varmt
 og ivrigt saa lyst og forhaabningsfuldt et Syn paa Bondestanden,
 og særlig den langelandske, som nogen Mand har havt.

Bilag.

1.

23. Juli 1456.

Philippus Axelssøns Pantebrev paa Tranekjær.

Wii Cristiern met gutz nathe Danmarcks, Norriges, Wendes och Gotes Konning, Greffue i Oldenborgh och Delmenhorsth kennes och kungøre met thette worth obne breff, ath wii aff eeth kierlighth laan och ræth vidherligh geldh skyldige æræ velbordugh man Philippus Axelssøn wor ælskelige man och hoffuesind och hans sande arvinge ellefue hundrethe rinske gyldene, gode aff guld och aff the fire køreførste samslagh, otthe hundrethe sware engelske nobele, hundrethe lødige marck i gode Nestwitz Engelske eller halfftredix hundrethe gode rinske gyldene for forscreffne hundrethe lødige march Nestwitz engelske, om the engelske icke finnes kunne; item thuhundrethe Regnoldi gyldene och thryhundrethe lubske marck, som nu i Siælland geve och genge æræ, som tiil wor och wor krone Danmarck nytthe och tarff kompne æræ; for hwilken forscreffne sum guld och penninge wii effther vort ælskelige radz radh have til eeth brugeligth panth sath forscreffne Philippo Axelssøn och hans arvinge worth og kronene sloth oc gardh Traneker met alth worth landh Langeland met all wor koningelige rentthe och retthigheth, som wi paa forneffnde landh have, engteth undertaget, skow eller marck, woth eller tywrth, hwath naffn thet helst neffnes kan pa landh eller strand bodhe i færst vanth och sald, at brughe och beholde i alle made uthen all gensiælse och hielperethe swo lenge thet vordher aff hanum eller hans arvinge wedh oss eller wore arvinge eller efftherkommere koninge i Danmark loglige afløsth for forneffnde sum guld og penninge. Och hwath thiid wi eller wore efftherkommere wele forneffnde sloth och gardh met sine tiilligelse igen løsæ, tha skal forneffnde sum guldh och penninghe bethales pa stædh och tiidh ther, som forneffnde Philippus eller hans arvinge er felichth och beqwemmelichth forneffne sum guld och penninge up ath beræ och oss eller wore arvinge eller efftherkommere koninge i Danmarck møgelichth ut ath giffue; och sidhen ther effther vele wii skicke, ath forneffnde Philippus och hans arvinge maa och skal brughe och beholde forscreffne sloth och land eeth jæffnth aar met sin rentthe och rettigheth, som fore screffuit star. Nar forneffnde sum guld och penninge swo bethalede vorde, som forscrowet star, och eeth jæffnth ar ther

effther forleden ær, som och fore screffwet star, tha skal forneffnde sloth komme friith och ubewareth til oss och wore arvinge eller efftherkommere konninge i Danmarck, uden, thet gud forbiude, ath vore eller rigens fiende wunnet met macht eller herræskiol. Oc skule wii eller wore arvinge eller efftherkommere konninge i Danmarck engen machth have ath tage eller kreffue forneffnde pant igen i nogher made for forscreffne Philippi brøde skyl, uden swa skede, thet gud forbiuthe, ath han førde awentzskiol emodh righet, swo ath alth worth menige radh funne for retthe, ath han hathe forbrudet sith erffue. Oc skal forneffnde Philippus och hans arvinge engen tjäneste ther aff gøre, udenn wore emmitzmen och menige danske men tiilsiges om tjänisthe, tha skal han eller hans arwinge gøre femthen wergindhe til skips. Oc skal han oc hans arwinge frii wære for alth gesterii og fodherheste. Alle tesse forneffne article loffue wii pa wor koningelige eed, ære och gode tro stadugth fasth ubrødeligth ath holde uden alle hielpperede. Tiil større forwaring tha henge vii worth maiestates incigle nedhen fore thette breff, och haue beteth vorth elskelige radh och werdiige fædhre och gode men, som ære ærchebiscop Tue i Lund, biscop Oleff i Roskilde, biscop Jens i Arus, Hr. Otthe Nielsson, Hr. Erich Ottesson wor hoffmester, Hr. Claves Rønøw wor marsk och Hr. Pether Howenskyldh Ridder ath och the och henge theres incigle her fore tiil wariesbyrdh. Datum in castro nostro Haffnensi, crastino die beatæ marie magdalene, anno domini mcdquinqvagesimosexto.

Omr. samtidig Afskr. i R. A. Personalh. Saml. T.

2.

5. Febr. 1457.

Tingsvidne om forsømt Strandvagt.

Alle men thettæ breff see eller høre helse wi Jes Matsson fagheth i synderehæreth i Langeland, Henrich Jenssøn præst i Homledh, Peder Mødescal, Hans Kortsson i Tryggeløff, Willom Nielsson i Helsnødh aff waben, Mattes Jonsson aff Skowsgardh, Magens Ingwarssen faghedh i Fareweyle, Peder Jenssøn oc Jon Matsson i Magelby ewinnelige met guth. Kungøre wi alle men nerværendes och tilkommendes os neruerendes at haue wæreth pa syndre hæreths tingh aar effther gutz byrd mcdlvii then löwerdagh nest effther wor Fruæ dagh, som kallis køndemøssæ, sowe ok hørde, at welburdigh man Philippus Axelsson war pa forneffnde tingh ok beddes ok feck eeth fult tinghs witne met tolff actæ dannemen, som ær Peder Mødescal, Hans Kortsson, Jes Marqwardsson, Peder skrederæ i Tryggeløff, Magens Ingwarssen, Jeb Jonsson i Henningtwed, Olaff Jenssøn, Lass Fedderssøn, Peder Jenssøn, Jep Tuessøn i Magelby, Peder Laursson i Heseløff ok Hans Matsson i Kædeby, hwelke tolff

dannemen endrectelig witnede so, ath Jes Matssøn Hæretzfoghet hawer lofflige fordelt met landzloff Mattes Jenssøn ok Peder Hanssøn af Ylebøle for theres wardhaldh, the forsømde, ok kennes openbare innen firæ stocke: Mattes Jenssøn kennis ath han æy waredhe wordh fra sikh ok til sin nabo, ok Peder Hanssøn kennes, ath han gik aff wordh om mynnæt ok ey sculle hawe gangedh aff før om ræt middagh ther effther sculle komme, og i alle the kommæ the feynne pa landeth ok toghe borth, hwath the kunne faa; ok ther for ære fornefnde Mattes Jenssøn ok Peder Hanssøn nederfelligh for koningh effther wor nadighe Herre koninghs breff, som læst war pa landstingh ok lyddæ so, ath koningen bødth ath wardh sculle holles pa landeth under liff ok gotz. Ath so gick oc foer oc witned war for oss, thet witne wi fremdeles met wore incigle hengne nethen for thette breff. Giwed aar ok dagh som til forne screwet staar.

Orig. p. Perg. med 5 Segl i R. A. Topogr. Saml.

3.

28. Febr. 1459.

Landstingsvidne om Hr. Philippus Axelssøns Forhold
i Striden med Hr. Erik Erikssøn.

Alle men, thette breff see eller høre læssæ, helssæ wy Jes Anderssøn lantzdomere i Langland, Jes Magensen, Jes Bonde, Tomes Bodh, Tydicke Røld byfoghet i Swinneburgh oc Las Niels-søn ibidem, Hans Nielsøn oc Per Læbo i Torpe ewinnelich met guth, oc kongere wy for alle men nerverendes oc komendes os nerverendes at have wæret po Langhesfare lantztingh, at aar effther gutz byrd mcdlix then othensdagh nest for mitfasthe søndagh wy sowe oc sannelighe hørde, at welburdigh man H. Philippus Axelssøn hōwitzman po trancker stoot po fornefnde lantztingh oc bødth sikh i alle ræthe for lantzdomere oc for the godhe men, som tinghet haffde søkt, om ther war nogher ther hanum wilde skyldhe met ræthe oc serdelis Her Erik Erikssøns thiænere. Tha swaret then menigge allmugh og serdelis H. Erik Erikssøns thiænere, thet fornefnde H. Philippus Axelssøn haver giort moth them som en dandeman oc stædh them logh oc ræth oc aldhrig giort oss uræt æller nogher aff H. Philippus' embitzmen. Item spurdhe fornefnde H. Philippus, om han haffde noghen tiid taghet fraa H. Erik Eriks-søns thiænere eller stocket eller bloket them, eller fran nogher man uthen Jes Bertilssøn oc een hethær Jes Gædde, them haffde han foll ræth met. Item spurdhe fornefnde H. Philippus Axelssøn at, om han haffde noghen tiid utbodhet widiæ eller brand eller bad nogher man ut po H. Eriks wersthe. Tha saudhe then menigge almost ney. Item spurdhe fornefnde Her Philippus Axelssøn at,

om han haffde noghen tiid begæret, at noghen dandheman skulde witnæ annet en thet skell oc ræth war, oc om han haver noghen tiid weret Her Erik Erikssøn ræth po thinghe eller andherstæth antigh met tings witnæ eller annen ræth, som han begæret met ræthe po thesse fforscrefne ærindhe. Tha bedes fornefnde Her Philippus Axelssøn eth uwillith tings witne met xii godhe trofasthe dandemen, som ære Jes Magenssøn aff Trøgeløff, Per Hofftang, Anders Jenssøn, Mates Lam (?), Las Nielssøn, Jeip Olufssøn, Anders Gregerssøn, Jens Staffenssøn, Per læbo, Mates Bertilssøn, Tydicke Røld byfoghet i Swinneburgh oc Per Magensen, hwilke xii dandemen witnede alle met en sandrecthelich røst oc po theres gode tro oc sanningh, at them witherlicht war, at fornefnde Her Philippus Axelssøn haver aldrigh bastit eller bondhet nogher aff Her Erik Erikssøns thienere uthen ii men, som ære Jes Bertilssøn oc Jes Gædde, the ii men haffde forbrødhet them so, at Her Philippus mothe ey ladhe them løbe. Item witnede the fornefnde xii men, at the haffde aldrigh hørt eller spurth, at fornefnde H. Philippus Axelssøn haver nogher tiid bodhet brandh eller widdiæ ut po Her Erik Erikssøns wersthe. Item witnede the fornefnde xii men, at fornefnde Her Phiiippus eller hans embitzmen haver nogher tiid (sic!) weiret Her Erik Erikssøn ræth po tinghe, men alle the ærindhe, som han haver bedet po tinghe met ræthe, them haver han fanghet. Item witnede the fornefnde xii men, at the have aldrigh hørt eller spurt, thet Her Philippus Axelssøn war aldrigh (sic!) begærendhe nogher tingswitne i laughen, annet en the som skælighe oc ærlighe ære, oc han met ræthe haver fanghet. Ho som hanem annet til lægher, tha læghe the hanem till met ulighe. Ath so gik oc foer innen firæ stockæ po fornefnde lantztingh, thet witne wy met wore incigele trycthe næthen for thette wort obnæ breff. . Ting, aar, dagh, stet, som forskrevet stor.

Orig. paa Papir med Rester af 5 Segl i R. A. Personalh. Saml. Thott.

Bagpaa mrk. Landstingsvynde, ath Her Philippus aldrigh haffuer bastel eller bundet nogle H. Erich Erichssøns tienere . mdlrx.

4.

20. April 1460.

Sognevidne om, hvordan Hr. Telluf Reventlov drev Plovmanden fra Sibbelykke.

Alle men thette breff see eller høre læsse, helssæ wy Hans Kodh sogneprest i Tolebøle, Werner Hanssøn, Mats Diegn oc Jeip Hofftang ewinneligh met guth. Kungøre wy alle men nerværendes oc kommendes met thette wort obne breff, at aar effther gutz byrdh modlx then søndagh nest effther Poske, tha war skekit for oss oc manghe flere dandemen po Tolebøle kirke gordh en welburdigh

swen Peder Hinrikssøn husfoghet po Traneker po Hr. Philippus Axelssøns wegne, hvilken som bedis, fek oc fremledhe eth full sognewitne aff viii skellighe dande men, som ære Peder Matsen, Jeip Hofftang, Niels Hofftang, Hans Troelssen i Claussebøle, Las Smeth i Stengarde, Oluff Hwid, Peder Nielssen oc Jes Bek, hvilke viii dande men utginghe oc inkome oc witnede po theres godhe tro oc sanningh, ath the haue aldrih hørth eller spurth at Hr. Keldh Axelssøn, Guth hans siel haffue, haffuer wæret delt met lantzlogh till rafft og ræth moll om then jord, som ligher til Blegholm, andherledh en Hr. Tellof Rewentloff redh met sine swenne oc Claus Anderssøn met om worren til Anders Kub, som han gik met sin plogh po Sibbelycke, som ligher aff ræthe till Blegholm oc badh hannem driffue ther aff, eller han wilde læghe hannum hoss ploghen. Item witnede the fornefnde dandemen, at the haue hørth og spurth at Blegholm hauer jord with Frisedighet for Bameskoff oc hwer siwenne Træ i fornefnde skoff oc ther war aldrih komet jordh til then fornefnde gord eller fran hannum, thet the konne spørge i noghen mans liffue, før en nu Hr. Tellof lodh raffte oc rebe henne ther fraa. Ath swo gik oc for i alle artickell, som forscrowet stor, thet witne wy met wore incigle hengdhe nethen for thette worth obne breff. Giueth aar, dagh, steth, som forscrowet stor.

Orig. p. Perg. med 3 Segl (W. Hanssøns mangler) i R. A. Topogr. Saml.

5.

6. Maj 1461.

Tingsvidne om Henr. Pors' Forhold mod Svale og hans Hustru.

Alle men, som thette breff see æller høre lesse, helse wii Nes. Magenssøn i Tryggeløff, som sadh i foweds Stedh po sønder herets tingh, Williom Nielssøn i Hælsnøde, Nes Matssøn i Kædeby, Mates Jonsøn i Skoffsgordh a vapn ære, Hans Matsson oc Nis Jenssøn i Hænningetweth ewindeligh met gudh, kungøre alle men neruerendes oc tilkommendes oss neruerendes at hawe wæret po Sønder herits tingh aar efter guds byrdh mcdlx primo den lowerdagh nest efter guds legome dagh, tha war skekketh for oss oc for mange flere gode donde friborne men oc gode bønder, som tha fornefnde thingh hawfde søkth, welbyrdigh man Jes Matssøn aff Lyndesse oc hæretsfoweth i sønder heret i Langelandh, hwilken som beddes oc feck framledde for oss et fulth tings widne met xiii skællighe bofaste dondemen, som ære Nis Matssøn, Jep Nielssøn aff Wynneby, Stronge Nielssøn ibidem, Anders Morssen ibidem, Per Michelssen ibidem, Christiern Morssøn i Hænningetweth, Per Laurensøn i Hæsløff, Gregorius Laurssøn ibidem, Hans Perssøn ibidem, Hans Laurssøn, Hans Jonsøn i Lyndesse, Nis Agdessøn

i Iglebøle oc Morten ibidem, hwilke xiii donde men som widnethe po theres gode tro oc aa siæll oc sanninge oc badhe them gudh hialpe oc hælligen at Swale, som bode i Wineby oc hans Høstrue ihanne them gik hwerken nøødh æller thwong at sette there guds ut i pant hwerken for fængelsse æller manslæth æller for armodh i nogen hande mode oc war en ubekombreth man i alle hande mode, hannem ey tilthrengte at sette theres guds ut; forthy at Henric Pors wor ey hans frende so ner, at Swale oc hans Hostrue the trode hannum væll oc udhwalde hannum for en kerligh wen ffor thenne ærindi, tha war gozseth i willingh kommeth, venner oc frender til hath oc awendh. Ey wiste the, hwath fornefnde Swale igeen feck af fornefnde Henric Pors; sende fornefnde Henric Pors fornefnde Swale siildh æller smøør æller aall, tha redh fornefnde Henric Pors til fornefnde Swale met xxiii Hæste oc laa met hannum i atte Dage, stundom i xiii dagh oc aat oc drak met hannum. Item oc hiełth hannum en forstermother met ii børn æller iii i aar og i anneth. At so war widneth for oss thil widnesbyrdh tha trøkke wii wore incigle hengne nøthen fore thette wort upne breff. Giwet — — —

Orig. p. Perg. med 5 (af 6 Segl) i R. A. Topogr. Saml.

6.

23. Maj 1461.

Tingsvidne om Johanne Svaldes Klage over Henr. Pors' Undertrykkelse.

Alle Kristne, som dette breff see eller høre lesse, helse wi Nes Magenssøn i Tryggeløff, som sadh i fowends stedh po sønder herits tingh, Philippus Axelssøn ridder, høwetsman upo Trancker, Wiliom Nielssøn i Hælsnøde, Mates Jonssøn i Skofsgordh, a wapn ære, Hans Matssøn i Kædeby oc Per Læbo i Torpe ewindeligh med gudh; kungøre alle neruerendes oc tilkommendes, oss neruerende at hawe weret po sønderherits tingh aar effther guds byrdh mcdlxi^o vigilia pentecosten; tha war skekktet for oss oc fore manghe flere gode dondemen, som tha fornefnde tingh hawfde søkth, welbyrdugh man Jes Matssøn hærifoweth i sønderherit, hwilken som beddes oc feck framledde for oss eet fulth tingswidne met xii beskedhne trofaste dondemen po Mates Fridbiørnssøns wegne, som er Per Hwid, Anders Guldborgh, Anders Hwidssøn i Leggebøle, Anders Morssen i Winneby, Mates Jenssøn, Hans Jenssøn i Lyndesse, Nes Agdessøn i Iglebøle, Morten Auedessøn ibidem, Nis Morssen i Hænningetweth, Per Laursen i Hæsløff, Kalz Jepsøn i Lyungelsse, Hans Matssøn i Kædeby og Mates Fugl i Hæsløff, hwilke xii fornefnde dondemen som wednede alle met samdrekteligh røst aa theres gode tro oc siæl oc sanninghe, at thennem alle wetherlighth war, at Jhanne Swales hun war po sønderherits tingh

oc po homlith kierkegordh kerde oc gaff last oc illingh met gre-
denthe thoræ, at hun war met woldh oc makth færdh oc fløth aff
sin egen gordh oc hennis gods met henne rørende oc urørende;
oc kerde, at Henric Pors hawfde i pant af hennis jordegods met
woldh oc makth imod hennis Ja og mynne, og kerde, at hun
motte ræt inteth nyde æller at hawe aff sit rætte afledede gods, oc
motte ey hawe makt æller woldh hawe at giwe for sin siæll aff
sit eget. At so er gonget oc faret i alle made som fore screweth
stor oc som widnedh war for oss, widne wii etc.

Orig. p. Perg. i R. A. Topogr. Saml. (Et Udtog trykt i Nyt hist. Tidsskr. V.
230, men der er læst Horeløff for Homlith.)

7.

3. Marts 1464.

Tingsvidne om Forlovere for en Skovgangsmand.

Alle men, som thette breff see æller høre lesse, helse wy
Jes Matssøn Heretsfowet i Sønderheret i Langeland, Nes Maghens-
son i Tryggeløff, Mates Jonssøn i Skoffsgardh, Williom Nielssøn i
Helsnøde, Nes Matssøn i Kædeby aa wapn, Hans Matssøn ibidem
oc Mates Jenssøn i Resting ewindeligh met gudh, kungøre alle men
nerverende oc tilkomende oss nerverende at hawe wæret uppo
Søndherherets thing aar efther guds byrdh mcdlxiii then løwer-
dagh nest fore then sondagh, man syunger Oculi mei etc., tha war
skicket fore oss oc fore mange flere gode dandemen, som tha for-
nefnthe thing hawfde søckt beskedne men Nis Jenssøn i Heninge-
twet, Anders Druken, Jes Laurssøn, Hans Laurssøn, helke som
beddes oc finge framledde fore oss et fulth things widne met viii
gode trofaste dondemen, swo som ære Nes Maghenssøn i Trygge-
løff, Mates Jonssøn, Jes Bonde, Hans Kordsson, Jep Sanneman,
Hans Matssøn, Nis Driwere oc Anders Salmanssøn i Fugslette,
hvilke viii fornefnthe dandemen som alle widnede met sandrech-
theligh røst aa theres gode tro aa siel oc sanninge, the hørde oc
sowe innen iiiii stocke, at Anders Hwidssøn stod innen iiiii (sic)
uppo fornefnthe ting oc banth sigh til fulth swar for sin son alt
thet, ther ræth war at liide oc undgielde alt thet ther war (!) there
oc andres stet, hvor som aa beddes; oc wore thet swo, at hans
son wordh undfløctugh, tha wilde fornefnthe Anders Hwidssøn
gonge i fulth swar fore hannum oc i fuldh saagh. Efther thesse
fornefnthe ordh tha wilde Nis Hanssøn Husfoweth uppo Traneker
gemme oc forware them met Kongens Jern til so længe at reth
wor aff sawffdh oc sanne men haffde tøyth. Tha radde foweden
oc the dande men, som thinget hawfde søcth, at han sculde lade
hannum til bøyren. Tha bath fornefnthe Anders Hwidssøn iiiii
forscrefne men, at the skulde borye for hannum; han wilde holde

theres ordh oc boryen uppo sin fridh oc uppo sin dande mans ordh. These iiii forscrefne men tha boriede for hannum, oc han hawfde them skadeløst. Ther the wore framkraffde i retthen, tha gik forscrefne Anders Hwidssøn i skyull oc til skoffs, til so længe at the haffde giordh seeth*) med H. Philippus Axelssøn, oc hiølt hwerken tro æller lowffe. At so er gonget oc faret i alle mode, som fore screwet stonder till widnes byrdh, at so er, tha trøkke wy fornefnde wore incigle innen fore thette worth nerverende uppne breff, giwet aar och dagh, stet som fore screwet standher.

Orig. p. Papir med Rester af 5 Segl i R. A. Personalh. Saml. Thott.
(Bagpaa: Testes om Anders Hwidssøns forlowere IIII men etc.).

8.

11. April 1464.

Landstingsvidne om Plovfred.

Alle men, som thette breff see eller høre lesse, helsse wy Braske, som sadh i domere stet uppo Lawendsfare landsting, Mates Jonssøn i Skoffsgordh, Williom Nielssøn i Helsnøde, Bonde Nielssøn i Skoffsboo, Hans Koppe, radman i Rudkøpinge oc Las Matssøn i Heninge ewindeligh met Gud, kungøre alle men nerverendes oc tilkomendes oss nerverendes at hawe waret uppo Lawensfare land thing aar effther guds byrdh modlxiiii then odensdaghest nest effther Quasimodogeniti. Tha war skecketh for oss oc fore maninge flere gode men, som tha fornefnde thing hawffde søckth I beskeden swen Nes Hanssøn husfowet uppo Traneker, hwilken som beddes oc fick framledde fore oss et fulth thingswidne uppo Her Philippus Axelssøns wegne met xii gode trofaste dondemmen, swo som ære Jes Bonde i Magleby, Kalz Jeipssøn, Williom Nielssøn, Hans Koppe, Nis Perssøn, Las Matssøn, Hans Awedesøn, Godefridh, Nis Perssøn i Hagenby, Williom Esbørnssøn, Hans Børssøn oc Nis Jenssøn i Skoffsboo, hwilke xii fornefnde men som alle widnede met en samdregheligh røst aa theres gode tro aa siell oc saninghe, the hørde oc sannelighe sowe, at Hans Tuessøn aff Hawebøle stodh uppo fornefnde thing oc kerde guds kere ower en man, som hedher Anders Longh, han hawfde bode hugget oc hamlet hanum for ingen brøde oc jeyde hanum fra sin ploff met wredh huff oc weryende hand i frede lande, oc kerde, at han motte hwerken guds fridh æller werdens oc skøth uppo Her Philippus Axelssøn, at han war hans husbonde; ther han skødth uppo hanum, tha foor han en werre oc grep hanum oc thok boryen aff hanum. Item widnede xii fornefnde men, the sowe oc

*) Sæd = Forlig.

hørde, at en dondeman Oleff Claussøn af Heseløff kerde, at fornefnde Anders Long gik i hans gord met sponth armborst oc wilde skyude hanum i hell oc undsawffde hanum uppo sith liiff, hwore som han hawer trede, tha skulde thet giælde hans liiff. Item widnede xii men, the sowe, at fornefnde Hans Tuessøn war innen iiii stocke uppo fornefnde [ting] oc loodh ther see oc skode iii saar, hwilke som war bode stunget oc huget oc ilde hamledh uppo hans Krop oc swo uppo hans cleder, oc jeyæde hanum fra sin plowff oc gjorde hanum fuldh plowff fridh. At so er gonget oc faret i alle mode, som fore star screwet, till widnesbyrd tha have wy trœth wore incigle innen fore thette worth nerverendes upne breff. Giwet ar oc dagh, stet som fore stor.

Orig. p. Papir med Mærker af 5 Segl. R. A. Personalhist. Saml. Thott.

Bagpaa: Testes, at Anders long slowff Hans Tuessøn etc. oc gjorde hanum en fuld ploff frith.

9.

10. Febr. 1465.

Selvtægt og Kjendelse i en Jordstrid.

Alle men, thette breff see eller høre, helse Niels Glob myn nathige frue drothnings capellan, Michel Michelssøn capellan uppa Tranckier, Henric Naffnessøn, præst udi Humlit, Jes Bonde i Magleby, Wiliom Nielssøn i Hælsnøt, Jes Matssøn herritzfoghet udi søndher herret uppa Langland wepnere, Mates Jenssøn uppa røstningh oc Nis Jenssøn aff Henningtwedh ewinnelighe met Gud: Oc kungiøre met thette wort opne breff, at wii aar effter gutz byrd medlxv santte Scolasticæ dagh uppa Humlit kirkægard nerffuerendes ware, sowe oc hørde, at for hetherlig oc welburdigh man Hr. Eggerd Fritle, ridder, framginge viii skellige danne mæn, som ware Nis Magenssøn aff Thryggeløffue, Mattes Jonssøn aff Skowsgard, wepnere, Pether Kieldssøn aff Humlit, Nis Jenssøn aff Henningtwedh, Pether Sur i samme stedh, Anders Drucken i Bramsby, Nis Bonde i Hageby oc Hans Anderssøn i Leggebøle, hwilke viii danne men haffde bethet oc befalet fornefnde Nis Magenssøn alle theris ord fram at sige, hwilken tha beddes lyd oc sagde: Kiere Herre Eggerd, som igaar uppa [wort tingh for] ether oc meenighe almowe framgick Pether Nielssøn aff Leggebøle oc hordelige kierde, at Anders Huitzsøn i samme stedh haffuer woldelige taget [hans jo)rd fraa hannum, som han haffde feld oo achtete at saa syt byg udi, hwilcken jord Hr. Philippus Axelssøn, hwes siæll gud nathe, hannum til sytt antwordethe, tillagde oc full heemell war at bruge, thii hun war fraa Anders Hwitzsøn wunnen oc til cronen met reeb, rafft oc ræt maal Anders Hwitzsøn i forscrevne jord sytt korn i saadhe etc. Oc swarede forscrevne

Anders Hwitzssøn, at Uræt war hannum overgangen om then jord, oc icke Pether Tha bespurde Hr. Eggerd Herritzfogdhen oc then meenighe almowe, som tha uppa thinget ware, om them noghet witherlicht war i sanningh [om then] jord, som Pether Niels-søn oc Anders Huitzssøn haffde trettæ oc deelæ om; tha swarede fogheten oc meenigh almowe, at them wæl witherlicht er [hvor-lunde] thet sich haffuer om then jord. Ther effter bath forscreffne Hr. Eggerd fogithen utmæle viii skellige uvildige dannemen, riddermentzmæn [oc bønder, theris] gudz sanningh seye wille oc aff the, erinde bæst wistæ. Tha upstod fogheden oc utmeltæ oss viii dannemæn, at wii skulle randsaghe ladhe oc utspørie om forscreffne jord, hwat heller forscreffne Pether Nielssøn eller Anders Huitzssøn haffuer bæst ræt til then jord, oc skulle Hum-litz kirkæ for Hr. Eggerd oc menighet oc framseye i Gutz san-ningh, hworlunde thet er om then jord. Oc gaff fogheden Anders lkor, at wor ther noghen blant oss, som han icke trodhe til then rætt, t̄na matte han wrage them oc andre igen taghe; tha lod Anders el nøyæ med oss, som then tiid utmeltæ wore, uden en man wraghte han oc en annen danneman i thet stedh itogh. Tha er oss fulkommelige oc upa siæll, sanningh oc wort danne mentz ord seyæ oc wethne oss wetherlicht ware, at then tiid Hr. Philippus war til withne war meer jord udi Leggæbøle æn ther skattedes aff, tha togh han till sig alle eyeremen, tildeltæ wore oc wethertagit haffde forscreffne fuerendis som oc wedhertaget haffde reeb oc rafft til ræt jordskiffte. effter loghen uppa herritstingh, oc ther offuer tiltogh til sig fri-borne men men som ther aff wistæ, oc i ræt jordschiffte rafftede oc deelæ Leggebøles fangh. Tha fantes ther udi sanningh, at ther war fæm meer æn ther skattedes for, aff hwilke fæm marsels jord Hr. Philippus Axelssøn fick oc ant-wordethe forscreffne Pether Nielssøn til sin gard oc for-bæthrede ther met koningens skeppæ. The forscreffne ii marsels jord haffuer Anders Huitzssøn woldelige tagit fraa Per Nielssøn, oc færd grøde besetningh oc forbudh effter loghen. Oc sagde forscreffne viii dannemen at Anders Huitzssøn haffuer fylletst aff jord oc æn meer for rsels b[ool]. At w̄li nerffuerendis wore tiid oc stedh, sowe oc hørde, at gick oc foer i alle mathe, som forscreffuet stander, thet withne breff. Oc wii forscreffne, ther swa withnet haffue oc insegle haffue, henge wore intsegle for thette breff til ydermere um anno die et loco suprascriptis.

Beskadiget Orig. p. Perg. med 5 bevarede Segl i R. A. Topogr. Sml.
(Paa den ene Seglrem staar: welburdigh swen Jes Budde).

Hr. Eggert Frilles Erklæring om ikke at kunne besegle. at
Kongen ei har gjort nogen Uret.

Min ydmik tro thiennisthe ethers Nade altiid tilforn send met vor herre ihesu christo. Kiære nadighe Herre, werdes ethers Nade at wide, at nu ethers Nade wor her begierende at haffue the article besegld aff the gode men her udi landhet, som udi Siælandh er tillatt oc ther beseld, tha lod iegh myn Herre Bispenn oc ethers Nades Radh aff landhet her nu forsamlet udi Othens heme- lige høre myt swar ther uppa, scriffuit po een liden scriffit po thet myne ord skulle icke forwendes, ludende ord fra ord, som her efter screffuet stor: Hwad iek kan tale, scriffue eller beseigle, ther myn nadighe Herre kan kome til gaffn oc bistand, thet giør iek gerne som en tro thiener bør at giøre sin kiære Herre, mik sielff uforsømd therudi, forthii thet Gudh forbiuthe, thet mattæ mik skee aff een liden forsømelse, thet iegh worte armere en een fattighe man; forthii hwo mere er skildighe, en han formaa at betale, han er swo; forthii hwore umyndighe børns godtz ladess, thet bør ræthe weriæ at giøre regenskap uppa, nar børns wener oc frænder thet erkende worde; oc kan alt myt godtz, som iegh nu haffuer, icke tilræcke at wetherlegghe Hr. Philippi børn for theres fædernæ, om noghen forsømsse kunne mik met ræthe til- legges; tha wore iek, som forescreffuet stor, armere end een fat- tige man; forthie, kiere Herrer, beddes iegh ethers gode radh alle samen, huad iek maa tale oc giøre myn nadighe Herre til wilghe, mik ther udi uforsømd, som fore screffuet stor, thet for- thiener iegh gerne met ether alle oc hwer serdelis — oc wed udi sanninghen, at the mik thette tilstaa. Kiære nadighe Herre, hobes mick ethers Nade wil icke taghe swodan alvorlighe swar til uwilghe, udhen ethers Nade wil wide myn forderffue, som fore screffuit stor, som mik hobes ethers Nade icke wil. Thii met myt witzskab haffuer iegh thet aldrih forthient oc aldrih wil forthiene. Haffde wor danske logh icke trængd mik ther til, at iegh io skulle wære the børns weriæ, thet kenne Gudh iek haffde thet heldre haffd fordragh, forthii iek haffuer aldrih hafft ther aff udhen stor umagh oc skade; oc bether iegh ethers Nade ey taghe til uwilghe thet jek swo alvorlighe scriffuer, ther nødes iek til for stor forderffue- lige skade, iek mattæ ther aff fanghe, som ethers Nade sielff wel ythermere mercke kan, om ethers Nade wil thet ræthelighe oc kierlighe forstande. Gudh almechtigste befaller iegh ethers Nade oc alt thet ethers Nade wel vil. Scriptum Ottonie profesto sancti Johannis .ante portam latinam etc. lxxviii. Eggerdt fritle miles.

Egenhændig Konzept paa Papir. R. A. Personalh. Saml. Frille. (Samme Erklæring findes paa Tysk og Latin.)

Hr. Eggert Frille til Raadet om Striden om Tranekjær.

Erwerdigesthæ oc erwerdighe met Christo fædre oc Herrer, Hr. Tue met gutz nade Erckebishop i Lundh, Biscoper, Riddere oc Riddermentzmen, høyborn første koningh Christians oc Danmarks Righens radh alle oc hwer serdelis helser iegh Eggert Frille Ridder æwinnelighe met wor Herre. Kiære Herrer oc synderlighe gode wener, iegh screff ether eet breff til Kalundeborgh, siist mode ther war Symonis et Jude met flere ord oc blant andre ord bedendes ether ydmigelighe, ati wilde sisle til myn Herres nade, at hans nade wilde giffue mik myt ighen oc fuld felighe leyde, ther iegh wore fulkomelighe met forward, oc bad ether ydmigelig giffue mik alvorlighe swar ther uppa uden alle omslag, oc at iegh myt gotz mattæ ighen faa. Ther fih iegh inthet swar uppa, men myn Herres leyde breff fih iegh met ethers breff ther hoss screffuen; hvor the breffue lyde fortенcker ether wel. Er iegh ther fuldelighe met forward, thet wide i wel. Jegh haffde togh rett mik effter at søghe then daghe oc mode til Kiøbenhaffn effter the breffues lydelsse. Sithen the breffue worte mik sende, tha haffuer ieg spøred udi sanninghen, at alt myt rørende gotz, som kunne spøres, er alt samen burdtaghet og hvor sithen er faret met myt urørende gotz, thet fanghe i met gutz hielp wel at wide, om gudh wil iegh leffuer. Then fare, mik er skeet, sithen iegh fih the leyde breff, thet holder mik til baghe, so iegh tørff icke søghe fornefnde dagh oc mode til Kiøbenhaffn, forthii iegh frichter, the same, ther radde hans nade sithen at taghe myt gotz, the same wil wel rade at taghe myt liiff met, om the finghe macht offuer mik, po thet at hwer udi syt stett, som myt haffuer nott oc en nyder, haffuer fanghet oc en nu haffuer, mue thet beholde uden giensielssse, om iegh wore aff weyen, swo at inghen kierde ther effter, oc tha haffde the ylde radh for mik, først taghe myt gotz oc sithen taghe myt liiff. Men skal ther nu settes en annen rett oc aff andre offuer mik, tha fruchter iegh wisselighe, thet giøres icke po myt bestæ, forthii iegh haffuer weret for then høygistæ rett i Danmark er, then tiid myn Herres nade talde mik sielff obenbare til po radehuset i Kiøbenhaffn for alt hans nades erlighe menighe radh, andelighe oc werdelighe, faa eller enghen tedhen, oc war iegh offuerbodighe at pleye rett, thet gielde liiff, gotz eller ære. Førre iegh kom stedhen, tha wed iegh for sanninghen, at iegh war for then høygstæ rett i Danmark kan wære, oc wed iegh enghen høygere eller strenghere ret i Danmark fore at kome en then war. Men pa thet at alle retwisse dannemen oc gode menniske mue wide oc kenne, at iegh wil hwer man pleye ære oc rett:

Jegh skylder mik her til stede at kome for Herrer oc Førstæ, Bisper, Prælater, Riddere oc swene oc . . . , swo som er for H. Gert, myn Herres nades broder, bispen aff Lubeck oc bispen aff Sleswigh som hans nades sworne rad ære, Riddere oc swene udi land to Holsten, som oc hans nades sworn rad ære, oc for borgmester oc radh her i Lubeck, her nyde oc ungielde alt thet retthen giffuer uden alle nade, thet gielde liiff, gotz eller ære. Thet iegh skyuder mik hiid, skeer forthii her er then strengest rett, iegh noghen stet wed; rætthen finness icke her myld eller nadelighe them, ther skildighe eller brødelighe finness; men ald enisthe forthii at hwer uskildighe oc ubrødelighe, som her komer for ræthe, ære alle felighe for wold oc urett. Met gutz hielp iegh frøchter inthet for, at noghen retwiss man skal haffue macht at sie mik liiff, gotz eller ære aff. Thet finness udi wore danske logh, hwor for oc udi hwilkæ made en dansk man maa forbryde siit erffue gotz, ther finness iegh met gutz hielp icke udi blant; iegh haffuer aldrigh ferd roff eller brand po righet eller noghen the gerninghe giord, ther mik bør at mysthe myt erffue gotz for. Worthe iegh en so til sinne, som iegh met gutz hielp aldrigh achter at worde, at iegh aldrigh wilde til Danmark, tha wed iegh effter wor danske logh, hwad mik bør for lydelsse at sende koninghen hwert aar udi hans fadbure oc ther for met ræthe nyde alt myt ærffue godtz, som iegh udi Danmark haffuer. Thi beder iegh ether kiære Herrer alle samen oc hwer serdelis, ati wele undervise hans nade, at hans nade wel lade myt (I o: mig) fanghe myt ighen. Skader sithen noghen po myn liiff eller ære, tha wil iegh her kome for ræthe, nyde oc ungielde alt thet retthen giffuer uden ald nade, som for-screffuet stor. Kiære Herrer oc wener, ethers erlighet alle samen oc hwer serdelis wide fuld wel, om i wele, hwar for mik skeer thenne store wold oc urætt, thet er forthii iegh er formynner til H. Iwer Axelssøns broder børn, oc ther trengde mik wor danske logh til. Sithen loghen haffde mik ther til trengd, oc myn Herres nade war begerendis at haffue theres fra mik slott oc land, som the i pant haffde, oc bød mik enghen rede penninghe oc enghen rede betalinghe, iegh ther formanet, oc esket hans nade aff mik slotzloffue i Tranekier, then iegh aldrigh anamede aff hans nade. Ther saffde [ieg]h ney til, en togh hans nade thet sithen wolde-lighe togh; haffde [iech] thet giord, tha haffde thet standit myn ære til straffe, forthi iegh [mente] oc en nu mener, at iegh haffde tha warit eet slotzloffue troløss oc ther offuer waret plichtighe at wederlegghe fornefnde børn all then skade, the for myn for-sømselssse fanghet haffde, oc ther kunde alt myt gotz icke til ræcke. Item sies mik her, at ther skulle wære uskelighe breffue funnen,

som iegh skulle haffue fra mik screffuet, oc iegh haffuer førre screffuit ethers erlighet til, at fra then forstæ tiid iegh saffde hans nade myn tro thienisthe oc so til then dagh, iegh wort wolde-
 lighe dreffuen aff Danmark, tha frichter iech inthet for, at noghen i werdhen skal finne breffue, budh eller scriffter, ther iegh noghet sinne haffuer waret myn Herres nade imod met, andrelunde en som en tro danneman oc tro thiener burde at ware sin ræthe herre og konghe. Hwad breffue iegh haffuer fra mik screffuet, sithen iegh hiid kom til ether oc flere myne wener, kungjord them, hwad mik er skeet, them wil iegh alle samen skelighe oc ræthe-
 lighe forsvare, som en danneman bør them at forsware met lighe oc met ære. Gudh befaler iegh ether alle oc hwer serdelis, biu-
 dendis offuer mik udi alle tilburdelighe tingh. Scriptum Lubech feria 2 proxima post dominicam palmarum meo sub sigillo inferius impresso anno etc. lxi.

Gjenpart paa Papir med Hr. E. Frilles Segl under.

Mrk. paa Bagsiden: Copia literæ ad consiliarios regni Daciæ, Haffniis in dieta Philippi et Jacobi congregatos. R. A. Personalh. Saml. Frille.

12.

20. Juni 1476.

Helletoftegaard skødes til Tranekjær Kirke.

Alle men, thette breff see eller høre læse, helse vy Verner Hansen Nørhærizt foget pa Langeland, Hans Jenssøn aff Krogager, Anders Claussøn aff Emberbøle, Oloff Jenssøn aff Swalebøle, Niels Grubbe af Fæbech, Thomes Tube och Per Læbo aff Symendbøle ewinneligh met gudh. Kongiøre wy alle men nerværen-
 des och kommendes met thette wort opne breff, ath aar effther guds byrd mcdlxx sexto then torsdagh næsth fore Sancti Hans dagh mytzsømmer, tha wort skecket for oss och flere acthe dannemen pa nørhærizt thing udi Langelandh beskedhen man Anders Fynboo aff Kotzsebøle, hwilken ther beddes, fik och fremledde eth fulth tings vitne met otte acthe dannemen, som ere Michil Jensen aff Gundesgordh, Nis Jensøn aff Fæbec, Hans Suder aff Swalebøle, Hans Fyndzssøn aff Leybøle, Michill Bonde ibidem, Jæpp Ayessøn ibidem, Anders Claussøn och Mates Hanssøn i Stengorde, hwilcke viii dannemen uthginge och beradde them och igen indkomme och sandrecteligh vitnet pa theres gode troo och rette sanninge, ath the hørde och swaa, thet fornefnde Anders Fyønboo stodh pa fornefnde tingh indhen fyre stocke pa wor Frues wegne udi Tranckers kyrke och spurde sigh fore met then menige almue, om nogen man widerlicth war i saa made, ath hwat heldher Thomes Boodh, hwes siel gudh nadhe, skyøttthæ Helliøffthe gordh och Helliøffthæ fangh til wor Frue udi Tranckers kyrke eller til sogne

prest i same stedh. Tha upstode først gode Riddermens men och sidhen acthe bønder och menige almue, som fornefnde tingh haffde søgt og sagde saa, ath thennem sanneligh widerlicth war, thet fornefnde Thomes Boodh war pa fornefnde tingh och bødth guld, sølff och penninge for thet fornefnde gotz, helst forthi ath wor frue i Tranckers Kyrke haffde thet gotz udi pant for fyre hundredæ march, och the fornefnde penninge haffde fornefnde Thomes Boodh indhen fyre stocke och wille hafwe indløset thet fornefnde gotz met. Tha kom Hr. Eggert Frylle och Hr. Philippus Axelssøn och taledede emellom wor Frue och fornefnde Thomes Boodh en woldgift udi saa madhe, thet fornefnde Thomes Boodh skulle troo syne wenner pa syn side och wor Frues kyrke werier, som war Biørn Pederssøn och Las Nielssøn skulle troo theres wenner pa wor Frues wegne. Voldgiftesmen sammen komme pa Tranckers kyrkegordh och gjorde en kyreligh och godh endracth emellom wor Frue och Tomes Boodh, saa at fornefnde Thomes Boodh skulle beholde the fornefnde fyrehundredæ march hoos sigh, och wor Frues kyrkewerier pa wor Frues wegne skulle fornøge och giffue hanem hundredæ march ther til. Tha wille Thomes Boodh ey en tha lade sigh nøge. Tha radde kyrkewerier met sognemen och gaff fornefnde Thomes Boodh en rødsnymleth hesth til en forbedring met sodant skell, thet fornefnde Thomes Boodh skulle komme til fornefnde tingh och skøde them pa wor Frues wegne fornefnde gods. Tha sade Thomes Boodh Jaa, thet han wille thet gerne giøre met alle gode etc. Item then neste tingh ther effther tha stodh Thomes Boodh indhen fyre stocke och athsporde fogdhen, hwem han skulle skøde fornefnde gods; tha upstodh Fogdhen och radde met Hr. Philippus Axelssøn och flere gode men och sade saa for rethæ, ath Thomes Boodh skulle skøde wor Frue thet fornefnde gods och enghen andre, helst forthii ath han haffde upboret wor Frues gotz och penninge ther fore fornefnde godz. Tha upstod Thomas Boodh med tree och torff, skøtte, afhende och uplod Tranckers kyrke werie fornefnde gotz pa wor Frues wegne met alle sine rette tilliggelsse som ager, ængh, skoff, marc, wot och tyurt, inthet undhentaget. Item tilbant fornefnde Thomes Boodh sigh och sine sanne arwinge frii ath hemle [og] tilstande wor Frue i Tranckers kyrke fornefnde gods til ewinneligh fra hwer mantz tiltal eller gensielsse udi nogen made. In cujus testimonium sigilla nostra præsentibus sunt appensa. Datum et actum anno die et loco supranominatis in testimonium premissorum.

Orig. p. Perg. med 3 Seglremme i R. A. Topogr. Saml. (Sml. Landstingsvidnet 29/1 1477 om samme Sag, trykt i Matzen: Den danske Panterets Hist. 490).

Vidne af Tranekjær Port om Matis Mikkelsens onde Omgængelse.

Alle men, thette breff see eller høre læse, helse vij Mates Joonssøn aff Skowsgardh, landzdomere udi Langelandh, Her Michil Michilssøn Capellan pa Trancker och Nielss Grubbe aff Fæbech, wepnere, ewinneligh met Gudh. Kongiøre wii alle men, nerverendes och kommendes, met thette worth opne breff, ath aar effther Gudtz byrdh mcdlxx septimo then torsdagh nesth fore sancti Michaelis dagh archangeli, tha nerverendes hoss ware wii i Trancker borghæ porth hørde, thet welburdigh man Bent Bille i Søholm athspurde Mates Michilssøn aff Frelleswich, for hwat sagh han haffde kyærth hans thienere Jesper Norby for wor nadighæ Herre och for hans nades søn wor nadighæ unghæ Herre, och hwat thet owerwoldh skulle ware, forneffnde Jesper Norby skulle haffwæ giort forneffnde Mates Michilssøn. Tha swarede forneffnde Mates Michilssøn saa, at Jesper Norby haffde udwysæt hanum aff syn gardh til tinghæ thwoo tingh fore mytzsomer och eth tingh effther. Tha swarede forneffnde Bent Bille saa ther til: Mates Michilssøn, haffuer thu nogher andre skyllinger til hanum, tha skall han pleghæ tigh reth, før han gongher her udh aff porthen. Tha wisthæ forneffnde Mates Michilssøn enghen andre skyllinger til forneffnde Jesper Norby udi noger made, en som forescreffwet stander. Item war ther same tiidh i forneffnde port wor nadige herres thienere saa manghæ som bigger och boor udi forneffnde Frelleswich, som war Hans Andersson, Hans Perssøn, Nis Hanssøn, Anders Møgh, Per Perssøn, Henrik Kaltz, Oloff Waltersson oc Jepp Bossøn, och kerdæ pa forneffnde Mates Michilssøn, som the tilfornæ haffde kert for wor nadigæ unghæ Herre och for alle the Embetzmene, som Trancker haffuer haft af wor nadighæ Herre aarligh aars til thenne dagh, sidhen her forneffnde Mates Michilssøn kom i Frelleswich ath boor, for undh omgingelssæ i saa madhæ, ath han hwert aar byedher theres agher och æng upp uloffligh met sith qwegh, och for hans undæ heynæ skyldh, och huggher theres skow upp om nather tiidh i mørk och mooll och seller borth til andre by, och manghæ andhre skyllinger, hwilke som langt ath scriffwæ war. Och haffuer han udi fyre samfelde aar waret udwysæth aff syn boligh for ulywdelssæ och und omgingelssæ, som han haffuer met syn naboo, oc hwert aar bøth sith faldzmaall och jæth bedringh och ey holthet udi noger made. Item swarede Bent Bille forneffnde Mates Michilssøn saa ydermere, ath han wille met thet snarestæ fare til wor nadighæ Herre och underwysæ hans nadæ for hwat sagh forneffnde Mates Michilssøn war udwysæth aff syn gardh, och ware thet sidhen wor nadigæ Herres wilæ, ath for-

neffnde Mates Michilssøn skulle bliffwæ wed forneffnde gardh, tha wille Bent Bille thet gerne tillade oc giøre forneffnde Matis Michilssøn ther enghen hynder panne. Item badh forneffnde Bent Bille then man, som haffde stedh gardhen aff hanum pa wor nadigæ Herris wegnæ, thet han skulle undhæ forneffnde Mates Michilssøn rum och magh met sigh i gardhen, saa lenghæ saghen haffde wareth for wor nadighæ Herre. In cuius testimonium sigilla nostra presentibus inferius sunt impressa, datum anno die et loco supra dictis.

Bent Billes Ark. Orig. paa Papir med de tre Segl i grønt Vox i R. A.

14.

17. Juni 1478.

Landstingsvidnæ om Voldtægt og om en slig Sags Paakjendelse.

Alle men, thette breff see eller høre læse, helsse wij Mates Joonssøn, landsdomere udi Langelandh, Anders Claussøn, Oloff Jenssøn i Swalebøle, Hans Jul Leybøle, Nis Grubbæ i Fæbechgardh, ewinneligh met Gudh. Kongiøre wy alle men nerverendes och kommendes met thette wort opne breff, ath aar effther Guds byrdh mcdLXXXVIII^o pa sancti Botulphi dagh, tha war skycket for oss och for flere dannemen pa Landsfare landstingh welburdugh man Beynt Bille, hwilkæ ther beddes, fick ock fremledde et fult och alt standendes tinghs vitne met tolff trofaste dannemen, som ere Michil Jenssøn i Gundesgard, Mates i Bremholm, Per Butzsæ i Fogelsbøel, Jepp Bossøn, Anders Hwidzssøn i Trøggeløff, Anders Salmanssøn i Foolslet, Per Lamb i Simendbøle, Hans Bondessøn i Stengardh, Anders Hofftangh, Per Læbo i Simendbøle, Mates Laurissøn och Hans Ayessøn i Liungelssæ, hwilkæ xii dannemen alle samdirectelighæ witnet pa theres gode troo och sanninghæ, ath Jesper Norby athspurde Jes Michilssøn, om han wille pleyæ Ingwor aff Hennigtwed reth for the skyllingher, han skyllede hanum for thet wold, han giorde pa then fatigæ quinnæ, han togh aff hans gardh och laa met henne emodh hennes wiliæ och en thag haffde bort under sith twangh. Och thet haffde quinnen beddet forneffnde Ingwor kære pa syn eghen wegnæ, thi hun mathæ ey kommæ i sith eghet frelssæ. Och for thet han giorde hanum wold och sloo hans dorre upp och ey mathæ nyde fred i sith eghet huss hwerken for Guds skyldh eller for wor nadige herres skyld. Tha sagde forneffnde Jes Michilssøn: Ickæ er jek here kommet, for thet jek wil ware udi retthæ met tigh eller stande tigh til retthæ for the skyllingher; men haffuer jek slaget tigh en træ nafflæ i sønder, tha wil jek giffwæ tigh twoo stycker stool ath bødet met igen. Och witnet forneffnde men, ath thet haffuer warit æreldæ sedh her pa landeth, ath sanne men skulle tyw indhen sætte ughæ dagh, effther

gerninghen er giort, ther the til kreffwes ath tyw om. Och witnet forscreffne men, at forneffnde Ingwor kerdæ pa forneffnde Jes Michilssøn tha same dagh til lands tingh, som han togh pa hanum alle the forscreffne skyllinger, som her forscreffwet star, bode pa syn eghen wegnæ och pa quinnens wegne. Item war forneffnde Jes Michilssøn offthæ athspurd, om han wille pleye reth for forneffnde skyllingher, tha sagde han alle tiid ney. In cuius rei testimonium sigilla nostra presentibus inferius sunt impressa. Datum et actum anno, die et loco supradictis.

Udskrift: Thinx uidhne, at Jes Michilssøn uille ey pleye reth paa lants-ting teen daug, han uar pogreben, oc æn tha haffde quinnen met uælle inthen sin thwangh, oc at sannemen skulle ty innen sætthe ughe dag.

Orig. paa Papir med 4 Segl i R. A. Bent Billes Ark.

15.

27. Febr. 1479.

Rømningsbrev over 17 Bønder for ulovlig Skovhugst m. m.

Wii Christiern, met Gudz nadhe Danmarks, Swerigis, Norgis, Vendes oc Gotes konningh, hertugh i Slesuigh oc i Holsten, Stormaren oc Ditmersken hertugh, greffue i Oldenborgh oc Delmenhorst, helse ether, som bygge oc boo i Langeland kerligen met Gud oc wor nathe. Thet skulle i withe, ath for oss pa wort retthertingh wor skicked welburdegh man Beind Bille, met iiii wore lagdages breff offuer Per Bossøn i Heslebiegh, Mattes Hennickes-søn i Magelby, Niels Jepssøn ibidem, Hans Swan, Per Matssøn, Claus Jepssøn ibidem, Niels Jepssøn, Las Grim, Mattes Hennickessøn, Oluff Swan, Las Jepssøn, Anders Pay, Niels Munk, Per Magenssøn, Truels Ræff, Per Lauessøn oc Iwer Skrædere ut at legge hanum, hues the hanum aff rætte [ere] plechtuge for skowhugh oc ollengeld oc urette lagher etc., huilke wore breff the haffue sidhet offuerhørege oc ther fore ey reth gøre wille. Thii biuthe wii en nu forscreffne men under theres faldzmall, ath the innen sex uger effther thette wort breff er læst, utlegge oc reth gøre forscreffne Beind Bille, hues the ere hanum aff rette plechtuge effter wore lagdages breffues liidelsse eller oc ryme met andre fredløse men effther thii som logen oc hantfestningen utwise. Datum Haffnie anno Domini lxx nono sabbato proximo post festnm sancti Mathie apostoli nostro ad causas sub sigillo. Teste Efrardo Grubbe iusticiario nostro dilecto.

Udskr. Langlandiam inhabitantibus. Rympningsbreff. Benedicto Bille. Tercio. Orig. paa Papir med Kongens Justitssegl i R. A. B. Billes Ark.

16.

21. April 1479.

Landstingsvidne om Optingning for Vold.

Alle men, thette breff see ellcr høre læsse, helsse wii Mates Jonssøn landzdomere indhen langelandh, Jehan Winsterman, høwits-

man pa Trancker, Hans Jenssøn i Krogager, Jepp Olofssøn foget pa Ørkeell, Her Clemet biscopens officialis pa Langelandh, Olof Jessøn i Swalebøle, Hans Jul i Leybøle ewinneligh met gudh. Kongiøre wii alle men nerverendes och kommandes met thette wort opne breff, ath aar effther gudz byrdh mcdlxxix^o then othenstdagh næsth fore Sancti Georgii dagh tha war skycket for oss och for menige almue paa Langelandsfar landztingh welburdughæ man Beynt Bille aff Søholm, hwilke som beddis, fick och fremledde eth fult och alt standendis tings vitne met tolff acthæ danne men, som ere Hans Hwitzsøn i Leggebøle, Hans Kortssøn i Lyckisholm, Villiom Nielssøn i Helssnødet, Mates Bonde, Villiom Esbernssøn i Torpe, Nis Uredh ibidem, Hans Biørnssøn i Lyængelssæ, Michil Jenssøn, Gundesgardh, Hans Ayessøn i Liungelssæ, Hans Bondessøn i Stengardh, Esbern Jenssøn i Linesse och Thomes Jude, foget i Foreweyle, hwilke xii danne men samdirectelighæ vitnet pa theris gode troo och sanninge, ath them fulwiderlicth er, at Jes Michilssøn och Marquardh Matessøn ware pa Sønder hærets tingh och forbade sagwolderen, som them skyllede for woldh och herwerkæ, och bødhe the them theris falsmaall thet, som the ware forenth om. Och tackede the Beynt Bille och lode quit, ledughæ och løøss alle Beynt Billes swenne, som ware i flok och i fylge met sagwolderen, then tiidh the ware pa grebne och førde til Trancker och ware ther indsæth aff theris sagwolder. Och lode quit, ledugh och løøss alle the, som then sagh ware anrørende, ath the ware fredløss sornæ for woldtekt och til herwerkæ sornæ. Ath saa war witnet for oss, som forescreffwet star, trøckæ wii ware incigle nethen for thette breff. Datum anno, die et loco supra dictis.

Udskr. Things vidne, huar Jes Michilssøn oc Markardh Matthsson lodhe tørris saguallere quitthe ledhige och lesse. — Orig. paa Papir med 6 Segl i R. A. B. Billes Ark.

17.

1. Maj 1500—1501.

Tranckjær Lens Sagefaldsregnskab.

Thette ær thet sagefald, som ær falled tiill Trancker, siden Jeg Tomes Nielssen anammede slotzlogenn anno domino md^o fraa sancte Valburgis dag etc.

Bøstroppe Sogenn.

Mattis Boessen vi rinske gillen for sin boeslod.

Item Hanss Graa ii øxne saa gode som vi march eth støcke mælbusk for en gardfred.

Item Jep Tolffberg i rinsk gillen, for han sloo kronene tienner.

Tølebøll Sogenn.

Item Jep Keldssen vi march, for hanum brøst hemell tiill I oxe, han kende sig ved.

Item Jesper Clauessen iii march, for han sloo kronenn tienner.

Lywngelss Sogenn.

Niels Krog viii march for en log, han tingde fore.

Item Anders Bunde iiiii marc for en Stockeneffnd.

Ffuglsbøll Sogenn.

Item Søffrinn Krog ii øxne for en kniff, han hiitte och lyste icke upp.

Ffotzslette Sogenn.

Item Mattis Lalii iiij øxnæ for en sæll, han dolde, som hørte Michel Kortssen till.

Item Jes Salmenssen iiij marc for en stocke neffnd.

Item Mogens Salmenssen I oxen for en stocke neffnd.

Trøgeløff Sogenn.

Item Nielss Pederssen $\frac{1}{2}$ tunne honyn for en stocke neffnd.

Item Per Matssen I rinsk gillen for samme sag.

Item Oluff Hanssen I rinsk gillen for samme sag.

Item Per Matssen eth støcke leisk for ii giess, han lod seg scriffue for og ickæ ytte them.

Item Oluff Hanssen ii marc for en neffnd.

Item Hans Jenssen I rinsk gillen for samme sag.

Magelby Sogenn.

Item Per Hanssen iij rinske gillen for eth woldh.

Item Matis Kelssen I pund salt for en neffnd.

Item Oluff Nielssen ibidem I rinsk gillen for samme sag.

Item Niels Tralssen I marc for lawer.

Item Mattis Brun V rinske gillen for thet hør, han tog fraa kronens tienner.

Item Hans Knutsen ibidem I marc for en neffnd.

Item Niels Brun ibidem xviii β for en neffnd.

Item Jep Jude iiiii marc for wold, han gorde.

Item Hans Boessen ibidem I Oxen for en neffnd.

Item Mattis Kalssen iiiii marc for en neffnd.

Item Anders Jonssen I marc for blowide.

Homblett Sogenn.

Item Anders Lalij I marc, for han sloess.

Item Per Olufssen eth støcke hagenst for siitt fredkøb.

Item Lauris Hanssen i Kedeby lxx march for Anne Oluffs qweg, han mertte.

Item Per Matssen i Hagenby eth støcke mælbusk for sandemandtz eedt.

Item Hans Prising ii marc for en neffnd.

Item Michel Nielssen I fierdell honiin for samme sag.

Item Mattis Mortenssen I rinsk gillen for samme sag.

Item Hans Olssen i Kedeby I rinsk gillen for samme sag.

Lyndesse Sogenn.

Item Lauris Jonssen I marc, for han sloo en pige.

Item Hanss Jenssen iiii marc for en neffnd.

Screueløff Sogenn.

Item Nielss Panch Ottesindetiwe march oc førtiwe marc i wore, som wor kober oc then oc klede.

Item Hanss Dansser I pund salt for byffred.

Item Morthen Jenssen eth støcke mælbusk for eth aarod, han gjorde i Hennitued.

Rutkøbing.

Item Per Knap ii marc, for han sloess.

Item Nielss Hwid I oxer for wold.

Item Hans Skotte I rinsk gillen for samme sag.

Item Jens Gregerssen eth træmet homble for same sag.

Item Jes Anderssen eth støcke leisk for en log, han tingde fore.

Item Søffrinn Henrichssen eth støcke mælbusk, for han sloo myn frues bunde.

Item Niellss Jenssen ii øxne for eth wold.

Symerbøll Sogenn.

Item Jes Jude ii øxne for en log, han tingde fore.

Item ii marc for ii karlle, som ginge raen ower.

Resting.

Item Anders Swer ii pund salt, for han sloo en karll.

Item lille Godefred I pund salt.

Tranekjær Lens Regnskab i R. A.

18.

9. Jan. 1519.

Væbner Chr. Madsens Sjølegave.

Jeg Cristern Matzen aff waben aff Lynness paa Langelandh gør witterligh for alle och kienness meg met thette myt obne breff, thet jeg met myn fry wiilie oc welberedh hoff, oc saa meest for myn siel salighedh oc mynæ kæræ hosfruerss oc alle mynæ foreldhers siele tiil ro oc lysæ, oc alle godhæ crasnæ siælless tiil hielp oc trøsth, haffer nu undth oc giiffueth, oc meth thette myt obne breff frelseligh uner oc giffuer, skødher oc affhendher tiil ewyndelig eyæ fraa meg oc mynæ sannæ arwyng hæ oc indtiil then helligandz kloster oc hospitall y Nacskow en myn gord oc grundh lyggendiis paa Langeland oc i Sporsberigh i Løngelssæ sogenn i nørræ herreth, som Lawris Børnssen nu paa boor oc giffuer tiil landgildh aarlig aartz xx skilling meth syt arbeydh, gesterij, bedhe oc tenysthæ, saa ath forskreffne kloster oc hospitall skall nydhæ,

brughe oc behollæ til ewyndeligh eyæ uighenkallendes aff meg eller aff mynæ sannæ arwynghe eller noger andræ effther thenne dag, tog met sodant skeel, ath priorij oc menigh conwentz brøder i forskreffne klosther, som nu er oc effther komendes worder, skulle ladhæ oc hollæ en messæ om ughen, then æne ughe en messe aff wor frue, then anden ughæ en messe aff sancte niclaffz tiil ewyghe tydh. Men her ud offwer beplichter jeg meg oc myne sannæ arwynghe ath ffry hiemmel oc fulkommeligh tiilstaa forskreffne klosther oc hospitall then forskreffne gord oc grund meth alle synæ retthæ tiil legilssæ, som er agher, engh, skow, mark, fiskæ wand, fegang, ryss, rudh, woth oc tiurth ynden fyre markeskell, inthet under tageth indtiil ewyndeligh eyæ. Item skedhe thet szaa, ath gud forbywdæ, ath forskreffne gord, grund eller noghen gortzens retthe tiil legilssæ vorthæ forskreffne kloster eller hospitall aff wondnæ met lantz loghen, kyrkæ loghen eller nogher retthægang for myn hiemmels brøsth skyll, tha beplycther ieg meg oc myne sannæ arwinghe at wederleg forskreffne klosther oc hospitall saa goth gotz oc saa weel beleyligh inden sex ugher ther nesth effther komendes, ath holle forskreffne kloster oc hospitall aldelys udhen all skadæ y alle madhæ. Item giør ieg wyttherlig for alle men, nærværendes oc effter kommendes wordher, ath jeg Cristern Matzen haffuer meth myn fry williæ och welberodhoff undt oc giffuet, oc frelseliigh uner oc giffuer fraa meg oc mynæ sannæ arwinghæ oc indtiil forskreffne kloster oc hospitall alt myt bolle goytz rørendes oc urørendes, hwat thet helst er eller newness kan, paa thet at jeg oc mynæ kæræ høstruer oc allæ mynæ forældher skal væræ lottaghen aff alle thee godhe gerningher, som ther gøres i then helligandz ordhen, saa wydhe som kristen dommen ær, oc giør jegh prior oc forskreffnæ conwentz brødher fulkommeligh tiil myn sannæ arwynghæ effther myn død. Thiiil ydhermære forwaringh oc bedher staffesthelss at hoolæ fulth oc fasth, tha ladher jeg hynghæ myt indzeglæ met williæ oc widskaff nedhen for thette myth obne breff, tiil bedyndes erligh oc welburdigh man, som er her Lauriss Perssen, sogne presth i Lannæ, Matis Lawrissen i Olstropp, Jøren Graa i Scylwersthet, lants domær i Loland, och Hemmynghe Bran i Skowlenghe, ath thii hinghæ theres indzeglæ nedhen for thette myt obne breff. Giffuet i Naxskow aar effther gudz byrdh mdxix^e, søndagen infra ottauas epyphania domini.

Orig. paa Perg. i R. A. top. Saml. (Af de 5 Segl er kun det sidste tilbage.)

19.

17. Juni 1614.

Af Toldregnskab fra Landskrona Marked; Smaatold $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ = $\frac{1}{4}$ Daler pr. Hest.

Lauind:	Heste:	Lauind:	Heste:
Mads Nielsen i Fodslet	4	Lavrids Hansen i Fodslet	2
Mads Rasmussen i Homble	2	Lavr. Mortensen ibid.	3
Peder Gudmandsen i Magleby	4	Lavr. Andersen i Snaremore	2
Hans Nielsen ibid.	7	Lavr. Ibsen i Sønderby	3
Lavrids Rasmussen ibid.	2	Lavr. Nielsen i Spøgberg	1
Mads Hansen ibid.	3	Oluf Pedersen i Hønnetved	10
Mads Mikkelsen ibid.	2	Mads Hansen ibid.	1
Jesper Jespersen ibid.	3	Anders Pedersen i Lengessø	2
Oluf Iversen ibid.	2	Lavrids Nielsen i Hagenby	2
Hans Madsen ibid.	2	Rasm. Villadsen i Kjedeby	2
Rasm. Pedersen i Trygeløff	2	Peder Rasmussen i Trøgeløff	10
Rasm. Mikkelsen i Hafbølle	5	Peder Jensen ibid.	4
Jep Christensen i Rødstedt	2	Hans Mikkelsen i Skehegebjerg	4
Hans Knudsen i Fodslet	3	Niels Jensen i Helsen	5
Jørg. Pedersen i Trøgeløff	2	Hans Villadsen i Svendstrup	2
Otto Andersen ibid.	4	Lavrids Jensen ibid.	8
Niels Rasmussen ibid.	3	Hans Christensen i Lawinds-	
Mogens Hansen ibid.	3	kjøbing	1
Mads Rasmussen i Hesle(berg)	5	Peder Christensen ibid.	8
Godfrid Nill i Homlett	3	Jens Knivsmed ibid.	10
Hans Jensen i Hønnetved	3	Hans Banke i Torpe	2
Peder Jørgensen i Leibølle	3	Hans Lavridsen ibid.	2
Søren Lavridsen i Kassebølle	2	Hans Mikkelsen i Leggebølle	2
Rasmus Andersen i Tressebølle	2	Rasmus Nielsen ibid.	3
Mads Mogensen ibid.	2	Jakob Nielsen i Løkkeby	3
Hans Rasmussen i Helsnet	2	Rasm. Rasmussen i Spotofte	2
Niels Jensen i Resting	2	Borkard Madsen i Perstrup	3
Oluf Andersen i Reegh	2	Lavr. Jørgensen i Emmerbølle	2
Jens Sørensen i Kullepille	2	Jørgen Jensen i Longelse	3
Niels Gotfredsen i Legebølle	4	Peder Tordsen i Reberg	4
Mads Mikkelsen ibid.	3	Hans Madsen ibid.	3

Summa 199 Heste.

Smaatold svaredes ialt af 353 Heste, den store (1 Rd.) af 54.

Toldregnsk. i R. A.

20.

1. Maj 1614—15.

Sagefalldt

(af Kronens Tjenere).

Aff Matz Hanssen i Reffbierig, for att hannd haffde huggitt och stuffuett udi hans Schouffmaal uden minnde Øxsenn 1.

Lauritz Bunde i Korssebølle, for hannd sad offuerhörig med Houfarbeide Haffre 10 Skpr.

Hannes Weffuer i Frellisviig, for hannd thilsagde Peder Nielsen ibidem nogen ordt, som hand hannomb icke offuerbeuisse kunde Dalier 3.

Poffuell Pederssen i Peregaard, for hannd haffde indtagit ett stortt støche Jordt ved øster Wenge i Eegeschouff, uden forlouff och Minnde, disliigeste haffde och huggid paa en aff Kongens Thienners, Jørgenn Pederssens gaardz grund i Strandbye nogitt Elleschouff och gierd same wenge medt, sameledis haffde och i same wenge indtagit nogenn Jordt fraa Empegaard, gaff Daller 10, Øxsenn 2.

Hanns Matzenn i Stoensze, for att hannd haffde besoffuidt Karen Hansdatter, som thiente Jens Thomessen ibidem, och er dette det 4de Gang, hun haffuer laditt sig beligge, och der hand stoed Schriff for ett andett Quindfolch, gjorde for^{ne} Karen Hansdatter Barsell ved hannomb Daller 6.

Jep Erichssen i Boethoffte, for hannd thilliugett sig en wogen fraa Kiøbing och thill Slottidt Daller 3.

Jep Jøde i Febeck, som komb aff med den gaard, hannd haffde, formidelst hand thoeg en stud fraa Sorenn Møllers Dreng wed Slottidt, der hand dreff den hiemb, efftersom den war hannom thilwurderett fraa for^{ne} Jep Jøede for hans giell. Rug 10 Skpr.

Hanns Smed paa Risting, for 2 greene, hannd haffde huggitt och stiffued aff en bøeg, och for nogen Affpløininng. . Daller 3.

Lauritz Matzsen i Hennetued for att hannd haffde laant en thingboeg udi S. Frantz Rantzous thiid och same Boeg fordølett nogen thid henn, bleff derfoere forful, gaff Daler 30, Øxsenn 2.

Hendrich Christensen i Maglebye, Anders Hanssen och Anders Jenssen under biergidt, for Bardaug, de udi ware med Hans Nielssen Daller 3.

Hanns Hanszenn, thienendis Godtfred Jensen i Lindesse, for ett blaatt øie, hannd sloeg Peder Kallessen, thienendis Her Michell Daller 1½.

Mickell Joenssen i Maglebye, for att hand haffde besoffuitt Maren N : datter, dog hand haffde sinn egte høstrue. Daller 40, Øxsenn 2.

Mickell Ibsen ibidem for att hannd haffde besoffuitt Maren Lindenns Daller 1, ½ ortt.

Lauridzs Bunde i Illebølle, for att hannd haffde stiffuedt 5 smaa bøge greene aff hans schouff Haffre 2 Tdr.

Peder Matzsenn ibidem for 2 eegestaber, hannd haffuer huggitt i hans bunde schouff och nogenn greene Daller 4.

Claus Fergemand i Spoesbjerg, for att hand haffde besoffuitt Anne Buttens, dog hand haffde sinn egte høstrue.... Daller 30.

Hanns Mogensenn i Leggebølle, for nogen ord, hannd thilsagde Matz Kork ibidem, och hand hannomb same ord icke offuerbeuisse kunde Daller 6.

Claus Lauritzsenn i Fuelsbølle for nogen Affpløining
Haffre 2 Tdr.

Henndrich Nielssen paa Ristinge afftinged for nogid guldtt, hand schullé haffue fundett udi ett Steendys och hanndtt [ikke] kunde sig lougverge, att hannd fanndtt, viidere end som hannd frembviiste, endog dett icke kunde forfaris, att hannd haffde funden wiidere, gaff Øxsenn 1.

Nielss Jennssenn i Illebølle, for att hannd haffde laditt en aff de Bielcke Thienner beholde en four Jord och nogenn Schouff, hand haffde huggitt Øxsenn 2.

Hanns Matzsenn i Foedslette for att hand haffde fraaslagitt och afførtt aff Landzdommers Niels Gaasis Grund nogitt Græs, efftersom hand emoed hanomb haffde ophinggett.... Daller 6.

Jenns Schreder ibidem for nogen ord, hannd haffde sagt om en aff lantzdommers Thienner, som hand hanomb icke offuerbeuisse kunde, och derfoere haffde optinged emoed for^{ne} Lantzdommer Daller 10.

Søffrenn Christensen, som thientte Matzs Huidt i Stengarde, for hand haffde besoffuidt Giertrud Jørgensdatter ibid. Daller 1, $\frac{1}{2}$ ortt.

Hanns Pederssen thienendis Mortenn Rasmussen i Klausebølle, for hand haffde besoffuidt Maren Lauritzdatter ibidem
Daller 1, $\frac{1}{2}$ ortt.

Hanns Andersen i Maglebye udlagde, som hand var thildomptt att bøede emoed Michell Erboe ibidem, for ehnn ulouglige Grøfft, som hans øg bleff druckned udi Daller $\frac{1}{2}$, 1 ortt.

Annders Bager i Kierckebye afftinged, for hand haffde forsidett dett Huss samestetz, som hand paaboede, uanseett hannd haffde faett Thømmer thill at bygge med, paa Kongens Schouffue, och dett haffde forkomidt..... Daller 10.

Michell Nielsen i Hombled, for hannd haffuer siddett offuerhørige met Houffarbeide Haffre 10 Skpr.

Summarum Sagefalldtt: Daler 165, $\frac{1}{2}$ Ortt.

Øxsenn 10.

Rug 10 Skpr.

Haffre 6 $\frac{1}{2}$ Tdr.

Forbrødt Rømnings Goedtzs:

Annammett ephther Michell Andersen paa Houff, som fengseligen var anholden her paa Slottedt, formedelst hand undvigtte

Kong. Mayestætes Thienniste, der hand var udschreffuenn for enn baatzmand, och same thid brøed hanns *May*: fengsell och rømppte bortt, och der epter bleff paagrebenn igienn, och bleff rettid her ved Slottid*), befantes epter hannomb som eptther følger:

1 Koe, worderitt for 24 γ
 1 Faar, 1 Lamb for 2 γ
 1 Fyrr Kiste for 4 γ.

Penndinge oppeboridtt for Vedtt:

Annamett aff en partt Bønderne her i Nørre Herrid, som skulle haffue agett huer otende ett Les Ved thill Rettersteditt, thill enn fannge, som velbyrdig Axsell Braede loed brende her ved Slottid, och de formiddelst lang vei icke kunde come same ved affsted, huorfore dennomb bleff bevilgett att motte gifue 4 β for Lessitt eptther gamell Sedvahnne, beloff eptther Ridefougdens medfølgindes Registers formellndning Daller 5, 24 β.

Sagefalldt aff Stigtens goedtz (som tilkommer Kongen alene):

Hann Jacopssen i Bisshopsthorp for att hannd hafde ubiligenn forhuggett hanns schouff uden hiemmell Daller 4.

Olluff Matzsen ibidem for nogen scheltzordtt, hannd haffde thilsagtt Niels Jensen i Kullepiill, som hanns ehre wedkomb, och hannd hannomb same ord icke kunde offuerbevisse

Daller 10, Øxsenn 2.

Hann Jensen, thienendis Anne Panckis i Rudkiøbing, for att hand haffde besoffuidt Ursle Jensdatter, som thienthe i Liøungelse Prestegaard Daller 1, $\frac{1}{2}$ ortt.

Morthenn Deigen i Fouidslette, for 3 smaa unge eeger, hannd haffde huggitt uforvist Øxsenn 1.

Summarum Sagefalddt: Daller 11, $\frac{1}{2}$ Ortt, Øxsenn 7.

Tranekjær Lens Regnskaber 1614—21 i R. A.

21.

7. Juli 1624.

Oppejsning for nogle Nævningsmænd paa Langeland.

C⁴ gjøre alle vitterligt, at eftersom disse Brevvisere Jens Lauritsøn, Matz Ibsøn, Hans Smed og Mads Christensøn paa deres egne og samtlige deres Medfølgers Vegne Nævningsmænd udi tvende Trolldkvidenævn paa vort Land Langeland, nu til denne nærværende Herredag for deres Nævningstoug, som de skal have svoret og gjort over Kirsten Peder Christophersøns og Luze Iffuer Madtsøns for Trolldomssag, ere fældte, saa efterdi at de nu

*) 29. Okt. fik Skarpretteren i Odense Mester Herman f. a. henrette ham med Sværd 6 Daler og til at feyge (polere) Sværdet op igjen $\frac{1}{2}$ Dal. og Fortæring paa sig, sin Hustru og dem, som førte ham fra og til Odense, 4 D. 1 Ort 15 $\frac{1}{2}$ β.

for samme deres Forseelse maa stille os tilfreds, haver de været denne vores naadigste Opreisning udi samme Sag begierendes. Da haver vi nu naadigst undt og givet, saa og med dette vort aabne Brev unde og give forskrevne Mænd og deres Medfølgere deres Mandhelg igien, saa de herefter som tilforn maa gjøre og staa udi Loug og Toug, søge Laug og Gildehus med gilde Mænd og gæve og ei være Mænd dis værre for denne Sag efter denne Dag udi nogen Maade. Thi forbyde vi etc. Hafn. 7. Julii Anno 1624.

Fynske Reg. i R. A.

22.

10. Januar 1628.

Almuen paa Langeland fik aabent Brev at maa seile paa hvad Steder dennem selv synes, forbødne Steder undertagen.

C⁴ gjøre alle vitterligt, at for os underdanigst have ladet andrage Bønder og menige Almue paa vort Land Langeland, hvorledes de meget skal være besværede af de Privilegier, vor Kiøbsted Rudkøbing naadigst er medforlent, baade at de selv ikke maa ved Seilads søge deres Næring, tilmed kan de ikke bekomme hos Borgerskabet i forskrevne Rudkiøbing, hvis de til deres Husholding behøve, og det de hos dennem bekomme, maa de fast ubilligen betale, da haver vi naadigst undt, bevilget og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev unde, bevilge og tillade, at forskrevne Almue selv mue fra andre Steder, hvor det dennem selv løster, de forbødne Steder undertagen, sig tilforhandle og hente, hvis Vare de behøver som Salt, Vin, Humle og andet, vare (ø: hvor) de det bedst kan bekomme. Forbydendes alle og enhver ihvo de helst ere eller være kunde, som paa vore Vegne haver at byde og befale, forbemeldte Almue paa forbemeldte Langeland herimod, eftersom forskrevet staaer, at hindre eller i nogen Maade Forfang gjøre, under vor Hyldest og Naade, Actum Hafn. 10. Jan. Anno 1628.

Fynske Reg. i R. A.

23.

21. Januar 1629.

Eiler Gabrielsens Bestalling som Capitain over Landfolket paa Langeland.

Vi Christian den 4 etc. . . gjøre alle vitterligt, at vi haver antaget os elskelig Eiler Gabrielsen til Krengerup vor Mand og Tjener for en Capitain over Bønder Knectene, som er udskreven af Landfolket paa vort Land Langeland, hvilke udskevne Landfolk han og hans Lytenant med allerstørste Flid og en Gang maanedlig, uden det kan være Bondens Sædetid, skal mønstre, exercere og afrette i Krigsbrug med deres Gævær ret at bruge, item at kunne holde Toug og Slagtordning, hver Pas sin Maade,

kiende Leed og Reed, og at kunne rette sig efter Trommen, og ikke med Drillen vænne dem til at løbe, mens alene søge deres Fjende udi deres Slagtordning, og det paa de Steder, som samme Compagnie beleyligst er at kan møde, dog foruden Hug, Slag eller Streghed, mens han med sine Underofficerer med god Besked og Lemfældighed med forskrevne udskrevne Folk omgaaes, som han vil ansvare og være bekjendt, og ellers hvor fornøden gjøres til Landsens Defension samme Folk at føre, al fjendtligt Indfald at forhindre, eftersom han det forsvare vil, og paa alle hans Margs og Mønstring altid at holde god Ordinantz og Disciplin, at ingen sig over ham og hans Officerer kan med rette have dennem at besvære; og haver vi hannem for samme hans Tjeneste at give maanedlig bevilget, saa længe han er i samme Tjeneste, tredive Rixdaler, hans Lytenant Ti Rixdaler, fire Sergeanter hver dennem maanedlig fem Rixdaler, og fire Corporaler hver fire Rixdaler maanedlig eller des Værd udi Korn og Vare, og en Fændrik og en Tromslar skal hannem forordnes udaf en de beqvemligste under hans Compagnie, hvilken hans Bestilling og Pension skal begyndes og angaae fra den 14. Julii A^o 1628 og siden maanedlig forfølges, beregnet to og tredive Dage udi Maaneden al den Stund og saa længe han bliver i samme Tjeneste. Givet paa vort Slot Kjøbenhavn den 21. Januarii A^o 1629.

Fynske Reg. i R. A.

24.

22. Nov. 1644.

Badskærregning for nogle af Flaadens Folk.

Fortegnelse paa huis af kgl. Mayestæts Folch, nemblig Soldater, Bysseskytter och Baadtzmend, som sist in Julio udi nærværende Aar 1644 ere her til Rudkiøbingh siuge och quescht ankommen fra hans May^s Orloghschibe for Christianpris, som Jeg underschreffne Daniel Hansen Badscher her sammestedtzt (nest Gudtz Hielp) med mine egne Medicamenter haffuer curerit och færdig giort och der paa udi allerbilligste Maader for kiends som efterfølger:

1. Suend Nielsen Corporal, hans Saar at læge, som var schioffueret och ilde forderffuiet, derfor..... 4 Rixdaler.
2. Peder Nielsen Gefreiter, som var ilde quescht paa Armen, at læge, derfor 5 Rdlr.
3. Olluff Nielsen, som var ilde forderffuit aff Schørbug, at curere, derfor 4 Sletdlr.
4. Jachob Laersen, som var ilde quescht tilmed forderffuet aff Schørbugh, och haffde store Hul i begge sine Been, at læge, derfor 10 Slidr.

5. Jens Pedersen, som var gandsche stor och hoffuen aff Schørbugh, at curere 12 Sldr.
6. Anders Hansen, som haffde den sorte Schørbug med Hull i begge sine Been, derfor at læge for 4 Rdlr.
7. Niels Lolliche, som var schot i det ene Knæ och quescht i det andet Been, derfor at læge $\frac{1}{2}$ Sldr.
8. Niels Baadtzmand, som var quescht, derfor at curere 5 Rdlr.
9. Noch en Bysseschøter var quest paa det ene Herdebeen, at læge 3 Rdr.
10. En ved Naffn Hans Rasmussen, som var gandsche forderffuit aff Schiørbugh, at læge, derfer penge 4 Sldr.
11. Niels Søffrenssen haffde Vattersoet at curere, derfor 3 Rdr.
12. Anders Anderssen var fuld aff Skørbugh, at curere 2 Rdr.
13. Laers Laerssen var och fuld aff Schørbugh, att curere derfor 4 Sldr.
14. Henning Nielssen, som haffde store Huller i Fødderne, at læge 4 Rdr.
15. Palle Christenssen var gandsche forderffuet paa Ansigt och Legem aff Schørbugh, at curere 6 Sldr.
16. Peder Nielssen haffde en Gren aff Schørbugh at curere 1 Rdr.
17. Jens Laersen haffde i lige Maade Schørbugh att hielpe, derfor 1 Rdr.
18. Laers Soldat var schut bag ind ad Ryggen och for ud aff Brystet sampt igiennem den høyre Arm, item den venstre Arm igiennemhugget ved Ledet saa vell Herdebenet, och vor med Gunst at melde fuld med Madicher, for hannem samme Schade med Drich och Medicamenter at curere i ringeste 20 Rdr.
- Beløber saa tilsammens for forschreffne Personer udi aller-ringeste at curere och læge: Penge Et Hundrede och thiffue och otte slette Daller.

Actum Rudkøbing den 30 Septembris Anno 1644.

Daniell Hanssen
Egen Handt.

Efter velb. str. Herr Christopher Urnis skriftflige Befalningh haffuer iegh udi Alleryderste thingett med forskrefne Daniell Bartschier, om for^{ne} Bartschier Lønn, och hannomb fra for^{ne} Summa affkortedtt 48 Slette Daller.

Bliffuer saa igienn, som hannomb strax er betaldt
Penge firesindtztiuffve Slette Daller.

Anno 1644 dend 22. Novembris haffuer jegh underschreffne Daniell Hannsønn Bartschier, annammidt aff erligh och velacht Mannd Dinnis Anderssønn, Kongl. Mayest: Riedefoeget udi Thranne-

kier Lhenn, firesindtztuiffve Slete Daller, som schall werre min Betalningh for høybemeldte hanns Kongl: Ma: Folck at curere och læge, enddough iegh fattig Mand er ilde dermed holden, huorføre iegh hermed paa Kongl: Ma: Vegne vill hafve forskrefne Dinnis Anderssønn quiteriddt, thill Vitterlighed underschreffuet minn egegn Haannd.

Actum Rudkiøbingh ut supra

Daniell Hanssen

Egen Handt.

Bilag 32 til Tranekjær Lens Regnsk. 1644—45 i R. A.)

25.

1. Maj 1646—47.

Af Regnskabet for Helsingborg Smaatold af Heste (1 Mrk. pr. Stk.).

		1646.	Lauind.
7. Maj.	Peder Rasmussen af Kædeby.....		6 Heste.
13. Juni.	Lars Jensen af Kullepille.....	10	—
14. —	Søren Nielsen af Riste.....	11	—
	Hans Hansen af Humble.....	7	—
	Mads Hansen af Helsned og Mikkel Jensen af Kiedeby.....	26	—
17. —	Mikkel Friegaard og Poul Hansen af Lavinds- kjøbing.....	20	—

*) I samme Regnskab er 1644, 1. Okt. betalt Daniel Hansen, Badskær i Rudkb., 50 Sletd. for 5 Saarede af Flaaden her ved Landet at læge (en havde faaet Armen, en Benet bortsqudt, de andre kvæstede i Arme og Hænder).

Dertil bruges følgende hos Jacob Sax i Rudkb. udtagne Medikamenter:

1 ℥. Terpentinnolie	D. 2 — 1	℥. β.
1 ℥. Spickolie	— 2 — 1	—
1 ℥. Enberollie	— 2 — 1	—
3 quentinn Barnstenolie	— — 3	—
4 ℥. 6 Lod Bliewitt a 1 ℥	1 — — 2	—
8 Lod Virock	— — 1	— 4
Spangrønt	— — —	— 8
½ ℥. Fenum Grecum	— — —	— 6
2 ℥. Laurollic a 1 D.	— 2 — —	—
2 ℥. Dralle	— 2 — —	—
4 ℥. Terpentinn	— 1 — —	—
Harpeus	— — 1	— 8
Mastix	— — 1	— 4
Eufforbium	— — 1	— 4
Somma	15 — —	— 4

Efter Velb. strenge Hr. Stadtholders skriftlige befalingh, er thinget med Jacob Sax om betalingen for forskrefne Species, och hanomb da udi allerdyreste afttinget 3 Slettedaler 4 β. Bliffver saa igien, som hannomb er betaldt, 12 Slette Daler.

		Lauind.
1646.		
17. Juni.	Hans Kjeldsen, Lavindskjøbing	5 Heste
	Rasmus Michelsen af Vendeby	7 —
8. August.	Lars Lolle af Kullepiell	10 —
	Christen Hansen af Spotofte	10 —
	Peder Madsen af Perstrup	7 —
	Søren Nielsen af Resting	26 —
	Mads Hansen af Brandsby	14 —
	Mogens Jensen af Lenesze	9 —
	Hans Jensen af Haball	10 —
	Hans Madsen af Heszebjerg	7 —
9. —	Niels Hansen af Legebølle	26 —
	Søren Hansen af Fugszsett	30 —
	Clemet Hansen ibid.	23 —
	Jens Eriksen af Kiedeby	17 —
	Mikkel Jensen af Hauffbølle	30 —
24. Septbr.	Rasmus Persen af Kiedeby og Mogens Jensen af Lennesze	27 —
	Jørgen Rasmussen af Botofte	5 —
25. —	Christoffer Hansen af Spotofte	6 —
	Mikkel Clausen af Foulzby	8 —
26. —	Hans Rasmussen af Kiedeby	6 —
1647.		
20. Mts.	Hans Nielsen af Frellesued	8 —
24. —	Mads Jensen af Helszløff	11 —
	Søren Hansen af Fugslette	5 —
	Gotfred Rasmussen af Vindby	10 —
	Rasmus Mikkelsen af Hennetvæ	10 —
25. —	Mikkel Jensen af Hauffbølle	8 —
12. April.	Morten Elersen af Helsnet	6 —
	Hans Jensen af Humble	5 —

Summa... 426 Heste.

Toldregnsk. i R. A.

26.

1591—1651.

Oversigt over Langelænderes Opkjøb af Heste fra Landskrona og Helsingborg (sml. foran S. 157). Af de fire Kolonner angiver den første Aaret, den anden Tallet af Langelændere, den tredje Tallet paa de Heste, de købte, og den fjerde Tallet paa alle de til Indlandet solgte Heste, som dog kun kan opgives for Landskrona Marked.

I Landskrona	1591 købte	2 Langelændere	29 Heste af	273
—	1604	— 2	6	— 309
—	1606	— 23	85	— 244
—	1610	— 31	123	— 380

I Landskrona	1611	kjøbte	11	Langelændere	37	Heste af	213
—	1612	—	»	—	»	—	-
—	1613	—	55	—	220	—	- 849
—	1614	—	61	—	199	—	- 353
—	1615	—	45	—	226	—	- 430
—	1616	—	58	—	293	—	- 666
—	1617	—	c. 50	—	297	—	- 697
—	1618	—	23	—	172	—	- 356
—	1620	—	28	—	185	—	- 451
—	1621	—	19	—	128	—	- 346
—	1622	—	?	—	242	—	- 495
—	1623	—	48	—	302	—	- 609
—	1624	(Markedet flyttet).					
—	1625	—	30	—	198	—	- 453
—	1626	—	5	—	36	—	- 256
—	1627	—	11	+	58	+	- 238
I Helsingborg	—	—	15	—	87	—	
Landskrona	1628	—	»	—	»	—	- 13
—	1629	—	35	—	259	—	- 508
—	1630	—	52	—	416	—	- 913
Helsingborg	—	—	37	—	268	—	
Landskrona	1631	—	?	—	287	—	- 1100
Helsingborg	—	—	67	—	516	—	
Landskrona	1632	—	35	—	210	—	- 941
—	1633	—	11	—	61	—	- 522
—	1634	mangler Regnskab.					
—	1635	—	32	—	219	—	- 445
—	1636	—	8	—	49	—	- 123
—	1637	—	1	—	13	—	- 194
—	1638	—	20	—	161	—	- 740
—	1639	—	12	—	100	—	- 1005
—	1640	—	15	—	119	—	- 682
Helsingborg	—	—	29	—	321	—	
Landskrona	1641	—	7	—	63	—	- 297
Helsingborg	—	—	24	—	198	—	
Landskrona	1642	—	12	—	87	—	- 552
Helsingborg	—	—	35	—	315	—	
—	1643	—	25	—	180	—	
—	1645	—	1	—	12	—	
Landskrona	1646	—	12	—	88	—	- 519
Helsingborg	—	—	35	—	426	—	
Landskrona	1647	—	»	—	»	—	- 113
Helsingborg	—	—	26	—	251	—	

I Landskrona	1648	kjøbte	5	Langelændere	37	Heste af 195
Helsingborg	—	—	6	—	66	— (faa Heste).
Landskrona	1649*)	—	4	—	31	— af 184
Helsingborg	—	—	9	—	84	—
—	1650	—	20	—	150	— - 612
—	1651	—	12	—	139	—

Hermed ophører Indenrigstolden.

Uddrag af Toldregnskaberne i R. A.

27.

Sept. 1653.

Sannemænds Tougs Afsigt anlangende den døde Karl, som sig efter Afsigten aflivede udi S. Hans Kiølsdens Hus (i Sept. 1653).

Eftersom jeg Underskrevne med andre mine Consorter Sandemændene ere opkrævet og forfulgt her til Bything at thye och sverge om den aflivede Person, som fantes i affgangen Hans Kiølsdens Hus her i Byen, huis mig derom siunes och retteste kand thyckes saaledis, at efterdi icke bevises, at nogen sigtes eller vides nogen Sag for denne aflivede Persons Bane at være, meget mindre bevises, hand at have haft nogen Modstand eller Clammerie med nogen der i Huset, hvoraf ellers snart en Uløche kunde forarsages, de tvende, som samme Nat haver ligget i Seng og i Kammer hos hannem, haver med Haands Paalæggelse soren og Gud ombedit, der maatte skee Jertegn, om de vaare hans Baner eller Aarsag i hans Døed, det dog ikke er befunden eller bevist, hvorfor jeg for min Person icke vidste derom at thye og sverge rettere, end samme aflivede Person bør at ligge paa sin egen Verck, og hans eigen Gaffel och Kniff at være hans Bane, det beder jeg saa sandt Gud tilhjælpe, jeg icke rettere derom vist at thye och sverge.

Laurids Mortensen eigen hand och siden de andere en huer for sig det samme epter Recessen med opholdne Fingre gestandig vaar.

(4 Bomærker og Ebbe Pedersen egen Hand, Daniel Hansen Eg. Hand.)

Rudkb. Bytings Bog 1653 fol. 134.

28.

2. Maj 1654.

Kirkenævnings Afsigelse i en Stolestadestrid.

Eftersom vi underskrevne tolf Kirkenæffninger er opkræffued at thye och sverge om en Kirchefred, som Hans Envoldsen Jyde och Thorchel Bager her udi Rudkiøbings Kirche under Guds-tienesten haffve beganget, da eftersom for os med Tingsvinde be-

*) Hermed ophører Heste- og Øxentolden at opføres i Toldregnskabet for I.

vises, at forskrefne Hans Envoldsen och Therchel Hansen Bager udi Guds Hus haffver støttis och med huerandere slagen, saa Thørchel efter sin Staldbroders Begiering gich ud af Stolen (H. Envoldsen kom ind i Stolen og vilde sætte sig ovenfor Terkel Bager, men denne satte ham nedden for sig, saa sloges de, til en anden bad T. B. gaa ud), da vidste vi iche rettere derpaa at thye och sverge efter Tingsvindes Formelding, end forskr. Hans Envoldsen og forskr. Thørckell Bager bør at lide derfor efter Konning Christian den 3^{dies} Recess 23. Cap., som derom formelder, med mindre Øvrigheden dennem anderledis vil benaade. Dette forskrevne bekræfter vi med vores egne Hænder underskrevne. Actum Rudkiøbing dend 2. Maj 1654.

Ebbe Pedersen e. H., Daniel Hansen e. H., Hans Jacobsen e. H.,
Peder Jensen Ribe, Hans Pedersen, Niels Christophersen.

Rudkb. Bytings Bog 1654 fol. 175.

29.

8. Februar 1659.

Rigsadmiral Wrangels Rapport om Kampen ved Andemose.

Durchleuchtigster Grossmächtigster König
Allergnädigster Herr.

Ewer Königl. May^t werden auss meinem Gestrigen Allerunterthänigst abgelassenen gnädigst vernommen haben, welcher massen umb die descente auff Langelandt vorzunehmen Ich gestern gegen Mittag mit denen destinirten Völckern von Nieburg zu Segel gegangen. Weil aber das Wetter still und sonderlich nicht gekuhlet, bin Ich gestern Nachmittag, etwa eine Stunde fur Abend alhier unter Froensbro angelanget, und nachdem des Piloten bericht nach, hieselbsten am besten anzukommen gewesen, habe Ich darauf die bey mir gehabte 200 Man Draguner unnd Mussquetierer debarqviren, und unter Commando des Obristen Leutenants Wulffen mit einigen böthen hinüber gehen lassen, welche auch, ob wohl der feind den strand und orth mit Reuterey und Fuess Völcker starck besetzt, dennoch also fort auf dem Lande, wiewoll mit verlust des Capitain Örtzen, 1 Reg^t Quartiermeister und etliche gemeine, so auf den böthen erschossen, posto gefasset, unnd des Feindes Völcker so am Strande bey einem hohen Ufer gestanden, weggetrieben, und hinter denselben sich gesetzt haben. Alss nun darauf der euserste fleiss angewendet worden, das man die Reyterey auch auss sehen, und damit unsere Fuess Völcker Secundiren möchte, So hat man doch, weiln der Strom so starck gegangen, das die Schuten worin die Reuter embarquirt einen zimblichen weg von dem orth, da die Fuess Völcker aussgestiegen

gewesen, hinunter getrieben worden, wegen der Tiefe des wassers und weiln der Feindt gahr starck am Strandt gestanden, eine wahre unmöglichkeit gewesen, bey finsterer Nacht die Reuterey ans Land zu bringen, wie wol man an dessen eusesten versuch keinen fleiss und muhe sparen lassen, wie dan die ersten 6 Pferde so man aussgesetzet alsofort umbgekommen und ersoffen sein; Weiln nun die von unsern Fuess Völckern gefaste posto bey des von des Feindes Fuess Völcker und Reuterey sehr starck und an beyden seiten attaqviret worden; Alss haben Sie bis Mitter Nacht umb 2 Uhr sothane posto mainteniret und endlich sich darauf mit Verlust in die 40 Gemeine und 3 Unter Officirer von fuess Völcker und dismundirten Reyterey, wieder herüber ziehen müssen. Inmassen hergegen an iener seite auch viel geblieben, und beschädiget sein, Der gequätzten von den Unserigen sein auch fast in die 60, worunter der Graff Josias von Waldeck, 1 Capitain, 1 Lieutenant und 3 Fenderichen; Und weiln der Strom so starck gehet, Alss sehe ich keine apparence die Reuter ans Landt zu bringen, es sey dan das erstlich so viel zu fuess hinüber gebracht werden, die den Strand wehren können, das man eine brügke machen und so die Pferde aussbringen kan; Anietzo thue Ich wieder noch einen versuch und habe die Schiffe ein wenig hinunter an einen solchen orth legen lassen, da das Landt gahr flack lieget. Da Ich aber sehen solte, das es gahr nicht angeleget wehre, werde Ich mich wieder zurucke begeben. Ich hette woll nicht geglaubet, das der Feindt so starck auf der Insull hetten liegen, und sich so tapfer als geschiehet wehren sollen, wir sein mit unsern Schiffen nun auf ein anderthalb Musqueten Schuss von Lande, respectiren aber das Canoniren im geringsten nicht; womit schliesslich Ewer Königl. May^{tt} Göttl: bewahrung zu allen Königl: hohen wolergehen unterthänigst empfehlend, Alss

Ewer Königl. May^{tt} Aller untertägichster getrewster unndt pflichtschuldigster Diener

C. G. Wrangel.

Datum aufm Schiff Falcken
unter Langeland d. 8. Febr. 1659.

Allernådigste Konugh, rett nu är Maioren Barcka, i dett att han stoor uppå skeppet att wille lotta föhra ett Warpanckar utt, medh en musqvete kula, hwilcken effter bohten, som anckare uttbrachte, skutten wardt, uthi ögatt rögt, sedan han 2 gånger hade for leget uthi wattnet, om han medh liffwet derifron kommandes warder, kan man intet wetta; elliest berettar the aff fienden, som wåhre förledtne natt bekommet, att de medh 1000 bewehrede man (wahrunder 200 werffwade wohre,) ogh öffwer 200 ryttare på landet

stode; kan, aller nådigste Konugh, iag nu intet bringa rytterijet uthi landt, so er her intet wijdare tillgörandes, för en man medh force aff Foottfolck kan fatta rett en ferm foott deruppå, och sedan medh bequemligheet debarqvera rytteriet, iagh lerer nu begiffwa migh tilbackas ått Neuborgh, ogh ther förwentha min allernådigste konungtz wijdare ordre.

Karl X Gustafs Arkiv. R. A. i Stokholm.

30.

19. November 1659.

Rapport fra Oberst Chr. Urne til Schack.

Mon grand Seigneur.

Ewer Exell^s: ordre hab ich nachkommen, hab vor mir hier in Schwinburg gefunden meinen Trompeter, der mit Lebens gefahr sich hieher begeben müssen, dieweil das Volck auff Langeland rebellieret und allen mutwillen treiben; auff dem Lande seindt 250 Reuter und 60 englisch Muschetierer; der Major uber das Fuszfolck hatte hieher zu mir geschicket 3 Bürger und 2 Unter-officierer, mich zu versichern, dasz er gutt dänisch ist, und hatt die Stadt Rudekiøbing woll besetzt und den Ritmeister Bruchtorp darin in arrest, und 50 Reuter, die sich gut erkläret haben, zu deren auch ein Leutenant auch hier gekommen, der auf einem Hoff Fareweil auch 40 Reuter hat auch dänisch, die andere Reuter seind hie und dort auffn Lande, wollen ihren Ober Officierer nicht weiter pariren, vorgeben, das sie nicht wollen von ihren Pferden absteigen und übergehen in Böthen nach Laaland, darnach musten Musqveten nehmen in Nakschow, sie seindt in alles mit marode bruders bei 300, haben keine Officierer bei. Hoffe darumb nechst Gottes Hulff mit ihnen gnug zu waegen mit den 100 Pferden, mit mir commendiret seindt, erwarte sie mit Verlangen, das sie ankommen; der Major lest mir wissen, das die Stadt woll versehen und die Bürger mit zugreifen und 4 Metal Stücken vom Feinde genommen und auff Bateriaen legen lassen bei der Stadt, begehrende, das ich selber überkommen wolle, welches ich nun in dieser Nacht thue, und überreisen will auff ein klein Spiljagt mit 4 Stücken auff hier liegende, zu vernehmen von den Officieren ihre intention, die ich zu mir heraus auffm Schiff kommen lassen; nun seindt alle Praemen, Fähre und Böthe hier sowoll bei Tossing seindt ruiniret, und ich nicht weis das Reuterei von hier mit mir über zu bringen, vernehmend woll, das eins mus gewaget sein, den ein Theill von den Reuterei wollen fechten, gelanget an ewer Exell^s meine sehr dienstliche Bitte, das die 2 Capers mugten hieher kommen, der grosse zu kreussen zwischen Langeland und Laaland, damit nichts in Böthen escapieret, die Papegoy hieher zu mir zukomme mit 1

oder 2 kleine Schuten oder ander Fahrzeug Reuterei mit über zu bringen auff, den diese kleine Spiljagt hier habend mus übermorgen fort nach die Flota. Hoffe mit Gottes Hülff alles soll woll abgehen, und allen Fleisz anwenden soll meine ordre nach zu volgend meiner Schuldigkeit nach. Es were gutt, wen Ew. Exells mit der Papegoy 30 Muschetierer hieher zu schicken wolle befehlen lassen, umb sich desto besser umb die Stadt zu versichern mit, und desto sichere das Reuterei daran überbringen zu lassen, und noch 50 gutte Reuter noch bekommen mügte, in nothfall ich sie zu die andere von thun hatte; will weiter Ordre von Ew. Exell. erwarten, und verbleibe bis in den Thodt

Mon grand Seignⁿ.

Vostre tres humble et tres acqvis valet

Schwinburg den 19. Novemb. 1659.

Christian Urne
George.

Wen das Glück will, das ich die Reuter werden kreien, begehre sehr dienstlich zu wissen, wohin ich sie sollen lassen marcheren, hier ist weder zu essen oder fourage, auff Langeland und Tossing auch nicht.

Schacks Arkiv, indk. Breve U. i R. A.

31.

6. August 1660.

Følger af at hjælpe tre svenske Desertører.

Friderich dend Tredie . . . Vor synderlig Gunst tilforn. Huad Christen Rasmussen aff Rudkiøbing for osz underdanigst haffuer ladet andrage, kan I aff hoesfølgende hans underd. Supplication see och forfare. Da saa frembt det sig saaledes befindes, som hand udi forbl^{te} Supplication angiffuit haffuer, er wi nadigst tilfreds, at hand for aabenbare Skriftemaal maa forschaanes, der effter I Eder underd. haffuer at rette. Befallendis eder Gud. Schreffuit paa wort Slott Kiøbenhaffn dend 6. Augusti A^o 1660.

Under vort Zignet

Friderich.

E. Kragh.

Udskr. Os elskl. Hederl. og Højlærde Doctor Laurs Jacobsen Superint. over Fyns Stift. Orig. med Kongens Segl: Fyens Bispemark. Vedlagt Supplik:

Stormechtigste, Høybaarne Første, Allernaadigste Herre och Konning!

Eders Kongl. Mayestæts allerunderdanigste och throe Under-saatte udi Rudkiøbing paa Langeland haffuer E. May. supplicando att lade anmelde, att eptersom ieg nest forleden Sommer for en passenerer offuerreiste till Æriskiøbing med en Mand der samme-steds, som och nogen Tid med sin Baad her paa Langeland wor

arresterit iche att motte hiemløbe, och der hand da self thog sig forloff, haffde hand om Natten indtagen threj aff Graff Köningsmarchs Karle, som vore fød her i Danmarch, och hemmeligen udi deris Heris absentia selffuer tog deris forloff iche att ville tienne hannem imod deres egen Herre och Koning och fæderne Rige, huor offuer ieg bleff eptersøgt och meget hart trued och undsagt att schulle schaffe dennem tilstede igien, eptersom Manden, der Baaden tilhørde, iche saa hart bleff søgt derfor som ieg, och ieg deroffr miiste min fatige ringe Formue, saa ieg haffde mig forstucken och var bange for Fiendens grumme Tyranni. Och der di da endeligen fant mig udi noget Høe, huor di søgte och stach med Degen och Picker och gjorde mig saar, saa ieg inted lenger kunde fordølge mig, da som di antastede mig, gjorde ieg mig selff udi Iffrighed Schaede med en Kniff, som dog Gud schee (Loff) bleff helbredet igien paa aatte Dags Tid, och ieg soledis undgich videre Fiendens Straff. Siden dend Tid haffuer Prousten Her Therchell Christensen i Rutkøping iche villet annamme mig til Sacramentet; och Bispen i Odense, hederlige och høylerde Mand Doctor Lauritz Jacobssen haffuer raadført mig att schulle søege min allernaadigste Herre och Konings Thilladelse deromb.

Da indflyer ieg fatige Mand til E. K. Ma. med allerunderd. Begiering, epterti ieg saaledis aff Frycht och Retzal haffuer mig forseett, att E: Ma: derfor aff kongl. Naade ville naadigsten befahle Prousten i bemelte Rutkøping, at hand mig skulle annamme, helst epterti Sagen sig iche anderledis er tildragen, end som forschreffuet stoer. Saadan kgl. Gunst och Naade will Gud allermegtigste E. M. rigeligen igien belønne. Datum Rutkøping dend 2. Augusti A^o 1660.

E. Ko. Ma:
 Allerunderdanigste
 och throe Thiennere
 Christen Rasmussen.

32.

12. Oktober 1660.

Syn over Rudkjøbing efter Krigen.

Efter koningl. Mayts vor allernaadigste Herre och Konges Misiue och Befalling anlangende att angiffue, hvis Schade Eenhver nu udi disse beswerlige Kriigtieder haffuer liidt och udstanden, da haffue vi paaboeden effterschrefne fiire Borgere Byen och detts Bygning grandgiffueligen Huus fra Hus att giennem seh, som vaar Peder Madtzøn, Arntt Frandtzøn, Hans Laurridsøn och Morthen Simmonsøn; och ehr deeris Afsigt mellende saa som efter-

følger. Och forstaais det »Udenbyes« (U), som in margini findes, at tilhøre dennem, som uden Byen ere boesiddende.

S. H. Mogens Kaasis Gaard er gandske needbrutt och øde (U).

Jørgen Rasmusøns Gaard er nogenledis veed Magt.

Niels Mathiasøns Gaard er ruineret och staar gandsche øde (Børngodz).

Hendrich Badschers Gaard er nogenledis veed Magt.

Kirsten s. Niels Nielsøns i Naxschoe hines Gaard noget veed Liige (U).

Christen Panchis Gaard gandsche ruinerett.

Olluf Nielsøns Gaard nogenledis veed liige. (Den største Deel udenbyes.)

Marren s. Michel Jørgensøns hines Gaard nogenledis veed Macht.

Michel Jønsøn Baggers Gaard gandsche needbrutt och bortte.

Niels Hansøns Gaard nogenledis veed Macht.

S. Mogens Hansøns Gaard gandsche øde och borte.

Hans Nielsøns Gaard veed Macht.

Kiæld Hansøns Gaard nogenledis veed Magt.

Hans Madsøns Gaard er gandsche nedbrutt och bortte.

Cristen Asemoesis Gaard er needbrutt och bortte.

Peder Lydings Gaard er gandsche øde.

Laurids Færgemands Gaard er møgett ruinerett.

Cristen Tommesøns Gaard nogenledis ved Magt.

S. Hans Kiældsøns Gaard gandsche nedbrutt och bortte.

Mads Fæstersøns Gaard nogenledis veed Magt.

Hendrich Lyttchens Gaard er nogenledis veed Macht.

Christen Lydings Huus er øde.

Arntt Frandsøns Boeder ehr næsten øde och fordærffuett.

Hans Laurson Baggers Gaard nogenledis veed Magt.

Anne Løchebyes Huus ehr neesten ruinerett.

Cristen Cristensøns Gaard ehr meestendeel forderffuett.

Olluff Smids Gaard gandsche needbrutt och bortte (U).

Mads Væffuers Gaardt gandsche bortte (U).

Moens Jensøns Gaarde baade needbrutt och bortte (U).

Jørgen Møllers Boeder nogett ved Magt.

Peder Madsøns Boeder nogenledis veed Magt.

S. Borgemæsters 2 Boeder nogenledis veed liige (den ene U).

Marren Snichers Gaard gandsche ruinerett (U).

Jens Pouelsøns Huus er nogenledis veed Macht.

Peder Smids Bod er nogenledis veed Macht.

Sørren Lundemans Gaard er nogenledis veed Macht.

Marren Michels Boeder gandsche ruinerett.

Laurids Tychesøns Gaard er gandsche needbrutt och bortte.

Anne Bændixsis Huus er needbrutt och bortte.
 Morten Andersøns Gaard er gandsche ruinerett.
 Rasmus Nielsøns Huus gandsche bortte.
 Christen Byesvends Huus er needbrutt och bortte.
 Cristen Andersøns Gaard gandsche needbrutt och bortte.
 Hendrich Mallers Huus gandsche needbrutt och bortte.
 Sørren Jensøns Gaard gandsche needbrutt och bortte.
 Tommis Sinchlers Gaard gandsche needbrutt och bortte (U).
 Karren Væffuers Gaard gandsche needbrutt och bortte (U).
 Cristofer Bærttilsøns Gaard gandsche nedbrutt och borte.
 Rasmus Smids Gaard gandsche nederbrutt och bortte.
 Peder Krøgers Huus nogett veed Magt.
 Knud Snichers Huus noget veed Magt.
 Jens Schoemagers Gaard nogenledis veed Magt.
 Niels Madsøns Gaard veed Macht.
 S. Borgemesters Boeder ruineret (U).
 Peder Riibers Huus nogenledis veed Magt.
 Marren Schinders Huus nogenledis veed Magt.
 Morten Simmonsøns Huus noget veed Mact (U).
 Mette Schiebiergs Huus noget veed Magt.
 Jehanne i Lollisgaard hindes Huss slette bortte (U).
 S. Borgemæsters Huus er slætt bortte (U).
 Tørchel Bagers nogenledis veed Macht.
 Jørgen Laursøns Huus er gandsche øde.
 Peder Jacobsøns Gaard er ruineret (U).
 Steen Steensøns Gaard ehr nogenledis veed Macht (U).
 Jens Bagers Gaard nogenledis veed Macht.
 Jens Pedersøns Boeder i Schone nogenledis veed Macht (U).
 Cristen Andersøns Boeder paa Sloted noget veed Macht (U).
 Tommis Sinchlers Gaard meget ruineret (U).
 Jørgen Jørgensøns Gaard nogenledis veed Magt.
 U. Hans Krøgers noget veed Magt (U).
 Lauridtz Michelsøns Boeder nogenledis veed Macht.
 Welb. Christian Cristofer G. von Holch hans Gaard noget ved
 Macht (U).
 Tommis Pedersøns Gaardt er ruineret och meesten ødelagt.
 Pouel Skippers Gaardt ehr gandsche needbrut och borte.
 Jens Snichers Gaardt er gandsche nedbrut och bortte.
 Hans Madtzøns Gaardt er gandsche borte.
 Anders Jensøns Gaard er nogenledis veed Magt.
 Madtz Rasmusøns Gaardt er nogenledis veed Magt.
 S. Borgemæsters Boe ehr ruineret.
 S. Borgemæsters Gaardt ehr een Deel ruineret och øde (en gandsche Deel udenbyes).

Hans Knudsøns Gaardt ehr noget veed Macht.
 Arntt Frandsøns Gaardt ehr nogenledis veed Magt.
 Welb. Frue Dorrette Abildgaards Gaard meget ruinerett och øde (U).
 H. Peders Gaard i Tranecher gandsche nedbrut och borte.
 Morten Panches Gaardt nogenledis ved Macht.
 S. Anders Cristensøns Gaardt gandsche ruineret och moxen nedbrut (U).
 Jacob Holstis Gaardt gandsche needbrutt och bortte (U).
 Hans Rasmusøns Gaardt noget veed Magt.
 Hans Schreders Boeder nogenledis veed Magt (udenbyes een Deel).
 Peder Raustedtzt Gaardt nogenledis veed Magt.
 Niels Madtsøns Boe noget veed Magt.
 Michel Laursøn Huus noget veed Macht.
 Anne Nielsdaatters Gaard noget veed Magt (U).
 Peder Madtzøns Gaardt nogenledes veed Magt.
 Hans Strynboes Gaardt er nedbrut och bortte (U).
 Karsten Pedersøns Gaardt er gandsche ruineret.
 Mads Smeds Huus nogenledis veed Magt.
 Niels Schreders Boe nogenledis veed Magt.
 Jehanne Schreders Huus noget veed lige.
 Niels Priergaards Boeder erre ruineret.
 Michel Priermands Gaard er ruineret.
 Laurids Pedersøns Huus er nogenledis veed Magt.
 Christen Kremmers Huus er noget veed Magt (U).
 Peder Jiuottes Huus er gandsche nederbruut och bortte (U).
 Jens Byesvends Huus er ruineret.
 Peder Vognmands Gaard ehr nedbrut och bortte (U).
 Kirsten Mogensis Boe er nedbrut och borte (U).
 Rasmus Bagers Gaardt er nedbrut och borte (U).
 H. Jacobs Gaardt i ¹⁾ Er nederbrut och bortført (U).
 Mogens Erboes Huus gandsche ruineret.
 Ebbe Pedersøns Gaardt ruineret och øde (U).
 Peder Stryns Boe nedbrut och bortført.
 Peder Falsters Boe er ruineret och bortført.
 Raadhusett er gandsche ruinerett och staar paa Fald.
 Veyerhuset, som Tolderen tilhørde, er gandsche nedbrut och borte.

Der med Byens Bygnings Medtfart fylleste giortt.

Der nest effter Biudelse och Befalling i lige Maade ere fremkomne meenige Borgerschaft, som under deris Hænder gaffue beschræffuen, at di foruden derris Gaardes Ruin och Needbrydelse udi disse Feidetider haffue maattet udgiffuet det, di aldrig haffue

¹⁾ Navnet glemt.

hafft, mens er nu udi saa sture Giæld geraaden, saa di fieste aldrig kandt betalle deeris Criditorer, och deeris Formue dend stiveste Deel aff Fienderne bortpløndrett eller ochsaa udi Fænchsel afftvungen saa vel och andre fiendtlig Middeler etc. Dette wii her neden forre paa eigne och meenige Borgere och Indbyggere deeris Veigne med eigne Hænder bekreffter. Rudkiøbing paa Langelandt den 12. Octobris Anno 1660.

Jørgen Rasmussen
egen handtt
paa meenige Borger-
schabs Vegen.

Olluff Nielsen
egen handtt.
Fuldmectige paa Morten Anderssøn
Panchis Vegne: Christen Tonesen
Egen haandtt.

Synsforretn. i R. A.

33.

9. Marts 1662.

Landsdommier Th. Bech til Feltmarskal Schack om Officererne paa Langeland.

Velborne naadige Herre, Her Feltherre.

Efter Hans Exelentzes seneste Befalingh anlangendis, huor mange udskrevne ehr till foren boendes her aff Landet, saa giffuer iegh Hans Exelentze underdanigst till Kiende, att her holltes 60 Soldater, mens nu vahr det umuligt att her paa Landet kunde udredes 20, hvor for, om Her Felthere saa gott siuntes, det vaahr bedre, att det gansche Landfolck bleff exeserett, efter som Hans Exelentze sagde, her skulde vere Ofiserer her paa Landet, som skulde haffue frii Garde, saa vahr det och best, att dey exeseret Landfolchet, saa kunde hans Exelentze og Folchet, andetstedtz schulde bruges, lade thage aff det beste Folch, med ehn Chptein eller andere, saa mange som hans Exelentz got siunes, och saa kunde bekomes døchtig Folch; mens schal dey leie, som dey giorde till forne, daa leier dey nogen Scharn, som inted ehr døgtigh, thi Bunden leier den, som vell tiene for ringe Penge, och half ꝥ Suend ehr hell ꝥ Schaade. Och der som wij schall haffue Offeserer her paa Landet, daa ehr gansche Undersaatterne underdanigst begierendis, hans Exelentze vilde forunde osz en Chaptein Leutenant ved Naffn Hans Chrestoff Wordinghausz, som nu holder sig op under Hans Kongl. Maytz Leibguardie; och vaahr her huosz osz paa Landet och hollte sigh meget vell, saa længe thill hand bleff fangen, och s. Bernebach saa vell som forskreffne Chapteinleutenant beviste dennem meget throu och uforsaget mod Finderne, saa allt Landfolchet schulde staa med hannem, mens dey leffvett, saa haffuer hand hollt sig med dennem moed Finderne, saa ingen kand hannem andet efter sige, enn som enn erligh Offeseierer vell anstahr i alle mader; och om wij schall haffue flere Offuecerer, daa

att vij motte beholde Chaptein Bastian, som sigh och meget throu och vell haffuer forholdet och vhed Lanszens Leilighed. Elders haffue vij hans Exelentz paa dett allerunderdanist att betache, att hans Exelentz osz noget med Soldatterne forlændret, elders haffde dey ringe Folch, som endnu paa Landet ehr, begiffuett dennem paa andre Steder, huilchett Gud allermechtigste vil Hans Exelentz rigeligen belønne; wij vill och hans Exelentze dagligen i vores Bønner ihukomme, att Gud allermechtigste schall lyck-salligh giøre allt hvisz Hans Exelentze sig foretager, saa det schall sche Gud till Ehre och hans Exelentze med allt kiert elskendis thill ævigh Gledede och Sallighed. Bierbygard den 9. Martzii Anno 1662.

Hans Exelentzes allerunderdanist Thienner
Thomas Bech
m pp.

Orig. i R. A., indk. Sager til Krigskoll. April 1662.

34.

4. Juni 1670.

Rectoris och Collegæ Lon et Nomina discipulorum udi Rudkiøbings Skole.
Indleveret d. 4. Junij 1670.

Disciplernis Nauffne i Rudkiøbings Schole 1670.

I Scholemesters Lexie:

Løbedegnen til Longelsse och Fuglsbølle Sogner, Simon Christian-sen, bekommer 7 Tønder Biug. Hans Forældre erre Christian Svabs, en Slagter, bliffver uden Tuiffvel ved Bogen, om hand nyder alt fremdelis.

Løbedegn till Schrøbeleff Sogn, Hans Jacobszen, bekommer 4 Tønder Biug; Hørerens Søn, forhaabis at bliffve ved Bogen.

Løbedegn tii Simmerbølle Sogn, Hans Madtzen, bekommer 2 Tønder oc 6 Skpr. Biug; Forældrene erre døde, er dog god Forhaab-ning om.

Jens Pederssen; passer paa Coret; om hannem er ingen Forhaab-ning at bliffve ved Bogen, fordi han er baade suag, oc Nem-met er besvergeligt.

Hans Anderssen. Hans Fader er død, Moderen spinder for Folch, har got Nemme noch.

Sigvard Jensen Kayberg. Er Scholemesters Stifsøn, schall med Guds Hielp bliffve ved Bogen.

Lauritz Neelssen. Landztings Schriffverens Søn er god Forhaab-ning om.

Dem som Scholemesteren læser for i Særdelished: Anders Christenssen, Henrich Pederssen, Petter Nissen, Michel Henrichs sen, Nils Pederssen.

I Hørerens Lectie:

Jacob Christenssen Panch, Jens Christenssen Lyding, Peder Christenssen, Hans Mortenssen, Frands Rasmussen.

I Sinche Lectie:

Peder Rasmussen, Jørgen Jørgenssen, Hans Keldsen, Claus Søffrensen, Henning Michelssen, Madz Jenssen, Søffren Pederssen.

Rudkiøbing Scholis beneficia:

Scholemester bekommer aff

Rudkiøbing Bye Kostpenge	20 Slettedaler.
Aff Kirchen	4 Slettedaler.
Aff Maglebye	Biug 1 Tønde.
Aff Degnen i Fodslette	— 1 Tønde.
Aff Degnen i Humblet	— 2 Tønder.
Aff Degnen i Lindelsze	— 6 Tønder.
Aff Degnen i Tranekier	— 1 Tønde.
Aff Degnen i Bødstrup	— 1 Tønde 4 Skpr.
Aff Degnen i Snøde	— 1 Tønde.
Aff Simmerbølle	— 2 Tønder 6 Skpr.
Aff Lungelssøe och Fuglsbølle	— 3 Tønder.
Aff Schrøbeløff	— 4 Tønder.
Aff Degneboliget samstedz	— 1 Tønde 4 Skpr.
Aff Degneboliget i Lungelsøe	— 1 Tønde.
Aff Degneboliget i Fuglsbølle	— 4 Skpr.
Aff Degneboliget i Simmerbøl	— 1 Tønde.

Hørereren bekommer aarligen aff

Byen Kostpenge	10 Slettedaler.
Aff Kirchen till Huusleye	6 Daler slette.
Aff Tulebølle Sogn	Biug 11 Tønder 4 Skpr.
Giffver deraff Substituten	— 2 Tønder.
Aff Degneboliget samstedz	— 1 Tønde.
Løbedegnen til Schrobøløff Sogn bekommer	Biug 4 Tønder.
	Hans Jacobsen.
Løbedegnen til Longelssøe och Fuglsbølle ..	Biug 7 Tønder.
	Simon Christiansen.
Løbedegnen til Simmerbølle	Biug 2 Tønder 6 Skpr.
	Hans Madsen.

Et Folioark i Fyns Bispearkiv. Langel.

Rudkjøbing Borgere ansøge om Hjælp imod Bøndernes Handel m. m.

Stormægtigste, Allernaadigste Arffve-Konge og Herre!

Wi underschrefne, Eders Kongl. May^{ts} fattige Underdaaner udi Eders Kongl. May^{ts} Kiøbstad Rudkiøbing paa Langeland, paa egne oc meenige Borgerskabs Vegne hafver os udi dybeste Underdanighed her med at beklage over den store ulovlige Landprang, Kiøbmandskab, Høcheri, Toldsvig oc Underslæb, som her paa Landet misbruges oc begaaes af mange Landprangere, Pebersvende oc Gadehusmænd, som bruger Handel, en Del hemmelig oc en Del obenbare, oc dagligen mere oc slemmere, Strandridernes Tilsiun uachtet, dermed tiltager, Eders Kgl. May^t til mærkelig Afgang udi sine Toldintrader, dernæst Borgerskabet her udi Rudkiøbing udi deres borgerlige Handtering oc Næring til allerstørste Afbræk oc Skade, hvilket strider imod mange Eders Kongl. May^{ts} allernaadigst udgangne Mandater, Forordninger oc Placater, saa det umueligt længere som hidindtil kand passere, med mindre det fattige Borgerskab, som skal gifve Kiøbstæds paabudne Rettighed, oc iche engang derimod Bonde-Frihed [hafver], der ofver jo totaliter bliver ruineret oc ødelagt; formedelst saa længe der er ingen anden Straf hos end Varernes Forlis, bruger Landboerne oc Fremmede dennem lige fast. Om des Beskaffenhed kand af hosføiede Raadstuevidne, saa vel som af Eders Kongl. May^{ts} Land Commissarii velædle oc velbyrdige Erich Sehsted hans efter denne Ansøgning derpaa antegnede Attest oc Relation nogen Undervisning allernaadigst fornemmes. Af slige Aarsager ere de faa Borgere her paa Stæden gandske fra deres Næring.

Foruden det, at vores Landsting, som vi her til i nogle Hundrede Aar her paa Landet haft haver, er nu fra os forfløt oc allernaadigst henlagt under Fynboe Landsting, saa mange fattige Mænd derover tidt mister sin Ret, der ikke haver Pengemiddel paa Reiser til Fyenboe Landsting med Sagens videre Fortsættelse at bekoste, som de her paa Stæden i forrige Tider ved ringe Bekostning kunde forrette, eftersom det tidt og ofte hænder sig, oc heel besværligt falder at komme her fra Landet om Efterhøst oc i Foraaret, naar Storm paakommer, saavel som om Vinterdagen, naar Iisvaad er, at man undertiden i 14 Dage, ja 3—4 oc flere Uger tillige ikke under største Lifs Fare kand komme her til eller fra Landet.

1.

Hvorfore vi hermed først udi dybeste Underdanighed indflyer til Eders Kongl. Mayt, at denne fattige Kiøbstæd oc dens Indvaanere lige ved andre Kiøbstæder udi Riget ved Kiøbstæd privilegier, som den er benaadet med, allernaadigst maa blive handhævet oc erhholdet, paa det Eders Kongl. Mayts allernaadigste udgangne Mandater oc Forordninger her paa Landet lige saa vel som over alt Riget med underdanigste Lydighed maa blive efterlevet.

2.

For det andet, var det nok tienligt baade for Bonden oc Borgerne, den kiøbende oc sælgende til Bedste, at der allernaadigst maatte anbefales her udi Rudkiøbing en vis Torvedag hver Uge, som beqvemligst kunde skee hver Tirsdag, som udi andre Kiøbstæder hver efter sin Maade brugeligt er. Saa kunde dermed det meste Underslæb oc Kiøbmandskab paa Landet forekommes: Thi saa længe gemeene Mand paa Landet ikke søger Kiøbstæden paa saadanne visse Torvedage eller andre Tider, oc der henter oc kiøber til deres Husholdnings Fornødenhed af Salt, Staal, Jern, Hør, Hamp, Fisk, Tobak, Kramgoods oc andet deslige, som de uforbigængeligen [ikke] kan miste eller forbigaa jo at skal bruge, kan jo skinbarligen sluttes, hvorledes Bonden paa Landet holder Huus; naar de sligt ikke udi Kiøbstæden afhenter, saa maa det jo uden Tvivl, saadan som skeer imod Forbud, hemmeligen indpractiseris.

Thi dersom Rudkiøbings Toldbøger fra 10, 12 eller flere Aars Tid maatte igiennemsees oc confereris imod de Tider for 20 eller 30 Aar siden passerit, skal der uden Tvivl findes stor Underskud udi Toldens Indkomst, oc [i] Synderlighed paa Saltets, Jern oc andre dislige Varers Indførsel nu fremfor saa lang Tid, som Bønder oc meenige Mand paa Landet ikke kand miste, mens endelig skal bruge.

Maatte os derfor allernaadigst tillades at lade inqvirere oc randsage paa Landet paa de Steder, som Tviflsmaal er, slige Kiøbmands-Varer, som de sælger til Forprang, at være f gen, at de da, som med noget antræffes, strax skulle skaffe Rigtighed, hvor de sligt fortoldet haver, oc naar da ingen Rigtighed findes, Godset da at lade føre her til Byen uden Forskiel oc der paa Dom efter Told-Ordinantsen at hælde. Til med saa længe de mange Skiberum runden omkring Landet er ved Magt oc dagligen jo mere end nogen Tid tilforn tiltager, maa jo Kiøbstæden endelig igien aftage oc forringes; maatte herpaa raades Bod, da blev den store Underslæb paa Landet noksom afskaffet oc Toldens Indkomst mærkeligen igien forbedret.

3.

For det tredie giordes det oc vel fornøden til Eders Kongl. May^{ts} Told Indkomst, at her for Byen, som udi andre Kiøbstæder skeer, allernaadigst maatte forordnes oc paabiudes et Qvæg-Marked aarligen imellem S. Michels Dag oc Mortens Dag, oc eller desforuden eet Heste-Marked aarligen, hver Onsdag i Fasten at holde, hvor da Borgere oc Bønder med hverandre kand kiøbe oc sælge, handle oc bytte efter egen Behag af Qvæg, gamle Plougbæster oc Hester, deres Avling med at fortsætte. Oc huis gamle udychtigit Heste, Hopper, som her i Landet ikke behøvedes, at de for en lidelig Told allernaadigst maatte tillades til andre Stæder at udføres, oc Udskibningen for Rudkiøbing oc ingen andensteds at skee. hvor oc den rigtig Told kunde erlægges, oc da derover strengeligen at maatte holdes, da fik Eders Kongl. May^t. nogen Told deraf, i den Sted de ellers udsniges oc af Landet practiceris til Toldens mærkelig Afgang oc Skade.

4.

For det fjerde, ønskete vi udi allerdybeste Underdanighed, at Eders Kongl. Mayestæt udi Naade maatte behage igien at forordne Landstinget herefter her paa Landet, som det i gammel Tid været haver, at maatte holdes, Indvaanerne oc Landboerne dis bedre uden stor Penge-Spilde ved Lov og Ret at kunde vorde handhævet og forsvaret.

5.

Slutteligen for det femte, efterdi Kroerne her paa Landet, hvor de efter Recessen og Forordninger tillades at maa holdes, ei endnu saa fuldkommelig er indrettet, som skee burde, af Aarsager, ingen her paa Landet findes, der Eders Kongl. May^{ts} Høihed oc Regalier tilbørligen iagttager, hvorudover Disordre tidt oc ofte i mange Maader forefalder, oc derfor alt for mange Kroer her paa Landet findes, som af hosføjede Raadstue-Vidne videre er at erfare, Borgerskab udi deres Næring, som give Consumption, til mærkelig Afgang oc Skade; at slikt naadigst maatte anbefales til dennem Eders kongl. May^t allernaadigst m. saadant virkeligen i værk kunde sætte, nødvendige Kroer paa Landeveien at indrette, oc samme Kromænd deres Øl oc Brændevin, efter Eders Kongl. May^{ts} allernaadigste Forordning af den 16. Aprilis 1681, udi Kiøbstæden Rudkiøbing endelig skulle tage, oc dermed alle andre Kroer at maatte vorde forhindret oc afskaffet eller, efter samme Forordnings 1. Cap. 9. Art. tilbørligen at straffes. Her paa

Chr. Stubs Ære-Minde over Fru Kragh.

Gladere Syn end al Jordens Herlighed,
Herligere Gienstande end Dødeliges Øyne taale,
viiste sig,

da

Forhænget oprulledes og Udsigten aabnedes
til

Salighedens Egne

for

Frue Consistorial-Raadinde

Christina Kragh

født *Zumbildt*,

Som

Skildt ved Støv-Dækket den 20de Marti 1780,

Udi hvilket hendes ædle Sjæl var indviklet

Fra den 2^{den} Februari 1702,

Knælede for alle Tings Faders over alle Ting op-
høyede Throne,

der

Hvor Englene standse ved nye Opdagelser,

Hvor talløse undere, nær henrykte Beskuere,

Hvor Myriader Dydige opvarte med salige Bestræbelser,

Hvor forklarede Aander tabe sig selv i Lys og Lyst

paa

Det saa højt ophøyede Sted iblandt de forklarede Aander;

Dydige!

Vi svimle i Tankerne ved at kige ind udi den

Uforestillelige Glæde og ulignelige Herlighed,

hvorudi

Din ærefuldgiorte Siæl nu alt mættes,

Vi

Række saa længselsfuld efter Dig,

Men maa lade os nøye med at haabe:

Een Gang igien at see Dig udi

En forklaret Ophøyelse.

Her standser saa talrig en Skare ved dit

Hviile-Stæd,

og

Den ene kappes med den anden om at viise

den største Veemodighed,

To Høyædle Brødre, en saa Dyd, som alderfuld Søster,

En Høyædel Søn, tree Dydædle Døttre,
 Sexten Børne-Børn, og sytten Børne-Børns Børn
 tilhulle
 Med sorte Sørge-Floer deres taarefulde Øyne;
 Ja,
 De Fattiges og Betrængtes store Flok
 vil
 Og vist salve dit Hvile-Sted med de hedeste
 Graads Strømme;
 Sundhed
 Er villig og dristig nok dertil,
 uden
 At laane falske Lov-Taler af det smigrende Hyklerie
 og
 Til Trods for den blege og avindsyge Misundelse
 at
 Sætte dette troværdige Æreminde paa Hendes Grav.
 Ydmyghed i Medgang,
 Taalmodighed i Modgang,
 Ærbødighed for de Ypperligere,
 Belevenhed mod sine Lige,
 Venlighed imod de Ringere
 Udmærkede og ophøiede Hende fremfor
 Verdens almindelige Hob,
 Derfor
 Haver hun og fortient et uforglemmeligt Navn
 Iblandt den sildigste Efter-Slægt,
 Og
 En uforvisnelig Krone
 Iblandt de Udødelige og Udvalgte.
 Offereret af
Christian Stub.

I Odense Adresse-Contoirs Efterretninger 1780 Nr. 20.

37.

c. 1780.

Bønskrift af Chr. Stub.

Min Stub har kun et Skud,
 Hvorfra skal jeg faa Brænde?
 Mon Gud mig vilde det
 Fra Himmelen nedsende?
 Nej altfor højt begært,
 Tilmed jeg ikke troer,

At Træ og Brænde i
 Guds Paradis opgroer.
 Nej var jeg først kun der,
 Saa led jeg ingen Kulde;
 Saa blev jeg varmet op
 Af evig Sol tilfulde.
 Men nu jeg mødig her
 I Verden om maa vanke
 Og mig saa smaaligen
 En Pind og Stikke sanke,
 Som kunde varme mig
 Mit arme usle Skrog,
 Naar jeg helt tankefuld
 Vil læse i en Bog.
 Bevis den Naade da
 Mod mig forfrosne Stymper,
 Som sig for Armod og
 Den kolde Vinter krymper,
 At mig maa vises ud
 Et Træ med Bul og Stab,
 Som kunde varme mig
 Til Vinteren den slap.
 Saa vil jeg ogsaa der
 Ved Brændets varme Gløde
 Med futtet Pæremost
 Min Gane stadig bløde.
 For hvert et Klunk jeg sank
 Jeg vilde ønske saa:
 Gid Stammen Ahlefeldt
 I Velstands Flor maa staa!

Afskr. hos fhv. Lærer Winther i Fuglsbølle.

38.

24. Oktober 1839.

Udtag af Provst Plesners Betænkning om de gudelige Forsamlinger til
 Kronprinds Christian Frederik og Kancelliet.

Er der nogen Egn i Danmark, hvor Klogskab, en paa det prak-
 tiske Liv henvendt Forstandsretning var bleven prædominerende
 og karakteristisk hos Almuen, da maa Langeland nævnes som
 saadan. Dets Bondestand har i en Række af Aar udmærket sig
 ved Kløgt og i de senere Aar ved en dermed forbunden agtværdig
 praktisk Virksomhed. For 30 Aar siden sagde Stiftets daværende
 Biskop, at han kom til Langeland med den Formodning her at

finde en isoleret, raa og vankundig Slægt, men overraskedes ved at finde et snildt og veloplyst Folk. Biskoppen bedømte Folket ret, og det svarer endnu til denne Dom.

Til denne intellectueller og praktiske Retning kom en mindre ønskelig moralsk, en Frugt af Tiden og flere her stedfindende Forhold: Tidsalderens Hang til kjødelig Vellyst var alt længe mægtigt paa denne frugtbare Æ, saa at den endog var bleven berygtet som et Hjem for Utugt og Løsagtighed. I Forbindelse med blot praktiske Tendenser og med sandelige Nydelser trives det religiøse Liv ikke med Held; og da hertil kom, at de højere Stænders Ringeagt for den kirkelige Cultus til en Tid blev aabenbar lagt for Dagen; da en Krig i Fred med tilhørende ubeskæftiget Indquartering virkede skadeligt paa det kirkelige Liv og paa Sædterne; da vel og en Deel af Geistligheden taug til, eller med urette Vaaben angrebe det indbrydende Onde; da sygnede det høiere aandelige Liv her, som næsten overalt omkring os; da stode mange Kirker, om just ikke tomme under Gudstjenesten, saa dog sparsomt besøgte af det misledte og forvildede Folk — og ei alene Religionens udvortes Form, men dens inderste Væsen truedes med Fare.

En bedre Aand har siden aabenbaret sig . . . Hos os, hvor intet særdeles Uheld, ingen stor og udbredt Lidelse har kaldet Sjælene til Alvor og Eftertanke over de høiere Anliggender, har Fremtrædelsen af de saakaldte Opvakte havt en paafaldende indflydelsesrig Virksomhed og draget mangan Siæl ud af dens aandelige Søvnliv til aandelig Bevidsthed, til en alvorlig og velgjørende Agtpaagivenhed paa sig selv og sit høieste Gode — stundom og til at tænke sundere over de udvortes Anliggender og Livsforhold. At see og høre andre Mennesker end dem, som have udvortes Kald dertil, og som betales derfor, vise en høi Grad af Interesse for Guds Ords Udbredelse og Sandhedens Stadfæstelse i Medmenneskers Hjerter. At see Bønder og andre af den arbejdende Classe virke med varm Iver og Nidkærhed for det aandelige Liv. At høre de evige Sandheder indførte i de daglige og huuslige Forhold som den vigtigste Gjenstand for Lægfolks Samtaler. At høre Bønner og gudelige Sange, halvudslukte Minder fra et fjernt Barndomsliv, atter lyde i huuslige Sammenkomster — det har ikke alene opvakt mangē Hjerter i Almuens Kreds, men . . . heller ikke savnet sin Gjenklang hos Flere af de mere Uddannede.

(Baade den jævne, fattelige Tale og Indholdet, Kirkens Hovedlærdomme, behandlede som Troens og Hjertets Anliggender, virke til det Tilløb, Forsamlingerne har). Omsorgen for Sjælenes Frelse ytrer sig paa en saa heftig, undertiden næsten voldsom Maade,

at det sløvere Gemyt, den dorskere Sands endog berøres deraf. De virkelige Taarer, eller de for dette Føredrag karakteristiske Grædetoner, som betegne Talerens hjertelige Deeltagelse i de Uomvendtes Sjelenød, ledsages næsten altid af mærkelige Indtryk paa de raaere Tilhørere; men enhver maa føle, at Troen i den Talendes Hjerte er hans Tales Kilde og Udspring. — — — Vist er det, at disse Opvakte af Almuen have forstaaet at tiltale og indvirke paa Mennesker, som ellers vare kolde og ligegyldige for det Sandheds Ord, som forkyndes ved de beskikkede Lærere, og at de have søgt dem, der ikke selv søgte Guds Rige, hvor de vare at finde, og ført dem til en Erkjendelse af deres Vildfarelse, der ellers seent eller aldrig var bleven dem til Deel. Hvad der i Spot siges til den religiøse Bevægelses Forkleinselse, »at det dog meest er Kjeltringer, som de Opvakte drage til sig«, er *tildeels* en — men dem ikke beskæmmende Sandhed. De have vidst at skaffe hans Ord, til hvem Toldere og Syndere holdt dem nær, Adgang til mange af de meest forvildede Hjerter. Men have de ved deres — om endog for den oplyste Christen stundom lidet opbyggelige Tale kunnet gribe de Hjerter, som havde Lægedom behov, da have de gjort en god Gjerning og tillige givet os den Lærdom, at den objective Sandhed alene ikke formaaer at omvende de Vildfarende.

. . . . Hos nogle af de omreisende Fyenboer har jeg iøvrigt fundet en for deres Stilling høist agtværdig Kundskab i den christelige Religion — en Kundskab, der maatte beskæmme adskillige af dem, der ansees competente til at være deres Dommere, fordi de kaldes dannede Christne. Med denne Kundskab forener sig ikke sjelden en Alvor, hvor det gjælder det christelige Liv, som ikke kan forfeile sin Virkning paa Hjerter, som ei ere aldeles døde for et aandeligt Liv. Oftere har jeg som rolig — og jeg haaber fordomsfrie Iagttager været tilstede i deres Forsamlinger, uden at høre i deres vidtløftige Taler nogen Læresætning, der stred mod vor Kirkes Bekjendelsesskrifter eller de for vort Land autoriserede Lærebøger. End oftere har jeg talt med dem om Religionens Sandheder og maattet undre mig over den forøgede Dygtighed til at tænke, den Udvikling i Henseende til religiøse Begreber og den Ævne til at udtrykke disse, som Opvækkelsen til et mere aandeligt Liv har fremkaldt.

(Tidens Attraa efter Selvstændighed og Frihed er maaske ikke uden Indflydelse paa Bevægelsen — hos nogle spiller maaske ogsaa Forfængeligheden med ind, ogsaa hos Tilhørere, som i egne Tanker dele den Talerhæder, som deres Standsbroder vinder, og som ofte finder sin Tribut i Kvindernes Taarer). Men en værdigere og meget naturlig Aarsag til Fleres Interesse for de private gude-

lige Forsamlinger maa det erkjendes at være, at Deeltageren der finder mere Leilighed til Selvvirksomhed end ved vor offentlige Gudsdyrkelse i Kirken. — I de gudelige Forsamlinger er intet ham for høit, der kan han endog fremkomme med sine Tvivl eller Indvendinger og faae dem — paa en Maade, som i det mindste er ham fyldestgjørende — besvarede og løste. . . .

I det mere udvortes fremstaaer Opvækkelsen iblandt os vistnok med kjendelige, men ingenlunde farlige eller forbryderske Tegn: En mere stille, rolig Adfærd, Afholdelse fra Samqvem, hvor Sviir, Banden, Sværgeren og anden Ryggeløshed ytrer sig; derimod indbyrdes Omgang og Sammenkomster til religiøse Beskæftigelser: Bøn, Sang, Samtale, Forelæsning af gudelige Skrifter og fri Foredrag af nogle Enkelte, som dertil troe sig dygtige — omhyggeligt Afhold fra Banden, Sværgeren og løsagtig Skjæmt, men strenge, ja haarde Yttringer mod saadanne, som afvige fra deres Tro eller religiøse Anskuelser — Ivren mod Dands og andre sandselige Forlystelser, men ivrige, stundom paatrængende Opfordringer til at omvende sig til den Tro, det Liv, som de ansee for ene saliggjørende og ere overbeviste om at være i Besiddelse af — Sabbatlovens strænge Iagttagelse forbunden med flittigt Besøg i Guds Hus, hvor de synes at være tilstede ved den offentlige Gudsdyrkelse med Andagt og Opmærksomhed — uforbeholden Dom og Yttring om de beskikkede Lærere og deres Tro, Prædiken og Levnet — Ærbødighed for Øvrigheden, men med Overbevisning om, at Gud skal adlydes mere end Mennesker — saaledes og med en dyb Ærbødighed for Luther og den lutherske Kirkes Bekjendelsesskrifter har Opvækkelsen yttret sig hos os, saavel efter min som Fleres Iagttagelse, hvortil endnu kan føies det Vidnesbyrd, som en lidet gunstig Forhørsdommer har givet de Opvakte, at man ganske kan forlade sig paa deres Udsagn for Retten, selv naar de vide, at det kan skade dem.

Jeg har seet dem i Kirken under Gudstjenesten Søndag Formiddag, ved Bibellæsningen om Eftermiddagen og derfra gaa til Opbyggelsestimer i deres egen Kreds. En hel Dags Andagt er dem kjær. — — — Om nogen Uorden eller Usømmelighed enten i de større eller mindre Kredse har jeg endnu aldrig hørt et paalideligt Ord; men hvad Bagvadskelsen og Rygtet har udspreddt om stedfundne Uanstændigheder, er hidtil ved nærmere Undersøgelse forsvundet og har enten ganske opløst sig i Intet eller viist sig som Fordreielser af høist ubetydelige eller ligegyldige Ting.

(Efter udførlig Gjennemgang af alle de Anker, der rettes mod Opvækkelsen udtales den Overbevisning, at den hidtil har virket gavnligt paa L.) — — og jeg maatte fordømme mig selv,

dersom jeg vilde søge eller tilraade at forstyrre en Vei, der har ført og endnu fører til Frelse, til det samme Maal, jeg selv skal søge og veilede andre til — fordi hiin Bane ikke i Et og Alt congruerer med min. .

(Lindbergs Kirket. øver megen Indflydelse blandt dem; foruden Fyenboerne har Rs. Sørensen og Pastor Mau været her og nu sidst Købner, der i Samtaler skal have yttret anabaptistiske Anskuelser). — — Jo mere man bidrager til Schisma mellem de Opvakte og deres Medborgere, desto mere slutte de sig til hinanden, desto mere mistroiske og hemmelighedsfulde blive de — og derved forhøjes den mulige Fare for Bedrageres Indflydelse paa dem.

(Det endelige Forslag om at bringe Loven i Overensstemmelse med Folkets Trang (se S. 501) indledes med nogle Ord om Kirkestyrelsens Opgave og Midler i Almindelighed: Udviklingen behøver dels traditionelle Institutioner, dels Indretninger, som udgaaer af Livets nuværende Krav; men altid er det Livet, som skaber og betinger de udvortes Former). — — Er der noget, som kræver nøjagtigt Kiendskab til Samfundsmedlemmernes aandelige Tilstand, til det Punkt af Udvikling og Dannelse, hvorpaa de staa, for at derefter kan ordnes de udvortes Forhold, da er det de kirkelige, de religiøse Indretninger. Mærkelige Erfaringer stadfæste, at man i Henseende til det religiøse Liv og dets Former ikke kan gjøre, hvad man vil eller af andre Hensyn finder tjenligt. Det lader sig ikke styre efter Bihensyn eller udefra. Det kan kun styres af dem, der ikke blot agte det, men selv indtræde deri og tilegne sig det; thi det beherskes ikke af en fremmed Magt, kun den, som besidder og har Liv i det, kan kjende dets Kraft og benytte den. Mangen forsøgt Anvendelse af de religiøse Kræfter er mislykkedes, fordi de, som vilde benytte dem, selv stod udenfor deres Kred. Kun den beslægtede, den indviede Aand kan beherske dem, thi da beherskes de af dem selv. Derfor vil alt, hvad man foretager sig til det, som man siger, gjærende Elements Styrelse og Ordning være forgjæves, dersom man ikke selv lever og røres i det. Med udelt Hjerte, sanddru og oprigtig at træde ind i det christelige Liv er en Nødvendighed for enhver, som i større eller mindre Grad skal have Indflydelse paa det og dets Ytringer. Enhver, der skal give Love her, bør nøie prøve sig selv, om og Sandhedens Aand boer i dem og giver dem den første, aldeles uundværlige Egenskab til at være Lovgiver i Aandens Rige.

(Der bør gribes saa lidt som muligt ind og skabes lovlig Frihed for det Liv, der fortjener Agtelse og Fred. Det nødvendige Tilsyn bør øves saa varsomt som muligt). — — En mistænkelig Opmærksomhed har lige saa fordærvelig Indflydelse paa Almuens

som paa Barnets Character. Træder Fordom, Søvn, Indifferentisme, materiel Anskuelse, alt hvad der hører til vis inertia, i Kamp mod et aandeligt Liv og dets Ytringer, da ville disse upaatvivelig overvinde hin indolente Hær, men og beholde deres skæve Retning, hvis stedse voxende Divergents omsider ingen menneskelig Magt formaar at ændre. Kom der da ikke en høiere Haand til Hjælp, blev det Liv, som vaktet til Velsignelse, maaskee en Forbandelse. Historien leverer Exempler derpaa. Men at Lidenskab ikke skal vækkes imod Lidenskab til ødelæggende Kamp, haabe Christne i Danmark, der stole paa Gud, paa Regjeringens Viisdom og paa Folkets Sindighed.

Ikke til Kamp imod Opvækkelsen lyder Tidens rette Kald, men imod en fælleds Fjende, Sandhedens Fjende, Mørkets Magt i alle dens Proteusformer.

Humble Præstegaard den 24de Oktober 1839. Underdanig
Plesner.

R. A. Bilag til Kanc. 1. Dep. Skr. 2³/11 1839.

Indhold.

Kap.	I.	Ældre Skrifter. Kilder. Arkivoversigt.....	S.	9
—	II.	Oldtidsminderne	—	22
—	III.	De første skriftlige Efterretninger. Kong Valdemars Jordebog. Striden om Øen indtil Valdemar Atterdag	—	43
—	IV.	Hr. Philippus Axelssøn og hans Børn. »Kong Christiern fik Tranekjær, men mistede Sverig«	—	59
—	V.	Dronning Christine og hendes Embedsmænd. Det ældste Lensregnskab	—	66
—	VI.	Kirkerne og den katolske Fromhed.....	—	79
—	VII.	Grevfeiden og Reformationen	—	103
—	VIII.	Fra Frederik II's og Christian IV's Tid. De sidste Lensmænd	—	114
—	IX.	Ejendomsfordeling og Erhverv, Adel og Bønder før 1660.....	—	135
—	X.	Retspleje og Embedsmænd indtil Enevælden	—	167
—	XI.	Trolddom og Folketro.....	—	190
—	XII.	Svenskekrigen	—	200
—	XIII.	Vincent's Steensen og Anne Holck	—	244
—	XIV.	Styrelse og Ret under Enevælden (Grevskabets første Tid. Den Marstrandske Sag).....	—	268
—	XV.	Langsom Opgang efter 1660. Næringsstriden mellem By og Land.....	—	317
—	XVI.	Landsbystyret i Fællesskabets Tid. Stoense Bylov	—	350
—	XVII.	Grevskab, Proprietairer og Bønder indtil Landboreformernes Gjennemførelse	—	378
—	XVIII.	Det gamle Skolevæsen. Rationalismens Indtog. Ørsted'ernes Ungdom.....	—	409

Kap. XIX. Den gamle General og hans Tid. Spanierne.	
Pengekrisen	S. 445
— XX. Den gudelige og den politiske Vækkelse	— 489
Noter og Henvisninger	— 519
Bilag	— 548

Billederne S. 23, 27, 28, 29, 30, 46, 67, 81, 82 øverst, 83, 84, 133, 350 og 377 er Fotografier, tagne til Værket; Portrættet S. 14 efter Fotografi i Familiens Eje; Portræterne S. 243, 250 og 257 efter Malerier paa Stensgaard; S. 277, 452 og 489 efter Malerier og Fotografi paa Tranekjær; 441 efter Maleri i Familiens Eje; 442 efter fransk Gravure; 443 efter Maleriet paa Frederiksborg. Kortet S. 229 er en formindsket Gjengivelse efter Pufendorf. Resten er Tegninger af Forf., Seglene dels efter Originalerne i R. A. og den Arne-Magnæanske Saml., dels, med velvillig Tilladelse, efter Thissets Sigilværk.

Rettelser.

S. 59	Lin. 6	Arvinger	læs: Arvinger ⁶⁵
— 65	— 18	selv	— selve
— 69	— 5	sandi	— sancti
— 71	— 2	bevarede	— bevarede ¹³
— —	— 23	1504	— 1504 ¹⁴
— 109	— 23	Dintloff	— Dintlaff
— 116	— 12	i	— 1
— 117	— 30	Jespersen	— Bertelsen
— 118	— 30	1545	— 1645
— 134	— 10	mere	— mere ⁵⁴
— —	— 12	for	— for ⁵⁵
— 233	— 8	80	— 50
— 234	— 35	Sædekorn	— Sædekorn ⁸⁷
— 240	— 17	1683	— 1700
— 288	— 25	sine egne Tjenere	— sin Baadfører
— 331	— 13	Jacobsen	— Jacobsens
— 335	— 26	Minderaa	— Mindesaa
— 376	— 2	nævte	— nævnte
— 393	— 6	Brændeved	— Ved
— 455	— 31	igen	— igen ¹⁸
— 523	— 47	Block	— Bloch
— 546	— 52	Gulstar	— Gulstav
